

UMUMMILLIY TARAQQIYOTNING IJTIMOIY-MA'NAVIY MASALALARI
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI MATERIALLARI
TO'PLAMI

**UMUMMILLIY TARAQQIYOTNING
IJTIMOIY-MA'NAVIY MASALALARI
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI MATERIALLARI
TO'PLAMI**

Toshkent-2026

**RESPUBLIKA MA'NAVIYAT VA MA'RIFAT MARKAZI
IJTIMOIY-MA'NAVIY TADQIQOTLAR INSTITUTI**

**“UMUMMILLIY TARAQQIYOTNING
IJTIMOIY-MA'NAVIY MASALALARI”
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI MATERIALLARI TO'PLAMI**

Toshkent–2026

UO‘K 316.422(575.1)(06)

KBK 60.56(5O')ya43

D 14

“Umummilliy taraqqiyotning ijtimoiy-ma’naviy masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari [Matn]: ilmiy maqolalar to‘plami / Nashrga tayyorlovchilar: M.Quronov va boshqalar. – Toshkent, “Sharq nashr” 2026. – 484 b.

Mas’ul muharrir:

Olimjon Davlatov,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Nashrga tayyorlovchilari:

M.Quronov, M.Teshaboyev, A.Malikov, K.To‘rayev, I.Suvanov, Sh.Axrorova, A.Tashanov, B.Qodirov A.Atayev, N.Xusanova, A.Shermatov, X.Qo‘chqorov, Z.Qodirova, L.Eshonkulov.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar hamda jamiyatning ma’naviy yuksalishini ta’minlashga qaratilgan ustuvor vazifalar ijrosini ilmiy jihatdan tahlil qilish maqsadida Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti tomonidan 2026-yil 3-iyun kuni “Umummilliy taraqqiyotning ijtimoiy-ma’naviy masalalari” mavzusida o‘tkazilgan Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami umummilliy taraqqiyotning ijtimoiy-ma’naviy masalalari, ularning jamiyat hayotidagi o‘rni hamda mamlakat taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlarini aks ettirishi bilan ahamiyatli.

To‘plamda ma’naviy yangilanish, milliy o‘zlikni anglash, yuksak insoniy fazilatlarni qaror toptirish, yoshlar ongida sog‘lom dunyoqarashni shakllantirish, oilada tarbiya masalalarini kuchaytirish, ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik faolligini oshirish kabi dolzarb masalalar ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, globallashuv, axborot oqimlarining kuchayishi, turli g‘oyaviy tahdidlar sharoitida ma’naviy immunitetni mustahkamlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash, jamiyatda bag‘rikenglik, hamjihatlik va o‘zaro hurmat muhitini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

© Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti, 2026

ISBN 978-9910-5117-6-9

UMUMMILLIY TARAQQIYOTGA XIZMAT QILISH HAR BIR KISHINING VAZIFASI

Hozirgi globallashuv davrida jahon hamjamiyati murakkab va ziddiyatli jarayonlarni boshdan kechirmoqda. Geosiyosiy raqobatning keskinlashuvi, axborot makonidagi kurashlarning kuchayishi, turli g'oyaviy-mafkuraviy tahdidlarning kengayib borishi jamiyatlar oldiga yangi va dolzarb vazifalarni qo'ymoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va global kommunikatsiya tarmoqlarining jadal rivojlanishi natijasida axborot oqimining mislsiz darajada ortishi inson ongi va tafakkuriga ta'sir ko'rsatishning yangi shakl va usullarini yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitda jamiyatda sog'lom ijtimoiy-ma'naviy muhitni mustahkamlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan barqaror taraqqiyot modelini shakllantirish ustuvor vazifaga aylanmoqda.

Bugungi kunda dunyoning turli mintaqalarida yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy beqarorlik, mafkuraviy qarama-qarshiliklar hamda turli destruktiv g'oyalar ta'sirining kuchayishi umummilliy taraqqiyotning ijtimoiy-ma'naviy asoslarini yanada mustahkamlash zaruratini yuzaga chiqarmoqda. Ayniqsa, yosh avlod tarbiyasi, ularning ongida mustahkam hayotiy pozitsiya va mafkuraviy barqarorlikni shakllantirish, milliy o'zlikni anglashni kuchaytirish masalalari alohida e'tibor talab etadi.

Internet, ijtimoiy tarmoqlar va zamonaviy axborot platformalari orqali tarqalayotgan manipulyativ, soxta yoki g'oyaviy jihatdan zararli axborotlar ayrim hollarda yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois jamiyatda mafkuraviy immunitetni mustahkamlash, tanqidiy fikrlash madaniyatini rivojlantirish, ijtimoiy faollik va fuqarolik mas'uliyatini oshirish umummilliy taraqqiyotning muhim shartlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, bugungi davrda taraqqiyot sur'atlari misli ko'rilmagan darajada jadallashib, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotda chuqur transformatsiya jarayonlari yuz bermoqda. Ushbu jarayonlar sharoitida jamiyat barqarorligini ta'minlash, milliy manfaatlarni himoya qilish,

fuqarolar ongida yuksak ma'naviyat va daxldorlik hissini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot bosqichida umummilliy rivojlanishning ijtimoiy-ma'naviy omillarini kuchaytirish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada "O'zbekiston-2030" strategiyasida belgilangan ustuvor yo'nalishlar mamlakatimizda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash hamda jamiyatda fuqarolik birdamligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, 2025-yil 26-dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Oliy Majlis va xalqimizga yo'llangan Murojaatnomada jamiyatda sog'lom ijtimoiy-ma'naviy muhitni mustahkamlash, mahalla institutining rolini oshirish, aholining ijtimoiy faolligini kuchaytirish va umummilliy taraqqiyotga daxldorlik hissini yuksaltirish dolzarb vazifalar sifatida alohida ta'kidlandi. Mazkur vazifalar 2026-yilga belgilangan "Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish yili" Davlat dasturida ham o'z aksini topib, bu boradagi ishlarni tizimli va izchil tashkil etishni nazarda tutadi. Ana shunday dolzarb vazifalarni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning amaliy echimlarini ishlab chiqish maqsadida o'tkazilayotgan "Umummilliy taraqqiyotning ijtimoiy-ma'naviy masalalari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi mamlakatimiz ijtimoiy-ma'naviy hayotining muhim yo'nalishlarini qamrab oladi.

Mazkur konferensiya doirasida umummilliy taraqqiyotning ijtimoiy-ma'naviy asoslari, yoshlar tarbiyasi va ijtimoiy faolligini oshirish masalalari, zamonaviy axborot makonida ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash, milliy qadriyatlarni targ'ib etishning innovatsion yondashuvlari hamda jamiyatda fuqarolik ongini rivojlantirish masalalari keng qamrovda ilmiy tahlil etiladi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida ijtimoiy-ma'naviy sohani yanada rivojlantirish, ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish, shuningdek, ushbu yo'nalishda faoliyat yuritayotgan olimlar, mutaxassislar va amaliyotchi xodimlar o'rtasida samarali ilmiy muloqotni yo'lga qo'yishga xizmat qiladi.

Ishonamizki, mazkur anjuman doirasida ilgari suriladigan ilmiy g'oyalar va amaliy tashabbuslar umummilliy taraqqiyotning ijtimoiy-ma'naviy asoslarini yanada mustahkamlashga, jamiyatimizda barqarorlik va hamjihatlikni ta'minlashga munosib hissa qo'shadi.

Otabek HASANOV,
Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi rahbari

BIRINCHI SHO‘BA

JAMIYAT MA‘NAVIY TARAQQIYOTINI TADQIQ ETISHNING ILMIY-NAZARIY VA TEXNOLOGIK MUAMMOLARI

GLOBALLASHUV SHAROITIDA FANLAR METODOLOGIYASIDA QADRIYAT MO‘LJALLARI

Turaev Baxtiyor Omanovich,

*Falsafa fanlari doktori, professor O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi
direktori bosh maslahatchisi*

Annotasiya: Maqolada hozirgi zamon globallashuv sharoitida fan metodologiyasi qadriyatlari, jamiyat taraqqiyotida fanga va olimga bo‘lgan munosabat, hamda olimning jamiyat insoniyat qashisidagi mas’uliyati falsafiy tahlil etilgan

Tayanch so‘zlar: fan, fanlar metodologiyasi, inson va jamiyat manfaatlari, fan qadriyatlari, olimning qadri, fanning qadri, olimning mas’uliyati, internalizm, eksternalizm.

Globallashuv sharoitida dunyodagi barcha muammolar bir-biriga bog‘lanib boradi. Shu jumladan, fan taraqqiyoti ham atrofimizni qurshab olgan mafkuraviy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqligi yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Balki, o‘tgan asrlarda bu aloqadorliklar bevosita ko‘zga tashlanmagan va hal qiluvchi ahamiyat kasb etmagan bo‘lishi mumkin. Hozirgi globallashuv jarayonlari keng quloch yozgan bugungi paytda olim va uning tadqiqoti taqdiri jamiyatning qadriyat mo‘ljallariga qay darajada mos kelishiga, jamiyatda ro‘y berayotgan jarayonlarni qay darajada qamrab olganligiga bevosita bog‘liqdir. “Bugungi kunda, – deb yozadi I.A.Karimov, – har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi nafaqat yaqin va uzoq qo‘shnilar, balki jahon miqyosida boshqa mintaq va hududlar bilan chambarchas bog‘lanib boryaptiki, biron mamlakatning bu jarayondan chetda turishi ijobiy

natijalarga olib kelmasligini tushunish, anglash qiyin emas”¹. Hozirgi zamon fanlari tadqiqotchidan shu olim yashayotgan jamiyat manfaatlarini imkon qadar to‘laqonli qondirishni talab qiladi va bu talab juda o‘rinlidir. Chunki, tadqiqotchi muayyan jamiyatning farzandi, shu jamiyatdan ozuqa oladi. Shunday ekan, u shu jamiyatning manfaatlarini to‘g‘ri anglay olishi va ularni ro‘yobga chiqarish, muhofaza qilish va bu manfaatlar uchun kurashda sobitqadam bo‘lishi tabiiy holdir. Fan taraqqiyotining taqdiri jamiyat taraqqiyotiga bevosita bog‘langan. Bu omil fanda eksternalizm deb ataladi².

Haqiqiy milliy manfaatlar umuminsoniy manfaatlarga hamohang bo‘ladi. Milliy o‘ziga xosliklarni asrash masalasi esa hech qachon umuminsoniy manfaatlarga zid kelmagan. Umuminsoniy manfaatlarga zid keluvchi milliy manfaatlar esa shovenizmning yoki millatchilikning maxsulidir.

Fan doimo tadqiqot ob‘ektini yanada mukammalroq, yanada chuqurroq tadqiq etishdan manfaaddordir. Buning uchun unga to‘g‘ri metodologik yo‘nalish, tafakkur erkinligi va mukammal fan arsenali kerak bo‘ladi. Bugungi globallashuv sharoitida fan arsenalining ko‘lami nihoyatda kengayib ketganligi va tadqiqot priborlarining murakkablashganligi nihoyatda intensiv ilmiy hamkorlikka ehtiyojni oshirib yubordi. Tabiatshunoslik sohasidagi bitta amaliy tadqiqotni bajarish uchun bir qancha ilmiy laboratoriyalar ishlashiga va o‘zaro hamkorlik qilishiga to‘g‘ri keladi. Garchi bu omil eng avvalo fanning ichki rivojlanishiga, bilimlarni boyitib borishiga xizmat qilsa ham (bu omil fanda internalizm deyiladi³), mazkur fan tadqiqotlarining natijalaridan butun ilmiy jamoa bilan bir qatorda butun insoniyat manfaaddordir. Bu holat olimning zimmasiga butun insoniyatning manfaatlarini ham to‘g‘ri anglay olish mas‘uliyatini yuklaydi. Chunki, E.N.SHerमतov ta’kidlaganidek, globalistika... *nuqtai nazaridan* (kursiv bizniki) kelajakda insoniyatning

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2010. Б. 111.

² Қаранг: Мостепаненко А.М. Роль внутренних и внешних факторов в формировании физического знания // Методы научного познания и физика. М.:Наука, 1985. С.67.

³ Методы научного познания и физика. М.:Наука, 1985. С.67.

mavjudligi tabiiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlarda *qay darajada* o‘zaro hamkorlikka erishishiga bog‘liq¹.

Olim ham milliy, ham umuminsoniy manfaatlarni uyg‘unlashtira olishi lozim. Aks holda olim yoki millatchilik girdobida, yoki shovenizm dengizida g‘arq bo‘lishi mumkin. Shuningdek, olim umuminsoniy manfaat yo‘lida milliy manfaatning, yoki milliy manfaat yo‘lida umuminsoniy manfaatlarni qurbon qilishga ham haqqi yo‘q. Ulardan birinchi yo‘l olimni hiyonatkorlikka, ikkinchi yo‘l esa millatchilikka boshlaydi. Har ikkala yo‘l ham jinoyatkorlik yo‘li. Olim tom ma’noda vatanparvar bo‘lishi, milliy manfaatlarni to‘g‘ri anglab, bu borada adolatli bo‘lishi lozim. Olimning vazifasi umuminsoniy va milliy manfaatlarni uyg‘unlashtira olishida. Bu olimdan sezgir ichki tuyg‘uni, to‘g‘ri so‘zli va adolatli bo‘lishini talab qiladi.

Fan ham, milliy manfaatlar ham soxtakorlik, yolg‘onchilik, tajovvuzkorlik, zo‘ravonlik, xiylakorlik, ochko‘zlik, adolatsizlik va zulumkorlik kabi negativ axloqiy sifatlar bilan kelisha olmaydi. Bu sifatlar siyosatga aloqador sifatlardir.

Fan mafkuradan, siyosiy manfaatlardan holi bo‘lishi lozim, aks holda u siyosiy o‘yinlarning quliga aylanib qolishi mumkin. Siyosiy o‘yinlarga xizmat qiluvchi fan o‘tkinchi g‘oyalar girdobida qolib, o‘zining yaratuvchilik mohiyatini yo‘qotadi. Yaratuvchilik, ijodkorlik, yangilikni kashf qilish fanning asosiy xususiyatlari hisoblanadi. Mafkuraviy to‘siqlar haqida gap borganida shuni anglash lozimki, muayyan partiya, ijtimoiy guruh yoki sinfnig tor doiradagi manfaatdor kimsalarning xoxish-irodasini ifodalovchi nuqtai nazarlari, ko‘pchilikning manfaatlariga zid kelishi mumkin. Yuqorida qayd etilgan manfaatdor kimsalar o‘zlarining tor maqsadlarini ko‘pchilikning, umummilliy manfaatlari deb e’lon qilishi ham mumkin. Bunday sharoitda haqiqiy milliy manfaatlar qadrsizlanishi va ularning o‘rnini ayrim kimsalarning xoxish-irodasi egallab, bunday cheklangan “milliy manfaatlar” umuminsoniy manfaatlarga zid kelishi mumkin. Bunga bir to‘da jangari kallakesar jinoyatchilardan iborat

¹ Шерматов Э.Н. Глобал муаммолар ва синергетик тафаккур // Фалсафа ва фанлар методологияси муаммолари. Тошкент-Самарқанд, 2012. Б.91.

kimsalarning Yaqin Sharq hududida islom dini nomi ostida amalga oshirayotgan buzg'unchilik faoliyatini misol qilib ko'rsatish mumkin.

Masalan, Tojikistonda ishlayotgan alyuminiy zavodi, shu zavod atrofida yashayotgan barcha xalqlarga ekologiyani buzish nuqtai nazaridan birday zarar keltiradi, ammo u kimlarnidir ish bilan band qilishi va kimlargadir mo'may daromad keltirishi nuqtai nazaridan umummilliy manfaat sifatida talqin etilmoqda. Bu o'rindagi mafkura merkantil¹, ya'ni shu joyda, shu onda foyda olishga yo'naltirilgan mafkuradir. Bunday manfaatlarni umummilliy manfaatlar deb soxtalashtirish o'z xalqiga hiyonatdir. Bunday mafkura shaxsan manfaatdor guruhlardan boshqa hech kimga foyda keltirmaydi.

Fanshunoslikda fan oldidagi va olim oldidagi mas'uliyat masalasi alohida ahloqiy mavzu sifatida tadqiq etiladi². Fan inson va insoniyat qarshisida, ularning manfaatlari yo'lida mas'uldir. Fan inson va insoniyatning kelajagiga tahdid soluvchi xavf-xatardan holi bo'lishi va u faqat yaratuvchanlik uchun xizmat qilishi lozim. Olim esa fanning bunyodkorlik yo'lida xizmat qilishini ta'minlashga mas'uldir.

Bu muhim omil o'rta asr Sharq falsafasida, xususan tasavvuf falsafasida quyidagicha nazorat qilingan. Bu yo'l quyidagicha: *ilm-fanni, uning qadriga etuvchi komillikka intiluvchi, axloqan pokiza insonlarga o'rgatishga ruxsat berilgan; ikkinchidan, ilm-fan yovuzlikka xizmat qilmasligi uchun, ustoz shogirdi uchun javobgar bo'lgan*, ("shogird(murid)ning xatolari uchun, uni to'g'ri yo'lga solaolmagan ustoz (pir) javobgardir" deyilgan)³, shuningdek, ustoz shogirdining xatolari yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan oqibatlariga ham javobgardir. SHarqda ustoz ilm sirlarini ilmning qadriga etuvchi, sadoqatli shogirdgagina o'rgatish odati bo'lgan. Shu sababli Sharqda ustoz-shogirdlik zanjiri o'ta mas'uliyatli va jamiyat taqdiri darajasida ahamiyatli qadriyat hisoblangan.

¹ Меркантиль [фр. Mercantile < ит.] – 1) савдога, коммерсияга алоқадор; 2) фойдакаш, манфаатпараст (Словарь иностранных слов. М.:Русский язык, 1989. С.312); - майдакаш ва хасис, фақат ўзининг фойдасини кўзловчи (Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. М.: АСТ Мир и образование, 2014. С.528).

² Қаранг: Туrowsкий М.Б. Человеческая ответственность науки // Ценностные аспекты развития науки. М.:Наука, 1990. С.52-67.; Комарова Е.К. Социокультурные проблемы научной деятельности (по материалам западных публикаций) // Там же. С. 136-151.

³ Қаранг: Махдуми Аъзам. Рисолаи илмия. – Тошкент, 1993.

“Ustoz otangdan ham ulug‘dir” degan hikmatli so‘z bejiz aytilmagan. Bu qadriyat bugunga globallashuv davrida ham o‘zining dolzarbligini yanada kuchli namoyish qilmoqda. Axloqiy komillikdan yiroq bo‘lgan olim inson qadriga engiltaklik bilan qaraydi. U insoniyatni bir zumda qirib tashlashi mumkin bo‘lgan zaharli ximiyaviy yoki biologik qurollarni ishlab chiqarishdan zavqlanadi, hatto g‘ururlanadi. Bunday ommaviy qirg‘in qurollari umuminsoniyat manfaatlariga ziddir. Bu qurollar ayrim zo‘ravon kuchlarning manfaatigagina xizmat qiladi. A.Eynshteyn, F.Jolio-Kyuri, B.Rassel singari dunyoga taniqli tinchliksevar olimlar 1955 yili ommaviy qirg‘in qurollariga, xususan yadroviy qurollarga qarshi manifest bilan chiqishganida¹ olimlik vijdoni va mas‘uliyatini namoyish qilishgan edi. Bugungi globallashuv davrida ham insoniyat ana shunday jur‘at va jasoratga ega bo‘lgan vijdonli olimlarning maydonga chiqishiga muxtoj deb o‘ylaymiz. Jamiyat taraqqiy etgan sari olimning va fanning insoniyat kelajagi oldidagi javobgarligi va mas‘uliyati oshib boradi. Buning uchun har bir olim bugungi insoniyat qarshisida turgan global muammolarning umumbashariyat kelajagiga tahdid solayotgan xavf-xatarlarning ko‘lamini va miqyosini to‘liqroq anglay olishi hamda bunday xavf-xatarlarning ildizlariga aniq zarba berish yo‘llarini ishlab chiqishi lozim bo‘ladi.

Ilm-fan taraqqiyotining muhim harakatlantiruvchi kuchlari jamiyatning ehtiyojlari hisoblanadi. Bu ehtiyojlar vaqt o‘tishi bilan takomillashib, murakkablashib boradi va ularni qondirish uchun butun boshli fan-texnika arsenali, yirik ishlab-chiqarish jarayonlari, mukammallashgan ishlab chiqaruvchi kuchlar kerak bo‘ladi. Bu o‘ziga xos jarayonning murakkabligi shu qadar yuqoriki, ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni muvofiqlashtirib turuvchi yaxlit institutlar paydo bo‘ladi. Ularning faoliyatini to‘g‘ri yo‘naltirish uchun o‘zini-o‘zi boshqaruvchi noxiziqli murakkab sistemalar vujudga keladi. Bunday murakkab, o‘zini-o‘zi tashkil etuvchi, noxiziqli rivojlanuvchi sistemalarni sinergetik metodologiyani tadbiq etish asosidagina anglab etish, o‘rganish va tartibga solish mumkin bo‘ladi.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 6-том. Т.: ЎМЭ ДИН, 2003. Б.642.

Xullas, bugungi kundagi globallashuv jarayonlari bilan chambarchas bog‘lanib ketgan ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy taraqqiyotning xususiyatlarini ilm-fan nuqtai nazaridan tadqiq etish uchun metafizika va dialektika metodologiyalari etarli bo‘lmay qoldi. Shu sababli bu jarayonlarning murakkab ichki va tashqi tuzilishi, o‘zaroaloqadorliklari, hamda bunday jarayonlarda tasodifiy, fluktuasion ta’sirlarning sistema yasovchanlik o‘rnini yanada chuqurroq va mukammalroq aniqlash uchun sinergetikaga, sinergetik metodologiyaga murojaat qilishimizga to‘g‘ri keladi. Haqiqatdan ham sinergetika hozirgi zamon globalistikasida eng muhim metodologik uslub, hamda qadriyat mo‘ljallarini to‘g‘ri yo‘naltirishda asosiy ilmiy orientir (mo‘ljal) bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa fan taraqqiyotini jamiyat taraqqiyoti bilan uyg‘unlashtirishda, ilm-fan manfaatlarini milliy va umumbashariy manfaatlar bilan muvofiqlashtirishda asosiy omil bo‘lib qoladi.

Zamonaviy fanlar va uni rivojlantiruvchi olimlar inson va insoniyat qadr-qimmati, insoniyatning tinchligi va osoyishtaligi, uning porloq kelajagi uchun mo‘ljal olishi, insoniyat baxt-saodatiga qarshi turuvchi har qanday soxtakor va yovuz kuchlarga nisbatan murosasiz bo‘lishi, fanni qadsizlantiruvchi omillardan asrashi lozim. Bu har bir olim qarshisidagi insoniy va olimlik mas’uliyatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бруссард Мередит Искусственный интеллект. Пределы возможного. Москва: Альпина Нон-фикшн, 2025.
2. Таулли Том. Основы искусственного интеллекта: нетехническое введение., Программирование. Москва: Apress, 2025.
3. Тураев Бахтиёр. Оддий ва оммабоп синергетика.- Т.:Akademnashr, 2025. – 168 б.
4. Тураев Б.О. Фазо-вақт синергетикаси.- Тошкент: Voris-nashriyot, 2025.- 223б.
5. Тьюринг Аллан. Вычислительные машины и разум // <https://www.livelib.ru/review/2880604-vychislitelnye-mashiny-i-razum-alan-tyuring>.

**TALABA QIZLAR IJTIMOIIY FAOLLIGI –
XXI ASR KOMPETENSIYASI SIFATIDA
(glokal pedagogik tahlil)**

M.Quronov

*RMMM Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti direktori o'rinbosari,
pedagogika fanlari doktori, profesor,
S.A.Pardaev, Samarqand davlat pedagogika instituti dotsenti.*

Kalit so'zlar: talaba qizlar, ijtimoiy faollik, ijtimoiy kompetensiya, fuqarolik faolligi, mazmunli ishtirok, etakchilik, ijtimoiy ta'sir, hamkorlik, global kompetensiya, qizlar tarbiyasi, XXI asr kompetensiyalari, pedagogik texnologiya

Annotatsiya. Maqolada talaba qizlar ijtimoiy faollik fazilatining ijtimoiy-pedagogik mohiyati tahlil qilingan. Muallif tomonidan o'zbek milliy tarbiya an'analari, xotin-qizlarga oid davlat siyosati va xalqaro pedagogik yondashuvlar asosida ijtimoiy faollikning mazmuni ochib berilgan. Maqolada XXI asrda qizlar uchun muhim bo'lgan ijtimoiy kompetensiyalar qatorida ijtimoiy faollikning o'rni asoslab berilgan hamda u ishtirok, fuqarolik faolligi, etakchilik, ijtimoiy ta'sir, hamkorlik va global kompetensiya kabi xalqaro kategoriyalar bilan bog'liq holda sharhlangan. Shuningdek, UNICEF, OECD va World Economic Forum materiallari asosida qizlarda meaningful participation, leadership development, civic engagement kabi kompetensiyalarni rivojlantirish zarurligi asoslangan va zamonaviy sharoitda talaba qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishni maxsus pedagogik tadqiq qilish zarurati mavjudligi ta'kidlangan.

Donishmand xalqimizda qiz bolani parvarishlash, ularga ta'lim va tarbiya berish, qizlarni oila va yurt sha'ni deb ardoqlash hamisha ustuvorlik kasb etgan. Shoirona ta'bir bilan aytganda "O'g'il bola uyning, qiz bola ko'ngilning sultoni" hisoblanadi. Bu ma'naviy meros asrlar davomida ajdodlardan avlodlarga o'tib sayqallanib, qizlarning har tomonlama barkamolligini ta'minlash uchun xizmat qilib kelmoqda. Shuni alohida

ta'kidlash lozimki, mamlakat xotin-qizlarining fazilatlarini, ijtimoiy sifatlari, jamiyatdagi munosib o'rnini ta'minlash mamlakatimizda davlat ahamiyatiga molik ustuvor pedagogik masala sifatida qarab kelinmoqda. Bu haqda Prezident Sh.M.Mirziyoyev o'z nutqlaridan birida **“Chindan ham, qizlarimiz - bizning kelajagimiz, millatimiz genofondini asraydigan, munosib davom ettiradigan insonlardir va ularni jismoniy hamda ma'naviy barkamol etib tarbiyalash - ezgu burchimizdir¹”**, degan fikrni alohida ta'kidladi.

Tarbiya pedagogikasining tarixiga qaralsa, asosiy e'tibor o'g'il bolalarni tarbiyalashga qaratilganini, ta'lim va tarbiya to'g'risidagi risolalarda "bolalar", "bola" tushunchalarining umumlashtirilgan holda qo'llanilsada, kontekstda erkak kishi tushunilganini, qiz bola faqat oila va uy ro'zg'or ishlarini o'rganishga yo'naltirilganligi, qizlarga asosan ovqat pishirish, tikuvchilik, kashta tikish, to'r to'qishni o'rgatish kerakligi, qizlar asosan uy-ro'zg'or ishlariga, qaynana-qaynata va eriga xizmat qilishga tayyorlanganini ko'rish mumkin. Bundan tashqari, pedagogik tadqiqotlarda qizlar tarbiyasi asosan ularni oilaviy hayotga tayyorlash nuqtai nazaridan o'rganish bilan cheklanib qolganligi, masalaga texnologik yondoshuv masalasi yaqin vaqtgacha pedagog tadqiqotchilar e'tiboridan chetda qolganligini ta'kidlash lozim bo'ladi.

Vaholanki, qizlar tarbiyasiga alohida ijtimoiy nuqtai nazardan yondoshuvning etishmasligi muayyan muammolarning kelib chiqishiga zamin yaratadi. O'zbek qizlarini tarbiyalashda oila hayotining, millat hayotining davomiyligini ta'minlashda bilimlarni, tajribalar qizlarga o'tmas ekan, bilim, ko'nikma va malakalar ajdodlardan avlodlarga o'tkazilmas ekan, oila hayoti ham, ijtimoiy hayot ham degradatsiyaga uchray boradi. Shu bois onalarning qizlarga beradigan bilimlari, tajribalari oila va ijtimoiy hayotni davom ettirishning zaruriy ehtiyojlari talabi bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Agar qizlar ilk yoshlardan boshlab ijtimoiy faol shaxs sifatlarini egallasa, o'z navbatida komila onalar, barkamol shaxslar bo'lib etishadilar. Shunday ekan, aslida har bir xalqning, mamlakatning

¹ Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild. Toshkent: O'zbekiston, 2019. 117-bet.

kelajagi ijtimoiy faol sifatli qizlarning tarbiyalariga bog'liq deb xulosa qilish mumkin.

Darhaqiqat, o'zbek qizlarining nafaqat nozik, iboli, kamtarin, kamsuqum, balki o'z o'rnida o'ktam, ijtimoiy faol, vatanparvar, go'zal xulq sohibalari bo'lishi yaqinda tasdiqlangan "O'zbekiston milliy tarbiya modeli"ning asosiy talablaridan birini tashkil qiladi.

Zero ijtimoiy faollik, proaktivlik XXI asrda muvaffaqiyatlarga erishishning asosiy talablaridan biridir. Ushbu yo'nalishning umuminsoniy qadriyat sifatidagi ahamiyati tobora oshib bormoqda. Tadqiqotimiz doirasida amalga oshirilgan global¹ izlanishlarimiz shuni ko'rsatdiki, Tobora globallashtayotgan XXI asr yoshlardan talab qilayotgan ijtimoiy kompetensiyalar orasida ijtimoiy faollikning o'rnini katta. Bu esa, masalaga gender pedagogikasi nuqtai nazaridan yondoshishni hamda zamonaviy o'zbek qizlaridan talab qilinayotgan asosiy kompetensiyalar tarkibida «ijtimoiy faollik»ning bo'lishi zarurligi yaqqol sezilib turadi.

Xalqaro hujjatlarda «ijtimoiy faollik» atamasi «ishtirok» (participation), «fuqarolik faolliigi» (civic engagement), «etakchilik» (leadership), «ijtimoiy ta'sir» (social influence), «hamkorlik» (collaboration), «global kompetensiya» (global competence) kabi kategoriyalar orqali ifodalanadi. Shu bois, ijtimoiy faollikni XXI asr qizlarida shakllantirilishi lozim bo'lgan etakchi ijtimoiy kompetensiyalardan biri ekanligi ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi.

Ushbu masala yuzasidan o'tkazilgan global izlanishlarimiz shuni ko'rsatadiki, UNICEF materiallarida o'spirinlarning jamiyat hayotida «mazmunli ishtiroki» alohida kompetensiya va rivojlanish yo'nalishi sifatida belgilangan². Xususan, UNICEFning o'smirlar ishtirokiga bag'ishlangan qo'llanmasida ishtirok — o'spirinlarning uy, maktab, jamoa

¹ Global — bu global + lokal so'zlarining qo'shilmasidan yasalgan atama. Global yondashuv ilk bor 1980-yillarda Yaponiya biznes amaliyotida global g'oya va mahsulotlarni mahalliy sharoitga moslashtirish tamoyili sifatida shakllangan bo'lib, keyinchalik 1990-yillarda Roland Robertson tomonidan ijtimoiy-nazariy kategoriya sifatida ilmiy muomalaga kiritilgan. Biz global yondashuv deganda — xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilgan qizlar ta'limi, ijtimoiy kompetensiyalar va faol ishtirokka oid g'oyalarni O'zbekistonning milliy tarbiya an'analari, oliy ta'lim muhiti va xotin-qizlar siyosati xususiyatlari bilan uyg'unlashtirib tahlil qilish va qo'llash usuli sifatida tushuniladi.

² UNICEF. Guide: Adolescents and Participation. New York: UNICEF, 2025. <https://www.unicef.org/adolescentkit/reports/guide-adolescents-and-participation>.

va kengroq ijtimoiy muhitda qaror qabul qilish va ijobiy o'zgarishlarga hissa qo'shishga tayyorligini rivojlantiruvchi muhim kompetensiya sifatida talqin qilinadi.

UNICEFning **“Qizlar uchun 4 ko'nikma”**(Skills4Girls) hujjatida esa qizlar uchun liderlikni rivojlantirish (leadership development) va faol va mazmunli ishtirok etish(meaningful participation) alohida ustuvor yo'nalish sifatida berilgan. Bu hujjatlarda qizlarning turli loyiha, dasturlar boshqaruvida, jamoada va o'z atrofidagi ijtimoiy muhitga ta'sir ko'rsatishida mazmunli ishtirok etishi ularning ishonchi, hamkorlik ko'nikmalari va ijtimoiy tashabbuskorligini kuchaytirishi ta'kidlanadi¹.

OECD Learning Compass 2030 hujjatlarida XXI asr uchun muhim bo'lgan kompetensiyalar qatorida fuqarolik savodxonligi, global ong, madaniyatlararo muloqot, hamkorlik, mas'uliyat va jamiyat hayotida ishtirok etishga xizmat qiluvchi ko'nikmalar alohida o'rin tutadi. Bu kategoriyalar mazmunan ijtimoiy faollikning xalqaro ta'lim standartlaridagi ko'rinishlaridir².

World Economic Forumning Future of Jobs Report 2025 hisobotida esa etakchilik va ijtimoiy faollik (leadership and social influence) 2025–2030 yillar oralig'ida ahamiyati oshib borayotgan asosiy ko'nikmalardan biri sifatida qayd etilgan³. Bu ko'nikma jamoada faol bo'lish, boshqalarga ta'sir ko'rsatish, tashabbus ko'rsatish va ijtimoiy jarayonlarda etakchilik qila olishni nazarda tutadi. Demak, dunyoda mehnat bozori va jamiyat nuqtai nazaridan ham ijtimoiy faollikka yaqin kompetensiyalar yuqori talabga ega bo'la bormoqda.

Bugungi kunda talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish masalasi xalqaro ta'lim va gender siyosatining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. UNICEFning Skills4Girls tashabbusi qizlar va yosh ayollarda faqat kasbiy ko'nikmalarni emas, balki STEAM, raqamli

¹ UNICEF. Skills4Girls: Girl-Centered Skills Development – Learning Agenda. New York: UNICEF, 2020. <https://www.unicef.org/media/83876/file/S4G-Learning-Agenda.pdf>.

² OECD. OECD Learning Compass 2030: Concept Note. Paris: OECD, 2019/2020. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/projects/edu/education-2040/concept-notes/OECD_Learning_Compass_2030_concept_note.pdf

³ World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025. Geneva: WEF, 2025. https://reports.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_Report_2025.pdf

texnologiyalar, bandlik, kitobxonlik, volontyorlik, tadbirkorlik, shuningdek muammoni hal qilish, muzokara olib borish, o‘z-o‘zini qadrlash va muloqot kabi hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratish kerakligini ta’kidlaydi.

Shu bilan birga, mazkur tashabbus qizlarni mustaqil ijtimoiy hayot, mehnat bozoriga tayyorlash bilan cheklanmay, ularning teng ishtirokini ta’minlash, ijtimoiy ta’sir doirasini kengaytirish va jamoada sub’ekt sifatida namoyon bo‘lishini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan qizlarga yo‘naltirilgan (girl-centered) yondashuvga tayanadi¹. UNICEF hujjatlarida qizlarning meaningful participation, ya’ni qizlarning jamiyat hayotida faol va mazmunli ishtirok etishi, etakchilik qobiliyati ularning huquqlari, imkoniyatlari va kelajakdagi barqaror rivojlanishi uchun hal qiluvchi omil sifatida baholanadi². Demak, talaba qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish muammosi xalqaro pedagogik kun tartibi nuqtai nazaridan dolzarb bo‘lib hisoblanadi. Bu esa, oliy ta’lim muassasalarida mazkur jarayonni ilmiy asoslangan pedagogik mexanizmlar va texnologiyalar asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi^{3,4}.

Yuqoridagi xalqaro hujjatlarning pedagogik tahlilidan kelib chiqib, shunday xulosaga kelish mumkinki, XXI asr qizlaridan talab qilinayotgan asosiy kompetensiyalar O‘zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy ta’lim amaliyotini qo‘llab-quvvatlashda, balki buning barobarida ijtimoiy faollik va uning mazmunini ilmiy tadqiq qilish alohida o‘rin tutadi. Xalqaro manbalarda mazkur kompetensiya ko‘proq faol ishtirok, fuqarolik faolligi, etakchilik, ijtimoiy ta’sir, hamkorlik va global kompetensiya kabi tushunchalar orqali ifodalanadi. Bu esa talaba qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish masalasi zamonaviy ta’limning dolzarb va asosli yo‘nalishlaridan biri ekanini ko‘rsatadi. Zero O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev aytganlaridek, **“Jamiyatimizda tinchlik, mehr-oqibat muhitini mustahkamlash, yosh avlodni sog‘lom va barkamol etib voyaga etkazishda beqiyos o‘rin tutadigan xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy hayotimizdagi nufuzini yanada oshirishimiz zarur¹”**

¹ Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 592 b. // Mirziyoev Sh.M. Munis va mehribon ayollarimizga

Yuqoridagi global pedagogik tahlildan kelib chiqib, shunday xulosaga kelish mumkinki, talaba qizlar ijtimoiy faolligi zamonaviy pedagogikada shaxsning fuqarolik pozitsiyasi, tashabbuskorligi, jamoatchilik hayotidagi ishtiroki va ijtimoiy mas'uliyatini ifodalovchi muhim ijtimoiy kompetensiya sifatida namoyon bo'ladi.

XXI asrda qizlardan talab qilinayotgan asosiy kompetensiyalar tizimida ijtimoiy faollik muhim o'rin tutadi. Xalqaro manbalarda u ishtirok, fuqarolik faolligi, etakchilik, ijtimoiy ta'sir, hamkorlik va global kompetensiya kabi tushunchalar orqali ifodalanadi.

UNICEF, OECD va World Economic Forum kabi xalqaro tashkilotlar hujjatlarida qizlar va yosh ayollarning meaningful participation, leadership, social influence kabi ko'nikmalarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida qaraladi. Bu esa talaba qizlarda ijtimoiy faollikni shakllantirish muammosining xalqaro pedagogik kun tartibidagi o'rnini tasdiqlaydi.

Buguni kunda milliy tarbiya an'alarida saqlanib kelinayotgan qizlarning iboli, tarbiyasi, ma'naviy etuk bo'lishlari barobarida ularni ijtimoiy faol, tashabbuskor va jamoatchilik hayotida ishtirok etuvchi shaxs sifatida tarbiyalanishiga ehtiyoj yanada kuchaymoqda.

Shu kungacha pedagogik tadqiqotlarda qizlar tarbiyasi diskursida ko'proq oilaviy hayotga tayyorlash masalalari o'rganilgan, talaba qizlarda XXI asr kompetensiyalari, jumladan, ijtimoiy faollikni rivojlantirishning maxsus pedagogik mexanizm va texnologiyalari esa etarlicha tadqiq qilinmagan. Vaholanki, talaba qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish nafaqat ularning shaxsiy kamoloti, balki kelgusida oila, jamiyat va davlat hayotidagi faol ishtiroki, liderlik salohiyati va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarida talaba qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy asoslangan pedagogik mexanizmlar, tarbiyaviy yondashuvlar va texnologiyalarni ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb ilmiy va amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

ehtirof va g'amxo'rlik ko'rsatish, ularning og'irini yengil qilish – barchamiz uchun ham qarz, ham farz. Xalqaro xotin-qizlar bayramiga bag'ishlangan uchrashuvdagi nutq. 2017 yil. – 345-bet.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild. Toshkent: O'zbekiston, 2019. 117-bet.

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 592 b. // Mirziyoyev Sh.M. Munis va mehribon ayollarimizga ehtirom va g'amxo'rlik ko'rsatish, ularning og'irini engil qilish – barchamiz uchun ham qarz, ham farz. Xalqaro xotin-qizlar bayramiga bag'ishlangan uchrashuvdagi nutq. 2017 yil. – 345-bet.

3. UNICEF. Guide: Adolescents and Participation. New York: UNICEF, 2025. <https://www.unicef.org/adolescentkit/reports/guide-adolescents-and-participation>.

4. UNICEF. Skills4Girls: Girl-Centered Skills Development – Learning Agenda. New York: UNICEF, 2020. <https://www.unicef.org/media/83876/file/S4G-Learning-Agenda.pdf>.

5. OECD. OECD Learning Compass 2030: Concept Note. Paris: OECD, 2019/2020. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/projects/edu/education-2040/concept-notes/OECD_Learning_Compass_2030_concept_note.pdf.

6. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025. Geneva: WEF, 2025. https://reports.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_Report_2025.pdf.

“SO‘NGGI QO‘NG‘IROQ” KUNI - IJTIMOIIY-PEDAGOGIK PROFILAKTIKA OBYEKTI SIFATIDA (keys tahlil)

Sh.Jumanov

*Samarqand davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi, pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa PhD doktori*

Kalit so‘zlar: yo‘l harakati xavfsizligi, voyaga etmaganlar, “So‘nggi qo‘ng‘iroq”, pedagogik profilaktika, ota-ona mas‘uliyati, tengdoshlar bosimi, xavfsiz bitiruv, tarbiyaviy kompetensiya, huquqiy madaniyat, ijtimoiy nazorat.

Annotatsiya. Maqolada 2026-yil 25-may kuni “So‘nggi qo‘ng‘iroq” tadbirlari davomida o‘quvchilar tomonidan transport vositalarini boshqarish bilan bog‘liq 238 ta holat qayd etilgani profilaktik pedagogik keys sifatida tahlil qilinadi. Muammo faqat yo‘l harakati qoidabuzarligi emas, balki oilaviy nazorat, maktab profilaktikasi, mahalla mas‘uliyati, tengdoshlar bosimi va ommaviy madaniyat ta’siri kesishgan tarbiyaviy xavf sifatida talqin etiladi. Maqolada “taqiqlash — ogohlantirish — nazorat” yondashuvidan “qadriyat — mas‘uliyat — xulq — monitoring” tizimiga o‘tish zarurati asoslanadi hamda maktab, ota-ona, mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun amaliy profilaktik chek-list taklif qilinadi.

Ta’lim muassasalarida o‘tkaziladigan “So‘nggi qo‘ng‘iroq” tadbiri o‘quvchi hayotida ramziy ahamiyatga ega: u bolalik, maktab, ustoz, sinfdoshlik va katta hayotga qadam qo‘yish tuyg‘ularini birlashtiradi. Biroq aynan shu hissiy ko‘tarinkilik, bayram ruhi va tengdoshlar oldida “o‘zini ko‘rsatish” istagi ayrim hollarda xavfli xulqqa aylanadi. 2026-yil 25-may kuni soat 14:00 ga qadar respublika bo‘ylab o‘quvchilarning transport vositasini boshqarishi bilan bog‘liq 238 ta holat aniqlangani ushbu muammoning tasodifiy emas, balki tizimli profilaktik echim talab qiluvchi ijtimoiy-pedagogik hodisa ekanini ko‘rsatdi [1].

Mazkur holatni oddiy ma'muriy qoidabuzarlik sifatida talqin qilish etarli emas. Chunki o'quvchi transport vositasini boshqarishga chiqqanida, uning yoshi, huquqiy maqomi, psixofiziologik tayyorligi, xavfni baholash salohiyati, tengdoshlar ta'siriga beriluvchanligi va oilaviy nazorat darajasi bir vaqtning o'zida ishga tushadi. Demak, muammoning markazida faqat mashina haydagan o'quvchi emas, balki "kalit kimda?", "ota-ona qanday nazorat qilgan?", "maktab qanday profilaktika o'tkazgan?", "mahalla va mas'ul idoralar qay darajada hamkorlik qilgan?" degan savollar turadi.

Shu ma'noda ushbu maqolaning maqsadi "So'nggi qo'ng'iroq" kuni o'quvchilarning transport vositasini boshqarishi bilan bog'liq holatlarni ijtimoiy pedagogik-profilaktik jihatdan tahlil qilish, muammoning ildiz sabablarini ochish va maktab-oila-mahalla-huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligida amaliy echimlar tizimini taklif etishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasining "Yo'l harakati to'g'risida"gi Qonunida ruxsat etilgan eng ko'p og'irligi 3500 kilogrammdan oshmaydigan va o'rindiqlar soni haydovchilikdan tashqari sakkiztadan ko'p bo'lmagan avtomobillarni boshqarish huquqi 18 yoshga to'lgan shaxslarga berilishi belgilangan [2]. Shuningdek, transport vositasini boshqarish huquqi tibbiy tekshiruvdan o'tgan va malaka imtihonlarini topshirgan shaxslarga belgilangan namunadagi guvohnoma orqali tasdiqlanadi [2]. Demak, maktab o'quvchisining engil avtomobilni boshqarishi ko'p hollarda huquqiy vakolat, yosh me'yori va xavfsizlik talablari bilan mos kelmaydi.

Yo'l harakati qoidalarida yo'l harakati ishtirokchilari qonun va qoidalar talablarini bilishi, ularga amal qilishi hamda vakolatli xodimlarning ko'rsatmalarini bajarishi shartligi belgilangan [3]. Bu norma ta'lim-tarbiya jarayoni uchun ham muhim metodik xulosa beradi: yo'l harakati madaniyati bolaga faqat "yo'ldan o'tish qoidasi" sifatida emas, balki hayot, salomatlik, jamoat xavfsizligi va qonunga hurmat kompetensiyasi sifatida o'rgatilishi kerak.

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan "So'nggi qo'ng'iroq" tadbirlarini xavfsizlik qoidalariga rioya qilgan holda o'tkazish, shu jumladan o'quvchilar tomonidan avtotransport vositalarini boshqarish holatlarini qat'iyan man etish haqida avvaldan eslatma berilgan [4]. Shunga

qaramay, 25-may kuni 07:00 dan 14:00 gacha o'tkazilgan nazorat tadbirlari davomida ko'plab holatlar aniqlangani targ'ibotning o'zi etarli emasligini ko'rsatadi [1]. Bu erda profilaktikaning axborot berish bosqichidan xulqni boshqarish va xavfni oldindan kesish bosqichiga o'tish zarur.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, har yili taxminan 1,19 million kishi yo'l-transport hodisalari oqibatida halok bo'ladi; yo'l-transport jarohatlari 5–29 yoshli bolalar va yoshlar o'limida etakchi sabablardan biri hisoblanadi [5]. Shuningdek, yo'l-transport hodisalari iqtisodiy, ijtimoiy va oilaviy yo'qotishlarni ham keltirib chiqaradi: davolanish xarajatlari, mehnat qobiliyatining yo'qolishi, nogironlik, oila a'zolarining ish yoki o'qishdan qolishi kabi oqibatlar jamiyat uchun katta yuk hisoblanadi [5].

JSSTning "Global status report on road safety 2023" hisobotida yo'l harakati xavfsizligi bo'yicha samarali choralar qo'llansa, o'lim va og'ir jarohatlar sonini sezilarli kamaytirish mumkinligi ta'kidlanadi; hisobotda isbotlangan choralar, xavfsiz tizim yondashuvi va ko'p tarmoqli hamkorlik muhimligi alohida ko'rsatilgan [6]. Bu yondashuv maktab muhitiga tatbiq etilganda, "xavfsiz yo'l", "xavfsiz tezlik", "xavfsiz transport", "xavfsiz ishtirokchi" tushunchalari "xavfsiz bayram", "xavfsiz bitiruv", "mas'uliyatli ota-ona" va "huquqiy ongli o'quvchi" tushunchalari bilan bog'lanadi.

Demak, o'quvchilarning transport vositasini boshqarishiga qarshi profilaktika faqat mahalliy tartib yoki bir kunlik reytdir emas. U xalqaro amaliyotda e'tirof etilgan "Safe System" — ya'ni inson xatosini oldindan hisobga olib, fojiga olib bormaydigan tizim yaratish g'oyasiga mos tarbiyaviy jarayondir.

238 ta holat bir necha muhim pedagogik signal beradi. Birinchidan, bu raqam profilaktik xabar etib borgan bo'lsa ham, uning xulq-atvorga aylanmaganini ko'rsatadi. Ikkinchidan, qoidabuzarliklar orasida yuqori sinf o'quvchilari bilan birga 8–10-sinf o'quvchilari ham bo'lgani, ayrim hollarda ota-onaga tegishli yoki ijaraga olingan avtomobillar boshqarilgani qayd etilgan [1]. Bu esa xavf maktab bitiruvchilari bilangina

cheklanmasligini, kichikroq yosh guruhlari ham bayram va tengdoshlar ta'sirida xavfli qaror qabul qilishi mumkinligini anglatadi.

Uchinchidan, 07:00 dan 14:00 gacha bo'lgan 7 soatlik oraliqda 238 holat aniqlangani o'rtacha soatiga 34 ta, ya'ni taxminan har 1,8 daqiqada bitta holat degan tahliliy ko'rsatkichni beradi. Bu hisob muallif tomonidan manbada ko'rsatilgan vaqt va raqam asosida chiqarildi [1]. Ushbu ko'rsatkich muammoning tarqoq emas, balki ommaviy profilaktik xavf darajasiga chiqqanini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, masalada "o'quvchi — mashina — maktab" uchburchagi emas, "o'quvchi — ota-ona — maktab — mahalla — YPX — ijtimoiy tarmoq" zanjiri ishtirok etadi. Agar ushbu zanjirning bir bo'g'ini ishlamasa, masalan, ota-ona kalitni nazorat qilmasa yoki maktab tadbirdan keyingi harakat yo'nalishini nazorat qilmasa, xavf yana paydo bo'ladi.

Pedagogika nuqtai nazaridan, "So'nggi qo'ng'iroq" kuni o'quvchining avtomobil boshqarishi yoshlar xulqidagi uchta muhim muammoni ochib beradi. Birinchisi — «o'zini ko'rsatib qo'yish», ramziy obro' muammosi. Ayrim o'quvchilarda mashinada kelish "muvaffaqiyat", "kattalik", "erkinlik" yoki "ustunlik" belgisi sifatida qabul qilinadi. Ikkinchisi — xavfni baholash etishmasligi. O'smirlik davrida hissiy qarorlar, tezlikka moyillik va tengdoshlar fikriga qaramlik kuchayishi mumkin. Uchinchisi — tashqi nazoratga tayanilgan tarbiyaning chegarasi. Agar bolada ichki mas'uliyat shakllanmagan bo'lsa, u YPX bor joyda to'xtaydi, ammo nazorat yo'q joyda xavfli qaror qabul qilishi mumkin.

Shu bois maktab profilaktikasi "mashina haydama" degan taqiq bilan cheklanmasligi kerak. O'quvchiga "nima uchun mumkin emas?", "bu kimning hayotiga xavf tug'diradi?", "do'stlar bosim qilsa qanday javob berish kerak?", "ota-onaning ishonchini qanday oqlash mumkin?" kabi savollar atrofida axloqiy-huquqiy mulohaza yuritish imkoni berilishi zarur. Taqiq bolani to'xtatishi mumkin, ammo tushuntirilgan qadriyat uning ichki qarorini o'zgartiradi.

Profilaktik tarbiyada "xavfli xulqni oldindan tanish" muhim. Masalan, "do'stlarim ko'rishsin", "faqat maktabgacha haydayman", "otam bilmaydi", "men yaxshi haydayman", "hech narsa bo'lmaydi" kabi iboralar

xavfli qaror oldidan paydo bo'ladigan signallardir. Maktab psixologi, sinf rahbari va ota-ona bu signallarni tarbiyaviy suhbat uchun ishlatishi kerak.

Muammoni yuzaga keltiruvchi omillar:

1/ Ko'p hollarda avtomobil kaliti uyda turadi, transport vositasi ota-ona yoki qarindoshga tegishli bo'ladi. Agar ota-ona "bolam haydamaydi" degan ishonch bilan cheklanib, kalit, hujjat, garaj, ijara imkoniyati va tadbirdan keyingi marshrutni nazorat qilmasa, profilaktikada bo'shliq paydo bo'ladi. Demak, ota-ona nazorati ishonchni yo'qotish emas, farzand hayotini asrash madaniyati sifatida tushuntirilishi lozim.

2/ O'smir uchun tengdoshlar bahosi kuchli psixologik omil hisoblanadi. Mashinada kelish, video olish, storis joylash, kortej uyushtirish va "layk" yig'ish ayrim bolalarda xavf hissini susaytiradi. Bu vaziyatda profilaktika axborot berish bilan birga media madaniyat tarbiyasini ham qamrab olishi kerak: bola fojiani kontentga, qoidabuzarlikni obro'ga aylantirmaslikni o'rganishi zarur.

3/ "So'nggi qo'ng'iroq" rasmiy tadbiri odatda qisqa davom etadi, ammo xavf asosan tadbirdan keyingi vaqtda kuchayadi. O'quvchi do'stlari bilan uchrashadi, fotosessiyaga boradi, restoran yoki sayr rejalashtiradi. Agar maktab, ota-ona va mahalla bu bosqichni rejalashtirmasa, rasmiy tadbir xavfsiz o'tgan bo'lsa ham, keyingi harakatda xavf yuzaga keladi.

4/ Yo'l harakati xavfsizligi yil davomida shakllantiriladigan madaniyatdir. U bir kunlik ma'ruza yoki reytdan barqaror ko'nikmaga aylanmaydi. O'quvchida huquqiy madaniyat, o'zini boshqarish, xavfni prognoz qilish va "yo'q" deyish kompetensiyalari bosqichma-bosqich shakllantirilishi kerak.

Mazkur muammoni hal qilish uchun maktablarda "Xavfsiz bitiruv — mas'uliyatli ota-ona — huquqiy ongli o'quvchi" profilaktik texnologiyasini joriy etish maqsadga muvofiq. Bu texnologiya uch bosqichdan iborat: tayyorgarlik, tadbir kuni nazorati va tadbirdan keyingi monitoring.

Tayyorgarlik bosqichi

Tadbirdan kamida 10–15 kun oldin sinf rahbarlari, maktab rahbariyati, psixolog, mahalla faollari va YPX xodimlari ishtirokida xavf xaritasi tuziladi. Unda mashinasi bor oilalar, avval transport vositasiga

qiziqishi kuzatilgan o'quvchilar, ijara avto bilan kelish ehtimoli, tadbirdan keyingi rejalar va ota-ona kuzatuvini aniqlanadi. Bu ma'lumot jazolash uchun emas, xavfni oldindan kesish uchun ishlatiladi.

Tadbir kuni nazorati

Tadbir kuni maktab atrofida "o'quvchilar uchun avtomobilsiz hudud" tartibi amal qilishi, kirish-chiqish yo'laklari, ota-onalar kutish joyi va YPX bilan aloqa nuqtasi aniq belgilanishi zarur. Maktab tadbiri tugagach, har bir sinf bo'yicha bolalarning uyga xavfsiz qaytishi sinf rahbari va ota-ona tomonidan tasdiqlanadi.

Tadbirdan keyingi monitoring

Tadbirdan keyin 24–72 soat davomida sinf rahbari va ota-onalar guruhi o'quvchilarning kechki sayr, kortej, ijara mashina, restoran va fotosessiya bilan bog'liq harakatlarini profilaktik kuzatadi. Bu bosqich ayniqsa muhim, chunki xavf rasmiy marosimdan keyingi "erkin vaqt"da ko'proq paydo bo'ladi.

Maktab Milliy tarbiya modeli uchun metodik tavsiyalar

Birinchi tavsiya — yo'l harakati xavfsizligini tarbiya rejasiga alohida profilaktik modul sifatida kiritish. Bu modul 7–11-sinflarda yosh xususiyatlariga mos ravishda huquqiy madaniyat, xavfni baholash, tengdoshlar bosimiga qarshi turish va ota-ona ishonchini oqlash mavzularini qamrab olishi lozim.

Ikkinchi tavsiya — profilaktik mashg'ulotlarni keys va rolly o'yinlar asosida tashkil etish. Masalan, "Do'stlarim mashinada kelishni talab qilsa, qanday javob beraman?", "Otamning mashinasi kaliti qo'limda qolsa, qanday qaror qilaman?", "Mashinada kelmasam, meni kamsitishsa nima qilaman?" kabi vaziyatlar o'quvchini hayotiy qaror qabul qilishga tayyorlaydi.

Uchinchi tavsiya — ota-onalar bilan profilaktik shartnoma madaniyatini yo'lga qo'yish. Shartnoma jazolovchi hujjat emas, balki ota-ona, maktab va bolaning umumiy mas'uliyatini aniqlashtiruvchi pedagogik vosita bo'lishi kerak. Unda "kalit nazorati", "tadbirdan keyingi marshrut", "kechgi vaqtda kuzatuv", "ijara avto va kortejni rad etish" kabi aniq bandlar bo'ladi.

To'rtinchi tavsiya — maktabda “xavfli obro‘” tushunchasini tahlil qilish. O‘quvchiga haqiqiy obro‘ mashinada kelishda emas, mas’uliyatli qarorda, qonunga hurmatda, ota-ona ishonchini oqlashda va o‘z hayotini qadrlashda ekani singdirilishi zarur.

Beshinchi tavsiya — profilaktik axborotni ijtimoiy tarmoqlarga mos formatda berish. Qisqa video, infografika, ota-onaga murojaat, o‘quvchiga “yo‘q deyish ssenariylari”, sinf chatlari uchun tayyor matnlar va maktab atrofidagi vizual eslatmalar xulqni tezroq o‘zgartirishi mumkin.

Profilaktik loyihalar paketi

“72 soat — kalit nazorati” loyihasi

Loyihaning maqsadi — bayramdan oldingi va keyingi eng xavfli 72 soatda o‘quvchining transport vositasini boshqarishiga imkon bermaslik. Amalga oshirish mexanizmi: ota-ona majburiyati, kalit va hujjat nazorati, ijara avto xizmatlarini ogohlantirish, sinf rahbari tomonidan xavfli guruhni belgilash, mahalla va YPX bilan maktab atrofidagi harakatni muvofiqlashtirish. KPI: 100 foiz ota-ona xabardorligi, maktab hududida voyaga etmagan haydovchi holatlarining nolga tushishi, tadbirdan keyin bolalarning uyga qaytishi bo‘yicha to‘liq tasdiq.

“Xavfsiz bitiruv xaritasi” loyihasi

Har bir maktabda tadbir ssenariysiga xavfsizlik xaritasi ilova qilinadi. Unda kirish-chiqish nuqtalari, ota-onalar kutish joyi, YPX bilan aloqa, tez tibbiy yordam chaqirish tartibi, xavfli vaqt oraliqlari va tadbirdan keyingi yo‘nalishlar aks etadi. Bu xarita pedagogik jarayonni tashkiliy nazorat bilan birlashtiradi.

“Hayot uchun yo‘l madaniyati” tarbiya moduli

Modul yiliga kamida to‘rt marta o‘tkaziladigan tarbiyaviy mashg‘ulotlardan iborat bo‘ladi. Unda huquqiy bilim, axloqiy mas’uliyat, xavfni baholash, tengdoshlar bosimiga qarshi turish, ota-ona ishonchi va hayot qadri kabi mavzular qamrab olinadi. Mashg‘ulotlarda keys tahlili, simulyatsiya, bahs-munozara, esse, ijtimoiy rolli o‘yinlar va AAR — “nima bo‘ldi, nega bo‘ldi, keyin qanday qilamiz?” uslubidan foydalanish mumkin.

Ushbu keys pedagogika fani uchun bir necha muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlarni ochadi. Birinchidan, yo‘l harakati xavfsizligi tarbiyasi

huquqiy madaniyat, hayot xavfsizligi, fuqarolik mas'uliyati va oilaviy tarbiya kesishmasida o'rganilishi kerak. Ikkinchidan, maktab tadbirlarida xavfli xulqning oldini olish profilaktikasi alohida pedagogik texnologiya sifatida modellastirilishi mumkin. Uchinchidan, ota-ona pedagogik madaniyatini baholashda "farzand xavfsizligi uchun amaliy nazorat" indikatori kiritilishi maqsadga muvofiq.

"So'nggi qo'ng'iroq" kuni o'quvchilarning transport vositasini boshqarishi bilan bog'liq 238 ta holat maktab, oila va jamiyat uchun jiddiy ogohlantirishdir. Bu raqam har bir ota-ona, pedagog va mas'ul idoraga bir haqiqatni eslatadi: bola hayotini asrash tarbiyaning eng birinchi mezonidir. Bayram shodlikka aylanishi uchun u mas'uliyat bilan boshqarilishi, xavfsizlik bilan ta'minlanishi va ichki madaniyat bilan mustahkamlanishi kerak.

Muammoning echimi faqat reydda emas, faqat taqiqda ham emas. Yechim — ota-onaning kalit nazoratida, maktabning profilaktik texnologiyasida, mahallaning ijtimoiy mas'uliyatida, YPXning huquqiy nazoratida, o'quvchining ichki xulq madaniyatida va jamiyatning umumiy xavfsizlik qadriyatida. Bolaning obro'si mashinada emas, mas'uliyatda; kattalik belgisi tezlikda emas, o'zini to'xtata olishda; bayramning go'zalligi esa kortejda emas, salomat va xavfsiz kelajakka qadam qo'yishdadir.

Muammoni hal qilish bo'yicha amaliy chek-list

Quyidagi chek-list maktab rahbariyati, sinf rahbari, ota-ona, mahalla va YPX xodimlari uchun "So'nggi qo'ng'iroq", bitiruv kechalari va boshqa ommaviy tadbirlarda o'quvchilarning transport vositasini boshqarishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida ishlab chiqildi.

№	Yo'nalish	Amaliy savol/harakat	Belgi
1	Ota-ona	Farzandim "So'nggi qo'ng'iroq" kuni transport vositasini boshqarmasligi haqida aniq suhbat o'tkazdimmi?	Ha/yo'q
2	Ota-ona	Avtomobil kaliti, hujjatlari va garaj/avtoturargoh nazorati ta'minlandimi?	Ha/yo'q
3	Ota-ona	Farzandim tadbirdan keyin qaerga borishi, kim bilan bo'lishi va qanday qaytishi kelishib olindimi?	Ha/yo'q

№	Yoʻnalish	Amaliy savol/harakat	Belgi
4	Ota-ona	Ijara avto, kortej, tungi sayr yoki “mashinada aylanish” takliflariga qatʼiy rad javobi berildimi?	Ha/yoʻq
5	Ota-ona	Sinf rahbari bilan doimiy aloqa kanali ochiqmi?	Ha/yoʻq
6	Maktab	Tadbirdan 10–15 kun oldin xavf xaritasi tuzildimi?	Ha/yoʻq
7	Maktab	Mashinasi bor oilalar va xavfli guruhlar profilaktik tarzda aniqlandimi?	Ha/yoʻq
8	Maktab	Ota-onalardan “farzandim transport vositasini boshqarmaydi” mazmunida majburiyat/tasdiq olindimi?	Ha/yoʻq
9	Maktab	9–11-sinflar uchun huquqiy va axloqiy profilaktik mashgʻulot oʻtkazildimi?	Ha/yoʻq
10	Maktab	Maktab atrofida oʻquvchilar uchun avtomobilsiz hudud tashkil etildimi?	Ha/yoʻq
11	Sinf rahbari	Har bir oʻquvchining tadbirdan keyingi harakat rejasi aniqlandimi?	Ha/yoʻq
12	Sinf rahbari	Sinf chatlariga ota-onalar uchun qisqa va taʼsirchan ogohlantirish matni yuborildimi?	Ha/yoʻq
13	Psixolog	Tengdoshlar bosimiga qarshi “yoʻq deyish” mashqi oʻtkazildimi?	Ha/yoʻq
14	Psixolog	“Men yaxshi haydayman”, “hech narsa boʻlmaydi” kabi xavfli ishonchlar muhokama qilindimi?	Ha/yoʻq
15	Mahalla	Oilalar bilan tadbir oldi profilaktik muloqot oʻtkazildimi?	Ha/yoʻq
16	Mahalla	Kechgi bitiruv tadbirlari va sayrlarda nazorat mexanizmlari kelishildimi?	Ha/yoʻq
17	YPX/IIB	Maktab atrofida tadbir vaqtida kuchaytirilgan nazorat rejasi bormi?	Ha/yoʻq
18	YPX/IIB	Ijara avto va kortej holatlari boʻyicha profilaktik ogohlantirish qilinganmi?	Ha/yoʻq
19	OAV/media	Qoidabuzarlikni romantiklashtirmasdan, xavf va masʼuliyatni ochib beradigan kontent tayyorlandimi?	Ha/yoʻq
20	Monitoring	Tadbirdan keyin 24–72 soatlik kuzatuv va hisobot tizimi yoʻlga qoʻyildimi?	Ha/yoʻq
21	KPI	Maktab kesimida “voyaga etmagan haydovchi — 0” koʻrsatkichi belgilandimi?	Ha/yoʻq

№	Yo‘nalish	Amaliy savol/harakat	Belgi
22	KPI	Ota-ona xabardorligi 100 foizga etkazildimi?	Ha/yo‘q
23	KPI	Tadbirdan keyin o‘quvchilarning xavfsiz uyga qaytishi 100 foiz tasdiqlandimi?	Ha/yo‘q
24	Tahlil	Tadbirdan keyin: “nima bo‘ldi, nima uchun, keyin qanday yaxshilaymiz?” tahlili o‘tkazildimi?	Ha/yo‘q

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “So‘nggi qo‘ng‘iroq” kuni o‘quvchilarning avtomobil boshqarishi bilan bog‘liq 238 ta holat aniqlandi. Yuz.uz, 25.05.2026. URL: <https://yuz.uz/uz/news/snggi-qngiroq-kuni-quvcilarning-avtomobil-bosqarisi-bil>

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yo‘l harakati to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ–900-son, 19.01.2024. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/-6764454>

3. Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 12 apreldagi 172-son qarori bilan tasdiqlangan Yo‘l harakati qoidalar. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/5953883>

4. “So‘nggi qo‘ng‘iroq” tadbirlarida man etilgan holatlar ko‘rsatib o‘tildi. O‘zA, 21.05.2026. URL: https://uza.uz/uz/posts/songgi-qongiroq-tadbirlarida-man-etilgan-holatlar-korsatib-otildi_860742

5. World Health Organization. Road traffic injuries. Fact sheet, 01.05.2026. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>

6. World Health Organization. Global status report on road safety 2023. Geneva: WHO, 2023. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240086517>

MA'NAVIY TARBIYA TIZIMIDA G'AZZOLIY NAFS TA'LIMOTINING O'RNI

Qodirov Davronbek Hoshimovich,
BuxDU Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası
dotsenti, f.f.d. (DSs)

Annotatsiya: Maqolada buyuk mutafakkir Abu Homid G'azzoliyning "Mezon ul-amal" asarida ilgari surilgan nafs quvvatlari haqidagi ta'limoti va uning bugungi kundagi ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonidagi metodologik ahamiyati tahlil qilingan. G'azzoliy tomonidan ajratib ko'rsatilgan biluvchi - olima va faoliyat ko'rsatuvchi - omila quvvatlar zamonaviy ta'lim tizimidagi kompetensiyaviy yondashuv bilan qiyoslanadi. Shuningdek, nafsning nazariy va amaliy bosqichlari, ilmni egallash darajalari hamda inson ma'naviyatini yuksaltirishda ruhni poklashning o'rni falsafiy va pedagogik jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: nafs quvvatlari, ma'naviy kompetensiya, axloqiy tarbiya, intellektual salohiyat, nafs pokligi.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ma'naviy va axloqiy tarbiyani tizimli yo'lga qo'yish, yosh avlodni nafaqat bilimli, balki yuksak fazilatli etib voyaga etkazish ustuvor vazifa etib belgilangan. Bugungi globallashuv va mafkuraviy tahdidlar kuchaygan sharoitda inson kapitalini rivojlantirish faqatgina texnik ko'nikmalar bilan emas, balki mustahkam axloqiy poydevor - ma'naviy tarbiya bilan bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, buyuk mutafakkir Abu Homid G'azzoliyning "Mezon ul-amal" asarida ilgari surilgan nafs quvvatlari haqidagi ta'limoti zamonaviy ta'lim tizimidagi amaliy ko'nikma va axloqiy madaniyatning mumtoz metodologik asosi bo'lib xizmat qiladi.

G'azzoliyning ma'naviy ta'limotida inson nafsining quvvati (quvvat un-nafsi-l-insoniya) ikki qismga bo'linadi:

1. Biluvchi quvvat (quvvat ul-olima)
2. Faoliyat ko'rsatuvchi quvvat (quvvat ul-omila)

Ularning ikkisini aql deb nomlash mumkin, lekin ularning nomi umumiydir. Chunki faoliyat ko'rsatuvchi quvvatni (al-omila) aql deb atashlarining sababi u biluvchi (al-olima) quvvatga xizmat qilishi tufaylidir. Omila quvvati nafsning kuchi va ma'nosidir. U aql va tafakkur belgilab bergan u yoki bu faoliyatni bajarishga inson tana harakatining boshlanishi hisoblanadi. Barcha tana quvvatlari bo'ysundirilgan va itoat ettirilgan bo'lishi lozim, faqatgina faoliyat quvvatidan tashqari, chunki u (al-omila) biror bir ta'sir ostida bo'lmasligi zarur. Boshqa quvvatlar esa ushbu quvvat ishorasi va ko'rsatmasiga muvofiq sokin turishi va harakatlanishi lozim. Agar u bo'ysunsa, unda shahavot bilan cheklangan ko'rinishlar (hay'ot) paydo bo'ladi. Ushbu ko'rinishlar yomon axloq (axloqan radi'yatan) deb ataladi. Agar boshchilik qilsa, unda fazilat va yaxshi xulq (xulqan hasanan) ustun keladi .

G'azzoliy nafsning ikki quvvati — biluvchi (olima) va faoliyat ko'rsatuvchi (omila) quvvatlarini ajratib ko'rsatar ekan, uning davrimizga mos ma'naviy talqinini quyidagicha izohlasak bo'ladi: Yangi O'zbekiston ta'lim tizimida kompetençiya deganda nafaqat bilim, balki uni hayotga tatbiq etish ko'nikmasi tushuniladi. G'azzoliy ta'limotidagi "omila" quvvati — bugungi ta'limdagi amaliy ko'nikma va axloqiy madaniyatning mumtoz ifodasidir. Agar yoshlarda aql va axloq nazorati susaysa, ular yomon axloq, salbiy g'oyalar ta'siri ostiga tushishi mumkin bo'lib qoladi.

Nafs beshta his bilan bilishdan balandroqdir, ammo uni aql bilan bilish mumkin. Bunga undan so'ng qoladigan narsalar va amallari dalolat beradi. U ikki – o'zidan past bo'lgan va o'zidan yuqori turgan tomonlar bilan aloqaga ega. Har bir tomon uchun ular o'rtasidagi aloqani boshqaradigan quvvat mavjud. Pastki tomon bilan aloqani boshqaradigan quvvat – bu amaliy quvvat bo'lib, u tana va uning a'zolarini boshqaradi. Nazariy biluvchi quvvat esa nafsdan balandda turadigan tomonga taalluqli bo'lib, u bilan bog'lanishga va undan foyda olishga mo'ljallangandir. Bu tomon deganda, insonlar nafsiga ilmni quyish uchun yuborilgan farishtalar nazarda tutiladi, chunki ilmlar Allohdan to'g'ridan to'g'ri kelmaydi. Ya'ni ilm vosita orqali hosil bo'ladi. Alloh aytadi: "Inson Alloh bilan gaplashishga loyiq emas, illo vahiy va parda orqali bo'lur. Yoxud U elchi

yuboradi” (Shuro, 42:51). Nafsning ikki tomoni, yuzi bor: biri tanaga qaragan bo‘lib, tana va istaklarga (shahavot) bo‘ysunmay buyruq berishi lozim. Boshqa tomoni esa oliy va yuksak (al-janba ash-sharifa al-oliya) bo‘lib, nafs o‘sha tomondan doimo qabul qilishi, ta’siriga tushishi lozim, chunki unda saodatning sabablari mujassamdir. Ushbu nazariy biluvchi quvvat (al-quvvat an-nazariya al-olima) umumiy tushunchalarni, ularni juz’iy his (mahsusat juz’iya) etadigan qiluvchi a’roz, belgilarga (al-avoriz) bog‘liq bo‘lmagan holda qabul qiladi.

Mutafakkir nafsning ikki tomonini bugungi yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati bilan chambarchas bog‘liq. Nafs va istaklarga (shahavot) bo‘ysunmaslik, irodani chiniqtirish bu zamonaviy tarbiyadagi o‘z-o‘zini boshqarish va “media-gigiena” kompetençiyalariga mos keladi.

Ilmga nisbatan bu quvvat uch bosqichga bo‘linadi. Birinchisi, bolaning yozishga bo‘lgan munosabatiga o‘xshaydi. Unda qobiliyat bo‘lsada, bu harakatni qilishdan uzoqdir. Ikkinchi bosqich, o‘tib ulg‘aygan va ba’zi narsalarni anglayotgan bolaga o‘xshaydi. Bola siyohdon, qalam va alohida harflarni taniydi, ammo ularni birlashtirish qoidalarini bilmaydi. Uchinchi bosqich, kasb etilgan barcha tushunchalarning amaliyotda namoyon bo‘lishi hisoblanadi. Ular insonda saqlanadi, istaganida unga qaytadi, qachon qaytsa ham ulardan yaxshi foydalana oladi. Bu mohir kotibning hozir yozmayotgan, ammo mukammal holatda bu ishga tayyor turishiga o‘xshaydi.

Uchinchi bosqich oxirgisi bo‘lishiga qaramay, unda ilmning ko‘pligi, sharafligi va pastligiga ko‘ra bir qancha darajalari bor. Ilm ilohiy ilhom bilan va yoki ta’lim, yoki tajriba orqali hosil bo‘lishi mumkin. Eng yuqori bosqich payg‘ambarlar va avliyolar darajasidir, ularda sarfsiz va mehnatsiz, mashaqqatsiz yoki qisqa muddatda haqiqatlar kashf bo‘ladi. Ana shu Allohga bo‘lgan qurb saodat hisoblanadi. Yaqinlikdan (qurb) so‘ng birlashish (ittihod) keladi. Shuning uchun ulardan ba’zilar: “Menga sharaflar bo‘lsin, qanday ham men buyukman!” (Subhoniyy, ma a’zamu sha’niyy), birovi: “Men Haqman!” (Anal-Haq) deydi. Bu erda G‘azzoliy avliyolar Boyazid Bistomiy va Mansur Xalloyni nazarda tutayapdi.

Allohning marhamati yaqinlariga ochiqdir. Bu marhamat ilohiy saxovat natijasi bo‘lib, uni qabul qilish uchun nafsni poklash, uni ifloslik va axlatlardan tozalash yo‘li orqali tayyorgarlik kerak. Bu xuddi rangbarang surat yomon temir bo‘lagida aks etishi kabidir. Aslida bunga sabab temirning yomon sifati, zanglagani va yaxshi sayqal berilmaganida. Uning usti zangdan tozalanishi, rasvo narsalardan esa poklanishi lozim. Inson ham to‘siqni ilohiy rahmatdan emas, balki o‘zidan deb bilishi kerak. Shavq va rag‘batni yaqqol ifodalash uchun Alloh quyidagicha deydi: “Solih bandalarim men bilan uchrashishni sog‘indilar (shavq ul-abror), mening ular bilan uchrashish istagim yanada kuchliroqdir”.

Ma‘naviy kamolot bosqichlarini G‘azzoliy ilm olish bilan bog‘laydi. Uni uch bosqichga (qobiliyat, dastlabki tushuncha va professional mahorat) ajratadi. Ma‘naviy tarbiya – bu shunchaki nazariya emas, balki “nafsni poklash” orqali erishiladigan natijadir. Zero, inson ma‘naviyati buzilgan bo‘lsa, unga eng go‘zal ilm suratlari ham aks etmaydi.

Xulosa qilib aytganda, G‘azzoliyning nafs quvvatlari va ilm egallash bosqichlari haqidagi ta‘limoti Yangi O‘zbekistonda ma‘naviy tarbiya tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mutafakkir tomonidan ilgari surilgan nazariy bilimning amaliyot (omila) va nafs poklanishi bilan uyg‘unligi, bugungi kun tili bilan aytganda, kasbiy etikaning eng oliy ko‘rinishidir. Inson nafsining istaklarga bo‘ysunmasligi va irodani chiniqtirishi zamonaviy “media-gigiena” va o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyalariga to‘la mos keladi. Demak, yoshlarning ma‘naviy kamolotini ta‘minlashda G‘azzoliy merosidan foydalanish nafaqat tarixiy an’anani tiklash, balki jamiyatda yuksak kasbiy mahorat va axloqiy mas’uliyatni shakllantirishning garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Imom al-G‘azzoliy. Mizon ul-amal. Zaxoir ul-arab. Dor ul-maorif bi-Misr, 1964. –S. 1.
2. Арберри А. Дж. Суфизм. Мистики Ислама. “Сфера”, Москва, 2002. –С. 109.

3. Кныш А.Д. Мусулманский миститсизм. Краткая история. Москва - Санкт-Петербург, 2004. –С. 93.

4. Аннемари Шиммел. Мир исламского миститсизма. “Алетей” “Енигма”, Москва, 1999. –С. 51.

5. И. Кулдтсхр (Игнас Голдсиер). Ал-ақида ваш-шариъа фи-л-Ислам. Қоҳира. –С.62-186.

BUYUK MUTAFAKKIR ALLOMALARIMIZNING MA’NAVIY MEROSI VA BARKAMOL AVLOD HAQIDAGI QARASHLARI

Suvanov Ilhom Abdixalilovich,

*Respublika Ma’naviyat va ma’rifat Markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti Ilmiy kotibi, falsafa fanlari doktori(DSc),
katta ilmiy xodim*

Annotatsiya Ushbu maqolada barkamol avlod tarbiyasi ko‘p qirrali ish bo‘lib, har tomonlama nazariy va uslubiy asoslarni talab qiladi. Bu doirada yaxlit rivojlanish uchun zarur bo‘lgan ma’naviy-axloqiy va mafkuraviy mezonlar mavjud. Ushbu tadqiqot ta’lim tizimlari kontekstida ushbu mezonlarni tadqiq qilish uchun zarur bo‘lgan nazariy asoslarni va uslubiy yondashuvlarni yoritishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: demokratiya, komil shaxs, ijtimoiylashuv, fenomenologiya, iqtisodiyoti.

Kirish. Jahon madaniyati rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan buyuk ajdodlarimiz merosini e’zozlash va targ‘ib qilish yoshlarda qadr-qimmat va tashabbuskorlik tuyg‘usini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu bebaho merosni chuqur o‘rganish va keng targ‘ib etishga qaratilgan mazmunli va ta’sirli loyihalarni amalga oshirish uning ahamiyatini yoritib, kelajak avlodlarga ilhom bag‘ishlaydi. Amir Temur, Bobur Mirzo, Mirzo Ulug‘bek, Jaloliddin Manguberdi kabi buyuk davlat arboblari, sarkardalarimiz

ajdodlarimiz mardlik, adolatparvarlik, insonparvarlik, ilmiy izlanish namunalari bo'lgan. Bu rahbarlar nafaqat davlat boshqaruvida, balki harbiy jasoratda ham, yurt himoyachilarini tarbiyalash, ornomus va fidoyilik qadriyatlarini singdirishga ham ustuvor ahamiyat qaratgan. Xorazmiy, Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Forobiy va Alisher Navoiylar: Bu alloma va mutafakkirlar matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa va adabiyot kabi turli sohalarga ulkan hissa qo'shib, insoniyat sivilizatsiyasini sezilarli darajada ravnaq toptirdilar.

Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband va Yassaviy: Bu ulamolar diniy ilmlar shon-shuhratini yoyishgan, ma'naviy va jismoniy kamolotga oid saboqlar berib, bugungi kunda ham yoshlar uchun dolzarb bo'lib kelmoqda. Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon, Mahmud Behbudiy, Usmon Nosir kabi ma'rifatparvarlar ijodi yoshlarimizning ta'lim-tarbiyasiga, hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu yozuvchi va ziyolilar madaniy-ma'rifiy manzaraga, xalqimizning zamonaviy o'ziga xosligini shakllantirishga hissa qo'shgan. Sho'rolar davrida buyuk ajdodlarimizning bebaho madaniy-ma'naviy merosi ko'p hollarda noxolis talqin qilinib, xalqimiz, yoshlarimiz o'rtasida bu merosni idrok etishiga ta'sir ko'rsatgan. Bizning jamoaviy ongimizda munosib o'rin egallash uchun ushbu merosni qayta tiklash va to'g'ri taqdim etish juda muhimdir. Ulug' ajdodlarimiz qoldirgan merosni e'zozlash, ularning hissasi va qadriyatlarini targ'ib etish yoshlarimizning ma'naviy-madaniy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning yutuqlari va ta'limotlarini ta'kidlaydigan tashabbuslarni amalga oshirish orqali biz kelajak avlodlarni bu mukammallik va halollik merosini davom ettirishga ilhomlantirishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbekiston bozor munosabatlariga to'la o'tayotgan davrda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning ahamiyati tobora o'sib borayotganligi ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalashni eng dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo'ymoqda. Bozor munosabatlarida ham yuksak ma'naviyatli va axloq-odobli, iqtidorli, bilim saviyasi yuqori va chuqur, zukko, ishbilarmon, ishchan kishilar zarur. Qashshoq ma'naviyat, ma'naviy-axloqiy sust, bilim saviyasi yuzaki va past, ishning ko'zini bilmaydigan kishilar bozor munosabatlarida

ko‘zlangan maqsadga erisholmaydilar. Bundan xulosa shuki, hech ikkilanmay va kechiktirmasdan ma’naviy-ma’rifiy tarbiya masalasi haqida o‘ylash, uni to‘g‘ri yo‘lga solish vazifasi kelib chiqadi. Bunda biz ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning “Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir” degan o‘gitiga amal qilishimiz kerak. “Har bir jamiyatda va har bir bosqichda insonlar farovon yashash uchun intiladilar, izlanadilar, yangi-yangi imkoniyatlarni yuzaga keltiradilar. O‘zbekistonda qurilayotgan bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida bozorni mustahkamlovchi qudratli mexanizmning yaratilishi lozim bo‘ladi”.

Buyuk ajdodlarimiz ilm-fanning qaysi sohasi bilan shug‘ullanmasinlar inson ma’naviyatini shakllantirishga, ta’lim tarbiya masalalariga alohida e’tibor berganlar. Jumladan, Forobiyning “Fozil odamlar shahri”, “Baxt saodatga erishuv haqida”, Ibn Sinoning “Qush risolasi”, Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” kabi asarlar inson shaxsini, axloqiy tarbiyasini, ma’naviyatini shakllantirish muammosini tahlil etishga bag‘ishlangan. Ma’naviy tarbiya bo‘yicha yozgan pedagog Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida inson axloqi xususida fikr bildirib, shunday deydi: “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir”. Shuning uchun yurtboshimiz “yuqori malakali, zamonaviy bilimlarga ega bo‘lgan, hozirgi kun talabalari asosida fikrlay oladigan etuk kadrlarni tayyorlash ham ijtimoiy-siyosiy, ham iqtisodiy muammolarimizni hal etishning kaliti hisoblanadi.[1]

Islom tafakkurida “komil shaxs” yoki “al-inson al-komil” tushunchasi tarix davomida turli islom ulamolari va tasavvuf olimlari tomonidan muhokama qilingan muhim falsafiy va ma’naviy g‘oyadir. Bu tushuncha so‘fiylik ta’limoti bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, u ko‘pincha insonning ma’naviy, axloqiy va intellektual rivojlanishining timsolini ifodalaydi. “Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv doirasida talabalarda pedagogik faoliyatni shakllantirishning metodologik yo‘nalishlari tushuniladi. Bunda bo‘lajak o‘qituvchilarda o‘zaro aloqador bo‘lgan tushunchalar va harakatlar tizimi tarkib toptiriladi. Bu jarayonda talaba

shaxsining o'z-o'zini anglashi, o'z faoliyatini tarkib toptirishi va uni amaliyotga tatbiq etishi nazarda tutiladi. Shu asosda bo'lajak pedagogning o'zigagina xos bo'lgan betakror xususiyatlari shakllantiriladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida bir qator texnologiyalardan foydalanish imkoniyati mavjud. Shaxsni bir butun yaxlit tarzda rivojlantirish, o'quv harakatlari va layoqatlarini rivojlantirish, shaxsga yo'naltirilgan rivojlantiruvchi ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarning har birida o'ziga xos texnologiyalardan foydalanish mumkin".[2]

Islom tasavvufining eng nufuzli namoyandalaridan biri bo'lgan Ibn Arabiyning al-inson al-komil tushunchasi uning metafizik va ruhiy ta'limotlarida markaziy o'rin tutadi. U komil insonni ilohiy sifatlarni o'zida mujassam etgan va ilohiy voqeliklarning komil ko'zgusi vazifasini bajaradigan shaxs deb ta'riflagan. Ibn Arabiyning fikricha, komil inson Alloh taoloning ism va sifatlarini to'liq namoyon etuvchi inson salohiyatining yakuniy ro'yobga chiqishidir.

Buyuk allomalarimizdan biri Forobiy barkamol insonni quyidagi o'n ikki fazilatga ega

bo'lishini uqtiradi.

- To'rt muchali sog'lom bo'lishi.
- Farosatli bo'lishi.
- Xotirasi kuchli bo'lishi.
- Zakovatli bo'lishi.
- Notiq bo'lishi.
- Bilimli bo'lishi.
- Barcha narsadan ko'zi to'q bo'lishi.
- Xaqgo'y va odil bo'lishi.
- Donishmand va oriyatli bo'lishi.
- Nafsini enga oladigan bo'lishi.
- Adolatparvar bo'lishi.
- Qat'iy hukmli bo'lishi [3]

"Inson o'z tabiati jihatidan shunday tarkib topganki, o'zining mavjudligi va oliy darajadagi kamolotga erishuvi uchun ko'p narsalarga muhtojdir. U bularning barchasiga bir o'zi erisha olmaydi va ularga erishish

uchun kishilarning qandaydir jamoasiga muhtoj. Bu jamoaning har bir a'zosi u muhtoj bo'lgan narsalarning birortasi bilan uni ta'minlaydi. Jamiyatning har bir a'zosi ham bir-birlariga nisbatan xuddi shunday holatda bo'ladilar. Mana shu sababli bir-biriga yordam beruvchi juda ko'p kishilarning birlashuvi orqali inson o'zi intilgan kamolotga erishuvi mumkin".

Muhtaram faylasuf va ilohiyot olimi Al-G'azzoliy so'fiylik va axloqqa oid asarlari orqali komil inson tushunchasiga hissa qo'shgan. G'azzoliy nazarida komil inson qalbi Allohdan boshqa hamma narsadan poklangan, Allohga to'la tavakkal va ma'naviy bilimga ega bo'lishi bilan ajralib turadi. U komil inson bo'lish yo'li sifatida ichki poklanish va axloqiy yuksaklikka urg'u bergan.

Mashhur shoir va mutasavvif Jaloliddin Rumi ham o'zining she'riy va tasavvufiy asarlarida komil inson g'oyasiga to'xtalgan. Rumi nuqtai nafari qalbning Xudoga bo'lgan sayohatiga urg'u beradi, bu sevgi, sog'inish va nafsning ustunligini o'z ichiga oladi. Rumi uchun komil inson ruhiy ishqni anglagan va Ilohiy bilan birlashgan insondir.

Isfahon maktabi nomi bilan mashhur bo'lgan islom falsafasi maktabining nufuzli faylasufi Mulla Sadra ruhning evolyusiyasi va kamolotiga taalluqli substansial harakat g'oyasini ilgari surdi. Uning uchun komil inson ilm, ezgulik va ruhiy amaliyot orqali ilohiy huzur bilan birlikka erishgan, jiddiy o'zgarishlarni boshidan kechirgan shaxsdir. Bu mutafakkirlar, jumladan, islom tafakkurida komil inson haqidagi talqinlarning boy gobelenini taqdim etadilar. Konsepsiya Islomdagi inson tabiati, axloqi va ma'naviyati haqidagi munozaralarda hayotiy ahamiyatga ega bo'lib, insonning ilohiy fazilatlarini aks ettirish va chuqur ruhiy holatlarga erishish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Inson ma'naviy etukligi haqida gapirilganda buyuk ijodkor olim Ozod Sharafiddinov o'z saboqlarida shunday degan edi. "Hech qaerda hech qaysi insonlar jamiyati faqat moddiy manfaatlarga suyanibgina, faqat moddiy ehtiyojlarini qondiribgina hayot kechira olmaydi-inson hayotining saodatli bo'lmog'i uchun vijdon va iymon uning hayotida ustuvor bo'lmog'i kerak"[4]

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Jamiyatizda layoqatli, ishbilarmon, etuk kadrlarga hamisha zarurat tug'ilgan. Insoniyat rivojining tarixi uning talablarini qondirish va mavjud muammolarni hal etishga qodir munosib kadrlarga ehtiyoj sezib kelganidan guvohlik beradi. Bu jamiyatning hozirgi taraqqiyot bosqichida ham dolzarb masalaridan biri bo'lib kelmoqda. Buning uchun kadrlar siyosati negizida ma'naviyat va ma'rifat, shaxsni muntazam kamol toptirish borasida uzluksiz ish olib borish talab etiladi. Komil inson deganda biz, avvalo ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan, bilimli kishilarni tushunamiz. Pedagog olimlari barkamol insonni etishtirish uchun tarbiya naqadar zarurligini, uning moxiyati va mazmunini asoslab berganlar. Maxmud Qoshgariyning «Devonu lug'otit turk», Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u bilig», Axmad Yugnakiyning «Xi batul-xakoyik», Abu Raisoy Beruniyning xikmatlari, ibn Sinoning «Tadbir al-manozil, Alisher Navoiyning «Maxbubul-qulub», Xusayn Voiz Koshifiyning «Axloqi muxsiniy» va boshqa asarlarida farzand ota-onaning baxti, uning to'g'ri tarbiyalanishi esa xammaning baxti, degan umumiy xulosa chiqariladi.

Inson barcha yaxshi fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan o'ziga xos, betakror va barkamol mavjudot - cheksiz mikrokosm sifatida ham, inson tabiatining norasoligi va buzuvchiligi tufayli halokatga mahkum bo'lgan tabiat xatosi sifatida ham, Xudo yaratgan banda sifatida ham, boshqa odamlar faoliyatining mahsuli sifatida ham talqin qilinadi. Sharq mutafakkurlaridan buyuk alloma Abu Ali ibn Sino o'zining barkamol shaxsni tarbiyalash g'oyasida musiqani asosiy vosita sifatida ta'riflaydi.

Insonni to'g'rilik, halollik, poklik, vatanparvarlik, ezgulik, yuksak axloqlilikka yo'llash ma'naviy barkamol inson – komil inson tushunchalarining mohiyati va mazmunini tashkil etadi. Hozirgi kunda bu masalaga birinchi darajali ahamiyat berishimizning boisi – iymoni, e'tiqodi, va ahloqiy fazilatlari, ma'naviyati kuchli, milliy ma'suliyat tuyg'usi qalbida chuqur ildiz otgan ma'naviy barkamol fuqarolarga ega bo'lgan mamlakatgina mustaqil va barqaror rivojlana oladi. Ma'naviy barkamol insonlarga buyuk kelajakni yarata oladi.

Barkamol avlod tarbiyasi tushunchasi falsafiy, siyosiy, ma'no-mazmunga ega bo'lib, u siyosatning asosiy elementlari, avvalo siyosiy ijtimoiy institutlarda munosabatlar va jarayonlardagi tub islohotlarni o'z ichiga oladi. barkamol avlod uchun vatanparvarlik, yurtparvarlik zarur sifat ekanligini bilsak, avvalo ota - onalarni farzandlarning ko'z o'ngida o'z oilasi, mahallasi, shahri yoki qishlog'i, yurti qadriyatlariga sadoqatli, kasbida mukammal usta, istiqbolga ishongan, vatanparvar timsolida gavdalantirishga, birinchi navbatda voyaga etmagan farzandlar bilan ishlashga, ularni tarbiyalashga o'rgatishimiz, ushbu masalaga bag'ishlangan ommabop risola va qo'llanmalar yaratishimiz kerak.

"Barkamol avlod" iborasi o'z hayotining turli jabhalarida: jismoniy, intellektual, ijtimoiy va hissiy jihatdan rivojlanayotgan odamlar avlodi g'oyasini aks ettiradi. Ushbu konsepsiya ko'pincha ta'lim, kadrlar tayyorlash va ijtimoiy siyosat kontekstida qo'llaniladi va inson rivojlanishiga muvozanatli yondashuv muhimligini ta'kidlaydi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev «Yoshlar qanchalik ma'naviy barkamol bo'lsa, turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shuncha kuchli bo'ladi», deb ta'kidlab o'tgan. Ma'naviyat masalalariga oqilona yondashish barkamol avlod tarbiyasining muhim yo'nalishlaridan biridir".[5]

Barkamol avlodni va yangi avlod kadrlari uyg'un tushuncha bo'lib, 1) yangi avlod mustaqil, yangicha tafakkur va ong sohibi hisoblanadi; 2) yakka hukmron kommunistik g'oya ta'siridan xalos bo'lgan; 3) milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan; 4) hozirgi zamon ilm-fani yutuqlari asosidagi yangi milliy ta'lim standartlarlari bo'yicha bilim olgan, qayta tayyorlangan yoki malakasini oshirgan; 5) mamlakatimizda va dunyoda ilm-fan sohasidagi tizimlashgan bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lgan, ularni o'zlashtirib olgan mutaxassis kadrlarni yangi avlodni anglatadi.

"Barkamol avlod" tushunchasi esa demokratik tamoyillarni qadrlaydigan, yuksak salohiyatga ega, zamonaviy ilm-fan va texnologiya yutuqlari bilan qurollangan, mamlakatning ijtimoiy iqtisodiy salohiyatini oshirishga amaliy hissa qo'shish mas'uliyatini chuqur anglab etgan qatlamdir. Ular jamiyat hayotining barcha sohalarini rivojlantirishga,

demokratik jamiyat qurishning murakkab va qiyin vazifalarini hal etishga qodir o'ziga xos qatlam, barkamol avloddir.

Barkamol avlod g'oyasi va uning xususiyatlari turli davrlar va madaniyatlarning ko'plab buyuk mutafakkirlari tomonidan talqin qilingan. Turli faylasuf va mutafakkirlarning barkamol avlod haqidagi ba'zi qarashlari o'ziga xos ma'no-mazmun kasb etgan. Jumladan, Aflotun o'z dialoglarida va ayniqsa, Respublikada barkamol avlodni bilim va donolikka ega, adolat va ezgulikka intiladigan shaxs sifatida tasvirlaydi. Aflotun uchun barkamol avlod - bu yaxshilik g'oyasidan xabardor bo'lgan va qalbning kamolotiga intiladigan odam.[6]

Aristotel uchun barkamol avlod oltin o'rtachaga ko'ra yashaydigan kishidir, ya'ni turli fazilatlar orasidagi muvozanatni topadi. Barkamol avlod o'z ehtirolari va istaklarini qanday boshqarishni biladi, intellektual va axloqiy fazilatlarini rivojlantiradi.

Barkamol avlod - bu mavhum tushuncha bo'lib, kontekst, madaniyat va vaqtga qarab turli xil talqinlarga ega bo'lishi mumkin. Odatda, barkamol avlod ma'naviy va jismoniy fazilatlarini o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan barkamollikning qandaydir standarti bilan bog'liq. Uyg'onish davri Sharq mutafakkirlari o'zlarining ta'lim va tarbiya to'g'risidagi asarlarida barkamol shaxsni shakllantirish muammosini yig'irib yuzida insonning baxtga erishuvi uchun shartsharoitlar yaratish to'g'risidagi g'oyalar bilan bog'liqlikligiga qaraganlar. Pedagogika tarixida al-Forobiyning fozil inson sifatleri, bilimlarni olish yo'llari va uslublari haqidagi konsepsiyasi; al-Beruniyning kasbiy bilimlarni egallash uslublari haqidagi qarashlari; Ibn Sinoning aqliy, ma'naviy hamda jismoniy komillikka erishish haqidagi ta'limoti; al-Xorazmiyning ilmiy bilimlar, hayotiy muammolarni hal qilish yo'llari to'g'risidagi asarlari o'zining alohida o'miga ega. Jumladan, al-Xorazmiy shaxs sifatlarini shakllantirish va shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishda farmon yuksak o'mini qayd etadi. U shaxsni kuzatish, tajribasinoqlar o'tkazish, ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishga, aqliy sifatlarni rivojlantirishning boshqa vositalariga katta ahamiyat bergan. Bu to'g'ridagi fikrlarini u «Al jabr va al muqobala» (Algebra), «Hisob al-hind» va boshqa asarlarida bayon qilgan.[7]

Qadriyat asosini shakllantirish: Barkamol avlod tarbiyasi madaniy, ijtimoiy va tarixiy sharoitga qarab turlicha bo'lishi mumkin bo'lgan ma'lum ideal va qadriyatlarga asoslanishi kerak. "Falsafiy ta'limotlariga tayanib ish ko'rilsa, tarbiya ta'sirchanligi yanada mukammallik kasb etadi. Shu bois ularning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya sohasidagi fikr-lari, axloqiy qarashlaridan mustaqil O'zbekiston istiqbolini mustahkamlash, yosh avlod axloqiy kamolotini shakllantirishda keng foydalanish maqsadga muvofiq". Shaxsning ma'lumotni tahlil qilishi, asosli qarorlar qabul qilishi va manipulyatsiya qilinmasligi uchun uning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhimdir. «Farzandlarimizning qobiliyatini ro'yobga chiqarishga bolalikdan e'tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatimizni safarbar etsak, yurtimizda yana ko'plab Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar etishib chiqadi»[8]

XULOSA

Sharq mutafakkirlari turli an'analar bo'yicha axloqiy rivojlanish, intellektual o'sish, ma'naviy ma'rifat, tabiat va jamiyat bilan uyg'unlik uyg'unligini ta'kidlaydilar. Bu qarashlar hayotning barcha jabhalarida ezgulikka, donishmandlikka, mutanosiblikka intiladigan shaxslardan komil avlod paydo bo'ladi, degan g'oyaga yaqin keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akramov A.A. Bo'lajak o'qituvchilar fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning o'rni, 2017, 4.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Yangi asr avlodi. ISBN: 978-9943-27-613-0. 2016 yil
3. O.Sharafiddinov. Ijodni anglash baxti. T.: "Sharq" nashriyoti, 2004. - 640 b
4. Sh.M. Mirziyoyev. «Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha muhim vazifalar» mavzusidagi videoselektor yig'ilishidagi nutqi. // «Xalq so'zi» gazetasi, 2019 yil 20 mart

5. Тешабаев М. М. Формирование основ нравственной культуры личности в образовательном процессе и гуманистическое мировоззрение //Средо new. – 2011. – №. 1. – С. 19-19.

6. Teshaboev M. M. Jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlashning prinzipial masalalari va falsafiy-huquqiy muammolari// Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 23. – S. 504-514.

7. Тешабоев М. Моральная культура личности как фактор устойчивого развития общества //Тҳеоретисал & Апплиед Ссиенсе. – 2016. – №. 6. – С. 85-87.

8. Marifovich T. M. Impact of Globalization on Human And Social Culture //International Journal of Scientific Research And Education. – 2019. – Т. 7. – №.4

MUVOZANAT FALSAFASI

Abduxoliq Tashanov,

*Ijtimoiy ma'naviy tadqiqotlar instituti bo'limi boshlig'i, falsafa fanlari
doktori (DSc), dotsent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada muvozanat falsafasining nazariy-metodologik asoslari, uning inson, jamiyat va tabiat o'rtasidagi uyg'un munosabatlarni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Muvozanat tushunchasining qadimgi Sharq va G'arb falsafasidagi talqinlari qiyosiy o'rganilib, zamonaviy globallashuv va raqamlashtirish jarayonlarida uning ijtimoiy-falsafiy mazmuni ochib beriladi. Shuningdek, ma'naviy barqarorlik, ijtimoiy adolat, inson qadri va sivilizatsion taraqqiyotda muvozanat tamoyilining o'rni falsafiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar: muvozanat falsafasi, ijtimoiy muvozanat, ma'naviy barqarorlik, globallashuv, sivilizatsion taraqqiyot, inson qadri, ijtimoiy adolat, uyg'unlik, falsafiy tahlil, barqaror rivojlanish.

Yangi O'zbekiston ma'naviy taraqqiyotida muvozanat tamoyili jamiyat barqarorligi, inson qadri va milliy taraqqiyotning uyg'un rivojlanishini ta'minlovchi muhim falsafiy asos sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu tamoyil milliy an'analar bilan zamonaviy islohotlar, ma'naviy meros bilan innovatsion tafakkur, shaxs erkinligi bilan jamiyat manfaatlari o'rtasidagi mutanosiblikni qaror toptirishga xizmat qiladi. Ammo inosniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida kuzatilayotgan beqarorlik, tartibsizlik, ishonchsizlik kabi muammolar jahon xalqlarini muvozanatli echimlar topishga undamoqda. "Ana shunday murakkab va qaltis sharoitda qanday yo'l tutish, qanday qilib tinchlik va osoyishtalikni saqlash, barqaror rivojlanishni ta'minlash mumkin, degan savol barchamizni jiddiy o'ylantirishi zarur"[1.473]. Ayniqsa, Yangi O'zbekistonda yoshlar tarbiyasi, ta'lim tizimi, davlat boshqaruvi va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonlarida muvozanat tamoyili orqali milliy qadriyatlarni asrab qolgan holda global taraqqiyot talablariga

moslashish imkoniyati kengaymoqda. Muvozanat insonning ma'naviy kamoloti, bag'rikenglik, murosa madaniyati va ijtimoiy hamjihatlikni shakllantirib, turli g'oyaviy ta'sirlar sharoitida jamiyatning ma'naviy immunitetini mustahkamlaydi. Shu bois muvozanat tamoyili Yangi O'zbekistonning "inson – jamiyat – davlat" munosabatlarida adolat, barqarorlik va ma'naviy taraqqiyotni ta'minlovchi strategik qadriyat hisoblanadi.

Muvozanat falsafasi — bu borliqdagi barcha jarayonlar, hodisalar va inson hayotida moslik, uyg'unlik va me'yor tamoyillariga tayanuvchi falsafiy qarashdir. Muvozanat falsafasiga ko'ra, har qanday tizim, jamiyat yoki inson faoliyati me'yor buzilganda izdan chiqadi, me'yor saqlanganda esa barqarorlik va uyg'unlik vujudga keladi. Muvozanat avvalambor, qarama-qarshi kuchlarning uyg'unligi, haddan oshmaslik, fikr, his-tuyg'u va harakatlarning o'rtacha, me'yorli bo'lishi bo'lib, u falsafada borliqning tabiiy qonunlaridan biridir. "XX asrda esa, rivojlanishning yangi konsepsiyalari rivojlandi. Ulardan biri – muvozanat nazariyasida rivojlanish quyidagi prinsiplar asosida sodir bo'lishi bayon etiladi: 1) rivojlanish «muvozanat-buzilish-muvozanat» tarzida sodir bo'ladi; 2) muvozanatning eng asosiy xususiyati unda ziddiyatlarning yo'qligidir; 3) muvozanat tashqi ta'sir ostida buziladi; 4) muvozanat tashqi ta'sirga moslashish orqali tiklanadi; 5) muvozanat mutlaq, buzilish esa nisbiydir" [2.112].

Sharq falsafasida "muvozanat" tushunchasi borliqning asosiy qonuni va hayot tartibi sifatida talqin qilinadi. Bu g'oyaga ko'ra, olamdagi har bir narsa va har bir jarayon muayyan me'yor, mutanosiblik va had bilan bog'liq holda mavjud bo'lib, muvozanatning buzilishi tabiatda ham, jamiyatda ham, inson hayotida ham izdan chiqishga olib kelishi mumkin. Qadimgi Sharq mutafakkirlari borliqning uyg'unligini inson ongi va axloqi bilan chambarchas bog'liq, deb hisoblaganlar. Ularning fikricha, ham fizik, ham ma'naviy dunyodagi barqarorlik uchun tepa-past, qorong'u-yorug', suv-otash kabi zid kuchlarning bir-birini to'ldirishi zarur. Bu qaror topgan tizim ichida har bir zidlik muvozanat topsa, olam barqaror bo'ladi. Aks holda, kutilmagan o'zgarishlar, noaniqlik va xaos yuzaga keladi. "Zotan, Xoking

«Vaqtning muxtasar tarixi» kitobida ta'kidlaganidek, «Koinot hatto tasavvurimizga ham sig'dira olmaydigan o'ta daqiq hisob-kitob va muvozanatga asoslangan»[3.470]. Sharq tafakkurida muvozanat o'z-o'zidan paydo bo'ladigan jarayon emas, balki doimiy ravishda saqlanishi lozim bo'lgan me'yor sifatida qaraladi. Shuning uchun muvozanat faqat tabiiy jarayonlarda emas, balki axloqiy va ijtimoiy holatda shart qilinadi. Mana shu jihat bu tushuncha Sharq falsafasida muhim va markaziy tushuncha hisoblanadi.

Sharq falsafasida muvozanatning eng qadimgi nazariy asoslaridan biri In va Yan g'oyasida olam ikki asosiy kuchi passiv va aktiv, tabiatan sokin va harakatchan, qorong'u va ravshan kuchlardan tashkil topgan. Ular mutlaqo bir-birining muqobili emas, balki bir-birini to'ldiruvchi, bir-birisiz mavjud bo'lolmaydigan kuchlar sanaladi. In xotirjamlik, shovqinsizlik, yumshoqlik, orom ma'nosini bersa, Yan esa kuch, harakat, faollik va o'zgarishni anglatadi. In va Yanning muvozanati buzilganda, tabiatda ham, insonda ham, jamiyatda ham nosog'lom holatlar ro'y beradi. Masalan, Inning ortiqcha bo'lishi inersiya, sustkashlik va taraqqiyotning sekinlashishiga olib kelsa, Yanning ortib ketishi tajovuzkorlik, beqarorlik va murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli in va yan muvozanati sharq madaniyatida umumiy uyg'unlik ramzi sifatida qabul qilingan. Bu g'oya nafaqat kosmologik, balki axloqiy va tibbiy qarashlarda ham keng o'rin olgan. Inson salomatligi ham In-Yanning mutanosibligiga bog'liq, deb hisoblangan. Bu tushuncha ming yillar davomida sharq tafakkurining asosiy qiyofasini belgilab kelgan.

Daosizm ta'limotiga ko'ra, tabiat o'z-o'zidan muvozanatga erishadi va insonning vazifasi tabiat qonunlariga qarshi ishlamaslikdir. Daochilar inson hayotidagi ko'plab muammolar tasodifiy emas, balki tabiiy oqimdan chekinish natijasidir, deb ta'kidlashgan. Ular muvozanatni haddan tashqari harakat yoki haddan tashqari passivlikda emas, balki tabiiy oqimni his qilishda ko'rishgan. Dao tabiatning yagona yo'li, ya'ni o'zida uyg'unlik, mutanosiblik va beqarorlikdan uzoqlikni mujassam etadi. Dao falsafada muvozanat asl muvaffaqiyat kaliti sifatida qabul qilinadi, ya'ni inson harakat qiladi, biroq haddan oshmaydi, harakatdan to'xtaydi, lekin

tanballashmaydi. “His-tuyg‘ular muvozanatli ifoda etilganda uyg‘unlik paydo bo‘ladi”[4.214]. Bu holat “vu-vey” hech narsaga zid harakat qilmaslik tamoyilida namoyon bo‘ladi. Bu degani inson tabiat qonunlariga mos kelgan holda yashasa, muvozanatni yo‘qotmaydi.

Buddaviylik falsafasida muvozanat “o‘rta yo‘l” prinsipida ifoda etilgan bo‘lib, Budda ta’limotiga ko‘ra, insonni azobga soluvchi asosiy omillar ikki qildir: hadda ortiq zavqqa berilish va uni mutlaq inkor qilish. Budda bu ikki holatdan voz kechib, o‘rta yo‘lni ya’ni mutanosib, muvozanatli hayotni taklif etgan. Bu tamoyilga ko‘ra, inson o‘z nafsini ham, tanini ham aslo zulmda qoldirmasligi lozim. Ortiqcha hirs ruhiy parokandagarlikka, ortiqcha tiyilish esa jismoniy va aqliy harakatsizlikka olib keladi. Muvozanat bu o‘rtadagi xolis me‘yor bo‘lib, insonni ham botinan, ham zohiran tinchlikka olib boradi. Buddaviy ta’limotda dunyoviy va ruhiy ehtiyojlarning to‘g‘ri mutanosibligi insonni nirvanaga yaqinlashtiradi. Shu bois, buddizmda muvozanat axloqiy nuqtai nazardan ham, turmush tarzi nuqtai nazardan ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. “Ruhiy muvozanatdan ortiq saodat yo‘q”[5.45]. Inson o‘z hissiyotlarini ham muvozanatda ushlashi zarur, deb ta’kidlanadi va natijada insonga ichki osoyishtalikka yo‘l ochadi.

Hind falsafasida muvozanat g‘oyasi karma, dxarma va yoga ta’limotlarida markaziy o‘rin tutadi. Karma qonuniga ko‘ra, har bir harakat o‘z oqibatini keltiradi va insonning kelajagi amallarining muvozanatiga bog‘liq bo‘ladi. Dxarma esa insonning jamiyatdagi vazifasi va burchi bo‘lib, undan chekinish muvozanatning buzilishi, deb qaraladi. Yoga ta’limoti ruhiy, jismoniy va nafasni to‘g‘ri mutanosiblashtirishga asoslangan bo‘lib, unda har bir harakat va nafas olish muayyan me‘yorga ega, bu esa insonning ichki kuchlarini uyg‘unlashtiradi. “Muvozanat – haqiqiy yoga hisoblanadi”[6.286]. Hind falsafiy tafakkurida jahon tartibi “Rita” tushunchasi orqali muvozanat qonunining metafizik asosi tushuntiriladi. Rita olamdagi barcha narsa muayyan tartib va me‘yorga ko‘ra harakatlanishini anglatib, inson bu tartibga itoat qilsa, tinchlikka erishadi, aks holda xaos paydo bo‘ladi.

Muvazanat g'oyasi islom falsafasining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ham namoyon bo'ladi. Islomda "ummat vasatan" o'rta va muvozanatli yo'l tutuvchi ummat, degan ta'rif bor. Bu tom ma'noda hadda oshish va tajovuzdan saqlanish, har qanday masalada me'yorga amal qilishni anglatadi. Islom ulamolariga ko'ra, Alloh yaratgan olamning barcha tizimi muvozanat bilan qurilgan va inson bu tizimni buzmasligi kerak. Ifrot, isrof, zulm, kibr, jahl kabi holatlar muvozanatning buzilishidan paydo bo'ladi. Hadislarda inson tana a'zolarining ham inosnda haqi bor deb qaralsa, mutafakkirlar insonning nafi, aqli va jismi o'rtasidagi munosabatlar ham muvozanatga asoslanishi lozimligini ta'kidlashgan. Masalan, islom mutafakkiri Ibn Sino inson salomatligini to'rt unurning muvozanatiga bog'laydi. Imom G'azzoliy esa insonning axloqiy poklanishi uning qalbidagi quvvatlar muvozanatiga bog'liq, deb ta'kidlaydi. "Fazilat ikki yomonlik o'rtasidagi me'yordir"[7.39]. Shu jihatdan, islom falsafasida muvozanat g'oyasi nafaqat jismoniy, balki ma'naviy poklanishning ham asosiy shartlaridan biridir. Bu esa uni Sharq falsafasining umumiy manzarasida muhim o'ringa ega qiladi.

Sharq falsafasida muvozanat faqat tabiati va inson ichki dunyosinigina emas, balki jamiyat va davlat boshqaruvini ham qamrab oladi. Qadimgi Xitoyda Konfutsiy ta'limoti jamiyatdagi tartib va barqarorlikni muvozanat orqali ta'minlash kerakligini ta'kidlagan. Unga ko'ra, har bir inson jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishi va bu o'rinlar o'zaro mutanosib bo'lishi lozim. "Muvozanat va o'rta me'yor eng yuksak fazilatdir"[8.56]. Oiladagi munosabatlar, jamiyatdagi burchlar, hukmdor va fuqaro o'rtasidagi adolat muvozanatga asoslanishi kerak. Aks holda, jamiyatda ixtilof va beqarorlik paydo bo'ladi. Bu ta'limotda hukmdor ham, fuqaro ham me'yorga amal qilishi shart. "Adolat ifrot va tafrit o'rtasidagi muvozanatdir"[9.58]. Alisher Navoiy bobomiz ham adolatni jamiyat muvozanatining asosiy mezoni, deb bilgan. Jamiyatdagi har bir ijtimoiy qatlam, har bir faoliyat sohasi boshqalari bilan mutanosib ishlasa, taraqqiyot natijasi mustahkam bo'ladi. Shuning uchun sharq falsafasida muvozanat jamiyat barqarorligining qonuni sifatida qabul qilingan.

Sharq falsafasida muvozanat tushunchasi nafaqat metafizik va axloqiy sohalarda, balki tibbiyotda ham muhim o‘rin tutgan. Qadimgi tibbiyotda inson salomatligi to‘rt xislat, ya’ni issiqlik, sovuqlik, quruqlik va namlikning muvozanatiga bog‘liq, deb qaralgan. Bu tushuncha nafaqat Ovrupada, balki Xindiston, Xitoy va Movarounnahrda ham yaqin ma’noda shakllangan. Ayni paytda tibbiy muvozanatning buzilishi insonda kasalliklar paydo bo‘lishiga sabab, uning tiklanishi esa tabobatning asosiy vazifasi hisoblangan. Tibbiyotda ovqatlanish, uyqu, mehnat va dam olish tartibi ham muvozanatga asoslangan holda belgilangan. Har bir ortiqcha yoki kamlik tananing ichki uyg‘unligini buzishi mumkin, deb hisoblangan. Sharq tabiblari jismoniy salomatlik uchun ruhiy barqarorlik ham zarur, deb ta’kidlashgan. Bu g‘oya muvozanatning universal ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Sharq estetikasida ham muvozanat muhim mezon bo‘lib, san’at, me’morchilik, naqsh va adabiyotda mutanosiblik, simmetriya, ritm va uyg‘unlik asosiy qoida sifatida shakllangan. Misol uchun, Islom me’morchiligida moslik va simmetriya muvozanat g‘oyasining san’atdagi ifodasidir. Hind mandalalarining markazdan chetga nisbatan uyg‘un kengayishi ham muvozanatning estetik ko‘rinishidir. Xitoy rassomchiligida tabiat manzaralari orqali ikki kuch sokinlik va harakat uyg‘unligi aks ettiriladi. Sharq she’riyatida ham hissiyot va aql, sevgi va sabr, shodlik va g‘amning muvozanati muhim o‘rin tutadi. Navoiy, Rudakiy, Hofiz asarlarida insonning ichki dunyosida muvozanatga erishish mavzusi chuqur ifoda topgan. San’atdagi har bir detalning o‘rni bor va u umumiy kompozitsiyaga mutanosib tarzda xizmat qiladi. Bu estetik muvozanat sharq madaniyatining tashqi ko‘rinishida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. U uyg‘unlikka intilishning madaniyatda ham chuqur namoyon bo‘lganini ko‘rsatadi.

G‘arb falsafasida “muvozanat” tushunchasi borliqning tartibli va oqilona tuzilganligini anglatuvchi asosiy kategoriyalardan biri sifatida talqin qilinadi. Yunon mutafakkirlari olamdagi har bir jarayon muayyan me’yor va mutanosiblik bilan harakatlanadi, deb hisoblaydi. Ularning fikricha, borliq faqat zid kuchlarning o‘zaro to‘g‘ri munosabati tufayli

barqaror holatga ega bo'ladi. Masalan, kosmos anarxiya emas, balki me'yoriy tartibdir va bu tartib faqat muvozanat bilan ta'minlanadi. Tabiatdagi harakat, o'zgarish va barqarorlik bir butun tizim sifatida namoyon bo'lib, uning har bir qismi umumiy tartibga bo'ysungan. Shu sababli muvozanat G'arb falsafiy tafakkurida faqat metafizik emas, balki mantiqiy va ilmiy kategoriya sifatida ham shakllangan. Uning ahamiyati nafaqat ong falsafasida, balki etika, siyosat, estetika va ijtimoiy fikrda ham katta o'rin egallaydi. Bu g'oya G'arb sivilizatsiyasi tafakkurining asosiy ustunlaridan biri sifatida ming yillar davomida rivojlanib kelgan.

G'arb falsafasida muvozanat g'oyasi birinchi navbatda Arastuning "Oltin o'rtaliq" ta'limotida yorqin namoyon bo'ladi. "Fazilat ikki nuqson orasidagi o'rta holatdir[10.173]". Arastuga ko'ra, har bir fazilat ikki chegara o'rtasida joylashgan va haqiqiy yaxshilik me'yorga rioya qilish orqali qo'lga kiritiladi. Masalan, jasurlik - qo'rqqoqlik va jahl o'rtasidagi me'yordir, saxiylik - isrof va baxillik o'rtasidagi mutanosiblikdir. Insonning axloqiy muvaffaqiyati uning hissiyotlarini ham, aqlini ham muvozanatda ushlashga bog'liq. Arastu muvozanatni faqat shaxsiy axloq emas, balki davlat boshqaruvining asosi sifatida ham ko'radi, ya'ni hukmdor ham, fuqaro ham me'yorni buzsa, jamiyatda beqarorlik vujudga keladi. Shu bois "oltin o'rtaliq" G'arb axloqiy falsafasida eng ta'sirli konsepsiyalarga aylandi va keyingi asrlardagi deyarli barcha axloqiy maktablar uchun nazariy zamin yaratdi.

Stoiklar falsafasida muvozanat ichki dunyo barqarorligi sifatida namoyon bo'lib, ular inson baxti tashqaridan emas, balki o'z nafsi ustidan nazorat o'rnatishdan kelib chiqadi, deb ta'kidlashgan. Ularga ko'ra, inson hayotdagi turli sinovlarga yuzlanganda hissiyotlarini muvozanatda ushlashi, ortiqcha quvonch va chuqur g'amga berilmasligi kerak. Bu holat "apatiya" yoki "ruhiy barqarorlik" deb ataladi va insonning aql bilan idora qilinadigan holatini anglatadi. Stoiklar ta'limotida muvozanat tabiat qonunlariga muvofiq yashash bilan bog'liq. Inson tabiat bilan ziddashsa, ichki beqarorlikka duch keladi, ammo uning oqimiga moslashsa, tinchlikka erishadi. "Siz tashqi hodisalar ustidan emas, balki o'z ongingiz ustidan hokimsiz. Shuni anglasangiz, kuch-quvvat topasiz"[11.87]. Ushbu fikr

stoiklar falsafasida ichki ruhiy muvozanat insonning tashqi voqelikka emas, balki o'z ongi va hissiyotlarini boshqarishiga bog'liq ekanini ifodalaydi. Stoiklar falsafasi G'arb madaniyatida muvozanatni ruhiy intizom sifatida shakllantirgani bu g'oyaning zamonaviy psixologiyada ham asosiy yondashuv sifatida o'rin olishiga olib kelgan. Stoiklar insonni muvozanatga chaqirib, hayotning har bir holatida mutanosiblikni topishga da'vat qilganlar.

Neoplatonizmida muvozanat g'oyasi borliq darajalari o'rtasidagi uyg'un tartib sifatida talqin qilinadi. Platonning ta'limotiga ko'ra, olam "Bir" deb ataluvchi mutlaq manbadan tartib bilan tarqalgan bo'lib, uning barcha pog'onalari bo'lgan aql, jon, materiya bir-biri bilan mutanosib ravishda bog'langan. "Barcha narsalar Ezgulikka intiladi"[12.172]. Bu g'oya neoplatonizmida koinot va inson ruhining oliy yaxshilikka intilishi orqali ichki va kosmik muvozanat qaror topishini ifodalaydi. Borliqdagi muvozanat har bir darajaning o'z tabiatini buzmasdan, yuksak manbaga yo'nalishi bilan ta'minlanadi. Agar biror pog'ona o'z vazifasini o'tashida chegaradan chiqsa, butun tizimda beqarorlik paydo bo'ladi. Bu falsafiy oqim vakillari muvozanatni metafizik yaxlitlik sifatida tushuntirib, inson ruhining ham o'z-o'zi bilan uyg'un bo'lishini muhim, deb biladi. Shu bois bu ta'limot G'arb mistitsizmi, sxolastika va gnostik an'analarga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Muvozanat bu erda faqat tashqi emas, balki ruhiy tartibning ham asosiy mezoni sifatida namoyon bo'ladi.

Xristian sxolastikasida muvozanat tushunchasi axloqiy, ontologik va teologik sohalarida keng qo'llanilgan. Foma Akvinskiyga ko'ra, yaratilmish olamdagi barcha narsalar Alloh belgilagan me'yor va maqsadga ko'ra mavjud. Inson bu tartibga mos yashasa, muvozanatni saqlaydi va saodatga erishadi. Sxolastik faylasuflar adolat, xayrlilik, sabr, mo'tadillik kabi fazilatlarni muvozanatning axloqiy ifodasi sifatida baholagan. Ular fikricha, haddan oshgan xohishlar yoki nazoratsiz ehtiros insonni ma'naviy parokandalikka olib boradi[13.90]. Shu bilan birga, muvozanat faqat ichki holat emas, balki jamiyatdagi ilohiy tartibning saqlanishini ham anglatadi. Bu ta'limot G'arbda muvozanatni diniy va axloqiy kategoriya sifatida

mustahkamlab, uni ma'naviy hayotning markaziy g'oyalaridan biriga aylantirdi.

Uyg'onish davrida muvozanat inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik sifatida qayta kashf etildi. Leonardo da Vinchi va Brunelleski kabi mutafakkirlar me'morchilik, anatomiya va san'atda mutanosiblikni qonun darajasiga ko'tarishdi. "Ideal inson tanasi", "ideal me'moriy shakl" kabi tushunchalar muvozanat prinsipiga asoslangan. Uyg'onish tafakkuri insonni borliq markaziga qo'yarkan, uning jismoniy va ruhiy quvvatlari muvozanatda bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Bu davrda muvozanat garmoniya, simmetriya va miqdoriy mutanosiblik sifatida estetik me'yorga aylandi. Shu bilan birga, tabiat qonunlarini tadqiq etishda ham muvozanat muhim nazariy asos bo'ldi: fizika, astronomiya va biologiyada tabiiy tizimlarning mutanosib xizmati tadqiq etilgani muvozanat g'oyasini ilm va san'at birlashgan holda yangi bosqichga olib chiqdi.

Yangi davr falsafasida muvozanat ratsionallik tushunchasi bilan bog'landi. Dekart, Spinoza va Leybnis kabi mutafakkirlar borliqni mexanik yoki matematik tartib sifatida ko'rib, uning barcha qismlari o'zaro mutanosib ishlashi kerakligini ta'kidlashdi. Spinozaga ko'ra, tabiatdagi har bir holat o'zining zarur sababi va oqibatlariga ega, va bunda muvozanat sababiyat zanjirining barqarorligi sifatida namoyon bo'ladi. Leybnis esa olamni "eng yaxshi tartibdagi mumkin bo'lgan dunyo" deb atab, uning barcha jihatlarini muvozanatli tarzda yaratilganini ta'kidlaydi. Yangi davrda ilmiy metodning rivoji muvozanat g'oyasini fizika va matematikadagi fundamental tushunchalar qatoriga qo'shdi. Masalan, Nyuton mexanikasida kuchlarning muvozanati asosiy qonunlardan biriga aylandi. Bu jarayon muvozanat g'oyasining faqat etik emas, balki tabiiy-ilmiy kategoriya sifatida ham mustahkamlanishiga olib keldi.

Kant falsafasida muvozanat inson aqli va tajriba o'rtasidagi uyg'unlikda ifodalanadi. Kantga ko'ra, inson bilimi ikki manba - hissiyot va aqlning muvozanatli hamkorligi tufayli shakllanadi. Agar aql hissiy tajribasiz ishlasa abstraksiyaga, tajriba aql qoidalarisiz bo'lsa besamarlikka olib keladi. Shu tariqa muvozanat bilimning haqiqiylikini ta'minlovchi asosiy shartga aylanadi. Faylasuf axloqda ham muvozanat konsepsiyasini

qo'llaydi va bu inson xohishlari va axloqiy burchi o'rtasidagi mutanosiblik axloqiy yo'lning mezoni hisoblanadi. "Axloqiy qonun burch va erkinlik o'rtasida muvozanat yaratadi"[14.134]. Estetikada esa, u go'zallikni aql va hisning uyg'unlashgan holati sifatida ta'riflaydi. Demak, Kant falsafasida muvozanat ongning umumiy qonuni, bilishning metodologik asosi va axloqning mezoni sifatida namoyon bo'ladi.

Gegel falsafasida muvozanat dialektik rivojlanishning asosiy mexanizmi hisoblanib, unga ko'ra, har bir narsa avvalo tezis sifatida paydo bo'ladi, keyin unga zid bo'lgan antitezis yuzaga keladi va nihoyat ularning muvozanatli birligi bo'lgan sintez vujudga keladi. Bu jarayon faqat qarama-qarshilik emas, balki muvozanat orqali yuz beradigan rivojlanish sifatida tushuntiriladi. Gegelga ko'ra, tarix, jamiyat va ong doimiy tarzda zid kuchlar muvozanatida harakat qiladi. Agar zidliklar o'zaro nomutanosib bo'lsa, inqiroz yuzaga keladi, ular to'g'ri uyg'unlashsa, yangi sifat paydo bo'ladi. "Haqiqat – butunlikdir"[15.56]. Bu g'oya Gegel falsafasida muvozanat qarama-qarshiliklarning dialektik birligi va uyg'unligi orqali yuzaga kelishini anglatadi. Dialektika G'arb falsafasida muvozanatni dinamik jarayon sifatida talqin qilish imkonini berdi va bu qarash keyinchalik sotsiologiya, siyosatshunoslik va iqtisod sohalaridagi muvozanat nazariyalariga ham asos bo'ldi.

Globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib borayotgan hozirgi davrda muvozanat falsafasi jamiyat taraqqiyotining muhim ijtimoiy-falsafiy tamoyili sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki global axborot oqimlari, iqtisodiy integratsiya va virtual kommunikatsiyalar inson ongi, qadriyatlari hamda ijtimoiy munosabatlar tizimiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday sharoitda milliylik va umuminsoniylik, an'ana va modern, erkinlik va mas'uliyat o'rtasidagi muvozanatni saqlash jamiyat barqarorligining asosiy shartiga aylanadi. Muvozanat falsafasi insonning texnik taraqqiyotdan foydalanish bilan birga ma'naviy qadriyatlarni ham asrab qolishini talab etadi. Agar raqamlashtirish jarayonida inson faqat texnologiya va iste'mol madaniyati ta'sirida yashasa, ma'naviy inqiroz, ijtimoiy begonalashuv va axloqiy beqarorlik kuchayishi mumkin. Shu sababli muvozanat falsafasi raqamli

sivilizatsiya sharoitida inson qadri, ma'naviyat va ijtimoiy adolatni saqlashning nazariy asosi sifatida ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy talqinlarda muvozanat tushunchasi nafaqat shaxsning ichki ruhiy holati, balki davlat, jamiyat va global tizimlar o'rtasidagi uyg'un munosabatlarni ham anglatadi. Raqamli texnologiyalar jamiyat boshqaruvini tezlashtirishi, axborot shaffofligini ta'minlashi va inson imkoniyatlarini kengaytirishi bilan birga, kibertahdidlar, axborot manipulyatsiyasi va ijtimoiy tengsizlik kabi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Muvozanat falsafasi aynan shu ziddiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan konseptual yondashuv bo'lib, u texnologik taraqqiyotni insonparvarlik tamoyillari bilan uyg'unlashtirishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq falsafasida muvozanat olamning tub qonuni, inson hayotining me'yori va jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti sifatida qaraladi. Bu g'oya har bir sohada, xususan metafizika, axloq, tibbiyot, jamiyatshunoslik, siyosat va estetikada o'z ifodasini topadi. Muvozanat mutlaq beharakatlik emas, balki to'g'ri miqdordagi harakat va to'g'ri miqdordagi to'xtalishdan iborat jarayondir. Bu g'oya insonni ham ichki, ham tashqi hayotida me'yorli bo'lishga chorlaydi. Inson o'z quvvatlari, hissiyotlari va istaklarini muvozanatda ushlasa, ruhiy osoyishtalikka erishadi. Jamiyat o'zini muvozanatli tarzda boshqarsa, adolat va barqarorlik qaror topadi. Tabiat bilan munosabatda muvozanatni saqlash esa insoniyatning uzoq umrli rivojlanishining kafolati hisoblanadi. Muvozanat Sharq tafakkurida nafaqat nazariy tushuncha, balki hayot falsafasi sifatida qadimdan muhim o'rin egallab kelgan. U inson, tabiat va jamiyat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlovchi umumiy qonuniyat sifatida qabul qilinadi. Shu bois muvozanat g'oyasi Sharq falsafasining eng asosiy va barqaror tamoyillaridan biridir.

Zamonaviy G'arb falsafasida esa muvozanat tushunchasi keng qamrovli va ko'p tarmoqli holga kelgan. Ekzistensializm inson erkinligi va mas'uliyati o'rtasidagi mutanosiblik, fenomenologiyada ong va tajribaning uyg'unligi, strukturalizm esa ijtimoiy tizimlar muvozanati asosiy tadqiq ob'ektlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Axloqiy nazariyalarda, ayniqsa, utilitarizm va deontologiyani birlashtiruvchi

zamonaviy modellarda muvozanat katta o‘rin tutadi. Jamiyatshunoslikda ijtimoiy institutlar, rol va qoidalar o‘rtasidagi mutanosiblik barqarorlikning asosi sifatida tushuntiriladi. Tabiatshunoslikda esa ekologiya, biotizim va energetik muhitdagi muvozanat inson hayotining kelajagini belgilaydigan omilga aylangan. Demak, G‘arb falsafasida muvozanat umumiy falsafiy kategoriyadan tashqari, barcha fan sohalarida qo‘llaniladigan universal tamoyilga aylanib, u aql, jamiyat, tabiat va inson ichki dunyosi o‘rtasidagi uyg‘unlikning nazariy asosi sifatida hali ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. - Toshkent: «O‘zbekiston» NMIU, 2017. –B.473
2. Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi 2-jild. –Toshkent: O‘zFMJ, 2023. –B.112
3. Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi 2-jild. –Toshkent: O‘zFMJ, 2023. –B.470
4. Zhu Xi. Sishu Jizhu. Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe, 2006. - P. 214.
5. Dhammapada. Pali Text Society Edition. Oxford: PTS, 1997. - P. 45.
6. Bhagavad Gītā. Trans. S. Radhakrishnan. London: George Allen & Unwin, 1948. - P. 286.
7. Ibn Miskawayh. Tahdhīb al-Akhlāq wa Taṭhīr al-A‘rāq. Cairo: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, 1985. - p. 39.
8. Confucius. Lunyu. Beijing: Zhonghua Shuju, 2011. - P. 56.
9. Abū Ḥāmid al-Ghazālī. Ihya’ ‘Ulūm al-Dīn. Beirut: Dār al-Ma‘rifa, 2005. Vol. 3, - P. 58.
10. Aristotle. Nicomachean Ethics. Trans. H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press, 1934. Book II, p. 173.
11. Marcus Aurelius. Meditations. London: Penguin Books, 2006. p. 87.
12. Plotinus. The Enneads. London: Faber and Faber, 1969. Translated by Stephen MacKenna. - P. 172.

13. Thomas Aquinas. Summa Theologica. Notre Dame, Indiana: Christian Classics, 1981. Christian Classics Press. Vol. II-I, - P. 90.

14. Immanuel Kant. Kritik der praktischen Vernunft. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1788. p. 134.

15. Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Phänomenologie des Geistes. Bamberg und Würzburg: Joseph Anton Goebhardt, 1807. p. 56.

JAMIYAT KONSOLIDATSIYASI VA IJTIMOIIY TENGSIZLIKNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY ASOSLARI

To‘rayev Kamoliddin Samadovich

f.f.d.(PhD), dotsent

Annotatsiya Mazkur maqolada jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichida ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va jamiyat birdamligini mustahkamlashning ijtimoiy-falsafiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda jamiyat taraqqiyoti, modernizatsiya, transformatsiya va ijtimoiy konsolidatsiya tushunchalarining mazmun-mohiyati ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan. Shuningdek, jamiyat barqarorligini ta’minlashda davlat siyosatining o‘rni, ijtimoiy institutlar faoliyati hamda ijtimoiy adolat, tenglik va hamjihatlik tamoyillarining ahamiyati ochib berilgan. Maqolada ijtimoiy konsolidatsiya jarayonlari zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida baholanib, uning jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni yumshatish va barqaror rivojlanishni ta’minlashdagi roli ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar ijtimoiy konsolidatsiya, jamiyat birdamligi, ijtimoiy barqarorlik, milliy taraqqiyot, modernizatsiya, ijtimoiy tengsizlik, ijtimoiy adolat, jamiyat transformatsiyasi, ijtimoiy institutlar, barqaror rivojlanish.

Jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichida milliy taraqqiyotga oid muammolarni xolisona va ilmiy asosda hal etish nafaqat davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida namoyon boʻlmoqda, balki amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligini belgilovchi fundamental omillarni kompleks tahlil qilishni ham taqozo etmoqda. Zero, “milliy taraqqiyot”, “jamiyat yuksalishi”, “ijtimoiy transformatsiya”, “jamiyat boshqaruvini modernizatsiyalash” hamda “ijtimoiy konsolidatsiya” kabi tushunchalar zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurning eng muhim kategoriyalaridan biri boʻlib, ular jamiyat rivojlanishining institutsional, maʼnaviy va sivilizatsion asoslarini ochib beruvchi nazariy-metodologik tizim sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tushunchalarning oʻzaro dialektik bogʻliqligini tadqiq etish bugungi globallashuv va transformatsion jarayonlar sharoitida davlat hamda jamiyat barqarorligini taʼminlashning muhim konseptual asoslaridan biri hisoblanadi.

Yangi tahrirdagi Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 14-moddasida “Davlat oʻz faoliyatini inson farovonligini hamda jamiyatning barqaror rivojlanishini taʼminlash maqsadida qonuniylik, ijtimoiy adolat va birdamlik prinsiplari asosida amalga oshiradi” deb belgilanishi [1.7.] zamonaviy davlat boshqaruvida ijtimoiy konsolidatsiya masalasi strategik ahamiyatga ega ekanligini koʻrsatadi. Mazkur konstitutsiyaviy norma jamiyat barqarorligini taʼminlash jarayoni bevosita fuqarolar oʻrtasidagi ijtimoiy birdamlik, oʻzaro ishonch va hamjihatlik darajasi bilan chambarchas bogʻliq ekanligini anglatadi. Shu bois jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida siyosiy, iqtisodiy va madaniy tizimlarning transformatsiyasi koʻpincha avlodlar, ijtimoiy qatlamlar hamda turli mafkuraviy qarashlar oʻrtasidagi qarama-qarshiliklarning kuchayishiga sabab boʻladi. Natijada konsolidatsiya jarayoni murakkab, koʻp qirrali va dinamik xarakter kasb etib, jamiyatning ichki integratsion salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanadi.

Tadqiqotchilar taʼkidlaganidek, har bir mamlakatdagi modernizatsiya jarayoni jamiyatning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va institutsional sohalarida chuqur strukturaviy oʻzgarishlarni amalga oshirishni talab etadi. Bunday transformatsion jarayonlar natijasida jamiyatda anʼanaviy qarashlardan

bosqichma-bosqich voz kechish, eskilik qoldiqlarini bartaraf etish hamda evolyutsion rivojlanish asosida yangi ijtimoiy munosabatlar tizimi shakllanadi. Aynan ushbu omillar jamiyat hayotining muhim jabhalarida konsolidatsiya jarayonining kuchayishiga xizmat qiladi. Jumladan, ta'lim tizimining ommalashuvi, kasbiy kompetensiyalarning ortishi, intellektual mehnat institutlarining shakllanishi, ommaviy kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi, yangi ijtimoiy makonga moslashuvchi individual qadriyat va xulq-atvor modellari paydo bo'lishi, ilm-fan hamda texnologiyalarga bo'lgan ishonchning ortishi, inson qadr-qimmatiga munosabatning yangi bosqichga ko'tarilishi kabi omillar jamiyatdagi ijtimoiy birdamlikni mustahkamlovchi muhim ijtimoiy-falsafiy determinantlar sifatida namoyon bo'ladi [2.14.].

Barqarorlik tushunchasi ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan jamiyatdagi tinchlik, hamjihatlik va ijtimoiy kelishuvning uzviy birligini ifodalovchi murakkab kategoriya hisoblanadi. U nafaqat ijtimoiy qatlamlar va siyosiy institutlar o'rtasidagi konstruktiv hamkorlikni, balki davlat va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro ishonchga asoslangan ijtimoiy konsensusning uzluksiz davom etishini ham anglatadi [3.89.]. Shu nuqtai nazardan qaralganda, jamiyat birdamligi va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishning muhim ijtimoiy-falsafiy omili sifatida konsolidatsiya jarayoni jamiyat barqarorligining fundamental sharti sifatida namoyon bo'ladi. Chunki ijtimoiy konsolidatsiya fuqarolarning umumiy maqsad va qadriyatlar asosida jipslashuvini ta'minlash orqali jamiyatning ichki integratsion salohiyatini mustahkamlaydi hamda turli ijtimoiy ziddiyat va destruktiv tendensiyalarning oldini olishga xizmat qiladi.

G'arb olimlari R. Darendorf va A. Kozerning fikriga ko'ra, "haqiqiy barqarorlik mutlaq holat emas, balki u muayyan beqarorlikdan keyingi yoki yangi beqarorlik oldidan yuzaga keladigan ijtimoiy holatdir" [4.41.]. Bu fikr jamiyatdagi barqarorlikning dinamik tabiatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bunga qarama-qarshi tarzda T. Parsons ijtimoiy tizim barqarorligining nazariy asoslarini ishlab chiqishga harakat qilgan. Uning fikricha, har qanday barqaror jamiyatda ijtimoiy tuzilmani tashkil etuvchi

elementlarning o‘zaro uyg‘un faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shu uyg‘unlik ijtimoiy tizim barqarorligining asosiy omili hisoblanadi.

O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida amalga oshirilayotgan “Harakatlar strategiyasi” hamda “Taraqqiyot strategiyasi” doirasidagi ustuvor yo‘nalishlar jamiyat konsolidatsiyasini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, mamlakatning jahon hamjamiyatiga tobora chuqur integratsiyalashuvi, xalqning rivojlangan davlatlar qatoridan munosib o‘rin egallashga intilishi moddiy-iqtisodiy omillar bilan bir qatorda ma’naviy omillarni ham rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Jamiyat hayotining barcha bo‘g‘inlarida xalq bilan muloqotning turli shakllari va vositalari – Xalq qabulxonalari, Virtual qabulxonalar, Bosh vazir qabulxonasi, mas’ul rahbarlarning mahalliy kengashlar oldidagi hisobotlari, sayyor qabullar hamda hududlarda aholining turmush sharoitlarini o‘rganishga qaratilgan amaliy mexanizmlar keng qo‘llanilmoqda. Mazkur mexanizmlar milliy davlatchilik asoslarini mustahkamlash bilan bir qatorda jamiyat konsolidatsiyasining amaliy asoslarini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Milliy yuksalish konsepsiyasi doirasida ilgari surilgan “Xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak”, “Inson manfaatlari hamma narsadan ustun”, “Xalq boy bo‘lsa, davlat ham boy va qudratli bo‘ladi”, “Adolat – qonun ustuvorligida”, “Ma’naviyat bo‘lmagan joyda adolat bo‘lmaydi” kabi tamoyillar jamiyatda ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashga qaratilgan g‘oyaviy asos sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda “konsolidatsiya” tushunchasi (lotincha *con* – birga, *solido* – mustahkamlash) turli shaxslar, ijtimoiy guruhlar va tashkilotlarning birlashishi, o‘zaro hamkorligi va jipslashuvi jarayonini anglatadi [5.5.]. Ijtimoiy konsolidatsiya nazariyasida ushbu tushuncha jamiyatdagi ijtimoiy birlikni mustahkamlash, ijtimoiy hamjamiyatning jipslashuvi hamda ijtimoiy tizimning barqarorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi jarayon sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqotchilar V.V. Lokosov va V.P. Shulsning fikriga ko‘ra, “konsolidatsiya” tushunchasi ikki muhim semantik tarkibni – ijtimoiy tizim

tuzilmalarining obyektiv integratsiyalashuvi hamda insonlarning kundalik hayotidagi subyektiv birdamlik qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Shu sababli konsolidatsiya jarayonini o'rganish ko'p bosqichli va murakkab ilmiy muammo sifatida qaraladi [6.168.].

Ijtimoiy nazariya klassiklarining qarashlarida ham konsolidatsiya yoki ijtimoiy birdamlik masalasi muhim o'rin tutadi. Masalan, O. Kont jamiyatdagi birdamlikni inson mehnatining turli shakllarini taqsimlash jarayoni bilan bog'laydi va bu jarayonda oilaning ijtimoiy institut sifatidagi rolini alohida ta'kidlaydi. Emil Dyurkgeym esa ijtimoiy birdamlikning mexanik va organik shakllari haqidagi nazariyasini ishlab chiqib, jamiyat taraqqiyoti davomida mehnat taqsimotining murakkablashuvi ijtimoiy munosabatlarning yangi shakllarini vujudga keltirishini asoslab bergan [7.101.].

Shu bilan birga, ijtimoiy tengsizlik har qanday jamiyatning muhim muammolaridan biri hisoblanadi. U jamiyat taraqqiyotiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, ijtimoiy tengsizlik jamiyat rivojiga turtki beruvchi omil sifatida namoyon bo'lib, shaxsiy rivojlanish va raqobat muhitini kuchaytiradi. Ikkinchi tomondan esa u ijtimoiy adolatsizlik va imkoniyatlar tengsizligi haqidagi tasavvurlarni kuchaytirib, ziddiyatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, jamiyatda ijtimoiy birdamlikni ta'minlash ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash hamda ijtimoiy tenglikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy tenglik insoniyat tarixida adolatga bo'lgan intilishning muhim ifodasi sifatida namoyon bo'lgan. Biroq tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, mutlaq tenglikka erishish amalda mumkin emas. Insonlarning tabiiy qobiliyatlari, ijtimoiy mavqei, mehnat unumdorligi va imkoniyatlaridagi farqlar jamiyatda muayyan darajadagi tengsizlikni yuzaga keltiradi. Shu sababli zamonaviy jamiyat rivojida asosiy vazifa tengsizlikni mutlaqo yo'q qilish emas, balki uning salbiy oqibatlarini kamaytirish hamda ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlashdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: “O‘zbekiston”. 2023.
2. Amonov B. A. Jamiyatni modernizatsiyalash konseptual modellarining siyosiy-falsafiy tahlili. Siyosiy fanlar doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent. 2019.
3. Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug‘ati.// Q. Nazarov va b. – Toshkent: «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2021.
4. *Darendorf R. Sovremennyy sotsialnyy konflikt: ocherk politiki svobody. Moskva. 2002.*
5. Alcock P., May M. and Wright Sh. “Social Policy”. 2012. John Wiley & Sons Ltd.
6. Локосов В.В., Шульс В.П. Основания консолидации общества (Сотсиологический аспект). Москва. РИС ИСПИ РАН, 2008.
7. Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм. - Москва. Канон,

AXBOROTLASHUV DAVRIDA IJTIMOIIY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASI VA MA’NAVIY XAVFSIZLIK MUAMMOLARI

Qodirova Zuhra Obidxon qizi

*Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti loyiha koordinatori, filologiya
fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborotlashuv sharoitida ma’lumotlarni tarqalishining gorizontal va vertikal yo‘nalishi haqida fikr yuritilib, ularning yoshlar dunyoqarashiga ta’siri ochib berilgan. O‘zbekistonda axborotlashuv ta’siridan ijobiy tarzda foydalanish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit soʻzlar: Axborotlashuv, yoshlar, mediamadaniyat, axborot tarqalishi, ilm-fan, axborot siyosati.

Globalashuv va raqamlashtirish jarayonlari XXI asr sivilizatsiyasining eng muhim fenomenlaridan biri sifatida insoniyat taraqqiyotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Ushbu jarayonlar iqtisodiyot, siyosat, madaniyat va ijtimoiy munosabatlarning transformatsiyasiga sabab boʻlish bilan birga, insonning dunyoqarashi, tafakkuri va qadriyatlar tizimiga ham bevosita taʼsir koʻrsatmoqda. Raqamli texnologiyalar va internet tarmoqlarining jadal rivojlanishi axborot almashinuvi tezligini misli koʻrilmagan darajaga olib chiqdi, natijada dunyo “yagona axborot makoni”ga aylanmoqda. Biroq mazkur jarayonning universalligi har bir jamiyat va madaniyatga bir xil taʼsir koʻrsatmaydi. Chunki har bir xalqning tarixiy tajribasi, mentaliteti, maʼnaviy qadriyatlari va ijtimoiy immuniteti turlicha shakllangan boʻlib, raqamli transformatsiyaning oqibatlarini ham ana shu omillar asosida namoyon boʻladi.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan qaralganda, raqamlashtirish jarayoni faqat texnologik taraqqiyot emas, balki inson va jamiyat oʻrtasidagi kommunikativ munosabatlarning yangi bosqichga oʻtishidir. Mazkur holatda axborot inson tafakkurini shakllantiruvchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Natijada axborot oqimining hajmi ortishi bilan bir qatorda uning sifati, maqsadi va ijtimoiy ongga taʼsiri masalasi dolzarb muammoga aylanmoqda. Ayniqsa, axborotning nazoratsiz va gorizontal tarzda tarqalishi maʼnaviy qadriyatlar transformatsiyasini jadallashtirib, inson kapitalining sifatiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. Bu esa oʻz navbatida bilim va maʼrifatning ijtimoiy qadriyat sifatidagi mavqeini zaiflashtirib, ommaviy madaniyatning destruktiv koʻrinishlari kuchayishiga olib kelmoqda.

Mazkur jarayonni tabiatdagi ekologik muvozanat bilan qiyoslash mumkin. Masalan, mineral oʻgʻitlar madaniy oʻsimliklarning rivojlanishiga xizmat qilishi bilan birga, yovvoyi oʻtlarning ham keskin koʻpayishiga sabab boʻladi. Ayrim hollarda esa aynan shu yovvoyi oʻtlar madaniy

o'simliklarni siqib chiqarib, butun ekotizimga zarar etkazadi. Xuddi shuningdek, axborotlashuv jarayonida ham foydali bilimlar bilan bir qatorda inson ongiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi destruktiv kontentlar, manipulyativ g'oyalar va saviyasiz axborot oqimi ham keng tarqalmoqda. Eng xavotirli jihati shundaki, bunday kontentning ommaviylashuvi jamiyatda behayolik, mutaassiblik, tovlamachilik, yolg'on axborot va ma'naviy tanazzul elementlarini trend darajasiga olib chiqmoqda.

Bugungi raqamli makonda axborotning "gorizontal tarqalishi" fenomeni ayniqsa jiddiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Ya'ni axborot ma'lum bir tayyorgarlik, bilim yoki intellektual ehtiyojdan qat'i nazar, barcha iste'molchilarga bir xil tarzda uzatilmoqda. Natijada inson o'zining qimmatli vaqti, diqqati va intellektual resurslarini ko'pincha o'rtamiyona yoki mutlaqo foydasiz ma'lumotlarga sarflashga majbur bo'lmoqda. Bu esa nafaqat individual tafakkur sifatiga, balki jamiyatning umumiy intellektual salohiyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ma'lumotning gorizontal tarqalishi – dunyoqarashi va saviyasidan qat'i nazar, iste'molchilarga ma'lumotlarni ulashish va ko'rishga majbur qiluvchi manbalar orqali tarqatishdir. Bu axborotlashtirishning eng salbiy tomoni va jamiyatda qadriyatlar transformatsiyasiga olib kelayotgan juda muammoli vaziyatlardan biridir. Bu holatni yanada yaxshiroq tushunish uchun bir qator misollarga murojaat qilamiz. Aytaylik, sovet davrida biror bir ijtimoiy muammo, masalan, ilm-fanning taraqqiyotdagi o'rnini jamiyat a'zolariga tushuntirish, etkazish uchun ma'lum bir tayyorgarlikka ega bo'lgan kishilardan iborat lektorlar guruhi tuzilgan va ularga ma'lum hududdagi aholi punktlarida mavzudan kelib chiqqan holda tushuncha va ma'lumotlar berish, targ'ibot ishlarini olib borish topshirilgan. O'z navbatida, joylardagi insonlar lektorlarni tinglagan va o'zlarini qiziqtirgan savollarga javob olganlar. Shu o'rinda qiyoslashimiz yanada tushunarli bo'lishi uchun ana shu lektorning o'rniga mavzu bo'yicha umuman ma'lumotga, bilimga ega bo'lmagan, biroq jamoatchilik oldida yolg'on gapirishdan toymaydigan insonni ko'z oldimizga keltiraylik. Hammaning o'z sub'ektiv dunyoqarashidan kelib chiqib aldashi tabiiy hol, ammo bunday targ'ibotchilar ijtimoiy ongga salbiy ta'sir ko'rsatishadi. Hozirgi

kunda esa axborot makonida faol bo'lgan, etarli bilimga ega bo'lmagan ayrim kishilarning turli hayotiy holatlarni talqin etishga urinishlarini, xatti-harakatlarini aynan ana shunday savodsiz, o'zi bilmaydigan narsalar haqida boshqalarga tushuncha berishga urinayotgan odamga o'xshatish mumkin. Ikkinchi misol, pandemiya sharoitida infodemiya deb nomlangan ijtimoiy hodisa yuz berdi va yolg'on ma'lumotlarning tarqalishi ortidan odamlarning halok bo'lishi kuzatildi. Kasallik haqidagi miflar, kasallanganlarga qarshi nafrat va davolash bilan bog'liq ijtimoiy tarmoqda tarqalgan xabarlar ortidan xalqaro miqyosda choralar ko'rishga to'g'ri keladi[1]. O'zbekistonda ham pandemiya davrida kasallikning yuqishi va davolanish bilan bog'lik minglab asossiz axborotlar tarqatildi. Ushbu ma'lumotlarga ishonish oqibatida esa qancha odam halok bo'lgani haqida aniq ma'lumot yo'q.

Axborotning gorizontal tarqalishiga qarshi kurashilmasa, butun jamiyatning saviyasi tushib boraverishi va oqibatda insoniyat taraqqiyot yo'lidan emas, tanazzul yo'lidan borishi mumkin. Hozirgi kunda ijtimoiy axborotning gorizontal tarqalishiga qarshi kurash mexanizmlari mavjud emas. Insonning majburiy axborot manbalari – kasbiy va boshqa jamoa guruhlari orqali tarqalayotgan saviyasiz ma'lumotlardan himoyalaniish usullari mavjud emas. Lekin kelgusida jamiyat a'zolari o'zini keraksiz ma'lumotlardan asrashning ancha oqilona yo'llarini o'ylab topishi mumkin va bu hayotiy zaruratga aylanib bormoqda.

Raqamli transformatsiya jarayonida axborot ummonida cho'kib ketmaslik uchun ma'lumotlardan vertikal foydalanish amaliyotiga o'tish kerak. Bu qanday yuz beradi? Vertikal xususiyatga ega bo'lgan ma'lumotlar ommaviy emas, xususiy xarakterga ega bo'ladi. Aytaylik, qaysidir san'atkorning farzand ko'rgani yoki qaysidir mashhurning o'limi haqidagi xabarni o'nlab manbalardan takror-takror o'qimasdan, faqat shaxsga oid ma'lumotlar bilan tanishish jarayoni axborotdan vertikal foydalanish deb ataladi. Misol uchun, shaxs raqamlashtirish jarayonida ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy zaruriy xizmatlarni raqamli texnologiyalar orqali olishi mumkin. Jumladan, poliklinikaga elektron navbatga turish, elektron tizimlar orqali soliq to'lash va h.k. Bundan

tashqari shaxsning axborotdan vertikal foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur bo'ladi. Hozirgi kunda ancha ommabopligini yo'qotgan internet saytlari ma'lumotlardan maqsadli foydalanishning muhim manbasidir. Odatda ma'lum bir saytga murojaat qilgan foydalanuvchi u erdagi kontentga jamoatchilikning munosabatini bilavermaydi va shu orqali o'zining shaxsiy munosabatini shakllantirish imkoniga ega bo'ladi. Shuningdek, kutubxonalar va boshqa ilmiy bazalar ham axborotdan vertikal foydalanish manbalaridir. Ushbu kontentlar ham o'zining mohiyatiga ko'ra ancha saviyali va maishiy muhokamalardan yuqori turadigan darajadagi ma'lumotlar tizimidir. Qisqacha aytganda, shaxsga ma'lumotlarni tiqishtirish o'rniga undan erkin, tanlov asosida foydalanish imkoniyatini yaratib berish zarur. Axborotdan vertikal foydalanish mexanizmlarini joriy qilish esa aynan ana shu katta muammoni hal qilish yo'llaridan biridir. So'nggi vaqtlarda urf bo'lgan turli davlat tashkilotlari va jamoat birlashmalarining internetdagi guruhlar odatda uning a'zolarini safarbar qilish o'rniga maishiy va mayda mavzular orasida o'ralashib qolish hollari ko'zga tashlanmoqda. Chunki ko'pincha ana shu guruhlarda asosiy kontentni bilimli va mulohazali a'zolar emas, balki tajribasiz va ancha saviyasi past bo'lgan ishtirokchilar yaratadi. Chunki ularda yozganlari uchun mas'uliyatdan ko'ra, fikrini, hissiyotlarini, munosabatini bildirish istagi yuqoriroq bo'ladi.

Yuqorida qayd etilgan ijtimoiy jarayonlarni milliy manfaatlar o'zaniga burib yuborish uchun quyidagilar taklif etiladi:

Birinchidan, raqamli texnologiyalarning ijtimoiy hayotga ta'siri bo'yicha keng qamrovli ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirish va uning natijalarini amaliyotda qo'llab borish zarur. Jumladan, global ijtimoiy tarmoqlarning milliy kontingentga ta'sirini xavfsizlik va barqaror taraqqiyot kontekstida o'rganishga alohida e'tibor qaratish kerak.

Ikkinchidan, milliy talab va ehtiyojlardan kelib chiqib keng qamrovli kontent yaratishga alohida urg'u berish va bu maqsadlarga davlat byudjetidan mablag'lar ajratish zarur. Ayniqsa, turli destruktiv g'oya va mafkuralarga qarshi muqobil sifatida ilmiy kontentni ko'paytirish va ommalashtirish zarur. Dastlabki bosqichda raqamli televidenie va internet

tarmog'ida "Discovery Science" va "National Geographic" kabi telekanallarning o'zbekcha franshizingini tashkil qilish lozim.

Uchinchi, ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan, ma'rifiy kontentmeykerlarning zamonaviy avlodini yaratish uchun ilmiy blogger va art-blogger kabi kasb-hunar va bakalavriat yo'nalishlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

To'rtinchi, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni ob'ektiv va haqqoniy ravishda jamoatchilikka etkazib berish uchun ma'lum bir tayyorgarlikdan o'tgan jurnalistlar va boshqa axborot tayyorlovchi mutaxassislar kontingentini shakllantirish kerak. Konspirologik va mutaassiblikka yo'g'rilgan axborot manbalariga qarshi sog'lom dunyoqarashni shakllantiruvchi axborot vositalari faoliyatini yo'lga qo'yish zarur.

Yuqoridagi takliflarning amalga oshirilishi O'zbekistonda raqamli transformatsiya jamiyatning barqaror taraqqiyotiga xizmat qilishini ta'minlaydi hamda uning vayronkor ta'siridan himoya qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA ETNIK XILMA-XILLIKNI BOSHQARISH MODELLARI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL

Xayitmurodov Ilxom Xolturayevich,

Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi

huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti Mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada global integratsiya va demografik transformatsiyalar sharoitida polietnik jamiyatlarda ijtimoiy konsolidatsiyani ta'minlashning nazariy-metodik modellari tahlil qilingan. Tadqiqotda etnik diversifikatsiyani boshqarishning tarixiy va zamonaviy paradigmalariga (assimilyatsiya, segregatsiya, izolyatsionizm va aparteid) tizimli yondashilib, ularning ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka ta'siri

gnoseologik jihatdan baholangan. Shuningdek, maqolada multikulturalizm konsepsiyasi an'anaviy cheklovchi modellarga muqobil strategiya sifatida o'rganilib, uning plyuralistik integratsiyadagi o'rni va zamonaviy inqirozli tendensiyalari tahlil etilgan. Muallif tomonidan jamiyatning mafkuraviy yaxlitligini saqlashda "ijtimoiy-muhandislik" mexanizmlaridan foydalanish hamda millatlararo munosabatlarni tartibga solishda mo'tadil multikulturalizm tamoyillarini milliy mentalitetga moslashtirish zaruriyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy konsolidatsiya, polietnik jamiyat, etnik konfiguratsiya, monokultural siyosat, assimilyatsiya, segregatsiya, izolyatsionizm, aparteid, multikulturalizm, milliy davlatchilik, bag'rikenglik.

Global integratsiya va demografik transformatsiyalar sharoitida dunyo mamlakatlarining monomilliy tarkibini saqlab qolish imkoniyatlari kundan-kunga kamayib bormoqda. Transchegaraviy migratsiya oqimlarining intensivlashuvi va sarhadlarning institutsional ochiqligi natijasida zamonaviy davlatlarning etnik konfiguratsiyasi muttasil diversifikatsiyalashib (boyib) bormoqda. Bunday polietnik jamiyatlarda ijtimoiy konsolidatsiyani ta'minlash va barqaror umummilliy konsensusga erishish fundamental siyosiy-huquqiy muammo sifatida kun tartibiga chiqmoqda.

Muayyan davlat hududida turli etnik guruhlarining birgalikda istiqomat qilishi milliy birlikni ta'minlovchi unifikatsiyalashgan qoida va tartib-taomillarning mavjudligini taqozo etadi. Bu jarayon lingvistik siyosatdan (davlat tili) tortib, umumdavlat bayramlari va ramzlari orqali kollektiv identifikatsiyani shakllantirishgacha bo'lgan keng strategik doirani qamrab oladi.

Multikulturalizm sharoitida etnik rang-baranglikni yagona davlat suvereniteti va yaxlit mafkuraviy platforma atrofida jipslashtirish murakkab ijtimoiy-muhandislik (social engineering) jarayonidir. Jahon siyosiy amaliyotida etnik diversifikatsiyani boshqarishning bir qancha modellari va paradigmlarini tahlil qilish, milliy davlatchilik taraqqiyoti uchun muhim gnoseologik ahamiyatga ega.

Assimilyatsiya modeli – ijtimoiy yaxlitlikni saqlash va davlat barqarorligiga tahdid soluvchi “etnik parokandalik” (fragmentatsiya) xavfini bartaraf etishga qaratilgan monokultural siyosat platformasidir. Ushbu modelning fundamental asosi — etnik ozchilik vakillarining o‘z avtohton madaniy, lingvistik va diniy identifikatorlaridan voz kechib, bosqichma-bosqich titul millat (dominant etnos) ijtimoiy-madaniy qatlamiga to‘liq integratsiyalashuvidir.

Siyosiy retrospektiv nuqtayi nazardan, assimilyatsiya ko‘pmillatli davlatlarda ijtimoiy-siyosiy gomogenlikni (bir xillikni) ta‘minlashning eng qadimiy va keng tarqalgan instrumenti bo‘lib kelgan. Bu jarayon ikki ko‘rinishda namoyon bo‘ladi:

Tabiiy-evolyutsion assimilyatsiya: Uzoq davom etgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy aloqalar natijasida yuz beradigan ixtiyoriy integratsiya.

Majburiy (direktiv) assimilyatsiya: Davlatning qat‘iy ma‘muriy-huquqiy instrumentlari orqali etnik ozchiliklarni yagona milliy-madaniy qolipga solish (masalan, ta‘lim va davlat boshqaruvida ona tilini cheklash) [1].

Struktural-funksionalizm nazariyasiga ko‘ra, assimilyatsiya tarafdorlari ushbu modelni jamiyatning ichki nizolarga chidamliligini oshiruvchi va millatni yagona davlat mafkurasi atrofida jipslashtiruvchi eng barqaror mexanizm sifatida baholaydilar. Biroq, zamonaviy demokratik paradigmalar sharoitida ushbu model ko‘pincha inson huquqlari va madaniy xilma-xillikni saqlash tamoyillariga zid kelishi nuqtayi nazaridan ilmiy tanqidga uchramoqda.

AQSH garchi muhojirlar mamlakati bo‘lsa-da, uzoq yillar mobaynida assimilyatsiya siyosatini yuritgan. Chikago maktabi vakillari ilgari surgan klassik assimilyatsiya nazariyasiga muvofiq, AQSHga ko‘chib kelgan turli etnik guruhlariga mansub muhojirlar vaqt o‘tishi bilan o‘z tili, qadriyatlari, yashash tarzi va o‘zligidan voz kechib, amerikalikka aylanmog‘i lozim edi. Xususan, amerikalik olim M. Gordon “begona” millat vakillari xulq-atvordan to madaniyatga qadar amerika o‘zligiga qorishib ketishi haqida yozadi [1].

Aslida, assimilyatsiya siyosatining samaradorligi ikki shartga bog'liqdir: 1) mezbon davlat o'zga madaniyat vakillarining titul madaniyatga qo'shilib ketishiga ishonch bildirishi va buning uchun kerakli shart-sharoit yaratishi kerak; 2) etnik ozchilik vakillari yoki muayyan davlatga ko'chib kelgan yangi muhojirlarning titul millat madaniyatiga qo'shilib-qorishib ketishi ixtiyoriy ravishda amalga oshishi zarur. Agar faqat birinchi shart ado etilgudek bo'lsa, u holda assimilyatsiya siyosati majburiy tus oladi. Yaqin tarixga nazar solsak, aksar davlatlarda assimilyatsiya siyosati aynan majburiy xarakter kasb etganini kuzatish mumkin.

Klassik modeldan farqli ravishda, yangi assimilyatsiya ta'limoti majburlov usulini yoqlamaydi, aksincha, bu jarayon tabiiy ravishda, ongli zarurat asosida kechishi lozimligini uqtiradi. Shunga qaramay, majburlov tusidagi assimilyatsiya siyosati hali ham dunyo davlatlarida uchramoqda [2].

Segregatsiya. Segregatsiya – bu jamiyat tarkibidagi muayyan ijtimoiy guruhlarni ularning etnik, irqiy, diniy yoki kasta mansubligiga ko'ra sun'iy ravishda ajratish, ularni umummilliy ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy makondan chetlatishga qaratilgan destruktiv modeldir. Mazkur model jamiyatning yaxlit rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi “ijtimoiy devorlar” barpo etish orqali muayyan guruhlarning huquqiy va ijtimoiy statusini pasaytirishni strategik maqsad qilib oladi.

Ilmiy tahlillarga ko'ra, segregatsiya ikki asosiy shaklda namoyon bo'ladi:

De-yure (huquqiy) segregatsiya: Davlat qonunchiligi darajasida muayyan guruhlarning huquqlarini cheklash, ularning alohida hududlarda (getto, rezervatsiya) yashashini majburiy qilib qo'yish (masalan, Janubiy Afrikadagi aparteid rejimi yoki AQSHdagi o'tmishdagi “Jim Krou” qonunlari).

De-fakto (amaliy) segregatsiya: Rasmiy qonunlar mavjud bo'lmasa-da, iqtisodiy tengsizlik, stereotiplar va ijtimoiy bosim natijasida guruhlarning hududiy va institutsional jihatdan ajralib qolishi.

Segregatsiya modeli nafaqat “begona unsurlar” deb topilgan guruhlarining ijtimoiy mobilligini cheklaydi, balki jamiyatning umumiy ma’naviy-axloqiy tanazzuliga, etnik konfrontatsiyalar (to‘qnashuvlar) va radikalizm o‘choqlari paydo bo‘lishiga xizmat qiladi. Zamonaviy xalqaro huquq normalari va demokratik tamoyillar segregatsiyaning har qanday ko‘rinishini insoniyatga qarshi jinoyat va barqaror taraqqiyotga asosiy tahdid sifatida rad etadi [3].

Yevropa mamlakatlaridan Germaniya, Osiyo mamlakatlaridan Yaponiyada davlat yaxlitligini qo‘llab-quvvatlash maqsadida segregatsiya usuli istifoda etilgan. Yagona madaniyat ustun mavqe kasb etgan Germaniyada uzoq muddat davomida nemis millatiga mansub bo‘lmagan aholi vakillariga nisbatan ayirmachilik siyosati olib borilgan. Ularning ijtimoiy hayotda ishtiroki cheklanib qolmay, fuqarolik olishi va fuqaroviy haq-huquqlardan foydalanishi ham man etilgan. Yaponiyada ham asrlar mobaynida etnik ozchilik vakillarining ta’lim, mehnat va nikoh huquqlari cheklangan [4].

Izolyatsionizm. Izolyatsionizm – davlatning milliy-madaniy va etnik yaxlitligini saqlash maqsadida tashqi migratsion oqimlarni hamda begona madaniy ta’sirlarni cheklashga qaratilgan ekslyuziv (chetlatuvchi) siyosati hisoblanadi. Ushbu model “begona madaniyat vakillarining kirib kelishi milliy o‘zlikning eroziyasiga va ijtimoiy barqarorlikning buzilishiga olib keladi” degan destruktiv kontsepsiyaga tayanadi.

Ilmiy nuqtayi nazardan izolyatsionizm quyidagi fundamental xususiyatlar bilan xarakterlanadi:

Demografik va madaniy proteksionizm: Milliy genofond va an’anaviy qadriyatlar tizimini “tashqi xavf”lardan himoya qilish uchun qat’iy viza rejimini joriy etish va immigratsiya kvotalarini minimallashtirish.

Siyosiy autarkiya: Tashqi dunyodan ijtimoiy-siyosiy va madaniy jihatdan ajralish orqali ichki daxlsizlikni saqlashga urinish.

Ksenofobik tendensiyalarning institutsionallasuvi: O‘zga madaniyat vakillarini jamiyat xavfsizligiga tahdid soluvchi “begona unsurlar” sifatida talqin qilishning davlat darajasiga ko‘tarilishi [5].

Zamonaviy globallashuv sharoitida izolyatsionizm modeli davlatning iqtisodiy va texnologik taraqqiyotdan uzilib qolishiga, jamiyatda turg'unlik (stagnatsiya) yuzaga kelishiga hamda inson kapitalining degradatsiyasiga sabab bo'ladi. Xalqaro hamjamiyat tomonidan ushbu model barqaror rivojlanish va global hamkorlik tamoyillariga zid deb baholanadi.

Masalan, Avstraliyada bir necha asr mobaynida ana shunday yo'l tutilgan. Mamlakatda, avvalo, tubjoy aholi vakillarini ingliz-kelt madaniyatiga moslashtirishga qaratilgan qat'iy chora-tadbirlar olib borilgan. Ayni choqda, "Avstraliya oqlar uchun" degan ayirmachilik mafkurasi ostida "yashil qit'a"ga chetdan kelayotgan muhojirlar oqimi qat'iy nazorat qilingan va asosan oqtanlilar, xususan, ingliz madaniyati vakillariga fuqarolik berilgan. Osiyolik, hatto janubiy evropaliklar ham "istalmagan shaxslar" deb ko'rilgan. Avstraliya 1973-yildagina ushbu siyosatdan butunlay voz kechgan [6].

Aparteid. Bu – muayyan aholi guruhlarini irqiy mansubligiga ko'ra siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va fuqarolik huquqlaridan mahrum etish, hududiy jihatdan yakkalab qo'yish demakdir. Izolyatsionizmdan farqli ravishda aparteid siyosati etnik ozchiliklarning mamlakatga kirishini cheklamaydi, ammo ularning jamiyatga integratsiyalashuvini taqiqlaydi. Masalan, JARda qoratanlilar va hindularga nisbatan shunday siyosat yuritilgan [7]. Sinergetik taraqqiyot tamoyiliga zid bu siyosatni ham uzoq muddat amalga tatbiq etish dushvor. Buning ustiga, u repressiv choralarni taqozo etadi.

Multikulturalizm. O'tgan asrning 60 – 70-yillarida AQSH va Kanadada multikulturalizm ta'limoti keng muhokama etila boshladi. Bu g'oya qisqa muddatdan "yangi dunyo"dan "ko'hna dunyo"ga – Yevropa mamlakatlari ham ko'chdi.

Yuqorida sanab o'tilgan modellarga muqobil usul sifatida taklif etilgan multikulturalizm siyosati jamiyatda etnomadaniy ozchilik vakillari, tubjoy aholi vakillari hamda yangi muhojirlarning milliy o'ziga xosligini saqlab qolishni yoqlaydi [8].

Multikulturalizm modeli jamiyatda madaniy xilma-xillikni saqlashning fundamental asosi sifatida etnik ozchiliklarning dominant

madaniyatga singib ketishini (assimilyatsiyani) rad etadi va funksional integratsiya g'oyasini ilgari suradi. Kanadalik tadqiqotchi Uill Kimlika konsepsiyasiga ko'ra, barqaror plyuralistik jamiyat barpo etish uchun davlat nafaqat bag'rikenglik muhitini yaratishi, balki etnik guruhlariga o'z o'zligini saqlashi uchun maxsus huquqiy va iqtisodiy preferensiyalar (imtiyozlar) taqdim etishi shart.

Biroq, zamonaviy siyosiy amaliyotda multikulturalizmning radikal talqinlari, xususan, so'l radikal qarashlar plyuralizm g'oyasini suiiste'mol qilib, jamiyatning umummilliy qadriyatlar atrofida jipslashuviga to'sqinlik qilmoqda. Bu esa jamiyatning ichki fragmentatsiyasiga va madaniy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, multikulturalizmning mo'tadil shakli G'arbiy sivilizatsiya makonida millatlararo munosabatlarni barqarorlashtirishda samarali mexanizm bo'lib xizmat qildi. Shunday bo'lsa-da, bugungi global tendensiyalar va xavfsizlik tahdidlari ushbu konsepsiyani milliy manfaatlarni himoya qilish va ijtimoiy yaxlitlikni saqlash nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqishni hamda uni milliy mentalitet xususiyatlariga moslashtirishni taqozo etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Gordon M. Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins. – New York: Oxford University Press, 1964.

2. Veretevskaya A. Multikulturalizm, kotorogo ne bylo: analiz evropeyskix praktik politicheskoy integratsii etnokulturnyx menshinstv. Moskva: MGIMO-Universitet, 2018.

3. Massey, D. S., & Denton, N. A. (1993). "American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass". Harvard University Press.

4. Lie J. Multiethnic Japan. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.

5. Huntington, S. P. (1996). "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order".

6. Nazarov V. Teoriya i praktika multikulturalizma v stranax Zapada. Yekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2015.

7. Encyclopedia Britannica.
<https://www.britannica.com/topic/apartheid>

8. Parekh B. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. New York: Palgrave Macmillan, 2006.

JAMIYATDA FUQAROLAR IJTIMOIYLASHUVIDA MILLIY-SIYOSIY MENTALITETNING O‘RNI VA ROLI

Yusupov Axrojon Qurbonovich

Qo‘qon davlat universiteti

*Tarix kafedrasi v.b.dotsenti siyosiy fanlar bo‘yicha
falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda adolatli fuqarolik jamiyati qurish jarayonida milliy mentalitetning roli, milliy iftixor o‘zbek millatining o‘zligini anglash, o‘ziga xos tili, madaniyati, san’ati, urf-odatlar, turmush tarzi, an’analari, boy ma’naviy-tarixiy jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy jarayolar aks etgan.

Kalit so‘zlar. Mentalitet, milliy rivojlanish, umuminsoniy qadriyatlar, madaniyati, san’ati, urf-odatlar, turmush tarzi, kiyinishi, an’analari, tabiiy-ijtimoiy o‘zgarishlar, yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvi.

O‘zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo‘liga o‘tishi mamlakatimizni buyuk tarixiy burilishlar, ma’naviy-siyosiy va axloqiy o‘zgarishlar jarayoniga boshladi. Ma’lumki, Sobiq Ittifoq davrida madaniy merosni, qadriyatlarni o‘rganishga sinfiylik va partiyaviylik mezonlari asosida yondashilgani xalqimiz tarixining ko‘plab yorqin sahifalarini soxtalashtirishga yoki butunlay inkor etishga olib kelgan edi.

Mustaqillikdan keyin biz o'z ona yurtimiz tarixi, madaniyati va ma'naviyatini yaxlit va xolicona o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldik. Bugungi kunda bu o'rinda katta va zalvorli qadamlar qo'yilmoqda.

Jamiyat tarixi, mohiyat e'tiboriga ko'ra kishilar o'rtasidagi munosabatlar tarixidan iboratdir. Tarixiy taraqqiyotning har bir davrida tarkib topgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tuzum esa jamiyatni tashkil qilgan shaxslar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy munosabatlarni shakllantiradi va idora qiladi. Shu sababli, har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'zni, maqsadi, manfaatlari, tuzum tomonidan unga berilgan erkinlik darajalari o'zni kabi masalalar o'ziga xos ijtimoiy muammolarni tashkil qiladi. Mentalitet muayyan bir shaxs, millat yoki elatga xos tabiiy, tarixiy, ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy shart-sharoitlarda shakllanuvchi alohida ijtimoiy murakkab hodisadir. Mas'uliyat – muayyan kishi yoki shaxsning avvalo o'z oilasi, mahalla-ko'y, millati, davlati va jamiyat oldidagi burchi vazifasini, shaxsiy javobgarlik hissini chuqur anglash, muhim hayotiy masalalarga daxldorlik tuyg'usi bilan yashashdan iborat. Ayni paytda mas'uliyatni yuzaga kelishining ob'ektiv hamda sub'ektiv asoslari ham mavjud[1,78].

Milliy rivojlanish tajribasi va shaxs mentalitetidagi o'ziga xosliklar shundan dalolat bermoqdaki, inson erkinligi va mas'uliyatini uyg'unlashtirishda ijtimoiy institutlar qonun talablariga tayansalar, jamoat birlashmalari odob-axloq normalariga, jamoatchilik fikriga suyanadilar. Agar ana shu ikki yo'nalishda me'yor va muvozanat ta'minlanca, shaxsni erkin, mustaqil faoliyat ko'rsatishi uchun real shart-sharoitlar yuzaga keladi. Demak, mas'uliyatning ijtimoiy, huquqiy hamda ma'naviy omillari, eng avvalo, jamiyatning tabiati, uning gumanistik mohiyati bilan bog'liq bo'ladi. Boshqacha aytganda, shaxs mas'uliyati – uning erkinligiga mon'elik qilmasligi, shaxsning faoliyati, fikrlash tarzi sobiq tuzum davrida bo'lganidek kimlarningdir manfaati yo'lida boshqarilmasligi kerak. O'zbek xalqining yuksak ma'naviyati o'ta vazminlik, sabr-toqatlilik, insonparvarlik fazilatlarida namoyon bo'ladi. O'zbek xalqining yana qator o'ziga xos xususiyatlari borki, ulardan biri biz bugun alohida tadqiq qilishga harakat qilmoqchi bo'lgan masala-bag'rikenglik, sabr toqatlilik

xususiyatidir. Bag'rikenglik ko'p qirrali va murakkab hodisadir. U ijtimoiy munosabatlar hosilasi sifatida jamiyatning muayyan madaniy-tarixiy holatiga muvofiq hodisadir. Jamoat obrazining timsoli o'laroq, u shu jamiyatga xos mentalitet, insoniy mehr-oqibat, hurmat, muhabbat, bag'rikenglik darajalarini o'zida aks ettiradi.

O'zbek milliy mentalitetining shakllanishida turfa omillar borki, ulardan birinchisi o'zbek xalqining etnik jihatdan ko'p tarmoqli va serildizli bo'lishi milliy mentalitetimizda barcha ijtimoiy qatlamlar uchun umumiy jihatlar, jamoa manfaatlarini himoya qiluvchi fazilatning rivoj topishini taqozo etib kelgan. Xalqimizdagi bag'rikenglik, hotamtoylik, mehmondo'stlik, g'am-anduhli paytlarda hamdardlik, elkadoshlik fazilatlari ana shu jamoaviy yakdillikni ta'minlash, til va dil, fikr birligini saqlash ehtiyojlaridan tug'ilgan va sayqal topgan. Umuman olganda, O'zbekiston jamiyati turli din vakillariga bag'rikenglik munosabatida bo'ladi, lekin missionerlik faoliyatiga qarshidir. Aholi qadimdan dunyoviy qarashlarga va bag'rikenglikka asos colib kelgan.

Ma'lumki, tabiiy-ijtimoiy shart-sharoitlar asosida har bir millatning jismoniy, ruhiy-ma'naviy kamoloti, professional mahorati, umuminsoniy madaniyat xazinasiga qo'shgan hissasi, kundalik turmush quvonchlari va tashvishlarini tahlil qilish qobiliyatlari turli darajada, turli holatda bo'ladi. Millat mentalitet faqat ajdodlar tomonidan qoldirilgan madaniy meros xazinaci bilan belgilanmaydi. Balki shu millatga mansub kishilarning insoniy fazilatlarining shakllanganlik darajasi, individual xislatlari, professional qobiliyatlari, kundalik hayotdagi xulq-atvori, xatti-harakati namoyon bo'ladi [2].

Milliy mentalitet har bir millatda har xil bo'ladi. Aynan bir hodisa yoki voqeaga turli millat vakillari turlicha yondashadilar. Chunonchi, atrof-muhitda sodir bo'lgan tabiiy-ijtimoiy o'zgarishlarga bir millat qiziqqonlik, jo'shqinlik, keskinlik, murosasizlik bilan munosabat bildirsa, boshqa millat vakillari, xuddi o'sha voqea yoki hodisaga sabr-toqat, chidamlilik, vazminlik, andishalilik, murosayu-madoraga kelish qoidalariga asosan munosabatda bo'ladilar. Yuqorida sanab o'tilgan milliy o'ziga xoslikning birinchi xususiyatlari G'arb va Janub xalqlariga, ikkinchi guruhdagi

xususiyatlar Sharq va Shimol xalqlariga mansub ekanligini ilm ahli allaqachonlar e'tirof etganlar[3,20].

O'zbekning o'ziga xos milliy xususiyatlaridan biri azaldan jamoa bo'lib yashashga moyillikdir. Shuningdek, kattalarni hurmat qilish, farzandlarga g'amxo'rlik qilish, ochiq ko'ngillilik, millatidan qat'i nazar odamlarga hayrixohlik bilan munosabatda bo'lish, o'zgalar kulfatiga hamdard bo'lish va o'zaro yordam ko'rsatish tuyg'usi kishilar o'rtasidagi insoniy munosabatlarning me'yori hisoblanadi. Umuman olganda, o'z Vataniga mehr-muhabbat, mehnatsevarlik, uctoza, ma'rifatparvarlarga nisbatan alohida hurmat-ehtirom O'zbekiston aholisiga xos fazilatdir.

Jamiyatning mustahkam va siyosiy barqaror taraqqiyotiga mamlakat o'zining demokratik rivojlanish yo'lini tarixiy an'analar, diniy boyliklar va xalqning mentalitetini hisobga olgan holda erishadi. O'zbekiston Respublikasida negiziy o'zgarishlarni amalga oshirish strategiyasi va taktikasi uchun aynan shunday yondashuv xos.

Ma'lumki, qadimiy va saxovatli zaminimizda ko'p asrlar davomida turli millat va elat, madaniyat va din vakillari tinch-totuv yashab keladi. Mexmondo'stlik, ezgulik, qalb saxovati va tom ma'nodagi bag'rikenglik xalqimizga doimo xos bo'lgan va uning mentaliteti asosini tashkil etadi[4,305].

Yangi O'zbekiston strategiyasida jamiyatlarning xalqaro modernizatsiya va yangilanish tajribalari hamda asrlar davomida to'plangan milliy an'analar, turmush tarzi, axloqiy va diniy boyliklarga tayanganligini ko'rish mumkin. Demak, adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etish O'zbekistonda yashayotgan xalqning, millatning mentaliteti bilan bevosita bog'liqdir. Ammo bundan O'zbekistonda yashayotgan boshqa millatlarning mentalitetini inkor etish, degan ma'no kelib chiqmaydi. Chunki umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlovchi adolatli turmush tarzini barpo qilish uchun odilona ijtimoiy harakatlarda milliylik ham e'tirof etilishi shart. Inson ma'lum jug'rofiy hududda yashab faoliyat ko'rsatar ekan, u albatta, u yoki bu elatga, millatga mansub bo'lib, o'zining aql-idrokini, zihnini, ongli faoliyatini adolatparvar jamiyat qurishga bir xil safarbar etadi. Shuning uchun ham har qanday xalqni xalq qiladigan,

millatni millat qiladigan uning mentaliteti hisoblanadi. Chunki milliy mentalitetda har bir xalqning orzu-umidlari, maqsad-muddaolari, erkin hayot va adolatli tuzumda yashashi o'z ifodasini topgan.

O'zbekistonda adolatli fuqarolik jamiyati qurish jarayonida milliy mentalitetning roli haqida fikr yuritilganda, istiqlol mafkurasining negizlaridan biri bo'lgan milliy iftixorning bu ijtimoiy-siyosiy masalalar bilan chambarchas bog'liq ekanligini e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Milliy iftixor o'zbek millatining o'zligini anglash, o'ziga xos tili, madaniyati, san'ati, urf-odatlar, turmush tarzi, kiyinishi, an'analar, rasm-rusumlari, boy ma'naviy-tarixiy obidalar bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy jarayon hisoblanadi. Bunday ijtimoiy adolatli jamiyat qurishga cafarbar etish ijtimoiy hayot ehtiyojlaridan kelib chiqadigan qonuniyatdir. Chunki bu bevosita milliy mentalitetning mazmuni va mohiyatidan kelib chiqib, demokratik tamoyillarni adolatli turmush tarziga tatbiq etishda asosiy omillardan biri sifatida xizmat qilishi mumkin.

Jahon miqyosida o'zbek xalqi mehr-oqibatligi, mehmondo'stligi, iymonli, e'tiqodliligi, mehnatsevarligi kabi insoniy fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan millat sifatida tanilib borar ekan, undan unumli foydalanish ijtimoiy hayot talabidan kelib chiqadigan ma'naviy ehtiyojdir. Adolatli ijtimoiy hayotning bunday ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish, ularni odillik yo'li bilan kishilar turmushiga tatbiq etib borish fuqarolik jamiyatini qurishning mohiyat va mazmuni bilan uyg'unlashib ketadi. Bu jarayon esa, siyosiy mentalitetda yorqin namoyon bo'ladi.

Siyosiy mentalitet – siyosiy tajribani shaxsiy va jamoaviy siyosiy tushuncha bilan tushunish natijasida paydo bo'lgan ijtimoiy siyosiy tizimni tushunishning yagona, cinxron shaklidir va siyosiy jamoaga tegishli bo'lgan qadriyatlarni ifodalaydi. Siyosiy mentalitet tabiiy madaniyatning poydevorida o'sib-ulg'ayib turca, doimo oddiy va oson tushuniladi. An'anaga muvofiq, tabiatni tushunish, doimo siyosiy amaliyotda tatbiq etiladi[5,58].

Istiqlol sharofati bilan o'zbek millati siyosiy mentalitetining tarkibida sifat o'zgarishlariga olib kelgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar yoshlarning, jumladan, ularning intellektual va dinamik qismi ishni ochuvchi talabalarga

aniq ta'sir ko'rsatdi. Bu muammoning ahamiyati shundaki, siyosiy mentalitet har bir mintaqaning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy xususiyatlariga, aholining etnik tarkibi va mamlakatning ma'lum bir qismiga xos bo'lgan boshqa omillarga bog'liq holda ma'lum mintaqaviy xususiyatlarga ega. Shuning uchun ham bu muammo menga turli ijtimoiy guruhlardagi siyosiy mentalitetni ochib berishga imkon beradi.

Siyosatda yuz beradigan jarayonlarni yaxshi tushunish uchun siyosiy tizimlarning qonunlari va xususiyatlarini tahlil qilish va birinchi navbatda, barcha hodisalar va jarayonlarning konseptual asoslarini aniq tushunishga, ularning nazariy ahamiyatini e'tirof etishga to'g'ri keladi. Siyosat nazariyasi doirasida siyosiy maqsadga muvofiq ko'rib chiqiladigan va Siyosatshunoslikning bir qismi bo'lgan va siyosiy nazariyalarda alohida o'rin tutadigan siyosiy mentalitet yoshlar ijtimoiylashuvi muammolari bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi[6].

Bunday sharoitda yoshlarni siyosiy ijtimoiylashuv jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi. Siyosiy ijtimoiylashuv – ayrim siyosiy bilimlarni, qadriyatlarni va me'yorlar, insonning avvalgi avlodlari tomonidan to'plangan siyosiy tajribani egallash, jamiyatning siyosiy hayotidagi to'liq ishtirokchiga aylantirish, murakkab ijtimoiy jarayonlarni boshlash, siyosatda ongli ravishda tanlash imkonini beradigan jarayondir. Siyosiy ijtimoiylashuv orqali biz siyosiy ongni shakllantirish jarayoni majmuini, insonning xatti-harakatini, siyosiy rollarni qabul qilish va bajarilishini, siyosiy faoliyatning namoyon bo'lishini tushunamiz. Bu konsepsiya nafaqat mafkura va siyosiy xarakterga nafaqat o'z-o'zidan ta'sir o'tkazadi, balki o'z siyosiy faoliyati bilan ham maqsadga qaratilgan ta'sirni qamrab oladigan siyosiy ta'lim va ma'rifatni ham rivojlanishiga olib keladi.

Bilvosita ta'lim tizimi yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvini siyosiy bo'lmagan bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash orqali amalga oshiradi. Ta'lim odamni bir butun sifatida ko'proq ma'lumotli, faol va mas'uliyatli qiladi, shuningdek, o'z siyosatida o'z ishtirokining ahamiyatini oshiradi.

Mamlakatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev ham ta'limning insonning siyosiy ijtimoiylashuvidagi o'rni va bu sohadagi kamchiliklarimiz haqida to'xtalib o'tib shunday deydi: "Bugungi shiddatli, murakkab zamon shuni

ko'rsatmoqdaki, bu borada faqat ta'lim-tarbiya tizimining uzi mavjud ma'naviy tahdidlarga qarshi turolmaydi. Bu masalaga butun jamiyatning kuch va imkoniyatlarini safarbar etmas ekanmiz, kutilgan natijaga erisholmaymiz. Chunki hozirgi kunda bolalarimizni ota-ona, bog'cha, maktab yoki institut emas, aksariyat hollarda qo'lidagi telefon "tarbiyalamoqda". Afsuski, ana shu kichkinagina telefon endi oddiy aloqa vositasi emas, ko'pincha yot mafkurani targ'ib etadigan katta qurolga, zo'ravonlik, yovuzlik virusi"ni tarqatadigan manbaga aylanmokda, desak, ayni xaqiqatni aytgan bo'lamiz"[7,297]. Hozirgi kunda O'zbekiston yoshlari uchun siyosiy ijtimoiylashuvning etakshi muassasalari va agentlari bo'lib: ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, hukumatlar, jamoat va siyosiy tashkilotlar, oila va armiya, kacaba uyushmalari va mehnat jamoalari kabilar tashkil etadi.

Yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvida an'anaviy institutlaridan ta'lim tizimi va oila eng samarali bo'lib qolmoqda. Yoshlar ta'lim tizimining siyosiy ijtimoiylashuvidagi vazifasi shundan iboratki, u ham bevosita, ham bilvosita ishlaydi. Ya'ni to'g'ridan-to'g'ri ta'sir aynan ta'lim tizimiga taalluqlidir. Bundan tashqari, ta'lim muassasalari yoshlarning siyosiy qadriyatlariga va jamiyatda mavjud bo'lgan munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi hamda siyosiy tizimga va uning ramzlariga bo'lgan munosabatini mustahkamlaydi. Shu ma'noda, ko'pincha bolalar «o'zlarining» siyosiy tizimga his-hayajonli bag'ishlovini o'rgatadigan va birinchi vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirgan maktab masalasiga alohida e'tibor qaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ashirov A. O'zbek milliy mentaliteti haqida ba'zi mulohazalar. "O'zbek xalqining kelib chiqishi: ilmiy-metodologik yondashuvlar, etnogenetik va etnik tarix". Toshkent, 2004, 78-bet.
2. O'zbekiston_izhtimoiy-siyosiy_hayotida_manavijaxloqiy_institutlar_ning_orni_.pdf. <http://library.ziyonet.uz>
3. Xonazarov Q. Ijtimoiy hayot va yangi urf-odatlar. –T.: O'zbekiston, 1987. –20-b.

4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. –Toshkent: O‘zbekiston, 2021 yil. 305-b.

5. Ashirov A. O‘zbek milliy mentaliteti haqida ba’zi mulohazalar.”O‘zbek xalqining kelib chiqishi: ilmiy-metodologik yondashuvlar, etnogenetik va etnik tarix”. Toshkent-2004, 58-b.

6.Raximova D. O‘zbekistonda talaba yoshlarni ijtimoiy himoyalash macalalari (ijtimoiy-falcafiy tahlil). –T., O‘zMU, 2009; Molodyojnaya politika i molodyojnye organizacii: ponyatie i osnovnye podxody.

<http://elibrary.ru>

8. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. –Toshkent: O‘zbekiston, 2021 yil. 297-bet.

O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY — MA’NAVIY JARAYONLARGA “YUMSHOQ KUCH” OMILINING TA’SIRI

Matyakubov Alisher Eshchanovich

Urganch RANCH texnologiya universiteti

dotsenti v.b., t.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jozef Nayning “yumshoq kuch” (soft power) kontseptsiyasi O‘zbekiston Respublikasidagi ijtimoiy va ma’naviy jarayonlar kontekstida tahlil qilingan. O‘zbekistonda bu omil tashqi kuchlar (Rossiya, Turkiya, Xitoy, AQSh va G‘arb) ta’siri hamda mamlakatning o‘z milliy strategiyasi, madaniy meros, ta’lim, qadriyatlar, turizm va raqamli diplomatiya orqali namoyon bo‘lmoqda. Maqolada yumshoq kuchning Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy munosabatlarga (identifikatsiya, ijtimoiy kapital va yoshlar ongiga), ma’naviy jarayonlar (qadriyatlar, tolerantlik, diniy ong, axloqiy normalar) ga ta’siri ko‘rib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: yumshoq kuch, ijtimoiy-maʼnaviy jarayonlar, Oʻzbekiston, madaniy diplomatiya, tolerantlik, yoshlar, milliy identifikatsiya.

Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy-maʼnaviy jarayonlar murakkab va koʻp qirrali boʻlib, ular ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar tizimi, axloqiy normalar va fuqarolarning dunyoqarashini oʻz ichiga oladi. Globallashuv va axborot jamiyati sharoitida anʼanaviy “qattiq kuch” (hard power) bilan birga “yumshoq kuch” (soft power) omili muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jozef Nay bu tushunchani 1990-yilda “Bound to Lead” asarida ilmiy muomalaga kiritgan boʻlib, uni “boshqalarni majburlash yoki toʻlov orqali emas, balki jalb qilish, ishontirish va ilhomlantirish orqali kerakli natijaga erishish qobiliyati” deb taʼriflaydi [1].

Oʻzbekiston mustaqillik yillarida, ayniqsa 2016-yildan keyingi “Yangi Oʻzbekiston” strategiyalarida ochiq tashqi siyosat, madaniy merosni tiklash va maʼnaviy tarbiyaga alohida eʼtibor qaratmoqda. Mamlakatning boy tarixiy-maʼnaviy merosi yumshoq kuchning tabiiy resursiga aylangan. Shu bilan birga, Rossiya, Turkiya, Xitoy, AQSh va Gʻarb davlatlarining yumshoq kuchi Oʻzbekiston jamiyatining ijtimoiy va maʼnaviy hayotiga sezilarli taʼsir koʻrsatmoqda.

Jozef Nay yumshoq kuchni uchta asosiy manbaga boʻladi: madaniyat, siyosiy qadriyatlar va tashqi siyosatning jozibadorligi [2]. Yumshoq kuch “co-optive power” — boshqalarni oʻziga jalb qilish orqali ishontirish mexanizmi sifatida ishlaydi. U ijtimoiy jarayonlarda identifikatsiya (oʻzini boshqa madaniyat bilan bogʻlash), ijtimoiy kapital va meʼyorlar tarqatish orqali taʼsir etadi. Maʼnaviy jarayonlarda esa qadriyatlar, axloqiy meʼyorlar va dunyoqarashni shakllantiradi.

Nayning fikricha, globallashuv sharoitida “ishonch - eng kam uchraydigan resurs”ga aylanadi [3]. Ijtimoiy-maʼnaviy jarayonlarda yumshoq kuch radikalizm va ekstremizmga qarshi kurashda muhim: tolerant madaniyatni targʻib qilish orqali jamiyatdagi mojarolarni yumshatadi. Markaziy Osiyoda bu konsepsiya xorijiy kuchlarning raqobati fonida ayniqsa dolzarb [4].

O‘zbekistonda yumshoq kuch ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarda ikki yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: tashqi ta’sirlar (madaniy import) va ichki strategiya (milliy merosni tiklash va qadriyatlarni musthkamlash). Bu jarayonlar yoshlar ongini, oilaviy va jamoaviy qadriyatlar tizimini ijobiy yoki salbiy tomonga o‘zgartirishi mumkin.

Tashqi yumshoq kuchning O‘zbekistonda ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarga ta’siri masalasiga to‘xtaladigan bo‘lsak quyidagilarga alohida to‘xtalish mumkin:

Rossiyaning ta’siri. Rossiya sovet merosi, rus tili va media orqali kuchli pozitsiyaga ega. Rus tilidagi ta’lim, media (RT, Sputnik) va “Rossotrudnichestvo” markazlari rus madaniyati va dunyoqarashini tarqatadi. Bu yoshlarning bir qismida “rus dunyosi” tasavvurini shakllantirib, ijtimoiy identifikatsiyaga ta’sir etadi. Ma’naviy jihatdan esa pravoslav cherkovi va sovet davridagi axloqiy normalar ta’siri kuzatiladi. Ukraina voqealaridan keyin bu ta’sir biroz zaiflashgan bo‘lsa-da, rus tili hali ham ijtimoiy va ma’naviy hayotda muhim o‘rin tutadi [5].

Turkiyaning ta’siri. Turkiya eng samarali yumshoq kuch manbalaridan biri bo‘lib, turk seriallari, musiqa va TIKAL loyihalari (900 dan ortiq loyiha) keng tarqalgan. Turk universitetlari, O‘zbekistondagi oliy ta’lim muassasalari, maktab va o‘quv markazlarida turk tili dasturlari yoshlar orasida “turkiy dunyo” identifikatsiyasini kuchaytiradi. Ma’naviy jihatdan turk islom modelining tolerant va zamonaviy talqini O‘zbekistonning ma’naviy tarbiyasiga ijobiy ta’sir etadi, ammo ba’zida milliy o‘zlik bilan raqobatlashishi mumkin [6].

Xitoyning ta’siri. Xitoy Konfutsiy institutlari, “Bir kamar — bir yo‘l” dasturi, savdo va hamkorlik aloqalari hamda ta’lim orqali ta’sir o‘tkazadi. Xitoy bilan barcha sohalarda yaqin hamkorlik amalga oshirilayotgan bir paytda ushbu mamlakat tilini o‘rganishga qiziqish ortib bormoqda. Bu kelajakdagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va boshqa yo‘nalishlardagi o‘zaro manfaatli ikki tamonlama aloqalarimiz uchun muhim. Ma’naviy jihatdan Xitoyning kollektiv qadriyatlar va mehnat axloqi ta’siri kuzatiladi, lekin uyg‘urlar masalasi va “qarz diplomatiyasi” haqidagi bahslar salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin [7].

AQSh, G'arb va boshqa kuchlar ta'siri. AQSh va Yevropa ta'lim dasturlari (Fulbright, Erasmus+), inson huquqlari va demokratiya qadriyatlarini targ'ib qiladi. Bu ijtimoiy ochiqlikni oshiradi, ammo ba'zida an'anaviy ma'naviy qadriyatlar bilan to'qnash keladi. Koreya va Yaponiya madaniy mahsulotlari (K-pop, anime) yoshlar ma'naviyatiga ta'sir etadi.

Umuman, tashqi yumshoq kuch O'zbekistonda madaniy pluralizmni kuchaytiradi, lekin milliy ma'naviy birligini zaiflashtirish xavfini ham yaratadi.

O'zbekistonning milliy yumshoq kuchi va uning ijtimoiy-ma'naviy jarayonlardagi roliga to'xtaladigan bo'lsak, mamlakatimizning yumshoq kuch potentsiali yuqori masalan madaniy-ma'naviy merosi Samarkand, Buxoro, Xiva (UNESCO obyektlari) va boshqa tarixiy shaharlar hamda obidalar, buyuk allomalar (Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Mansur Moturudiy, Alisher Navoiy, Amir Temur, Ulug'bek va boshqalar). Bu meroslar tolerant islom va ilmiy-gumanistik qadriyatlar ramzi sifatida qo'llanilmoqda.

Shuningdek, O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, 2026-yilda ochilgan Islom sivilizatsiyasi markazi (Guinness rekordiga kiritilgan eng katta islom sivilizatsiyasi muzeyi) tolerant islomni targ'ib qilishda muhim o'rin tutadi. U ijtimoiy-ma'naviy jarayonlarda "tinchlik va hamkorlik" tamoyilini mustahkamlaydi [8].

Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonlaridan tashqari raqamli loyihalar ("Besh million sun'iy intellekt etakchilari"), xalqaro dasturlar, musiqa, san'at, sport, kitobxonlik tanlovlari, "Zakovot" va boshqa intellektual o'yinlar yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Turizm orqali milliy brending kuchaymoqda, ijtimoiy tarmoqlar orqali moddiy va ma'naviy merosimiz to'g'risidagi ma'lumotlar tarqatilmoqda [9]. Bu resurslar ijtimoiy-ma'naviy jarayonlarda milliy birlikni, gumanistik va tolerant qadriyatlar tizimini mustahkamlaydi.

Ijtimoiy jarayonlarda yumshoq kuch identifikatsiya va ijtimoiy kapitalni oshiradi, xorijiy madaniyatlar bilan tanishish jamiyatni ochiqroq qiladi. Ma'naviy jarayonlarda esa qadriyatlar almashinuvi sodir bo'lib, tolerantlik, ilm-fan va insonparvarlikni targ'ib qilish buzg'unchi

kuchlarning jamiyatni emirishga, parokandalikni keltirib chiqarishga va rivojlanish yo'lida amalga oshirilayotgan islohotlarning samarasiz bo'lishiga qarshi mafkuraviy immunitet shakllantiradi.

O'zbekistonda "yumshoq kuch" masalasiga muvozanatli yondashilib, milliy qadriyatlar asosida xorijiy tajribadan foydalanib, ayni paytdagi vaziyat va sharoitdan kelib chiqib, milliy manfaatlarni e'tiborga olgan holda amalga oshirmoqda.

Xulosa qilib aytganda "yumshoq kuch" omili globallashuv sharoitida muhim strategik resursga aylangan. Tashqi kuchlar madaniyat, ta'lim va media orqali ta'sir etayotgan bo'lsa, O'zbekiston o'zining boy ma'naviy merosi, zamon talabidan kelib chiqib shakllantirgan ta'lim-tarbiya tizimi orqali mustaqil yumshoq kuchini shakllantirmoqda. Bu jarayon ijtimoiy ochiqlikni oshiradi, ma'naviy qadriyatlar tizimini boyitadi va buzg'unch kuchlarning salbiy xarakteriga qarshi kurashda samarali vosita bo'ladi. To'g'ri belgilangan strategiya milliy manfaatlar va xalqaro tendensiyalarning muvozanatini ta'minlaydi. Yangi O'zbekistonda yumshoq kuchni ma'naviy tarbiya bilan bog'lash mamlakatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nye, J. S. Soft Power. "Foreign Policy", (1990). No. 80, pp. 153–171. <https://www.jstor.org/stable/1148580>.
2. Nye, J. S. "Soft Power: The Means to Success in World Politics". (2004). PublicAffairs p. 11.
3. Nye, J. S. "The Future of Power". (2011). PublicAffairs.
4. Nourzhanov K. & Peyrouse S. (eds.). "Soft Power in Central Asia: The Politics of Influence and Seduction". 2021. George Washington University.
5. Baumann, R. A Central Asian Perspective on Russian Soft Power. "Military Review", (2018). July-August. <https://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/English-Edition-Archives/July-August-2018/Baumann-Asian>.

6. Yermekbayev A. (2026). Turkey as a middle power in Central Asia. "Frontiers in Political Science". <https://www.frontiersin.org/journals/political-science/articles/10.3389/fpos.2026.1703373/full>.

7. Vanderhill R. In the shadow of the dragon: Chinese soft power in Central Asia. "International Affairs", (2025). Vol. 101, Issue 4, pp. 1441.

8. Bokhari K. Soft Power in Hard Times: Uzbekistan, the ICCU, & Eurasian Prosperity. "Forbes", (2026). March 16. <https://www.forbes.com/sites/kamranbokhari/2026/03/16/soft-power-in-hard-times-uzbekistan-the-iccu--eurasian-prosperity>.

9. Saidmamatov S.A. Uzbekistan's Path in Digital Diplomacy and Soft Power. (2025). "American Journal of Education and Learning", <https://advancedscienti.com/index.php/AJEL/article/view/2662> p. 1–8.

KREDIT-MODUL TIZIMIDA TALABALAR MA'NAVIYATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Alimnazarov Olim Mengliboy o'g'li
*pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Termiz davlat pedagogika instituti, Texnologiya va geografiya
kafedrasi mudiri*

Annotatsiya: Mazkur maqolada kredit-modul tizimi sharoitida talabalar ma'naviyatini rivojlantirishning samarali mexanizmlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida talabaning mustaqil ta'limga yo'naltirilishi, individual o'quv trayektoriyasining shakllanishi hamda bilim va ko'nikmaviy yondashuvning ustuvorligi ma'naviy tarbiya jarayoniga yangi talablarni qo'yimoqda. Tadqiqotda kredit-modul tizimida ma'naviy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish omillari, pedagogik shart-sharoitlar,

innovatsion metodlar hamda raqamli ta'lim muhitining ta'siri ochib beriladi. Shuningdek, talabalarning ijtimoiy faolligi, axloqiy qadriyatlarga munosabati va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi mexanizmlar asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: kredit-modul tizimi, ma'naviyat, talaba, bilim va ko'nikma, ma'naviy tarbiya, innovatsion ta'lim, mustaqil ta'lim, raqamli muhit.

Hozirgi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari ta'lim tizimiga tub o'zgarishlar kiritmoqda. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarida joriy etilayotgan kredit-modul tizimi nafaqat o'quv jarayonini tashkil etishning yangi shakli, balki talabalarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu tizim talabaning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, tanqidiy tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish va o'z-o'zini boshqarish bilim va ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, kredit-modul tizimining joriy etilishi ma'naviy tarbiya jarayoniga ham yangicha yondashuvni talab etadi. Chunki zamonaviy ta'limda faqat bilim berish emas, balki shaxsning ma'naviy kamolotini ta'minlash, uning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur sharoitda talabalar ma'naviyatini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini aniqlash, ularni kredit-modul tizimi bilan uyg'unlashtirish va amaliyotga joriy etish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli ushbu maqolada kredit-modul tizimi doirasida ma'naviy tarbiyani tashkil etishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari tahlil qilinadi.

1. Kredit-modul tizimining ma'naviy tarbiyaga aloqadorligi

Kredit-modul tizimi oliy ta'limni tashkil etishning zamonaviy modeli bo'lib, u talabaning o'quv yuklamasini kreditlar asosida baholash, ta'lim jarayonini modullarga ajratish va natijaga yo'naltirish uchun xizmat qiladi.

Ilmiy nuqtai nazardan, kredit-modul tizimi bilim va ko'nikmaviy pedagogic mazmun-mohiyat va sharoitlarga qaratiladi. Bu albatta

talabaning nafaqat bilim olishiga, balki uning ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi [4].

Ma'naviy rivojlanish bu jarayonda talabaning o'zini anglash, qadriyatlarni ongli ravishda qabul qilish va ularni amaliy faoliyatda namoyon etish orqali yuzaga chiqadi. Shu bois kredit-modul tizimi sharoitida ma'naviy tarbiya ta'lim mazmunining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim.

2. Talabalar ma'naviyatini rivojlantirishning muhim mexanizmlari

Kredit-modul tizimi doirasida talabalar ma'naviyatini rivojlantirish bir qator o'zaro bog'liq mexanizmlar, jumladan, ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali talabalarda axloqiy tafakkur shakllantiriladi. Shu bilan birga, texnik va tabiiy fanlarda ham amaliy faoliyatidagi etika, mas'uliyat va halollik kabilar uyg'unlashadi.

Kredit-modul tizimida mustaqil ta'lim asosiy o'rin tutgani sababli, talabalarga ma'naviy mazmundagi topshiriqlar berish orqali ularning mustaqil fikrlashi va qadriyatlarga munosabati shakllantiriladi [2]. Bu jarayonda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, davra suhbatlari, treninglar va ijtimoiy loyihalar kredit tizimi bilan uyg'unlashtiriladi hamda ularning natijalari baholanadi [3]. Bu albatta zamonaviy platformalar orqali talabalarining ma'naviy bilimlari kengaytiriladi va media savodxonligi oshirishiga xizmat qiladi.

3. Pedagogik shart-sharoitlar

Talabalar ma'naviyatini samarali rivojlantirish uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlar zarur. Avvalo, ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ustuvor bo'lishi kerak. Bu talabaning individual qiziqishlari, ehtiyojlari va dunyoqarashini inobatga olgan holda ma'naviy tarbiya berishni taqozo etadi.

Shuningdek, muammoli o'qitish, loyihaviy faoliyat va interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Masalan, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan muammoli topshiriqlar talabalarda axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Zamonaviy pedagogik shart-sharoitlardan biri sifatida STEAM ta'limi bilan integratsiya ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv orqali talabalar texnik bilimlar bilan bir qatorda ijtimoiy mas'uliyat, ekologik madaniyat va etik qadriyatlarni ham o'zlashtiradi [1].

Zamonaviy ta'lim paradigmasida STEAM ta'lim nafaqat texnik va ilmiy bilimlarni integratsiyalash, balki shaxsning kompleks rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim didaktik tizim sifatida qaraladi. Kredit-modul tizimi bilan uyg'unlashgan holda STEAM ta'limi talabalarning nafaqat kasbiy, balki ma'naviy bilim va ko'nikmalarini ham rivojlantirish imkonini beradi.

Ilmiy-nazariy jihatdan STEAM ta'lim bilim va ko'nikmaviy modelga tayanadi. Bu talabalarni bilimni tayyor shaklda qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda yaratuvchi va amaliyotga tatbiq etuvchi subyekt sifatida shakllantiradi. Aynan shu jarayonda ma'naviy sifatlar-mas'uliyat, hamkorlik, halollik, ijtimoiy faollik-tabiiy holda rivojlanadi [2].

Kredit-modul tizimida STEAM ta'lim uyg'unligi orqali turli fanlarni yagona loyiha yoki muammo atrofida birlashtiradi. Masalan, ekologik muammolarni hal etishga qaratilgan loyiha orqali talabalar nafaqat ilmiy bilimlarni, balki ekologik madaniyat va ijtimoiy mas'uliyatni ham o'zlashtiradi. Kredit-modul tizimida loyiha ishlari alohida modul sifatida baholanadi. STEAM loyihalari jarayonida talabalar jamoada ishlash, qaror qabul qilish, o'z fikrini asoslash va boshqalarning nuqtai nazarini hurmat qilish kabi axloqiy ko'nikmalarni egallaydi. Bu albatta texnik bilimlar bilan uyg'unlashgan holda barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Bunda talabalar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash jarayonida axborotni tanqidiy tahlil qilish, yolg'on va zararli kontentni ajratish, mas'uliyatli raqamli xulq-atvorni shakllantirishni o'rganadi. Bu baholash va refleksiya mexanizmi. STEAM faoliyatida talabalar nafaqat yakuniy natija, balki jarayon davomida ko'rsatgan ijtimoiy va ma'naviy faolligi uchun ham baholanadi [5].

Shunday qilib, kredit-modul tizimi bilan uyg'unlashgan STEAM ta'limi talabalar ma'naviyatini rivojlantirishning samarali va innovatsion modeli sifatida namoyon bo'ladi. U nafaqat bilim berishga, balki shaxsni

har tomonlama-intellektual, ijtimoiy va ma'naviy jihatdan kamol toptirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida STEAM ta'lim sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari bilan uyg'unlashgan holda yangi pedagogik modelni shakllantirmoqda. Kredit-modul tizimi doirasida mazkur integratsiya talabalarning nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarini, balki ularning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda ham muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, kredit-modul tizimi sharoitida talabalar ma'naviyatini rivojlantirish masalasi kompleks, ko'p omilli va tizimli yondashuvni talab etadi. Mazkur jarayonda an'anaviy tarbiyaviy usullarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, STEAM ta'limi va sun'iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi talabalar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ularning ijtimoiy mas'uliyati, axloqiy qarashlari va qadriyatlarga ongli munosabatini shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, kredit-modul tizimi doirasida ma'naviy tarbiya faqat alohida faoliyat sifatida, balki o'quv jarayonining barcha komponentlariga singdirilgan uyg'unlashtirilgan tizim sifatida qaralishi lozim. Shu bilan birga, STEAM ta'limi orqali fanlararo uyg'unlashtirilgan, loyihaviy faoliyat va ijodiy fikrlash rivojlantirilsa, sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida ta'lim jarayonini individuallashtirish, monitoring qilish va baholash imkoniyatlari kengayadi.

Biroq, ushbu jarayonda texnologiyalardan foydalanishda ma'naviy-axloqiy me'yorlarga amal qilish, inson omilini ustuvor saqlash va raqamli madaniyatni rivojlantirish zarur.

Umuman olganda, kredit-modul tizimi, STEAM ta'limi va sun'iy intellekt integratsiyasi jamiyatning ma'naviy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi zamonaviy, innovatsion va istiqbolli model sifatida baholanadi. Mazkur modelni izchil joriy etish orqali raqobatbardosh, yuksak ma'naviyatli va zamonaviy fikrlaydigan kadrlarni tayyorlashga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A. Allamurodov. Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari Qoraqolpog'istonda fan va ta'lim 2022-yil 4/1-son (28), 226-229.

2. A. Allamurodov SMART TEACHER texnologiyasi va undan darsdan tashqari ishlarda foydalanish usullari Termiz davlat pedagogika instituti "Globallashuv jarayonida innovatsion ta'lim va milliy ta'lim: integratsiyaga xos muammolar, munozaralar va echimlar" mavzusida pedagogika fanlari bo'yicha I Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 27.05.2023 y.

3. Alimnazarov O. Talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari. Termiz davlat pedagogika instituti ilmiy xabarnoma ilmiy-uslubiy jurnal 2025 iyun № 2. 6-11.

4. Alimnazarov O. Ta'limda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali pedagogik jarayonlarni takomillashtirish. Ta'lim, fan va innovatsiya ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. 10-son, 2025-yil. 24-27.

5. Alimnazarov O. Talabalarning texnik ijodkorlik tafakkurini rivojlantirish texnologiyalari. Termiz davlat pedagogika instituti ilmiy xabarnoma ilmiy-uslubiy jurnal 2025 iyun № 2. 58-64.

DAVLAT XIZMATCHISINING MA'NAVY-INTELLEKTUAL IMIDJINI YUKSALTIRISHNING HUQUQIY VA IJTIMOY ASOSLARI

Ismailov Dilshod Baxriddinovich

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi bosh mutaxassisi,

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat fuqarolik xizmatchisining kasbiy kompetensiyasi hamda malaka talablari mohiyatan kasbiy, xususiy ahamiyatga egaligi, “Davlat fuqarolik xizmatchilarining odob-axloq qoidalari” esa universal ma'naviy talablarni aks ettirishi ta'kidlangan. Davlat xizmatiga kirishning ochiq mustaqil tanlov mexanizmlari orqali “meritokratiya” tamoyili amalda ishlay boshlaganligi va ushbu yangicha tanlov tartibotlari sohada tanish-bilishchilik va turli korrupsiogen omillarning oldini olishdagi ahamiyati ta'kidlangan. Davlat fuqarolik xizmatchilarining ma'naviy-axloqiy fazilatlarini baholash tizimi joriy etilganligi, ularning xizmat faoliyatiga oid va xizmatdan tashqari odob-axloqiga doir qoidalariga rioya etishlari Milliy “Karyera modeli” elektron platformasida nazorat qilib borilayotganligi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: Davlat fuqarolik xizmati, kasbiy kompetensiyasi, xalqqa xizmat qilish, odob-axloq, meritokratiya, “Karyera modeli”, milliy kadrlar zaxirasi, ijtimoiy faol shaxs, ma'naviyat va ijtimoiy xarakteristika.

Annotation: In this article, it is emphasized that the professional competence and qualification requirements of a state civil servant are essentially professional and private, and that the “Code of Conduct of State Civil Servants” reflects universal moral requirements. It was emphasized that the principle of “meritocracy” of entry into the public service through open independent selection mechanisms began to work in practice, and the importance of this new selection procedure in the prevention of familiarity and various corruption factors in the field. It is noted that the system of evaluating the moral and ethical qualities of state civil servants has been

introduced, and their compliance with the rules of service and off-duty etiquette is being monitored on the National “Career Model” electronic platform.

Key words: State civil service, professional competence, public service, ethics, meritocracy, “Career model”, national personnel reserve, socially active person, spirituality and social characteristics.

O‘zbekiston Respublikasida 2023-yilning 8-avgust kuni “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi Qonun¹ qabul qilindi va unda davlat fuqarolik xizmatchilarining huquqiy maqomi aniq belgilanib, shu lavozimda o‘z faoliyatini amalga oshirayotgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi davlat fuqarolik xizmatchisi ekanligi ko‘rsatib o‘tildi. Davlat fuqarolik xizmatchilariga qo‘yiladigan umumiy, professional talablarni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbarni – bu Bosh vazir yoki uning o‘rinbosarlari bo‘ladimi, hukumat a‘zosi yoki hududlar hokimi bo‘ladimi, ular faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lib qolishi kerak²”, tarzida ta’kidladi.

Qonunda “davlat fuqarolik xizmati” tushunchasining mazmuni “davlat xizmatining bir turi bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining davlat fuqarolik xizmati lavozimlaridagi davlat organlari vakolatlari amalga oshirilishini ta’minlashga doir haq to‘lanadigan kasbiy faoliyatini ifodalaydi”, deya belgilangan. Qonunning 4-moddasiga kiritilgan asosiy tushunchalarda “Davlat fuqarolik xizmatchilarining odob-axloq qoidalari”ga alohida e’tibor qaratilib, uning mohiyati “davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan rioya etilishi shart bo‘lgan odob-axloq normalari majmui” tarzida ochib berilgan. Ayni vaqtda qonunda davlat fuqarolik xizmatchisining kasbiy kompetensiyasi (davlat organining vakolatlarini lozim darajada amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilimlar, malakalar va ko‘nikmalar majmui), malaka talablari – (davlat fuqarolik xizmatining muayyan malaka darajasi berilishi va (yoki) davlat fuqarolik xizmatining

¹ O‘zbekiston Respublikasining “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi Qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2022-yil 2-martda qabul qilinib, Senat tomonidan 2022-yil 28-mayda ma’qullangan.

² Mirziyoyev Sh.M. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza, 2017-yil 14-yanvar.

muayyan lavozimini egallash uchun talabgor bo'layotgan nomzodlarga nisbatan davlat organi tomonidan belgilanadigan, ish tajribasiga va kasbiy kompetensiyasiga doir talablar) sifatida ajratib ko'rsatilgan.

Odob-axloq qoidalari – bu davlat fuqarolik xizmatchilarining xulq-atvor tamoyillari, qadriyatlari va me'yorlarini tizimlashtiruvchi, jamiyatning talablari va boshqaruv tizimining mansabdor shaxslarga qo'yadigan talablari to'g'risidagi ma'lumotlarni qayta ishlash va tizimlashtirish natijasida shakllantirilgan hujjatlar bo'lib hisoblanadi. Bunga alohida to'xtalishimizga asosiy sabab – davlat fuqarolik xizmatchisining kasbiy kompetensiyasi hamda malaka talablari mohiyatan kasbiy, xususi ahamiyatga egaligini, “Davlat fuqarolik xizmatchilarining odob-axloq qoidalari” esa universal ma'naviy talablarni aks ettirishini ta'kidlamodir. Zero, davlat xizmatidagi xodim deganda davlat organlarining huquqlarini ro'yobga chiqarish bo'yicha tashkiliy-boshqaruv funksiyalarini bajaruvchi, fuqarolar uchun huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaruvchi yuridik ahamiyatga ega bo'lgan harakatlarni amalga oshiruvchi va xizmat majburiyatlarini bajarmaganliklari uchun og'ir javobgarlikka tortilishi mumkin bo'lgan shaxslar nazarda tutiladi¹.

Qonunda davlat fuqarolik xizmatchilarining asosiy prinsiplari qatoriga “Xalqqa xizmat qilish” va “Davlat organlarining va mansabdor shaxslarning jamiyat hamda fuqarolar oldida mas'ulligi” prinsiplari kiritilgan. Ushbu prinsiplar mohiyatan ma'naviy-axloqiy bo'lib, **“Xalqimiz davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak”**, degan tamoyil O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida o'z aksini topayotganini tasdiqlaydi. Buning yana bir tasdig'ini davlat xizmatchilarining Vatanga sadoqat va xizmat vazifasiga fidoyilik, davlat va jamiyat manfaatlariga sodiqlik, adolatlilik, halollik va xolislik, korrupsiyaviy holatlarga murosasiz munosabatda bo'lish va qarshi kurashish, xushmuomalalik bilan fuqarolarda davlatga nisbatan ishonch va hurmat hissini uyg'otish kabi prinsiplar asosida amalga oshirish shartligi belgilangan odob-axloq qoidalarining qabul qilinishida ham ko'rish mumkin.

¹ Muhammadjonova L. Davlat xizmatchisi etikasi va imiji. O'quv qo'llanma. –Toshkent, “Universitet”, 2017. 264 b. 9 b.

Davlat xizmatiga kirishning Boshqaruv samaradorligi agentligi tomonidan yo‘lga qo‘yilgan ochiq mustaqil tanlov mexanizmlari orqali “meritokratiya” tamoyili amalda ishlay boshladi. Ushbu yangicha tanlov tartibotlari sohada tanish-bilishchilik va turli korrupsiogen omillarning oldini oladi. Buning uchun davlat organlariga kimningdir tavsiyasi yoki subyektiv fikri bilan emas, balki talabgorning malakasi va kasbiy kompetensiyalarining sog‘lom raqobatini ta’minlaydigan “vacancy.argos.uz” elektron portali orqali eng munosib nomzodlar tanlab olinmoqda.

Nomzodning alohida qobiliyatlari, shu jumladan, uning kasbiy, ma’naviy fazilatlarini va alohida xizmatlarini xolisona va adolatli baholashda meritokratiya tamoyili qo‘llanilayotganligi tanlov jarayonlarining samarali bo‘lishiga zamin yaratmoqda. Qolaversa, rahbarlik lavozimlarini malakali kadrlar bilan to‘ldirish maqsadida davlat fuqarolik xizmatchilarini markazlashtirilgan holda saralab olish, tayyorlash, qayta tayyorlash va uzluksiz malakasini oshirish tizimi yo‘lga qo‘yildi.

Qonunda davlat fuqarolik lavozimlari “siyosiy”, “boshqaruv” va “yordamchi” guruhlariga ajratilib, ularning huquqiy maqomi, lavozimga tayinlash va xizmatni o‘tash tartibi hamda davlat fuqarolik xizmatiga kirish, uni o‘tash va tugatish asoslari belgilangan.

Unga muvofiq, davlat fuqarolik xizmatiga tanlov asosida ishga qabul qilinishi, davlat fuqarolik xizmatchilarining faoliyati eng muhim samaradorlik ko‘rsatkichlari (Key Performance Indicators – KPI) asosida baholanishi, davlat fuqarolik xizmatchisining uzluksiz malakasini oshirish tizimi joriy etilishi, davlat fuqarolik xizmatchilariga egallab turgan lavozimiga ko‘ra malaka darajalari berilishi, rahbarlik lavozimlarini malakali kadrlar bilan to‘ldirish maqsadida “milliy kadrlar zaxirasi” shakllantirilishi, davlat fuqarolik xizmatini tugatishga mehnat to‘g‘risidagi qonunchilikda mehnat shartnomasini bekor qilish bilan bog‘liq, davlat xizmatchisining O‘zbekiston fuqaroligini yo‘qotishi, korrupsiyaga oid huquqbuzarlik sodir etishi kabi holatlar asos bo‘lishi ta’minlanmoqda.

Bugungi kunda davlat xizmatchisi tashabbuskor, bilimdon, yuksak madaniyatli, halol va o‘z kasbining ustasi bo‘lishi kerak. Bunday xodim har qanday vaziyat va sharoitga to‘g‘ri yondasha oladi, hodisa va voqealarga

dadil, odil va xolisona baho beradi, haqiqiy talab va adolatli ish uslubini vujudga keltiradi hamda mehribon inson sifatida katta mavqega ega bo'ladi. Bu talab davlat xizmatchilari kasbiy ma'naviyatining etakchi fazilatlariga urg'u qaratib keladi. Jumladan, davlat xizmatchilari xushmuomala, iltifotli, odobli, e'tiborli, fuqarolar va hamkasblari bilan munosabatda sabr-toqatli bo'lishi, ularni hurmat qilishi shart. Davlat xizmatchilari o'ziga bo'ysunuvchilarga va fuqarolarga nisbatan qo'pollik qilmasligi, odamlarning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitmasligi, ularga asossiz psixologik va jismoniy ta'sir ko'rsatish holatlariga yo'l qo'ymasligi kerak¹.

Ayniqsa, davlat xizmatchilari xizmatdan tashqari vaqtda umumiy qabul qilingan odob-axloq normalariga rioya etishlari, g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga yo'l qo'ymasligi kerak.

"Davlat xizmatchisining fazilatlarini" tushunchasi O'zbekiston Respublikasi boshqaruv sohasida garchi hali to'liq tatbiq etilmagan, qonuniy asoslari bosqichma-bosqich shakllanib borayotgan bo'lsa-da, o'zbek davlatchilik tarixida bu borada ko'plab ma'lumotlar mavjud. Jumladan, Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri" asarida o'z davri va keyingi davr davlat xizmatchisi uchun lozim bo'lgan "12 ta fazilat va xislatlar"ni keltirib o'tgan. Asarda keltirilishicha, rahbar shaxs sog'lom, suhbatdoshining fikrlarini tez tushunadigan, fikrini ravshan tushuntira oladigan, nafsini tiya oladigan, adolatli, bilimli, oriyatli va qat'iyatli bo'lishi kerak².

Shu o'rinda davlat arbobi va buyuk mutafakkir Alisher Navoiy fikrlariga e'tibor qaratsak: **"Odamiy ersang demagil odami, onikim, yo'q xalq g'amidin g'ami"**. Ulug' bobomiz bu bilan bizga dunyoda insonlarning dardu tashvishlarini, xalq g'amini o'ylamay yashaydigan fazilatsiz insonni odamlar qatoriga qo'shib bo'lmasligini ta'kidlaganlar.

Buyuk davlat arbobi, Sohibqiron Amir Temurning "Temur tuzuklari" davlat boshqaruvi va davlat xizmati rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Unda, ayniqsa, davlat xizmati sohasida faoliyat yurituvchi kadrlar uchun ta'kidlangan sifatlar bugungi kunda ham dolzarbdir.

¹ Muhammadjonova L. Davlat xizmatchisi etikasi va imiji. O'quv qo'llanma. –Toshkent, "Universitet", 2017. 264 b.

² Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. T: "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2022 yil., – B-244-245.

Ma'lumki, Amir Temur **“Kuch – adolatdadir”**, degan shiorga qat'iy rioya qilgan holda mamlakatni boshqargan. Sohibqiron mazkur shiorga o'zi amal qilish bilan birga vazirlarni ham unga amal qilishga undagan. Vazirlar, davlat xizmatchilariga qo'yilgan boshqa sifatlar aynan shu shiordan kelib chiqib shakllangan, deyish mumkin. Sohibqiron **adolatparvarlik, Vatanga sadoqat** va **qat'iyat** kabi fazilatlarni ulug'lagan. Xushmuomalalik, sabr-matonatlilik, odillik kabi sifatlarni o'zida mujassam qilgan Sohibqiron boshqa amaldorlardan ham shunday fazilatlarni talab qilgan.

Amir Temur hukmdorning mansabdor shaxslarni tanlab olish va ularni joy-joyiga qo'yish qobiliyatini hokimiyatni amalga oshirish va mustahkamlashning bosh sharti, deb hisoblagan. Jumladan, “Temur tuzuklari”da ta'kidlanganidek, vazir lavozimiga nomzod shaxslar quyidagi to'rt fazilatga ega bo'lishi lozim bo'lgan. **Birinchisi – asillik, toza nasllilik, ikkinchisi – aql, farosatlilik, uchinchisi – sipohu raiyat ahvolidan xabardorlik, ularga nisbatan xushmuomalada bo'lishlik, to'rtinchisi – sabr-chidamlilik va tinchliksevarlik**¹.

“Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq hamda davlat xizmatchilarining xizmat faoliyatiga oid va xizmatdan tashqari odob-axloqi, jamoatchilik bilan munosabatlariga doir qoidalarga rioya etilishini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining “Davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan odob-axloq qoidalariga rioya etilishini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori² qabul qilindi. Qarorning 1-ilovasi asosida davlat fuqarolik xizmatchilari odob-axloqining namunaviy qoidalari tasdiqlandi. Unga ko'ra, davlat xizmatchilari o'z kasbiy faoliyatini quyidagi prinsiplar asosida amalga oshirishi shart:

- qonuniylik;
- Vatanga sadoqat va xizmat vazifasiga fidoyilik, yuklangan funksional vazifalarini to'liq bajarish, ijro intizomiga qat'iy rioya etish;

¹ Amir Temur. Temur tuzuklari. –Toshkent: O'zbekiston, 2013. –B.66.

² O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-oktabrdagi 595-sonli “Davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan odob-axloq qoidalariga rioya etilishini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori.

- fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi;

- davlat va jamiyat manfaatlariga sodiqlik;
- adolatlilik, halollik va xolislik;
- korrupsiyaviy holatlarga murosasiz munosabatda bo‘lish va qarshi kurashish;

- xizmat sirini qat’iy saqlash;
- mansab vakolatlarini suiiste’mol qilmaslik;
- manfaatlar to‘qnashuviga yo‘l qo‘ymaslik.

Davlat xizmatchilari mehnat faoliyati davomida va ishdan tashqari vaqtda xulq-atvorning quyidagi umumiy qoidalariga amal qilishi lozim:

- davlat xizmatining obro‘sigacha putur etkazishi mumkin bo‘lgan xatti-harakatlardan tiyilish, axloq normalariga doimiy rioya qilish;

- mas’uliyat, kasbiga sadoqat va halollikni kundalik shiorga aylantirish;

- murakkab vazifalarni bajarishda hamkasblariga ko‘maklashish;
- xushmuomalalik, e’tiborlilik va hushyorlik bilan fuqarolarda davlatga nisbatan ishonch va hurmat hissini uyg‘otish;

- oilasida sog‘lom muhitni ta’minlab, oila a’zolariga doimiy g‘amxo‘r bo‘lish, farzandlarida vatanparvarlik va boshqa yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish;

- fuqarolarning ijtimoiy kelib chiqishi, iqtisodiy ahvoli va boshqa omillardan qat’i nazar, ular bilan bir xil, samimiy, odob doirasida munosabatda bo‘lish;

- jamiyatda axloqning umume’tirof etilgan qoidalariga amal qilish.

Ma’lumki, shaxsning ma’naviyati uning kasbiy ma’naviyatida, xulqida, fazilatlarida amalga oshadi va namoyon bo‘ladi. “Ma’naviyat” – his etiladigan, anglanadigan, oqilonalikka asoslangan shu sababli axloqiy tushunchalar ma’naviyatga doir bo‘lsa, xulq ana shu tushuncha, bilimlarning amali sifatida e’tirof etiladi. “Axloq – ijtimoiy munosabatlar zaminida alohida shaxs sifatida mavjud bo‘lgan insonlarning o‘zini-o‘zi

idora qilish shakllari va me'yori, o'zaro muloqot va munosabatlarda ularga xos bo'lgan ma'naviy kamolot darajasining namoyon bo'lishidir".

Davlat fuqarolik xizmatchilari ma'naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirish masalasi markaziy tushunchalardan hisoblanadi. Shu sababli "rivojlanish" tushunchasiga to'xtalamiz. Hozirgi kunda pedagogikaning "shakllanish" va "rivojlanish" kabi toifalarining chegaralari aniq belgilanmagan, ular "rivojlantirish orqali rivojlanish" va aksincha "rivojlantirish orqali shakllantirish" ta'riflarida sezilib turadi. Bu borada tadqiqot olib borgan I.A. Kolesnikovaning fikricha, shakllanish – bu tizimdagi o'zgarishlarni keltirib chiqaradigan tashqi ta'sirlarning (obyektiv va subyektiv, maqsadli va elementar) jami bilan insonning o'zaro ta'siri va jarayonidir. Uning xususiyatlari, fazilatlarini, namoyon bo'lishi "va rivojlanishi" inson hayotining quyi qismidan yuqori darajalariga va shakllariga o'tish bilan tavsiflanadigan izchil, qaytarib bo'lmaydigan ichki va tashqi o'zgarishlar jarayonidir¹. Zero, "Shaxs – bu bir tomondan, tegishli ijtimoiy tajribaning o'lchovi va boshqa tomondan, madaniyatning rivojlanishiga qo'shgan hissasidir²".

Ma'lumki, davlat fuqarolik xizmatchisi – ijtimoiy faol shaxs, fuqaro. Shu bois u ishdan bo'sh vaqtlarida oddiy inson sifatida jamoat joylarida, tadbirlarda, ma'raka-marosimlarda, mahalla tadbirlarida ishtirok etadi.

Davlat xizmatchilari ishdan bo'sh vaqtlarida umumqabul qilingan axloq normalariga rioya qilishlari va ularga zid bo'lgan xulq-atvor va xatti-harakatlardan o'zlarini tiyishlari shart.

Davlat xizmatchilarining xizmat faoliyatidagi tashqi ko'rinishi va kiyinish uslubi fuqarolarning davlat organlari va tashkilotlari faoliyatiga hurmatini, shu jumladan, davlat xizmatining nufuzini oshirishga xizmat qilishi kerak.

Davlat xizmatchisining tashqi ko'rinishi mehnat sharoitlari va xizmat turiga qarab, xizmat majburiyatlarini bajarishi vaqtida fuqarolarning davlat tashkilotiga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishiga ko'maklashishi,

¹ Колесникова И.А. Программа и словарь педагогических понятий по проблеме воспитания / И.А. Колесникова, Л.С. Нагавкина, Е.Н. Барышникова. - СПб.: СПГУМП, 1994. - 55 с.

² Загвязинский В.И. Педагогический словарь : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.И. Загвязинский, А.Ф. Закирова. - М. : Академия, 2008. - 352 с.

umumiy qabul qilingan ish uslubiga muvofiq bo'lishi va rasmiylik, xolislik, kamtarlik va intizomni namoyon etishi lozim.

Davlat xizmatchilarining ish joyida tashqi ko'rinishi va kiyinish uslubiga oid qo'shimcha talablar idoraviy odob-axloq qoidalari hamda ichki mehnat tartibida belgilanishi mumkin.

Davlat fuqarolik xizmatchilarining ma'naviy-axloqiy fazilatlarini baholash tizimi joriy etilib, ularning xizmat faoliyatiga oid va xizmatdan tashqari odob-axloqiga doir qoidalarga rioya etishlari Milliy "Karyera modeli" elektron platformasida nazorat qilib borilmoqda. Bu jarayon davlat xizmatchilariga o'z vazifalarini, bu esa o'z navbatida davlat funksiyalarini yanada samarali va professional bajarishga yordam beradi. Qonun va axloq qoidalariga rioya qilish – fazilatlarning rivojlanishi, shuningdek, davlat xizmatida qonun va axloq qoidalariga rioya qilishga yordam beradi, bu esa korrupsiya va adolatsiz harakatlar xavfini kamaytiradi.

Davlat fuqarolik xizmati munosabatlarida davlat xizmatchisining odob-axloqi va uning fazilatlari hal qiluvchi o'rin tutadi. Davlat xizmatchisining axloqiy fazilatlarini tarbiyalamasdan, uning Vatanga sadoqatini, manfaatlar to'qnashuvi vaziyatlarida davlat manfaati ustuvorligini ta'minlash, davlat sha'ni, imijini himoya qilish uchun jonbozlik qilishga qaratilgan samarali faoliyatni kutib bo'lmaydi. Buning uchun davlat xizmatchisi aholini qiynab kelayotgan muammolar echimini ta'minlaydigan shaxs bo'lib, u halol va adolatli, xizmat vazifasiga sadoqat va mas'uliyat bilan yondashadigan, umuman insonlar bilan bo'ladigan muomalada har tomonlama o'ylab, muomala qilish qoidalariga rioya qilish fazilatlariga ega bo'lishi lozim.

Davlat xizmatchisi shaxsini tarbiyalash – bu shaxs tomonidan o'ziga xos xususiyatlarni ijtimoiy-madaniy muhitda faollik va muloqot jarayonida rivojlantirishning murakkab jarayoni. Shaxs, avvalambor, ijtimoiy munosabatlarning ta'siri ostida shakllangan fazilatlarni ko'rsatuvchi shaxsning ijtimoiy xarakteristikasidir. Zero, shaxs – maqsadli siyosiy ta'lim-tarbiya orqali ijtimoiy-siyosiy tizimda shaxs sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Колесникова И.А. Программа и словарь педагогических понятий по проблеме воспитания / И.А. Колесникова, Л.С. Нагавкина, Е.Н. Барышникова. - СПб.: СПГУМП, 1994.
2. Загвязинский В.И. Педагогический словарь : учебное пособие для студ. высш. учеб. Заведений / В.И. Загвязинский, А.Ф. Закирова. – М.: Академия, 2008.
3. Mirziyoyev Sh.M. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza, 2017-yil 14-yanvar.
4. Muhammadjonova L. Davlat xizmatchisi etikasi va imiji. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, Universitet, 2017.
5. O‘zbekiston Respublikasida 2023-yilning 8-avgust kuni “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi O‘RQ-788-son Qonuni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-oktabrdagi “Davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan odob-axloq qoidalariga rioya etilishini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 595-son qarori.
7. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2022.
8. Amir Temur. Temur tuzuklari. Toshkent, O‘zbekiston, 2013.

MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH VA MILLIY QADRIYATLAR – UCHINCHI RENESSANS POYDEVORI

Nargiza Mirzaaxmedova,

Respublika Ma'naviyat va ma'rifat

markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti xodimi

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy o'zlikni anglash va milliy qadriyatlarning yangi Uyg'onish davri - Renessans poydevorini yaratishdagi o'rni tahlil qilinadi. Ushbu maqolada til, tarixiy meros, ma'naviyat va globallashuv sharoitida milliy qiyofani saqlab qolish masalalarini innovatsion yondashuvlar bilan bog'lagan holda urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: Renessans, milliy o'zlik, ma'naviyat, til, innovatsiya, milliy meros, globallashuv, Uchinchi Renessans, shaxs kamoloti.

Kirish: Renessans milliy elementlarsiz bo'ladimi? "Renessans" atamasi lug'aviy jihatdan "uyg'onish", "qayta tug'ilish" ma'nolarini anglatadi, uning ijtimoiy-falsafiy qamrovi ancha kengdir. Renessans mustahkam ma'naviy-mafkuraviy negizda, birinchi galda yuksak axloqiylik, adolat, ilmga tashnalik va bag'rikenglik asosida yuz beradi. [1]

Milliy qadriyatlarimiz halollik va to'g'rilikni, insof va adolatni, ilm va amaliy faollikni hamma narsadan ustun qo'yadi. Insoniyat tarixining turli bosqichlarida yuz bergan yuksalishlar shuni ko'rsatadiki, hech bir xalq o'zligidan voz kechgan holda, faqat ko'chirmakashlik yoki taqlid orqali taraqqiyotga erishmagan. Haqiqiy Uyg'onish - bu shunchaki zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish emas, balki milliy qadriyatlarni zamon ruhi bilan boyitib, dunyoga yangi madaniyat, yangi g'oya va yangi ma'naviy qiyofa taklif qilishdir.

Bugungi O'zbekistonning strategik maqsadi bo'lgan Uchinchi Renessans poydevorini qurishda "milliylik" tushunchasi asosiy mezon hisoblanadi. Bu jarayonda milliy elementlar o'tmishning qoldig'i emas, balki kelajakning energiyasi sifatida namoyon bo'lishi lozim. Bunda til

milliy uygʻonishning strategik quroli sifatida Renessansning eng birinchi va yaqqol belgisi - milliy tilning ilm-fan, siyosat va adabiyot maydoniga dadil kirib kelishidir. Yevropa Renessansi lotin tili hukmronligidan voz kechib, milliy tillarda ijod qilish orqali xalqning ongini uygʻotgan boʻlsa, Sharq Uygʻonishida turkiy tilning mavqeini tiklash xuddi shunday inqilobiy ahamiyat kasb etgan.[2]

Bu borada Alisher Navoiyning xizmatlari beqiyos boʻlib, ul zot turkiy tilni yuksak choʻqqiga olib chiqish orqali nafaqat adabiyotni, balki millatning ruhiy dunyosini ham yangiladi. Bugungi kunda ham yangilanish haqida gapirganda, ona tilimizni eng zamonaviy ilmlar - IT texnologiyalari, biotexnologiya, kosmonavtika va sunʼiy intellekt tiliga aylantirish eng muhim vazifadir. Agar til faqat maishiy muloqot darajasida qolib ketsa, millatning ilmiy tafakkuri boshqa tillarga qaram boʻlib qoladi. Til yashasa - millat yashaydi, til yuksalsa - Renessans sodir boʻladi.

Tarixiy meros va innovatsiyalar sintezi haqida gapiradigan boʻlsak, milliylik deganda faqat oʻtmishdagi anʼanalarni koʻr-koʻrona takrorlashni yoki eskilikni qoʻmsashni tushunmaslik kerak. Bugungi Renessans - bu ajdodlarimiz qoldirgan ulkan ilmiy merosni bugungi kunning innovatsion yutuqlari bilan sintez qilish demakdir. Masalan, Al-Xorazmiyning algoritmlari bugungi raqamli dunyoning asosidir. Ibn Sinoning tibbiy falsafasi esa zamonaviy preventiv tibbiyot uchun hali ham manba boʻlib xizmat qilmoqda. [3] Bizning vazifamiz - bu ildizlarni zamon talablariga moslashtirish. Buni metaforik tarzda daraxt timsolida koʻrish mumkin: yaʼni ildiz bu bizning boy tariximiz, kitobxonlik anʼanalarimiz, oilaviy muqaddaslik va axloqiy mezonlarimizdir. Shoxlar esa bu zamonaviy taʼlim tizimi, raqamli iqtisodiyot, global raqobat va jahon standartlari.

Ildizi baquvvat boʻlmagan daraxtning shoxlari qanchalik baland boʻlmasin, u ilk toʻfondayoq qulaydi. Milliylik - bizni global maʼnaviy inqirozlar va «ommaviy madaniyat»ning salbiy taʼsirlaridan himoya qiluvchi mustahkam qalqondir.

Maʼnaviyat va shaxs kamoloti masalasiga toʻxtaladigan boʻlsak, bu jarayon - «Komil inson»lik sari bosib oʻtiladigan yoʻldir. Zero, har qanday Renessansning markazida inson omili turadi. Agar taʼlim va tarbiya

jarayonidan milliy elementlar chiqarib tashlansa, biz faqat texnik ko'nikmalarga ega, ammo ruhiyati qashshoq «jonsiz robot»larni tarbiyalagan bo'lamiz.

Yangi Uyg'onish davrining sohiblari bo'lgan yoshlar nafaqat xorijiy tillarni va zamonaviy kasblarni egallashi, balki o'z tarixi, milliy adabiyoti va san'atini ham chuqur anglashi shart. Zero, shaxsning ijtimoiy faolligi uning milliy g'ururi bilan chambarchas bog'liqdir. O'zligini va ajdodlari kim ekanini anglagan yoshlarda mas'uliyat hissi yuqori bo'ladi. Biz intilayotgan Uchinchi Renessans poydevori - bu ma'rifatli, yuksak axloqli va milliy manfaatlarni shaxsiy manfaatlardan ustun qo'ya oladigan barkamol avloddir.

Har bir jamiyat o'ziga zarur shaxsni tarbiyalaydi. Unga o'z taraqqiyoti darajasi va tendensiyalaridan kelib chiqib axloqiy, e'tiqodiy, kasbiy, huquqiy va boshqa qator talablarni qo'yadi. Jamiyat talabiga to'liq javob beradigan kishi turli davrlarda har xil atalgan. Jumladan, Yusuf Xos Hojib uni "tugal er", Farobiy "fozil kishi", tasavvuf namoyandalari esa "komil inson" deb ataganlar. [4,5,6] Shuningdek, ilmiy muomalada "har tomonlama rivojlangan shaxs", "uyg'un rivojlangan shaxs" atamalari ham qo'llanib kelinmoqda».

Bugungi globallashuv davrida dunyo bir xillikka yuz tutmoqda: kiyinish, ovqatlanish, hatto fikrlash tarzi ham standartlashmoqda. Bunday sharoitda millatni boshqalardan ajratib turadigan, uning jahon sivilizatsiyasidagi o'rnini belgilaydigan asosiy jihat - uning milliy o'zligidir.

Bizning me'morchiligimiz, milliy hunarmandchiligimiz, maqom san'ati kabi musiqiy merosimiz va eng muhimi - bag'rikenglik va mehmonnavozlik kabi fazilatlarimiz dunyo hamjamiyati uchun qadrlidir. Renessans bizga dunyoga ko'r-ko'rona qo'shilishni emas, balki unga o'z sozimiz, o'z ovoqimiz va milliy qadriyatlarimiz bilan kirib borishni o'rgatadi. Biz jahon bozoriga nafaqat xomashyo, balki intellektual mulk va ma'naviy mahsulot taqdim etishimiz lozim.

Xulosa: milliy elementlar - bu Renessans binosining har bir g'ishti va uni tutib turuvchi ustunidir. Biz o'tmishning buyuk an'analari va porloq

istiqbol o'rtasida mustahkam ko'prik qurishimiz lozim. Bu ko'prikning nomi - Milliy o'zlikni anglashdir. Xalqimizning ichki imkoniyatlarini safarbar etish, yoshlar qalbida Vatanga muhabbat va ajdodlarga ehtirom tuyg'usini kuchaytirish orqali biz nafaqat iqtisodiy, balki ma'naviy yuksalishga ham erishamiz. Faqat o'z ildizidan kuch olgan, milliy qadriyatlarini zamonaviy bilimlar bilan sug'organ xalqgina yangi davrning «oltin sahifalari»ni yozishga qodir bo'ladi. Milliylik - bu ortga qaytish emas, balki o'zlikni saqlagan holda kelajakka shaxdam qadam tashlashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent: «O'zbekiston» nashriyoti, 2021.
2. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. Mukammal asarlar to'plami. - Toshkent: Fan, 1996.
3. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari (Saylanma). - Toshkent: Xalq merosi nashriyoti, 1993.
4. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
5. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. - Toshkent: Yulduzcha, 1990.
6. Erkayev A. Yangi O'zbekiston: mo'ljal - Uchinchi Rennesans. - Toshkent: Ma'naviyat, 2021.

IKKINCHI SHO‘BA

IJTIMOIIY-MA‘NAVIY MUHIT TRANSFORMATSIYASI: TAHLIL, BAHOLASH VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR

RAQAMLI SIVILIZATSIYA SHAROITIDA SHAXSNI TARBIYALASHNING IJTIMOIIY-MA‘NAVIY ASOSLARI

Nishonov Sarvar Jasur o‘g‘li

*falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
O‘zbekiston Milliy universiteti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli sivilizatsiya sharoitida shaxsni tarbiyalashning asosiy falsafiy muammolari ko‘rib chiqiladi. Maqolada raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning inson identifikatsiyasi, axloqiy qadriyatlari, tanqidiy tafakkuri va erkinligiga ko‘rsatayotgan ta‘siri falsafiy-metodologik jihatdan tahlil etiladi. Texnologik determinizm o‘rniga gumanistik yondashuvni ta‘lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlari: raqamli sivilizatsiya, shaxs tarbiyasi, tarbiya falsafasi, axloqiy relativizm, tanqidiy tafakkur, raqamli identifikatsiya, texnologik determinizm.

Raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt va global axborot tarmoqlari nafaqat iqtisodiyot va siyosat sohasini, balki inson tarbiyasi, qadriyatlari, dunyoqarashi va o‘zligini anglash jarayonini ham tubdan o‘zgartirib yubormoqda. Bu holat ta‘lim-tarbiya oldiga qator chuqur falsafiy savollarni qo‘ymoqda: shaxs kimdir va u qanday shakllanadi? Raqamli muhitda tarbiyaning maqsadi nima? Texnologiya insonni rivojlantirmoqdami yoki undan uzoqlashtirmoqdami? Ushbu maqolada raqamli sivilizatsiya sharoitida shaxsni tarbiyalashning asosiy falsafiy muammolari tahlil etiladi va ularni hal etishning nazariy-falsafiy yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Darhaqiqat, bugungi kunda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash biz uchun o‘z dolzarbligi va ahamiyatini hech

qachon yoqotmaydigan masala bo'lib qolmoqda» [1]. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham shunday dedi: «Ma'lumki, hozirgi globallashuv sharoitida iqtisodiy raqobat keskinlashib, axborot va terorchilik tahdidlari kuchaymoqda» [2].

Raqamli sivilizatsiya tushunchasini to'liq anglash uchun avvalo uning mohiyatini aniqlab olish zarur. Raqamli sivilizatsiya - bu ma'lumot ishlab chiqarish, tarqatish va iste'mol qilish asosiga qurilgan, texnologiyalar inson hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan ijtimoiy-madaniy tizimdir. Kanadalik mutafakkir Marshall Maklyuen «vosita o'zi xabar» [3] degan mashhur formulasini ilgari surgan edi. Bugungi kunda bu formula yanada chuqurroq mazmun kasb etmoqda: raqamli qurilmalar faqat axborot uzatuvchi vosita bo'lib qolmay, inson ongini, hissiyotini va xulq-atvorini shakllantiruvchi kuchga aylanmoqda. Nemis faylasufi Martin Xaydegger «texnikani insonni tabiiy mohiyatidan uzoqlashtiruvchi kuch sifatida ta'riflagan edi» [4].

Uning bu fikri raqamli asr kontekstida yangicha dolzarblik kasb etmoqda: algoritmlar, sun'iy intellekt tizimlari va virtual muhit inson shaxsiyatini, his-tuyg'ularini va qadriyatlarini passiv ravishda shakllantirmoqda, biroq bu jarayon ko'pincha anglanmagan holda kechmoqda. Shunday ekan, raqamli sivilizatsiya nafaqat texnologik, balki chuqur antropologik va falsafiy o'zgarish sifatida ko'rib chiqilishi lozim.

Shaxsni tarbiyalash muammosiga falsafiy yondashuv tarixan turli konsepsiyalar orqali rivojlanib kelgan. Qadimgi yunon faylasufi Aristotel insonni ijtimoiy mavjudod sifatida ta'riflagan va tarbiyani fazilatlarini (arete) singdirish jarayoni deb hisoblagan. Uning ta'limotida yaxshi inson - bu aqliy, axloqiy va iroda fazilatlarini o'zida mujassam etgan, jamiyatda munosib o'rin egallagan shaxsdir.

O'rta asr Sharq mutafakkiri Abu Nasr Forobiy «fozil shahar» konsepsiyasida inson kamolotini ijtimoiy va axloqiy barkamollik bilan bog'lagan hamda davlat va jamiyatning asosiy vazifasi sifatida shaxsni ma'naviy jihatdan tarbiyalashni ko'rsatgan. Abu Ali Ibn Sino esa inson kamolotini aql, ruh va tananing uyg'un rivojlanishida ko'rgan.

Immanuel Kant esa tarbiyani insonni erkin va mas'uliyatli sub'ektga aylantirish jarayoni sifatida ta'riflab, kategorik imperativni - «shunday yo'l tut, hamisha buni universal qonunga aylantirishni istay olasan» [5] - axloqiy tarbiyaning asosi qilib belgilagan. Ushbu klassik konsepsiyalar raqamli asrda yangicha talqin va qayta ko'rib chiqishga muhtoj bo'lib qolmoqda, chunki ularning barchasi insonning faol, ongli va erkin sub'ekt ekanligi taxminiga asoslanadi. Biroq raqamli muhit aynan mana shu faollik, onglililik va erkinlikni shubha ostiga qo'yimoqda.

Biroq raqamli muhitda inson haqiqiy «men»ini emas, ijtimoiy kutilmalar, «layk»lar va komentlarga moslashtirilgan «virtual men»ini yaratadi va namoyish etadi.

Psixolog Erix Fromm «ijtimoiy xarakter» [6] tushunchasini ilgari surgan edi - ya'ni jamiyat o'zi uchun qulay shaxs turini ishlab chiqaradi. Raqamli jamiyatda esa bu jarayon algoritmlar orqali yanada maqsadli va samarali tarzda amalga oshirilmoqda: foydalanuvchining e'tiborini maksimal darajada tortib turadigan, iste'molchilik xulqini shakllantiradigan «raqamli shaxs» tipi talab qilinmoqda. Bu holat tarbiya jarayonida «qaysi shaxsni tarbiyalaymiz - haqiqiy yoki virtualmi?» degan og'ir falsafiy savolni yuzaga keltiradi.

Axloqiy relativizm muammosi raqamli sivilizatsiya sharoitida shaxsni tarbiyalashning yana bir dolzarb muammosidir. Global internet muhiti turli madaniyat, an'ana, qadriyat va axloqiy tizimlarni bir vaqtda bir joyga to'playdi. Bu holat, bir tomondan, madaniy boyishga, tolerantlik va dunyoqarashning kengayishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan, axloqiy me'yorlarning nisbiyligini - «hamma narsa nisbiy, hech bir qadriyat mutlaq emas» degan yondashuvni - kuchaytirmoqda. Amerikalik faylasuf Alasdair Makintayr bu holatni «fazilatlar etikasining tanazzuli» deb ta'riflagan va zamonaviy axloqiy muloqotning fragmentlashib, umumiy me'yoriy asosdan mahrum bo'lib qolganligini ko'rsatgan.

Raqamli asrda yosh avlod bir vaqtning o'zida ming xil axloqiy model, hayot tarzi va qadriyat tizimi bilan to'qnashganda, qaysi tamoyillarni o'z hayotining asosiga qo'yishi lozimligini bilmay qoladi. Bu chalkashlik esa tarbiyalovchi uchun ham, tarbiyalanuvchi uchun ham chuqur inqirozga

aylanmoqda. Bugungi ota-onalar va o'qituvchilar ko'pincha «qaysi axloqiy me'yorlarni o'rgataylik?» degan savolga aniq javob topa olmaydilar, chunki raqamli muhit ularning o'zlari ham ushlab turgan qadriyatlarni doimiy shubha ostiga qo'yimoqda.

Erkinlik va nazorat o'rtasidagi dialektik ziddiyat ham raqamli asrda shaxsni tarbiyalashning muhim falsafiy muammosiga aylangan. Raqamli texnologiyalar inson uchun ulkan axborot erkinligini taqdim etayotgandek ko'rinadi, biroq ayni paytda uning xulq-atvori, qiziqishlari, moddiy ahvoli va hatto hissiyotlari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plab, uni yangi shakldagi nazorat ostiga olmoqda.

Fransuz faylasufi Mishel Fuko «Panoptikon» metaforasi orqali nazorat jamiyatini tahlil qilgan edi. Panoptikon - bu mahkumlarning kuzatilayotganligini bilishi, biroq qaerdan kuzatilayotganini bila olmasligi sababli o'z-o'zini nazorat qilishga majbur bo'ladigan qamoqxona loyihasidir. Raqamli asrda bu metafora yangi va kuchliroq mazmun kasb etmoqda: inson nafaqat kuzatilmoqda, balki kuzatilayotganligini bilib turib, ijtimoiy tarmoqlarda o'zini «to'g'ri» ko'rsatishga, algoritmlar talabiga muvofiq xulq qilishga intilib, chuqur o'z-o'zini nazorat mexanizmini ishga tushirmoqda. Bu holat tarbiya jarayonida «haqiqiy erkinlikka tarbiyalash» va «texnologik muvofiqlikka odatlantirish» o'rtasidagi og'ir ziddiyatni keltirib chiqaradi. Shaxs erkin tarbiyalanganmiki yoki algoritmik bo'ysunuvchanlikka shartlantirilganmiki - bu savol bugungi tarbiya falsafasining markaziga chiqib qolmoqda.

Insonparvarlik qadriyatlarining texnologik paradigma tomonidan siqib chiqarilishi raqamli sivilizatsiyaning yana bir xavfli tendensiyasidir. Bugungi ta'lim tizimlarida STEM fanlar - matematika, tabiiyot, texnologiya, muhandislik - tobora ko'proq moliyalanayotgan va nufuzli hisoblayotgan bir paytda, adabiyot, tarix, falsafa, musiqa, axloqshunoslik kabi gumanitar fanlar ikkinchi, uchinchi o'ringa surilib qolmoqda. Iqtisodiy nuqtai nazardan bu tushunilsa ham bo'ladi: raqamli iqtisodiyot texnik mutaxassislarga talabni keskin oshirmoqda. Biroq falsafiy nuqtai nazardan bu o'ta xavfli tendensiya, chunki haqiqiy insoniy kamolot faqat texnik mahorat bilan emas, balki madaniy xotira, tarixiy tafakkur, estetik his-

tuyg'u va axloqiy mas'uliyat bilan o'lchanadi. Amerikalik faylasuf Marta Nussbaum o'zining «Foydaga ega bo'lmagan fanlar» [7] asarida aynan shu muammoni ko'targan: gumanitar ta'limsiz inson texnik masalalarni hal qila olishi mumkin, biroq ularning axloqiy oqibatlarini ko'ra olmaydi. Raqamli sivilizatsiya sharoitida esa axloqiy ko'rlik ayniqsa xavfli: sun'iy intellekt, biotexnologiya, nanotexnologiya va boshqa yangi texnologiyalar jamiyatga jiddiy axloqiy muammolar tug'dirmoqda va bu muammolarni faqat texnik mutaxassislar hal qila olmaydi.

Ushbu muammolarni hal etishda bir necha falsafiy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, texnologik determinizm - ya'ni texnologiya taraqqiyoti muqarrar va uni insoniy qadriyatlar asosida boshqarish mumkin emas degan qarash - rad etilishi va o'rniga gumanistik texnooptimizm konsepsiyasi - texnologiya insonning maqsadi emas, balki uning erkin va ongli rivojlanishi uchun vositasidir degan yondashuv - ilgari surilishi lozim. Ikkinchidan, raqamli savodxonlik bilan bir qatorda axloqiy savodxonlik tarbiyalanishi zarur: inson algoritmlarning o'zi ustidan qanday ta'sir ko'rsatayotganini tanqidiy baholay olishi, «filtrlangan pufakcha»dan chiqib turli fikrlarni tahlil qila olishi va raqamli muhitda ham axloqiy qaror qabul qila olishi lozim. Uchinchidan, milliy va madaniy an'analar, xususan Sharq falsafasining boy insonparvarlik merosini raqamli tarbiya mazmuniga organik ravishda qo'shish zarur. Forobiy va Ibn Sinoning kamolot konsepsiyalari, uyg'onish davri mutafakkirlarining insonni markazga qo'yuvchi ta'limotlari bugungi raqamli avlodga ham yo'l ko'rsatuvchi poydevor bo'la oladi.

To'rtinchidan, ta'lim tizimida gumanitar va texnik fanlar o'rtasida yangi muvozanat o'rnatilishi, falsafa, axloqshunoslik, adabiyot va tarix fanlarining maqomi qayta tiklanishi hamda ularni raqamli formatda ham samarali o'qitishning innovatsion yo'llari ishlab chiqilishi lozim.

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak aqamli sivilizatsiya shaxsni tarbiyalash oldiga misli ko'rilmagan falsafiy muammolarni qo'ymoqda. Shaxs identifikatsiyasining krizisi, axloqiy relativizmning kuchayishi, tanqidiy tafakkurning sustlashuvi, erkinlik va nazorat o'rtasidagi dialektik ziddiyat hamda insonparvarlik qadriyatlarining texnologik paradigma

tomonidan siqib chiqarilishi - bularning barchasi zamonaviy pedagogika va tarbiya falsafasining hal etilishi zarur bo'lgan muammolaridir. Ushbu muammolarga echim texnologiyani inkor etishda emas, balki uni insoniy qadriyatlar, milliy madaniyat va axloqiy tamoyillar asosida boshqarishda yotadi. Aristotelning fazilatlar etikasi, Forobiyning fozil shaxs konsepsiyasi, Kantning erkin sub'ekt g'oyasi va Ibn Sinoning uyg'un kamolot ta'limoti - bularning barchasi raqamli asrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular raqamli sivilizatsiya sharoitida ham inson o'z haqiqiy mohiyatini saqlab qolishi, erkin va axloqiy jihatdan barkamol shaxs bo'lib etishishi uchun mustahkam falsafiy zamin bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – mamlakat taraqqiyoti, xalq farovonligi garovidir. –T.: O'zbekiston, 2017, -B. 44.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyovning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – “Xalq so'zi” № 5. 23 dekabr , 2017 yil.
3. Biesta G., Beyond Learning: Democratic Education for a Human Future. - 2nd ed. - New York: Routledge, 2021. - 186 p.
4. Floridi L. The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities. - Oxford: Oxford University Press, 2023. - 312 p
5. Nussbaum M. Justice for Animals: Our Collective Responsibility. - New York: Simon & Schuster, 2022. - 289 p.
6. Birhane A. Algorithmic Injustice: A Relational Ethics Approach // Patterns. - 2021. - Vol. 2, № 2. - P. 9.
7. Han B. C. The Transparency Society / Transl. E. Butler. - Stanford: Stanford University Press, 2022. - 68 p.

RAQAMLI DAVRDA IJTIMOIIY-MA'NAVIY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASI

Nurmatova Umida Jalolidinovna,
*falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD),
Samarqand davlat pedagogika instituti
Milliy g'oya va falsafa kafedrasasi dotsenti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar rivojlanishi sharoitida ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarning transformatsiyasi, globallashuv va axborotlashuv jarayonlarining inson ongi hamda jamiyat ma'naviy muhitiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli makonda yoshlar ma'naviyati, media madaniyat va axborot xavfsizligi masalalari o'zbekistonlik va xorijiy olimlar qarashlari asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, ma'naviyat, ijtimoiy ong, media madaniyat, globallashuv, axborot xavfsizligi, yoshlar tarbiyasi, sun'iy intellekt, virtual makon.

Bugungi kunda insoniyat taraqqiyoti yangi bosqich - raqamli sivilizatsiya davriga qadam qo'yimoqda. Internet texnologiyalari, sun'iy intellekt, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi jamiyatning nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy, balki ijtimoiy-ma'naviy hayotiga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada an'anaviy qadriyatlar tizimi, kommunikativ madaniyat va insonlararo munosabatlar yangi shaklga kirib bormoqda. Ayniqsa, yosh avlodning dunyoqarashi va ma'naviy ongiga raqamli muhitning ta'siri tobora ortib bormoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Bugungi tezkor zamonda ma'naviyat va ma'rifat masalasi har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda"[1:37]. Shu bois ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarning transformatsiyasini ilmiy asosda tadqiq etish zamonaviy gumanitar fanlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari insoniyat hayot tarzini tubdan o'zgartirmoqda. Raqamli texnologiyalar tufayli axborot almashinuvi tezlashdi, biroq bu jarayon ma'naviy tahdidlarning ham

kuchayishiga sabab bo'lmogda. Ayniqsa, ommaviy madaniyat, virtual qaramlik va axborot manipulyatsiyasi yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Raqamli transformatsiya jamiyatning barcha qatlamlariga kirib borib, insonlarning turmush tarzi va dunyoqarashiga sezilarli ta'sir ko'rsatmogda. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlar axborot olishning asosiy manbasiga aylangan. Raqamli davr - yoshlar hayotida ijtimoiy tarmoqlarning muhim o'ringa ega ekanligini bildiradi. Raqamli ulanishlar axborot tarqatish, turli aloqa va virtual hamjamiyatlar shakllanishiga ta'sir qilib, g'oyalar va qadriyatlar almashinuviga vosita bo'lmogda. "Bugungi yoshlar virtual makonda ko'proq vaqt o'tkazayotgani sababli ularning ijtimoiylashuv jarayoni ham o'zgarib bormogda. Tadqiqotlarga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari foydalanish real kommunikativ munosabatlarning susayishiga olib keladi"[2:278]. Q.Nazarov bunday ma'naviy tahdidlarni "inson ongini boshqarishga qaratilgan mafkuraviy ta'sir shakli"[3:89] sifatida izohlaydi. Shu jihatdan internet makonida axborot xavfsizligini ta'minlash masalasi dolzarb ahamiyatga ega.

"Raqamli texnologiyalar sharoitida ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasi obyektiv jarayon bo'lib, u O'zbekiston jamiyatida an'anaviy milliy ma'naviyat va zamonaviy axborot madaniyati o'rtasida murakkab aloqanini yuzaga keltirmogda. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, bu transformatsiya jarayonini to'g'ri boshqarish, milliy qadriyatlarimizni saqlagan holda yangilanish imkoniyatlaridan foydalanish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifasiga aylanmogda"[4:945].

Bundan tashqari, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ham ma'naviy muhitga yangi ta'sir mexanizmlarini olib kirdi. Algoritmlar insonning qiziqishi va ehtiyojiga mos axborotlarni taqdim etish orqali uning dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qilmogda. Ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki ma'naviy ta'sir instrumentiga ham aylangan. Instagram, Telegram, TikTok va YouTube platformalari yoshlarning qadriyatlar tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmogda. A.Erkayevning fikricha, "ommaviy madaniyatning internet orqali kirib kelishi milliy mentalitet va ma'naviy qadriyatlarga bosim

o'tkazmoqda"[5:133]. Shuningdek, insonlarning virtual muloqotga qaramligi real ijtimoiy munosabatlarning zaiflashuviga olib kelishi mumkin. Shu bois bugungi raqamli makonda yoshlarning media savodxonligini oshirish va ularda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Raqamli davrda ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikni ta'minlashda quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- milliy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi raqamli platformalarni rivojlantirish;
- yoshlar o'rtasida media va axborot savodxonligini oshirish;
- internet makonida zararli axborotlardan himoyalaniş mexanizmlarini kuchaytirish;
- ta'lim tizimida raqamli etika fanlarini joriy etish;
- sun'iy intellekt texnologiyalaridan ma'naviy-ma'rifiy maqsadlarda foydalanish.

Demak, raqamli davrda ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikni ta'minlash jamiyat taraqqiyoti va yosh avlod tarbiyasining muhim omili hisoblanadi. Milliy qadriyatlarni raqamli platformalar orqali targ'ib qilish, yoshlarning media va axborot savodxonligini oshirish, internetdagi zararli axborotlardan himoyalaniş choralarini kuchaytirish hamda ta'lim tizimida raqamli etika fanlarini joriy etish ma'naviy muhitni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalaridan ma'naviy-ma'rifiy maqsadlarda foydalanish jamiyatda sog'lom dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni milliy va ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish barqaror va taraqqiy etgan jamiyatni shakllantirishning muhim shartidir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli davrda ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasi obyektiv jarayon bo'lib, u O'zbekiston jamiyatida an'anaviy milliy ma'naviyat va zamonaviy axborot madaniyati o'rtasida murakkab aloqalarni yuzaga keltirmoqda. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, bu transformatsiya jarayonini to'g'ri boshqarish, milliy qadriyatlarimizni saqlagan holda yangilanish imkoniyatlaridan foydalanish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifasiga aylanmoqda.

Raqamli davr ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlar tizimini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu jarayon bir tomondan bilim va innovatsiyalar rivojiga xizmat qilayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan ma'naviy tahdidlar va ommaviy madaniyat bosimini ham kuchaytirmoqda. Shu bois, raqamli makonda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlash, yoshlarning media madaniyatini yuksaltirish hamda ma'naviy xavfsizlikni mustahkamlash bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021. – 464 b.
2. Nicholas Carr. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York: W.W. Norton, 2011. – 304 p.
3. Nazarov Q. Milliy g'oya va ma'naviy xavfsizlik. – Toshkent: Akademiya, 2015. – 160 b.
4. Ravshanov U.R. Raqamli texnologiyalar sharoitida ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasi muammolari. Ilm fan yangiliklari konferensiyasi. Andijon, 2026. 945-b.
5. Erkayev A. Ma'naviyat va taraqqiyot. – Toshkent: Ma'naviyat, 2009. – 256 b.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA AXLOQIY MUHIT TRANSFORMATSIYASI VA IJTIMOIIY STEREOTIPLARNING YOSHLAR MILLIY IDENTITETIGA TA'SIRI

Karimova Gulnoza,
PhD, katta o'qituvchi,
“Sotsiologiya va ijtimoiy ish” kafedrası,
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv jarayonining zamonaviy jamiyat axloqiy muhitiga ko'rsatayotgan ta'siri hamda ijtimoiy stereotiplarning yoshlar milliy identiteti shakllanishidagi o'rni tahlil qilingan. Shu bilan birgalikda, maqolada ijtimoiy stereotiplarning yoshlar ongiga ta'siri, ularning milliy-madaniy identitetni saqlash yoki zaiflashtirishdagi ahamiyati sotsiologik va ijtimoiy-falsafiy yondashuvlar asosida tahlil etilgan. Tadqiqot natijasida globallashuv sharoitida yoshlarning milliy identitetini mustahkamlash, axloqiy muhit barqarorligini ta'minlash va salbiy stereotiplarning oldini olish bo'yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, axloqiy muhit, etosfera, ijtimoiy stereotip, ma'naviy madaniyat, ijtimoiy ong, axloq falsafasi, qadriyatlar transformatsiyasi, ma'naviy identifikatsiya, ommaviy madaniyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, shaxs ma'naviyati, noosfera.

Bugungi globallashuv jarayonlari dunyo miqyosida nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohalarda, balki jamiyatning ma'naviy-axloqiy hayotida ham chuqur o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, madaniyatlararo integratsiyaning kuchayishi hamda ommaviy kommunikatsiya vositalarining kengayishi natijasida yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari transformatsiyaga uchramoqda. Ayniqsa, axloqiy muhit va ijtimoiy stereotiplarning o'zgarishi yoshlar milliy identitetining shakllanishi va rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Axloqiy muhit jamiyatdagi insoniy munosabatlar, qadriyatlar, urf-odatlar va axloqiy me'yorlarning yaxlit tizimi sifatida namoyon bo'lsa, ijtimoiy stereotiplar yoshlarning muayyan millat, madaniyat, turmush tarzi va ijtimoiy hodisalarga nisbatan shakllangan barqaror tasavvurlarini ifodalaydi. Ushbu omillar yoshlarning milliy o'zligini anglashiga, ma'naviy qadriyatlarga munosabatiga hamda ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta'sir etadi. Shu sababli globallashuv sharoitida axloqiy muhitning transformatsiyasi va ijtimoiy stereotiplarning yoshlar milliy identitetiga ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi..

Jamiyat yoki sivilizatsiya taraqqiyoti iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy omillar bilan bir qatorda axloqiy muhit holatiga ham bevosita bog'liqdir. Axloqiy muhitning barqarorligi, uning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslanishi jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida axloqiy muhitda yuz berayotgan transformatsiyalar hamda turli ijtimoiy stereotiplarning shakllanishi yoshlar milliy identitetiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, axloqiy muhitning mohiyati va uning tarkibiy elementlarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Axloqiy muhitning mavjudligi har doim ham jamiyatda yuksak axloqiy ideallar qaror topganligini anglatmaydi. U faqat muayyan davr va ijtimoiy sharoitga xos axloqiy me'yorlarning mavjudligini bildiradi. Tarixiy taraqqiyot jarayonida ayrim axloqiy normalar o'zgarib, zamonaviy jamiyat nuqtayi nazaridan mutlaqo qabul qilinmaydigan holatga kelgan. Masalan, poligamiya, kannibalizm, qarindoshlar o'rtasidagi nikoh yoki insonlarni qurbonlik qilish kabi holatlar o'z davrida muayyan jamiyatlarda tabiiy yoki maqbul deb baholangan bo'lsa, bugungi kunda ular axloqsizlikning eng quyi ko'rinishlari sifatida inkor etiladi. Bu esa axloqiy muhitning evolyutsion va dinamik xususiyatga ega ijtimoiy fenomen ekanligini ko'rsatadi.

Zamonaviy jamiyatda axloqiy muhitni yagona umumsayyoviy tizim sifatida talqin etish maqsadga muvofiq emas. Chunki har bir ijtimoiy guruh, millat yoki madaniy makonda shakllangan axloqiy muhit o'ziga xos qadriyatlar, an'analar va ijtimoiy stereotiplar asosida rivojlanadi. Xususan,

yoshlar orasida shakllanayotgan ijtimoiy stereotiplar ularning milliy o'zligini anglashi, milliy qadriyatlarga munosabati va ma'naviy qarashlariga ta'sir ko'rsatadi. Bugungi global axborot maydonida ommaviy madaniyat, virtual kommunikatsiyalar va transmilliy madaniy ta'sirlar yoshlar milliy identitetining transformatsiyasiga sabab bo'lmoqda.

Axloqiy muhitni turli darajalar asosida tasniflash mumkin: oila va kichik ijtimoiy guruhlardagi axloqiy muhit; turli ijtimoiy qatlamlar va yoshlar guruhidagi axloqiy muhit; millat va davlat miqyosida shakllangan axloqiy muhit; mintaqaviy axloqiy muhit hamda global sayyoraviy axloqiy muhit. Ushbu darajalar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, quyi darajada shakllangan axloqiy qadriyatlar yuqori darajadagi axloqiy muhitning shakllanishiga asos bo'ladi. Globallashuv sharoitida axloqiy normalarning universallasuvi va ijtimoiy stereotiplarning ommaviylashuvi yoshlar milliy identitetiga yangi ta'sir mexanizmlarini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, axloqiy muhit transformatsiyasi va ijtimoiy stereotiplarning yoshlar milliy identitetiga ta'sirini ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Globallashuv sababli dunyo shunchaki tez sur'atlarda o'zgarib borayotgani yo'q, balki ingliz sotsiologi E.Giddens ta'kidlaganidek, "Dunyo "tushunarsiz, bir nuqtada tutib turib bo'lmaydigan" bo'lib qoldi, ya'ni bugungi global dunyo tubdan yangicha ijtimoiy-madaniy dinamikaga ega. Globallashuv bu bitta jarayon emas, balki bir qator jarayonlarning murakkab birikmasidir. Bu jarayonlar bir-biriga mos emas, hatto ba'zida bir-biriga qarama-qarshi yo'nalishda rivojlanib bormoqda"[1:204]. Shu sababli ham ushbu fenomenni yaxlit va mukammal tarzda anglash qiyin.

Bu borada Husayn Voiz Koshifiy "Futuvvatnomai sultoniy" asarida do'stlar o'rtasidagi munosabatlarda axloq masalasining ijtimoiy voqelikdagi zarurati haqida quyidagi fikrlarni bildiradi: "Agar do'stlarga nisbatan odob shartlari nechta deb so'rasalar, aytginki, do'stligiga hech bir shak-shubha uyg'otmaydigan kishining beshta xislati bor. Birinchisi – etuk aql, zero aqlsiz kishining suhbatida fayz yo'q, ulug'larning so'zi borkim, "Nodon do'stdan dono dushman afzal"; Ikkinchisi – yaxshi xulq, chunki badxulq odam bilan suhbat mos kelmaydi; uchinchisi – yaxshi niyat va

nekbinlik, zero badkirdor va fosiqdan do'st chiqmaydi; to'rtinchisi – qanoat, chunki mol-dunyoga o'ch, ochko'z odam do'stlikka arzimaydi; beshinchisi – to'g'rilik, zero kimki egri, firibgar va qallob bo'lsa, uning suhbatlari kishiga sharaf keltirmaydi, negaki bunday odamning lafzi ishonchli emas"[2:66]. Agar shaxs odobi tushunchasi orqali yondashilsa, u ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan va jamiyatda e'tirof etilgan xulq me'yorlarining yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. Globallashuv sharoitida bu me'yorlarning o'zgarishi yoshlar axloqiy muhitiga ta'sir etib, ularning milliy identiteti va ijtimoiy stereotiplar bilan shakllanadigan munosabatlarida aks etadi[3:310], deb berilgan ta'rifga qo'shilish mumkin. Demak, "odob asosida axloqiy tamoyillar, me'yorlar, tarbiyalanganlik darajasi va estetik ideal talablari" [3:310] shakllanadi.

Shaxs axloqiy madaniyatining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillardan biri ijtimoiy stereotiplardir. Globallashuv sharoitida ushbu stereotiplar yoshlar ongida milliy identitet shakllanishiga bevosita ta'sir etadi. Sharq xalqlariga xos ijtimoiy stereotiplar esa ularning axloqiy madaniyatidagi o'ziga xoslikni, uning ijobiy va salbiy jihatlari namoyon etadi.

"Ijtimoiy stereotip" termini fanda ilk bor U.Lippman tomonidan qo'llanilgan bo'lib, uning fikricha, "ijtimoiy stereotip" bu – inson ongida olamni tartibga solingan, tizimlashtirilgan, determinat "tasviri"ni anglatadi. Tadqiqotchi fikricha, "Bu murakkab ijtimoiy obyektlarni tasavvur qilish inson kuchini tejash, madaniyatlarini, qarashlarini va huquqlarini himoya qilishdir. Shuningdek, "ijtimoiy stereotip" etnik, irqiy hamda juda kam hollarda kasbiy yoki yosh bilan bog'liq bo'ladi"[4].

Ijtimoiy stereotiplar bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan rus olimi O.V.Mitina qarashlarida "Ayollar va erkaklarning jamiyatdagi o'rni haqidagi tushunchalar avloddan avlodga o'tuvchi, ongli jamiyatning aqliy darajasini boshqaruvchi, uzoq o'tmish bilan bog'liq bo'lgan sotsial ustanovkalar va gender stereotiplaridir. Bu jamiyatning uzoq rivojlanish tarixi bilan shakllanadi hamda siyosiy, diniy, madaniy, iqtisodiy, ijtimoiy, tarixiy aspektlarga ega bo'ladi"[5:179], deb tushuntiriladi.

Tadqiqotchi V.S.Ageyev esa “Ijtimoiy stereotiplar – qaysidir ijtimoiy guruh yoki jamoaning emotsional va turg‘un obrazi bo‘lib, ijtimoiy stereotipni aniqlashning dinamik xarakteristikasida turg‘unlik, rigidlik, konservatizmga asosiy e‘tibor qaratiladi. Bu har qanday ma‘lumotni o‘zgartirishga nisbatan muvaffaqiyatli qarshilik ko‘rsata olish qobiliyatida namoyon bo‘ladi”, deb ta‘rif beradi. Yuqoridagi ta‘rifdan farqli ravishda tadqiqotchilar V.P.Trusov va L.X.Striklendlar jamiyatda ijtimoiy stereotiplarga salbiy munosabat shaxslararo aloqalarda ularning salbiy ta‘siri haqidagi qarashlar bilan bog‘liqligini ta‘kidlaydilar. Shu bilan birga, globallashuv jarayonida stereotiplar yoshlar axloqiy madaniyati va milliy identitetiga ta‘sir etib, ba‘zan ijobiy, ba‘zan esa salbiy rol o‘ynashi mumkinligi qayd etiladi.

Bizning fikrimizcha, faoliyatda va umuman ijtimoiy hayotda noto‘g‘ri tasavvurlarga asoslangan ijtimoiy stereotiplar ham mavjud bo‘lib, ular inson xulq-atvorini muayyan andoza (model)ga solib qo‘yishi mumkin. Ya‘ni, inson ongida mustahkam o‘rnashib qolgan “noto‘g‘ri” tushunchalarga asoslangan stereotiplar xatti-harakatlarni bir qolipga tushiradi va globallashuv sharoitida yoshlarning axloqiy yo‘nalishi hamda milliy identitetining shakllanish jarayoniga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi ehtimolini oshiradi. Natijada, bunday stereotiplar shaxs yoki guruhni noto‘g‘ri ijtimoiy yo‘nalishga olib kirib, ularning ijtimoiy moslashuv jarayonini murakkablashtirishi mumkin.

Xulosa. Xulosa o‘rnida ta‘kidlash mumkinki, axloqiy muhit dinamik xarakterga ega bo‘lgan ijtimoiy fenomen hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida uning o‘zgaruvchanligi yanada yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Ushbu jarayonlar shaxsning turli ijtimoiy guruhlar, sinflar va madaniy muhitlarda shakllangan axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirishiga, yangi ijtimoiy me‘yorlar bilan tanishishiga olib keladi. Natijada, jamiyatning eng kichik birligi bo‘lgan individning dunyoqarashi, axloqiy ideal va qadriyatlar tizimi transformatsiyaga uchraydi. Shu bilan birga, ijtimoiy stereotiplar ushbu jarayonda yoshlar milliy identitetining shakllanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatib, ularning axloqiy muhitini ham ijobiy, ham salbiy yo‘nalishda o‘zgartirishi mumkin. Binobarin, millat,

jamiyat va mintaqa darajasida axloqiy muhitning transformatsiyasi globallashuv jarayonining tabiiy natijasi sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь (пер. с англ.). М.: Вест Мир. – 2004.
2. Husayn Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai sultoniyy. Toshkent. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2011.
3. Falsafa: qomusiy lug'at. – Toshkent: 2004.
4. В.С.Агеев. Психологическое исследование социальных стереотипов. Вопросы психологии. №1, 1986.
5. Митина О.В. «Женщина в обществе. Женское гендерное поведение в социальном и кросскультурном аспектах». М.: Общественные науки и современность. №3, 1999.

EKOLOGIK ONG TRANSFORMATSIYASI VA IJTIMOIIY- MA'NAVIY MUHIT: ZAMONAVIY JAMIYATNING FALSAFIY TAHLILI

Alikulov Xusniddin Akbarovich

falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Kasb mahoratini oshirish markazi sektor mudiri

Annotatsiya. Mazkur maqolada ekologik ong transformatsiyasi va ijtimoiy-ma'naviy muhit o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy jamiyat kontekstida falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Ekologik xavfsizlik muammosining qadriyatlar, ijtimoiy xulq va ma'naviy mas'uliyat bilan uzviy aloqasi ochib berilgan. Ekologik ongning bilim darajasidan amaliy xulq va barqaror qadriyat darajasiga ko'tarilish jarayoni yoritilgan.

Shuningdek, ekologik madaniyat va ekologik tarbiyani rivojlantirishga doir taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit soʻzlar. ekologik ong, ekologik xavfsizlik, ijtimoiy-maʼnaviy muhit, ekologik madaniyat, transformatsiya, qadriyatlar, ekologik masʼuliyat, yashil isteʼmol, “yashil” isteʼmol madaniyati.

Bugungi kunda ekologik xavfsizlik masalasi faqat tabiiy resurslarni muhofaza qilish yoki atrof-muhitga etkazilayotgan zararni kamaytirish bilan cheklanmaydi. U jamiyatning qadriyatlar tizimi, maʼnaviy masʼuliyati, ekologik madaniyati va yosh avlod tafakkurida tabiatga daxldorlik hissining shakllanishi bilan ham bevosita bogʻliqdir. Zero, mamlakatimizda ekologik muammolarni hal etishda aholining, ayniqsa, yoshlarning ekologik madaniyatini oshirish, ularda ona tabiatga mehr-muhabbat va daxldorlik hissini tarbiyalash zarurligi alohida taʼkidlangan [1:1].

Zamonaviy davrda ekologik muammolarni faqat tabiatga etkazilayotgan zarar yoki resurslar tanqisligi doirasida talqin etish etarli emas. Iqlim oʻzgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, suv tanqisligi, chiqindilar koʻpayishi va atrof-muhit ifloslanishi kabi jarayonlar tobora koʻproq insoniyatning turmush tarzi, qadriyatlar tizimi, isteʼmol madaniyati va maʼnaviy orientatsiyasi bilan bogʻliq holda namoyon boʻlmoqda. Iqlim oʻzgarishi boʻyicha hukumatlararo ekspertlar guruhi (IPCC)ning 2023-yilgi hisobotida iqlim oʻzgarishi ekotizimlar, jamiyatlar va taraqqiyot jarayonlari bilan uzviy bogʻliq yaxlit xavf maydoni sifatida tavsiflanadi [3:18]. Shu bois ekologik xavfsizlik masalasi tor tabiiy-ilmiy muammo emas, balki ijtimoiy-maʼnaviy muhitning sifat koʻrsatkichi sifatida qaralishi lozim.

Ekologik ong transformatsiyasi, avvalo, insonning tabiatga munosabati haqidagi tasavvurlarida yuz berayotgan sifat oʻzgarishini anglatadi. Anʼanaviy antropotsentrik qarashda tabiat, asosan, foydalanish obyekti sifatida tushunilgan boʻlsa, zamonaviy ekologik-falsafiy tafakkur tabiatni hamkor mavjudlik makoni, hayotiy uygʻunlik sharti va axloqiy masʼuliyat sohasi sifatida talqin etmoqda. Demak, ekologik ongning transformatsiyasi bilishdan masʼuliyatga, maʼlumotdan eʼtiqodga, tashqi

nazoratdan ichki o'zini boshqarishga o'tishni bildiradi. Bu jarayon faqat ekologik savodxonlikning ortishi bilan emas, balki ekologik qadriyatlarning shaxsiy va ijtimoiy hayot me'yoriga aylanishi bilan belgilanadi.

Bugungi ilmiy yondashuvlarda ekologik ongni tahlil qilishning kamida uch asosiy yo'nalishi ajralib turadi. Birinchisi, ekologik xavfning sivilizatsion tabiatini ochib beruvchi yondashuv bo'lib, unda texnogen taraqqiyotning o'zi yangi global xatarlarni vujudga keltirishi ko'rsatiladi. Ikkinchisi, barqaror rivojlanish va transformativ ta'lim yondashuvi bo'lib, unda ekologik ongni shakllantirish ta'lim, tarbiya, ijtimoiy kommunikatsiya va kundalik hayot amaliyotlari bilan bog'lanadi. Uchinchisi, ekologik etika va qadriyatlar yondashuvi bo'lib, u tabiatga munosabatni axloqiy, estetik va ma'naviy mas'uliyat maydoni sifatida talqin qiladi. UNESCO hujjatida ham ta'limning vazifasi shunchaki axborot berish emas, balki insonning qadriyati, dunyoqarashi va xulqini o'zgartira oladigan transformativ o'qitishni qaror toptirish ekani ta'kidlanadi [5:12].

O'zbekistonda ekologik ong va ekologik madaniyatni yuksaltirish masalasi davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi 434-son qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasida Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida ekologik ta'lim-tarbiya jarayonini tizimli tashkil etish, ta'lim sohasining ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha davlat organlari bilan hamkorligini rivojlantirish vazifa sifatida belgilangan [4:1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PQ-184-son qaror bilan tasdiqlangan konsepsiya esa 2030-yilgacha aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish, shu jumladan "yashil" iste'mol madaniyatini shakllantirishni maqsad qilib qo'yadi [6:1]. Bu hujjatlar ekologik muammo mamlakatimizda ham tashkiliy-texnik emas, balki ma'naviy-madaniy muammo sifatida ko'rilayotganini ko'rsatadi.

Shu nuqtada ekologik ong va ijtimoiy-ma'naviy muhit o'rtasidagi ichki bog'liqlikni alohida ta'kidlash zarur. Ijtimoiy-ma'naviy muhit shaxsning axloqiy orientatsiyasi, qadriyat tanlovi, xulq me'yorlari va

jamoaviy mas'uliyatini shakllantiruvchi makondir. Agar jamiyatda iste'molchilik, qisqa muddatli manfaat, tabiatga utilitar munosabat va ma'naviy befarqlik ustun bo'lsa, ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan texnik choralar kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, tabiatga ehtiyotkorlik, kelajak avlod oldidagi burch, me'yorli iste'mol va shaxsiy javobgarlik g'oyalari ustuvor bo'lsa, ekologik xavfsizlikning ijtimoiy poydevori mustahkamlanadi. Demak, ekologik muammo mohiyatan qadriyatlar inqirozi bilan ham bog'liqdir.

Ekologik ongning transformatsiyasi, ayniqsa, yoshlar va ta'lim tizimi misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki ekologik xulq ko'pincha bolalik va yoshlik davrida shakllangan qarashlar, odatlar va emotsional taassurotlar orqali mustahkamlanadi. Shu bois ekologik ta'limni faqat alohida fan yoki ma'ruza doirasida emas, balki oilaviy tarbiya, maktab muhiti, oliy ta'lim, jamoatchilik amaliyoti va raqamli platformalar bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida tushunish lozim. Bu erda masala "ekologiya haqida bilish"da emas, balki "ekologik yashash usuli"ni shakllantirishdadir. UNESCOning transformativ ta'lim modeli aynan mana shu mazmunni ilgari suradi [5:12].

Ekologik xavfsizlikning falsafiy talqinida "xavfsizlik" tushunchasining o'zi ham yangi mazmun kasb etadi. An'anaviy yondashuvda xavfsizlik tashqi tahdiddan himoyalaniş bilan bog'langan bo'lsa, ekologik xavfsizlik shaxs, jamiyat va tabiat o'rtasidagi me'yoriy muvozanatni saqlashni anglatadi. Bu muvozanat buzilganda, tahdid faqat tabiatga emas, balki insonning salomatligi, turmush sifati, ma'naviy barqarorligi va kelajak haqidagi tasavvurlariga ham ta'sir ko'rsatadi. IPCC hisobotida ham iqlim o'zgarishi xavflari ko'p qatlamli va jamiyatning turli sohalariga singib boruvchi jarayon sifatida yoritiladi [3:18]. Shu bois ekologik xavfsizlikni milliy, ma'naviy va madaniy xavfsizlik bilan aloqador holda o'rganish zarur.

Zamonaviy jamiyatda ekologik ong transformatsiyasining yana bir muhim omili raqamli axborot muhitidir. Raqamli tarmoqlar bir tomondan ekologik ma'rifatni kengaytiradi, global ekologik muammolar haqida xabardorlikni oshiradi, ijtimoiy safarbarlikni kuchaytiradi. Ikkinchi tomondan esa yuzaki axborot, emotsional charchoq, ekologik populizm va

faqat axborot iste'moli bilan cheklanib qolish xavfini tug'diradi. Shuning uchun ekologik ongni shakllantirishda raqamli savodxonlik bilan ekologik mas'uliyat uyg'unligiga erishish muhimdir. Texnologiya vosita, ong transformatsiyasi esa maqsaddir.

Ekologik ong transformatsiyasini falsafiy tahlil qilishda "yashil" iste'mol madaniyati alohida o'rin tutadi. Chunki bugungi ekologik inqirozning muhim omillaridan biri ortiqcha iste'mol, resurslardan cheksiz foydalanish va hayot sifatini iste'mol darajasi bilan o'lchash odati bilan bog'liq. "Yashil" iste'mol esa faqat ekologik mahsulot tanlash emas, balki ehtiyojni qayta ko'rib chiqish, me'yor hissini tiklash va tabiat bilan uyg'un turmush tarziga o'tishni anglatadi. 2025-yilgi konsepsiyada ham "yashil" iste'mol madaniyatini yuksaltirish alohida vazifa sifatida ko'rsatilgan [6:1].

Muammoning eng muhim falsafiy jihati shundaki, ekologik ongning transformatsiyasi insonning borliqdagi o'rnini qayta anglashiga olib keladi. Inson tabiat ustidan mutlaq hukmron mavjudot emas, balki umumiy hayot zanjirining mas'ul bo'g'inidir. Shu nuqtayi nazardan ekologik ongning yuksalishi ma'naviy kamolotning ham ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Ekologik mas'uliyatning ichkilashuvi shaxsning axloqiy etukligi, ijtimoiy ongning chuqurligi va jamiyatning madaniy saviyasi bilan chambarchas bog'liq. Demak, ekologik ong transformatsiyasi tabiatni himoya qilish bilangina cheklanmaydi, u insonning o'zini ham yangilash jarayonidir.

Xulosa qilib aytganda, ekologik ong transformatsiyasi zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy yangilanishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab falsafiy jarayondir. U ekologik xavfsizlikni faqat tashkiliy-texnik choralar bilan emas, balki qadriyatlar tizimi, ta'lim-tarbiya, madaniy me'yorlar va ijtimoiy mas'uliyatni yangilash orqali ta'minlash zarurligini ko'rsatadi. Ekologik muammolarning chuqurlashuvi insoniyat oldiga yangi ontologik va axloqiy savollarni qo'yimoqda: inson tabiatga kim sifatida munosabatda bo'ladi, iste'mol chegarasi qayerda, kelajak avlod oldidagi burch nimadan iborat, taraqqiyot mezonini qanday bo'lishi kerak? Ana shu savollar ekologik falsafaning markaziy muammolari sifatida dolzarblashmoqda.

Mazkur tahlildan kelib chiqib, quyidagi xulosa va tavsiyalarni ilgari surish mumkin. *Birinchidan*, ekologik ongni o'rganishda faqat bilim darajasini emas, balki qadriyat, motivatsiya va xulq o'zgarishini ham qamrab oladigan falsafiy-sotsiologik indikatorlar tizimini ishlab chiqish zarur. *Ikkinchidan*, ekologik ta'limni fanlararo integratsiya asosida qayta ko'rib chiqib, uni falsafa, etika, madaniyatshunoslik va media savodxonlik bilan bog'langan yaxlit modelga aylantirish lozim. *Uchinchidan*, aholining ekologik madaniyatini yuksaltirishda "yashil" iste'mol, oilaviy ekologik tarbiya va mahalla darajasidagi amaliy tashabbuslarni kuchaytirish kerak. *To'rtinchidan*, raqamli axborot makonida ekologik ongni shakllantirishga qaratilgan milliy kontent, falsafiy-publitsistik materiallar va yoshlar uchun zamonaviy kommunikativ platformalarni kengaytirish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh.M. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar hamda O'zbekiston Ekologik harakati vakillari bilan videoselektor yig'ilishidagi nutqi. 2017-yil 13-iyul.
2. Бек, У. Общество риска: На пути к другому модерну. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
3. IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. Geneva, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi 434-son qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi.
5. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. Paris, 2020.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PQ-184-son qarori bilan tasdiqlangan 2030-yilgacha bo'lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasi.

IJTIMOIIY-MA'NAVIY MUHIT TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOIIYLASHUV XUSUSIYATLARI

Karimov O'Imasbek

*“Sotsiologiya va ijtimoiy ish” kafedrası o‘qituvchisi,
Farg‘ona davlat universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy-ma'naviy muhit transformatsiyasi sharoitida yoshlarning ijtimoiylashuv xususiyatlari tahlil qilingan. Globallashuv, raqamlashtirish va axborot oqimining kuchayishi yoshlarning qadriyatlari, ijtimoiy xulqi hamda ma'naviy kamolotiga ta'siri nuqtai nazaridan yoritib berilgan. Shu bilan birgalikda, oila, ta'lim muassasalari va jamiyatning yoshlar ijtimoiylashuvidagi o'rni ilmiy asosda tadqiq etolgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, yoshlar, ijtimoiy-ma'naviy muhit, transformatsiya, qadriyatlar, ma'naviy kamolot, globallashuv, raqamlashtirish, oila, ta'lim.

Globallashuv, raqamli texnologiyalar rivoji, axborot oqimining keskin ortishi hamda jamiyatning ijtimoiy va ma'naviy hayotida yuz berayotgan chuqur o'zgarishlar yoshlarning ijtimoiylashuv jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ijtimoiylashuv shaxsning jamiyatga moslashuvi, ijtimoiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirishi, jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlanishi jarayoni sifatida inson taraqqiyotining muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlar ijtimoiylashuvi jamiyatning kelajak taraqqiyotini belgilovchi strategik omil bo'lib, ularning dunyoqarashi, fuqarolik pozitsiyasi, ma'naviy-axloqiy qiyofasi va kasbiy kompetensiyalarining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ijtimoiy-ma'naviy muhitning transformatsiyasi an'anaviy ijtimoiy institutlar – oila, ta'lim tizimi, mahalla va jamoat tashkilotlari faoliyatiga yangi mazmun olib kirmoqda. Shu bilan birga,

internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya vositalari yoshlarning qadriyatlari, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlariga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur jarayon bir tomondan yoshlarning bilim olish, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish va global imkoniyatlardan foydalanishiga sharoit yaratsa, ikkinchi tomondan, ma'naviy tahdidlar, axborot xurujlari, individualizm va qadriyatlardagi ziddiyatlar kabi murakkab muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi doirasida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning ma'naviy immunitetini mustahkamlash, ijtimoiy faolligi va innovatsion salohiyatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Yoshlar ishlari agentligi, ta'lim muassasalari, mahalla institutlari va fuqarolik jamiyati tashkilotlari tomonidan yoshlarning barkamol rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Jamiyat va shaxs maqsadlari o'rtasidagi bog'lovchi u yoki bu sotsial sistema bo'lishi mumkin. Shaxsning jamiyatga, sotsial jamoalarning turli tiplariga madaniyat elementlari, sotsial norma va qadriyatlarni o'zlashtirish orqali sodir bo'ladigan jarayon ijtimoiylashuv deb ataladi. Individning sotsial tashkilot elementi bo'lishi qanday tarzda ro'y berishdan, bir tomondan, sotsial tashkilotning shaxsga ta'sir etishi qobiliyatshi shakllanishi, ikkinchi tomondan shaxsning boshqa odamlar ta'siriga berilishi qobiliyatini shakllanishiga bog'liqdir.

Shaxs ijtimoiylashuv jarayonini ikki bosqichga: yani sotsial adaptatsiya va sotsial interiorizatsiyaga ajratish mumkin. Moslashuv - ushbu turdagi sotsializatsiya mexanizmi shaxsning uni o'rab turgan ijtimoiy sharoitlarga, masalan, yangi jamiyat sharoitlariga moslashishini o'z ichiga oladi. "Shaxs o'z manfaatlarini yaigi sotsnal vaziyatda o'zgartira olmaydigan holatlarda uni o'zgartirishga majbur qiladigan sotsial adaptatsiya mexanizmi ishga tushadi. Sotsial adaptatsiya mexanizmlari shaxsda o'zgargan sharoitga shaxsiy munosabatini shakllantirish imkonini beradi va shu bilan birga shaxs faoliyati natijasida kelib chiqadigan keskinlikni yumshatish imkonini beradi"[1:43]. "Sotsial adaptatsiya

jarayoni, asosan oilada boshlanadi va shakllanadi. Oiladagilar qanday munosabatlar shaxsning ijtimoiylashuvida o'z aksini topadi. Shu boisdan individning shaxs sifatida shakllanishida oila asosiy rol o'ynaydi"[2:62].

Interiorizatsiya - bu shaxsning o'zi o'rgangan qoidalar, talablar va me'yorlardan xabardorligidir. Bunday holda, o'zlashtirilgan qadriyatlar shaxs ichki dunyosining ajralmas qismiga aylanadi va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyati paydo bo'ladi. "Sotsial interiorizatsiya, ya'ni sotsial norma va qadriyatlarning individ ichki dunyosiga kirishish jarayonidir. Shaxs sotsial muhitga qorishib ketmaydi, balki unga mustaqil birlik sifatida kiradi. Ko'pgina nazariyalarda shaxsning ijtimoiylashuvi, tashqi ta'sir ob'yekti sifatidagina qaraladi. Bu nazariyalarda asos qilib faqatgina ijtimoiylashuv yordamida sotsial o'zgaradigan insonning tabiiy mohiyati olinadi; shaxsning aktivligi va unga beriladigan biologik xususiyatlar hisobga olinmaydi"[2:62].

Ijtimoiylashuv shunga asoslanadiki, odam ijtimoiy faoliyati sifatida o'zi ham ijtimoiy hayotining hamma sharoit va vaziyatlarini belgilovchi omildir. Shaxs sotsial ta'sirlanishning ob'yekti va sub'yektidir. Ijtimoiylashuv jarayonida belgilar tizimi muhim ahamiyatga ega. Belgilar yordamida jamiyat individlar faoliyatini boshqaradi. Individ sotsial faoliyat ko'rsatish uchun sotsial jamoada qabul qilingan belgilar va ularni ishlatish usullarini o'zlashtirgan bo'lishi kerak.

Ma'limki, "yoshlarning ijtimoiylashuvi jamiyatdagi asosiy jarayonlardan biri bo'lib, bu jarayon ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlarga kirishishi va fuqarolik burchlarini anglashida muhim rol o'ynaydi"[3]. Shuningdek, **yoshlarning ijtimoiylashuvi** – bu yosh avlodning jamiyatda o'z o'rnini topish, ijtimoiy qoidalar, qadriyatlar, normalar va madaniyatni o'zlashtirish jarayonidir. Bu jarayon orqali yoshlar jamiyatga moslashadi, ijtimoiy guruhlarda faol bo'ladi va o'z shaxsiyatini shakllantiradi.

Ijtimoiylashuvning asosiy tarkibiy qismlari:

1. Oila: Yoshlar uchun birinchi ijtimoiy muhit oiladir. Oila a'zolari, ayniqsa ota-onalar, bolaga jamiyatda qanday munosabatda bo'lishni,

qanday qadriyatlarni hurmat qilishni o'rgatadi. Oila ijtimoiylashuvning birinchi va eng muhim bosqichi hisoblanadi.

2. Maktab va ta'lim muassasalari: Maktab yoshlarning bilim olishdan tashqari, ijtimoiy munosabatlar o'rnatish, jamiyatning me'yorlariga moslashish imkonini beradi. O'qituvchilar, sinfdoshlar va boshqa xodimlar yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

3. Do'stlar va tengdoshlar: Yoshlarning tengdoshlar bilan aloqalari juda muhim. Bu guruh orqali ular o'zaro qo'llab-quvvatlash, fikr almashish, hissiy va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Do'stlar yoshlarning ijtimoiy identitetini shakllantiradi va turli ijtimoiy rollarni o'rganishga yordam beradi.

Ijtimoiylashuv jarayoni yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga, jamiyat bilan integratsiya qilishga va kelajakda ijtimoiy mas'uliyatli shaxs bo'lishga yordam beradi. Ijtimoiy-ma'naviy muhitning transformatsiyasi sharoitida yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonida turli buzilishlar kuzatilishi mumkin. Xususan, an'anaviy qadriyatlar tizimining zaiflashuvi, oila va ta'lim institutlari ta'sirining pasayishi, shuningdek, raqamli axborot makonidagi nazoratsiz kontent yoshlarning ijtimoiy me'yor va qadriyatlarni to'liq o'zlashtira olmasligiga sabab bo'ladi. Natijada ijtimoiy befarqlik, individualizm, huquqbuzarlik, deviant xulq-atvor va ma'naviy bo'shliq kabi ijtimoiylashuv buzilishlari yuzaga keladi.

Yoshlarning ijtimoiylashuvi muammosi zamonaviy jamiyatning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Chunki yoshlar eng himoyasiz ijtimoiy guruhlardan biri bo'lib, ayni paytda zamonaviy jamiyatdagi destruktiv o'zgarishlarga moyil bo'ladi. Yoshlar ijtimoiy-demografik guruh sifatida 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan shaxslarni o'z ichiga oladi. Bu inson hayotidagi eng muhim davr bo'lib, jismoniy va ijtimoiy-mehnat etukligiga erishishni nazarda tutadi.

Ko'plab yoshlar o'z hayotiy salohiyatini amalga oshira olmaslik va jamiyatda o'z o'rnini topa olmaslik hissini boshdan kechirdi. Bu holat ularning farzandlarining – zamonaviy yoshlar submadaniyati vakillarining – ruhiy va axloqiy holatiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Natijada, ko'pgina

yoshlar aniq qadriyat va me'yoriy tushunchalarga ega bo'lmagan holda voyaga etmoqda. Ko'pchilik esa yolg'izlik va jamiyat tomonidan e'tiborsizlikni og'riqli qabul qilib, o'z noroziligini destruktiv harakatlar va tajovuzkorlik orqali namoyon qilmoqda.

Xulosa

Ijtimoiy-ma'naviy muhitning transformatsiyasi yoshlarning ijtimoiylashuv jarayoniga bevosita va ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatda yuz berayotgan iqtisodiy, siyosiy, madaniy va texnologik o'zgarishlar yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, xulq-atvori va ijtimoiy faolligining shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mazkur jarayon bir tomondan yoshlar uchun o'z salohiyatini namoyon etish, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallash, global axborot makonidan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirsam, ikkinchi tomondan ijtimoiylashuvdagi uzilishlar, ma'naviy bo'shliq, deviant xulq-atvor va axborot tahdidlari kabi muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. N.Aliqoriyev. Umumiy sotsiologiya. Darslik. Toshkent, 1999.
2. O.Xodjayev. Sotsiologiya. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2021.
3. Shoyo'ldoshova, B.Sh. (2024). *Yoshlar ijtimoiy faolligi oshirish va ularning ijtimoiylashuv jarayonini takomillashtirish*. Zamonaviy ta'limda fan va innovatsion tadqiqotlar jurnali. <https://zamtadqiqot.uz/index.php/-ZTFITJ/article/view/760>).

BUXORODA MA'NAVIY MEROSNI TIKLASH VA TARG'IB ETISHDA MAQOM ANSAMBLINING O'RNI (1991–2016-YILLAR)

Xodjayeva Sanobar Nasrullayevna

Buxoro davlat texnika universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1991–2016-yillarda Buxoroda ma'naviy merosning tiklanishi va rivojlanish jarayonlari maqom ansambli faoliyati misolida tahlil etildi. Xususan, Buxoro davlat filarmoniyasi qoshida tashkil qilingan maqom jamoasining shakllanish bosqichlari, ijodiy tarkibi, repertuari hamda ijrochilik an'alarini saqlash va rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Shashmaqom ijrochilik maktabining an'anaviy uslubiy tamoyillarini tiklash, ularni zamonaviy sahna talablari asosida takomillashtirish jarayonlari ochib berilgan. Jamoaning mahalliy va xalqaro miqyosdagi konsertlari, ilmiy-amaliy izlanishlari hamda maqom san'atini targ'ib etishdagi hissi tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida maqom ansambli faoliyati milliy musiqiy merosni asrash, tizimlashtirish va uni keyingi avlodlarga etkazishda muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar. Maqom san'ati, Shashmaqom, maqom ansambli, ijrochilik an'analari, musiqa merosi, milliy musiqa, maqom ijrochilik maktabi, an'anaviy xonandalik, sozandalik san'ati, repertuar, madaniy taraqqiyot, xalqaro madaniy aloqalar.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda milliy ma'naviy merosni tiklash va rivojlantirishga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Xususan, Buxoro maqom ijrochilik maktabi kabi noyob musiqiy an'analarni saqlash, ularni ilmiy asosda o'rganish va zamonaviy madaniy jarayonlarga moslashtirish borasida tizimli ishlar amalga oshirildi. Buxoroda mustaqillik arafasida bu jarayonlarning boshlab yuborilganini kuzatish mumkin.

1991-yil 3-mayda Buxoro davlat filarmoniyasi qoshida Shashmaqom ijrochilik an'alarini o'rganish, saqlash va targ'ib qilish maqsadida

maqom ansambli tashkil etildi. Ijodiy jamoa Buxoro maqom ijrochilik maktabining an'anaviy uslubiy tamoyillarini tiklash va ularni zamonaviy sahna amaliyotida namoyish qilishga yo'naltirilgan edi.

Jamoaning dastlabki sozandalar tarkibi A. Boboxonov (qashqar rubobi, dutor, tanbur), A. Boboyev (g'ijjak, ashula), O. Atoev (qashqar rubobi, ashula), Sh. Sharipov (tanbur, ashula), T. Temirov (doyra, ashula), O. Temirov (dutor, tanbur), A. Nasriddinov (doyra) kabilardan iborat bo'lib, ular ansamblning ilk ijro uslubi va repertuar yo'nalishini shakllantirishda katta hissa qo'shgan.

Xonandalar tarkibi R. Inoyatov, E. Ortiqov, T. Qodirov, A. Boymurodov, G. G'oyibova, O. Oltiyeva va G. Rahmatovadan iborat bo'lib, ular ijrochilik darajasini belgilovchi asosiy kuch sifatida faoliyat yuritgan.

1993-yildan boshlab ansambl tarkibi kengaydi. Shu yilda sozandalar safiga O'. Rasulov (g'ijjak, ashula), H. Ne'matov (g'ijjak, ashula), S. Sharipov (g'ijjak, ashula), A. Farmonov (g'ijjak, ashula), S. Gulov (g'ijjak, ashula), F. Gulov (tanbur, ashula), M. Abbosov (nay, ashula) qo'shildi. Keyingi yillarda U. Ro'ziyev (1995, qashqar rubobi, ashula), T. Ramazonov (1995, chang, ashula), M. Yoqubova (1997, dutor, ashula) hamda M. Murodov (1997, doyra, ashula) jamoa ijrochilik tarkibiga kirdi.

Xonandalar tarkibi ham izchil kengayib bordi: 1994-yilda A. Qo'shayev, 1995-yilda D. Xo'jayev, 1996-yilda M. Samiyeva, 1997-yilda esa G. Yaxshiboyeva, M. Samandarova, T. G'oyipov va Sh. Durmatov ijodiy guruhda faoliyat olib bordi.

1991–1993-yillarda ansamblning badiiy rahbari A. Boboxonov (1934-yilda tug'ilgan), musiqa rahbari esa Sh. Sharipov bo'lgan. Ushbu davr jamoaning tashkiliy shakllanishi va ijrochilik yo'nalishining ilmiy-amaliy asoslari mustahkamlanishi bilan xarakterlanadi.

"Maqom" jamoasi Buxoro shashmaqomi ijrochilik an'alarining amaliy va nazariy asoslarini chuqur egallagan etuk sozanda va xonanda A. Boboxonov hamda maqomshunos A. Boboyev rahbarligida maqom sho'balarini o'rganishni boshlaydi[2:296].

Ustozlar tomonidan maqomlarning ijro yo'llari hamda ularning nazariy-amaliy asoslarini mukammal o'rganishga alohida e'tibor qaratildi. Bu borada asosiy ilmiy va amaliy manba sifatida N. A. Uspenskiy tomonidan Ota Jalol Nosirov boshchiligidagi maqom ijrochilaridan 1924-yilda notaga ko'chirilgan "Shashmaqom" to'plami hamda A. Fitratning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" kitobi olindi[1:12]. Muntazam mashq, izchil ijodiy izlanish va mashaqqatli mehnat natijasida Buxoro maqom ijrochilik maktabiga xos bo'lgan an'anaviy uslubiy yo'nalish asosida shakllangan, mazmunan boy va tizimlashtirilgan musiqiy dastur vujudga keldi. Dastur asosida tayyorlangan konsertlar viloyat aholisi tomonidan yuqori qiziqish bilan kutib olinib, maqom ixlosmandlari e'tirofiga sazovor bo'ldi. Buxoroda o'tkazilgan "Maqom va an'anaviy ijrochilik" mavzusidagi respublika anjumanida ansambl chiqishini ko'rgan O'zbekiston xalq hofizi Fattohxo'ja Mamadaliyev ijroni yuqori baholab, shunday degan edi: "... Bunda maqom ijrochiligini faqat Buxorogagina xos bezak va sayqal bilan ziynatlangan ilohiy ijro uslubini sezdim..."[3:232]

Ijodiy guruh shahar va viloyat miqyosida o'tkaziladigan ommaviy madaniy tadbirlarda, shuningdek, xorijiy delegatsiyalarga musiqiy xizmat ko'rsatdi. Buxoro shahriga tashrif buyuruvchi xorijiy sayyohlar uchun Labi Havuz majmuasidagi Nodir Devonbegi madrasasida sayyohlik mavsumi davomida muntazam (har oqshom) konsert chiqishlarini amalga oshirib, Buxoro maqom ijrochilik san'atining xalqaro darajada targ'ib etilishiga xizmat qildi.

"Maqom" ansambli tarkibida xonanda va sozanda sifatida faoliyat yuritgan ijrochilar orasida ayrimlari 2–3 yil davomida faoliyat olib borib, turli sabablarga ko'ra boshqa badiiy jamoalarga o'tgan yoki xorijiy davlatlarga (AQSh, Germaniya, Isroil) ko'chib ketgan. Shu sababli jamoa tarkibi o'zgarib turgan. 2002-yilda maqom ijrochilik maktabining etuk namoyandalaridan biri A. Boboxonov Germaniyaga ko'chib ketganidan so'ng, "Maqom" jamoasiga iste'dodli murabbiy R. Inoyatov rahbar etib tayinlandi. Musiqa rahbari lavozimida O'. Rasulov faoliyat yuritdi. R. Inoyatov 12 yil davomida A. Boboxonovdan Buxoro maqom ijrochilik maktabi uslubini izchil o'rgandi va yuqori darajada o'zlashtirdi. Uning

rahbarligida ijodiy guruh viloyat miqyosida o‘tkaziladigan barcha ommaviy tadbirlarda qatnashgan. Ijod namunalarini viloyat va respublika televideniyesi orqali taqdim etgan. Respublika televideniyesining “Ohangrabo”, “Xonish” singari ko‘rsatuvlardagi chiqishlarini misol keltirish mumkin[3:236]. 2002-yilda respublika televideniyesi tomonidan yarim soatlik ijro dasturidan iborat telefilm suratga olindi.

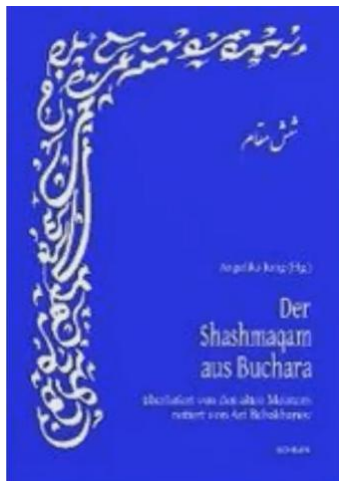
Mazkur jamoani maqomni tadqiq etuvchi ilmiy laboratoriyaga qiyoslash mumkin. Bu erda maqom sho‘balarining avvalgi nashrlari taqqoslanib, nuqson va kamchiliklari bartaraf etilgan holda o‘rganildi[4:136].

Mazkur davrda jamoa xalqaro miqyosdagi maqom festivallari va ko‘riklariga taklif etilgan. Xalqaro sahnalar uchun Shashmaqomning “Saraxbori buzruk”, “Saraxbori Iroq” sho‘balari hamda kuylardan iborat maxsus ijro dasturi shakllantirildi. 1998-yil 4–20-fevral kunlari Gollandiya va Belgiya davlatlarida, 2000 va 2002-yillarda Germaniyada, 2005-yilda esa yana Gollandiya, Belgiya va Germaniyada ijodiy safarda bo‘ldi[5:37].

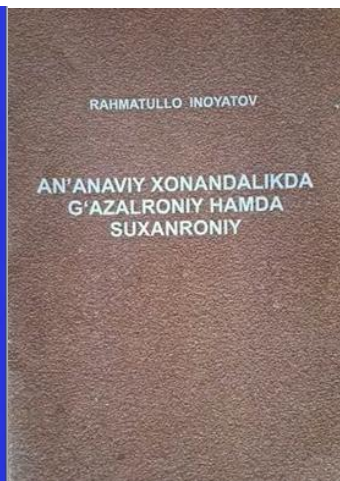
2010-yilda maqom bilimdoni A. Boboxonov tomonidan Germaniyada “Shashmaqomning tanqidiy matni” nomli asar nashr qilindi (1-rasm). 2011-yilda “Maqom” jamoasi asarning taqdimoti munosabati bilan o‘tkazilgan tadbirda ishtirok etdi. Xalqaro safarlar davomida faqat konsert dasturlarini namoyish etish bilan cheklanib qolmasdan, balki turli ilmiy-amaliy anjumanlarda ham faol ishtirok etib, maqom san’atining nazariy va amaliy muammolari yuzasidan ma’ruzalar va fikr-mulohazalar bildirildi. R. Inoyatovning maqomlar ijrosiga doir fikrlari master-klass vazifasini o‘tadi.

To‘plangan tajribalar asosida R. Inoyatov tomonidan “An’anaviy xonandalikda g‘azalroniy hamda suxanroniy” (Toshkent, 2012) (2-rasm), Sh. O‘roqov va T. Temirov tomonidan esa “Shifobaxsh maqomlar” (Toshkent, “Istiqlol nuri”, 2014) (3-rasm) nomli maqom tarixi va uning o‘rganish usullariga bag‘ishlangan kichik risolalar nashr etildi.

1-rasm

2-rasm

3-rasm

Maqom ansambli faoliyati nafaqat badiiy ijodiy jarayon, balki yosh avlodning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shashmaqom ijrochilik an'alarini o'rganish va ijro etish jarayonida yoshlarda milliy madaniyatga hurmat, tarixiy merosga ehtirom hamda estetik did shakllanadi.

Maqom san'ati orqali inson ruhiyati, uning ichki kechinmalari va axloqiy qadriyatlari musiqiy ifoda vositasida etkaziladi. Bu esatiglovchida nafosat tuyg'usini rivojlantirib, milliy o'zlikni anglashga xizmat qiladi. Ijro jarayonida jamoaviylik, intizom, ustoz-shogird an'anasi hamda ijodiy mas'uliyat kabi fazilatlar shakllanadi.

Shuningdek, maqomlarni o'rganish va ijro etish yoshlarda sabr-toqat, diqqat-e'tibor va mehnatsevarlik kabi sifatlarni rivojlantiradi. Natijada, maqom san'ati nafaqat badiiy qadriyat sifatida, balki muhim tarbiyaviy vosita sifatida ham xizmat qiladi.

Xulosa. Buxoro maqom ansambli faoliyati o'rganilgan davrda milliy musiqa merosini asrash, uni tizimlashtirish, yosh avlodga etkazish hamda xalqaro miqyosda targ'ib etishda muhim madaniy ahamiyat kasb etdi. Shashmaqomni o'rganish va targ'ib qilish —bu faqat musiqa emas, balki yuksak ma'naviyatning ifodasidir.

ADABIYOTLAR

1. Madrimov B.X. Buxoro viloyatida maqom san'atini yanada rivojlantirish va uni targ'iboti haqida. "Buxoro shashmaqomi: tarixiy,

nazariy amaliy masalalari” nomli respublika ilmiy amaliy konferensiya materiallari. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2019.

2. Matyakubov O. Buxoro Shashmaqomiga yana bir nazar. –Toshkent. 2014.

3. To‘rayev F. Buxoro mug‘anniylari. – T: Fan. - 2008.

4. To‘rayev F. Mutrabo qalbidan uchgan navolar. “Navro‘z” nashriyoti. T.: 2018.

5. Qodirova D. Shashmaqom ijrochilik an‘analari Buxoro maqom ansambllari misolida. Maqom ilmiy-uslubiy jurnal. 2023 yil 1-son.

HUQUQIY TA’LIM VA TARBIYA TRANSFORMATSIYASINING QIYOSIY-FALSAFIY TAHLILI

Norboyev Sardor Qavmiddinovich

Buxoro davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi.

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada huquqiy ta’lim va tarbiya tizimida yuz berayotgan transformatsiya jarayonlari qiyosiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Bundan tashqari, an’anaviy huquqiy ta’lim modellarining zamonaviy demokratik jamiyat talablariga moslashishi, huquqiy ong va madaniyatni shakllantirishdagi yangicha yondashuvlarni tadqiq etiladi. Maqolada jahon tajribasi ham qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Huquqiy ta’lim, huquqiy tarbiya, transformatsiya, qiyosiy tahlil, falsafiy yondashuv, huquqiy ong, huquqiy madaniyat.

Bugungi global o‘zgarishlar va shiddatli islohotlar davrida jamiyat hayotining barcha jabhalari, xususan, huquqiy tizim tubdan transformatsiyalashmoqda. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida huquqiy davlat qurish yo‘lida amalga oshirilayotgan islohotlar

nafaqat qonunchilikni yangilashni, balki fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini ham sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishni talab etmoqda. Bu jarayonda huquqiy ta'lim va tarbiyaning an'anaviy modellaridan voz kechib, ularni zamonaviy talablar asosida transformatsiyalash masalasi dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda.

Huquqiy ta'lim va tarbiya transformatsiyasining amaliy namoyondasi sifatida bugun raqamlashayotgan jamiyatda uni aks ettirilishidir. Suniy intellektning ushbu sohada ko'rinishi shubhasiz, raqamli muhitda huquqiy ta'lim va tarbiyaning transformatsiyasini bildiradi.

Sun'iy intellekt yuridik hujjatlarni tahlil qilishda misli ko'rilmagan imkoniyatlarni ochib beradi. Masalan, "Buyuk Britaniyada esa "Case Crunch" kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan dasturiy ta'minot tajribali yuristlardan ancha yuqori aniqlikda sud natijasini bashorat qilgan va u 86 foiz aniqlik bilan bashorat qilgan, huquqshunoslarning o'rtacha ko'rsatkichi esa 62,3 foizni tashkil etgan"[1]. "Case Crunch" misoli shuni ko'rsatadiki, ma'rifiy jamiyat sari intilayotgan Yangi O'zbekiston yuridik ta'limida ham jarayonni joriy qilish vaqt-soati kelgan. Bu bo'lajak mutaxassislarimizga nafaqat O'zbekistonda, balki xalqaro maydonda ham raqobatbardosh bo'lish imkonini beradi.

"Shu kabi tizimlarni O'zbekistonda ham joriy etish, ayniqsa normativ-huquqiy hujjatlar tahlili, shartnoma loyihalarini avtomatlashtirish, soliq yoki mehnat qonunchiligidagi da'volar bo'yicha tezkor maslahat berishda beqiyos imkoniyatlar yaratadi. "ai.lex.uz" nomli chatbot yuristlar ishtirokisiz oddiy fuqaroga shikoyat arizasini to'ldirishda yordam berishi mumkin"[2].

Huquqiy ta'limda sun'iy intellekt yordamida talabalar bilimini baholash tizimi ham bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega. Chunki huquqiy ta'lim va tarbiya istiqbollari sun'iy intellekt imkoniyatlari o'rganib va joriy qilish masalasi mazkur sohadagi yangiliklardan biri bo'ladi.

"Huquqiy ta'limda sun'iy intellekt yordamida talabalar bilimini baholash tizimi nafaqat o'qituvchilar, balki talabalar uchun ham muhim afzalliklarni taqdim etadi. Bu tizimlar ta'lim jarayonining samaradorligini

oshirib, o'qitish va o'rganish metodlarini yangilashga imkon yaratadi. Sun'iy intellektning qo'llanilishi baholash jarayonini avtomatlashtirib, vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi. Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida amalga oshiriladigan baholash jarayoni an'anaviy metodlardan ko'ra ko'proq obyektiv va adolatli bo'lishi sababli, talabalar orasida o'zaro raqobatni oshiradi. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilarning bilim darajasini yanada yaxshilashga, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi"[3].

Hozirgi kunda ta'lim tizimini rivojlantirishda sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish eng muhim va dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Global miqyosda kechayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari barcha sohalarga, ayniqsa ta'lim tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, uni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalari o'quv jarayonlarini avtomatlashtirish, bilimlarni baholashni soddalashtirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan ta'limni tashkil etish hamda pedagoglar faoliyatini samaraliroq qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu jarayonlarning bugungi kunda mamlakatimizda yana dolzarbligi shundaki, O'zbekiston Respublikasida ham "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi doirasida ta'lim tizimiga ilg'or raqamli echimlarni keng tatbiq etish, xususan, sun'iy intellektidan samarali foydalanish borasida tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda.

"O'zbekiston ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etish istiqbollari yuqoridir. Kelgusida sun'iy intellekt asosida darsliklar yaratish, avtomatik baholash tizimlarini joriy etish, o'quvchilarning individual rivojlanish xaritalarini shakllantirish rejalashtirilgan. Bu esa mamlakatda ta'lim sifatini oshirish va xalqaro raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi"[4].

Sun'iy intellekt texnologiyalarining keng joriy etilishi jamiyat rivoji uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda, biroq shu bilan birga muayyan huquqiy xavf va muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, qaror qabul qilish jarayonlarining shaffofligini ta'minlash, inson huquqlariga rioya etish hamda javobgarlik

masalalarini aniqlashtirish bugungi kunda nafaqat mutaxassislar, balki keng jamoatchilik e'tiborida turgan dolzarb masalalardan biridir.

Shu sababli sun'iy intellekt va unga asoslangan texnologiyalarni huquqiy jihatdan tartibga solish masalasi zamonaviy davrning eng ustuvor vazifalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Bu borada xorijiy davlatlar tajribasini ham qiyosiy-falsafiy tahlil qilish darkor deb hisoblaymiz.

Daniyada huquqiy ta'lim va tarbiya dasturlari mamlakatning huquqiy madaniyati yuksak davlatlar qatoriga kirishiga yordam beradi. Xususan, mamlakatda huquqiy ta'lim va tarbiya sohasida tarixiy va hozirgi istiqbollarni uyg'unlashtirgan holda qo'shimcha xususiy darslar ya'ni "soyali ta'lim"dan foydalaniladi. Bundan maqsad esa eskirgan ta'lim usullaridan voz kechib, ta'lim muassasalarida xususiy darslarni joriy qilish orqali ta'lim sifatini oshirish sanaladi.

Mamlakatda huquqiy tarbiya ham bevosita ta'lim bilan integratsiya qilingan. Huquqiy tarbiya asosan, demokratik va fuqarolik ta'lim shaklida maktab va umumta'lim tizimida amalga oshiriladi. Ta'lim dasturlari va ta'lim muassasalaridagi madaniyat yoshlarni demokratiyaga ishonch, huquqni bilish va majburiyatlarni bajarishga tayyorlaydi.

"Maktab - o'quvchilarni demokratik jamiyatda hayotga va boshqalar bilan birgalikda qaror qabul qilishga va jamiyat muammolarini hal qilish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorlaydi. Shuning uchun maktabda o'qitish va butun kundalik hayoti fikr erkinligi va demokratiyaga asoslangan bo'lishi kerak"[5].

Demokratik yondashuvlar va nazariyalar alohida maktab fanlari bo'yicha o'quv dasturlariga kiritildi va asta-sekin butun ta'lim tizimining markaziy me'yoriy yo'riqnomasi sifatida belgilandi. Biroq, bu jarayon keyinchalik "fuqarolik ta'limi" atamasi bilan keng ommaga ifodalab kelindi. Fuqarolik ta'limining o'ziga xosligi va milliy qadriyatlarga asoslangan madaniy uyg'unligi ko'p madaniyatli buzilishlarga qarshi tayanch va demokratik elementni birinchi navbatda ko'rsatadigan milliy e'tiqod sifatida qaraladi.

Germaniyada huquqiy tarbiya oiladan boshlanadi. Bevosita mamlakatda tarbuyaning eng birinchi maskani oila hisoblanadi. Huquqiy tarbiya ota-onalarning huquq va majburiyatlariga asoslanadi. Ota-onalar o'z farzandlarini nazorat qilish uchun qonuniy majburiyatlarga ega. Bu bolalarni turli xil zararli xavflardan himoya qilishni, shuningdek, ularning boshqalarga zarar etkazmasligini ta'minlashni o'z ichiga oladi. Biroq, bu ota-onalar farzandlarini doimo kuzatib turishlari kerak degani emas. Ularga mustaqil o'ynashga ruxsat beriladi.

“Germaniyada bu mavzu bo'yicha ya'ni huquqiy tarbiya xususida yoshga bog'liq qoidalar yo'qligi sababli, ota-onalar, asosan, farzandlarining etuklik darajasi, shaxsiyati, xarakteri va atrof-muhitiga qarab, ularning nazorati qanchalik zarurligini o'zlari hal qilishlari kerak. Agar bola uyda yolg'iz qoldirilsa, ota-ona tomonidan yolg'iz qoldirilgan vaqt va agar kerak bo'lsa, ular qayerga murojaat qilishlari mumkinligi ham hisobga olinadi”[6].

Bundan ko'rinadiki, tarbiya uchun, avvalambor, ota-ona mas'ul. Hattoki, farzandining tarbiyasi uchun ota-ona qonun kuchiga teng majburiyatlarga ega. Davlatdagi huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiyaning integratsiyasi huquqiy madaniyatning yuksalishiga va har bir fuqaroning furaqolik jamiyatining muhim bo'lagi bo'lmish huquqiy mas'uliyatining oshishiga xizmat qilayotir.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, huquqiy ta'lim va tarbiya tizimi transformatsiyasini qiyosiy-falsafiy jihatdan tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu jarayon shunchaki o'qitish metodikasini yangilash emas, balki jamiyatning huquqiy tafakkurini tubdan isloh qilishga qaratilgan fundamental evrilishdir. Falsafiy nuqtayi nazardan, transformatsiyaning mohiyati ta'lim oluvchini qonunlarni shunchaki yodlovchi sub'yektdan, ularning mazmun-mohiyatini anglovchi va hayotda adolat tamoyillari asosida qo'llovchi faol shaxsga aylantirishda namoyon bo'ladi. Qiyosiy tahlillar shuni isbotladiki, zamonaviy huquqiy ta'limda milliy qadriyatlar va xalqaro ilg'or tajribalar uyg'unligi eng yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://www.lawgazette.co.uk/practice/robot-beats-human-lawyers-in-outcomes-challenge/5063471.article>
2. Yoqubjonov M.O. Adliya-2030. - T.: "Dimal", 2025. - 68 b.
3. Nurmamatova A. Huquqiy ta'limda sun'iy intellekt yordamida talabalar bilimini baholash tizimi // <https://api.unilibrary.uz/storage/PublisherResourceFile/797472/images/1759381433.pdf>
4. Alimov R. Ta'limda sun'iy intellekt: imkoniyatlar, muammolar va istiqbollar // <https://minjusttraining.uz/news/talimda-suniy-intellekt-imkoniyatlar-muammolar-va-istiqbollar>
5. Per Mouritsen, Claus Haas. Civic Education in Denmark // https://www.bpb.de/die_bpb/partner/nece/328517/civic-education-in-denmark/
6. Legalities Around Parenting in Germany // <https://the-fis.de/legalities-around-parenting-in-germany/>

AXBOROTLASHUV SHAROITIDA QADRIYATLAR TIZIMINING TRANSFORMATSIYASI

Urazov Abubakir Kulturaevich

Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot jamiyati tushunchasining falsafiy asoslari ko'rib chiqiladi va uning qadriyatlar tizimiga ta'siri tahlil qilinadi. Axborotlashuv sharoitidagi qadriyatlar transformatsiyasi nafaqat madaniy almashinuv natijasi, balki modernlik va postmodernlik o'rtasidagi ziddiyat ifodasi bo'lib, maqola axborotlashuv sharoitida mazkur transformatsiyaning ontologik va epistemologik o'zgarish ekanligini isbotlaydi. Tadqiqot axborot jamiyatining shakllanishining to'rtta asosiy

bosqichini ajratib ko'rsatadi: proto-axborot rivojlanishlari, industrial-axborot o'tish davri, erta raqamlashtirish va hozirgi algoritmik-tarmoqli sivilizatsiya. Xulosa qilib aytiladiki, axborot jamiyati axborot ijtimoiy tashkilot, inson faoliyati va global o'zaro bog'liqlikning hukmron omiliga aylanadigan murakkab ijtimoiy-falsafiy jarayon sifatida tushunilishi kerak.

Kalit so'zlar: Axborot jamiyati; axborot falsafasi; raqamli sivilizatsiya; axborot ontologiyasi; epistemologiya; aksiologiya; bilim jamiyati; algoritmik boshqaruv; raqamli transformatsiya; tarmoqli jamiyat; axborot ekotizimlari; axborot jamiyati bosqichlari; postindustrial jamiyat; axborot etikasi.

Global kommunikatsiya makoni milliy va mahalliy madaniyatlar chegaralarini nisbiylashtirib, universal madaniy kodlarning ustuvorligini kuchaytirmoqda. Natijada qadriyatlar tizimi tarixiy-madaniy kontekstdan uzilib, global bozor mantiqiga bo'ysundirilmoqda[1]. Bu holat, ayniqsa, yoshlar ongida yaqqol namoyon bo'lib, ular an'anaviy ijtimoiy nazorat mexanizmlaridan ko'ra media tomonidan taklif etilayotgan hayot uslublarini ustun qo'ya boshlamoqda (Shrinivas, 2005). Elektron media orqali targ'ib etilayotgan g'arbona turmush tarzi, iste'mol madaniyati va sekulyar qadriyatlar diniy va axloqiy me'yorlarning nisbiylashuviga sabab bo'lib, qadriyatlar ierarxiyasini qayta tuzmoqda (Muzaffar, 2002; Kamal Mohamed, 2003).

Falsafiy nuqtayi nazardan qaralganda, axborotlashuv sharoitidagi qadriyatlar transformatsiyasi nafaqat madaniy almashinuv natijasi, balki modernlik va postmodernlik o'rtasidagi ziddiyatning ifodasidir. Bir tomondan, axborotlashuv inson erkinligi, tanlov imkoniyatlari va bilimga ochiqlikni kengaytirs, ikkinchi tomondan, u ma'naviy begonalashuv (spiritual alienation), identitet inqirozi va ijtimoiy birdamlikning emirilishiga olib kelmoqda (Shobha, 2006; Scholte, 2000). Shu ma'noda, qadriyatlar tizimining transformatsiyasi chiziqli taraqqiyot emas, balki ijtimoiy ongda kechayotgan murakkab dialektik jarayon bo'lib, u an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanat masalasini dolzarb falsafiy muammo sifatida kun tartibiga olib chiqadi.

Global madaniy integratsiya jarayoni bu holatni yanada chuqurlashtirib, milliy va diniy qadriyatlarni nisbiylashtirmoqda. Held va McGrew ta'kidlaganidek, globallashuv madaniyatni transmilliy bozor mantiqiga bo'ysundirib, g'arbona iste'molchilik va individualizmni universal qadriyat sifatida taqdim etadi. Bu jarayon Ritzer tomonidan "madaniy gomogenlashuv" va "iste'mol orqali identitet qurish" shaklida tavsiflanadi (Ritzer, G. (2008). *Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill).

Axborotlashuvning eng faol ta'sir obyekti bo'lgan yoshlar orasida ushbu transformatsiya ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Elektron media va global kommunikatsiya vositalari orqali targ'ib etilayotgan g'arbona turmush tarzi oilaviy birdamlik, avlodlararo hurmat va diniy mas'uliyat kabi an'anaviy qadriyatlarning zaiflashuviga olib kelmoqda (Shrinivas, S. (2005). *Impact of Electronic Media on Youth*). Scholte qayd etganidek, global axborot makoni milliy madaniyatlar ustidan ramziy ustunlikni qo'lga kiritib, mahalliy qadriyatlarni ikkilamchi holatga tushirmoqda (Scholte, J. A. (2000). *Globalization: A Critical Introduction*. New York: St. Martin's Press).

Tadqiqotchi sifatida ushbu savolni o'rta qo'yishni joiz deb hisobladim. Birinchi savol: Axborotlashuv qadriyatlarni faqat o'zgartiryaptimi, yoki ularning ontologik asosini qayta belgilayaptimi? Ikkinchi savol: Qadriyatlar endi barqaror me'yorlar emas, balki tezkor axborot oqimida shakllanadigan konstruktsiyalarga aylanayaptimi?

Axborotlashuv jarayoni zamonaviy jamiyatda qadriyatlar tizimiga faqat tashqi va funksional o'zgarishlar kiritibgina qolmay, balki ularning ontologik asoslarini ham qayta belgilayotgan murakkab sivilizatsion transformatsiya sifatida namoyon bo'lmoqda. Klassik ijtimoiy-falsafiy yondashuvlarda qadriyatlar nisbatan barqaror, tarixiy vorislikka ega va transindividual me'yoriy tuzilmalar sifatida talqin etilgan bo'lsa, globallashuv va axborotlashuv sharoitida ular tobora kontingent, konstruktiv va dinamik xarakter kasb etmoqda.

Bu jarayonni ontologik nuqtai nazardan tahlil qilar ekanmiz, qadriyatlarning mavjudlik usuli (*modus existentiae*) o'zgarayotganini ko'ramiz. Axborotlashgan jamiyatda qadriyatlar ijtimoiy borliqning chuqur, substansial qatlamlarida mustahkam o'rnashgan fenomenlar emas,

balki kommunikativ oqimlar, mediaviy diskurslar va global axborot tarmoqlari orqali doimiy ravishda qayta ishlab chiqiladigan konstruktsiyalar sifatida shakllanmoqda. Bu holat globallashuvning ko'p qatlamli va ko'p markazli tabiatini ta'kidlagan Global Transformations: Politics, Economics and Culture mualliflari tomonidan ham e'tirof etiladi. Ular globallashuvni ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, jumladan madaniyat va qadriyatlar tizimida ham chuqur struktural o'zgarishlarni yuzaga keltiruvchi jarayon sifatida talqin qiladilar[2].

Aksiologik jihatdan axborotlashuv qadriyatlarining normativ-avtoritativ maqomini zaiflashtirib, ularni situativ, kontekstual va performativ ahamiyatlar majmuasiga aylantirmoqda. Qadriyatlar endi universal va majburiy me'yorlar sifatida emas, balki tezkor axborot oqimida shakllanuvchi va kommunikativ rezonans orqali legitimatsiyalanadigan fenomenlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Held va McGrew globallashuv sharoitida madaniy qadriyatlarining "deterritoriallashuvi" va ularning an'anaviy ijtimoiy kontekstlardan uzilishi jarayoniga alohida urg'u beradilar, bu esa qadriyatlarining barqarorligiga putur etkazishini ko'rsatadi[3].

Gnoseologik nuqtai nazardan esa, axborotlashuv qadriyatlarining bilinish va ichkilashtirilish mexanizmlarini tubdan o'zgartirmoqda. Qadriyatlar endi reflektiv tafakkur va axloqiy deliberatsiya natijasi emas, balki algoritmik tanlov, mediaviy takrorlanish va diskursiv ustuvorlik orqali ongda mustahkamlanadigan hodisaga aylanmoqda. Natijada qadriyatlarining haqiqat mezonini axloqiy asoslanganlikdan ko'ra, ularning ko'rinuvchanligi va kommunikativ samaradorligi bilan belgilanmoqda. Axborotlashuv qadriyatlarini faqat transformatsiya qilmaydi, balki ularning ontologik maqomini qayta belgilaydi. Zamonaviy sharoitda qadriyatlar barqaror me'yorlar tizimi emas, balki ijtimoiy ongning global axborot muhitida doimiy ravishda qayta konfiguratsiyalanadigan relatsion va protsessual konstruktsiyalari sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu holat ijtimoiy falsafa oldiga qadriyatlarini substansiallik emas, balki jarayonlilik, relatsionallik va diskursivlik kategoriyalari orqali qayta konseptuallashtirish vazifasini qo'yimoqda.

Ontologik tahlil qadriyatlarining mazmunidan ko'ra, ularning qanday mavjud bo'lishi (*modus existentiae*) va ijtimoiy borliqdagi maqomi qanday o'zgarganini aniqlashga qaratiladi. An'anaviy jamiyat sharoitida qadriyatlar ijtimoiy borliqning substansial va nisbatan barqaror qatlamlari sifatida shakllangan bo'lib, ular madaniy an'analar, diniy e'tiqodlar va kollektiv xotira orqali avloddan-avlodga uzatilgan. Bunday jamiyatda qadriyatlar ierarxik tuzilishga, normativ majburiylikka va uzluksizlik tamoyiliga ega bo'lgan ontologik birliklar sifatida namoyon bo'lgan.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida esa qadriyatlarining mavjudlik shakli tubdan o'zgarib, ular barqaror ontologik tayanchlardan ajralib, fragmentar va protsessual xususiyat kasb etmoqda. Qadriyatlar endilikda ijtimoiy borliqning "chuqur" qatlamlariga singib ketgan substansiyalar emas, balki tezkor axborot oqimlari, mediaviy diskurslar va raqamli kommunikatsiya platformalari doirasida doimiy ravishda qayta ishlab chiqiladigan konstruktsiyalar sifatida mavjud bo'lmoqda. Bu holat qadriyatlarining ontologik jihatdan kontingent, ya'ni vaziyatga bog'liq va beqaror shaklda namoyon bo'lishiga olib kelmoqda.

Mazkur holat normativ jihatdan ikki tomonlama oqibatlarga ega. Bir tomondan, axborotlashuv qadriyatlar tizimining ochiqligi, pluralizmi va inklyuzivligini kuchaytirib, ilgari marginal bo'lgan axloqiy pozitsiyalar va identifikatsiya shakllarining tan olinishi uchun imkoniyat yaratadi. Bu holat qadriyatlarining demokratiklashuvi sifatida talqin qilinishi mumkin. Boshqa tomondan esa, qadriyatlarining legitimatsiyasi barqaror normativ asoslardan ajralib, vaziyatga bog'liq va fragmentar baholashlar bilan almashtirilishi jamiyatda ma'naviy orientatsiya inqirozini yuzaga keltirmoqda.

Globallashuv jarayonlarini tahlil qilgan Held va McGrew ham zamonaviy jamiyatda qadriyatlarining ko'p markazli va beqaror tus olishini qayd etib, bu holat ijtimoiy tartibni saqlab turuvchi umumiy me'yoriy asoslarning emirilishiga olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydilar[4]. Natijada jamiyat qadriyatlar xilma-xilligi bilan bir qatorda, normativ parokandalik xavfi bilan ham yuzma-yuz keladi.

Fikrimcha, axborotlashuv qadriyatlarni inkor etmaydi, balki ularni qanday asosda tan olinishi va qanday yo'l bilan legitimatsiya qilinishini

o'zgartiradi. Ushbu jarayon ijtimoiy falsafa oldiga muhim normativ vazifani qo'yadi: bir tomondan, qadriyatlarning pluralistik va ochiq tabiatini tan olish, ikkinchi tomondan esa, jamiyatning ma'naviy orientatsiyasini ta'minlovchi minimal normativ yadroni saqlab qolish. Aks holda, axborotlashgan jamiyat sharoitida erkinlikning kengayishi ma'naviy yo'nalishning yo'qolishi bilan uyg'unlashib, identifikatsiya va mas'uliyat inqirozini yanada chuqurlashtirishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Held, D. & McGrew, A. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press
2. Held, D. & McGrew, A., 1999, pp. 16–21
3. Held, D. & McGrew, A., 1999, pp. 327–333
4. Held, D., & McGrew, A. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.

HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RIYATIDA TURON ONASI OBRAZI IFODASI

Farog'at Xudoyqulova

*O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi,
tadqiqotchi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoiri Halima Xudoyberdiyeva olovli she'riyatining go'zal namunalari bo'lmish “Yerda qolgan so'zlarim”, “Ko'p chiqdim men Vatanimning to'riga”, “Yarim kecha”, “Har kun xabar”, “O'taman”, “Karomat”, “Erkday ko'tarilaman”, “Iltijo”, “O'zinga ber” kabi she'rlari tahlilga tortilgan. Shoir she'rlarining o'ziga xos badiiy ifodasi, so'z ustida ishlash mahoratiga ham e'tibor qaratilgan. Eng ulug' zot – ona obrazi shoir ijodida doimo yoritilgan va hamisha e'tibordagi timsollardan biri hisoblangan. Shoir she'rlarida

Vatanni cheksiz mehr bilan ardoqlay olgan, farzandlari uchun kerak bo'lsa, jonidan ham kecha olgan mard va jasur Turon onalarining obrazi tadqiq etilgan. Shu jihatdan ushbu maqola muhim ahamiyat kasb etgan.

Kalit so'zlar: shoir qalbi, erkinlik, uyg'onish, boshqalarni yondira olish, millat qayg'usi, o'zlikni anglash va asrash, matonatli Turon onasi, ruhiyat ilmi, turkiy so'zlar karvoni, da'vat, iltijo va boshqalar.

O'zbekiston Qahramoni, O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning "She'r shoir qalbida tug'ilgan hayotiy tuyg'ularni ifoda qiladi va shu bilan o'quvchi yuragini rom qiladi. Shoir o'zi yonmasa, boshqalarni yondiro olmaydi, qalb hislarida otash bo'lmasa, boshqa qalblarga harorat berolmaydi. Bu sehrli otashsiz har qanday she'riy jimjimalardan, badiiy vositalardan, mahoratdan naf yo'q" [5] – deya she'r va shoir haqida keltirgan ta'rifini millatimizning otashin ijodkori, O'zbekiston xalq shoiri Halima Xudoyberdiyevaning o'zi yonib, o'zgalarni ham yondiroigan, o'quvchilar yuragini rom aylagan, badiiy ifodalarga boy ijodiga nisbatan qo'llasak o'rinli bo'ladi. Darhaqiqat, o'zbek milliy she'riyatida o'z nafasi, o'z ovozi, o'z sozi, o'z uslubi va o'z yo'liga ega bo'lgan ijodkorlar qatorida Halima Xudoyberdiyeva ham – shoir, shaxs, ziyoli jamoat arbobi sifatida davr poeziyasini, ijtimoiy fikrni, yangilanish va uyg'onish suvratini, betinlik kayfiyatini millat tafakkuri va ruhiyatiga olib kirdi. H.Xudoyberdiyeva ruhiyati va shaxsiyati turkiy adabiyotimizdagi xalqimizning asrlar davomida sayqallanib boyib kelayotgan xalq og'zaki ijodi, dostonlar, mif, afsonalar va tarixiy haqiqatlardan ulgu oldi va ularga suyandi. Uning XX asr oxiri, X1 asr boshlarida yaralib, xalqimiz qalbidan joy olgan ma'naviy merosining asosini – millat qayg'usi, o'zlikni asrash va o'z erkiga ega bo'lish, yurt sha'nini asrash, avlodlar kelajagiga xavf tug'diruvchi illatlarga qarshi kurashish kabi vatanparvarlik tuyg'ularini ulug'lovchi, matonatli va e'tiqodda sobit Turon onasi obrazi siymosini yoritishga bag'ishlangan she'rlari tashkil qiladi. Shoiraning ushbu obrazni to'la qonli o'quvchi ongi va shuurida jonlantirishda so'z san'ati va badiiy tasvir mahoratining yuqori ekanligi ko'zga tashlanadi.

Shu o‘rinda, adabiyotshunos olim Ibrohim G‘ofurovning fikrlariga ko‘ra, shoira xoslikka ega ekanligi bilan ham adabiyotsevarlar qalbidan joy egallagan. “Halima she’riyat – badiiyatga o‘z jumlasini bilan kirib keldi. Zotan, adabiyotga – badiiyotga faqat xos jumla bilan kiradilar. Bir jumla o‘qiganda darhol bu Qodiriy, bu Usmon Nosir deydi. Halima ham ilk she’rlaridanoq shunday shoir bo‘ldi: jumlasiga qarab oltmish yildan beri “Bu Halima!” – deydi. Binobarin, biron she’rida birovga o‘xshamadi. Ergashganligi rost, ammo o‘xshashi yo‘q. Jumllarida qilichning shuvillashi, daryoning, aynan esa ona Sirdaryoning shovullashi eshitilib turadi”.[2;4-b.]

Xossatan, oltmish yildan ortiq vaqt mobaynida, xos she’riyati o‘z muhtashamligi bilan so‘z sinchilarining fikr va talqinlariga to‘la suhbatlarda e’tirof etildi. Tadqiqotlar esa, shoira she’rlaridagi quyma nolalar, navozishlar, hayqiriqlar, shahdlar, da’vatlar, inkorlar, qasoskorlik sovitini kiygan turkiy so‘zlar karvonida, qadim To‘ron qo‘ng‘irog‘ining jarangi, vatanparvarlik dovro‘g‘i bo‘lib, biz yashayotgan hayotdan, jamiyatdan yuzlab, minglab chaqirim oldinga ildamlab ketganligini ko‘rsatmoqda. Shoiraning mumtoz ijodi esa ana shunday tezlik masofalarni zabt eta olish kuchiga ega bo‘lganligi bilan ham o‘ziga xoslik kasb etadi.

Shoiraning “Yerda qolgan so‘zlarim” she’ridagi

Davom etgay hali bu jangim,
Bas kelgayman zaru zo‘rlarga,
Qanotimdan ayirma, Tangrim,
Kirgunimcha qaro go‘rlarga.

Kirganda ham tinmas bo‘zlarim,
Bo‘lar ular sharaf yo sharar.
Mening erda qolgan so‘zlarim
Bolalarni ko‘kka ko‘tarar! [3;508-b.]

degan she’riy misralarni o‘quvchi o‘qir ekan, bu yorug‘ olamda yuragidagi butun iymoni, or-nomusi, pokiza e’tiqodiga suyanib yashayotgan Turon onalarining siymosiga qiyos – bolalarini ko‘kka ko‘tarayotgan burgut tasvirini ko‘z oldida gavdalantiradi. Yillar o‘tsada

shoiraning mangulikka daxldor bo'lgan she'rlari unutilmasligini va hamisha barhayotligini anglash qiyin bo'lmaydi. Va qay kun onalarning erda qolgan so'zlari – qasos bo'lib, o'ch bo'lib, o'zlikni anglash yo'lida uning davomchilari bo'lgan avlodlarini – bolalarini ma'rifat osmoniga, komillik cho'qqilariga ko'tarajagini bashorat qiladi. Bu qarashlarni anglay olish, oldindan bashorat qila bilish, ertangi yorug' kunga bo'lgan yuksak ishonch – shoiraning ruhiyat ilmini yuksak darajada egallaganligidan dalolat beradi.

Shoira “Ko'p chiqdim men Vatanimning to'riga” deb nomlangan o'g'li Ulug'bekka bag'ishlangan she'rida Turon onalarining yana bir jasoratini ifodalashga muvassar bo'ladi.

Yaratganning ko'ngillarga solgan Vatanga bo'lgan muhabbati muqaddas tuyg'u sifatida insonni ulg'aytiradi, toblaydi, kuchlantiradi, ruhlantiradi. Shoira ona sifatida hamisha o'z farzandlarini himoya qiladi, insoniy fazilatlarini shakllantirishga, ularni to'g'ri yo'lni topishlariga ko'maklashishga, ajdodlar ruhiga sadoqat bilan yashashga, non-tuz bergan muqaddas tuproqni, ona yurtini himoya qila bilishga chorlaydi. Bu yo'lda eng avvalo o'zi ularga namuna bo'ladi. Vatanning ostonasidan tortib, to'riga chiqib aziz bo'lganini, bunday mukarramlilikni unutish mumkin emasligini mamnunlik bilan mardonavor e'lon qiladi.

Olloh bizga o'zga Vatan yozmagan,

Bobosini momosini bosmagan.

Yuz to'fondan bir yaprog'i to'zmagan

Metin bolam, qudrat bolam, kuch bolam!

Ko'p chiqdim men Vatanimning to'riga... [3;414-b.]

Shoira – ona bo'lib ko'ksini o'rtab, tirnab qonatgan dardlarini shunchaki hasrat qilmaydi. Satrlarda uyg'otish bongi kabi yurakka uradigan so'zlar, qat'iy iqrorlar va pushaymonlar bilan kitobxonga o'qitibgina qolmay, ravon anglatadi. O'zini yolg'ondakam baxtiyor yoki shodumon qilib ko'rsatmaydi. Holatini ro'y-rost namoyon qilishdan tortinmaydi, hijolat bo'lmaydi, or qilmaydi, buning uchun bo'ynini qismaydi. Shoira qay bir satrda o'z armonini ifoda etar ekan, u yurakka borib tegadi va gohida saltanatni qo'ldan bergan turkiy naslimiz, gohida birlashmasdan to'zg'igan

o‘zbek beklarining tarqoqligidan bug‘ilib, ozorlanib, armonlanib nola qiladi.

Men baxtliman desam bugun bu yolg‘ondir, yasamadir,
To‘marisdan tuyoqman-u, tirnog‘iga o‘xshamadim.
Turon yurtida turk bolalar bir-birining qonin ichdi,
Men odamday yashayverdim, bo‘ri bo‘lib qaqshamadim.

Turon yurtida turk bolalar bir-biriga tish sanchdilar,
Bir-birining kuragiga, yuragiga nish sanchdilar.
Ular jon taqsim qilarkan, zamonga qarg‘ish sanchdilar,
Nechuk sulton bolalarga cho‘ri bo‘lib yashamadim. [3;364-b.]

Turon yurtida kechgan janglar, kurashlar, notinchliklar, buzg‘unchiliklar, qondoshlar o‘rtasidagi uzilishlar shoiraning yuragini har lahzada emirib borayotganini, unga uyqu bermayotganini, xotirjam va xalovatda yashashiga qo‘ymasligini, bu yo‘lda uning o‘zi ham xalovatni o‘ziga xarom deb bilishini, toki millat bolalari bir-birini qo‘llab qo‘ltiqalaydigan, ahil-inoq bo‘lib, yurt qurib, davlat suradigan bo‘lmagunicha joni orom bilmasligini, shunday bo‘lmagunicha uning armonlari botmon-botmon bo‘lib qalbini dud bo‘lib bosib turishini yuqoridagi she‘rlarining davomida ham ifoda etadi. Bu yo‘lda orqaga chekinmaydi. Millatning bolalari bir-birin o‘nglayotgan damlar shoiraning qayta tirilar damlaridir. Zotan, shoiraning ruhi bedor, satrlari – nay nolasi kabi dala-dashtni uyg‘otib, insoniyatni goh yoqasidan ushlab, goh elkasidan oshib, goh bilagidan tortib, silkitib turadi.

Adabiyotshunos olim Dilmurod Quronovning “Adabiyotshunoslik lug‘ati” terminlari kitobida badiiy asarda narsa-hodisalarni jonli tasvirlash, his-tuyg‘u va kechinmalarni yorqin ifodalashga xizmat qiluvchi til vositalarining umumiy nomi — badiiy tasvir va ifoda vositalari ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan. Shoira ijodida quvonchu shodlikning, dardu iztirobning muvozanatini tenglashtira olgan shoira faqatgina oltmishinchi yillarninggina emas, balki etmishinchi, saksoninchi, to‘qsoninchi va bugungi kun ruhiyatida kechayotgan to‘lg‘oqlarni, o‘rtanishlarni, yonish va

yondirish maqomini she'riyatga oshno bo'lgan yoshlar va kattalar qalbiga Inchunun, mukammal haqiqatlar poydevoriga qurilgan she'riyatning bu muhtasham qasrida o'ziga xos evrilishlar davri hukm surdi. U gohi Ikkinchi jahon urushining qaqshatgich zarbalaridan toliqqan, goh qatag'on qurboniga aylangan, goh Afg'oniston janglarida tanasi parokanda bo'lgan, goh millat ozodligi yo'lida jonidan kechgan o'zbek o'g'lonlarining ruhini yod etib, sargashtanamo motam tutadi/ "Yarim kecha" she'rida:

Yarim kecha,
Yo'qolgan tinchim
Ko'kragimga qorlar qulaydi.
Qaytib kelar o'ttiz ettinchi...
Nihollar, chinorlar qulaydi.

Ona elim, ko'ksi to'la dog',
Tushding qora ro'yxatga tokay,
Sor o'g'illar tug'arsan biroq,
Oldirarsan kalxatga tokay. [3;362-363-b.]

Shoira yuragini yarim kechasi o'rtaydigan alamlar ko'p. Bu millat o'g'lonlarining boshiga tushgan musibatlardir. Millatimizning ma'rifatparvar, dovyurak, ziyoli farzandlarini yoppasiga qirg'in qilish siyosati Turon onalarining ko'zini qonga, yuragini zardobga to'ldirganini bevosita emas balki bilvosita o'z boshidan o'tkazgan ona bo'lib minbarlarda oriyat xaloskoriga aylanib kuylaydi. O'ttizinchi yillarning sovuq, izg'irin kunlarini qaytib kelishi bu yana millat taqdiridagi charaqlagan yulduzlarni so'ndirish uchun olib borilayotgan qora ishlarga qarshi turolmayotgan sodda va ezilgan xalqning ruhiyati bilan bog'liq o'laroq ekanligini ta'kidlaydi. Yonida bugun Qodiriy, Usmon, Cho'lpon, Fitrat va qator ziyoli ajdodlarining yo'qligidan oh urib, ma'rifat maydoniga kurashga otiladi.

Kutilmagan vaqtda kelgan sovuq xabar – bo'ri bo'lib uvvillaydigan holatga tushiradigan g'amning azobi – odamning etini muzlatadigan, tomirdagi qonlarni qaqshatadigan xabar. Uni shoira "Har kun xabar" deb nomlangan achchiq yig'isi ustida yozg'irib yozadi.

Har kun xabar,
Bir sovuq.
Dilim, poram, yig'laydi.
O'q ustiga tegar o'q,
Yangi yaram yig'laydi.
To'p-to'p qushlarim qurbon,
Kuchim ko'zimga etar.
Qo'lim kalta.
Qo'lda yo'q
Shahdu choram yig'laydi. [3;362-b.]

Dunyoda kuchi ko'ziga etgan, taqdirning achchiq zarbalari oldida qo'li kalta, chorasizlikdan ado bo'lgan onalar son-sanoqsiz. Lekin shoira bizga siymosini ko'rsatib bermoqchi bo'lgan onaning yuragi undan ham battar ko'rguliklarni ko'rgan. Uning ko'ksiga tekkan o'qning ustidan yana o'qlar yomg'iri yillar davomida to'xtovsiz yog'ilib tegaveradi.

Misli yarador she'rman,
Yuzlab o'qdan o'lmagan.
Chiqmog'imga yo'l bermay,
Qafas-qo'ram yig'laydi. [3;363-b.]

Yarador she'rning na'rasi bexosdan quloqlarni tom bitirayotgandek bo'ladi. To'ron onasining – yarador sher yanglig' og'riqlari tuzalmas. Bexos tuzatmoqchi bo'lib urinsang undanda battar qon oqib to'xtamaydigan, u qonning hidi butun dunyoni tahlikaga soladigan, qurquv va titroq aralash vahimaga ko'madigan darajada kuchli ekanligini yig'layotgan o'n sakkiz ming olam timsolida anglatishga harakat qiladi. "O'taman" she'rida esa:

O'zbek, qirg'iz, qironim birlashmasa til topib,
Turkularim qayta o'tkirlashmasa til topib,
Bugun tus-tus Turonim birlashmasa til topib,
Gumroh bo'lgan qavm ichra gumroh bo'lib o'taman. [3;363-b.]

degan qat'iy tan olingan iqrorlar qavmni buyuk maqsadlar yo'lida birlashishga, Turkulashishga, o'tkirlashishga, charxlanishga chorlaydi. Magarki amal shunday bo'lmas ekan gumroh bo'lgan qavmning onalari

toki abadul abad gumroh bo‘lib o‘tajagini tan oladi. Tan olish bu faqatgina mag‘lublikka sifat emas. Balki, birinchi o‘rinda mardlikka, jasurlikka, vatanparvarlikka, ulug‘likka, mumtozlikka, bahodirlikka erishish va g‘alaba qozonish sifati hamdir.

“Karomat” she‘ridagi bashorat esa, har bir millat fuqarosini oyoqqa turg‘izishi, otlantirishi kerak bo‘lgan ruhni o‘zida jamlagan.

Ko‘nglimda ko‘nglimning ming sinig‘i bor,
Ko‘nglimda g‘amlarning o‘tkir tig‘i bor,
Yig‘i bor, oldinda katta yig‘i bor,
Elning bolalari o‘lmas bekorga!

Obdon yuvgan bilan yuvilarmi qon,
Qotilidan qochib yo‘lga chiqqan jon,
Tobutlarda sarson... armon-a, armon...
Bu bolalar qoni yozilmas qorga! [3;407-b.]

Shoiraning muddaosi va iqrori shundan iboratki, millatning tarang tomirlaridan tizillab oqqan qora qonlarni faqat ona Vatanni ozod qilib, millatni millatparvar, vatanparvar qilib tarbiyalabgina yuvib poklash mumkin. Shunda ham u qonlar o‘zligini unutganlarni, Vatan qadrini toptaganlarni, o‘z nafsini millat manfaatidan ustun qo‘yganlarni dam-badam tutib turadi. Ko‘ngilning sinig‘i, o‘tkir tig‘i, oldinda kutilayotgan katta yig‘i – Afg‘oniston tuprog‘idan ona yurtga oqib kelgan tobutlar ustiga yog‘ilgan dahshatli fojealar misolida ko‘z oldimizdan o‘tadi. Yuraklarimizni muzlatadi. Alhol, jigargo‘shasi, dilbandidan ayrilgan ona Vatan tinchligi yo‘lida jonini qurbon qilgan o‘g‘lidan ikki dunyoda rozi bo‘lishligini elga mardona ayon qiladi. Lekin, bu armonlar ne-ne yomg‘iru do‘llarda ham yuvilib ketmasligi, qora qonning tutish fojeasi millat deganlarning yuragida tig‘ bo‘lib sanchilib turaveradi.

Bu kun tinch dengizday tursangda tek, jim
Qa‘ringdan o‘kirik kelmoqda, xalqim,
Ertaga bu jonsiz bolalar qalqib,
Jonli vijdonlarni tortajak dorga. [3;407-b.]

Dor – ne-ne elomonlarning hayotiga nuqta qo‘ygan dor, dor – ne-ne vatan xoinlarining bo‘yniga etolmay qolganu ikki dunyosida ta‘qib etgan dor, dor – ne-ne vatanparvarlarning boshiga etgan dor, dor – ne-ne jonli vijdonlarni xalqning ko‘z oldida qatl qilgan dor. Bu dor shunchaki bir og‘ochlarga bog‘langan arqonlar emas. Bu millat xiyonatkorlariga atalgan xalqning qarg‘ishi, millat fidoyilariga bo‘lgan duosidir. Dor – qarg‘ish, dor – duo. Mana shu ikkita qurol bilan onalar – dunyoni ishg‘ol qilishga qodir xalqdir. Xalqimizning qahramon ayollari To‘maris, Qurbonjon Dodho, Hadichai Kubro va boshqalar Turon onalarining asl vakilalari bo‘lib maydonga chiqdi. G‘animlarni doimo manmanlik va o‘zgalar sha’nini toptashning, o‘zgalar yurtiga yovqarash qilishning oqibatlari fojeali tugashidan ogohlantirdi. Mamlakatni himoya qilguvchilar, millat kelajagini asraguvchi va yaratuvchilar borligini, bor bo‘lganda ham ular joni bilan, jonini olsalar qoni bilan, qonlari qurisa shoni bilan, asl turkiy fikrati bilan kurashga tayyor turishining xabarini anglatib turdi. “Erkday ko‘tarilaman” she’rida:

Tor qafasni sindirganman,
Ko‘kda ko‘ksim tilaman.
Men joyimdan qo‘zg‘olaman,
Erkday ko‘tarilaman.
Erk qushlari to‘kkan qonlar,
Bekor ketmas, bilaman.
Men joyimdan qo‘zg‘olaman,
Erkday ko‘tarilaman. [3;508-b.]

Shoira qiyos etgan erk qushlarining sardori bo‘lgan Turon onasi – doim ko‘kka ko‘tariladigan shahdu jahdi bilan dunyoni hayratga sola oladi. “Iltijo” she’rida shoiraning asl maqsadi satrlarga qalqib chiqadi:

Silkindim, qadim Turk loshin ko‘tardim,
G‘animning bostirgan toshin ko‘tardim,
Ulimning egilgan boshin ko‘tardim,
Xudoyim, ulimga podshohlik ber!

O‘ylarman, men kimning urvog‘i, men kim,

Tilimni o'lim ham qilolmagay jim.

So'ylarman go'rimni bosganda ham chim:

“Xudoyim, elimga podshohlik ber”. [3;396-b.]

Shoiraning bunday yonishidan, bedorligidan, jonsarakligidan faqat millat taqdiri uchun kuyinib, hasrat qilish holati emas, balki, millatni uyg'otish va uning ertasiga yorug'lik va ma'naviy yuksaklikni tilash, chorlash va uni o'z ko'zlari bilan ko'rish hamda his qilish muddaosi ustuvor ekanligini uqish mumkin. Ushbu satrlardagi iltijo – jadid bobomiz Abdurauf Fitratning “Millatining e'tibor va sharafi bo'lmagan kishining u qanchalik sharifu boy bo'lsa ham e'tibori bo'lmaydi”, [1;109-b.] degan qayg'ularidan qayg'urish jarayoniga o'tish holati edi.

“O'zimga ber” she'rida shoira asl maqsadini amalga oshishida shijoatni, g'ayratni o'z qo'liga olmog'i kerakligini anglatadi.

Otam, onam ko'ngli yig'lab, bo'shab o'tdi,

Otam, onam yog'iyga par to'shab o'tdi,

Otam, onam tiz cho'kkancha yashab o'tdi,

Xudo, endi madingni tizimga ber.

Soviy-soviymuzlagan dil muzliklarim,

Eriy boshlab so'z ochmoqda so'zliklarim,

Qaytsa, qaytmas bo'lib ketgan o'zliklarim,

Turk, Turonni ko'tarmoqni o'zimga ber. [3;396-b.]

Xulosa qilib aytganda, Millat va Vatanning sha'nini ko'taradigan bolalarga ona bo'lishni, ularni hamisha bir-biriga mehrli, sadoqatli ko'rishni armonlari orzulari ruyobida bo'lishini duo va iltijolarida yaratgandan tilaydi. Turon onalarining maqsadu murodi shunday o'lganlik kasb etadi. U maqsad har doim millatning ma'naviy ko'tarilishini uning dovyurak, jasur, uyg'oq, bir-birini quvvatlaydigan farzandlari bo'lishi va jahoniy ezgu ishlarni amalga oshira olishini ko'zlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. Publitsistik maqola, maktub va risolalar. 2021y 368 bet, 109-bet.

2. Ibrohim G'ofurov. "Halima ruhoniyyati maqolasi. "Halq so'zi" gazetasi. 2019 yil, 22 fevral, B.4
3. H.Xudoyberdiyeva "Buyuk qushlar".she'rlar to'plami Toshkent.O'zbekiston 2012y-726 bet
4. D.Quronov, Z.Mamajonov, M.Sheraliyeva.Adabiyotshunoslik lug'ati – Akademnashr.2013y.— 408 bet.
5. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/yozuvchilar-adabiyot-togrisida>

UCHINCHI SHO‘BA:

IJTIMOIIY-MA’NAVIY JARAYONLARNI TAHLIL QILISH VA ILMIY YONDASHUV MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

IJTIMOIIY VA MA’NAVIY JARAYONLAR TAHLILI: ILMIY YONDASHUVLARNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Tashtemirova Nadira Nematillaevna

*DSc, Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni rivojlantirish
ilmiy tadqiqot instituti ilmiy kotibi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarni ilmiy asosda tahlil qilishning dolzarb masalalari ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy globallashuv sharoitida jamiyatda kechayotgan ijtimoiy o‘zgarishlar va ma’naviy transformatsiyalarni tadqiq etishda yangi ilmiy yondashuvlarni takomillashtirish zarurati asoslab beriladi. Shuningdek, ijtimoiy-gumanitar fanlarda metodologik yondashuvlarning o‘rni, tahlil usullarining samaradorligi hamda kompleks tadqiqotlar olib borishning ahamiyati yoritiladi. Ishda ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarni chuqur anglash orqali jamiyat barqarorligi va taraqqiyotini ta’minlashga xizmat qiluvchi ilmiy xulosalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy jarayonlar, ma’naviyat, ilmiy yondashuv, tahlil, metodologiya.

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida jamiyat taraqqiyoti ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarning qanday yo‘nalishda rivojlanishiga bevosita bog‘liqdir. XXI asrda inson kapitali, ma’naviy qadriyatlar, axborot makoni va innovatsion tafakkur jamiyat barqaror rivojlanishining asosiy omillariga aylanmoqda. Shu bois ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarni ilmiy asosda tahlil qilish, ularni boshqarish va prognozlash masalasi dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, "Yangi O'zbekiston" konsepsiyasi doirasidagi o'zgarishlar ijtimoiy va ma'naviy sohalarda tub burilishlarni yuzaga keltirdi. Davlat rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Inson qadri uchun" tamoyili jamiyatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishi sifatida belgilandi. Mazkur yondashuv ijtimoiy jarayonlar (ijtimoiy mobilizatsiya, urbanizatsiya, ijtimoiy institutlar transformatsiyasi) va ma'naviy jarayonlar (qadriyatlar tizimi, milliy o'zlikni anglash, madaniy merosni asrash)ni uyg'un holda o'rganishni taqozo etadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasida ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni [1] ma'naviy jarayonlarni ilmiy va tizimli o'rganishning muhim huquqiy asosini yaratdi. Ushbu hujjatda ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, zamonaviy metodologiyalarni joriy etish zarurligi alohida ta'kidlangan.

Mazkur maqolaning maqsadi - ijtimoiy va ma'naviy jarayonlarni tahlil qilishda qo'llanilayotgan ilmiy yondashuvlarni takomillashtirish masalalarini zamonaviy sharoitda o'rganish, amaliy misollar asosida ularning samaradorligini asoslab berishdan iborat.

1. Ijtimoiy va ma'naviy jarayonlar tushunchasi va ularning o'zaro bog'liqligi.

Ijtimoiy jarayonlar - bu jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlar, ya'ni ijtimoiy guruhlar, institutlar va munosabatlarning rivojlanishi bilan bog'liq hodisalardir. Masalan, urbanizatsiya jarayoni natijasida O'zbekistonda shahar aholisi ulushi 2016-yildagi 50,6 foizdan 2024-yilda qariyb 51,7 foizga etgani kuzatilmoqda [2]. Bu esa ijtimoiy infratuzilma, bandlik va turmush tarzida sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda.

Ma'naviy jarayonlar esa jamiyatning ichki ruhiy-axloqiy holatini ifodalaydi. Bu jarayonda qadriyatlar transformatsiyasi, milliy identitet, ma'naviy merosni tiklash kabi masalalar muhim ahamiyatga ega. Masalan, so'nggi yillarda yoshlar o'rtasida kitobxonlikni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish" dasturlari ma'naviy jarayonlarning ijobiy rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Mazkur ikki jarayon o‘zaro dialektik birlikda rivojlanadi. Ijtimoiy o‘zgarishlar ma’naviy qadriyatlarni shakllantirsa, ma’naviy omillar esa ijtimoiy tizim barqarorligini ta’minlaydi. Bu holatni ijtimoiy-madaniy determinatsiya atamasi orqali izohlash mumkin.

2. Zamonaviy ilmiy yondashuvlar va ularning xususiyatlari.

Bugungi kunda ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarni o‘rganishda bir qator ilmiy yondashuvlar qo‘llanilmoqda:

- Sistemali yondashuv - jamiyatni yagona tizim sifatida o‘rganadi.
- Sinergetik yondashuv - murakkab ijtimoiy tizimlarning o‘z-o‘zini rivojlantirish xususiyatlarini tahlil qiladi.
- Komparativ tahlil - turli jamiyatlar tajribasini solishtirish orqali umumiy qonuniyatlarni aniqlaydi.
- Empirik tahlil - sotsiologik so‘rovlar va statistik ma’lumotlarga asoslanadi.

Masalan, O‘zbekistonda “Mahalla instituti” faoliyatini o‘rganishda empirik va sistemali yondashuvlar uyg‘un holda qo‘llanilmoqda. Bu esa mahalla tizimining ijtimoiy boshqaruvdagi rolini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, Prezidentning 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni [3] ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarni ilmiy asosda boshqarish zarurligini yana bir bor tasdiqladi. Ushbu strategiyada “inson kapitalini rivojlantirish”, “ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish” kabi ustuvor yo‘nalishlar belgilangan.

3. Raqamli transformatsiya va ma’naviy muhit.

Raqamli texnologiyalar rivoji ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot almashinuvi tezlashdi, biroq bu jarayon “axborot xavfsizligi”, “mediamadaniyat” kabi yangi tushunchalarni kun tartibiga olib chiqdi.

Masalan, O‘zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 2024-yilda 32 milliondan oshdi [4]. Bu esa yoshlar ongiga ta’sir qiluvchi axborot oqimini keskin oshirdi. Shu bois ma’naviy immunitetni shakllantirish muhim vazifaga aylandi.

Bu borada davlat tomonidan bir qator qarorlar qabul qilindi, jumladan, “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi [5] doirasida axborot madaniyatini oshirish, yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish masalalari alohida belgilangan.

4. Ilmiy yondashuvlarni takomillashtirish zarurati.

Hozirgi sharoitda mavjud ilmiy yondashuvlarni takomillashtirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi zarur:

- Interdisiplinar yondashuvni kuchaytirish - sotsiologiya, falsafa, psixologiya va axborot texnologiyalarini integratsiya qilish.
- Ma’lumotlarga asoslangan tahlil (data-driven analysis) - katta hajmdagi statistik va empirik ma’lumotlardan foydalanish.
- Prognozlash modellarini ishlab chiqish - ijtimoiy jarayonlarning kelajakdagi rivojlanishini oldindan aniqlash.
- Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash - global va lokal jarayonlarni muvofiqlashtirish.

Masalan, yoshlar orasida jinoyatchilik darajasini kamaytirish bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlarda psixologik va sotsiologik yondashuvlar birgalikda qo‘llanilmoqda. Bu esa samarali natijalarga olib kelmoqda.

5. Amaliy natijalar va istiqbollar.

O‘zbekistonda ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarni ilmiy asosda boshqarish natijasida quyidagi ijobiy natijalar kuzatilmoqda:

- aholining turmush darajasi oshmoqda;
- yoshlar siyosatiga e’tibor kuchaymoqda;
- milliy qadriyatlarga hurmat ortmoqda;
- fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanmoqda.

Kelgusida esa sun’iy intellekt, big data va analitik platformalar yordamida ijtimoiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkoniyatlari kengayadi. Bu esa ilmiy yondashuvlarning yanada takomillashuviga olib keladi.

Ijtimoiy va ma’naviy jarayonlar jamiyat taraqqiyotining o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan asosiy omillaridir. Zamonaviy sharoitda ularni chuqur ilmiy tahlil qilish, ayniqsa, tizimli, sinergetik va interdisiplinar yondashuvlar

asosida o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, inson kapitalini rivojlantirish va ma'naviy muhitni mustahkamlashga qaratilgan davlat siyosati bu jarayonlarning barqaror rivojlanishini ta'minlamoqda.

Shu bilan birga, raqamli transformatsiya sharoitida ilmiy yondashuvlarni takomillashtirish, ma'lumotlarga asoslangan tahlil va prognozlash usullarini keng joriy etish zarur. Bu esa jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, ma'naviy qadriyatlarni asrab-avaylash hamda kelajak taraqqiyotini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son Farmoni. "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida". 2019-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2024-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni. "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi". 2022-yil.
4. Raqamli texnologiyalar vazirligi hisobotlari, 2024-yil.
5. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. Toshkent, 2020.

VATANPARVARLIK JAMIYAT MA'NAVY-AXLOQIY BIRLIGINING ASOSI

Aliyeva Dilbar Valiyevna

*Alfraganus universiteti Filologiya fakulteti
"Tillarni o'qitish" markazi v.b.dotsenti,
RMMM huzuridagi Ijtimoiy - ma'naviy tadqiqotlar
instituti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya Mazkur maqolada vatanparvarlik tushunchasi jamiyatning ma'naviy-axloqiy birligini ta'minlovchi fundamental omil sifatida tadqiq etilgan. Muallif vatanparvarlik ijtimoiy barqarorlik va milliy yuksalishning harakatlantiruvchi kuchi ekanligini ilmiy asoslab beradi. Maqolada globallashuv sharoitida yoshlar qalbida Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, milliylik, shoirlar, ozod, Vatan, jamiyat, she'riyat.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng ma'naviy-ma'rifiy ishlarga davlatimiz siyosatining muhim ustivor masalalaridan biri sifatida qarala boshladi. Yurtimizda mustaqillik shamollari esa boshlagan davrdanoq, kishilar ongi, dunyoqarashi, tafakkuri, maqsad va intilishlarida, bir so'z bilan aytganda ma'naviy-mafkuraviy olamida, ruhiy tabiati va hatto qiyofasida ulkan o'zgarishlar paydo bo'la boshladi. [1]

Chunki, mustaqillik erkinlik, milliylik, vatanparvarlik darvozalarini ochib, insonlarni ezgulik sari boshladi. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev - Mustaqillik yillarida mamlakatimizda yoshlarni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash, ma'naviy etuk va jismonan sog'lom barkamol avlodni voyaga etkazish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida muayyan ishlar amalga oshirildi. [2]

Barcha zamonlarda kuylangan vatan, ozodlik, mustaqillik mavzulari bu davrda yanada dolzarb ko'rinish oldi. E'tiborlisi, XX asr she'riyatida har

bir davrga xos xususiy jihatlar aniq ko‘rinsa-da, Vatan mavzusidagi asarlar – she‘rlarning mazmun va mohiyatida ichki bir umumiylik, yaxlitlik sezilib turadi. Bu mohiyat – Vatanni qariyb bir yuz o‘ttiz yil davom etgan mustamlakachilik zanjirlaridan qutqarish, millatni hur, ozod ko‘rish istagining goh ochiq-oshkor, gohida esa yashirin ifoda topganligida bilinadi. [7]

Zamonaviy O‘zbekistonda yangi ijtimoiy munosabatlar qurilmoqda, shuning uchun zamonaviy o‘zbek madaniyatining tubida sodir bo‘layotgan qiymat o‘zgarishlarini tahlil qilish kerak. [5] Ijtimoiy-siyosiy hayot amaliyoti bir tomondan zamonaviy o‘zbek she‘riyatida vatanparvarlik nazariyasini rivojlantirishda uzviylikni ta‘minlash zarurligini, ikkinchi tomondan esa uning shakllanishiga ta‘sir etuvchi barcha narsani ilmiy tahlil qilish zarurligini ko‘rsatib berdi. Zamonaviy o‘zbek she‘riyatida vatanparvarlik ayniqsa muhim qadriyatdir, chunki u zamonaviy o‘zbek jamiyatining birligi, uyg‘unligi, turli xil insoniyat jamiyatida uning o‘ziga xosligi va madaniy o‘ziga xosligini saqlash uchun asosdir.[4]

XX asrning 80-yillariga kelib sobiq sho‘ro mamlakatida ijtimoiy yangilanish zarurati tug‘ildi va bu holat jamiyatning barcha bo‘g‘inlari, xususan ma‘naviy hayotida ham tub o‘zgarishlarni vujudga keltirdi. O‘zbek adabiyotida ham ana shu o‘zgarishlar sezgisi bilan tug‘ilib shakllanayotgan yangi bir avlodning adabiy maydondagi faoliyati milliy badiiy tafakkur rivojiga o‘ziga xos hissa bo‘lib qo‘shildi. Shu ma’noda, 80-yillar o‘zbek she‘riyatining peshqadam vakillaridan biri – Shavkat Rahmon ijodini avlodlari va davr qamrovida o‘rganish nafaqat bir individual shaxs, balki XX asr o‘zbek she‘riyati hamda 70–80-yillar avlodi ijodining mavzundariyasi, uslubiy-shakliy izlanishlarini yoritishga, muhim ilmiy-nazariy xulosalar chiqarishga imkon yaratadi.[7]

Vorisiylik qonuniyati hamma joyda bir xil amal qiladi. 70–80- yillar o‘zbek she‘riyatiga kirib kelgan avlod ham o‘z iste‘dod va iqtidorini salafklarining ijodiy tajribalarini rivojlantirish orqali namoyon etdi. Odatda, iste‘dod mavjud an‘analarni qabul qiladi, yangilaydi, boyitadi, o‘zligini namoyon etib, kelajak avlodga etkazadi. Ana shu murakkab ijodiy

jarayonda badiiy tafakkurning avlodlararo tadrijiy rivojlanish qonuniyatlari namoyon bo‘ladi.

Barcha zamonlarda kuylangan vatan, ozodlik, mustaqillik mavzulari bu davrda yanada dolzarb ko‘rinish oldi. E’tiborlisi, XX asr she’riyatida har bir davrga xos xususiy jihatlar aniq ko‘rinsa-da, Vatan mavzusidagi asarlar – she’rlarning mazmun va mohiyatida ichki bir umumiylik, yaxlitlik sezilib turadi. Bu mohiyat – Vatanni qariyb bir yuz o‘ttiz yil davom etgan mustamlakachilik zanjirlaridan qutqarish, millatni hur, ozod ko‘rish istagining goh ochiq-oshkor, gohida esa yashirin ifoda topganligida bilinadi. Ushbu katta davrning yorqin namoyandalari Cho‘lpon, Hamid Olimjon, Oybek, Abdulla Oripov, Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Xurshid Davron kabi shoirlarning vatan mavzusidagi she’rlarini qiyosan o‘rganib, badiiy tafakkurning ijtimoiy yo‘nalishdagi tadrijiyligini g‘oya, mazmun, shakl va ohang misolida yaqindan kuzatish mumkin.[6]

XX asrning 30-yillariga kelib sho‘ro hukumati adabiyot jilovini to‘liq qo‘liga oldi. Adabiyotga partiyaviylik, sinfiylik mezonlari bilan yondashgan sotsialistik realizm qolipi tatbiq etildi, qatag‘on avjiga chiqdi. Aynan shu davrda (1939 yili) Hamid Olimjonning “O‘zbekiston” she’ri yozildi. She’rni ona yurtga qasida deb nomlash mumkin.

...O‘xshashi yo‘q bu go‘zal bo‘ston,
Dostonlarda bitgan guliston –
O‘zbekiston deya atalur,
Uni sevib el tilga olur.
Chiroylidir go‘yo yosh kelin,
Ikki daryo yuvar kokilin;
Qorli tog‘lar turar boshida,
Gul vodiylar yashnar qoshida.
Chor atrofga yoyganda gilam,
Aslo yo‘qdir bundayin ko‘klam...

Cho‘lpon va Xurshid Davron she’rlariga qiyos etilsa, “O‘zbekiston” she’ri mazmunan ikkinchi bir qutbni tashkil etadi. Go‘yo millatning 20- va 80-yillar ijtimoiy hayotida dolzarb bo‘lgan muammolari 30–50-yillarda yo‘q bo‘lgandek tasavvur uyg‘otishi mumkin. Nega istibdod va zulm avj

nuqtaga chiqqan bir pallada shoir baland pafosda yurt qasidasini kuylamoqda? Nahotki 30-yillardan keyin xalqning ozodlik, mustaqillik haqidagi orzu-niyatlari birdan unutilgan bo'lsa? Xalqning iztiroblari, dil yaralari shuncha tez bitgan bo'lsa?.. Bizningcha, bu she'rda aksilifoda hodisasi voqe bo'lmoqda. Aksilifoda, bu yig'isini kulgu, kulgusini yig'i bilan kuylashdir. Bu davrga kelib, xalq ruhiyati, kayfiyati, kechinmalarining bir qutbdagi ifodasi yuzaga chiqqan.[3]

Naql qilishlaricha, bir zolim bosqinchi begona elni g'orat qilib, askarlariga uni uch kun talash imkonini beribdi. Keyin mag'lublar nima qilishmoqda, deb so'rabdi. Ular norozilik bildirishayapti, degan javobni olgach, yana uch kun talashni buyurib, so'ng ahvolni surishtiribdi. El yig'layapti, degan javobni eshitib, tag'in uch kun talanglar, debdi. Bu muddatni ham o'tkazib, tobelarning taqdiri bilan qiziqibdi. Yel qo'shiq aytayapti deyishganida, talashni to'xtating, degan ekan. Xuddi naqlda aytilganidek, Hamid Olimjon avlodining baxtni kuylashi zulmning zo'ridan tug'ilgan meva edi. Bu avlod shoirlarining ijodini oddiy mezonlar bilan o'lchash yanglish xulosalarga olib keladi. "O'zbekiston" she'ri vatanga beg'ubor muhabbatning poyetik ifodasi sifatida bugunning o'quvchisiga ham qalban yaqin. Bu yaqinlik shoir she'ridagi chin vatanparlik tuyg'ularini Cho'lpon kabi salaflari va A.Oripov, Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Xurshid Davron kabi keyingi avlod vakillari ijodidagi vatan haqida bitilgan she'rlardagi g'oya bilan bir maxrajga keltiradi. Hamid Olimjon o'z davrining farzandi, zamondoshlarining tipik vakili edi. Naim Karimov ta'kidlaganidek: "Shoir o'zining eng yaxshi lirik asarlarida o'z avlodining ruhiy kechinmalarini, uning boy va musaffo ichki dunyosini gavdalantiradi. Hamid Olimjon poyeziyasidagi lirik qahramon aksariyat hollarda, ayni paytda, ham shoirning o'zi, uning real prototipi sifatida ko'rinadi, ham shoir mansub bo'lgan avlodning biografiyasini o'zida eltadi". Bu avlod kuylagan baxt chuqur mazmunga egadir. Ko'rib turibmizki, badiiy tafakkur tadrijida muayyan mavzuning ifoda shakllari, mazmuni, ohang yo'sini, pafos va urg'usi turlicha bo'lishi mumkin, lekin ularning g'oyaviy yaxlitligi saqlanib qolmoqda.

Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Xurshid Davron, Yo'ldosh Eshbek va boshqa shoirlarning she'rlari turli uslub va yo'nalishlarda yozilgan bo'lsa-da, ular ijodida mazmun va g'oyani yaxlit tadrijiy bosqichlarda ko'ramiz. Ularning ilk she'rlarida ijtimoiy mazmundagi she'rlar u qadar ko'zga tashlanmasa-da, keyinchalik Vatan va millat mavzusi asosiy o'rin tutdi. Xususan, Shavkat Rahmonning 70-yillardan 80-yilgacha bo'lgan davrdagi ijodida yosh yurakning sof tuyg'ulari tabiat manzaralariga qiyosan tasvirlandi.

Sahar turdim, quyoshni kutdim,
Shudringlarga chaydim yuzimni.
Buloqlarga labimni tutdim
Va borliqda ko'rdim o'zimni...
Ko'zlarimdan toshdi shuurim,
To'lib ketdi bag'rimga navo.
Mangulikday tuyuldi umrim,
Mangulikday tuyuldi dunyo...

Shoir lirik qahramoni mo'jizalarga to'la dunyoni bor go'zalligi bilan o'ziga singdirar ekan, undan umrboqiylik tuyadi. Dunyoning manguligi tunganmas kuydek nyekbin orzular olamiga uni oshno etadi. Ayni kechinmalar Xurshid Davron, Usmon Azim va boshqa shoirlar she'rlarining ham mavzu-mundarijasini tashkil etardi. Sir to'la dunyoning she'rga evrilishi bu avlod shoirlari ijodini ilk davrida ona tabiatning go'zalligi-yu baxtli bolalikning orzular olamidan olingan beqiyos timsollar vositasida kuylanishida yorqin ko'rinadi.

Bu davr she'riyatida ijtimoiy mavzu faol ko'rinish olgan bo'lsa, bunga asosiy sabab ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar: voqealarning keskin tus olishi, sobiq sho'ro davlatining qayta qurish va oshkoralik siyosati, ittifoqdosh respublikalarning asta-sekinlik bilan o'z mustaqilliklari sari qadam-baqadam borishi va ushbu murakkab jarayonda she'riyatning, umuman, adabiyotning jamiyatni harakatlantiruvchi kuchlarning oldingi safida bo'lishidir.[5]

Xulosa qilib aytganda, XX asrning 20-yillar avlodi she'riyatida qo'ldan ketayotgan vatan qayg'usi qanchalik o'rtanib kuylangan bo'lsa, XX

asrning 70–80-yillar she'riyatida vatan mustaqilligini, erk va ozodlikni qayta qo'lga kiritish g'oyasi baralla yangradi. XX asrning 20-yillarda zulm qanchalik qasdi-bastiga olsa, she'riyatda aytilmoqchi bo'lgan fikr ramz va timsollarda yo'g'rib, tagma'no ichiga singdirilib kuylandi. XX asrning 70–80- yillar she'riyatida esa timsol va majozlar orqali ifodalangan, tagma'nolarga singdirilgan vatan mavzusi tobora ochiq-oydin namoyishkorona ifoda topib, she'r ba'zan badiiy ravonlikdan ko'ra ohangdor nutq shaklida ham namoyon bo'la boshladi. Shavkat Rahmon va uning safdoshlari ijodi buning yorqin misolidir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliy janob xalqimiz bilan birga quramiz T.: O'zbekiston, 2017. 242b
2. Mirziyoyev Sh. Erkin va faravon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T. : O'zbekiston, 2017-yil
3. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. — М., 2018.-253 с.
4. Aliev A. Ma'naviyat, qadriyat va badiiyat . - T.: Akademiya, 2020
5. Asrlarga teng yillar. Mustaqillik darsi (ma'ruza matni). - T.: O'AJBNT markazi, 2021. -60
6. Ibragimova G.X. Kasb ta'limi tizimida o'quvchi-yoshlar ma'naviyatini milliy istiqloq g'oyasi asosida shakllantirish. - T.: Fan, 2021. -159 b.
7. Hasanboev J., Hasanboeva O., Turopova M. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. -T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 2022. -112 b.

ZAMONAVIY O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISH VA MA’NAVIY QADRIYATLAR INTEGRATSIYASI

Salimjon Evatov

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy O‘zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlari va ma’naviy qadriyatlar integratsiyasi masalalari tahlil qilinadi. Bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida iqtisodiy islohotlar, raqamli transformatsiya va ijtimoiy modernizatsiya jarayonlari ma’naviy qadriyatlar bilan uyg‘unlashuvi ilmiy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, milliy identitetni saqlash, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va inson kapitalini rivojlantirish masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, ma’naviy qadriyatlar, modernizatsiya, globallashuv, milliy identitet, raqamli iqtisodiyot

Zamonaviy O‘zbekiston taraqqiyot bosqichida chuqur iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonlar faqat iqtisodiy tizimni isloh qilish bilan cheklanmay, balki jamiyatning ma’naviy asoslarini ham yangilashni talab etadi. Chunki iqtisodiy rivojlanishning barqarorligi jamiyatdagi ma’naviy muhit bilan bevosita bog‘liqdir [1]. Zamonaviy O‘zbekiston taraqqiyotida iqtisodiy islohotlar bilan birga ma’naviy yangilanish jarayoni ham muhim o‘rin tutadi. Iqtisodiy o‘sishning barqarorligi jamiyatdagi axloqiy me’yorlar, ishonch va ijtimoiy hamjihatlik darajasiga bevosita bog‘liq bo‘lib, bu omillar ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi asosiy poydevor hisoblanadi.

O‘zbekiston iqtisodiy tizimi so‘nggi yillarda bozor mexanizmlariga asoslangan yangi bosqichga o‘tdi. Xususiyl sektorning kengayishi, investitsiya muhitining yaxshilanishi va sanoatning modernizatsiyasi iqtisodiy o‘sishni ta’minlamoqda [2]. Ushbu jarayonlar mamlakatda iqtisodiy faollikni oshirib, raqobat muhitini kuchaytirdi. Xususiyl sektorning kengayishi yangi ish o‘rinlarini yaratishga xizmat qilmoqda, investitsiyalar oqimi esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirmoqda. Sanoatning

modernizatsiyasi iqtisodiy tizimning texnologik yangilanishiga olib kelmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi ham muhim omilga aylandi. Elektron hukumat, onlayn xizmatlar va raqamli to'lov tizimlari jamiyat hayotini tubdan o'zgartirmoqda. Bu jarayonlar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki yangi ijtimoiy munosabatlarni ham shakllantiradi [3]. Bu jarayonlar davlat xizmatlarining shaffofligini oshirib, fuqarolar va davlat o'rtasidagi aloqalarni soddalashtiradi. Raqamli texnologiyalar ijtimoiy munosabatlarni tezkor va samarali qiladi, fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonidagi ishtirokini kengaytiradi hamda jamiyatda yangi raqamli madaniyat shakllanishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, iqtisodiy islohotlar inson kapitalini rivojlantirish bilan uzviy bog'liq. Ta'lim tizimi modernizatsiyasi, innovatsion fikrlashni rivojlantirish va yoshlar siyosati iqtisodiy taraqqiyotning muhim asoslaridan biridir.

Ma'naviy qadriyatlar jamiyatning axloqiy va madaniy asosini tashkil etadi. O'zbek jamiyatida qadimdan oilaviy qadriyatlar, hurmat, bag'rikenglik va hamjihatlik kabi tamoyillar ustuvor bo'lib kelgan [4]. Qadriyatlar jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular insonlar o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlab, ijtimoiy munosabatlarni uyg'unlashtiradi. Shu bilan birga, ma'naviy qadriyatlar yosh avlod tarbiyasida asosiy yo'nalish bo'lib xizmat qiladi va milliy o'zlikni saqlashga yordam beradi. Globallashuv jarayoni ushbu qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishni yanada muhim qiladi. Chunki global axborot oqimi milliy madaniyatga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli milliy identitetni saqlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi [5].

Ma'naviy qadriyatlar jamiyat hayotida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Ular insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solib, jamiyatda o'zaro ishonch, hurmat va mas'uliyat tuyg'usini shakllantiradi. Ayniqsa, adolat tamoyili va hamkorlik madaniyati mustahkam bo'lgan jamiyatlarda ijtimoiy ziddiyatlar kamayadi, turli guruhlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar esa murosa yo'li

bilan hal etiladi. Bu holat o'z navbatida ijtimoiy muhitning sog'lomlashishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, ma'naviy qadriyatlar iqtisodiy jarayonlarga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatda ishonch darajasi yuqori bo'lsa, tadbirkorlik faollashadi, investitsion muhit yaxshilanadi va iqtisodiy hamkorlik kengayadi. Ishbilarmonlik munosabatlarida halollik va adolat tamoyillarining ustuvorligi iqtisodiy tizimning samarali ishlashiga yordam beradi. Shu bilan birga, ijtimoiy ishonchning kuchayishi davlat va fuqarolar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi, bu esa iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshishiga zamin yaratadi.

Zamonaviy O'zbekistonda iqtisodiy rivojlanish va ma'naviy qadriyatlar o'rtasida integratsion yondashuv shakllanmoqda. Bu jarayon bir nechta asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi.

Birinchidan, iqtisodiy islohotlar inson manfaatiga yo'naltirilgan holda amalga oshirilmoqda. Bu "inson kapitali" konsepsiyasining ustuvorligini ko'rsatadi [6]. Zamonaviy iqtisodiy siyosatning asosiy yo'nalishlaridan birini aks ettiradi. Inson manfaatiga yo'naltirilgan islohotlar iqtisodiy rivojlanish markazida inson omili turganini bildiradi. "Inson kapitali" konsepsiyasi esa shaxsning bilim, malaka, sog'liq va ijodiy salohiyatini iqtisodiy qiymat sifatida baholashga asoslanadi. Bu yondashuv mehnat resurslarining sifatini oshirish, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Natijada iqtisodiy o'sish faqat moddiy ko'rsatkichlar bilan emas, balki inson salohiyatining rivojlanishi bilan ham belgilanadi.

Ikkinchidan, ta'lim va tarbiya tizimi ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirilmoqda. Yoshlar nafaqat bilimli, balki axloqan etuk shaxs sifatida shakllantirilmoqda. Ta'lim va tarbiya tizimini ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda yoshlar faqat bilim va ko'nikmalarni egallab qolmay, balki axloqiy me'yorlar, vatanparvarlik va mas'uliyat tuyg'ularini ham o'zlashtiradi. Natijada jamiyatda ijtimoiy mas'uliyatli, mustaqil fikrlaydigan va ma'naviy barkamol avlod shakllanadi. Bunday yondashuv

ta'lim tizimini nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki jamiyatning ma'naviy barqarorligini ta'minlovchi muhim institutga aylantiradi.

Uchinchidan, davlat siyosatida milliy madaniyat va tarixiy merosni asrashga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu jamiyatning ma'naviy asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Milliy madaniyat va tarixiy merosni asrash jamiyatning tarixiy xotirasini saqlab qolish, milliy o'zlikni mustahkamlash hamda avlodlar o'rtasida uzviylikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu jarayon xalqning madaniy qadriyatlariga hurmatni kuchaytiradi va fuqarolarda vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantiradi. Shuningdek, tarixiy merosni asrash orqali jamiyatda ma'naviy barqarorlik mustahkamlanadi, milliy g'urur va birlik hissi kuchayadi. Natijada ma'naviy asoslar jamiyat taraqqiyotining muhim tayanchi sifatida yanada mustahkamlanadi. Globallashuv jarayoni milliy jamiyatlar uchun yangi imkoniyatlar bilan birga ma'naviy tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi yoshlar dunyoqarashiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda [7]. Shu sababli milliy qadriyatlarni zamonaviy shakllarda targ'ib qilish zarur. Raqamli platformalar, ta'lim tizimi va madaniy loyihalar bu borada muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya jarayoni faqat iqtisodiy emas, balki ma'naviy modernizatsiyani ham o'z ichiga oladi.

Har qanday jamiyatning barqarorligi iqtisodiy omillar bilan birga ma'naviy birlikka ham bog'liq. Agar jamiyatda axloqiy qadriyatlar zaiflashsa, iqtisodiy rivojlanish ham izchil bo'lmaydi [8]. Barqarorlik faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan emas, balki ma'naviy muhitning holati bilan ham belgilanadi. Axloqiy qadriyatlar zaiflashgan jamiyatda ishonch darajasi pasayadi, ijtimoiy munosabatlarda beqarorlik kuchayadi. Bu esa iqtisodiy jarayonlarga ham salbiy ta'sir ko'rsatib, investitsiya va hamkorlik muhitini susaytiradi. Aksincha, ma'naviy birlik mustahkam bo'lgan jamiyatda ijtimoiy hamjihatlik kuchayadi, iqtisodiy rivojlanish esa izchil va barqaror tus oladi. Shu sababli iqtisodiy va ma'naviy omillarni uyg'un holda rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Bu jarayon jamiyatda ijtimoiy mas'uliyat, ishonch va hamkorlik madaniyatini rivojlantiradi.

Zamonaviy iqtisodiyotda inson kapitali eng muhim resurslardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda ta'lim tizimining modernizatsiyasi, ilm-fan va innovatsion faoliyatni rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda [9].

Innovatsion iqtisodiyot ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashganda, jamiyatda ijodkorlik va tashabbuskorlik kuchayadi. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Zamonaviy O'zbekiston taraqqiyot bosqichida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlari chuqur transformatsiya davrini boshdan kechirmoqda. Mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar faqat iqtisodiy tizimni modernizatsiya qilish bilan cheklanib qolmay, balki jamiyatning ma'naviy-madaniy asoslarini ham yangilashni taqozo etmoqda. Chunki bugungi globallasuv sharoitida iqtisodiy o'sishning barqarorligi faqat moddiy resurslar va texnologik imkoniyatlarga emas, balki jamiyatdagi ma'naviy muhit, ijtimoiy ishonch va axloqiy qadriyatlarga ham bevosita bog'liqdir.

Iqtisodiy modernizatsiya jarayonlari ishlab chiqarish tizimini yangilash, investitsiya muhitini yaxshilash, raqamli iqtisodiyotga o'tish hamda xususiy sektorni rivojlantirish kabi yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda. Ushbu o'zgarishlar jamiyatning iqtisodiy salohiyatini oshirib, aholi farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi. Biroq iqtisodiy islohotlar muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ular jamiyatning ichki ma'naviy tayanchi bilan uyg'unlashgan bo'lishi zarur. Aks holda, iqtisodiy rivojlanish qisqa muddatli va beqaror xarakterga ega bo'lishi mumkin.

Ma'naviy qadriyatlar jamiyatning ichki barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ular insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soladi, ijtimoiy adolat, halollik, bag'rikenglik va hamjihatlik kabi tamoyillarni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, ma'naviy qadriyatlar fuqarolarda vatanparvarlik, mas'uliyat va ijtimoiy faollikni shakllantirib, jamiyatning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Iqtisodiy rivojlanish esa jamiyatning moddiy bazasini mustahkamlab, insonlar hayot sifatini oshiradi, yangi ish o‘rinlarini yaratadi va innovatsion jarayonlarni tezlashtiradi. Bu ikki yo‘nalish bir-birini to‘ldiruvchi tizim sifatida faoliyat yuritadi: iqtisodiy o‘sish ma’naviy barqarorlikka tayanadi, ma’naviy qadriyatlar esa iqtisodiy taraqqiyotning ijtimoiy asosini shakllantiradi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar aynan shu ikki omilning uyg‘unligiga asoslanmoqda. Davlat siyosatida inson kapitalini rivojlantirish, ta’lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, milliy madaniyat va tarixiy merosni asrash kabi yo‘nalishlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa jamiyatda ma’naviy yangilanish jarayonini kuchaytiradi va iqtisodiy modernizatsiya bilan uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, O‘zbekistonning barqaror rivojlanish modeli iqtisodiy islohotlar va ma’naviy qadriyatlar integratsiyasiga asoslanmoqda. Bu integratsiya jamiyatda uzoq muddatli barqarorlik, ijtimoiy adolat va izchil taraqqiyotni ta’minlashga xizmat qiladi. Natijada mamlakat rivojlanishining yangi bosqichi shakllanib, u nafaqat iqtisodiy, balki ma’naviy jihatdan ham mustahkam poydevorga ega bo‘ladi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 240 b.
2. Giddens A. Sociology. – Moscow: URSS, 2018. – 736 p.
3. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. – Moscow: HSE, 2016. – 608 p.
4. Bauman Z. Globalization: The Human Consequences. – Moscow: Ves Mir, 2017. – 188 p.
5. Habermas J. Theory of Communicative Action. – Moscow: Ves Mir, 2019. – 384 p.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va strategik hujjatlari. – Toshkent, 2023.
7. Toffler A. The Third Wave. – Moscow: AST, 2020. – 784 p.

8. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. – Moscow: AST, 2018. – 736 p.

9. Jo‘rayev N. O‘zbekiston tarixi (eng qadimgi davrdan hozirgacha). – Toshkent: Sharq, 2011. – 480 b.

10. G‘afurov B. Ma‘naviyat va jamiyat taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 2015. – 214 b.

11. Qosimov B. Jadidchilik va milliy uyg‘onish. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2004. – 256 b.

12. To‘rayev S. Ijtimoiy falsafa asoslari. – Toshkent: Universitet, 2019. – 312 b.

13. Abdullaev M. Globallashuv va ma‘naviy jarayonlar. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2020. – 198 b.

14. Ergashev B. O‘zbekistonda ijtimoiy rivojlanish jarayonlari. // Ijtimoiy fikr jurnali. – Toshkent, 2022. – №2. – B. 45–52.

15. Nazarov Q. Ma‘naviy taraqqiyot va milliy qadriyatlar integratsiyasi. // O‘zbekiston tarixi jurnali. – Toshkent, 2021. – №4. – B. 33–41.

16. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. – Moscow: Progress, 2015. – 455 p.

JAMOATCHILIK NAZORATINING FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Ibragimov Mirfayz Ikrom o'g'li

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda jamoatchilik nazoratining huquqiy asoslari, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi o'rni hamda ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi ahamiyati tahlil qilinib, unda Jamoatchilik nazorati davlat organlari faoliyatida ochiqlik, oshkoralik va qonun ustuvorligini mustahkamlovchi muhim institut sifatida baholangan. Shuningdek, Konstitutsiyada fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtiroki kafolatlangani, davlat organlari ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish tartibi belgilab qo'yilgani yoritilgan. Bundan tashqari, 2021–2025-yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasining mazmuni hamda uning jamoatchilik nazoratini kuchaytirishdagi roli ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: jamoatchilik nazorati, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy adolat, konsepsiya, insonparvarlik, korrupsiya, byurokratiya.

Davlatning insonparvarlik darajasi va madaniyati, avvalo, u yuritayotgan ijtimoiy siyosatning mazmuni bilan baholanadi. Shu bois, Prezidentimiz rahbarligida amalga oshirilayotgan ijtimoiy siyosatning asosiy mazmuni – aholining ma'lum qatlamlarini qamrab oluvchi manzilli ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, ijtimoiy adolat tamoyillarini yanada mustahkamlash, mahalliy hokimiyat organlari hamda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish tuzilmalarining rolini kuchaytirish va ularning ishtirokida jamoatchilik nazoratini samarali tashkil etishga qaratilgan. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek, "Bugun dunyoda va mintaqamizda, chegaralarimizda keskinlik, turli tahdid va xatarlar kuchayib borayotgan bir sharoitda bu masalaning qanday beqiyos ahamiyatga ega ekanini hammamiz yaxshi tushunamiz. Davlat va jamiyatimizning siyosiy-huquqiy poydevorini mustahkamlash, mamlakatni modernizatsiya qilish, bu

jarayonda parlament va siyosiy partiyalarning rolini, jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga qaratilgan keng ko‘lamli demokratik islohotlar jadal amalga oshirilmoqda” [1].

Fuqarolik jamiyati sharoitida aholining faolligi, ijtimoiy jarayonlarga loqayd bo‘lmasligi va har bir rahbarning o‘z faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati mavjudligini chuqur anglab etishi jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omil hisoblanadi. Shunday ekan, bugungi kunda O‘zbekistonda shakllanayotgan adolatli fuqarolik jamiyatining amalda mavjudligini tasdiqlovchi asosiy mezonlardan biri bu – jamoatchilik nazoratidir. U fuqarolik jamiyatining ajralmas elementi sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, jamoatchilik nazoratining kuchayishi jamiyat faolligini oshirib, kuchli davlat tizimining barpo etilishiga xizmat qiladi. Mazkur nazorat faqatgina davlat boshqaruvi organlarigina emas, balki butun davlat tizimi va nodavlat tashkilotlar faoliyatini ham qamrab oladi. Natijada, jamoatchilik nazorati davlat nazorati amalga oshiruvchi idoralarning o‘zlari ustidan ham nazorat vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Agar mamlakatda jamoatchilik nazorati yo‘lga qo‘yilsa, bu nazorat ostidagi sohalarida ijobiy o‘zgarishlar yuz berishiga turtki bo‘ladi. Bu jarayonda faqat qonunlarni qo‘llash emas, balki qonunbuzarliklarning oldini olish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish uchun ham keng imkoniyat yaratiladi. Jamoatchilik nazoratining samaradorligini oshirish uchun esa, bu boradagi qonunchilikni takomillashtirish, davlat organlari va ularning mansabdorlariga nisbatan javobgarlikni kuchaytirish zarur. O‘zbekistonda jamoatchilik nazoratining rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan huquqiy zamin, ishtirokchi subyektlar tizimi va nazorat qilinadigan obyektlarning aniq belgilanishi orqali qonun ustuvorligi prinsipini amalda ro‘yobga chiqarish yo‘lga qo‘yilgan. Zero, qonunning ustuvorligi tamoyili faqat jamoatchilik nazorati to‘laqonli amal qilayotgan jamiyatda ijtimoiy adolat mezoniga aylanishi mumkin. Fuqarolarning jamoatchilik nazoratidagi faol ishtiroki esa ularning davlat va jamiyat boshqaruvida bevosita ishtirok etishining muhim omilidir [2]. E’tiborga molik jihatlardan biri shuki, rivojlangan demokratik davlatlar tajribasi asosida O‘zbekiston Konstitutsiyasida “fuqarolarning jamiyat va davlat boshqaruvidagi

ishtiroki” tamoyili mustahkamlab qo‘yilgan bo‘lib, bu masala jamoatchilik nazorati instituti orqali amaliyotga tatbiq etilishi belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” [3]gi PF-21-sonli Farmoni qabul qilingan bo‘lib, uning 74-maqsadi sifatida “Aholi farovonligini ta’minlash va hududlarda kundalik masalalarni hal etishda mahallani jamoatchilik hamda davlat organlari o‘rtasidagi “tayanch ko‘prik”ka aylantirish” deb nomlangan.

O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri – qonun ustuvorligini ta’minlash bo‘lib, bu aynan jamoatchilik nazoratining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu institutning faoliyati jamiyat va davlat hayotida oshkoralik va ochiqlikni kuchaytirishga, davlat organlari faoliyatining tobora demokratiklashuviga xizmat qiladi. Natijada, davlat xizmatchilari va mansabdor shaxslar o‘z vakolatlarini faqat qonun doirasida amalga oshirishga intiladilar. Bularning barchasi, o‘z navbatida, demokratik jamiyatda ijtimoiy adolat tamoyilining barqaror qaror topishiga zamin yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasiga asosan, “O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o‘zini o‘zi boshqarish, referendumlar o‘tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish, shuningdek, davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo‘li bilan amalga oshiriladi. Davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish tartibi qonun bilan belgilanadi” [4]. Konstitutsiyada jamoatchilik nazoratining mustahkamlab qo‘yilishi huquqiy davlat barpo etishning asosiy shartlaridan biri sifatida e’tirof etilgani, O‘zbekistonda davlat va jamiyat taraqqiyotiga katta e’tibor qaratilayotganining yaqqol dalilidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2021-yil 4-martda imzolangan 6181-sonli Farmon bilan tasdiqlangan "2021–2025-yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" [5] jamoatchilik nazoratini takomillashtirish yo'lida muhim qadam bo'ldi. Ushbu hujjat jamoatchilik nazorati subyektlarining huquqiy maqomini mustahkamlash, ularning davlat va jamiyat boshqaruvida faol ishtirokini ta'minlash, zaruriy tashkiliy-huquqiy sharoitlarni yaratish va ularni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishni ko'zda tutadi. Shu orqali fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining oshkoraligi va samaradorligi yangi bosqichga ko'tariladi. Mazkur konsepsiyaning to'laqonli amalga oshirilishi natijasida, jamoatchilik fikri faqat maslahat yoki tavsiyaviy emas, balki amaliy boshqaruvda muhim, hal qiluvchi omil sifatida e'tirof etiladi. Farmonda shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotlarining Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va uning qo'mitalarida doimiy vakili ishtirokini ta'minlash nazarda tutilgan bo'lib, bu ham jamoatchilik nazoratini institutsional darajada rivojlantirishga xizmat qiladi. Doimiy vakil qonun loyihalarini muhokama qilishda, ijtimoiy sheriklik asosida fikr bildirish, jamoatchilik mexanizmlarini tatbiq qilish, NNTlarning manfaatlarini himoya qilish kabi vazifalarni bajaradi. Bu esa jamoatchilik nazoratining huquqiy asoslarini kengaytiradi va uni korrupsiyaga, byurokratiyaga, mansabni suiiste'mol qilish holatlariga qarshi samarali vositaga aylantiradi. Umuman olganda, ushbu Konsepsiya fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bilan birga, jamoatchilik nazorati institutini yanada kuchaytirish va takomillashtirishning muhim strategik bosqichidir.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, davlat organlari faoliyatida ochiqlik va oshkoralikni ta'minlashning muhim huquqiy institutidir. U qonun ustuvorligini mustahkamlash, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, korrupsiya hamda byurokratiyaning oldini olishga xizmat qiladi. Konstitutsiyaviy normalar va qabul qilingan konsepsiyalar ushbu sohaning huquqiy asoslarini kengaytirdi. Fuqarolarning davlat boshqaruvidagi faol ishtiroki jamoatchilik nazoratining samaradorligini oshiradi. Shu bois, mazkur institutni yanada takomillashtirish demokratik islohotlarni

chuqurlashtirish va ijtimoiy adolatni qaror toptirishning muhim sharti hisoblanadi. Bu jarayon jamiyat barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi va kelajak uchun muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Vatanimiz mustaqilligi – biz uchun kuch-qudrat va ilhom manbai, taraqqiyot va farovonlik asosi //“Xalq so‘zi” gazetasi, 2021-yil 1-sentyabr, №190 (7970).

2. Alimova M. Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda jamoatchilik nazorati institutlarining roli //“Demokratlashtirish va inson huquqlari” ilmiy-ma’rifiy jurnal, 4 (80), 2018. –B.35-36.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-21-sonli Farmoni // <https://www.lex.uz/uz/docs/-8050769>

4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023. –B.16.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-martdagi “2021 – 2025-yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF–6181-sonli Farmoni // <https://lex.uz/docs/-5319756>

MILLATLARARO MUNOSABATLARDAGI ZIDDIYATLARNI BARTARAF YETISH MEHANIZMLARI

Karshiyev Sherzod Saydaliyevich
SamDVMChBUTF, “Tabiiy –ilmiy, gumanitar
fanlar va jismoniy madaniyat” kafedrasi
dotsenti, s.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Millatlararo ziddiyatlar barcha xalqlar va mamlakatlar uchun eng global muammolardan hisoblanadi. Ushbu muammolar xali barcha davlatlarda ham to‘liq o‘z echimini topmagan. Millatlararo ziddiyatlar ko‘proq o‘zaro milliy manfaatlarning to‘qnashuvidan kelib chiqadi. Bugungi kundagi yana bir muhim vazifalardan millatlararo totuvlik g‘oyasi hamda diniy bag‘rikenglikni ta‘minlash bilan bog‘liq. Jaxon va mamlakatimizda bu borada olib borilayotgan siyosat va islohotlar mazmuni bo‘yicha maqolada fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: millat, etnos, millatlararo munosabatlar, millatlararo ziddiyat, polietnik davlat, milliy-etnik jamoalar, din, diniy bag‘rikenglik, konfessiya, etnosiyosat, fundamentalism, terrorizm

Jamiyat demokratlashuvi sharoitida millatlararo munosabatlar takomillashtirish jarayonida ichki milliy birdamlikni asrash, zamonaviy tahdidlarga qarshi kurashish, kelajagimiz bo‘lgan yoshlarni yot g‘oyalardan himoyalash kabi g‘oyat dolzarb masalalar kun tartibiga chiqadi.

Bugungi kunda “O‘zbekiston-umumiy uyimiz” g‘oyasi doirasida keng qamrovli amaliy tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlarda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi qoshida faoliyat yuritayotgan 156 ta milliy madaniy markaz hamda 38 ta xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik jamiyatlari hamda 98 ta vatandoshlar jamiyati bilan hamkorlik qilayotganligi muhim rol o‘ynamoqda.

“O‘zbekiston — 2030 strategiyasi” ning “Jamiyatda millatlararo totuvlik muhitini mustahkamlash va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini rivojlantirish”, deb nomlangan yuzinchi maqsadida

respublikada “Do‘stlik jamiyatlari” sonini 60 taga etkazish hamda birodarlashgan shaharlar sonini 2 baravarga oshirish, mamlakatda millatlararo munosabatlar sohasida ilmiy-ommabop maqolalar sonini 3 baravarga oshirish, Ta’lim xorijiy tillarda olib borilayotgan maktablardagi badiiy adabiyotlar fondini 2 baravarga oshirish, “Yosh kitobxon” tanlovini qo‘shimcha ravishda 6 ta tilda (qoraqalpoq, tojik, qozoq, rus, qirg‘iz va turkman) o‘tkazish belgilanganligi Yangi O‘zbekistonda millatlararo munosabatlar strategik taraqqiyotning yangi bosqichiga chiqayotganligini tasdiqlaydi.

Millatlarning ona tilida ta’lim olish borasidagi ehtiyojlari qondirilmoqda. Kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo‘yish, madaniyat va ma’naviy boyliklarni taqsimlash masalalarida ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslanmoqda. Milliy tillarda ro‘znomalar, kitoblar, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar va boshqa adabiyotlar nashr etilmoqda. Ko‘pchilik millatlarning ehtiyojlarini hisobga olib teleko‘rsatuvlar va radio eshittirishlar kengaytirilmoqda, milliy madaniyat markazlari ochilmoqda.

“Davlat ta’lim muassasalarida o‘qitish 7 tilda olib borilmoqda,-deb ta’kidlaydi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev,-O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi o‘z ko‘rsatuvlarini 12 tilda namoyish etmoqda, 10 dan ortiq tilda gazeta va jurnallar nashr etilmoqda”¹.

Milliy ehtiyojlarni o‘z vaqtida aniqlab, ularni amalda ta’minlab borilishi ziddiyatlarni kelib chiqishini oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamiyatda yuzaga kelayotgan ijtimoiy ziddiyatlarning kelib chiqishi va sabablarining chuqur va har tomonlama tahlil qilinishi ularni barataraf etishning muhim omilidir.

Jamiyat demokratlashuvi ijtimoiy ziddiyatlarga yangicha yondashish imkoniyatini yaratib berdi. Ular quyidagilardan iborat:

Birinchidan, jamiyat demokratlashuvi barcha jabhalarida, shuningdek milliy va millatlararo munosabatlar sohasida ham, mavjud bo‘lgan, real

¹ Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1 - Jild. // Prezident Shavkat Mirziyoyevning Respublika baynalmilal madaniyat markazi tashkil etilganining 25 yilligiga bag‘ishlangan uchrashuvdagi nutqi. 2017 yil 24 yanvar.–T.: «O‘zbekiston» NMIU, 2018.–B.121.

ziddiyatlar, ularni keltirib chiqargan sabablari va bartaraf etish yo'llarini ochiq-oydin ko'rsatib berdi.

Ijtimoiy ziddiyatlar o'zlarining turli-tuman va serqirraligi bilan ajralib turadi. Ular iqtisod sohasida ham, ijtimoiy va milliy munosabatlar sohasida ham, mafkuraviy hayot, shuningdek, madaniyat sohasida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Bu sohalarning har birida ziddiyatlarning qamrovi va namoyon bo'lish shakllarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, jamiyatdagi ziddiyatlar, ularning turlichaligiga qaramasdan, bir-biridan ajralgan holda mavjud bo'lmaydi, balki ular bir-biri bilan bog'liq va bir-birlarini taqazo etadi. Mana shu ziddiyatlar va ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishidagi salbiy jarayonlar ijtimoiy sohadagi ziddiyatlarning keskinlashuviga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy, xususan millatlararo sohadagi ziddiyatlar, o'z navbatida, jamiyatning siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotiga ta'sir ko'rsatadi, xalqimizga xos bo'lgan yuksak ma'naviy qadriyatlarni emiradi. Buning oqibatida, jamoat ishlariga qiziqish so'nadi, axloqiy qadriyatlarimizga to'g'ri kelmaydigan befarqlik va boshqa salbiy jarayonlar yuzaga keladi.

Uchinchidan, millatlararo munosabatlar sohasidagi ziddiyatlar ham, ma'lum maqsadlar va manfaatlar yo'lida harakat qiluvchi kishilar faoliyatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy ziddiyatlarning kishilar faoliyati bilan bog'lanishi, bir tomondan, ularning zich sub'ektiv tomonini, ikkinchidan esa, ziddiyatlarning ob'ektiv tomonlarini ko'rsatadi.

Millatlararo ziddiyat -milliy birliklar o'rtasidagi munosabatlarni bir shakli bo'lib, xalqlar, millatlar va elatlarni ochiq qarama-qarshiligi, o'zaro bahsli holatini tavsiflovchi jarayon bo'lib, bu qarama-qarshiliklar qurolli to'qnashuvlar, hatto ochiq urushga aylanish xavfini vujudga keltirishi mumkin¹.

Millatlararo ziddiyatlarni kelib chiqishiga dunyodagi davlatlarni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining notekisligi, aksar davlatlarning iqtisodiy, ijtimoiy jihatdan qoloqligi, ayrim davlat rahbarlarining ehtiyotsizligi yoki

¹ Axmedov M.M., Karimova S.T. Millatlararo munosabatlar va huquqiy madaniyatni yuksaltirish strategiyasi. - T.: «Adabiyot uchqunlari», 2018. 117 b.

atayin ekstremistik siyosat yuritishi, noto'g'ri amalga oshirilgan ayrim etnik birliklarni majburiy ko'chirish siyosati, ayrim davlatlarning milliy masalalarni hal qilishdagi noto'g'ri yondashuvlari, mustaqil davlatlarni etnik asosda o'zaro kurashlar girdobiga tortish uchun "uchinchi kuchlar" tomonidan atayin uyushtiriladigan qirg'inbarotlar kabi omillar sabab bo'ladi.

Ziddiyatlarni tabiati haqida fikr yuritib, L.S. Sanisteban, jamiyat asoslariga putur etkazadigan va etkazmaydigan ziddiyatlarni bir-biridan farqlash zarurligini ta'kidlaydi¹.

Uning fikriga qo'shilgan holda, bunday ziddiyatlar tarkibiga faqat ijtimoiy ehtiyojlar hamda siyosiy maqsadlar negizida shakllanadigan ziddiyatlar, etnokonfessional va klanlararo ziddiyatlar, geosiyosiy maqsadlarni amalga oshirish uchun ataylab yuzaga keltiriladigan "boshqariladigan" ziddiyatlarni kiritish mumkin.

Ijtimoiy, milliy va millatlararo munosabatlar sohasidagi ziddiyatlarni o'rganishning muhim tomonlaridan biri – jamiyat rivojlanishida dialektik ziddiyatlar taraqqiyotini boshqarish masalasidir. Boshqarish san'ati ziddiyatlarni pisand qilmaslik emas, balki ana shu ziddiyatlarni o'z vaqtida sezish va qarama-qarshi tomonlarni o'rganishda kelishmovchiliklarni bartaraf etish shakllari va yo'llarini topa bilishda o'z aksini topadi. Millatlararo munosabatlar sohasidagi ziddiyatlar qotib qolgan, harakatsiz, hamma vaqt birday bo'lmay, balki doimo harakatda, o'zgarishda va taraqqiyotda bo'ladi.

M.I.Labunets fikricha, ziddiyatlar dialektik jarayon, ular paydo bo'ladi, chuqurlashadi va bartaraf etiladi. Shuning uchun amaliy faoliyatda ziddiyatlarni o'z vaqtida bartaraf etishda ularni etuklik darajasini aniqlay olish muhim omil hisoblanadi². Bunda sekinlashish ham, oldinga o'tib ketish ham birdek zararli. Ziddiyatlar hoh katta, hoh kichik bo'lsin, o'z vaqtida aniqlanib, bartaraf etilmasa, ular jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadilar. Fikrimizcha, masalaga bunday yondashish ijtimoiy ziddiyatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga jiddiy munosabatda bo'lish

¹ Санистебан Л.С. Основы политической науки.-М., 1992. –С.123

² Лабунес М.И. Политический экстремизм: этнонациональная регионализация. - Автореф. дис. . канд. полит,

va ularning jamiyat taraqqiyotiga bo'lgan ta'sirini hisobga olishni taqozo etadi.

Ijtimoiy, siyosiy o'zgarishlar muayyan individlar, millatlar va elatlar faoliyati orqali namoyon bo'lgani sababli, ular jarayonlarning ham ob'ekti, ham sub'ekti hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan ijtimoiy ziddiyatlarga sub'ekt va ob'ekt munosabatlarning birligi sifatida qarash kerak.

Ijtimoiy ziddiyatlarni, jumladan millatlararo munosabatlar sohasidagi ziddiyatlarni ham bartaraf etishda konsensus muhim ahamiyat kasb etadi. "Consensus"- lotincha so'z bo'lib, "kelishish", "yakdillik" ma'nosini bildiradi. Konsensus qarama-qarshi kuchlar, tomonlar, ijtimoiy guruhlar, partiyalar, harakatlar o'rtasidagi ziddiyatlarni umumiy manfaatlardan kelib chiqib hal etish yo'llaridan biri hisoblanadi. Konsensus kelajakda o'zaro bitimlar, kelishuvlar, o'zaro majburiyatni belgilashda asos vazifasini o'tashi mumkin.

Konsensusning muhim xususiyati shundaki, muzokaralar qatnashchilari o'zaro yon berishlar yo'li bilan, tinch yo'l bilan kelishib, o'zaro foydali qarorlarga keladilar va bir-biriga muhokama qilinayotgan masalalar bo'yicha mavjud ziddiyatlarni vaqtincha bartaraf qilish imkoniyatini beradilar. Konsensus vujudga kelgan ziddiyatlarni bartaraf qilish vositasi sifatida hozir amalda davlat va ijtimoiy tashkilotlar faoliyatida qo'llanilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1 - Jild.. 2017 yil 24 yanvar.-T. "O'zbekiston"NMIU, 2018.-B.121.

2. Axmedov M.M., Karimova S.T. Millatlararo munosabatlar va huquqiy madaniyatni yuksaltirish strategiyasi. - T. "Adabiyot uchqunlari", 2018. 117 b.

3. Sanisteban L.S.Osnovy politicheskoy nauki.-M., 1992. -S.123

4. Labunes M.I. Politicheskij ekstremizm: etnonatsionalnaya regionalizatsiya. - Avtoref. dis. . kand. polit

5. Musaev O. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. (O'quv qo'llanma) T. "Ilm-ziyo-zakovat" 2021. - 134 b.

6. O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyasi. T. "O'zbekiston" 2023

7. Karshiyev Sh. Ko'p konfessiyalik sharoitida millatlararo Munosabatlarda diniy bag'rikenglik omili// "O'zbekiston sud ekspertizasi" xuquqiy itimoiy ilmiy-amaliy jurnali, Toshkent., №2. 2025-yil, 86-90 betlar

IJTIMOIIY-MA'NAVIY JARAYONLARNI TAHLIL QILISHDA JAMOATCHILIK MUHOKAMALARINING AHAMIYATI

Turgunboyev Abdusamat Farxodovich

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi.

Annotatsiya. Maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida jamiyatning ma'naviy yuksalishi va davlat boshqaruvini demokratlashtirishda jamoatchilik muhokamalarining roli tahlil qilingan. Muallif "Inson qadri uchun" tamoyili asosida davlat va jamiyat muloqotining transformatsiyasini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beradi. Shuningdek, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini oshirish borasidagi jamoatchilik muhokamalari, ommaviy ishtirok va ijtimoiy munosabatlarni texnologik imkoniyatlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: demokratiya, madaniyat, jamoatchilik muhokamasi, jamoatchilik muhokamalari tizimi, ijtimoiy, mahalla instituti

Kirish. Ijtimoiy munosabatlar hamda ijtimoiy farovonlik tushunchalari bugungi zamonaviy dunyoda o'ziga hos murakkabliklarga ega bo'lib, ilmiy va amaliy mulohazalar asosida keng doirada o'rganishni talab etmoqda. Globallashuv jarayonlari va zamonaviy munosabatlarda dunyoning har bir davlati oldida jamiyatning barqarorligini oshirishdagi

demokratik taraqqiyot yo'lini mustahkamlash, umumdemokratik tamoyillar asosida milliy hususiyatlaridan kelib chiqib rivojlanish istiqbollarini belgilash borasidagi masalalar kun tartibidan joy olmoqda. O'zbekistonning yangi taraqqiyot boshqichida ham bu boradagi sa'iy harakatlar amalga oshirilib jamiyatimiz hayotida o'zining ijobiy samaradorligini ko'rsatib bermoqda. Ushbu jarayon Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Inson qadri uchun"[1] g'oyasi bilan bevosita bog'liq. Ta'kidlash joizki, mazkur g'oya atrofida birlashish qo'shimcha ravishda jamiyat ma'naviy taraqqiyotini yangi bosqichga ko'tarishni talab etmoqda. Darhaqiqat, ma'naviy yuksalish faqat madaniy merosni asrash emas, balki fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishdagi faol ishtiroki, erkin fikrlashi va ijtimoiy mas'uliyati bilan belgilanadi. Shu bois, jamoatchilik muhokamalarini shakllantirish va fuqarolarning unda ishtirok etishi faolligini oshirish bu institutning Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etuvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Asosiy qism. Manbaalarda ta'kidlanishicha, madaniyat tushunchasi keng ma'noda qo'llanilib, jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy-ma'naviy hayotida qo'lga kiritilgan yutuqlarni, muayyan xalq yoki ijtimoiy guruhning ma'lum davrda erishgan natijalari, o'qimishlilik, ta'lim-tarbiya ko'rganlik, ziyolilik va ma'rifatlilik hamda turmushning inson ehtiyojlariga mos keladigan sharoitlari majmuini ifodalaydi[2]. Madaniyat tushunchasi mazmun-mohiyatiga ko'ra har qanday jamiyatda turli shakllarda va turli yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Ijtimoiy munosabatlarda insonlarning fikrlashi, qadriyatlari, munosabatlari, ahloqi, bilim darajasini shakllantiradigan omil hisoblanadi. Jamiyatdagi erkinlik darajasi ko'p jihatdan aynan madaniy muhitga bog'liq hisoblanadi.

Erkinlik va demokratiya tarixda jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'langan holda rivojlanib, yillar davomida xalqchil mohiyatga ega bo'lib bordi. Ingliz sotsiologi Giddens ta'kidlaganidek, demokratiya – bu xalq boshqaradigan siyosiy tizimdir [3]. Biroq, zamonaviy siyosiy jarayonlar shuni ko'rsatadiki, demokratiya faqat saylovlar bilan cheklanib qolmay, balki doimiy muloqot va jamoatchilik muhokamalarini ham o'z ichiga

oladi. Demokratiya va erkinlik tushunchalari insonga hos bo'lib, ong va madaniyat tushunchalari bilan yanada mustahkamlanadi, ijtimoiy munosabatlarda tizimli yondashuvlarni shakllantiradi. Inson ijtimoiy tabiatining asosiy ko'rinishlari sifatida ong va madaniyat tushunchalari jamoaviy muhokamalarning shakllanishi hamda samarali kechishini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Muhokama madaniyatining rivojlanganligi esa inson ma'naviy hayoti, ijtimoiy tafakkur va jamoaviy ong taraqqiyotining muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Yangi O'zbekistonning siyosiy strategiyasida "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak"[4] degan konseptual yondashuv asosiy mezoniga aylandi. Bu esa jamoatchilik muhokamalarini siyosiy maydonda demokratik prinsplar asosida gavdalantirdi. Endilikda jamoatchilik muhokamalari nafaqat institut sifatida shakllandi, balki ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda etakchi kuch sifatida ko'rina boshladi.

"O'zbekiston-2030" strategiyasi mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati qurishning dolzarb masalalarini yangicha talqinda kun tartibiga qo'ydi. Ushbu strategiya doirasida jamoatchilik muhokamalari tizimi jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotining eng ta'sirchan kuchiga aylanmoqda. Bugungi kunda asosiy strategik vazifa – demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish jarayonlarini chuqurlashtirish, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlash yo'lidan tizimli borishdir. Bunda quyidagi yo'nalishlar ustuvor ahamiyat kasb etadi:

- Qonun ijodkorligida jamoatchilikning faol ishtirok etishi. Mazkur band har bir normativ-huquqiy hujjat loyihasi keng ommaga taqdim etilib, fuqarolarning takliflari asosida takomillashishini nazarda tutadi. Fuqarlarning ijtimoiy faolligi bu borada muhim ahamiyat kasb etadi.

- Ijtimoiy nazorat faoliyatining amalda qo'llanilishi. Bu borada davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish eng muhim yutuqlardan biri hisoblanadi. Adolatlilik prinsipi uchun mustahkam asos yaratadi.

- Mahalla instituti rolining ortib borishi. Jamiyat boshqaruvida mahalla institutiga e'tibor kuchayishi "kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyatiga o'tish" tamoyilining amaliy ifodasi bo'lib hisoblanadi.

Jamiyat ma'naviy taraqqiyotini texnologik nuqtai nazardan tadqiq etish jarayonida "raqamli demokratiya" tushunchasi ham bugun oldinga chiqmoqda. Jamoatchilik muhokamalarining samaradorligi uning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan nechog'lik bir biriga bog'langan ekanligi bilan belgilanadi. Hozirgi bosqichda fuqarolarning jamoatchilik muhokamalarida erkin va faol ishtirok etishi uchun quyidagi omillar muhim sanaladi. Hususan, erkin fikr almashish minbarida fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy masalalarda bahs-munozara qilishi uchun qulay shart-sharoitlar va raqamli platformalar yaratilmoqda. Fuqarolarda ijtimoiy faollik darajasini oshirishda jamiyatdagi o'zgarishlarga faol munosabat bildirishlari orqali o'z huquqlaridan foydalanish ehtiyojini shakllantirish borasidagi imkoniyatlar yaratilmoqda. Bundan tashqari har bir fuqaroning intellektual salohiyatini oshirishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Ma'naviy taraqqiyot jarayonida shaxsning jinsi, yoshi, ma'lumoti va dunyoqarashi kabi jihatlar inobatga olingan holda, ularda axborotni tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantirilmoqda.

Ijtimoiy-siyosiy islohotlarni izchil amalga oshirilishida jamoatchilik muhokamalariga keng yo'l berilishi hal qiluvchi omil bo'ldi. Bu jarayon kishilar ongi va tafakkurida yaqin o'tmishda shakllangan mutelik ruhiyatidan ozod bo'lish va davlatni boshqarishda faol ishtirok etishni amalda ta'minladi. Mustaqillik yillarida, ayniqsa Yangi O'zbekiston davrida qo'lga kiritilgan eng katta yutuq – odamlar ongida demokratik qadriyatlarning mustahkamlanishi va yangicha dunyoqarashning shakllanishi hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash, demokratik qadriyatlarni tiklashga kuchli turtki beradi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat ma'naviy taraqqiyotini yuksaltirishda jamoatchilik muhokamalari institutining roli beqiyosdir. Bu institut fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyatini oshirish, davlat va xalq o'rtasidagi ishonch ko'prigini mustahkamlash, "O'zbekiston – 2030"

strategiyasida belgilangan maqsadlarga erishishning texnologik va ma'naviy drayveri bo'lib xizmat qiladi.

Erkin jamiyat qurish va unga mos yangicha dunyoqarashni shakllantirish uchun fuqarolarning demokratik jarayonlarda amalda faol ishtirokini ta'minlash, ularda o'z haq-huquqlarini himoyalash immunitetini shakllantirish bugungi kunning eng muhim vazifasi bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 20.12.2022. <https://president.uz/uz/lists/view/5774>

2. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. Tuzuvchi va mas'ul muharrir Q.Nazarov. – T.: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2009. 273-b.

3. Sociology — Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press.

4. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. – Toshkent, 2016.

5. Turgunboev A.F. Jamoatchilik muhokamalari instituti tizimi, shakllari va faoliyat yo'nalishlari // Miasto Przyszłości. Kielce 2024. Impact Factor: 9,2.. Poland. 2024.

6. Turgunboev A.F. Jadidchilik harakatlari rivojlanishida jamoatchilik muhokamalari institutining ahamiyati // Sharq tarixi, siyosati va huquqi jurnali. Oriental Journal of history, politics and law. 2024 y, 55-64 bet.

7. Turgunboyev A. Mustaqillik davrida aholiga sifatli ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda jamoatchilik fikriga tayanish samaradorligi // "O'zbekiston tarixining dolzarb muammolari" III xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Farg'ona. 2024 y. 521-bet.

8. Abduraxmonova, M. M., & Turgunboyev, A. F. (2023). Aholiga sifatli ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda jamoatchilik fikriga tayanish samaradorligi. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(22), 192-200.28.

9. Abduraxmonova, M. M., & Turg'unboev, A. F. (2022). Jamoatchilik fikrining kelib chiqish omillari, shakllari va faoliyat yo'nalishlari. Research Focus, 1(1), 324-326.

XALQCHIL DAVLAT KONSEPSIYASI VA INSON MANFAATLARI USTUVORLIGI

Turdiyev Bexruz Sobirovich

falsafa fanlari doktori (DSc)

*Buxoro davlat universiteti Tarix va yuridik fakulteti Ijtimoiy-siyosiy
fanlar kafedrası professori*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida xalqchil davlat konsepsiyasini amalga oshirish va inson manfaatlari ustuvorligini ta'minlash masalalari tahlil etiladi. Unda davlat boshqaruvida "davlat xalqqa xizmat qilishi kerak" tamoyilining mazmun-mohiyati, xalq bilan ochiq muloqot tizimining joriy etilishi va fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy sohalaridagi yangilanishlar, jamoatchilik nazorati hamda fuqarolik jamiyati institutlarining roli ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so'zlar: xalqchil davlat, inson manfaatlari, davlat boshqaruvi, ochiq muloqot, fuqarolik jamiyati, demokratik islohotlar, jamoatchilik nazorati, davlat xizmatlari, qonun ustuvorligi, shaffoflik

XXI asrda xalq hayoti va tafakkurda keskin o'zgarish va yangilanishlar yuz bermoqda. Uzoq yillar davomida amal qilingan ilmiy qarashlar bugun o'z o'rnini yangi "davlat xalqqa xizmat qilishi kerak" degan g'oyaga bo'shatib bermoqda. Bu borada davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi, Yangi O'zbekistonning

taraqqiyot strategiyasi va “O‘zbekiston - 2030” strategiyalari mazmun-mohiyat jihatdan tizimli rivojlanishimiz strategiyalari bo‘ldi. Mazkur rivojlanish strategiyalarida “inson – jamiyat – davlat” tizimining barcha immanent aloqadorligini o‘zida ifoda etdi.

Davlatimiz rahbari faoliyatida xalq va davlat o‘rtasidagi ochiq muloqotdan boshlanib, barcha bo‘g‘imdagi davlat va boshqaruv organlari, rahbar va mansabdor shaxslar uchun xalq roziligi uchun ishlash – eng muqaddas burch va asosiy faoliyat me‘zonlariga aylandi. Shuning uchun xalq manfaatlari ustuvorligi “Inson manfaatlari - hamma narsadan ustun”, “Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan hayotbaxsh g‘oyalar asosida xalq roziligi va farovonligini, insonlarning hayot darajasini har tomonlama yuksaltirish, jamiyatni bugungi islohotlardan mamnuniyatini qozinish maqsadida turli sektorlarda yangi ish o‘rinlari va daromad manbalarini yaratish, mahallalarimizni obod qilish islohotlarimiz markazida bo‘lmoqda.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda xalq manfaatlari va erkinliklarini ustuvor vazifalardan biriga aylanib, uning iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va tashkiliy mexanizmlari ishlab chiqildi. Ularga muvofiq, xalq manfaatlari himoyasi, xususiy mulk daxlsizligini ta‘minlash, yagona iqtisodiy makonni shakllantirish, tovar va xizmatlar, mehnat resurslari va moliyaviy mablag‘larning erkin harakatlanishi bo‘yicha kafolatlar belgilandi. Xususan, Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 2-moddasida belgilab qo‘yilgan: “Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas‘uldirlar” [1], - degan prinsip hayotda amaliy tasdig‘ini topdi. Davlat organlari va mansabdor shaxslarni bosh vazifasi xalqqa xizmat qilish mas‘uliyati oshirildi.

Shuningdek, 2017 yilning yurtimizda Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili, deb e‘lon qilinishi davlatimizda xalq hokimiyatini nomiga emas, balki amalda joriy qilish mexanizmlarini mustahkamlashga xizmat qildi. Ya‘ni, davlatda xalq bilan ishlash, ularning turli muammolarini o‘rganish va hal etish maqsadida xalq qabulxonalari, virtual qabulxonalalari, turli darajadagi rahbar va mansabdor shaxslar ishtirokida

shahar va chekka hududlarda sayyor qabullar o'tkazildi. Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-dekabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" [2]gi Qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi va uning hududiy bo'linmalari faoliyati yo'lga qo'yilganligi muhim yangiliklardan bo'ldi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyoti islohotlar falsafasi markazida, natijadorlik, ya'ni mamlakatimizda amalga oshirilayotgan hayotbaxsh islohotlarning ustuvor maqsadiga aylandi. Bu maqsadga erishish uchun yurtimizda noan'anaviy, kreativ va strategik normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda. Buning yorqin misolini jahon tajribasidagi boshqaruv modeli – sektorlar bo'yicha boshqaruv tizimining yo'lga qo'yilganligi xalqimiz hayoti, uni o'ylantirayotgan masala va muammolarni hal etishda, strategik islohotlarimizni aniq va izchil amalga oshirishga imkon bermoqda. Yurtimizda kambag'allikni qisqartirish bo'yicha zarur dasturlar ishlab chiqilib, muntazam chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Xususan, bu borada "Obod qishloq", "Obod mahalla", "5 muhim tashabbus", "Har bir oila – tadbirkor", "Yoshlar – kelajagimiz" singari davlat dasturlari, shuningdek, "Temir daftari", "Ayollar daftari", "Yoshlar daftari", "Mahallabay", "Xonadonbay" va "Mahalla etiligi" innovatsion usullar bilan ishlash tizimi joriy etilib, ko'plab samarador natijalarga erishildi.

"Yurtimizda "Davlat - inson uchun" degan g'oya asosida xalq bilan bevosita muloqot qilish, uning dard-u tashvishlari, muammolarini ijobiy hal etish bo'yicha mutlaqo yangi tizim yaratildi. Davlat tashkilotlari faoliyatida "mahallalar kesimida ishlash", "xalq ichiga kirish", uning "dardiga quloq solish", "tashvishiga sherik bo'lish" va "muammolarni joyida hal etish" kabi o'ta muhim vazifalar hal qiluvchi mezon sifatida qaror topdi. Bir so'z bilan aytganda, haqiqiy ma'noda xalqning ovozi tinglana boshlandi, davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatlari kengaydi" [3].

Bundan tashqari, davlat xizmatlari my.gov.uz portali orqali ochiq va shaffof shaklda taqdim etilib, ko'plab xizmatlar onlayn tizimga o'tkazilgani

aholiga qulaylik yaratmoqda. Shu tariqa, davlat boshqaruvida ochiqlik va xalq bilan bevosita muloqot tobora kuchayib bormoqda. Davlat xizmatlari orqali ochiq va shaffof Senator va deputatlar, vazir va hokimlar, barcha mansabdor shaxslar quyi bo'g'inga, mahalla darajasiga tushib, aholi bilan bevosita uchrashib, ularning muammolarini joyida hal etmoqda.

Muhim qaror va qonunlar loyihalari, byudjet mablag'laridan oqilona foydalanish, davlat xaridlari masalalarini muhokama qilish jarayonida bugun fuqarolarimiz faol ishtirok etmoqda. Xususan, qonun loyihalarini muhokama qilishda "meningfikrim.uz" portali orqali fuqarolar o'z fikr va takliflarini, "regulation.gov.uz" platformasida esa qonun va qarorlar loyihalari jamoatchilik muhokamasiga qo'yilmoqda. Byudjet mablag'laridan foydalanish ustidan jamoatchilik nazorati "openbudget.uz" portali orqali amalga oshirilib, fuqarolar mablag'larni qaysi yo'nalishlarga sarflash bo'yicha taklif berib, ovoz berishda ishtirok etishmoqda. Davlat xaridlari sohasida esa "xarid.uz" portali orqali xarid jarayonlari ochiq e'lon qilinadi va shaffof tarzda o'tkazilib, "e-auksion.uz" tizimi orqali esa davlat mulklari hamda er uchastkalari ochiq savdolar asosida realizatsiya qilinmoqda. Shu asosda davlat tashkilotlari va fuqarolik institutlari o'rtasidagi hamkorlik va jamoat nazorati yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

Yurtdoshlarimiz uchun mamlakatning xohlagan hududida emin-erkin yashash, uy-joy va ko'chmas mulk sotib olish, fuqarolikka ega bo'lish, bilim olish, mehnat qilish, tadbirkorlik bilan shug'ullanib, daromad topish, turli davlat xizmatlaridan foydalanishga oid keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Eng muhimi, bunday o'zgarishlarni har bir inson kundalik hayotida ko'rmoqda, his etmoqda. Ayniqsa, davlat tomonidan O'zbekiston fuqarolarining huquq va erkinliklarini chet ellarda ham ta'minlash bo'yicha boshlagan ishlarimiz xorijda yashayotgan yurtdoshlarimizning Vatanimizga bo'lgan mehri va ishonchini oshirishga xizmat qilmoqda. Bunday natijalarga erishishda Konstitutsiya va qonunlarimiz talablaridan kelib chiqib, iqtisodiyot va tadbirkorlikni rivojlantirish, aholini uy-joy bilan ta'minlash, tibbiyot va ta'lim sohalaridagi muammolar, majburiy mehnat, xususan, bolalar mehnati, ishsizlik, kambag'allik, korrupsiyaga qarshi

kurash masalalari keng jamoatchiligimiz ishtirokida hal etilayotgani muhim rol o'ynamoqda.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda rivojlangan demokratik davlat va xalq manfaatlari ustuvor bo'lgan fuqarolik jamiyatini barpo etish bilan bo'g'liq ulkan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar jamiyatimiz hayotida sodir bo'layotgan yangicha tafakkur va o'zgarishlarga muqarrar tarzda xalqimizning siyosiy ongi, madaniyati va faolligining yuksalib borishi, fuqarolik jamiyati institutlari va jamoatchilik nazoratining oshishi, ularga e'tiborning kuchaishi bilan izohlanadi. Bu esa yurtimizda davlat organlari va boshqaruv idoralari bilan birga, fuqarolik jamiyati institutlarining yanada faol ishtirok etishi esa, jamiyat hayotining demokratik jarayonlar bilan bog'liq asoslari tobora mustahkamlanib borayotganligini ko'rsatadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda: "Bu, o'z navbatida, eng rivojlangan demokratik mamlakatlar tajribasidan o'tgan muhim ijtimoiy fenomen, ya'ni "Davlat organlari - xalqqa xizmat qilishning samarali vositasi" degan tamoyilning bugungi hayotimiz, islohotlar jarayonidagi o'rni va ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi" [4]. Demak, ushbu prinsip jahonning eng rivojlangan davlatlaridagi hozirgi zamonga xos ilg'or tajribalari bilan birga xalqimizning o'ziga xos milliy davlatchilik an'analarini ifoda etib, davlat boshqaruvi yangi bosqichga ko'tardi va davlat hokimiyatining xalq oldida hisobdorligi oshishiga olib keldi. Boshqacha aytganda, xalqning davlat oldidagi mas'ulligi jahon standartlariga mos ravishda, jamiyat hayotining barcha jabhalarini, xususan, jamiyat va davlat munosabatlarini demokratik shakl va mazmun asos bo'ladigan xalqchil davlat konsepsiyasini shakllanishiga zamin hozirladi.

Bugungi kunda demokratiya xalq orqali amalga oshiriladigan hokimiyati hisoblanib, xalq uning asosiy manbasi va xalqning faol ishtiroki orqali xalq manfaatlari yo'lida amalga oshiriladigan jarayondir. Bu jarayon mansabdor shaxslarni saylash yoki lavozimidan ozod etish, jamiyatning ijtimoiy hayotidagi dolzarb masalalarni ovozga qo'yish yo'li bilan amalga oshiriladi. Hozirda demokratiyaning shakli, mazmuni va insoniyat

taraqqiyotida tutgan o‘rni haqidagi qarashlar tizimi jahondagi ilg‘or davlatchilik tajribalarining ortishi, xalqlarning o‘zligi va kelajagini anglash jarayonida boyib, sayqallanib bormoqda.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: O‘zbekiston, 2023. – B.4.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-dekabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-3430-sonli Qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 13.12.2017-y., 07/17/3430/0406-son.

3. Norboeva T. Shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari uyg‘unligi aks etgan Bosh qomus // Demokratlashtirish va inson huquqlari, № 2, 2023. - B.43.

4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi Uzbekiston strategiyasi. -Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2021. –B.81. (464 b.)

TO‘RTINCHI SHO‘BA:

UMUMMILLIY TARAQQIYOTNING G‘OYAVIY-MAFKURAVIY TARG‘IBOTI VA METODIK MASALALARI

MILLIY TARAQQIYOT DRAYVERLARI: G‘OYA, MAFKURA VA SAMARALI TARG‘IBOT

Tashtemirova Nadira Nematillaevna DSc

*Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektni rivojlantirish
ilmiy tadqiqot instituti ilmiy kotibi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy taraqqiyotni ta‘minlovchi asosiy omillar sifatida g‘oya, mafkura va samarali targ‘ibotning o‘rni va ahamiyati tahlil etiladi. Jamiyatda barqaror rivojlanishga erishishda milliy g‘oyalarning shakllanishi, mafkuraviy immunitetni mustahkamlash hamda aholi ongiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatuvchi zamonaviy targ‘ibot usullarining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, davlat siyosati doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar misolida milliy taraqqiyot drayverlarining o‘zaro bog‘liqligi va amaliyotdagi natijalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: milliy taraqqiyot, g‘oya, mafkura, targ‘ibot, mafkuraviy immunitet, ijtimoiy ong, innovatsion yondashuvlar.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Bu jarayonda milliy taraqqiyot drayverlari sifatida g‘oya, mafkura va samarali targ‘ibotning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Chunki har qanday jamiyatning barqaror rivojlanishi nafaqat iqtisodiy yoki texnologik omillarga, balki aholi ongi, dunyoqarashi va ijtimoiy faolligiga ham bevosita bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, milliy g‘oya, mafkuraviy immunitet, ijtimoiy ong, axborot siyosati, kommunikativ strategiya kabi tushunchalar bugungi taraqqiyot jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Inson qadri uchun" tamoyili milliy taraqqiyotning asosiy g'oyaviy poydevori sifatida namoyon bo'lmoqda. Xususan, 2017–2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasi hamda 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida jamiyatni modernizatsiya qilish, davlat va jamiyat boshqaruvini takomillashtirish, aholi farovonligini oshirish kabi ustuvor yo'nalishlar belgilab berilgan [1]. Bu hujjatlarda g'oyaviy-mafkuraviy ishlarni kuchaytirish, aholida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va axborot makonida samarali targ'ibot mexanizmlarini joriy etish alohida ta'kidlangan.

Bugungi globallashuv sharoitida axborot oqimlarining tezlashishi, turli mafkuraviy tahdidlarning kuchayishi jamiyatda mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlashni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Shu sababli milliy taraqqiyotni ta'minlashda faqat iqtisodiy o'sishga erishish etarli emas, balki aholining ma'naviy-axloqiy salohiyatini yuksaltirish, milliy qadriyatlarga asoslangan mustahkam g'oyaviy muhitni shakllantirish zarur.

Milliy taraqqiyot drayverlari ichida g'oya va mafkuraning o'рни beqiyosdir. G'oya - bu jamiyatni birlashtiruvchi, uni muayyan maqsad sari etaklovchi ruhiy kuch bo'lsa, mafkura esa ana shu g'oyalarning tizimlashtirilgan va amaliyotga yo'naltirilgan ko'rinishidir. O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar aynan ana shu g'oyaviy asosga tayangan holda olib borilmoqda.

Xususan, mamlakatda raqamli transformatsiya, innovatsion iqtisodiyot, ochiqlik siyosati kabi zamonaviy yondashuvlar joriy etilmoqda. "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va iqtisodiyot tarmoqlarida raqamlashtirish jarayonlari jadallashtirildi [2]. Bu esa jamiyatda yangi fikrlash tarzini shakllantirishga, ya'ni innovatsion tafakkurni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ham milliy taraqqiyot drayverlarining muhim yo'nalishi hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalari sonining oshirilishi, xorijiy universitetlar filiallarining ochilishi, ta'lim mazmunining modernizatsiya qilinishi yoshlarda mustaqil

fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirmoqda. Bu jarayonda inson kapitali, bilim iqtisodiyoti kabi tushunchalar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Prezident farmon va qarorlarida yoshlar siyosatiga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, "Yoshlar - kelajagimiz" dasturi doirasida yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, bandligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [3]. Bu esa jamiyatda ijtimoiy faollikni oshirish, yoshlarda vatanparvarlik tuyg'ularini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Mafkuraviy sohada amalga oshirilayotgan ishlar ham alohida e'tiborga loyiq. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali olib borilayotgan targ'ibot ishlari yangi bosqichga ko'tarildi. Bu erda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), mediasavodxonlik, kontent strategiyasi kabi atamalar amaliyotda keng qo'llanilmoqda.

Samarali targ'ibot - bu faqat ma'lumot etkazish emas, balki inson ongiga ta'sir ko'rsatish, uni muayyan maqsad sari yo'naltirish jarayonidir. Shu nuqtai nazardan, targ'ibot ishlarida zamonaviy usullardan foydalanish, ya'ni vizual kontent, raqamli platformalar, interaktiv muloqot shakllarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Masalan, davlat tashkilotlari tomonidan ijtimoiy tarmoqlarda olib borilayotgan ochiq muloqotlar, onlayn platformalar orqali aholi murojaatlarini qabul qilish tizimi jamoatchilik bilan samarali aloqa o'rnatishga xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, mamlakatda amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar, institutsional o'zgarishlar ham milliy taraqqiyotning muhim drayverlari hisoblanadi. Sud-huquq tizimini liberallashtirish, davlat boshqaruvida shaffoflikni ta'minlash, korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha qabul qilingan qarorlar jamiyatda adolat tamoyilini mustahkamlashga xizmat qilmoqda [4].

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, milliy taraqqiyot drayverlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning samaradorligi kompleks yondashuvga bog'liq. Ya'ni iqtisodiy islohotlar g'oyaviy-mafkuraviy ishlar bilan uyg'un holda olib borilsagina kutilgan natijaga erishish mumkin. Bu esa sistemali

yondashuv, integratsiyalashgan siyosat, strategik rejalashtirish kabi ilmiy tushunchalarning amaliyotda qo'llanilishini taqozo etadi.

Quyida “Milliy taraqqiyot drayverlari: g'oya, mafkura va samarali targ'ibot” mavzusi doirasida mavjud dolzarb muammolar, ularning kelib chiqish sabablari, amaliy jihatdan bartaraf etish mexanizmlari hamda aniq taklif va tavsiyalar tizimli yondashuv asosida jadval shaklida batafsil yoritiladi. Ushbu tahlil orqali g'oyaviy-mafkuraviy jarayonlarni takomillashtirish, samarali targ'ibotni yo'lga qo'yish va milliy taraqqiyotni ta'minlashga xizmat qiluvchi ustuvor yo'nalishlarni aniqlash maqsad qilingan.

No	Muammo	Bartaraf etish usuli	Aniq taklif	Qisqacha izoh
1	Mafkuraviy bo'shliq va g'oyaviy noaniqlik	Milliy g'oyani tizimli ravishda shakllantirish	Yagona milliy g'oya konsepsiyasini ishlab chiqish va ta'limga joriy etish	Jamiyatda yagona maqsad va yo'nalish shakllanadi
2	Yoshlarda tanqidiy fikrlashning etarli emasligi	Ta'limda interaktiv va innovasion usullarni qo'llash	Debat, keys-stadi va muammoli ta'limni kengaytirish	Yoshlar mustaqil fikrlashga o'rganadi
3	Axborot tahdidlari va feyk ma'lumotlar tarqalishi	Mediasavodxonlikni oshirish	Maktab va OTMlarda mediasavodxonlik kurslarini joriy etish	Aholi axborotni tanqidiy tahlil qila oladi
4	Samarasiz targ'ibot usullari	Zamonaviy kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish	Ijtimoiy tarmoqlarda kreativ kontent ishlab chiqish	Targ'ibot ta'sirchanligi oshadi
5	Davlat va jamoatchilik o'rtasida aloqaning sustligi	Ochiq muloqot mexanizmlarini kuchaytirish	Onlayn platformalar va “feedback” tizimini rivojlantirish	Ishonch va shaffoflik ta'minlanadi
6	Milliy qadriyatlarga befarqlik	Ma'naviy tarbiyani kuchaytirish	Milliy madaniyat va an'analarni targ'ib qiluvchi dasturlar ishlab chiqish	Milliy identichlik mustahkamlanadi

7	Targ'ibotda yagona strategiyaning yo'qligi	Integrasiyalashgan targ'ibot siyosatini ishlab chiqish	Davlat va OAV o'rtasida yagona kontent rejasini shakllantirish	Targ'ibot tizimli va muvofiq bo'ladi
8	Kadrlar salohiyatining etarli emasligi	Mutaxassislar tayyorlash va qayta tayyorlash	Ideologiya va kommunikasiya sohasida maxsus kurslar tashkil etish	Professional kadrlar etishib chiqadi

Xulosa qilib aytganda, milliy taraqqiyotni ta'minlashda g'oya, mafkura va samarali targ'ibot o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi muhim drayverlar hisoblanadi. Jamiyatda barqaror rivojlanishga erishish faqat iqtisodiy islohotlar bilan cheklanib qolmasdan, aholi ongi, dunyoqarashi va ijtimoiy faolligini yuksaltirish bilan uzviy bog'liqdir. Shu jihatdan, milliy g'oyani mustahkamlash, mafkuraviy immunitetni kuchaytirish va zamonaviy targ'ibot usullarini keng joriy etish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish, ta'lim va axborot sohasini rivojlantirish, yoshlar siyosatiga alohida e'tibor qaratish kabi yo'nalishlar milliy taraqqiyot drayverlarining amaldagi ifodasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayonda Prezident tomonidan ilgari surilgan g'oyalar va qabul qilingan farmon hamda qarorlar jamiyatni yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, globallashtirish sharoitida axborot tahdidlarining ortishi, mafkuraviy raqobatning kuchayishi kabi omillar mazkur sohada tizimli va innovatsion yondashuvni talab etmoqda. Demak, milliy taraqqiyotni ta'minlash uchun g'oyaviy-mafkuraviy ishlar va targ'ibot faoliyatini zamon talablari asosida takomillashtirish, ularni raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish va jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, g'oya, mafkura va samarali targ'ibotni izchil rivojlantirish orqali jamiyatda birdamlik, vatanparvarlik va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish mumkin. Bu esa o'z navbatida, milliy

taraqqiyotning mustahkam poydevorini yaratib, mamlakatning barqaror va uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi". Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risidagi farmoni. Toshkent, 2020.
3. "Yoshlar kelajagimiz" davlat dasturi to'g'risidagi qaror. Toshkent, 2018.
4. O'zbekiston Respublikasida sud-huquq tizimini isloh qilishga doir normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. Toshkent, 2021.

IJTIMOIIY DAVLAT G'OYASI VA UNING O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Sanjar Shavkatovich Saidov

Siyosiy fanlar doktori (DSc),

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada "ijtimoiy davlat" kategoriyasining kelib chiqishi va uning siyosiy-huquqiy asoslari ilmiy tahlil etilgan. Ijtimoiy davlat nazariyasi va amaliyoti bo'yicha yondashuvlar tizimli asosda ko'rib chiqilgan. Shuningdek, bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ilgari surilgan "O'zbekiston – ijtimoiy davlat" degan huquqiy-g'oyaviy tamoyil kelajagimiz uchun muhim tarixiy voqelik bo'lganligiga alohida urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy davlat, ijtimoiy siyosat, siyosiy konsepsiya, islohotlar, ijtimoiy adolat, huquqiy norma, taraqqiyot.

Davlat mavjudligining asosiy mantig'i – bu ijtimoiy manbalar (ne'matni) yaratish (ingliz tizida "public good"), ya'ni bozor iqtisodiyoti yoki boshqa biror institut bajara olmaydigan funksiyalarni bajarishdir. Davlatning vazifasi, avvalo, ijtimoiy ahamiyatga ega tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishdir. An'anaga ko'ra, bu xavfsizlik funksiyalari, ya'ni politsiya va armiya hisoblanadi. Shunday qilib, davlat boshqaruvi, ichki xavfsizlik, tashqi xavfsizlik davlatning an'anaviy funksiyalari hisoblanadi.

"Ijtimoiy davlat" nima degani, avvalambor, bu barcha ijobiy va salbiy tomonlariga ega bo'lgan siyosiy ta'limotdir. Ushbu ta'limot uch shaklda, uch uslubda mavjud bo'lgan g'oyalar yig'indisini jamlaydi.

Dastlabkisi, ma'lum bir bilimlar tizimi, tushunchasi, nazariyasi va boshqalarni qamrab olsa, ikkinchisi – bu siyosiy loyihadir. Ijtimoiy davlat siyosiy loyiha sifatida imperativ bilimlarning butun tizimini qamrab oladi. Shunga ko'ra, nazariy komponentning roli keskin zaiflashadi. Aslida, nazariya ish uchun alohida pozitsiyasiga qo'yiladi. Ijtimoiy hayotimizda siyosiy irodaga ishonish juda qiyin, ammo shunga qaramay zarur. Shuning bilan birga, u muayyan qadriyatlar majmuini ham tashkil etadi.

Fanda ushbu muammo bo'yicha ko'plab siyosiy va huquqiy ta'limotlar va modellar mavjud. Ijtimoiy davlat g'oyasi dastlab Yevropada vujudga kela boshladi. Bu g'oyaning aynan konstitutsiyaviy maqom olishiga turli omillar bilan bir qatorda, globallashuv va u bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy stratifikatsiyaning kuchaya borishi ta'sir qildi. Turli jabhalarda ishlash qobiliyati tufayli bu kuch muvozanati juda jiddiy to'siqlarga ham uchradi. Ijtimoiy davlat konsepsiyasi nafaqat mamlakat ichki siyosiy jarayonlari, balki tashqi faoliyat amaliyoti bilan ham bog'landi.

Siyosiy-huquqiy adabiyotlarda ijtimoiy davlat g'oyasi borasida asosan uchta yondashuv shakllangan.

Birinchi qarash, ijtimoiy davlat jamiyatning mavjudligi uchun javobgar bo'lgan davlat ekanligi bilan bog'liq. Bu davlat paternalizmi deb ataladigan tushunchadir.

Ikkinchi pozitsiya shuni anglatadiki, ijtimoiy davlat shaxsning boshqa insonlar va jamiyat oldidagi majburiyatlarini o'z ichiga oladi va davlatning

o‘zi buni eslatib turishi va g‘amxo‘rlik qilishi lozim.

Uchinchi yondashuv, qisman integral shaklda bo‘lib, Yevropa mamlakatlarida eng keng tarqalgan. Bu ijtimoiy davlat jamiyatning zaif tabaqalariga yordam beradigan va jamiyatning, birinchi navbatda, iqtisodiy farovonlikning taqsimlanishiga adolat ruhida ta’sir ko‘rsatishga intiladigan tashkilot ekanligi bilan izohlanadi. Birinchi va ikkinchi pozitsiyalar elementlarining bunday talqini ijtimoiy davlat kuchlilarga g‘amxo‘rlik qilmasligi kerak degan fikrni to‘liq takrorlamaydi. Bu kuchlilar o‘zlari va oilalari g‘amxo‘rligini davlat zimmasiga yuklamasligi zarurligidan kelib chiqadi[1].

Xalqaro munosabatlarda “ijtimoiy davlat” tushunchasi davlatning murakkab muhim belgisi sifatida tobora kuchayib bormoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy davlat tushunchasi ham an’anaviy liberal, ham marksistik qarashlardan sifat jihatidan farq qiladi. Ijtimoiy davlat demokratik huquqiy davlatning (uning klassik, liberal variantida) tub kamchiliklariga, shuningdek, davlat sotsializmining barchani moddiy ta’minlashga bo‘lgan muvaffaqiyatsiz urinishiga nafaqat nazariy, balki amaliy, konstruktiv javob beradi[2]. Erkinlik, tenglik va adolat haqidagi qarashlarda ijtimoiy davlatchilik konsepsiyasi sivilizatsiya taraqqiyotining yangi bosqichida liberalizm va sotsializm o‘rtasidagi ziddiyatni hal qiladi[3].

“Ijtimoiy davlat” tushunchasi birinchi marta ma’lum siyosiy ma’noda XIX asr oxirida Germaniyada paydo bo‘ldi. U asosan Gegel falsafasi, fransuz sotsialistik ta’limotlari ta’sirida hamda kapitalizm va sinfiy kurash rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish natijasida shakllandi. Davlatning ijtimoiy funksiyalari rolining o‘ssishi shu qadar aniq bo‘lganida, davlatning ijtimoiy mohiyati nazariyalari va davlatchilik rivojlanishining ijtimoiy regulyatorlari etarli emasligi sababli, paydo bo‘lgan yangi sifatni tuzatish zarurati paydo bo‘ldi. 1850 yilda **Lorens fon Shteyn** tomonidan fanga kiritilgan “ijtimoiy davlat” tushunchasi ana shunday chaqiriqlarga javob sifatida paydo bo‘ldi[4].

Lorens fon Shtaynning ijtimoiy davlat haqidagi ta’rifi davlat funksiyalarini yangicha tushunish uchun asos bo‘lgan bir qator fundamental qoidalarni o‘z ichiga olgan. Uning ta’kidlashicha, ijtimoiy davlat o‘z kuchi

orqali turli xil ijtimoiy tabaqalar, alohida shaxslar uchun huquqlarda mutlaq tenglikni saqlashga majburdir. U o'zining barcha fuqarolarining iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga hissa qo'shishga intiladi, chunki pirovardida birining rivojlanishi boshqasining taraqqiyoti sharti bo'lib, ijtimoiy davlat ham shu asosda shakllana boradi.

Davlat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar masalasi ijtimoiy fikrning turli oqimlari vakillari o'rtasidagi munozaralar markazida bo'lgani holda, o'rnatilgan burjua jamiyatining eng muhim tamoyillari – erkinlik va tenglikka ta'sir qildi. Shu asosda ularning nisbatiga qaratilgan ikkita yondashuv shakllandi.

Bir tomondan, insonning shaxsiy hayotiga va iqtisodiy mustaqilligiga har qanday aralashishni cheklaydigan hamda davlatga nisbatan muayyan ijtimoiy majburiyat yuklaydigan liberal nazariyasi o'rnatildi. Uning tarafdorlari (A.Smit, S.Mill, B.Konstant, J.Lokk va boshqalar) turli insonlarning bir xil erkinligi oxir-oqibat tengsizlikni keltirib chiqarishini, erkinlik va tenglik bir-biriga zid kelishi mumkinligini ta'kidlashgani holda, ammo erkinlik – bu shaxsning individualligi va o'ziga xosligini rivojlantirish uchun sharoit yaratadigan eng yuqori qadriyat, deb hisoblashardi. Boshqa tomondan, shaxs erkinligining ahamiyatini inkor etmaydigan, ammo umumjamiyat manfaatlari nuqtia nazardan uni davlat tomonidan cheklash mumkinligini e'tirof qiladigan konsepsiya ham shakllandi. Unda asosan fuqaroning ijtimoiy tengligini ta'minlash bilan bog'liq davlatning muayyan harakatlariga bo'lgan huquqi sifatida ijobiy ma'noda talqin qilinadi.

N.A.Berdyaevning fikricha, ijtimoiy adolat va ijtimoiy himoyaning oddiy g'oyalari erkinlikni butunlay inkor etishning asosiga aylanishi mumkin. U o'zining **“Tengsizlik falsafasi”** asarida ijtimoiy tengsizlikni nafaqat zarurat, balki ne'mat, yaxshilik va haqiqat deb biladi. Ijtimoiy tengsizlikni himoya qilish “erkinlik falsafasi”ning asl mazmunidir. Uning qarashlariga ko'ra, mutlaq ijtimoiy tenglik qobiliyatlardan, mehnat va xususiy mulk erkinligidan mustaqil foydalanishni imkonsiz qiladi[5].

Turli huquqiy-siyosiy adabiyotlarda ijtimoiy davlatining ta'rifiga turlicha yondashuvlarni ko'rish mumkin:

- ijtimoiy davlat “ijtimoiy siyosatni amalga oshirish orqali konstitutsiyaviy va ijtimoiy huquqni amalda tatbiq etish” shakli sifatida belgilanadi;

- ijtimoiy davlat – bu ijtimoiy adolatni ta’minlash, o‘z fuqarolari farovonligi, ularning ijtimoiy ta’minoti to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish majburiyatini o‘z zimmasiga olgan davlat;

- ijtimoiy davlat deganda, odatda, qonunda mustahkamlangan ijtimoiy tenglik, umumbashariy birdamlik va mas’uliyat tamoyillariga asoslanadigan, ijtimoiy taraqqiyotga erishish asosiy vazifasi bo‘lgan davlat tushuniladi. Ijtimoiy davlat har bir insonning munosib yashashini ta’minlash uchun turli qatlam vakillariga yordam berishga, adolat tamoyili bo‘yicha imtiyozlar taqsimlanishiga ta’sir ko‘rsatishga asosiy e’tiborini qaratadi;

- ijtimoiy davlat – bu iqtisodiyot, siyosat, mafkura, qonunchilik, huquqni qo‘llash amaliyoti va jamiyat hayotining boshqa sohalarida ijtimoiy adolat, tenglik va ijtimoiy hamjihatlikning ma’naviy umumbashariy tamoyillariga asoslanadigan hamda zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan davlatdir. Har bir insonning munosib hayot kechirishi va erkin rivojlanishi uchun uning asosiy iqtisodiy va ijtimoiy huquq-erkinliklari hamda davlatning jamiyat va shaxs oldidagi ijtimoiy majburiyatlari konstitutsiyaviy tarzda mustahkamlangan va kafolatlangan, amalda ta’minlangan va ularga rioya etilgan siyosiy institut.

Ijtimoiy davlatning turli-tuman ta’riflari va talqinlarini ilmiy o‘rganish asosida, bizningcha “ijtimoiy davlat” kategoriyasiga quyidagicha mualliflik ta’rifini berishimiz mumkin: ***ijtimoiy davlat – bu bozor iqtisodiyoti sharoitida turli sinfiy qarama-qarshiliklarni yumshatish va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan, har bir fuqaroga shaxsiy huquq va erkinliklarini ro‘yobga chiqarishga sharoit yaratadigan, muayyan tarixiy sharoitda moddiy qo‘llab-quvvatlashga asoslangan kishilik jamiyatining ma’naviy resursidir.***

Bir so‘z bilan aytganda, ijtimoiy davlat bu chuqur siyosiy, huquqiy va falsafiy kategoriyadir. Ushbu omil turli fanlar tizimidan tadqiq etilishi va nazariy yondashuvlarning shakllanishi albatta keyingi ilmiy tadqiqotlar

uchun metodologik va aksiologik asosni ta'minlaydigan sintez bo'lib xizmat qiladi. Bu masalaning bir tomoni bo'lsa, uning boshqa jihatdan amaliy-tatbiqiy xarakter kasb etishida namoyon bo'ladi. Avvalo ijtimoiy davlatchilik asoslarining ayrim qirralari Vatanimizning uzoq tarixida ham mavjud edi. Ijtimoiy davlat – insoniyat tarixiy taraqqiyotining muayyan davri mahsuli, davlatchilik rivojining maxsus bosqichi. Ijtimoiy davlat ilmiy kategoriyasi va uning nazariy konsepsiyalari G'arbda shakllangan bo'lsada, ushbu g'oyaning ma'naviy asoslari, eng avvalo, qadimgi Sharqda, xususan, mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan ilgari surilgan. Masalan, Abu Nasr Forobiy ma'rifatli insonlar jamoasini, ideal jamiyat g'oyasini "Fozil odamlar shahri" asarida tarannum etgan. Ijtimoiy davlat barpo etish Alisher Navoiy bobomizning ham ezgu orzusi bo'lgan. U insonlarning baxtli yashashi uchun munosib ijtimoiy muhit yaratish, farovon jamiyat qurish, ma'rifatli davlat boshqaruvi, adolatparvar va odil hukmdor, insonlar o'zaro mehr-oqibatli va bag'oyat ahloqiy bo'lish kabi qarashlarni ilgari surgan edi. Shunga o'xshash g'oyalarni Nizomiy Ganjaviy, Sa'diy Sheroziy, Ahmad Donish singari qator allomalarimiz yoki Turkiston jadidlarining faoliyatida ham ko'rishimiz mumkin.

Zamonaviy sharoitlarda uni yanada boyitish, milliy va umuminsoniy tamoyillar asosida takomillashtirib borish zarurati paydo bo'ldi. Bu borada davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2021-yil 7-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 29 yilligiga bag'ishlangan tabrigida *"Hozirgi kunda O'zbekiston ijtimoiy davlat va adolatli jamiyat qurish sari dadil bormoqda. Shu sababli "Yangi O'zbekiston – ijtimoiy davlat", degan tamoyilni konstitutsiyaviy qoida sifatida muhrlashning vaqti-soati etdi"*[6] deb ta'kidlashi asosida ham ko'rishimiz mumkin.

Shu asosda 2023 yilning 30 aprel kuni mamlakatimizda bo'lib o'tgan umumxalq referendumida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 1-moddasiga *"O'zbekiston — boshqaruvning respublika shakliga ega bo'lgan suveren, demokratik, huquqiy, **ijtimoiy** va dunyoviy davlat"* deya mustahkamlab qo'yildi.

Zamonaviy O'zbekistonda ijtimoiy davlatning asosiy shartlari quyidagilarda namoyon bo'ladi: iqtisodiyotda kuchli davlat sektorining

mavjudligi, jamiyatni boshqarishda davlatning ta'sirchan pozitsiyasi, bozor iqtisodiyoti, ishlab chiqarish vositalariga xususiy mulkchilikning kuchaya borayotgani, jamiyatdagi muayyan stratifikatsiyasi va differinsiyasi, ijtimoiy davlat tamoyilining konstitutsiyaviy mustahkamlanishi, fuqarolarning asosiy ijtimoiy huquqlarini qonun bilan ta'minlanishi, mustaqillikning ilk davridan boshlab yuritilayotgan kuchli ijtimoiy siyosat kabi omillarni sanab o'tishimiz mumkin. Biroq, bu faqat muayyan imkoniyatlar majmui bo'lib, uni amalga oshirish davlat boshqaruvi organlari, fuqarolik jamiyati va barcha insonlarning faol harakatlariga bog'liq.

Shuning bilan birga, bugungi kunda ijtimoiy davlatning mavjudligi va faoliyatining eng katta muammosi globallashtirishdir. Bu iqtisodiyotning global miqyosda qamrab olinayotgani, davlatning ijtimoiy funksiyalarini bajarishda ma'lum tahdidlarning yuzaga kelishi va globallashtirish ta'sirida paydo bo'layotgan ma'naviy evrilishlar bilan bevosita boqliqdir. Bunday vaziyatda umummilliy ijtimoiy standartlarni ishlab chiqish va joriy etish orqali ijtimoiy davlat tamoyillarini yanada rivojlantirish va ommalashtirish zarur. Bu borada, eng avvalo, O'zbekiston yoshlarining siyosiy tafakkurida jamiyatda ijtimoiy mas'uliyati, daxldorligi va ma'naviy-g'oyaviy kamolotini ta'minlash zarur.

ADABIYOTLAR

1. Кочеткова Л.Н. Социальное государство: цели и функции // Социально-гуманитарные знания. 2008. № 3. -С. 69-70.
2. Общая теория прав человека. / под ред. д.и.н. Е.Л. Лукашева, - М., 1996.
3. Бычек Т.В. Политико-правовой режим социального государства: вопросы теории и практики в Российской Федерации: дисс... канд. юрид. наук, Краснодар, 2007. -С. 47.
4. Эволюции теории и практики «государства благосостояния» в 30-е годы. – М., -С. 54.
5. Бердяев Н. А. Философия неравенства. Писма к недругам по социальной философии. - М., 1950. - С. 73.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 29 yilligi munosabati bilan bayram tabrigi https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-xalqiga-bayram-tabrigi_327358

UMUMMILLIY T ARAQQIYOTNING G‘OYAVIY-MAFKURAVIY TARG‘IBOTI VA METODIKASI

Xalikov Ishkabil

O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada umummilliy taraqqiyotning g‘oyaviy-mafkuraviy asoslari, uning jamiyat barqarorligi va ma‘naviy yuksalishidagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, milliy g‘oya va mafkurani aholi ongiga singdirishning zamonaviy targ‘ibot usullari hamda metodik yondashuvlari yoritilgan. Maqolada ta‘lim, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy institutlarning targ‘ibot jarayonidagi ahamiyatiga alohida e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim, tarbiya, fan, taraqqiyot, g‘oya, mafkura, targ‘ibot, shaxs, millat, dastur, konsepsiya, islohot, jamiyat, investitsiya, tizim, tarix.

Bugungi globallashuv sharoitida umummilliy taraqqiyotning g‘oyaviy-mafkuraviy targ‘iboti har qanday davlatning barqaror rivojlanishini ta‘minlovchi muhim omillardan biriga aylanmoqda. Chunki jamiyat taraqqiyoti faqat iqtisodiy yoki siyosiy islohotlar bilan emas, balki inson ongi, dunyoqarashi va ma‘naviy qadriyatlari bilan ham chambarchas bog‘liqdir. G‘oyaviy-mafkuraviy targ‘ibot insonlarda Vatanga muhabbat, milliy manfaatlarga sadoqat va jamiyat oldidagi mas‘uliyat tuyg‘usini shakllantiradi. Ayniqsa, axborot oqimi kuchaygan hozirgi davrda turli yot

g'oyalar, mafkuraviy tahdidlar va madaniy bosimlarga qarshi milliy immunitetni shakllantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan umummilliy taraqqiyot g'oyalarini aholi ongiga singdirish davlat va jamiyat barqarorligining muhim sharti hisoblanadi. Bunday targ'ibot orqali fuqarolarda islohotlarga daxldorlik hissi kuchayadi. Natijada jamiyatda ijtimoiy birdamlik va umumiy maqsad sari intilish muhiti yuzaga keladi. Mafkuraviy tarbiyaning kuchli bo'lishi millatning kelajakka ishonchini mustahkamlaydi. Shu jihatdan mazkur yo'nalishning nazariy va amaliy ahamiyati yil sayin ortib bormoqda. U inson kapitalini rivojlantirishning ma'naviy asosi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Bu g'oyalarning targ'iboti jamiyatda ijtimoiy ong va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi inson va uning faol ijtimoiy ishtiroki hisoblanadi. Agar jamiyat a'zolarida mamlakat kelajagiga daxldorlik hissi kuchli bo'lsa, ular islohotlarda faol qatnashadi. Bu esa davlat va jamiyat munosabatlarida o'zaro ishonch muhitini shakllantiradi. G'oyaviy targ'ibotning samarali bo'lishi aholida huquqiy madaniyat, siyosiy ong va ma'naviy mas'uliyat darajasini yuksaltiradi. Ayniqsa yoshlarda ijtimoiy faollik va tashabbuskorlikni kuchaytirishda milliy g'oyalarning ahamiyati beqiyosdir. Chunki yoshlar kelajak bunyodkorlari sifatida jamiyatning intellektual va ma'naviy tayanchi hisoblanadi. Shuning uchun ularni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash strategik vazifaga aylanmoqda. Bu jarayonda mafkuraviy targ'ibot vositalari muhim tarbiyaviy mexanizm sifatida xizmat qiladi. Natijada jamiyatda ma'naviy barqarorlik va ijtimoiy hamjihatlik muhiti qaror topadi.

Hozirgi zamonaviy axborot maydonidagi keskin raqobat, internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali turli mafkuraviy ta'sirlar tez tarqalmoqda. Bu holat ayniqsa yoshlar ongiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli milliy manfaatlarga mos axborot siyosatini yuritish muhim ahamiyat kasb etadi. G'oyaviy targ'ibot jamiyatni yot g'oyalar ta'siridan himoya qiluvchi ma'naviy qalqon vazifasini bajaradi. Milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va ma'naviy merosni keng targ'ib qilish orqali insonlarda milliy o'zlik anglanadi. Bu esa ularning mafkuraviy

barqarorligini ta'minlaydi. Axborot xurujlari kuchaygan davrda targ'ibotning ilmiy va metodik asoslarini takomillashtirish zaruriyati ortib bormoqda. Chunki zamonaviy targ'ibot faqat shiorbozlik emas, balki psixologik, pedagogik va kommunikatsion yondashuvlarga asoslanishi kerak. Ana shundagina uning ta'sirchanligi yuqori bo'ladi.

Umummilliy taraqqiyotning g'oyaviy-mafkuraviy targ'iboti milliy birlik va hamjihatlikni mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Ko'p millatli jamiyatlarda ijtimoiy totuvlik va bag'rikenglikni ta'minlash davlat taraqqiyotining asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Milliy g'oyalar aholini umumiy maqsad atrofida birlashtiruvchi ma'naviy kuch sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda umuminsoniy va milliy qadriyatlarning uyg'unligi muhim ahamiyatga ega. Agar jamiyatda umumiy maqsad va yagona taraqqiyot g'oyasi shakllansa, turli ijtimoiy ziddiyatlar kamayadi. Shu bilan birga, fuqarolarda davlatga nisbatan ishonch va sadoqat mustahkamlanadi. Mafkuraviy targ'ibot orqali millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik g'oyalari keng ommalashtiriladi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi. Ayniqsa Yangi O'zbekiston sharoitida "Inson qadri uchun" tamoyili asosidagi islohotlarni aholi ongiga singdirish muhim vazifadir. Shu bois targ'ibot ishlarini zamon talablari asosida tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur sohaning ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati ta'lim tizimi bilan ham uzviy bog'liqdir. Chunki ta'lim muassasalari g'oyaviy tarbiyaning asosiy instituti hisoblanadi. Maktab, litsey, kollej va oliy ta'lim muassasalarida milliy taraqqiyot g'oyalarini o'qitish yosh avlod dunyoqarashini shakllantiradi. Bu orqali talabalarda mustaqil fikrlash, vatanparvarlik va ma'naviy mas'uliyat tuyg'ulari rivojlanadi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'un tarzda etkazish muhim ahamiyatga ega. Agar targ'ibot ilmiy-metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilsa, uning ta'sir kuchi yanada ortadi. Ayniqsa interaktiv usullar, mediatexnologiyalar va innovatsion pedagogik yondashuvlar bu jarayon samaradorligini ta'minlaydi. Targ'ibotning metodikasi zamonaviy dunyoqarash va axborot madaniyatiga mos bo'lishi kerak. Chunki yoshlar ongiga ta'sir qilishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda raqamli

texnologiyalar ham muhim ahamiyatga ega. Natijada ma'naviy etuk va ijtimoiy faol avlod shakllanadi.

Umummilliy taraqqiyot g'oyalarining targ'iboti fuqarolarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Demokratik jamiyat qurish jarayonida aholining huquqiy bilimi va siyosiy faolligi hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Agar inson o'z huquq va burchlarini anglasa, jamiyatda qonun ustuvorligi ta'minlanadi. Shu bois mafkuraviy targ'ibot huquqiy ongni yuksaltirish bilan ham uzviy bog'liqdir. Bu jarayonda Konstitutsiya, qonunlar va fuqarolik jamiyati g'oyalarini keng targ'ib qilish muhim ahamiyatga ega. Natijada fuqarolarda davlat va jamiyat oldidagi mas'uliyat hissi shakllanadi. Ayniqsa yoshlarning siyosiy madaniyatini oshirishda milliy taraqqiyot g'oyalarining o'rni kattadir. Chunki siyosiy ongli va ma'naviy etuk avlod mamlakat kelajagining kafolati hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan targ'ibotning huquqiy-ma'rifiy yo'nalishi ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu esa demokratik taraqqiyotning ma'naviy asoslarini mustahkamlaydi.

Mazkur sohaning dolzarbligi iqtisodiy taraqqiyot bilan ham chambarchas bog'liq bo'lib, iqtisodiy islohotlarning samarasi ko'p jihatdan inson omiliga bog'liq. Agar aholida mehnatsevarlik, tadbirkorlik va innovatsion fikrlash madaniyati shakllansa, iqtisodiy taraqqiyot tezlashadi. G'oyaviy targ'ibot aynan shunday ijobiy ijtimoiy qadriyatlarni ommalashtirishga xizmat qiladi. Milliy taraqqiyot g'oyalari insonlarni yaratuvchanlik va tashabbuskorlikka undaydi. Bu esa jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini kuchaytiradi. Iqtisodiy madaniyat va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlik barqaror taraqqiyotning muhim shartidir. Shu sababli mafkuraviy targ'ibot iqtisodiy modernizatsiya jarayonlarini qo'llab-quvvatlovchi omil sifatida ham ahamiyatlidir. Ayniqsa raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi dunyoqarash va zamonaviy tafakkurni shakllantirish muhim vazifaga aylanmoqda. Bu jarayonda targ'ibotning ilmiy-metodik asoslari katta ahamiyat kasb etadi.

Iqtisod sohada:

- yurt tinchligi, xalq farovonligini ta'minlaydigan barqaror rivojlanib boruvchi iqtisodiyotning barpo etilishi;

- ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich, evolyutsion o‘tish nazariyasining asoslanishi va amaliyotda muvaffaqiyatli qo‘llanilishi;

- mulk egalari va mulkchilikning barcha shakllari huquqiy tengligini mustahkam qaror toptirilishi;

- iqtisodiyotni davlat tomonidan bevosita boshqarilishi tizimidan voz kechilishi, korxonalar va tashkilotlar mustaqilligining kengaytirilishi, muassasalarning xo‘jalik faoliyatiga aralashuv amaliyotiga barham berilishi.

Ma‘lumki, xalqimizda “ta‘lim va tarbiya – beshikdan boshlanadi”, degan hikmatli so‘z bor. Faqat ma‘rifat insonni kamolga, jamiyatni taraqqiyotga etaklaydi. Shu sababli mamlakatimizda ta‘lim sohasidagi davlat siyosati uzluksiz ta‘lim tizimi prinsipiga asoslangan, bola tug‘ilganidan boshlab, 30 yoshgacha bo‘lgan davrda uni har tomonlama qo‘llab-quvvatlaydigan, hayotda munosib o‘rin topish uchun ko‘mak beradigan, yaxlit va uzluksiz tizim yaratishga harakat qilinayotgani bejiz emas. Rivojlangan mamlakatlarda ta‘limning to‘liq sikliga investitsiya kiritishga, ya‘ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo‘lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e‘tibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya jamiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Bizda esa bu ko‘rsatkich atigi 4 barobarni tashkil etadi. Binobarin,. Inson kapitaliga e‘tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart.

Buyuk yunon olimi, Sharqda “Birinchi muallim” deb ulug‘lanadigan Aristotelning “Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi”, degan so‘zlari, qarang, miloddan 350 yil avval aytilgan. Demak, insoniyat ongli hayot kechira boshlagan davrdan buyon ta‘lim va tarbiya masalasi, doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda. Bir o‘ylab ko‘raylik, dunyodagi rivojlangan davlatlar qanday qilib yuksak taraqqiyot va turmush farovonligiga erishmoqda? Eng avvalo, ilm-fan va ta‘limga qaratilgan ulkan e‘tibor tufayli emasmi? Shuning uchun ham keyingi yillarda yurtimizni har tomonlama taraqqiy ettirish, yangi O‘zbekistonni yaratish maqsadida barcha sohalar qatori ta‘lim tizimida ham tub islohotlar olib borilmoqda. Bu

borada o‘nlab muhim farmon, qaror, konsepsiyalar va dasturlar qabul ilindi. Yaqinda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun ushbu soha taraqqiyotida, hech shubhasiz, yangi ufqlarni ochib beradi.

Biz keng ko‘lamli demokratik o‘zgarishlar, jumladan, ta’lim islohotlari orqali O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni, Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Donishmand xalqimiz har ikki Renessans davrida jahonning eng ilg‘or, taraqqiy etgan xalqlari qatorida bo‘lgani barchamizga ulkan g‘urur va iftixor bag‘ishlaydi: “Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma’naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o‘lmas meros hamisha yonimizda bo‘lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag‘ishlashi lozim. Avvalambor, milliy ta’lim tizimini ana shunday ruh bilan sug‘orishimiz kerak. Buning uchun olim va mutaxassislarimiz, hurmatli ulamolarimiz bu ma’naviy xazinani bugungi avlodlarga sodda va tushunarli, jozibali shakllarda etkazib berishlari zarur”[1.224].

O‘zbekistonda ma’naviy-ruhiy poklanish, milliy qadriyatlarni tiklash, vorislik an‘analariga sadoqatli avlodni tarbiyalash va amaliyotga joriy etish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Mamlakatimizni ozod va obod jamiyatga aylantiruvchi, vatan ravnaqini ma’naviy ta’minlab beruvchi milliy istiqlol g‘oyasi shakllandi. Milliy istiqlol mohiyati va mustaqillik g‘oyalarini anglashda tarixiy shaxslar, buyuk allomalar va sarkardalar, xususan, Ahmad Farg‘oniy, Imom Buxoriy, Al-Moturidiy, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Bobur va boshqa ulug‘ajdodlarimiz haqidagi tarixiy haqiqatning ro‘yobga chiqishi katta ahamiyatga egabo‘ldi. Milliy urf-odatlar, qadriyatlar va an‘analarning tiklanishi, yangi jamiyat qurishda ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot va ta’lim-tarbiyaning roli oshirildi. Bu sohani tubdan isloh qilish va yangilash jarayonlari izchil amalga oshirilmoqda. Mustaqil O‘zbekiston jahon hamjamiyatining teng huquqli va faol sub’ektiga aylandi. U Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligida o‘ziga xos va o‘ziga mos o‘ringa ega bo‘lib, mintaqa taraqqiyotida muhim rol o‘ynay boshladi. Markaziy Osiyo davlatlari bilan o‘zaro hamkorlik va qardoshlik muneosabatlarini yana-da

rivojlantirishning strategik yo'nalishlari ishlab chiqildi. Bunday keng ko'lamdagi o'zgarishlar va yangilanishlar jarayoni chuqur asoslangan ilmiy-nazariy tahlilni, nazariy umumlashmalar, xulosalar chiqarishni, amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni ijtimoiy-gumanitar fanlar oldiga dolzarb muammo sifatida qo'ymoqda.

Darhaqiqat, yalpi o'zgarishlar jarayonlarining pirovard natijasida ijtimoiy ong mazmunida o'zgarishlar yuz bera boshladi. Odamlar tafakkurida, fe'l-atvorida, sa'y-harakatlarida yangi qadriyatlar qaror topdi. Hayotga munosabatlar tizimi o'zgardi. O'zbek mentaliteti, milliy karakter mazmunida yangi jihatlar tarkib topa boshladi. Bu bevosita siyosiy, iqtisodiy, huquqiy va ma'naviy sohada tub yangilanishlarga, o'zgarishlarga ma'naviy asos bo'lib xizmat qiladi. Mamlakatda huquqiy demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning o'zbekona tamoyillari vujudga keldi. Siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy barqarorlikka erishildi. Ma'naviy-ruhiy poklanish, milliy qadriyatlarning tiklanishi orqali istiqlol davri fuqarosi vujudga keldi. Istagimiz – istiqlol davri tarixiy jarayonlarini o'rganish, uni ilmiy-nazariy mushohada qilish, voqelikni anglashdan iborat. U masala esa ijtimoiy ong, xalq tabiati, orzu-o'ylari, intilishlari, maslak va e'tiqodlaridagi o'zgarishlar jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda fuqarolar ongi va tafakkurini o'zgartirmasdan turib islohotlar ohiyatini anglash va samaradorligini oshirish mumkin emas.

Istiqlol evolyutsiyasi bevosita odamlar tafakkuri, ularning siyosiy, iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy ongining takomillashish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan hodisadir. Shuning uchun ham risolada O'zbekistonda keng miqyosli islohotlarni inson ongi va qalbi orqali o'tkazish, bu jarayonlarni har tomonlama ijtimoiy faol fuqaroni shakllantirish ishi bilan uyg'un holda olib borilganligi ilmiy tahlil va tasnif qilinadi, nazariy umumlashmalar ilgari suriladi, amaliy sa'y-harakatlar tizimi alohida-alohi da sohalar bo'yicha qiyosiy o'rganiladi. Ijtimoiy va ma'naviy sohada:

- umuminsoniy tamoyillar, ezgulik g'oyalariga sodiqlik, inson hayoti va shaxsiy daxlsizligi, ozodligi, qadr-qimmati, kasb va yashash joylarini erkin tanlash huquqlarining ta'minlanishi;

- hurfiylik, vijdon va din erkinligining qaror toptirilishi;
- ijtimoiy adolat qoidalarining ro'yobga chiqarilishi, aholining himoyaga ehtiyojmand qatlamlari – keksalar, nogironlar, ko'p bolali oilalar, o'quvchi-yoshlarning davlat tomonidan ijtimoiy va ma'naviy muhofaza etilishi;
- fuqarolarning o'z intilishlari, imkoniyatlari va qobiliyatlarini namoyon qilishlari uchun zarur shart-sharoitlarning yaratilishi[2.9].

Xulosa qilib aytganda, umummilliy taraqqiyotning g'oyaviy-mafkuraviy targ'iboti va metodikasi jamiyat ijtimoiy-ma'naviy hayotining barcha sohalari bilan uzviy bog'liqdir. U inson ongi va tafakkurini taraqqiyot g'oyalari asosida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu orqali jamiyatda ma'naviy barqarorlik, ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas'uliyati kuchayadi. Ayniqsa globallashtirish va axborotlashuv jarayonlari kuchaygan davrda mazkur sohaning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Milliy manfaatlarni himoya qilish, yoshlarni yot g'oyalardan asrash va ma'naviy immunitetni kuchaytirishda targ'ibot muhim o'rin tutadi. Bu jarayonning samarali bo'lishi esa uning ilmiy asoslangan metodikasiga bog'liq. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar targ'ibotning ta'sirchanligini oshiradi. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar va umuminsoniy g'oyalarning uyg'unligi jamiyat taraqqiyotining ma'naviy asosini tashkil etadi. Demak, umummilliy taraqqiyotning g'oyaviy-mafkuraviy targ'iboti mamlakat kelajagini belgilaydigan strategik omillardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev SH.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – 464.
2. Narzulla Jo'raev. Yangilanishlar konsepsiyasi: yaratilishi, evolyutsiyasi va amaliyoti. Risola. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.

РОЛЬ ПРОПАГАНДЫ И АГИТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В ПОВЫШЕНИИ ДУХОВНОСТИ МОЛОДЁЖИ

Мирхакимова Феруза Холдоржон кизи

Университет бизнеса и науки,

И.О. доцента кафедры социальных наук,

доктор философии (PhD) в области исторических наук.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение пропаганды и агитации национальной идеи в обогащении духовного мира молодёжи. Раскрывается сущность понятий «пропаганда» и «агитация», а также освещаются механизмы их воздействия на сознание и мировоззрение молодёжи. Кроме того, рассматриваются методы внедрения национальной идеи на основе современных технологий, а также роль системы образования и средств массовой информации в данном процессе. В статье обосновываются важные аспекты воспитания молодёжи в духе патриотизма, национальной гордости и ответственности.

Ключевые слова: национальная идея, пропаганда, агитация, воспитание молодёжи, духовность, идеология, патриотизм, средства массовой информации, современные технологии, национальное сознание.

В условиях глобализации обогащение духовного мира молодёжи, формирование у них устойчивого мировоззрения и чувства национальной идентичности является одной из актуальных задач. Развитие общества напрямую зависит от того, насколько молодое поколение является образованным, духовно зрелым и активным. В этом контексте пропаганда и агитация национальной идеи занимают важное место в воспитании молодёжи.

Посредством процессов пропаганды и агитации можно не только передавать знания, но и направлять молодёжь к определённым целям, формировать у них активную гражданскую позицию. Особенно в

условиях стремительного развития современных информационных технологий возникает необходимость применения инновационных подходов для эффективного внедрения национальной идеи в сознание молодёжи.

Методы, технологии и приоритетные направления внедрения национальной идеи в XXI веке. В XXI веке человечество вступило в качественно новый этап своего развития. В условиях стремительных глобальных изменений формируются новые способы освоения социального пространства, в том числе активно внедряются современные технологии. Век XXI часто называют веком технологий, поскольку новые технологии, внедрённые в производство, значительно повысили производительность труда. Однако современные технологии применяются не только в промышленности и сельском хозяйстве, но и оказывают значительное влияние на духовные и идеологические процессы.[1; 6]

Подход к идеологическим процессам в нашей стране с данной точки зрения показывает необходимость использования современных технологий в пропаганде идеи национальной независимости. Внедрение идеи национальной независимости в сознание и сердца народа, осуществляемое на основе определённой технологии, охватывает такие аспекты, как последовательность мероприятий, их масштаб и нормы, продолжительность и принципы.

Следовательно, даже развитые демократические государства не отказались от идеологической деятельности. Тщательно разработанная стратегическая линия определяет будущее государства. Стратегические цели Узбекистана изложены в ряде трудов Ислама Каримова, в частности в произведениях «Узбекистан на пороге XXI века: угрозы безопасности, условия стабильности и гарантии развития», «Узбекистан устремлён в XXI век», «Высокая духовность непобедимая сила».

Актуальность данной проблемы побуждает к анализу опыта Узбекистана в этой сфере. Если обратить внимание, то в нашей стране сравнительно мало говорится о «воспитании гражданина». Однако это

вовсе не означает, что данная задача оставлена без внимания. [2; 34] В Узбекистане воспитание гражданина является приоритетным направлением государственной политики и реализуется в основном по двум направлениям: в рамках Национальной программы подготовки кадров и посредством внедрения идеи национальной независимости.

Прежде всего следует уделить внимание воспитанию активной личности, максимально раскрывать потенциал человека с помощью идеологического воспитания, развивать способности каждого ребёнка. Для этого необходимо убедить человека в том, что инициативность более ценна, чем пассивное исполнение. В образовательном процессе следует отказаться от механического заучивания и направить обучение на решение проблем. Развитие творческого мышления личности также служит этим целям.

В организации идеологического воспитания важно придавать теоретическим знаниям практическую форму, превращать знания в действия. В этой связи особое значение приобретает воспитание прагматично мыслящей личности. Средства массовой информации являются важнейшим, мощным и эффективным инструментом идеологического воздействия. Они выступают своеобразным воспитателем общества, организатором значимых мероприятий и действенным средством решения актуальных проблем. Именно через средства массовой информации осуществляется пропаганда национальных и общечеловеческих ценностей, национальной идеи и демократических принципов. [3; 24]

В качестве примера можно привести следующий случай. В своё время в США наблюдалось некоторое снижение ценности демократических принципов среди граждан. Специалисты предложили различные пути решения этой проблемы, однако был выбран нестандартный метод: открыто обсуждались недостатки демократии, критиковались её слабые стороны, а в качестве альтернатив предлагались коммунизм и монархия. Такой подход дал ожидаемый результат люди пришли к выводу, что, несмотря на

недостатки, демократия остаётся наилучшей системой, и стали её активными сторонниками.

В настоящее время в Узбекистане крайне актуальной задачей является превращение средств массовой информации в настоящую «четвёртую власть». Необходимо превратить их в независимую социальную силу, полноценный элемент политической системы и эффективный инструмент формирования общественного мнения.

Для свободной и независимой деятельности средств массовой информации создана прочная правовая база, на государственном уровне уделяется внимание подготовке журналистских кадров, финансируется обучение специалистов за рубежом. Всё это свидетельствует о создании благоприятных условий для развития СМИ.

Учитывая, что в настоящее время пропаганда идей стала одной из наиболее актуальных задач в нашей стране, привлечение новых технологий, методов и средств в процесс агитации и пропаганды является весьма целесообразным. Задача повышения эффективности пропаганды идеи национальной независимости также усиливает необходимость широкого использования новых технологий в данном процессе. При внедрении современных технологий в идеологическую пропаганду целесообразно использовать передовой опыт, накопленный в ряде стран мира.

Сохранение национальной самобытности в рамках национальной идеи не означает изоляцию от мира или замыкание в собственных рамках. Напротив, оно побуждает идти в ногу с мировым развитием. При этом важно опираться на собственные духовные ценности и наследие, уважительно относиться к ним, не теряя связи со своими национальными корнями. Отрыв от этих основ приводит к отчуждению от национальной идентичности, к развитию в отрыве от истории и ценностей. Это не соответствует закономерностям национального развития и гармонии интересов. Национальная идея является фактором укрепления, сохранения и защиты независимости. Поэтому она представляет собой высшую ценность, которая не

направлена на управление сознанием человека, а служит его ориентации на созидательные идеи. Национальная идея, опираясь на уважение к человеку, народу, нации, чести и достоинству страны, отвечает требованиям развития различных цивилизаций. [4; 65]

В системе национальной идеи ведущую роль играют национальное сознание, самосознание и национальный менталитет. Если отсутствует национальное сознание, если оно не развивается, если нация не осознаёт свою сущность, своё происхождение и корни, не стремится понять свои возможности, то и национальная идея постепенно утрачивает свою глубину.

Только в том случае, если нация в процессе своей жизнедеятельности стремится усваивать и соблюдать присущие ей традиции, обычаи, ценности и культурное наследие, национальные идеи пробуждаются, развиваются и совершенствуются. [5; 25]

Поскольку национальное сознание и самосознание являются движущей силой национальной идеи, они формируют её и придают импульс национальному развитию, побуждая к действию. Вместе с тем развитие национального сознания расширяет возможности национальной идеи.

Сфера влияния национальной идеи чрезвычайно широка: она способствует сохранению самобытности нации, объединяет её представителей ради общих интересов, организует их и определяет направления развития. Национальная идея имеет важное значение для сохранения национальной идентичности, реализации национальных интересов и определения будущего нации.

Поскольку она находит отражение в мировоззрении и повседневной деятельности каждого представителя нации, именно при наличии большинства людей с крепко сформированной национальной идеей возникает общенациональное движение, направленное на защиту национальных интересов. [6; 26]

В заключение следует отметить, что пропаганда и агитация национальной идеи являются одними из важных факторов обогащения духовного мира молодежи. Этот процесс не должен ограничиваться

лишь теоретическим разъяснением, а должен закрепляться через практическую деятельность.

Эффективность пропаганды зависит от её содержания, методов и их гармоничного сочетания с современными технологиями. Кроме того, пропагандистская работа, осуществляемая в сотрудничестве образовательных учреждений, средств массовой информации и социальных институтов, способствует повышению патриотизма, национальной гордости и социальной активности молодежи. В результате обеспечивается превращение национальной идеи в убеждение молодежи и её становление важным фактором развития общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- 1.Кадыров Б. Национальная идеология и воспитание молодежи. – Ташкент: Фан, 2010.
- 2.Тухтаев Б. Идеология и мировоззрение молодежи. – Ташкент: Фан, 2012.
- 3.Саидов А.Х. Демократическое общество и идеология. – Ташкент: Адолат, 2003.
- 4.Авлоний А. Туркестанский цветник или нравственность. – Ташкент: Учитель, 1992.
- 5.Закон Республики Узбекистан «О средствах массовой информации». – Ташкент, 2019.
- 6.Указы и постановления Президента Республики Узбекистан, посвященные вопросам духовности молодежи и идеологического воспитания.

JAMIYAT IJTIMOIIY HAYOTINI BARQARORLASHTIRISHDA TOLERANTLIK G'OYASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Azimov Adxam Solijonovich

Qo'qon davlat universiteti katta o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamiyat ijtimoiy hayotini barqarorlashtirishda tolerantlik g'oyasining o'ziga xos xususiyatlari, madaniyati, umumbashariy qadriyatlari, turmush tarzi, an'analari, XX asr g'arb tadqiqotchilar fikrlari, boy ma'naviy-tarixiy jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy jarayolar aks etgan.

Kalit so'zlar. Tolerantlik, mentalitet, umumbashariy qadriyat, umuminsoniy qadriyatlar, madaniyati, san'ati, urf-odatlar, sotsioentrik madaniyat, diniy, milliy.

Tolerantlik haqidagi zamonaviy falsafiy g'oyalar asosan XX asrning 20-yillarida toqatsizlik va zo'ravonlik, diniy to'qnashuvlarga qarshi chiqqan faylasuflar tomonidan yanada rivojlantirildi. Tolerantlik umumbashariy qadriyat va dinlar, xalqlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi tinchlik hamda totuvlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida tan olindi. Tolerantlik nafaqat nazariy tushuncha, balki ma'lum bir madaniyat elementi hamdir. Shu bilan birga, madaniyat jamiyat a'zolarining hayotiy faoliyatini belgilaydigan bilimlar, qadriyatlar va me'yorlar to'plami sifatida tushuniladi.

Fuqarolarning ongida shakllanadigan tolerantlik tushunchasi – tolerantlik madaniyati orqali rivojlanadi, amaliyotda namoyon bo'ladi. Ko'plab tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, tolerantlik "raqobat va kurashlar, izolyatsiya qilinish, kastalarga bo'linish jarayoniga qarshi bo'lgan tushuncha sifatida" rivojlangan jamiyatning mahsulidir. Tolerantlik nafaqat birovning pozitsiyasiga hurmat sifatida, balki bu hurmatning tanqidiy muloqot natijasida turli xil qiymat tizimlari tashuvchilari pozitsiyasining o'zaro o'zgarishiga bo'lgan munosabat bilan birlashishi sifatida tushuniladi. Bundan tashqari, jamiyatda yuz beradigan noxush

holatlar, ziddiyat, kelishmovchiliklarni hal qilish uchun tinchlik vositalarining ustuvorligini tan olish[1,205].

“Tolerantlik madaniyati” tushunchasiga qarama-qarshi bo‘lgan tushunchalardan yana biri bu – “egosentrik madaniyat” tushunchasidir. Egosentrik madaniyat shaxsning o‘zini o‘zi tasdiqlash, o‘zgalar ustidan hukmronlik qilish istagi bilan tavsiflanadi. Ushbu shaxs uchun qolgan barcha insonlar uning raqobatchilaridir. U o‘ziga e’tiborni qaratib, shaxsiy maqsadlariga erishishga intilib, egosentrik qarashlar va madaniyatni shakllantiradi. Shuning uchun bunday inson o‘zi xohlagan narsasiga erishish uchun boshqalarning manfaatlarini qurbon qiladi. Mazkur muammoni o‘rganishda bir qator rossiyalik olim va tadqiqotchilar Sokolov V.M., Xomyakov M.B., Mitina O.V., Stepanova I.N., Komogorov P.F., Pobeda N.A., Galkin A.A., Krasin Yu.A. kabilarning ilmiy maqolalarida o‘rganilgan.

“Egosentrik madaniyat”ning mavjudligi fuqarolarning “intolerantli”gi toqat qila olmasligining asosiy sabablaridan biridir. Turli xil madaniyatlarda tolerantlik tushunchasi bir xil emas, bu xalqlarning tarixiy tajribasiga bog‘liq. Tolerantlik so‘zining lingivistik tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, turli tillarda tolerantlik so‘zi turlicha talqin qilinadi.

Ingliz tilida – tolerantlik “insonni yoki biror narsani noroziliksiz idrok etishga tayyorligi va qobiliyati”ni anglatadi. Fransuz tilida – tolerantlik “boshqalarning erkinligi, uning fikrlash tarzi, xulq-atvori, siyosiy va diniy qarashlariga hurmat” degan ma’noni anglatadi. Xitoy tilida – tolerantlik “boshqalarga nisbatan saxovat ko‘rsatishga ruxsat berish, ijozat berish”ni anglatadi. Arab tilida – tolerantlik “kechirimli bo‘lish, murosaga kelish, yumshoqlik, yon berish, rahm-shafqat, xayrixohlik, sabr-toqat, boshqalarga nisbatan moyillik” ko‘rsatishni anglatadi. Fors tilida – tolerantlik “sabr-toqat, chidamlilik, yarashishga tayyorlik” ko‘rsatishni anglatadi. Rus tilida o‘xshash ma’noga ega ikkita so‘z bor – tolerantlik va bag‘rikenglik. «Tolerantlik» atamasi odatda tibbiyotda, gumanitar fanlarda qo‘llaniladi va “uning ta’siriga sezgirlikning pasayishi natijasida har qanday noxush omilga javob yo‘qligi yoki zaiflashishi” degan ma’noni anglatadi[2].

Kundalik nutqda ishlatiladigan “bag‘rikenglik” so‘zi biron-bir narsaga yoki kimsaga, shu jumladan, masalan o‘zga g‘ayridin vakilariga, o‘zga mamlakat fuqarosiga nisbatan bag‘rikeng munosabatni anglatadi. Bu sifat nafaqat individual kishiga, balki ijtimoiy guruhga va umuman jamiyatga ham xos bo‘lishi mumkin. Rossiyalik tadqiqotchi V.M.Sokolovning ta’kidlashicha “Tolerantlik” va “sabr-toqat” tushunchalarini farqlash kerak. “Sabr-toqat” – bu shaxs (ijtimoiy qatlamlar, guruhlar) tomonidan unga mos bo‘lmagan ijtimoiy, ma’naviy va boshqa ta’sirlarni idrok etish darajasi, psixologik chegarasi bo‘lib, u psixologik va irodaviy barqarorligini yo‘qotadi va oldindan aytib bo‘lmaydigan harakatlarni keltirib chiqaradi”[3,54].

Agar ilmiy adabiyotda keltirilgan ta’riflarni tahlil qilsak, unda tolerantlikni quyidagicha ifodalash mumkin:

- bu modal stoizm, boshqa insonning ham ko‘plab “huquqlarga ega” ekanligini tan olish;
- insonparvarlik munosabatlarida ifodalangan axloqiy idealning mavjuddigi;
- jamoat manfaatlari va inson huquqlarining uyg‘unligi;
- ziddiyatli guruhlar o‘rtasidagi kuchlar muvozanatining mavjudligi;
- tinch yashashga erishishning boshqa yo‘llari mavjudligi;
- fuqarolik jamiyatida fuqarolarning tolerantlik madaniyatining shakllanganligi va bu ijtimoiy norma sifatida jamiyatda qaror topganligidan dalolat beradi[4].

Ilmiy adabiyotlarda tolerantlik, avvalo, tenglikni hurmat qilish va e’tirof etish, hukmronlik va zo‘ravonlikni rad etish, insoniy munosabatlar madaniyati, me’yorlari, e’tiqodlarining ko‘p qirraliligi va xilma-xilligini tan olish sifatida qabul qilinadi. Tolerantlik boshqalarni qanday bo‘lsa, shunday qabul qilishga, ularning qarashlari va fikrlarini hurmat qilishga hamda ular bilan rozilik asosida o‘zaro munosabatda bo‘lishga tayyorlikni anglatadi. Befarqlik, konformizm, o‘zgalar manfaatlariga tajovuz qilish kerak emas. Avvalo, tolerantlik barcha manfaatdor tomonlarning o‘zaro munosabati va faol pozitsiyasini nazarda tutadi. Amaliyotda tolerantlik faoliyat turiga qarab turli xil konsepsiyalashishi mumkin:

– tadqiqotchilar tomonidan nazariy tahlil va empirik faktlar darajasida;

– davlat arboblari muloqot darajasida, an'anaviy kelishuv[5].

Aniq davlatlarning ijtimoiy siyosatida tolerantlik plyuralizm, so'z erkinligi va inson huquqlari g'oyalarini tarqatish va amalga oshirish bilan bog'liq.

Oddiy ong darajasida tolerantlik ko'pincha boshqa madaniyatlarning e'tiqodlari, hissiyotlari, urf-odatlar, turli ijtimoiy guruhlariga nisbatan tolerantlik, mentalitet ziddiyatlari va o'ziga xos manfaatlarni ro'yobga chiqarish holatlarida kuchli ta'sir qilishdan saqlanish qobiliyati sifatida tushuniladi.

Shaxslarning tolerantlik xatti-harakatlarini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun haqiqiy tolerantlik madaniyati nima ekanligini tushunish kerak. Turli madaniyatlarda tolerantlikka munosabatlarning bir necha turlari mavjud. Ular quyidagilar:

– bu dunyoda hamma narsaning organikligi, yaxlitligi va o'zaro bog'liqligi prinsipini insonning atrofdagi dunyo bilan munosabatining asosi sifatida e'lon qiladi;

– koinotning eng kichik elementlari suverenitetini tan olish va ushbu elementlarning huquqlarini hurmat qilish prinsipi;

– progressiv rivojlanish printsipi va inqilobiy o'zgarishlarni rad etish.

Bu kosmosentrik madaniyat. G'arb madaniyati doirasida ushbu yo'nalish o'rta asrlik Yevropa mutafakkirlari asarlarida eng aniq ifodalangan. XX asrning mashhur tadqiqotchilari V.Vernadskiy, A.Shvaytser, E.Fromm, Yu.Lotmanlar tomonidan tolerantlik tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Ko'plab jamiyatlar madaniyatida yaqqol namoyon bo'lgan munosabatlarning yana bir turi bu – sotsioentrik madaniyatdir. Ushbu munosabatlar tizimining o'ziga xos xususiyati koinotning markazi ma'lum bir inson jamoasi bo'lib, ular eng oliy tabaqa, deb hisoblaydilar.

Sotsioentrik madaniyatning asosiy xususiyati – bu shaxsiyatning qandaydir jamoada, "biz"da tarqalishi va boshqa ijtimoiy guruhlar a'zolarini "ular", deb ularni begona va o'zga, deb qabul qilish holatidir. Insonlarni "biz" va "begonalar"ga bo'lish turli mezonlarga ko'ra, diniy,

sinfiy, milliy va boshqa mezonlarga ko'ra sodir bo'lishi mumkin. Demak, sinfiy, diniy yoki ijtimoiy nafrat, bu mas'uliyatni individual shaxslar emas, balki jamoat o'ziga xos yaxlitlik sifatida oladi.

Tolerantlik – bu alohida qadriyatlarga va manfaatlarga ega bo'lgan va kerak bo'lsa, ularni himoya qilishga tayyor, ammo shu bilan birga boshqa insonlarning pozitsiyalari va qadriyatlarini hurmat qiladigan etuk kishining hayotiy pozitsiyasining muhim tarkibiy qismidir. Tolerantlik har xil munosabatlardan turlicha aks etadi. Masalan: axloqiy va ma'naviy, milliy, huquqiy munosabatlar. Tolerantlik maqomiga ko'ra, tolerantlikning asosiy turlari quyidagilardir:

O'zaro ta'sir o'tkazadigan subyektlarning ko'lamiga qarab, tolerantlikning quyidagi darajalarini ajratish mumkin: o'z-o'zini tolerantlik, individual-shaxsiy daraja, guruh yoki ijtimoiy daraja, bu insonlarning ixtiyoriy tashkilotlar, jamiyatlar va kasaba uyushmalari tuzish uchun ajralmas huquqlarini tan olishni anglatadi. Undan keyin etnik, milliy-davlat va ijtimoiy-madaniy darajalar. Muayyan insonda tolerantlik turli darajalarda namoyon bo'ladi – boshqalarga nisbatan ochiq dushmanlikdan tortib, suhbatlashish istagi va xatolarini tan olishgacha. Tolerantlikka har qanday ijtimoiy hodisa singari o'z mohiyatiga qarama-qarshi bo'lgan ba'zi ta'riflar ham berilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda tolerantlik nutqi konsepsiyaning mazmunli ma'nolari xilma-xil va keng ekanligidan dalolat beradi va uning ta'rifiga umumiy konseptual yondashuv hali topilmagan.

Shunday qilib, tolerantlik o'zini ijtimoiy munosabatlarning harakatchan shakli sifatida namoyon qiladi. U o'z-o'zidan paydo bo'lolmaydi. Uni rivojlantiruvchi subyekt bu – insonlardir. Insoniy munosabatlar tolerantlikni turli jihatlar va yangi qirralarini shakllantiradi. Tolerantlik o'z mohiyatiga ko'ra, barqaror hayot tuzilmalari, masalan, insonning yashash hayotini yaxshilanishi, sifatini oshishi, zamonlar va avlodlar aloqasini ta'minlaydigan, avlodlar tajribasini va ular yaratadigan qadriyatlar tizimini ijtimoiy munosabatlar negizidan sayqallashtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Mir politiki: aktualnye problemy politologii. (2001), - Volgograd, 205 s.
2. Ernazarov D., Raximbabaeva N. Tolerantlik – fuqarolik jamiyatini rivojlantirish ideologemasi sifatida.
https://www.researchgate.net/publication/350720641_TOLERANTLIK_-_FUKAROLIK_ZAMIATINI_RIVOZLANTIRIS_IDEOLOGEMASI_SI_FATIDA
3. Sokolov V.M. (2003), Tolerantnost: sostoyanie i tendençii // Soqis, № 8, 54 s.
4. Ernazarov D., Raximbabaeva N. Tolerantlik - fuqarolik jamiyatini rivojlantirish ideologemasi sifatida.
https://www.researchgate.net/publication/350720641_TOLERANTLIK_-_FUKAROLIK_ZAMIATINI_RIVOZLANTIRIS_IDEOLOGEMASI_SI_FATIDA
5. <https://www.researchgate.net/publication/350720641>

UMUMMILLIY TARAQQIYOTDA «JAHOLATGA QARSHI MA'RIFAT» G'OYASINING TARG'IBOT MEXANIZMLARI

Mamayusupova Nafisa Abdulatifovna

*RMMM huzuridagi Ijtimoiy ma'naviy tadqiqotlar instituti
doktaranti.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada umummilliy taraqqiyot jarayonida “jaholatga qarshi ma’rifat” g’oyasining falsafiy-ijtimoiy mohiyati, uning jamiyat barqarorligi va ijtimoiy ongni yuksaltirishdagi strategik ahamiyati chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda mazkur g’oyaning mafkuraviy asoslari, uni jamiyatga singdirishning zamonaviy targ’ibot mexanizmlari hamda samarali metodik yondashuvlari tizimli ravishda o’rganiladi. Shuningdek, globallashuv sharoitida axborot oqimlarining kuchayishi

fonida ma'rifiy immunitetni shakllantirish zarurati asoslab beriladi. Maqolada ma'rifatning jamiyat barqarorligini ta'minlovchi asosiy omil sifatidagi roli ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi.

Kalit so'zlar: ma'rifat, jaholat, umummilliy taraqqiyot, mafkuraviy immunitet, ijtimoiy barqarorlik, targ'ibot mexanizmlari, metodik yondashuvlar, ma'naviy taraqqiyot, globallashuv.

Bugungi globallashuv sharoitida jamiyatlarning barqaror rivojlanishi murakkab, ko'p omilli jarayon bo'lib, u nafaqat iqtisodiy va siyosiy barqarorlik, balki ma'naviy-mafkuraviy asoslarning mustahkamligi bilan ham bevosita belgilanadi. Zamonaviy ijtimoiy tizimlarda axborot oqimlarining keskin ortishi, raqamli kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi, shuningdek, g'oyaviy va mafkuraviy raqobatning kuchayishi shaxs va jamiyat ongiga ta'sir etuvchi omillarni yanada murakkablashtirmoqda. Bunday sharoitda ijtimoiy ongni boshqarish, axborotni tanqidiy tahlil qilish va ma'naviy immunitetni shakllantirish masalalari dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtayi nazardan, "jaholatga qarshi ma'rifat" g'oyasi umummilliy taraqqiyotning strategik yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu g'oya jamiyatning intellektual salohiyatini yuksaltirish, fuqarolarning siyosiy va huquqiy ongini rivojlantirish, shuningdek, destruktiv mafkuraviy ta'sirlar va axborot xurujlariga qarshi barqaror ijtimoiy immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvda ma'rifat faqat bilimga ega bo'lish jarayoni emas, balki shaxsning ijtimoiy mas'uliyati, tanqidiy tafakkuri va ma'naviy-axloqiy etukligini shakllantiruvchi kompleks tizim sifatida qaraladi.

Ilmiy adabiyotlarda ma'rifat keng ma'noda insonning ijtimoiy hayotdagi faol ishtiroki, ongli qaror qabul qilish qobiliyati va axloqiy qadriyatlarga asoslangan xulq-atvor modeli sifatida talqin etiladi. Xususan, ma'rifat insonning jamiyatdagi o'rnini belgilovchi intellektual va ma'naviy kapital sifatida qaralib, uning ijtimoiy jarayonlarga ta'sir qilish salohiyatini oshiradi¹.

¹ Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 2010. – B. 45.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar konsepsiyasida ham ma'naviyat va ma'rifat jamiyat barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida alohida ta'kidlanadi. Jumladan, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan ma'naviy-ma'rifiy islohotlar konsepsiyasida jamiyatda sog'lom dunyoqarashni shakllantirish, yoshlarni yot g'oyalardan himoya qilish hamda ma'rifiy yondashuvlarni kuchaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. Bu yondashuv jamiyatning ma'naviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan kompleks strategiya sifatida baholanadi¹.

Ma'naviy immunitet shunchaki tashqi ta'sirlardan himoyalaniş emas, balki shaxsning ichki dunyosida shakllangan murakkab intellektual va axloqiy saralash tizimidir. U inson ongida axborotni qabul qilish, tahlil qilish va baholash jarayonlarini tartibga soluvchi psixologik va ma'naviy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Biologik immunitet organizmni virus va bakteriyalardan himoya qilganidek, ma'naviy immunitet ham inson ongini "axborot viruslari", manipulyativ g'oyalar va begona mafkuraviy destruksiyalardan asraydi.

Sharq mutafakkiri Abu Nasr Forobiy inson kamolotini aql va fazilat uyg'unligida ko'rgan bo'lsa², Ibn Sino esa bilim va axloqiy poklikni inson ruhiy salomatligining asosiy sharti sifatida talqin etgan³. Bu qarashlar bugungi ma'naviy immunitet tushunchasining tarixiy-falsafiy ildizlarini tashkil etadi. Bugungi murakkab geosiyosiy va axborotlashgan jamiyatda ma'naviy immunitet quyidagi uch asosiy ustunga tayanadi:

Tarixiy xotira va milliy o'zlik shaxs ma'naviyatining eng muhim tayanch ustunlaridan biri bo'lib, u insonning o'zini anglash jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'zining ildizlarini, ajdodlar merosini va milliy qadriyatlarini chuqur anglagan inson nafaqat o'z xalqining tarixiy rivojlanish yo'lini tushunadi, balki zamonaviy global jarayonlarga ham ongli va tanqidiy munosabat bildira oladi. Tarixiy xotira – bu faqat o'tmish voqealarini eslab qolish emas, balki o'sha voqealardan ma'naviy xulosa

¹ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 112

² Abu Nasr Forobiy, *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent: O'zbekiston, 2013. – 256 b.

³ Ibn Sino. *Tib qonunlari*. – Toshkent: Fan, 1981. – 450 b. (1-jild)

chiqarish va ularni bugungi hayot bilan bog'lay olish qobiliyatidir. Shu ma'noda, tarixiy xotira shaxsning ma'naviy immunitetini shakllantiruvchi muhim psixologik va madaniy mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Abu Rayhon Beruniy tarixni bilmaslikni inson tafakkuridagi uzilish, ya'ni aqliy va ma'naviy rivojlanishdagi bo'shliq sifatida baholagan. Uning fikricha, o'tmishni chuqur o'rganmagan jamiyat o'z kelajagini ham to'g'ri belgilay olmaydi, chunki tarix – bu tajriba va saboq manbaidir.

Shuningdek, milliy o'zlik tushunchasi shaxsning o'z xalqiga, tiliga, madaniyatiga va qadriyatlariga bo'lgan ongli munosabatini ifodalaydi. Milliy o'zlik mustahkam bo'lgan jamiyatda begona g'oyalarga nisbatan immunitet ham kuchli bo'ladi. Chunki o'z madaniy ildizini bilgan inson har qanday global axborot oqimlarini tanlab qabul qiladi, ularni shunchaki ko'r-ko'rona qabul qilmaydi.

Immanuil Kantning ma'rifat haqidagi qarashlariga ko'ra, insonning voyaga etishi uning mustaqil fikrlash qobiliyatiga bog'liqdir¹. Bu mustaqillik esa ko'p jihatdan tarixiy xotira va milliy ong bilan mustahkamlanadi. Globalizatsiya jarayonida madaniyatlararo aloqalar kuchaygan bir davrda milliy o'zlikni saqlash yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki madaniy birxillashuv (homogenizatsiya) jarayoni ayrim hollarda milliy qadriyatlarning susayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli tarixiy xotira shaxsni global madaniy oqimlar ichida yo'qolib ketishdan saqlovchi ma'naviy tayanch vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, tarixiy xotira jamiyatda ijtimoiy birdamlikni mustahkamlovchi omil sifatida ham ahamiyatlidir. Chunki umumiy tarixiy tajriba va xotira xalqni birlashtiradi, uning kelajakka bo'lgan ishonchini kuchaytiradi.

Global raqamli transformatsiya sharoitida inson ongiga ta'sir etuvchi eng kuchli vositalardan biri bu internet va ijtimoiy tarmoqlardir. Raqamli texnologiyalar inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib borishi natijasida axborot almashinuvi misli ko'rilmagan darajada tezlashdi. Biroq bu jarayon bilan birga axborotning ishonchliligini tekshirish, uning manbasini aniqlash va manipulyativ kontentdan himoyalaniş kabi muammolar ham keskin kuchayib bormoqda.

¹ Kant, Immanuel. "Ma'rifat nima?" (*Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*), 1784.

Bugungi axborot makonida haqiqat va yolgʻon oʻrtasidagi chegaralar tobora xiralashib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar algoritmlari foydalanuvchi qiziqishlariga mos kontentni koʻproq koʻrsatishi natijasida “axborot pufakchalari” (information bubbles) yuzaga kelmoqda. Bu esa shaxsning dunyoqarashi biryoqlama shakllanishiga va tanqidiy fikrlashning zaiflashishiga olib kelishi mumkin.

Zigmunt Bauman zamonaviy jamiyatni “suyuq modernlik” (liquid modernity) deb taʼriflab, unda barcha ijtimoiy institutlar, qadriyatlar va maʼlumotlar barqaror emas, balki doimiy oʻzgaruvchan holatda ekanini taʼkidlagan¹. Uning fikricha, bunday jamiyatda anʼanaviy ishonch manbalari zaiflashadi va inson doimiy noaniqlik muhitida yashaydi.

Aynan shu holat raqamli davrda maʼnaviy va intellektual xavfsizlik muammosini yanada dolzarb qiladi. Chunki axborot oqimining haddan tashqari koʻpligi shaxsni sarosimaga solishi, uning mustaqil fikrlash qobiliyatini pasaytirishi mumkin. Natijada inson real faktlar va manipulyativ maʼlumotlarni ajratishda qiyinchilikka duch keladi. Agar shaxsning maʼnaviy immuniteti etarli darajada shakllanmagan boʻlsa, u dezinformatsiya, propaganda va psixologik manipulyatsiya taʼsiriga tez tushib qoladi. Bu jarayon ayniqsa yoshlar orasida xavfli boʻlib, ularning dunyoqarashi shakllanishiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Shu sababli zamonaviy jamiyatda raqamli savodxonlik va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish strategik ahamiyatga ega. Inson faqat axborotni isteʼmol qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi va baholovchi faol subyektga aylanishi lozim. Bu esa Bauman taʼriflagan “suyuq modernlik” sharoitida maʼnaviy barqarorlikni saqlashning asosiy shartlaridan biridir.

Maʼnaviy immunitet faqat individual shaxsning ichki dunyosini himoya qiluvchi psixologik va axloqiy mexanizm emas, balki butun jamiyat barqarorligini taʼminlovchi muhim ijtimoiy omil ham hisoblanadi. U jamiyat aʼzolarining axborotni qabul qilish, qadriyatlarni anglash va ijtimoiy jarayonlarga munosabat bildirish darajasini belgilaydi. Shu maʼnoda maʼnaviy immunitetning kuchli yoki zaifligi bevosita ijtimoiy muhitning sogʻlomligi yoki beqarorligi bilan bogʻliqdir. Maʼnaviy jihatdan

¹ Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000.

mustahkam jamiyatda fuqarolar o'zining tarixiy xotirasi, milliy o'zligi va axloqiy qadriyatlariga tayangan holda fikr yuritadi. Bunday jamiyatda tashqi mafkuraviy ta'sirlar, destruktiv g'oyalar va manipulyativ axborot oqimlari o'z ta'sir kuchini yo'qotadi. Chunki jamiyat a'zolari mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axborotni saralash ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Ijtimoiy falsafa nuqtayi nazaridan, barqaror jamiyat – bu faqat iqtisodiy yoki siyosiy tizim bilan emas, balki fuqarolarning ma'naviy-axloqiy birligi bilan ham belgilanadi. Agar jamiyatda ma'naviy immunitet zaiflashsa, turli ekstremistik va radikal g'oyalar uchun "bo'sh maydon" yuzaga keladi. Bu esa ijtimoiy ishonchsizlik, beqarorlik va nizolarning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Ekstremizm va radikalizm ko'pincha ma'lumot etishmasligi, tanqidiy fikrlashning rivojlanmaganligi hamda ma'naviy qadriyatlarning sustligi fonida shakllanadi. Shu sababli ma'naviy immunitet jamiyatni bunday xavflardan himoya qiluvchi "ijtimoiy qalqon" vazifasini bajaradi. U fuqarolarda murosaga tayyorlik, bag'rikenglik va ijtimoiy mas'uliyat hissini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, ma'naviy immunitet jamiyatda ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi. Odamlar o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlik kuchaysa, ijtimoiy nizolar kamayadi va barqaror rivojlanish uchun qulay muhit shakllanadi. Aksincha, ma'naviy bo'shliq kuchaygan jamiyatda axborot manipulyatsiyasi osonroq amalga oshiriladi va bu ijtimoiy beqarorlik xavfini oshiradi.

Shu boisdan ham zamonaviy davlatlar va ta'lim tizimlari ma'naviy immunitetni mustahkamlashni strategik yo'nalish sifatida ko'rishi lozim. Bu jarayon faqat diniy yoki axloqiy tarbiya bilan cheklanmay, balki tanqidiy tafakkur, media savodxonlik va fuqarolik ongini rivojlantirishni ham o'z ichiga olishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, jamiyatning ma'naviy barqarorligi uning har bir a'zosi qanchalik "ma'rifiy qurollangan"ligiga bog'liq. "Jaholatga qarshi ma'rifat" tamoyili jamiyatning strategik xavfsizlik doktrinasiga aylanishi zarur. Zero, moddiy boyliklar va harbiy qudrat vaqtinchalik barqarorlikni ta'minlashi mumkin, ammo faqat ma'naviy-ma'rifiy asoslar ustiga qurilgan

jamiyatgina har qanday davr sinovlaridan talofatsiz o'tib, barqaror rivojlanishda davom eta oladi.

Ma'naviy immuniteti yuksak xalqni yo'ldan qaytarish, uning irodasini bukish yoki unga yot qarashlarni singdirish imkonsizdir. Bu yo'lda ilm-fan, san'at va milliy qadriyatlar uyg'unligi taraqqiyotning eng to'g'ri va yagona yo'lidir.

ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Forobiy,. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent: O'zbekiston, 2013. – 256
2. Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000.
3. Ibn Sino. *Tib qonunlari*. – Toshkent: Fan, 1981. – 450 b. (1-jild)
4. Kant. Immanuel. "Ma'rifat nima?" (*Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*), 1784.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 112
6. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 2010. – B. 45.

GLOBALLASHUV DAVRIDA YOSHLAR MA'NAVIYATIGA TAHDIDLARNI OLDINI OLISH

Abdurayimova Shoxista Isomiddin qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv jarayonining yoshlar ma'naviyatiga ko'rsatayotgan ijobiy va salbiy ta'sirlari tahlil qilinadi. Hozirgi davrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida yoshlar ongiga turli g'oyalar kirib kelmoqda. Bu jarayon bir tomondan bilim olish va dunyoqarashni kengaytirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan yoshlar

ma'naviyatiga tahdid soluvchi omillarni ham yuzaga keltirmoqda. Shuningdek, yoshlarni bunday tahdidlardan himoya qilish, ularning ma'naviy immunitetini kuchaytirish, milliy qadriyatlar va an'analar asosida tarbiyalash masalalari muhim vazifa sifatida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, yoshlar, ma'naviyat, ma'naviy tahdidlar, milliy qadriyatlar, ommaviy madaniyat, axborot xavfsizligi, tarbiya.

Bugungi kunda dunyo miqyosida globallashuv jarayoni tobora jadallashib bormoqda. Bu jarayon iqtisodiyot, siyosat, madaniyat, ta'lim va axborot sohalarini qamrab olib, davlatlar o'rtasidagi aloqalarning yanada kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Globallashuv tufayli turli mamlakatlar o'rtasida ilmiy, madaniy va axborot almashinuvi kengaymoqda. Shu bilan birga, bu jarayon yoshlar hayotiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Yoshlar jamiyatning eng faol qatlamlaridan biri bo'lib, har qanday ijtimoiy o'zgarishlarga tez moslashadi. Shu sababli globallashuv jarayonida yuzaga kelayotgan turli g'oyalar, qarashlar va madaniy ta'sirlar eng avvalo yoshlar ongiga kirib boradi. Ba'zi hollarda bu ta'sirlar yoshlarning dunyoqarashini kengaytirs, ayrim holatlarda ularning ma'naviy qadriyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bugungi kunda internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali turli g'oyalar tez tarqalmoqda. Bu esa yoshlarning axborot makonida turli ma'lumotlarga duch kelishiga olib kelmoqda. Agar yoshlar mustahkam ma'naviy asosga ega bo'lmasa, ular turli zararli g'oyalar ta'siriga tushib qolishi ehtimoli mavjud. Shu sababli globallashuv davrida yoshlar ma'naviyatini mustahkamlash, ularni milliy qadriyatlar va an'analar asosida tarbiyalash, ma'naviy tahdidlardan himoya qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu borada davlat siyosati, ta'lim tizimi, oila tarbiyasi hamda jamiyatning boshqa institutlari muhim rol o'ynaydi. [1, 45-47 bet]

Globallashuv jarayoni bugungi kunda dunyoning barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ilm-fan, texnologiya, madaniyat va axborot almashinuvi davlatlar o'rtasidagi chegaralarni yanada yaqinlashtirib, insonlarning turmush tarziga yangi imkoniyatlar olib kirmoqda. Ayniqsa,

internet va zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida yoshlar dunyoning turli mamlakatlaridagi yangiliklar, madaniyatlar va bilim manbalariga tez va oson kirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu esa yoshlarning dunyoqarashi kengayishiga, bilim olish imkoniyatlarining ortishiga hamda xalqaro tajribani o'rganishiga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, globallashuv jarayoni yoshlar ma'naviyatiga ma'lum darajada salbiy ta'sir ham ko'rsatishi mumkin. Ommaviy madaniyat, turli yot g'oyalar va zararli axborotlarning internet orqali tez tarqalishi yoshlarning ma'naviy qarashlariga ta'sir etadi. Ba'zi hollarda yoshlar milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an'analarga nisbatan befarq bo'lib qolishi yoki chet el madaniyatiga haddan tashqari taqlid qilish holatlari kuzatiladi. Bunday holatlar esa yoshlar ma'naviy dunyosining zaiflashishiga olib kelishi mumkin. [2, 112-115 bet]

Globallashuv sharoitida yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlash muhim vazifalardan biridir. Yoshlar milliy qadriyatlar, tarixiy meros va ma'naviy an'analar asosida tarbiyalansa, ular turli zararli g'oyalar ta'siriga berilmaydi. Shu sababli ta'lim tizimi, oila va jamiyat yoshlarning ma'naviy tarbiyasiga alohida e'tibor qaratishi zarur. Yoshlarni ilm-fan, madaniyat va sportga jalb qilish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish ham globallashuvning salbiy ta'sirlarini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda globallashuv jarayoni natijasida yoshlar hayotiga turli xil axborot oqimlari kirib kelmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali tarqalayotgan ma'lumotlar yoshlarning dunyoqarashi va fikrlashiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ayrim hollarda bu axborotlar orasida yoshlar ma'naviyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, zo'ravonlik, behayo yoki noto'g'ri g'oyalarni targ'ib qiluvchi materiallar ham uchrab turadi. Bunday axborotlarning nazoratsiz tarqalishi yoshlarning ongiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning ma'naviy qarashlarini o'zgartirib yuborishi mumkin.

Yoshlar ma'naviyatiga tahdid soluvchi omillardan yana biri ommaviy madaniyatning ayrim salbiy ko'rinishlaridir. Ba'zi xorijiy madaniy oqimlar yoshlar orasida milliy qadriyatlarga nisbatan befarqlikni keltirib chiqarishi

mumkin. Turli film, musiqalar va ijtimoiy tarmoqlarda targ'ib qilinayotgan hayot tarzi yoshlarni o'z milliy an'analari va urf-odatlaridan uzoqlashtirishi ehtimoli mavjud. Natijada yoshlar orasida ma'naviy qadriyatlarning zaiflashishi kuzatiladi.[3, 5-7 bet]

Shuningdek, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etilmasligi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Agar yoshlar o'z vaqtini foydali mashg'ulotlar bilan o'tkazmasa, ular turli salbiy ta'sirlarga tezroq berilishi mumkin. Sport, ilm-fan, madaniy tadbirlar va kitob mutolaasi kabi foydali faoliyatlar yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli yoshlarning bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil etish ularni turli ma'naviy tahdidlardan himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. [4, 8-10 bet]

Yoshlar ma'naviyatini mustahkamlash jamiyat taraqqiyoti va kelajak avlodning barkamol bo'lib voyaga etishi uchun muhim ahamiyatga ega. Avvalo, yoshlarni milliy qadriyatlar, tarixiy meros va boy madaniyatimiz ruhida tarbiyalash zarur. O'z tarixini, urf-odatlarini va an'alarini chuqur bilgan yosh avlod turli yot g'oyalar ta'siriga kamroq beriladi. Shu sababli ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish, tarixiy meros va milliy qadriyatlar haqida keng tushunchalar berish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. [5, 73-376 bet]

Yoshlar ma'naviyatini mustahkamlashda oila tarbiyasining o'rni ham beqiyosdir. Ota-onalar farzandlariga to'g'ri tarbiya berib, ularda yaxshi xulq-atvor, odob-axloq va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishi kerak. Oilada sog'lom muhit bo'lishi, ota-onalarning farzandlar bilan muntazam suhbatlashib turishi yoshlarning ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, yoshlarning internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishini nazorat qilish ham muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish ham ularning ma'naviy rivojlanishiga katta yordam beradi. Sport bilan shug'ullanish, turli ilmiy to'garaklar, madaniy tadbirlar, kitob mutolaasi va ijodiy faoliyat yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi. Bunday faoliyatlar yoshlarning qiziqishlarini rivojlantirib, ularni turli salbiy ta'sirlardan himoya qiladi. Shu sababli yoshlarni ilm-fan, sport va san'atga keng jalb qilish orqali ularning ma'naviy barkamolligini ta'minlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv jarayoni bugungi kunda yoshlar hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon bir tomondan yoshlar uchun yangi bilimlar olish, dunyo tajribasini o'rganish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirsam, ikkinchi tomondan ularning ma'naviy dunyosiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan turli omillarni ham yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan zararli axborotlar, ommaviy madaniyatning ayrim salbiy ko'rinishlari hamda yot g'oyalar yoshlar ma'naviyatiga tahdid solishi mumkin.

Shu sababli yoshlar ma'naviyatini mustahkamlash, ularni milliy qadriyatlar va an'analar ruhida tarbiyalash bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayonda ta'lim tizimi, oila, jamiyat va ommaviy axborot vositalari o'zaro hamkorlikda faoliyat yuritishi zarur. Yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni ilm-fan, sport va madaniy faoliyatga jalb qilish orqali ma'naviy tahdidlarning oldini olish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. -B. 45-47.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent, 2017. -B. 112-115.
3. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. – T.: 2020. – B. 5–7.
4. O'zbekiston Respublikasi. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun. – T.: 2016. – B. 8–10.
5. Abdurahmonov Q. Globallashuv jarayonlari va ularning ijtimoiy ta'siri. – T.: 2019. – B. 73–76.

MALAYZIYADA DINIY BAG'RIKENGLIK SIYOSATINING G'OYAVIY-MAFKURAVIY ASOSLARI VA ULARNING JAMIYATDAGI ROLI

Anvar Mustafoyev

Din ishlari bo'yicha qo'mita xodimi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Malayziyada diniy bag'rikenglik siyosatining g'oyaviy-mafkuraviy asoslari hamda uning jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy roliga tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda mamlakatning ko'p konfessiyali va ko'p millatli tuzilmasi sharoitida diniy murosaning shakllanish omillari o'rganiladi. Islom dinining davlat dini sifatidagi maqomi bilan bir qatorda boshqa dinlarga nisbatan tolerantlikni ta'minlash mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Maqolada diniy bag'rikenglik siyosatining ijtimoiy barqarorlik, millatlararo totuvlik va siyosiy legitimlikni mustahkamlashdagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: diniy bag'rikenglik, konfessiyalararo munosabatlar, davlat siyosati, mafkuraviy asoslar, ijtimoiy barqarorlik, millatlararo totuvlik, din va davlat, diniy plyuralizm, Malayziya modeli.

Malayziya dunyoda ko'p millatli va ko'p konfessiyali jamiyat modeli sifatida alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Mamlakat ijtimoiy tuzilmasi malaylar (asosan musulmonlar), xitoyliklar (buddizm va daosizmga e'tiqod qiluvchilar) hamda hinduiylar (hinduizm va qisman xristianlik tarafdorlari) kabi yirik etnik-diniy guruhlarining birgalikda yashashiga asoslanadi. Bunday murakkab demografik konfiguratsiya sharoitida diniy bag'rikenglik siyosati ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, potensial ziddiyatlarni minimallashtirish va millatlararo totuvlikni mustahkamlashning institutsional vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur siyosatning g'oyaviy-mafkuraviy asoslari konstitutsion normalar, nazariy yondashuvlar, tarixiy rivojlanish omillari hamda davlat mafkurasi bo'lmish Rukun Negara prinsiplarida o'z ifodasini topgan.

Malayziyada diniy bag'rikenglik siyosatining huquqiy asoslari mamlakat Konstitutsiyasining 3 va 11-moddalarida aniq belgilangan. Xususan, Konstitutsiyaning 3-moddasi 1-qismiga ko'ra, "Islom Federatsiya dini hisoblanadi; ammo boshqa dinlar Federatsiyaning har qanday qismida tinchlik va hamjihatlikda amal qilinishi mumkin". Ushbu norma Islom dinining davlat darajasidagi maqomini mustahkamlash bilan birga, boshqa diniy konfessiyalarning erkin faoliyat yuritish huquqini ham kafolatlaydi. Shu sababli mazkur yondashuv diniy sohada institutsional balansni ifodalaydi: Islom madaniy va siyosiy jihatdan ustun mavqega ega bo'lsa-da, u boshqa dinlarning jamiyatdagi legitim mavjudligini inkor etmaydi. Konstitutsiyaning 11-moddasi esa diniy erkinlikni fundamental huquq sifatida mustahkamlaydi. Ushbu moddaning 1-qismiga binoan, har bir shaxs o'z diniga e'tiqod qilish, uni amalda qo'llash hamda ma'lum shartlar asosida targ'ib qilish huquqiga ega. Biroq 11-moddaning 4-qismi davlatga musulmonlar orasida boshqa dinlarni targ'ib etishni cheklash yoki tartibga solish vakolatini beradi. Mazkur norma diniy erkinlikni mutlaq individual huquq sifatida emas, balki ijtimoiy barqarorlik va konfessiyalararo muvozanatni saqlash zarurati bilan uyg'un holda talqin etishga imkon beradi. Shu orqali Malayziya modeli liberal yondashuv (diniy erkinlik) va kommunitar prinsiplar (jamiyat manfaatlarini himoya qilish) o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi [1]. Yuqorida keltirilgan konstitutsion normalar Malayziyaning diniy siyosatini "mo'tadil islomiy davlat" modeli sifatida tavsiflash imkonini beradi. Ushbu model doirasida diniy plyuralizm tan olinadi va qo'llab-quvvatlanadi, biroq u ijtimoiy uyg'unlik va siyosiy barqarorlikni ustuvor qo'yuvchi institutsional cheklovlar bilan muvozanatlashtiriladi.

Nazariy yondashuvlar nuqtai nazaridan Malayziyada diniy bag'rikenglik siyosati liberalizm va kommunitarizm paradigmalari o'rtasidagi funksional sintez sifatida namoyon bo'ladi. Liberal nazariya doirasida diniy erkinlik va plyuralizm fundamental qadriyatlar sifatida talqin etiladi. Klassik liberal mutafakkirlar (Jon Lokk hamda zamonaviy liberal nazariyotchilar) shaxsning o'z diniy e'tiqodini tanlash va uni amalda qo'llash huquqini asosiy va ajralmas huquq sifatida baholaydi [2]. Ushbu

konseptual yondashuv Malayziya Konstitutsiyasining 11-moddasida o'z aksini topgan bo'lib, unda diniy e'tiqod erkinligi kafolatlanadi hamda ma'lum cheklovlar doirasida diniy targ'ibot huquqi tan olinadi. Mazkur norma individual huquqlarni institutsional jihatdan mustahkamlab, ko'p konfessiyali jamiyat sharoitida tinch ko'rinishda birgalikda yashash imkoniyatini yaratadi. Amaliy jihatdan bu holat xitoy va hind jamoalarining o'z diniy institutlari, ibodatxonalari va marosimlarini erkin amalga oshirishida namoyon bo'ladi.

Biroq sof liberal model Malayziya sharoitida etarli darajada samarali emas, chunki u jamiyatning kollektiv manfaatlari va ijtimoiy uyg'unlik omillarini etarlicha inobatga olmaydi. Shunda kommunitarizm nazariyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Kommunitar yondashuv vakillari (Alasdair Makintayr va Maykl Sandel) jamiyatning umumiy qadriyatlari, ijtimoiy birdamlik va kollektiv manfaatlarni ustuvor deb hisoblaydi [3]. Malayziyada ushbu nazariy paradigma etnik va diniy guruhlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash hamda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu erda diniy bag'rikenglik faqat individual huquq sifatida emas, balki milliy birlik va siyosiy barqarorlikni ta'minlovchi strategik omil sifatida talqin etiladi. Mazkur yondashuvning amaliy ifodasi sifatida 1969-yildagi etnik to'qnashuvlardan keyin shakllantirilgan davlat siyosatini ko'rsatish mumkin. Ushbu siyosat doirasida har bir etnik-diniy guruhning madaniy va diniy identitetini saqlab qolish huquqi tan olinadi, biroq bu jarayon umumiy milliy manfaatlar va ijtimoiy uyg'unlik talablariga mos ravishda tartibga solinadi.

Tarixiy omillar Malayziyada diniy pluralizmning shakllanishiga o'z ta'sirini ko'rsatgan, ushbu jarayon Britaniya mustamlakachiligi davri bilan bevosita bog'liq. XIX–XX asrlarda Britaniya imperiyasi tomonidan Malaya hududida olib borilgan iqtisodiy siyosat natijasida mamlakatning demografik va ijtimoiy tuzilmasi tubdan o'zgardi. Sanoat va xomashyo sektorlarini rivojlantirish maqsadida Xitoydan konchilar (asosan qalay konlari uchun) hamda Hindistondan plantatsiya ishchilari (rezina ishlab chiqarish uchun) jalb etildi. Natijada mahalliy malay aholi (asosan musulmonlar va qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchilar) bilan bir

qatorda xitoyliklar (buddizm, daosizm va qisman xristianlik tarafdorlari) hamda hindlar (hinduizm, islom va xristianlik vakillari)dan iborat murakkab etnik-diniy tarkib shakllandi. Mustamlakachilik boshqaruvi doirasida qo'llanilgan "bo'l va boshqar" strategiyasi ushbu guruhlar o'rtasida iqtisodiy va ijtimoiy differensiallashuvni yanada chuqurlashtirdi. Malaylar siyosiy hokimiyatning asosiy tayanchi sifatida ko'rilgan bo'lsa, xitoyliklar savdo va sanoat sohalarida, hindlar esa plantatsiya iqtisodiyotida nisbatan ustun pozitsiyani egalladi [4]. Bunday segmentatsiyalashgan tuzilma etnik va diniy guruhlar o'rtasida o'zaro aloqalarning cheklanishiga va ijtimoiy masofaning ortishiga olib keldi.

Mamlakatning 1957-yilda mustaqillikka erishilishi (Malaya Federatsiyasi, keyinchalik 1963-yilda Malayziya) ushbu pluralistik tizimni "meros" sifatida saqlab qoldi. 13-may voqealari ushbu xilma-xillikning ichki ziddiyatlarini ochib berib, davlat siyosatini qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirdi. Mazkur voqealar etnik-diniy muvozanatni ta'minlash, ijtimoiy tengsizliklarni kamaytirish va milliy birlikni mustahkamlashga qaratilgan yangi siyosiy choralarni ishlab chiqishga turtki bo'ldi. Shu tariqa tarixiy rivojlanish jarayonida shakllangan pluralizm Malayziyada diniy bag'rikenglikni nafaqat konstitutsion prinsip, balki ijtimoiy zarurat sifatida qaror topishiga olib keldi [5].

Davlat mafkurasi (Rukun Negara) Malayziyada diniy bag'rikenglik siyosatining g'oyaviy asoslarini mustahkamlovchi normativ tizim hisoblanadi. Ushbu mafkura 1970-yilda 13-may voqealaridan keyin e'lon qilingan bo'lib, ijtimoiy barqarorlikni tiklash va milliy birlikni mustahkamlashga qaratilgan. Rukun Negara besh asosiy prinsipdan iborat: (1) Xudoga ishonch (Kepercayaan kepada Tuhan); (2) Podshoh va davlatga sadoqat (Kesetiaan kepada Raja dan Negara); (3) Konstitutsiya ustuvorligi (Keluhuran Perlembagaan); (4) Qonun ustuvorligi (Kedaulatan Undang-undang) (5) Xushmuomalalik va axloq (Kesopanan dan Kesusilaan). Ushbu prinsiplar tizimi diniy bag'rikenglikni nafaqat huquqiy, balki mafkuraviy darajada ham asoslaydi [6].

Birinchi prinsip ("Xudoga ishonch") barcha dinlarga nisbatan hurmatni nazarda tutadi va diniy e'tiqodni ijtimoiy uyg'unlikning omili

sifatida talqin etadi. U islomning ustuvor maqomini inkor etmaydi, balki uni umumiy diniy muhit bilan muvofiqlashtiradi. Rukun Negara'ning uchinchi va to'rtinchi prinsiplari (Konstitutsiya va qonun ustuvorligi) diniy erkinlikni huquqiy jihatdan kafolatlab, uning amal qilish doirasini tartibga soladi. Beshinchi prinsip esa diniy munosabatlarda axloqiy me'yorlar va ijtimoiy mas'uliyatni bildiradi. Shu jihatdan ushbu mafkura kommunitar yondashuvga xos ravishda milliy birlik va ijtimoiy uyg'unlikni ustuvor qo'yadi hamda diniy pluralizmni jamiyatning boy va xilma-xil madaniy merosi sifatida talqin etadi.

Amaliy darajada hukumat diniy bayramlarni (Hari Raya, Xitoycha yangi yil, Dipavali) milliy darajada nishonlash orqali ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishga erishdi. Bu siyosat millatlararo ishonchni mustahkamlash bilan birga, iqtisodiy rivojlanish uchun ham qulay muhit yaratdi. Shu bois Malayziya Janubi-Sharqiy Osiyodagi iqtisodiy jihatdan muvaffaqiyatli davlatlardan biriga aylandi. Biroq ayrim holatlarda din bilan bog'liq nizolar (diniy atamalar atrofidagi bahslar yoki diniy ramzlar bilan bog'liq noroziliklar) ijtimoiy keskinlikni yuzaga keltirganini ham qayd etish zarur. Shunga qaramay, umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Malayziyada diniy bag'rikenglik siyosati konstitutsiyaviy normalar, mafkuraviy tamoyillar va davlat tomonidan amalga oshiriladigan institutsional nazorat uyg'unligi orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda nisbatan samarali mexanizm sifatida faoliyat yuritmoqda.

Institutsional mexanizmlar Malayziyada diniy sohani boshqaruvchi va diniy bag'rikenglik siyosatini amaliy jihatdan ta'minlovchi asosiy instrumentlar sifatida namoyon bo'ladi. Malayziya federal tuzilishga ega bo'lib, Islomiy masalalar federal va shtat darajalarida taqsimlangan holda boshqariladi. Federal darajada Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) asosiy vakolatli organ hisoblanadi. Mazkur institut Bosh vazir idorasi qoshida faoliyat yuritib, diniy siyosatni muvofiqlashtirish, juma xutbalarini standartlashtirish, imomlarni tasdiqlash hamda "taqiqlangan" deb baholangan diniy oqimlarni monitoring qilish funksiyalarini bajaradi. Shtat darajasida esa Islomiy ishlar departamentlari faoliyat yuritadi. Ushbu organlar muftiylar orqali fatvo chiqarish jarayonini amalga oshiradi hamda

amaldorlarga diniy masalalarda maslahat beradi. Malayziya siyosiy-huquqiy tizimida sultonlar Islomning ramziy va institutsional rahbarlari sifatida shtat miqyosida shariat qonunlari ustidan nazoratni amalga oshiradi, federal hududlarda esa bu vakolat qirol tomonidan bajariladi. JAKIMning fatvo qo'mitasi bilan bog'lovchi institutsional roli shtatlar o'rtasida diniy siyosatning muvofiqlashtirilishini ta'minlaydi. Natijada diniy boshqaruv tizimi markazlashgan va koordinatsiyalashgan shaklga ega bo'lib, diniy bag'rikenglikni institutsional darajada qo'llab-quvvatlash imkonini yaratadi [7]. Bu tizim bir tomondan musulmonlar huquqlarini himoya qilsa, boshqa tomondan konfessiyalararo muvozanatni saqlash orqali boshqa din vakillarining diniy amaliyotlarini ham tartibga soladi.

Ikkinchi muhim institutsional mexanizm Malayziya huquqiy tizimida mavjud bo'lgan shariat sudlari va fuqarolik sudlari o'rtasidagi dualizm hisoblanadi. Konstitutsiyaning 121(1A)-moddasiga muvofiq, fuqarolik sudlari shariat sudlari yurisdiksiyasiga kiruvchi masalalarga aralasha olmaydi. Shariat sudlari asosan musulmonlarga tegishli bo'lgan oilaviy, meros va diniy munosabatlarni (nikoh, ajralish, konversiya kabi masalalar) ko'rib chiqadi, fuqarolik sudlari esa umumiy huquqiy nizolarni, jumladan musulmon bo'lmagan fuqarolar bilan bog'liq ishlarni hal qiladi. Ushbu dual tizim 1988-yildagi konstitutsiyaviy o'zgartirishlar orqali institutsional jihatdan mustahkamlangan bo'lib, uning asosiy maqsadi musulmonlarning shaxsiy-huquqiy munosabatlarini Islom normalari asosida himoya qilishdan iborat edi [8].

Malayziyada diniy siyosatning markaziy xususiyati huquqiy cheklovlar va erkinliklar o'rtasidagi muvozanatni institutsional darajada ta'minlashga qaratilganidir. Konstitutsiyaning 11(4)-moddasiga muvofiq, shtatlar va federal hududlar musulmon aholi orasida boshqa dinlarni targ'ib qilishni cheklash yoki taqiqlash vakolatiga ega. Amaliy jihatdan, musulmon bo'lmagan shaxslarning musulmonlarni boshqa dinlarga da'vat qilishi huquqbuzarlik sifatida baholanadi va tegishli jazolar (jarima, qamoq yoki ayrim shtatlarda jismoniy jazolar) bilan jazolanadi. Lekin musulmonlarning boshqa din vakillarini Islomga da'vat etishi qonuniy faoliyat sifatida tan olinadi. Konversiya masalasida ham murakkab huquqiy muvozanat

kuzatiladi. Islom dinini qabul qilish nisbatan soddalashtirilgan bo'lsa, undan chiqish (apostaziya) amaliy jihatdan keskin cheklangan. Shariat sudlari bunday arizalarni ko'pincha rad etadi, chunki malay etnik identiteti konstitutsiyaviy jihatdan Islom bilan bog'langan (160-modda). Shu sababli diniy erkinlik prinsipi individual tanlov sifatida emas, balki kollektiv identitet va ijtimoiy barqarorlik kontekstida talqin etiladi [9]. Davlat ushbu cheklovlarni diniy tizimning izchilligini saqlash va konfessiyalararo muvozanatni buzmaslik zarurati bilan asoslaydi, biroq tanqidiy yondashuvlar buni erkinliklarning institutsional chegaralanishi sifatida baholaydi.

Malayziyada diniy bag'rikenglikni ta'minlashga qaratilgan yana bir muhim siyosiy instrument bu "no sensitive issues" yondashuvi hisoblanadi. Ushbu siyosat 13-may voqealaridan keyin shakllangan bo'lib, irq, til va din bilan bog'liq masalalarni ommaviy muhokamada keskinlashtirishni cheklashga qaratilgan. Bu borada Seditsiya qonuni huquqiy asos vazifasini bajaradi: u ijtimoiy ziddiyatlarni qo'zg'atishi mumkin bo'lgan bayonotlarni jamoat tartibiga tahdid sifatida baholaydi [10]. Natijada ommaviy axborot vositalari, siyosiy elitalar va fuqarolik jamiyati subyektlari diniy va etnik masalalarni ehtiyotkorlik bilan yoritishga majbur bo'ladi. Ushbu yondashuv konfliktlarning oldini olish va milliy birlikni saqlashga xizmat qiluvchi preventiv mexanizm sifatida samarali ishlaydi. Biroq bunday siyosat so'z erkinligini cheklash xavfini ham yuzaga keltiradi va ochiq ijtimoiy diskursning rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin.

Ta'lim tizimi va davlat ideologiyasi Malayziyada diniy bag'rikenglikni shakllantirish va reproduksiya qilishning asosiy ijtimoiy institutlari sifatida namoyon bo'ladi. Mamlakat ta'lim siyosati milliy birlikni mustahkamlashga yo'naltirilgan bo'lib, u orqali jamiyatning ko'p konfessiyali va ko'p millatli tarkibi sharoitida umumiy fuqarolik identitetini shakllantirish maqsad qilinadi. Maktab dasturlarida Rukun Negara tamoyillarining o'qitilishi bag'rikenglik, o'zaro hurmat va ijtimoiy hamjihatlikni asosiy qadriyatlar sifatida singdirishga xizmat qiladi. Ta'lim tizimida diniy differensiallashgan yondashuv qo'llaniladi: musulmon o'quvchilar uchun Islomiy ta'lim majburiy hisoblanadi, boshqa konfessiya

vakillari uchun esa axloqiy tarbiya kurslari (Pendidikan Moral) joriy etilgan. Bu model diniy identitetni saqlagan holda umumiy fuqarolik qadriyatlarini shakllantirishga qaratilgan. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan interfaol dasturlar bo'lmish maktablararo diniy dialoglar, madaniy festivallarni birgalikda nishonlash yosh avlodda "satu keluarga" (yagona oila) konsepsiyasini shakllanishiga xizmat qiladi [11]. Ta'lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki mafkuraviy ijtimoiylashtirish vositasi sifatida diniy bag'rikenglikni normativ qadriyatga aylantiradi.

Diniy nizolar asosan konversiya va ibodat joylari bilan bog'liq masalalarda yuzaga keladi. Diniy aralash oilalarda taraflardan birining Islomga o'tishi bolalarning bir tomonlama konvertatsiyasi bilan bog'liq murakkab huquqiy nizolarni keltirib chiqaradi. Ibodat joylari bilan bog'liq masalalarda ham institutsional cheklovlar kuzatiladi. Shtat hukumatlari er ajratish va diniy inshootlar qurilishini tartibga solishda keng vakolatlarga ega bo'lgani sababli ayrim diniy guruhlar, xususan nasroniy jamoalar rasmiy ro'yxatdan o'tmagan binolarda faoliyat yuritishga majbur bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ayrim shtatlarda shariat qonunlarining kuchaytirilishi diniy targ'ibot va konversiya masalalarida yanada qat'iy cheklovlarning joriy etilishiga olib kelgan. Davlat ushbu muammolarni yumshatish maqsadida konfessiyalararo dialog platformalarini rivojlantirishga intilmoqda. Biroq mavjud muammolarni to'liq bartaraf etish hali ham murakkab bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Wan Husin, W. N., & Ibrahim, H. (2016). Religious freedom, the Malaysian constitution and Islam: A critical analysis. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 217, 1216–1224.
2. Will Kymlicka (2021). Two models of pluralism and tolerance. In M. Sardoč (Ed.), *The Palgrave Handbook of Toleration* (pp. 1–21). Palgrave Macmillan.
3. Will Kymlicka (1988). Liberalism and communitarianism. *Canadian Journal of Philosophy*, 18(2), 181–203.

4. Raja Hisyamuddin Raja Sulong, M. Zaidi A. Rahman, & Amjad M. Hussain. (2019). The development of a multi-ethnic and multi-religious society in Malaysia. *Journal of Al-Tamaddun*, 14(1), 105–115.
5. Embong, A. R. (2001). The Culture and Practice of Pluralism in Postcolonial Malaysia. In R. W. HEFNER (Ed.), *The Politics of Multiculturalism: Pluralism and Citizenship in Malaysia, Singapore, and Indonesia* (pp. 59–85). University of Hawai'i Press.
6. Tuan Syarifahnursyazaaina, Tuan Mohd Zawawi, Aman Daima, Aman Daima Md Zain, Rahimah Embong, Ahmad Zaki, Engku Ahmad Zaki Engku Alwi, & Hassan Mohamed El-Khayat. (2022). The existence of religious tolerance in the multi-racial society of Malaysia. *Journal of School Psychology*, 6(3), 1976–1982.
7. Norazlina Abdul Aziz, Noriah Ramli, & Nurazlina Abdul Raof. (2016). JAKIM: Governors of halal affairs. In *Contemporary issues and development in the global halal industry* (pp. 131–139). Springer.
8. Mohd Amir bin Abdullah. (2024). Analyzing the dynamics between Sharia law and civil law in governing divorce proceedings among Muslims in Malaysia and comparing legal outcomes. *Law and Economy*, 3(4), 29–38.
9. Matthew J. Nelson, & Dian A. H. Shah. (2018). Operationalizing and regulating religious freedom: Apostasy and administrative “reasonableness” in Malaysia and beyond. *International Journal of Constitutional Law*, 16(4), 1293–1321.
10. Mohd Azizuddin Mohd Sani, & Dian Diana Abdul Hamed Shah. (2020). Freedom of religious expression in Malaysia. *Journal of International Studies*, 7.
11. N. A. Surip, K. A. Razak, A. H. Tamuri, & F. A. Fatah. (2019). The practice of tolerance among Islamic education teachers (IETs) through shura in the management of da'wah activities in schools. *Creative Education*, 10, 2606–2614.

BESHINCHI SHO‘BA:
YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY TARBIYA VA KASBIY
KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

FUTUROSINERGETIK TAFAKKURDA INSON VA
MADANIYATNING AKSIOLOGIK UYG‘UNLIGI

Bozarov Dilmurod Mirzarasulovich

falsafa fanlari nomzodi,

Texnologiya menejment kommunikatsiya instituti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada futurosinergetik tafakkur doirasida inson va madaniyat o‘rtasidagi aksiologik uyg‘unlikning falsafiy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sinergetik paradigma nuqtayi nazaridan inson va madaniyat o‘z-o‘zini tashkil etuvchi murakkab tizimlar sifatida talqin qilinib, ularning o‘zaro aloqasi ma’naviy, ekologik, texnologik va axloqiy qadriyatlar birligi asosida yoritiladi. Vernadskiy, Morin, Teilhard de Chardin, Prigojin, Laszlo, Capra va Bek kabi mutafakkirlarning konsepsiyalari asosida futurosinergetik tafakkurning ontologik hamda aksiologik mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, zamonaviy texnogen sivilizatsiya sharoitida insoniyat taraqqiyotining ma’naviy mezonlari, qadriyatlar transformatsiyasi va madaniy ongning istiqboldagi evolyutsiyasi ilmiy-falsafiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijasida aksiologik uyg‘unlik kelajak sivilizatsiyasining barqaror rivojlanishini ta’minlovchi fundamental ma’naviy tamoyil ekanligi xulosalanadi.

Kalit so‘zlar: futurosinergetik tafakkur, aksiologik uyg‘unlik, inson va madaniyat, sinergetik paradigma, noosfera, murakkablik nazariyasi, ma’naviy qadriyatlar, madaniy ong, refleksiv modernlik, texnogen sivilizatsiya, ekologik ong, sivilizatsion taraqqiyot, ma’naviy barqarorlik, qadriyatlar transformatsiyasi, ontologik uyg‘unlik.

Futurosinergetik tafakkurda inson va madaniyatning aksiologik uygʻunligi insoniyat tafakkurining yangi sintez bosqichini aks ettiradi — bu bosqichda inson oʻzining mavjudlikdagi oʻrni va maqsadini faqat ijtimoiy yoki biologik mavjudot sifatida emas, balki kosmik, sinergetik jarayonlarning faol subyekti sifatida anglaydi. Futurosinergetik paradigmaning mohiyatida inson va madaniyatning oʻzaro uygʻunligi oʻzini oʻzi tashkil etuvchi tizimlar sifatida qaraladi, unda maʼnaviy, texnologik, ekologik va estetik qadriyatlar yagona aksiologik maydonda birlashadi. Aksiologik uygʻunlik, shu maʼnoda, insonning beqarorlikni boshqarish, murakkablikni anglash va oʻzining ijtimoiy hamda kosmik masʼuliyatini tan olish qobiliyatidir. V.I. Vernadskiy bu uygʻunlikni “noosferaning maʼnaviy bosqichi” sifatida talqin qilib, “inson tafakkuri biosferaning ongli davomidir; madaniyat esa bu tafakkurning oʻzini aks ettirish mexanizmidir” [1: 90] deb yozadi. Vernadskiy nazarida, inson va madaniyat oʻrtasidagi uygʻunlik beqarorlikni bartaraf etish emas, balki uni yangi muvozanat holatiga aylantirish sanʼatidir, chunki madaniyatning barqarorligi beqarorlikni oʻzlashtirish qobiliyatida yotadi.

Inson va madaniyatning futurosinergetik uygʻunligini E. Morin “murakkablik paradigmasi” doirasida shunday taʼriflaydi: “Inson tafakkuri va madaniyat oʻzaro refleksiv tizimlar boʻlib, ular bir-birini anglash orqali oʻz-oʻzini yaratadi; madaniyat insonning yaratuvchan energiyasining koʻzgusidir, inson esa madaniyatning davomiyligini taʼminlovchi semantik mexanizmdir” [2: 60]. Morinning konsepsiyasida aksiologik uygʻunlik inson tafakkurining oʻzini madaniyat orqali refleksiya qilish qobiliyati bilan belgilanadi. Bu jarayon murakkab tizimlarning oʻzini oʻzi tashkil etish qonuniyatlariga asoslanadi: madaniyat inson tafakkurining tarmoqlangan holati boʻlsa, inson madaniyatning autopoetik komponenti sifatida namoyon boʻladi. Shu bois, maʼnaviyat, texnologiya va axloq uygʻunlashgan holda insonning mavjudlikdagi barqarorligini taʼminlaydi. Aksiologik uygʻunlikning asosini T. de Sharden oʻzining “noosferik evolyutsiya” konsepsiyasida inson va madaniyatni yagona teleologik jarayon sifatida talqin qilish orqali izohlaydi. U “madaniyat insoniyat ongining kosmik evolyutsiyasidagi refleksiv bosqichidir; inson – bu

koinotning o'zini anglaydigan shakli" [3: 185] deb yozadi. Sharden uchun inson va madaniyat o'rtasidagi uyg'unlik koinotning o'zini bilish mexanizmidir. Madaniyat – bu kosmik ongning ijtimoiy, axloqiy va estetik strukturalarda namoyon bo'lish shakli, inson esa bu uyg'unlikning yaratuvchan energiya manbai. Shuning uchun, futurosinergetik paradigmaning aksiologik o'lchovi koinot va inson o'rtasidagi "ma'naviy rezonans" tamoyilida namoyon bo'ladi: insonning har bir madaniy harakati koinotdagi uyg'unlik energiyasini aks ettiradi.

G'arb falsafasining postklassik bosqichida bu g'oyaning gnoseologik shaklini E. Laszlo ishlab chiqadi. U "futurosinergetik tafakkur — bu inson va madaniyatning uyg'un aksiyasi, ularning har biri o'zining murakkablik darajasini oshirish orqali o'zaro moslashadi" [4: 81] deya yozadi. Laszloning "aksiyal uyg'unlik" konsepsiyasi madaniyatni "tizimlar tizimi" sifatida ko'radi, unda inson qadriyatlar, axloq, san'at va fan orqali energetik muvozanatni tiklaydi. Shu tarzda, ma'naviy uyg'unlik — bu inson tafakkurining o'zgaruvchan tizimlar orasida barqarorlikni saqlab qolish qobiliyatidir. Sinergetik paradigmadagi inson va madaniyatning aksiologik uyg'unligi beqarorlik va tartib, entropiya va negentropiya o'rtasidagi dialektik muvozanatdir. I. Prigojin bu jarayonni quyidagicha izohlaydi: "Inson madaniy tizimlarning o'z-o'zini tashkil etish tamoyilining asosiy tashuvchisidir; har bir ijtimoiy inqiroz — bu yangi tartibning paydo bo'lish nuqtasidir" [5: 60]. Prigojinning "tartib beqarorlikdan tug'iladi" degan teoremasi madaniyat va insonning aksiologik uyg'unligini sinergetik asosda tushuntiradi: har bir madaniy beqarorlik insonning o'zini anglash qudratini oshiradi, har bir individual inqiroz esa madaniyatning yangi muvozanat holatiga yo'l ochadi. Shuning uchun, madaniyatdagi harakat inson tafakkurining yaratuvchan energiyasi bilan bevosita bog'liqdir.

Aksiologik uyg'unlikning markaziy o'lchovi — bu insonning texnologik, ekologik va ma'naviy dunyolar bilan sinergetik integratsiyasi. F. Capra bu jarayonni "ekologik ong" doirasida tahlil etib, "madaniyat — bu tabiiy tizimlarning aks-sadosi, inson esa bu tizimlarning o'zini anglash shaklidir" [6: 110] deb yozadi. Capra madaniyatni biosferaning ijtimoiy ifodasi sifatida ko'radi, unda har bir qadriyat, urf-odat yoki axloqiy harakat

hayotning murakkab tarmoqlangan tizimlari bilan uyg'unlikda mavjud bo'ladi. Inson bu tizimning markazida emas, balki undagi "rezonans nuqtasi" sifatida joylashgan. Shu bois, madaniyatdagi aksiologik uyg'unlik insonni antropotsentrik mavjudlikdan "eko-sinergetik mavjudlik"ka aylantiradi. Bu konsepsiyani ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan rivojlantirgan U. Bek "refleksiv modernlik" nazariyasida "inson va madaniyatning uyg'unligi beqarorlikni refleksiv boshqarish mexanizmlariga asoslanadi; har bir global xavf yangi ma'naviy uyg'unish imkoniyatini yaratadi" [7: 38] deb yozgan. Bekning fikricha, madaniyatning sinergetik tabiati ijtimoiy tizimlarning moslashuvchanligida yashiringan. Inson va madaniyat o'rtasidagi aksiologik uyg'unlik shu tarzda xavf va muvozanat o'rtasidagi refleksiv jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Bu uyg'unlik madaniyatni o'zini beqarorlik orqali tiklaydigan tizimga aylantiradi.

Futurosinergetik tafakkurda inson va madaniyatning aksiologik uyg'unligi muammosi zamonaviy falsafiy tafakkurning eng murakkab va ko'pqatlamli metodologik yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki bugungi globallashuv va texnogen sivilizatsiya sharoitida insoniyat taraqqiyoti endilikda faqat iqtisodiy yoki texnologik ko'rsatkichlar bilan emas, balki ma'naviy barqarorlik, qadriyatlar tizimining mustahkamligi hamda madaniy ongning istiqboldagi transformatsiyasi bilan ham belgilanmoqda. Shu ma'noda futurosinergetik tafakkur kelajakni mexanik tarzda yuz beradigan tarixiy davomiylik sifatida emas, balki insonning ma'naviy-intellektual faoliyati, aksiologik tanlovi va madaniy o'zini anglash jarayonlari orqali shakllanadigan murakkab ochiq tizim sifatida talqin qiladi. Mazkur yondashuvning nazariy mohiyati shundaki, unda inson va madaniyat o'rtasidagi munosabat oddiy ijtimoiy aloqadorlik emas, balki o'z-o'zini tashkil etuvchi ma'naviy-sivilizatsion sinergetik tizim sifatida tushuniladi. Shu sababli aksiologik uyg'unlik futurosinergetik tafakkurning markaziy kategoriyasiga aylanadi, chunki aynan qadriyatlar tizimi kelajak sivilizatsiyasining ma'naviy yo'nalishini belgilaydi. Q. Nazarov qadriyatlar tizimining tarixiy va falsafiy mohiyatini tahlil qilar ekan, "qadriyatlar tizimi jamiyat ma'naviy hayotining negizi va

taraqqiyot mezonidir” [8: 16] deb ta’kidlaydi. Ushbu fikr futurosinergetik tafakkur nuqtayi nazaridan nihoyatda muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Chunki sinergetik paradigma har qanday tizimning barqarorligini uning ichki uyg’unlik darajasi bilan izohlaydi. Nazarov qadriyatlarni oddiy axloqiy me’yor yoki mafkuraviy hodisa sifatida emas, balki jamiyatning ichki ma’naviy energiyasini tashkil qiluvchi tizim sifatida talqin qiladi. Ayniqsa, uning “ijtimoiy taraqqiyotning burilish davrlarida qadriyatlar tizimi ham tubdan transformatsiyaga uchraydi” degan ilmiy xulosasi bugungi texnogen sivilizatsiya sharoitida insoniyat duch kelayotgan ma’naviy inqiroz mohiyatini anglashda alohida ahamiyatga ega. Chunki zamonaviy dunyoda texnologik taraqqiyot insonning ma’naviy mohiyatidan tezlashib ketmoqda. Natijada insoniyat moddiy rivojlanish va ma’naviy tanazzul o’rtasidagi keskin ziddiyatni boshdan kechirmoqda. Futurosinergetik tafakkur aynan mana shu ziddiyatni bartaraf etishning nazariy modeli sifatida maydonga chiqadi. Nazarovning qadriyatlarni tarixiy davomiylik va milliy o’zlik bilan bog’liq holda talqin qilishi esa madaniyatni kelajak taraqqiyotining aksiologik yadrosi sifatida tushunishga imkon beradi. Zero, tarixiy xotirasiz madaniyat shakllanmaganidek, qadriyatlarsiz kelajak ham shakllanmaydi.

“Jahon falsafasi qomusi”da “har qanday sivilizatsiyaning istiqboli uning ilmiy salohiyati bilan birga ma’naviy imkoniyatlariga ham bog’liqdir” [9: 5]¹ degan fikr ilgari suriladi. Ushbu ilmiy xulosaning metodologik ahamiyati shundaki, unda taraqqiyotning texnokratik modeli keskin tanqid qilinadi. Chunki tarixiy tajriba shuni ko’rsatadiki, ma’naviy poydevordan mahrum bo’lgan har qanday sivilizatsiya uzoq yashamaydi. Futurosinergetik tafakkur esa taraqqiyotning asosiy mezon sifatida insoniylikni, madaniy ongini va qadriyatlar uyg’unligini ilgari suradi. Bu erda inson oddiy biologik mavjudot emas, balki kelajakni ma’naviy jihatdan loyihalashtiruvchi aksiologik subyekt sifatida namoyon bo’ladi. Shu ma’noda futurosinergetik tafakkur zamonaviy falsafadagi eng insonparvar paradigmalardan biri hisoblanadi. Chunki unda kelajakning markaziga

¹ Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. I jild. Qomus. — Toshkent: O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2023. — 920 b.

texnologiya emas, insonning ma'naviy mohiyati qo'yiladi. Ushbu ilmiy qarashning eng muhim jihati shundaki, unda kelajak taraqqiyoti texnologik progress bilan emas, balki insoniylik va ma'naviy uyg'unlik bilan bog'lanadi. Demak, XXI asr falsafasi oldidagi eng katta vazifa — texnologik taraqqiyot bilan insonning ma'naviy mohiyati o'rtasidagi muvozanatni saqlab qolishdir. Futurosinergetik tafakkur aynan mana shu muvozanatni yaratishga qaratilgan yangi aksiologik paradigma sifatida namoyon bo'lmoqda. Shunday qilib, futurosinergetik tafakkurda inson va madaniyatning aksiologik uyg'unligi kelajak sivilizatsiyasining fundamental ontologik va ma'naviy asosi sifatida namoyon bo'ladi. Inson qadriyat yaratadi, madaniyat esa o'sha qadriyatlarni tarixiy shaklga aylantiradi; ma'naviyat esa ushbu jarayonning ichki energetik markazi vazifasini bajaradi. Shu tariqa inson, madaniyat va qadriyatlar o'rtasida sinergetik uyg'unlik yuzaga keladi. Mazkur uyg'unlik buzilgan jamiyatda taraqqiyot texnologik tus oladi-yu, ammo insoniy mohiyat emiriladi; aksincha, aksiologik barqarorlik ta'minlangan jamiyatda texnologik taraqqiyot ham insonparvarlik mazmuni kasb etadi. Demak, futurosinergetik tafakkurning bosh maqsadi — kelajakni ma'naviylashtirish, insonni esa sivilizatsion taraqqiyotning eng oliy qadriyati sifatida qaror toptirishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vernadskiy V.I. Nauchnaya mysl kak planetnoe yavlenie. – M.: Nauka, 1988. – S. 90.
2. Morin E. La Méthode. – Paris: Seuil, 2005. – P. 60.
3. Teilhard de Chardin P. The Phenomenon of Man. – New York: Harper, 1959. – P. 185.
4. Laszlo E. The Systems View of the World. – New York: Hampton Press, 1996. – P. 81.
5. Prigogine I. The End of Certainty: Time, Chaos, and the New Laws of Nature. – New York: Free Press, 1996. – P. 60.
6. Capra F. The Web of Life. – New York: Anchor Books, 1996. – P. 110–115.

7. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. – London: Sage, 1992. – P. 38.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar tizimining barqarorligi va o'zgarishlari. Monografiya. — Toshkent: O'zbekiston, 1994. — 90 b.
9. Erkayev A. Milliy g'oya va ma'naviyat. Kitob. — Toshkent: Ma'naviyat, 2002. — 242 b.
10. Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. I jild. Qomus. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2023. — 920 b.

TIL – MILLAT G'URURI

Ahrorova Shahlo O'rinboyevna
falsafa fanlari doktori(DSc), dotsent.
Respublika MMM huzuridagi Ijtimoiy
ma'naviy tadqiqotlar instituti
yetakchi ilmiy xodimi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada til, davlat tili, milliy tilning mohiyati va ahamiyati, millatni birlashtirishdagi o'rni, uning aksiologik xususiyatlari to'g'risida so'z yuritiladi. Bugungi kunda dunyo mamlakatlari o'z tillarini rivojlantirishborasida strategik rejalar ishlab chiqib, amalga oshirishda yangidan-yangi choralarni qo'llab keladilar. Maqolada milly tilimiz to'g'risida olimlarning qarashlari, O'zbekistonda bugungi kunda til borasidagi muammolar yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, milliy til, milliy birlik, milliy g'urur, mustaqillik, davlat ramzi, til boyligi, tilning duragaylashuvi, qashshoqlashuvi, tillarning yo'qolishi, millat.

Men til haqda so'z bitayotganda, onam haqida, otam haqida, Vatan haqida yozayotganday bo'laman. Bolaligim, o'zim haqimda, g'ururim haqida

yoʻzayotganday boʻlaman. Xoʻsh, milliy til nima oʻzi? Bu jahon sahnida millatning yashamogʻi unga qay darajada bogʻliq? Biz milliy qadriyatlar, milliy oʻzlik, ularni asrab-avaylash haqida kuyinib gapiramiz. Aslida ularni ajdodlardan avlodlarga olib oʻtguvchi ham, ularning borligini ayon qilguvchi ham, moziyni kelajakka etaklab kelguvchi ham til emasmi? “Til oʻzining tuzilishi bilan, ayrim unsurlarining oʻzaro munosabati bilan butun bir tizimni tashkil etadi. Til hayotiy boʻlishi uchun shu tildan foydalanadigan jamiyat zarur boʻladi”. [5]

Keling, mutaxassislar tomonidan oʻrganilgan ayrim raqamlarga qarab koʻraylik. Aytishlaricha, dunyoda toʻqqiz mingga yaqin til mavjud boʻlgan ekan. Bu tafakkur doirasida oʻrganilgani. Ehtimol, ilgari undan ham koʻp boʻlgandir. Bugungi manbalarning ayrimlari hozir olti mingga yaqin til borligini, ayrimlari 5600 atrofida ekanligini qayd etishmoqda. Bu qaydlarning turlicha ekanligiga ham sabab bor: bugun bir oyda ikkita til talaffuzdan chiqib ketmoqda ekan. Bu nima degani? Har oyda ikkita til – hech kim soʻzlashmaydigan tilga aylanayotgani, “oʻlik” tillar safiga qoʻshilayotgani, degani.

Umuman olganda, tillar yoʻqolishining bir necha sabablari bor. Birinchisi – mustamlakalik. Bir bosqinchi millat ikkinchisini mavh etgach, milliy yozuvi, atamalari, milliy anʼanalari kabilarni yoʻq qilish singari turli usullar bilan qoʻl ostidagi mamlakatga oʻz tilini singdirishi. Ikkinchisi, ekologik migratsiya tufayli bir xalqning boshqa hududga koʻchib oʻtib, asta-sekin borgan joy tilida soʻzlasha borishi oqibatida oʻz tilini unutishi. Uchinchisi, maʼlum bir tilda soʻzlashuvchi xalqning zavol topishi, qirilib ketishi. Tili bor-u, yozuvi boʻlmagan xalqlarning tili ham yoʻqolishga mahkum boʻlishi mumkin. Masalan bugun turli tilda soʻzlashadigan Afrika xalqlarining sakson foizi yozuviga ega emasligini qayd etishadi mutaxassislar. Til saqlanib qolishi uchun unda kamida million odam soʻzlashishi kerak va mana shunday tillar bugun olti mingning orasida ikki yuz ellik nafarnigina tashkil etarkan. Shu ikki yuz ellik orasida bizning tilimiz ham bor! Olti ming ichidan faqat ikki yuziga davlat tili maqomi berilgan ekan. Shu ikki yuz orasida ham bizning til bor!

Yana bir maʼlumotni oʻqib qoldim. Rossiyalik M.Kozlyanina degan lingvist olimi tilimizni oʻrgana turib, bu tilning juda nafis, musiqa ohangidek

jozibali ekanini e'tirof etibdi.[7] Bu e'tirofdan xursand bo'lasiz albatta! Lekin, tilimiz qo'pol bo'lganida uni sevmay qo'yarmidik? Tilimiz qo'polmi, jozibalimi, boymi, qashshoqmi, nima bo'lganda ham, biz shu tilda ilk so'zimizni aytganmiz. Shu tilda alla eshitganmiz. O'z ta'biri bilan aytganda, u ONA TILimiz! Darvoqe, tilning boyligi xususida. Abdulla Qodiriy o'z zamonida "o'zbek tili kabag'al til emas, uni kambag'al deguvchilarning o'zi kambag'al. Ular o'z nodonliklarini tilimizga to'nkamasinlar",[8] degan ekan. Professor B.R.Karimov ta'kidlaganlaridek, "Turkiy til jahondagi eng qadimiy adabiy tillardan hisoblanadi, uning lug'at boyligi ham beqiyos hisoblanib ko'p asrli tarixga ega".[4]

Darhaqiqat, o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgach, besh jilddan iborat o'zbek so'zlari izohli lug'ati tuzilgan bo'lib, unga sakson mingdan ortiq so'z jamlangan. Bunisi hali holva. Olimlar buyuk yozuvchi va shoirlar so'z boyligini sarhisob qilgan ekanlar. Natijada, Pushkin 21197ta so'z qo'llagani, Shekspirda bu raqam 20 mingga yaqinlashgani ma'lum bo'lgan. Navoiyning so'z boyligi 26 mingdan ortiq bo'lgan ekan! Bu tilda har qanday voqelikni mukammal ifoda etish, har qanday badiiy asarni sayqallantirish mumkin! Masalan, rus tilida "uyat" ma'nosini anglatuvchi "стыд" so'zi bor. To'g'ri, "pozor" so'zini ham bu erda e'tirof etish mumkin, ammo u ko'proq "sharmanda" ma'nosini anglatadi. Mana shu "uyat" so'zning o'zbek tilida qancha ma'nodoshlari borligini bilasiz: "or", "nomus", "hayo", "ibo", "sharm", "izza", "uyalish", "qimtinish", "tortinish" va hokazo. Bir qarashda ular sinonimlarga o'xshaydi, ammo ularning har biri uyalmog'ning qaysidir darajasini ifodalaydi. Fikrimizni ifodalashda qayerdadir "tortinish" so'zi mos tushsa, qayerdadir "qimtinish" so'zi "yeydi". Ko'rdingizmi, mana shu erda ham "mos tushadi" so'zi o'rnida "yeydi" so'zi "yedi"! Men bu bilan rus tilini kamsitmoqchi emasman, aslo! Bunga haqqim ham yo'q. Shunchaki, o'zbek tili – onamning tili, ona tilim, uni onamday yaxshi ko'raman.

Gohida hayron qolaman, mana shunday boy tilimizdan so'z topolmay, ayrim millatdoshlarimiz fikrlarini ifoda etishda boshqa tildagi so'zlarni qo'llaydilar. Uzoqqa bormay, hajv yozuvchimiz Habib Siddiqning Amerikadan o'zbek tilini bilgan holda, endi o'zbekcha urf-odatlarini ham

mukammal o'rganish uchun kelgan "Amerikalik qo'shnilar" haqidagi hajviyasiga yuzlanaqolaylik, negaki u aynan hayotimizdan olingan:

"...— Biz odatda huv anovi perekrestkadan banyaning oldigacha aytamiz. Qo'shnim(amerikalik) hech narsa tushunmadi.

— Hammomning deng, — eslatdi xotinim. Darrov gapimni o'ngladim.

— Chorrahadan hammomgacha.

Shundagina gapimni anglagan mallavoyning yuz-ko'zida tabassum zohir bo'ldi.

— Uchastkavoyniyam aytib qo'ying, — dedim.

— Kimvoy, — hayron bo'lib so'radi u(amerikalik qo'shni). Yana tilimni tishladim.

— Ha, anovi nozirimizni aytaman-da.

Bunaqa hollar tez-tez takrorlanadigan bo'p qoldi. O'z yurtida sof o'zbek tilini ixlos bilan o'rgangan qo'shnilarimizga chetdan kirib qolgan so'zlar guruchdan chiqqan toshdek g'ashga tegardi. Sal o'ylabroq gaplashmasak, bo'lmaydiganga o'xshaydi. Har gal gapimni anglatishga qiynalganimda, xijolatdan ter bosadi. Rus maktabida o'qigan, ko'p qavatli uyda o'sgan xotinimni-ku asti qo'yaverasiz:

— Qanaqa odamlar o'zi, a? «Obed» desang tushunmasa. «Dom kultura»ni bilmasa. «Optom»i nimasi, deganiga o'laymi?.. Naq davleniyam ko'tarilib ketadi-da!..»[9]

Haqiqatan ham hammamizga tanish holat, hammamizga tanish so'zlar. Aslida tilimizga xorijiy so'zlarni aralashtirib gapirish – ona tilga behurmatlikdan boshqa narsa emas.

Yaqinda chet elga o'qishga ketayotgan yoshlarni suhbatdan o'tkazdik. Ingliz tili, fransuz tili, rus tilini suvday ichib yuborishgan. Savol bersang, masalan, "o'zbek tiliga qachon davlat tili maqomi berilgan", deb so'rasang, ayrimlari, "o'zbekchada qiynalaman, maylimi ruscha yo inglizcha javob bersam", deyishdi. Shunda ularning millatini so'radim. Sof o'zbek. Rus maktabda o'qigan, ingliz tili kursiga qatnagan. Bu tillarni bilishdan faxrlanadi. Lekin o'zbek tilini yaxshi bilmaslikdan zarracha ham uyat hissini sezmadim. Hatto, ota-onasi o'zbek bo'la turib, o'zbekcha so'zlarni inglizcha talaffuzda (r harfini yumshoq ifodalagan holda)ifoda etadiganlar ham bo'ldi. Xo'sh, o'z ona

tilini yaxshi bilmaydigan, uni hurmat qilmaydigan yoshlarni chetda o'qitganda Vatan uchun nima naf topish mumkin, deging keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil, 21-oktyabrdagi PF-5850 sonli Farmoniga asosan Davlat tilini rivojlantirish departamenti tashkil qilindi. Menimcha, Departament oldida amalga oshiriladigan vazifalar talaygina. Masalan, qanday holatlarda davlat tiliga nisbatan hurmatsizlik ko'rsatilayotgani mezonlarini ishlab chiqish kerak.

Bir qancha omillar borkim, ijtimoiy-ma'naviy muhitga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunday omillar sifatida Prezidentimiz Ma'naviyat va ma'rifat kengashi yig'ilishda "ona tilimizning nufuzini oshirish, kitobxonlik madaniyatida milliy xususiyatlarni oshirish, fuqarolarda vatanparvarlik tuyg'ularini takomillashtirish kabi masalalar ham jamiyatni ma'naviy jihatdan yuksaltirishda muhim omil" [6] sifatida ta'kidlab o'tdi.

Aslida ona tiliga nisbatan e'tiborsizlik, hurmatsizlik bu – milliy g'urur etishmasligining belgisi. Milliy g'ururi so'niq millatning kelajagi bo'lmaydi. Milliy g'ururi so'niq millatda milliy birlik bo'lmaydi. Bizni bugungi yorug' kunlarga etaklab kelgan, o'tmishimizni, qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, an'analarimiz, ajdodlarimiz meroslarini asrlar silsilasidan olib o'tgan, onamiz ovozi qulog'imizga allalar quygan Ona tilimizni, Onajon tilimizni qadrlash har birimiz zimmamizdagi sharaflilik vazifadir!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A.Navoiy. To'la asarlar to'plami. 4 jild. G'.G'ulom. T. 2012. b. -741.
2. Ahrorova Sh.O'. Qadriyatlar va ularning ijtimoiy ma'naviy muhit bilan dialektik aloqadorligi. Monografiya. T.: «Elnur-Print», 115 b.
3. Ahrorova Sh.O'. FALSAFA VA HAYOT jurnali. №SI-2 | 2020y. b.-54.
4. Karimov B.R. Turkiy sivilizatsiyaning jahon sivilizatsiyasi tizimida rivoji Toshkent –2024 "FAN ZIYOSI" nashriyoti
5. Siddiqova A. Til tushunchasining falsafadagi ahamiyati// Konferensiya materiallari. 2023. 23-noyabr.
6. "Yangi O'zbekiston" gazetasi, 267(1056)-son, 2023 yil, 23-dekabr.

7. <https://uza.uz/uz/posts/davlat-tiliga-etibor-mustaqillikka-etibordir>
417828
8. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ona-tili/abdulla-qodiriy-ozbek-tili-kambagal-emas.html>
9. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/habib-siddiq-1953/habib-siddiq-amerikalik-qo-shnilarim-hajviya>

O‘ZBEKISTONDA UMUMMILLIY TARAQQIYOT FENOMENI: ILMIY-TARIXIY INTERPRITATSIYA

Anvar Yaxshiev
TMSI dotsenti, t.f.n

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda umummilliy taraqqiyot fenomenining shakllanishi, tarixiy ildizlari va zamonaviy taraqqiyot jarayonlaridagi o‘rni ilmiy-tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda milliy taraqqiyot g‘oyasining evolyutsiyasi, davlat va jamiyat taraqqiyotidagi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy hamda ma‘naviy omillar o‘zaro bog‘liqlikda yoritilgan. Shuningdek, mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning umummilliy taraqqiyot konsepsiyasiga ta’siri va uning tarixiy tajribalar bilan uyg‘unligi ochib beriladi. Muallif tomonidan milliy taraqqiyot fenomenining nazariy asoslari hamda uning zamonaviy O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasidagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: umummilliy taraqqiyot, ilmiy-tarixiy interpretatsiya, milliy rivojlanish, ijtimoiy taraqqiyot, davlat siyosati, tarixiy jarayon, ma‘naviy yangilanish, modernizatsiya, islohotlar, Yangi O‘zbekiston.

O‘zbekistonda umummilliy taraqqiyot fenomeni tarixiy taraqqiyotning yangi bosqichida milliy davlatchilik, ma‘naviy yangilanish, modernizatsiya, innovatsion tafakkur va fuqarolik jamiyati institutlarining

uzviy integratsiyasi natijasida shakllanayotgan murakkab sivilizatsion hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur fenomenning ilmiy-tarixiy interpretatsiyasi shuni ko'rsatadiki, taraqqiyot masalasi bugungi kunda faqat iqtisodiy o'sish yoki siyosiy modernizatsiya bilan chegaralanmay, balki jamiyatning ma'naviy-intellektual salohiyati, tarixiy xotirasi, milliy mentaliteti va ijtimoiy ong transformatsiyasi bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan, Yangi O'zbekiston fenomeni o'z mohiyatiga ko'ra klassik modernizatsiya nazariyalaridan farq qiluvchi, milliy o'zlik va umuminsoniy taraqqiyot tamoyillarini uyg'unlashtirgan sintezlashgan taraqqiyot modelidir. Prezident Sh.M.Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarida: "Yangi O'zbekistonni barpo etish — bu shunchaki iqtisodiy yoki siyosiy islohot emas, balki jamiyat tafakkuri va ma'naviy hayotining tubdan yangilanishidir"¹, deb ta'kidlaydi. Ushbu konseptual yondashuv taraqqiyot fenomenining ontologik mohiyatini ochib beradi. Chunki taraqqiyotning mazmuni davlatning texnokratik modernizatsiyasi emas, balki inson va jamiyat ongining transformatsiyasida namoyon bo'ladi. Mazkur yondashuv postindustrial taraqqiyot nazariyalaridan farqli ravishda ma'naviy omilni taraqqiyotning markaziy kategoriyasiga aylantiradi. Shu jihatdan, Yangi O'zbekiston modeli "ma'naviy modernizatsiya" va "milliy renessans" paradigmaları asosida rivojlanayotgan yangi sivilizatsion konsepsiya sifatida talqin etilishi mumkin.

O'zbekistonda umummilliy taraqqiyot fenomeni bugungi globalashuv va geosiyosiy transformatsiyalar sharoitida milliy davlatchilik tafakkuri, tarixiy xotira, ma'naviy uyg'onish hamda modernizatsion jarayonlarning sintezlashuvi asosida shakllanayotgan murakkab sivilizatsion hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur fenomenning mohiyati shundaki, u faqat iqtisodiy o'sish yoki siyosiy islohotlar bilan chegaralanmay, balki inson kapitali, tarixiy identitet, ma'naviy yangilanish, huquqiy ong, raqamli tafakkur va ijtimoiy adolat tamoyillarining integratsiyalashuvi orqali umummilliy taraqqiyot paradigmasini shakllantirmoqda. Shu jihatdan qaralganda, Yangi O'zbekiston fenomeni

¹ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 464 b.

postsovet hududidagi oddiy tranzitiv modernizatsiya emas, balki Sharq sivilizatsiyasining zamonaviy interpretatsiyasi sifatida maydonga chiqmoqda. Taraqqiyot fenomenining ilmiy-tarixiy talqini avvalo “ijtimoiy taraqqiyot” tushunchasining falsafiy evolyutsiyasini tahlil qilishni talab etadi. F.Mutalibov “ijtimoiy taraqqiyot”ni “jamiyat rivojlanishining progressiv usuli bo‘lib, ijtimoiy institut va tuzilmalar faoliyatining murakkablashib va takomillashib borishini o‘zida namoyon qiluvchi jarayon”¹ sifatida baholaydi. Muallifning mazkur konseptual yondashuvi taraqqiyotning linearlashtirilgan iqtisodiy modeli emas, balki murakkab sotsial-organik tizim ekanligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, u Forobiy, Beruniy, Hegel, Kont va Spenser qarashlarini qiyosiy tahlil qilgan holda, taraqqiyotning markazida “inson erkinligi, tenghuquqlilik va qonunlarning barqaror ishlashi”² turishini ta’kidlaydi. Mazkur ilmiy xulosa bugungi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining metodologik negizini ham ifodalaydi. Chunki zamonaviy milliy taraqqiyot modeli davlatning iqtisodiy qudratini emas, avvalo inson qadrini ustuvor qadriyat sifatida tan olmoqda.

O‘zbekiston taraqqiyotining zamonaviy bosqichi milliy davlatchilik, ma’naviy uyg‘onish, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy bag‘rikenglik, milliy tafakkur va innovatsion taraqqiyot jarayonlarining o‘zaro integratsiyalashuvi asosida shakllanayotgan murakkab sivilizatsion hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu fenomen oddiy siyosiy yoki iqtisodiy o‘zgarish emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy salohiyati, ijtimoiy ongi va milliy o‘zligini yangicha taraqqiyot paradigmasi asosida qayta safarbar etish jarayonidir. Zamonaviy O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, umummilliy taraqqiyot fenomeni davlat va jamiyat o‘rtasidagi uyg‘unlik, tarixiy meros va modernizatsiya, milliy qadriyat va global integratsiya, an’anaviylik va innovatsion tafakkur o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik natijasida vujudga keladi. Bu esa taraqqiyotni faqat iqtisodiy o‘rish yoki siyosiy islohotlar bilan emas, balki inson omili, ma’naviy muhit, milliy ong va ijtimoiy birdamlik bilan bog‘liq yaxlit hodisa sifatida talqin

¹ Mutalibov F. “Ijtimoiy taraqqiyot” haqidagi qarashlar evolyutsiyasi // Oriental Renaissance. – 2023. – №3. – B.668.

² Mutalibov F. “Ijtimoiy taraqqiyot” haqidagi qarashlar evolyutsiyasi // Oriental Renaissance. – 2023. – №3. – B.671.

qilishni taqozo etadi. Tarixiy jihatdan qaralganda, O‘zbekiston hududi qadimdan Sharq sivilizatsiyasining yirik markazlaridan biri bo‘lib, ilm-fan, ma’rifat, bag‘rikenglik va ijtimoiy hamjihatlik tamoyillari asosida rivojlangan. Bu hududda shakllangan ma’naviy-intellektual muhit xalq tafakkurida taraqqiyotni moddiy farovonlik bilan emas, balki komil inson, adolatli jamiyat va ma’rifatli hayot tamoyillari bilan uyg‘un holda tushunish an’anasini shakllantirgan. Shu bois O‘zbekiston taraqqiyoti fenomenining tarixiy ildizlari milliy tafakkur taraqqiyoti, ma’naviy uyg‘onish va ijtimoiy birdamlik g‘oyalari borib taqaladi. Zamonaviy taraqqiyot strategiyasida ham aynan ana shu tarixiy-madaniy negizlar yangicha mazmun bilan boyitilib, milliy yuksalishning konseptual asosiga aylantirilmoqda.

Umummilliy taraqqiyot fenomenining ma’naviy asoslari E.Mamatqulov tadqiqotlarida chuqur falsafiy tahlil qilinadi. Olim “ma’naviyat – jamiyatdagi barcha siyosiy-ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir”¹ deya ta’kidlaydi. Ushbu fikrning epistemologik ahamiyati shundaki, muallif taraqqiyotni iqtisodiy indikatorlar bilan emas, balki ma’naviy kapital orqali izohlaydi. Ayniqsa, “ma’naviy jarayonlar taraqqiy etmagan jamiyat tanazzulga mahkumdur”² degan xulosasi bugungi global ma’naviy inqiroz sharoitida nihoyatda dolzarb ilmiy pozitsiya hisoblanadi. Shu jihatdan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot fenomeni “ma’naviy modernizatsiya” tushunchasi bilan uzviy bog‘liqdir. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy xalqaro markazlarining tashkil qilinishi, islom sivilizatsiyasi markazining bunyod etilishi tarixiy xotirani institutsional shaklda tiklash orqali milliy taraqqiyotning ma’naviy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. M.T.Parpiyev “Renessans fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati” nomli tadqiqotida “Renessans – bu tarixiy bosqich emas, balki ijtimoiy-ma’naviy uyg‘onish va axloqiy yuksalishning zamonaviy modelidir”³, deb yozadi. Muallifning ushbu ilmiy konsepsiyasi O‘zbekistonda “Uchinchi

¹ Mamatqulov E. Taraqqiyot strategiyasi Yangi O‘zbekistondagi ma’naviy islohotlar asosi // Oriental Renaissance. – 2022. – №6. – B.950.

² Mamatqulov E. Taraqqiyot strategiyasi Yangi O‘zbekistondagi ma’naviy islohotlar asosi // Oriental Renaissance. – 2022. – №6. – B.951.

³ Parpiyev M.T. Renessans fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati: falsafa fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2025. – 64 b.

Renessans” g‘oyasining tarixiy ildizlarini falsafiy jihatdan asoslashga xizmat qiladi. Ayniqsa, “ijtimoiy-ma’naviy uyg‘onish” tushunchasining qo‘llanilishi taraqqiyotning ichki energetik manbai sifatida ma’naviy ongning ilgari suradi. Mazkur qarash ilmiy jihatdan e’tiborli, muallif taraqqiyotning asosiy drayveri sifatida texnologik omilni emas, balki ma’naviy-intellektual uyg‘onishni ko‘rsatadi. Bu esa bugungi globallashtirish sharoitida “taraqqiyotning ma’naviy modeli”ni shakllantirish zaruratini anglatadi.

O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida “milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” tamoyili umummilliy taraqqiyot fenomenining g‘oyaviy-me’yoriy asosiga aylandi. Ushbu tamoyil tarixiy xotirani qayta tiklash, milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy qadriyatlarni zamonaviy taraqqiyot ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirish va jamiyatni umumiy maqsad sari safarbar etish mexanizmi sifatida namoyon bo‘ldi. Mazkur konsepsiya taraqqiyotni faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki inson qadrini ulug‘lash, ijtimoiy adolatni ta’minlash, ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish va fuqarolik ongini yuksaltirish orqali baholash zarurligini ko‘rsatmoqda. Shu ma’noda O‘zbekistondagi umummilliy taraqqiyot fenomeni inson manfaatlarini davlat siyosatining markaziga qo‘ygan antropotsentrik rivojlanish modeli sifatida talqin qilinadi. Mazkur fenomenning muhim jihatlaridan biri fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi bilan bog‘liqdir. Zamonaviy O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati davlat va jamiyat o‘rtasidagi vositachi tizim sifatida emas, balki taraqqiyotning faol subyekti sifatida shakllanmoqda. Fuqarolarning siyosiy madaniyati, huquqiy ongi va ijtimoiy faolligi oshgani sari jamiyatning o‘zini o‘zi boshqarish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa umummilliy taraqqiyotning faqat davlat tashabbusi emas, balki xalqning ijtimoiy-ijodiy faolligi asosida kechayotganini ko‘rsatadi. Fuqarolik jamiyati taraqqiyoti bilan milliy birdamlik, ijtimoiy mas’uliyat va jamiyatdagi o‘zaro ishonch muhitining mustahkamlanishi o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud.

Umummilliy taraqqiyot fenomenining yana bir muhim o‘lchovi ma’naviy salohiyatning yuksalishi bilan belgilanadi. Zamonaviy jamiyatda iqtisodiy resurslar yoki texnologik imkoniyatlar taraqqiyotning yagona

omili bo'la olmaydi. Jamiyatning ma'naviy salohiyati, ya'ni uning tarixiy xotirasi, axloqiy mezonlari, ilmiy-intellektual imkoniyatlari va madaniy immuniteti taraqqiyotning strategik resursiga aylanmoqda. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zlikni saqlagan holda modernizatsiyalashuv jarayonini amalga oshirish ijtimoiy barqarorlik va milliy birdamlikni ta'minlaydi. Shu sababli ma'naviy taraqqiyot bugungi kunda davlat siyosatining muhim ustuvor yo'nalishiga aylangan. Taraqqiyot fenomenining muhim tarkibiy qismi sifatida yoshlar masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki milliy taraqqiyotning istiqboli yosh avlod tafakkuri, ijtimoiy faolligi va ma'naviy immunitetiga bog'liq. O'zbekistonda yoshlar milliy tafakkurini yuksaltirish, ularni innovatsion fikrlash, ijtimoiy mas'uliyat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash orqali yangi taraqqiyot avlodini shakllantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayon yoshlarni oddiy demografik qatlam emas, balki taraqqiyotning strategik subyekti sifatida talqin qilishga asoslanadi. Natijada yoshlarning siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotdagi ishtiroki umummilliy taraqqiyotning muhim omiliga aylanmoqda.

O'zbekistondagi umummilliy taraqqiyot fenomeni ijtimoiy bag'rikenglik va millatlararo hamjihatlik tamoyillari bilan ham uzviy bog'liqdir. Ko'p millatli jamiyat sharoitida bag'rikenglik faqat axloqiy me'yor emas, balki strategik taraqqiyot omili sifatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy bag'rikenglik jamiyatda o'zaro ishonch, hamkorlik va birdamlik muhitini shakllantirib, destruktiv g'oyalar va ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishga xizmat qiladi. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash orqali barqaror taraqqiyot uchun mustahkam ijtimoiy asos yaratiladi. Zamonaviy O'zbekiston taraqqiyoti fenomenining ilmiy-tarixiy interpretatsiyasi shuni ko'rsatadiki, bu jarayon tasodifiy yoki vaqtinchalik hodisa emas, balki tarixiy taraqqiyotning ichki qonuniyatlari, milliy tafakkur evolyutsiyasi va ma'naviy modernizatsiya natijasidir. U o'zida davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati, ma'naviy muhit, yoshlar siyosati, bag'rikenglik, innovatsion rivojlanish va milliy o'zlikni anglash jarayonlarini uyg'unlashtirgan kompleks ijtimoiy fenomen sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu ma'noda

O'zbekiston tajribasi bugungi globallashuv davrida milliy davlatchilikni saqlagan holda modernizatsiyalashuvning o'ziga xos modelini shakllantirayotgan tarixiy hodisa sifatida e'tirof etilishi mumkin. Bu modelning markazida esa inson qadrini ulug'lash, ma'naviy taraqqiyot va milliy birdamlik tamoyillari turadi. O'.M.Akilova "O'zbekistonning yangilanish jarayoni ma'naviy omillarini optimallashtirishning ijtimoiy-falsafiy asoslari" tadqiqotida: "Jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida ma'naviy-ma'rifiy jabhalarda ro'y beradigan o'zgarishlar ijtimoiy rivojlanishning asosiy determinantiga aylanadi"¹, deya ta'kidlaydi. Muallifning mazkur fikri taraqqiyotning aksialogik mohiyatini ochib beradi. Chunki ijtimoiy tizimning transformatsiyasi, avvalo, qadriyatlar tizimining transformatsiyasi orqali yuz beradi. Bu jihatdan, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy islohotlar faqat tarbiyaviy jarayon emas, balki ijtimoiy tizimni rekonstruksiya qilishning strategik mexanizmidir.

O'zbekistonda umummilliy taraqqiyot fenomeni zamonaviy tarixiy paradigmalar nuqtayi nazaridan talqin etilganda, u faqat davlatning iqtisodiy modernizatsiyasi yoki siyosiy transformatsiyasi bilan chegaralanadigan jarayon emas, balki tarixiy xotira, sivilizatsion identiklik, ma'naviy regeneratsiya va innovatsion rivojlanishning murakkab sintezi sifatida namoyon bo'layotgan ko'p qatlamli ijtimoiy-hodisa ekanligi yaqqol namoyon bo'ladi. XXI asrning geosiyosiy va geoiqtisodiy makonida yuz berayotgan global transformatsiyalar, raqamli texnologiyalar ekspansiyasi, sun'iy intellektning jamiyat hayotiga chuqur kirib borishi, axborot oqimlarining keskin tezlashuvi va sivilizatsiyalararo raqobatning kuchayishi taraqqiyot tushunchasining o'zini ham tubdan o'zgartirdi. Endilikda taraqqiyot davlatning yalpi iqtisodiy ko'rsatkichlari yoki texnologik o'sish sur'atlari bilan emas, avvalo, inson kapitalining sifati, ijtimoiy ongning barqarorligi, tarixiy tafakkurning mustahkamligi, ma'naviy xavfsizlik darajasi va milliy identiklikning adaptiv salohiyati bilan o'lchanmoqda. Shu ma'noda Yangi O'zbekistonda shakllanayotgan

¹ Akilova O'.M. O'zbekistonning yangilanish jarayoni ma'naviy omillarini optimallashtirishning ijtimoiy falsafiy asoslari: PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Andijon, 2025. – 57 b.

umummilliy taraqqiyot modeli tarixiy evolyutsiyaning yangi bosqichini, ya'ni "ma'naviy-intellektual modernizatsiya" paradigmasini ifodalaydi. So'nggi yillardagi real ilmiy tadqiqotlar va xalqaro ijtimoiy indekslar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, barqaror taraqqiyotga erishayotgan davlatlarning muvaffaqiyati nafaqat tabiiy resurslar yoki sanoat salohiyatiga, balki jamiyatning ichki ijtimoiy birdamligi, ma'naviy immuniteti va tarixiy ong darajasiga ham bog'liqdir. Ayniqsa, global xavfsizlikka tahdid solayotgan gibril urushlar, axborot manipulyatsiyasi va mafkuraviy ekspansiya sharoitida milliy davlatlarning raqobatbardoshligi ko'proq ma'naviy-madaniy yaxlitlikni saqlab qolish qobiliyati bilan belgilanmoqda. Shu jihatdan O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy islohotlar oddiy ideologik tadbirlar yig'indisi emas, balki milliy xavfsizlik va strategik taraqqiyotning fundamental mexanizmi sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki zamonaviy tarixiy paradigma taraqqiyotning asosiy drayveri sifatida moddiy kapitaldan ko'ra "ma'naviy-intellektual kapital" omiliga ustuvor ahamiyat bermoqda.

Yangi tarixiy paradigma doirasida O'zbekiston taraqqiyotining o'ziga xosligi uning sivilizatsion davomiylikni saqlagan holda modernizatsiyalashuv modelini shakllantirayotganida namoyon bo'ladi. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, ko'plab jamiyatlarda modernizatsiya jarayonlari milliy identiklikning zaiflashuvi, ma'naviy fragmentatsiya va ijtimoiy atomizatsiyaga olib kelgan. O'zbekistonda esa modernizatsiya jarayoni tarixiy xotirani tiklash, milliy o'zlikni mustahkamlash va ma'naviy regeneratsiya bilan parallel ravishda olib borilmoqda. Bu esa taraqqiyotning mutlaqo yangi modelini yuzaga keltirmoqda. Mazkur model iqtisodiy o'sish va ma'naviy yuksalishning dialektik uyg'unligiga asoslanadi. Chunki bugungi ilmiy konsepsiyalarda taraqqiyotning eng muhim mezon sifatida insonning ijtimoiy faolligi, ijodiy tafakkuri va ma'naviy mas'uliyati tan olinmoqda. Shu bois Yangi O'zbekiston fenomeni zamonaviy tarixshunoslikda "postindustrial ma'naviy modernizatsiya" sifatida talqin qilinishi mumkin bo'lgan murakkab tarixiy jarayonni ifodalaydi. So'nggi ilmiy kuzatishlar shuni tasdiqlamoqdaki, jamiyat taraqqiyotining muvaffaqiyati institutsional islohotlarning chuqurligi bilan bir qatorda,

fuqarolarning davlatga nisbatan ijtimoiy ishonchi darajasi bilan ham belgilanadi. Ijtimoiy ishonch esa o'z navbatida tarixiy adolat, qonun ustuvorligi, ma'naviy birlik va fuqarolik hamjihatligi orqali shakllanadi. O'zbekistonda inson qadri tamoyilining davlat siyosati markaziga ko'tarilishi, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar, ijtimoiy himoya tizimining kuchayishi va ma'naviy-ma'rifiy siyosatning faollashuvi ana shu tarixiy zarurat mahsulidir. Chunki yangi tarixiy paradigma davlatni faqat siyosiy institut sifatida emas, balki umumiy maqsad, kollektiv xotira va tarixiy mas'uliyat asosida shakllangan ma'naviy organizm sifatida talqin qiladi. Shu ma'noda Yangi O'zbekiston taraqqiyoti jamiyatning ichki konsolidatsiyasi va ma'naviy safarbarligi bilan chambarchas bog'liqdir.

Zamonaviy ilmiy dalillar shuni ko'rsatmoqdaki, inson kapitaliga investitsiya kiritayotgan davlatlar uzoq muddatli strategik ustunlikka erishmoqda. BMTning inson taraqqiyoti indeksleri, global innovatsion reytinglar va ta'lim sifati bo'yicha xalqaro monitoringlar natijalari ham aynan ta'lim, ilm-fan va ma'naviy muhit taraqqiyotning hal qiluvchi omiliga aylanganini tasdiqlaydi. O'zbekistonda Uchinchi Renessans konsepsiyasining ilgari surilishi ham ana shu ilmiy zarurat mahsulidir. Chunki Uchinchi Renessans oddiy tarixiy romantizm emas, balki milliy taraqqiyotning strategik-intellektual modeli sifatida namoyon bo'lmoqda. Uning mohiyatida ilm-fan, ma'rifat, innovatsion tafakkur va tarixiy o'zlikning sintezi mujassamdir. Bu esa jamiyatni oddiy iste'molchi tizimdan ijodkor va innovatsion sivilizatsion makonga aylantirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, zamonaviy tarixiy paradigma taraqqiyotning ekologik va ma'naviy muvozanat bilan uzviy bog'liqligini ham alohida ta'kidlaydi. XXI asr global inqirozlari — ekologik degradatsiya, ma'naviy nihilizm, ijtimoiy atomizatsiya va demografik disbalanslar shuni ko'rsatmoqdaki, texnokratik taraqqiyotning o'zi jamiyatni barqaror rivojlantira olmaydi. Shu sababli O'zbekistonda "yashil taraqqiyot", ekologik madaniyat va ma'naviy mas'uliyat masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki zamonaviy ilmiy qarashlarda ekologik ong va ma'naviy tafakkur bir-biri bilan uzviy bog'liq fenomen sifatida talqin

qilinadi. Insonning tabiatga bo'lgan munosabati uning ma'naviy madaniyati va tarixiy tafakkurining ko'zgusi sifatida qaralmoqda.

Bugungi real tarixiy vaziyat shuni ko'rsatadiki, globallashuv jarayonlari kuchaygan sari milliy davlatlarning madaniy mustaqilligi va tarixiy o'zligini saqlab qolish muammosi ham keskinlashmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bir tomondan innovatsion taraqqiyot imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan ommaviy madaniyat va transmilliy mafkuraviy ta'sirlar orqali milliy identiklikka xavf tug'dirmoqda. Shu sababli O'zbekistonda olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy siyosatning strategik mohiyati jamiyatni global axborot bosimidan himoya qilish, tarixiy xotirani mustahkamlash va milliy tafakkurni saqlab qolishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa umummilliy taraqqiyot fenomenining "madaniy suverenitet" paradigmasi bilan ham bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Yangi O'zbekistonda umummilliy taraqqiyot fenomenining eng muhim tarixiy xususiyatlaridan biri — taraqqiyotning antropotsentrik modeliga o'tilayotganidadir. Mazkur modelda inson oddiy ishlab chiqaruvchi kuch yoki iqtisodiy resurs emas, balki tarixiy jarayonlarning markaziy subyekti sifatida qaralmoqda. Bu esa taraqqiyotning maqsadi davlatning moddiy qudratini oshirish emas, balki insonning ma'naviy-intellektual kamolotini ta'minlash ekanligini anglatadi. Shu jihatdan inson qadri tamoyilining konstitutsiyaviy va strategik darajaga ko'tarilishi O'zbekiston taraqqiyot modelining sivilizatsion mohiyatini belgilab bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda umummilliy taraqqiyot fenomeni zamonaviy tarixiy paradigmalar asosida talqin etilganda, u milliy tiklanish, ma'naviy regeneratsiya, innovatsion modernizatsiya va sivilizatsion integratsiyaning murakkab dialektik birligi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur fenomen o'z mohiyatiga ko'ra tarixiy davomiylik va zamonaviy transformatsiyaning sinteziga asoslangan yangi taraqqiyot modelidir. Bu model jamiyatni faqat iqtisodiy jihatdan emas, balki ma'naviy-intellektual, madaniy va sivilizatsion jihatdan ham yuksaltirishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda Yangi O'zbekiston taraqqiyoti insoniyat tarixidagi yangi sivilizatsion bosqichga

moslashayotgan, o'z tarixiy o'zligini saqlagan holda global raqobatbardosh jamiyat qurishga intilayotgan murakkab va serqirra tarixiy jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda umummilliy taraqqiyot fenomeni tarixiy evolyutsiyaning yangi bosqichi sifatida milliy davlatchilik, ma'naviy uyg'onish, innovatsion tafakkur, fuqarolik jamiyati va inson kapitalining kompleks integratsiyasi asosida shakllanmoqda. Mazkur fenomenning ilmiy-tarixiy interpretatsiyasi shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekiston modeli klassik modernizatsiya konsepsiyalaridan farqli ravishda ma'naviy qadriyatlar va milliy identiklikni taraqqiyotning markaziy determinantiga aylantirmoqda. Shu jihatdan, O'zbekiston tajribasi bugungi global transformatsiyalar sharoitida "ma'naviy-modernizatsion taraqqiyot modeli"ning yangi sivilizatsion namunasi sifatida ilmiy jihatdan alohida tadqiq etilishi zarur bo'lgan noyob fenomen hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shavkat Mirziyoyev. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021.
2. Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent, 1993.
3. Alisher Navoiy. *Mahbub ul-qulub*. – Toshkent, 2016.
4. Abu Ali ibn Sino. *Donishnoma*. – Toshkent, 1981.
5. Giddens E. *Sotsiologiya*. – Moskva, 2005.
6. Fromm E. *Inson qalbi*. – Moskva, 2002.
7. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch*. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
8. Toffler E. *Uchinchi to'lqin*. – Moskva, 2004.

KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING MA'NAVIY TARBIYA BILAN INTEGRATSIYALASHUV MEXANIZMLARI

Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich

iqtisod fanlari nomzodi,

Jizzax politexnika instituti "Arxitekturaviy loyihalash"

kafedrasi professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslari, ularning ma'naviy tarbiya bilan uzviy bog'liqligi hamda ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda kompetensiyaviy yondashuvning kasbiy bilim, amaliy ko'nikma, kommunikativ madaniyat va ma'naviy mas'uliyatni shakllantirishdagi samaradorligi tahlil qilingan hamda tegishli takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar. Kompetensiya, kasbiy rivojlanish, ma'naviy tarbiya, ta'lim sifati, innovatsiya, kommunikativlik, axborot texnologiyalari, mustaqil fikrlash, amaliy ko'nikma, raqobatbardoshlik.

Bugungi Yangi O'zbekiston taraqqiyotining strategik bosqichida ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, zamonaviy bilim, yuksak ma'naviyat va kasbiy kompetensiyaga ega bo'lgan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki globallashtirish, raqamli transformatsiya, mehnat bozoridagi dinamik o'zgarishlar hamda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning jadallashuvi ta'lim jarayonida faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, shaxsning amaliy faoliyatga tayyorligi, mustaqil fikrlashi, innovatsion yondashuvi, kommunikativ salohiyati, ma'naviy-axloqiy etukligi va kasbiy mas'uliyatini kompleks rivojlantirishni taqozo etmoqda.

Kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta'lim paradigmasining muhim metodologik asosi sifatida shaxsda bilim, ko'nikma, malaka, qadriyat, ijtimoiy mas'uliyat va kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni uzviy

birlikda shakllantirishga xizmat qiladi [1:17]. Binobarin, ta'lim sifati bugungi kunda faqat o'quv dasturlari mazmuni yoki nazorat natijalari bilan emas, balki bitiruvchining real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda samarali harakat qila olishi, muammolarni tizimli tahlil qilishi, maqbul qarorlar qabul qilishi hamda jamiyat taraqqiyotiga daxldorlik hissi bilan yondasha olishi orqali baholanmoqda.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, ma'naviy, boshqaruv va metodologik mazmunga ega bo'lgan keng qamrovli ilmiy muammodir [2:21]. Chunki kasbiy kompetensiya shaxsning faqat muayyan kasb doirasidagi amaliy mahoratini emas, balki uning yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlari, vatanparvarlik tuyg'usi, mas'uliyat hissi, ijodiy tafakkuri, tashabbuskorligi, kommunikativ madaniyati va jamoadagi ijtimoiy faolligini ham o'zida mujassam etadi [3:32]. Ayniqsa, ta'lim muassasalari rahbar kadrlaridan huquqiy, boshqaruv, axborot, kommunikativ, innovatsion va kreativ kompetentlikka ega bo'lish talab etilishi mazkur jarayonning tizimli va ko'p qirrali xususiyatini ko'rsatadi.

Tadqiqotning natijalar qismi kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslarini amaliy tajriba-sinov jarayonida tekshirishga qaratildi. Zero, kompetensiyaviy yondashuvning ilmiy-nazariy ahamiyati uning real ta'lim jarayonida qanday natija berishi, pedagog va talabalarning kasbiy, kommunikativ, axborot, boshqaruv hamda ma'naviy-axloqiy salohiyatiga qay darajada ta'sir ko'rsatishi bilan belgilanadi. Shu bois tajriba-sinov ishlari davomida oliy ta'lim muassasasi talabalari hamda pedagogik jarayon ishtirokchilarining kompetensiyaviy rivojlanish darajasi maxsus ishlab chiqilgan mezonlar asosida baholandi.

Empirik tadqiqotda jami 120 nafar respondent ishtirok etdi. Ular ikki guruhdan, ya'ni nazorat guruhi 60 nafar va tajriba guruhi 60 nafar respondentdan iborat bo'ldi. Nazorat guruhida an'anaviy ta'limiy yondashuv saqlab qolindi, tajriba guruhida esa kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan interfaol mashg'ulotlar, muammoli vaziyatlar tahlili, kommunikativ topshiriqlar, mustaqil loyiha ishlari, axborot texnologiyalaridan foydalanish va ma'naviy-tarbiyaviy suhbatlar tizimli

ravishda qoʻllandi. Baholash jarayonida huquqiy, boshqaruv, axborot va kommunikativ kompetentlik kabi yoʻnalishlar asosiy mezon sifatida olindi. Mazkur mezonlar avvalgi nazariy asoslarda koʻrsatilgan kompetentlik tarkibiy qismlariga tayangan holda shakllantirildi (1-jadval).

1-jadval. Kompetensiyalarni rivojlantirish boʻyicha tajriba-sinov natijalari

No	Baholash mezonlari	Boshlangʻich koʻrsatkich	Yakuniy koʻrsatkich	Oʻsish
1	Kasbiy bilim va nazariy tayyorgarlik	57%	82%	+25%
2	Amaliy koʻnikmalarni qoʻllash	53%	79%	+26%
3	Kommunikativ kompetentlik	54%	81%	+27%
4	Axborot texnologiyalaridan foydalanish	50%	78%	+28%
5	Mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish	52%	80%	+28%
6	Maʼnaviy-axloqiy masʼuliyat	61%	86%	+25%
7	Jamoda ishlash va ijtimoiy faollik	55%	83%	+28%
8	Innovatsion va kreativ yondashuv	48%	77%	+29%

Manba: Muallif ishlanmasi.

1-jadvalda keltirilgan natijalar tajriba guruhi koʻrsatkichlarida nazorat guruhiga nisbatan sezilarli ijobiy oʻsish kuzatilganini koʻrsatadi. Xususan, kasbiy bilim va nazariy tayyorgarlik darajasi 57 foizdan 82 foizga koʻtarilib, kompetensiyaviy yondashuv asosidagi mashgʻulotlar bilimlarni amaliy faoliyat bilan bogʻlash imkoniyatini kengaytirganini tasdiqladi.

Amaliy koʻnikmalarni qoʻllash boʻyicha 26 foizlik oʻsish qayd etildi. Binobarin, muammoli vaziyatlar tahlili, loyiha topshiriqlari va mustaqil

mashg'ulotlar respondentlarning nazariy bilimlarni real kasbiy vaziyatlarda qo'llash salohiyatini kuchaytirdi.

Kommunikativ kompetentlik 54 foizdan 81 foizga etdi. Bu esa ta'lim jarayonida muloqot madaniyati, jamoaviy muhokama, taqdimot va hamkorlikdagi faoliyatning muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Zero, zamonaviy mutaxassisning kasbiy etukligi uning jamoada ishlashi va o'z fikrini asoslab bera olishi bilan ham belgilanadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha 28 foizlik o'sish kuzatildi. Bu kompetensiyaviy yondashuv raqamli ta'lim muhiti bilan uyg'unlashganda yanada samarali natija berishini anglatadi. Ma'naviy-axloqiy mas'uliyat mezoni 61 foizdan 86 foizgacha oshdi. Ushbu natija kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish ma'naviy tarbiya bilan uzviy bog'liq ekanini tasdiqlaydi. Ya'ni kasbiy tayyorgarlik vatanparvarlik, mas'uliyat, halollik va ijtimoiy faollik bilan uyg'unlashgandagina barkamol natija beradi.

Innovatsion va kreativ yondashuv 48 foizdan 77 foizga ko'tarildi. Bu interfaol metodlar, mustaqil izlanish va ijodiy fikrlashga yo'naltirilgan topshiriqlarning samaradorligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, tajriba-sinov natijalari kompetensiyaviy yondashuv respondentlarning kasbiy, kommunikativ, axborot, ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini tasdiqladi. Nazorat guruhida o'sish o'rtacha 8-10 foizni tashkil etgan bo'lsa, tajriba guruhida bu ko'rsatkich 25-29 foizga etdi. Demak, kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslari amaliy jihatdan o'z tasdig'ini topdi.

Xulosa qilib aytganda, kompetensiyalarni rivojlantirish Yangi O'zbekiston ta'lim tizimida kasbiy etuk, ma'naviy barkamol va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashning muhim omilidir. Zero, zamonaviy ta'lim shaxsda nafaqat bilim, balki mustaqil fikrlash, amaliy tayyorgarlik, kommunikativ madaniyat, innovatsion yondashuv va ma'naviy mas'uliyatni ham shakllantirishi lozim.

Tadqiqot natijalari kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning kasbiy bilimlari, amaliy ko'nikmalari, axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati, jamoada ishlash madaniyati va

ma'naviy-axloqiy mas'uliyatini oshirishini ko'rsatdi. Binobarin, kompetensiyalarni rivojlantirish ta'lim sifati va ma'naviy tarbiyani uyg'unlashtiruvchi samarali pedagogik mexanizm hisoblanadi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Tashkilot va muassasalarda kompetensiyaviy yondashuvni barcha fanlar mazmuniga bosqichma-bosqich singdirish;

2. OTM larida talabalarni baholashda amaliy topshiriqlar, loyiha ishlari va muammoli vaziyatlar tahlilidan keng foydalanish; kasbiy tayyorgarlikni ma'naviy tarbiya bilan uzviy bog'lash;

3. OTM larda professor-o'qituvchilarning malakasini muntazam oshirib borish;

4. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar va interfaol usullardan samarali foydalanish lozim.

Umuman olganda, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish va ma'naviy tarbiyani uyg'unlashtirish Yangi O'zbekiston sharoitida ta'lim sifatini oshirish, etuk mutaxassislarni tayyorlash hamda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shadigan avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev, E. (2004). *Psixologiya. Yosh davrlari psixologiyasi*. O'qituvchi.

2. G'oziyev, E. (2020). *Tafakkur psixologiyasi*. O'qituvchi.

3. Hasanboyev, J., Hasanboyeva, O., & Usmonboyeva, M. (2016). *Pedagogika*. Fan.

YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY TARBIYANI ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMLARIGA INTEGRATSIYALASH: STRATEGIYALAR VA ILG‘OR TAJRIBALAR

Ashirmatov Hayot

*JDPU, «Ijtimoiy fanlar» kafedrasi dotsenti,
falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda ma’naviy tarbiyani tashkil etish mexanizmlari, ma’naviy tarbiyani zamonaviy ta’lim modellariga integratsiyalar masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Globallashuv, modernizatsiya, ma’naviy tarbiya, integratsiya, milliy ta’lim modellari, innovatsiya, ma’naviy tarbiya konsepsiyasi.

Mamlakatimizda bugungi kun yoshlari uchun zamon talabiga mos, sifatli ta’lim berish va ta’minlash davlatimiz siyosatining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. «Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi»da belgilanganidek, uzluksiz ma’naviy tarbiya bu juda katta ijtimoiy jarayon hisoblanadi. Bugun tobora shiddat bilan o‘zgarayotgan dunyoda yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda mas’uliyat, majburiyat, ma’naviyat, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, ma’rifatlilik, bag‘rikenglik, kabi fazilatlarni shakllantirish kun tartibidagi asosiy masalalarga aylanib bormoqda. Yoshlar tarbiyasida dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va mafkuraviy jarayonlarga to‘g‘ri baho bera olmaslik, ijtimoiy muammolarni hal etishda to‘g‘ri qaror qabul qilish, hayotda o‘z o‘rnini topish bilan bog‘liq bo‘lgan aniq maqsadlarning shakllantira olmaslik kabi muammolar ham mavjud. Bular o‘z navbatida, oila-jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning uzilib qolishi, loqaydlik, huquqbuzarlik, «ommaviy madaniyat»ning turli ko‘rinishlarini osonlikcha qabul qilinishi tuban ma’naviy illatlar girdobiga giriftor etayotir.

O‘rganilgan tajribalardan tahlil qiladigan bo‘lsak, pedagoglar guruhdagi har bir bolaga hurmat asosida yondashib, bolalarni psixologik

jihatlarni puxta o'rganish asosida faoliyatlarini amalga oshirsa, har qanday bolani ta'limga bo'lgan munosabatiga mehrini oshirishga xizmat qiladi. Bolalar boshqalar ularning har birini qabul qilishlari va hurmat qilishlarini ko'rganlarida hamda sezganlarida o'zlarini qulay his qiladilar va erkin tutadilar, shu bilan birga o'zlarining shaxsiy qiziqishlarini faol fikrlash asosida amalga oshiradilar.

E'tiborli va quvonarli tomoni shundaki, Konsepsiyada dunyoning pedagogik tajribasi va yutuqlari mujassamlashgan. Jumladan, Yevropa Ittifoqining tarbiyaviy tavsiyalari, AQSh tajribasidagi shaxs erkinligi, tadbirkorlik, muvaffaqiyatga erishishga intilish, Janubiy Koreyadagi yoshlar ongiga urf-odatlar, axloqiy ideallarni singdirish, Yaponiyaning «xarakterni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim», Xitoyning yaxshilik, to'g'rilik, poklik, donolik va ishonchlilik kabi fazilatlarini tarbiyalashga qaratilgan pedagogik tajribalari o'rganilgan.

Shu o'rinda, tarbiya qancha erta boshlansa samarasi shuncha yuqori bo'ladi. Shuni inobatga olib axloqiy tarbiyani uzluksiz ta'lim tizimning birinchi bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida boshlash va samarali tashkil etish muhimdir. Demak, oiladagi farzandlar tarbiyasi – oila va kundalik turmushda mavjud bo'lgan oilaviy burch, hurmat, sadoqat, or – nomus kabi an'analarni avloddan – avlodga o'tkazish asosida uzluksizlik, tizimlilik bilan ifodalanadi. Maktabgacha yoshdagi davrning ahamiyati umuman bola shaxsini rivojlantirish uchun bebahodir. Shaxsning barcha muhim xususiyatlari, moyilliklari va qobiliyatlari aniq maktabgacha yoshda shakllanadi.

Konsepsiyada tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, tayanch fazilatlarni kafolatli loyihalashtirish va o'rgatishda oila, maktabgacha ta'lim muassasasi hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalarining pedagogik imkoniyatlarini to'liq ishlatish va ular orasida ilmiy-metodik hamkorlikni yangi darajaga ko'tarish masalasi rejalashtirilgan. Mazkur Konsepsiyada yoshlarga ta'lim berishda huquqiy pedagogik imkoniyatlarga alohida e'tibor qaratilgan. Yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda: «Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi», degan g'oya asosida umummilliy ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga misli ko'rilmagan e'tibor

qaratilmoqda. Ilm-fan, madaniyat va san'at, adabiyot, sport sohalarini rivojlantirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, yoshlarning, ayniqsa, qizlarimizning iste'dod va qobiliyatini ro'yobga chiqarish borasida ham ko'p ishlar qilinmoqda».

Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar zahirida inson manfaatlari ustunligini ta'minlash, jamiyatda xotin-qizlar mavqeyini oshirish, ularning huquq hamda imkoniyatlarini ustuvor qadriyatlardan biri sifatida himoya qilishga asosiy e'tibor qaratilgan. Mamlakatimizda ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda xotin-qizlar hamda erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni yaratish orqali jamiyatimizda tinchlik va iqtisodiy barqarorlikni saqlashning omillari yaratilmoqda. Ana shundan kelib chiqqan holda «2020-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida huquqiy tenglikka erishish strategiyasi» loyihasi tayyorlanib, davlat va nodavlat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlik keng quloch yoymoqda.

Mazkur strategiyadagi ko'zda tutilgan barcha yo'nalishlar BMTning 2030 yilgacha mo'ljallangan Barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiq ishlab chiqilgan. Zero, mamlakatimizning taraqqiy etishi, xalqimizni farovon hayot kechirishida yoshlarning bilimi, dunyoqarashi va tarbiyasi alohida o'rin tutadi. Farzandlarimizni qanday tarbiyalashimiz, ularda individual va jins xususiyatlarini inobatga olgan holda qanday shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishimiz bevosita ularning kelajakda qanday ayol va erkak bo'lishiga, farzandlari uchun qanday ota-ona bo'lishiga bog'liq.

Biz zamonaviy ta'limda integratsiya masalasini tadqiq etganimizda turli fanlarning bir-biri bilan emas, balki, ma'naviy tarbiyaning ta'lim tizimi bilan integratsiyasi masalasi bilan shug'ullanishni maqsad qilganmiz.

Bugungi kunda texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bir paytda ta'lim va tarbiya masalalari ham keng taraqqiy etmoqda. Turli rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar ta'lim-tarbiya masalalariga turlicha qarashmoqda va turlicha yondashmoqda. Bu ikki tushuncha hozirda o'zaro bog'liq va bir biridan ajratib bo'lmazligiga guvoh bo'lamiz. Qadimgi davrlardan boshlab ta'lim va tarbiya turli shakllarga ega bo'lgan bo'lishiga qaramay, ularning barchasi shaxs kamolotiga va etukligiga qaratilgan. Ta'lim – bu shaxsning

bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish jarayoni bo'lib, o'qitish va o'qish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon insonning intellektual va ma'naviy rivojlanishiga xizmat qiladi. Ta'lim maktablar, universitetlar va boshqa o'quv muassasalarida beriladi, shuningdek, rasmiy bo'lmagan shakllarda ham davom etishi mumkin, masalan, mustaqil o'qish yoki turli kurslar orqali. Ta'lim hayot davomida davom etadigan uzluksiz jarayon hisoblanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar ta'limga katta e'tibor qaratishlari zarur, chunki u iqtisodiy o'sish va ijtimoiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ta'lim orqali malakali kadrlar etishtiriladi, innovasiyalar rivojlanadi va odamlarning hayot darajasi yaxshilanadi. Shu sababli, bu mamlakatlarda ta'lim tizimini rivojlantirish, sifatli ta'lim imkoniyatlarini oshirish va barcha qatlamlarga teng ta'lim olish imkonini yaratish davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ba'zi rivojlanayotgan mamlakatlar ta'limga yo'naltirilgan davlat budjeti ulushini oshirish orqali maktab va universitetlarni modernizatsiya qilish, o'qituvchilar malakasini oshirish va ta'lim infratuzilmasini rivojlantirishga intilishmoqda. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar va donor davlatlar yordamida ta'lim dasturlari va loyihalari amalga oshirilmoqda. Biroq, qashshoqlik, notenglik va infratuzilma etishmovchiligi kabi muammolar bu jarayonda to'siq bo'lishi mumkin. Shu sababli, ta'limni takomillashtirishda tizimli yondashuv va uzoq muddatli strategiyalar zarurdir.

Zamonaviya ta'lim — bu bilim va ko'nikmalarni o'qitish va o'rganish jarayonidagi zamonaviy usullar, texnologiyalar va yondashuvlarni qo'llashni anglatadi. Bu ta'lim modelida quyidagi tamoyillar muhim ahamiyatga ega:

1. Raqamli texnologiyalardan foydalanish: dars jarayonida kompyuterlar, planshetlar, internet resurslari, sun'iy intellekt, virtual haqiqat kabi vositalardan foydalanish.

2. Moslashuvchan ta'lim: shaxs individual qobiliyati va qiziqishlariga mos ta'lim olish imkoniyatiga ega. Masalan, masofaviy ta'lim, onlayn kurslar va interaktiv platformalar bu yondashuvning asosiy qismidir.

3. Kreativ fikrlashni rivojlantirish: an'anaviy yod olish va ko'nikmalarni takrorlashdan ko'ra, zamonaviy ta'lim tizimi ijodiy va analitik fikrlashni rag'batlantiradi.

4. Kollaborativ o'rganish: jamoaviy loyihalar, onlayn guruh ishlari va ijtimoiy tarmoqlar orqali birgalikda bilim olish jarayoniga e'tibor beriladi.

5. Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish: zamonaviy ta'lim nafaqat nazariy bilimlar, balki kommunikatsiya, muammolarni hal qilish, liderlik kabi ko'nikmalarni ham rivojlantiradi.

Bu tamoyillar zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydigan ta'lim tizimini yaratishga qaratilgan. Turli davlatlarda ta'lim turlicha. Masalan, Amerika ta'lim tizimi ko'p darajali va ko'p qirrali bo'lib, quyidagi asosiy bosqichlarga bo'linadi:

1. Maktabgacha ta'lim (Pre-school/Kindergarten): Odatda bolalar 3-5 yoshda ushbu bosqichni boshlaydilar. Bu bosqichda bolalar ijtimoiy ko'nikmalar va asosiy bilimlar oladi.

2. Boshlang'ich maktab (Elementary School): Bu bosqich odatda 1-5 sinflarni o'z ichiga oladi va o'quvchilar taxminan 6-11 yoshgacha bo'ladi. Boshlang'ich ta'limda matematika, o'qish, yozish, tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlar asosiy yo'nalishlar hisoblanadi.

3. O'rta maktab (Middle School/Junior High School): 6-8 sinflarni o'z ichiga oladi va o'quvchilar taxminan 11-14 yosh bo'lishadi. Bu bosqichda o'quvchilar fanlar bo'yicha yanada chuqurroq bilim olishni boshlaydilar.

4. Yuqori maktab (High School): 9-12 sinflarni qamrab oladi va o'quvchilar taxminan 14-18 yoshda bo'ladi. Bu bosqichda o'quvchilarni o'qishga tayyorlash, kasbiy ko'nikmalar berish va kollej yoki ish bozoriga kirish uchun zarur tayyorgarlik ko'rishadi. O'quvchilar ushbu bosqichda ko'plab tanlovli fanlarni ham o'rganish imkoniyatiga ega.

5. Oliy ta'lim (Higher Education): O'rta maktabni tugatgandan so'ng, o'quvchilar kollej yoki universitetda o'qish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Oliy ta'limda bakalavriat (Bachelor's degree) dasturlari, magistratura (Master's degree) va doktorantura (PhD) mavjud. Amerika oliy ta'lim tizimi juda xilma-xil bo'lib, talabalar turli sohalarda tahsil olishlari mumkin.

Qo'shimcha ravishda, Amerika ta'lim tizimida xususiy maktablar, davlat maktablari va charter maktablari mavjud. Davlat maktablari aksariyat o'quvchilar uchun bepul bo'lsa, xususiy maktablar odatda to'lovli hisoblanadi. Amerika ta'lim tizimi jahonning eng katta va rivojlangan tizimlaridan biri hisoblanadi va ko'plab xalqaro talabalarni ham qabul qiladi. Amerikada zamonaviy ta'lim tizimi ko'p qirrali va har xil talab va ehtiyojlarni qondirishga mo'ljallangan. Ushbu tizimning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Ochiqlik va xilma-xillik: AQShda ta'lim tizimi ko'plab maktab turlarini o'z ichiga oladi: davlat maktablari, xususiy maktablar, charter maktablari va online maktablar. Bu xilma-xillik o'quvchilarga va ularning oilalariga ta'lim turini tanlash imkonini beradi.

- Texnologiyalarga asoslangan o'qitish: So'nggi yillarda zamonaviy texnologiyalar ta'limda katta o'rin egalladi. O'quvchilar va o'qituvchilar darslarni samarali va interaktiv qilish uchun kompyuterlar, tabletlar va turli onlayn platformalardan foydalanishadi. Masofaviy ta'lim imkoniyatlari ham kengayib bormoqda.

- Moslashuvchan o'quv dasturlari: Ta'lim tizimi moslashuvchan o'quv dasturlari bilan tanilgan. O'quvchilar o'zlarining qiziqishlariga, ehtiyojlariga va maqsadlariga mos ravishda o'quv fanlarini tanlashlari mumkin. Universitetlarda esa talabalar o'z sohalarida chuqurroq ilmiy izlanishlar olib borish uchun maxsus kurslarni tanlash imkoniyatiga ega.

- Individual yondashuv: O'qituvchilar o'quvchilarning individual qobiliyatlari, o'rganish usullari va ehtiyojlariga ko'ra darslarni moslashadi. Iqtidorli o'quvchilar uchun maxsus dasturlar mavjud bo'lib, o'quvchilarni chuqur ilmiy izlanishlarga yo'naltiradi.

- Baholash va test tizimlari: O'quvchilarni baholashda test tizimlari, loyihalar va kundalik baholar qo'llaniladi. AQShda SAT, ACT kabi milliy imtihonlar universitetlarga kirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu testlar o'quvchilarning ko'nikmalarini baholashga yordam beradi.

- Inklusiv ta'lim: Maxsus ehtiyojlarga ega o'quvchilar uchun qo'llab-quvvatlash xizmatlari va inklusiv dasturlar mavjud. Bu har bir o'quvchining individual rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Shu tarzda, Amerikada

zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarga keng imkoniyatlar, tanlovlar va qo'llab-quvvatlovchi vositalar taqdim etadi.

Ma'naviy tarbiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Insoniylik va boshqalar bilan munosabatlar: do'stlik, mehr-muruvvat, hurmat va rahm-shafqatni rivojlantirish.
- O'z-o'zini anglash: insonning o'z qobiliyatlarini, iqtidorlarini va imkoniyatlarini anglash va rivojlantirishga yordam berish.
- Diniy va madaniy qadriyatlar: o'zining madaniyati va diniy e'tiqodlarini o'rganish, ularga hurmat bilan yondashish.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta'lim va ma'naviy axloqiy tarbiya o'rtasida mustahkam bog'liqlik mavjud. Ta'lim jarayonida nafaqat bilim, balki axloqiy qadriyatlar, ma'naviy fazilatlar va shaxsiy rivojlanish ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'lim va ma'naviy axloqiy tarbiya bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Ta'lim nafaqat bilim berish, balki shaxsni axloqiy jihatdan rivojlantirish, jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun zamin yaratishi lozim. Buning natijasida, kelajak avlodlar mas'uliyatli, ma'naviy jihatdan etuk va zamon talablariga javob beradigan shaxslar bo'lib etishadilar. Har bir davlat qadriyatlari, an'analari va dinidan kelib chiqqan holda shaxsga zamonaviy yondashuv asosida ta'lim va tarbiya bersa, mamlakat aholisining rivojlanishini ko'rishimiz mumkin.

ВОПРОСЫ ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Болтаева Барнохон Хомиджоновна

Доцент Ташкентского фармацевтического института

Юсупова Карина Уразбаевна

студентка 3-курса факультета промышленная фармация

Аннотация. В своей работе я обращаюсь к проблеме формирования духовности и профессиональных навыков у молодежи в условиях современного Узбекистана. Сегодня важно не просто дать профессию, но и воспитать личность. В статье я пытаюсь показать, как новые образовательные стандарты помогают объединить наши национальные ценности с требованиями мирового рынка труда. Я анализирую, как государственные реформы влияют на подготовку специалистов. Главный вывод работы качественное образование невозможно без опоры на духовно-нравственный фундамент.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, духовное воспитание, профессиональные компетенции, развитие, реформы, молодежь, высшее образование, инновации, национальные ценности, духовно-нравственные качества, конкурентоспособность, человеческий капитал, профессионализм, потенциал, стратегия, созидание.

Каждый раз, заходя в студенческую аудиторию, я невольно возвращаюсь к одной и той же мысли: кого именно мы сегодня готовим в стенах наших университетов? Наш народ веками передавал из поколения в поколение емкую пословицу: "**Ilm — baxt keltirar, odob — taxt**" что означает "Знание приносит счастье, а благовоспитанность — уважение". Горько признавать, что некоторые современные студенты гонятся за первыми поверхностными знаниями, совершенно забывая про "одоб" благовоспитанность, без которого никакой профессиональный "тахт" уважение, статус в

будущем не удержится...» Мы часто используем красивые, современные термины «профессиональные компетенции», «инновационное мышление», «цифровизация», «требования глобального рынка труда». Но за этими громкими словами порой теряется самое главное — сам человек, его внутренний мир и его ценностные ориентиры. Существует старая, проверенная веками истина: даже самое великолепное, высокое здание никогда не устоит, если у него слабый, размытый фундамент. В жизни общества таким фундаментом всегда было и остается воспитание. Не абстрактное, а самое простое, базовое, которое ребенок сначала учится всему базовому у матери, а затем развивает в школе и вузе. Это воспитание учит уважать свой дом, почитать старших, ценить культуру своего народа и осознавать ответственность перед своей страной. Фундаментом наших семейных ценностей всегда являлась пословица: "Ustoz otangday ulug" что в переводе означает "Учитель велик, как твой отец". Пытаясь оспорить эту истину, сокращая гуманитарные часы и разрушая авторитет педагога в угоду ложно понятой цифровизации, мы совершаем огромную ошибку. Поразительно, насколько пророчески звучат сегодня, в эпоху масштабных реформ Нового Узбекистана, слова нашего великого просветителя Абдулло Авлоний, который еще в начале прошлого века предупреждал, что **воспитание для нас это вопрос жизни или смерти, спасения или гибели, счастья или катастрофы.**

В последние годы в отечественной системе образования происходят колоссальные изменения. Мы переходим на новые стандарты, перенимаем передовой международный опыт, стараемся сделать так, чтобы наши выпускники были конкурентоспособными. Однако в этом стремительном потоке реформ начала отчетливо прослеживаться одна очень тревожная тенденция попытка некоторых управленцев и реформаторов разделить обучение и воспитание. Появился опасный технократический крен: мол, давайте оставим в вузах только профильные, узкоспециализированные предметы, которые напрямую нужны для будущей работы, а всю эту

гуманитарную нагрузку сократим до минимума или вовсе уберем. Доходит до того, что высокопоставленные чиновники от образования в своих публичных интервью открыто заявляют, будто патриотизм и гражданские качества можно успешно формировать у молодежи вообще без преподавания социально-гуманитарных наук.

Но я категорически не могу согласиться с такой позицией. Более того, я считаю подобные идеи не просто ошибочными, а стратегически опасными для будущего нашей страны. Ведь это дисциплина, которая заставляет студентов задумываться о вещах, выходящих за рамки их будущей узкой профессии: о совести, долге, чести, об ответственности за свои поступки перед обществом и государством. И мой личный опыт показывает, насколько глубоким может быть заблуждение относительно того, что нужно, а что не нужно современной молодежи.

Мы должны четко осознавать: если мы дадим молодым людям сухие, оторванные от реальности профессиональные навыки, но оставим их духовно qashshoq (нищими), без понимания долга перед Родиной, без уважения к своей истории и natsionalной гордости, то кто поручится за наше будущее? Кто даст гарантию, что завтра эти высококлассные программисты, инженеры или юристы не направят свои блестящие профессиональные компетенции против интересов собственного государства и общества? Образование, лишённое воспитания и идеологического стержня, становится опасным оружием. При этом нужно четко разделять искусственную, насильственную идеологизatsiyu образования и вооружение молодежи здоровой natsionalной идеей. Некоторые наши руководители, к сожалению, вообще не видят разницы между этими понятиями.

Natsionalная идея это не скучный параграф из учебника, это живая ценность, которая на протяжении веков давала силу и спасала наш народ в самые тяжелые исторические эпохи.

Задумаемся на секунду: если бы в сердце Джалолиддина Мангуберди стремление к свободе и независимости родной земли не укоренилось как высшая жизненная ценность, разве смог бы он найти в себе тот безумный огонь и отвагу, чтобы противостоять

колоссальной армии Чингисхана? Или если бы в эпоху Сахибкирана Амира Темура идея объединения разрозненных земель и великий принцип «Сила в справедливости» не были возведены в ранг государственной идеологии, разве удалось бы ему построить мощнейшую централизованную державу, которой восхищался весь мир? Нам необходимо, чтобы наши студенты не просто заучивали эти факты для сдачи тестов, а пропускали их через себя, формируя свое профессиональное кредо на основе этих ценностей.

Давайте обратимся к международному опыту, на который мы так любим ссылаться при проведении реформ. Если внимательно изучить системы образования самых технологически развитых, экономически мощных и подчеркнуто демократических государств, мы увидим поразительную вещь: ни одно из них никогда не оставляет вопросы патриотического и морального воспитания на самотек. Напротив, они жестко и системно интегрируют эти процессы в образовательные программы.

Рассмотрим пословицу «qalb tarbiyasi» т.е. воспитанием души. И в Японии, и в Корее статус Учителя возведен в ранг абсолютной общественной святыни. Ученик никогда не позволит себе проявить неуважение к наставнику, потому что это будет означать мгновенный позор для всей его семьи. Известный российский исследователь Дарья Мосолова в своих трудах справедливо отмечала, что народ Южной Кореи благодаря этой мощнейшей системе внутреннего воспитания и дисциплины невозможно превратить в безликую, ведомую толпу. Именно поэтому туда практически невозможно искусственно экспортировать технологии цветных революций вроде «Арабской весны», которую в свое время осуществляла как раз дезориентированная, духовно опустошенная толпа.

Возвращаясь к реалиям нашей республики, хочу подчеркнуть, что Глава нашего государства Шавкат Мирзиёев в своем фундаментальном труде «Стратегия Нового Узбекистана» очень четко и глубоко определил контуры наших реформ. Он совершенно неслучайно назвал четыре главные опоры Третьего Ренессанса,

которые должны вынести на своих плечах будущее страны: это воспитатель детского сада, школьный учитель, профессорско-преподавательский состав вузов и наша научно-творческая интеллигенция. Вдумайтесь в эту логику. Президент ставит во главу угла именно тех людей, которые ежедневно занимаются формированием человеческой личности. В основе этой государственной стратегии лежит наш традиционный, выстраданный веками восточный и национальный принцип: **«обучение на основе воспитания»**. Одно не может существовать без другого. Просвещение и духовность это две стороны одной медали, их искусственный разрыв неминуемо приведет к краху всей системы. Недаром на расширенном заседании Республиканского совета по духовности и просветительству Лидер страны открыто заявил, что сфера духовности должна на десять шагов опережать все остальные сферы нашей жизни. Если мы хотим вырастить по-настоящему конкурентоспособных специалистов с сильными профессиональными компетенциями, мы должны понимать, что эти компетенции должны ложиться на благодатную почву высокой внутренней культуры.

«Hunarsiz kishi — mevasiz daraxt» т.е. «Человек без ремесла — дерево без плодов». В контексте реформ Нового Узбекистана развитие профессиональных компетенций это, прежде всего, обучение конкретному ремеслу и востребованным навыкам. Народная мудрость гласит: "Hunarsiz kishi — mevasiz daraxt". Мы можем долго говорить со студентами о высоких материях, но если вуз не научит их работать руками и головой, не даст им практического "хунара" мастерства, они останутся бесплодными для экономики страны. Однако важно понимать, что дерево приносит плоды только тогда, когда у него крепкие корни. Профессиональный навык — это плод, а духовное воспитание — это корень. Без корня дерево засохнет, а без плода оно бесполезно».

Опираясь на свой многолетний педагогический опыт и глубокий анализ происходящих в академической среде процессов, я считаю необходимым предложить несколько конкретных, системных шагов,

которые помогут выстроить правильный баланс между духовным воспитанием и профессиональным обучением в Новом Узбекистане

По моему мнению нам необходимо прекратить практику бездумного сокращения социально-гуманитарных дисциплин в высших учебных заведениях, особенно на технических, экономических и естественно-научных направлениях. Нужно вернуть этим предметам их полноценный статус и авторитет. Задача гуманитарных кафедр в вузе — не заставлять студентов зазубривать сухие даты и определения, а развивать у них критическое мышление, формировать этический кодекс будущего специалиста, учить их понимать глобальные общественные процессы и уметь защищать свое сознание от деструктивных идеологических атак.

Завершая свои рассуждения, я хочу вновь обратиться к нашему великому наследию. Наш выдающийся поэт и мыслитель Хазрат Алишер Навои оставил нам бессмертные строки, которые должен помнить каждый, кто считает себя педагогом:

**Menga ne yoru ne oshiq havasdur,
Agar men odam ersam, ushbu basdur.**

В этих простых словах кроется глубочайший смысл: «Мне не забавы нежной, ни любимой не надо, Если человеком я буду, этого мне достаточно». Наш народ всегда хранил в своей памяти мудрую поговорку: «**Olim bo'ima, odam bo'l**» — Не будь ученым, будь прежде всего человеком. Перед Новым Узбекистаном сегодня стоят грандиозные исторические задачи. Мы строим новое, открытое миру, инновационное общество. И успех этого строительства зависит исключительно от того, сможем ли мы воспитать новое поколение специалистов, в которых высочайшие, передовые профессиональные компетенции будут гармонично и неразрывно соединены с глубокой духовностью, искренним патриотизмом и высокими человеческими качествами. Только на таком прочном фундаменте мы сможем построить сильное, стабильное и по-настоящему процветающее государство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мирзиёев Ш. М. Стратегия Нового Узбекистана. — Ташкент: «O‘zbekiston» nashriyoti, 2021. — 464 с.

2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 26 марта 2021 года № ПП-5040 «О мерах по коренному совершенствованию системы духовно-просветительской работы».

3. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 31 декабря 2019 года № 1059 «О мерах по реализatsii и утверждению Концепции непрерывного духовного воспитания».

4. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 3 октября 2022 года № 558 «Об утверждении Концепции повышения эффективности духовно-просветительской и воспитательной работы в учреждениях общего среднего образования».

5. Выступление Президента Шавката Мирзиёева на расширенном заседании Республиканского совета по духовности и просветительству от 22 декабря 2023 года.

6. Авлони, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. — Ташкент: «O‘qituvchi», 1992. — 160 с.

IJTIMOIIY ADOLATNING NAZARIY ASOSLARI: MAFKURAVIY VA FALSAFIY NUQTAI NAZARLAR

Teshaboyev Muhiddinjon Marifovich

Respublika Ma'naviyat va ma'rifat Markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti bo'lim bo'shlig'i, falsafa fanlari bo'yich falsafa doktori(PhD), dotsent

Annotatsiya: Mazkur mavzuda ijtimoiy adolatning nazariy asoslari, uning mafkuraviy va falsafiy jihatlari tahlil qilinadi. Ijtimoiy adolat jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida qaralib, unda tenglik, qonun ustuvorligi, inson qadr-qimmati va ijtimoiy mas'uliyat kabi qadriyatlar namoyon bo'ladi. Tadqiqotda adolat tushunchasining tarixiy-falsafiy ildizlari, turli mafkuraviy yondashuvlar hamda zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy adolatning shaxs va jamiyat munosabatlarini tartibga solishdagi o'rni hamda uning barqaror taraqqiyotga ta'siri ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy adolat, nazariy asoslar, mafkura, falsafa, tenglik, qonun ustuvorligi, inson qadr-qimmati, ijtimoiy mas'uliyat, jamiyat taraqqiyoti, adolat tamoyillari.

Kirish. Adolat – haqiqat, adolat, tenglik, axloqiy burch g'oyalari bilan tarixan bog'langan asosiy falsafiy kategoriyadir. Aristotel adolatni ikki asosiy shaklga ajratadi: taqsimlovchi (tarqatuvchi) va tuzatuvchi (tuzatish). Taqsimlovchi odil sudlov resurslar va imtiyozlarni mehnat qobiliyatiga qarab teng taqsimlash bilan bog'liq bo'lsa, tuzatuvchi adolat esa zararni qoplash orqali tenglikni tiklash bilan bog'liq. “Adolat ijtimoiy-siyosiy falsafa va axloqning eng muhim kategoriyasidir. Siyosat va ijtimoiy falsafada adolat erkinlik va yaxshilik, erkinlik va tenglikning asosiy siyosiy qadriyatlari o'rtasidagi to'g'ri munosabatdir”¹. Adolat tushunchasi falsafada

¹ Канарш Г. Справедливость // Философская антропология. 2018. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spravedlivost-2> (дата обращения: 01.09.2024)

markaziy mavzu sifatida keng o'rganiladi va uning ta'rif va tasniflari turli davrlarda turli mutafakkirlar tomonidan berilgan.

Adolat tushunchasi odatda haqiqat, tenglik, huquq, erkinlik va qonun bilan bog'liq bo'lib, uning falsafiy ta'rif va tasniflari quyidagi tarzda keltirilishi mumkin:

Arzonlashtirilgan adolat (Retributive Justice) konsepsiyasi, adolatni jazo yoki mukofotlash orqali amalga oshirish g'oyasiga asoslangan. Bu konsepsiyaga ko'ra, biron bir shaxs jinoyat yoki xatolar qilganida, unga adolatli jazo berilishi lozim. Bu esa jinoyat qilgan shaxsning qilmishlari uchun javobgarlikka tortilishi kerakligini anglatadi¹. Arzonlashtirilgan adolatning maqsadi jamiyatda tartib va tinchlikni ta'minlash bo'lib, bu turdagi adolat tizimiga ko'ra, har bir qilmish uchun tegishli javobgarlik bo'lishi kerak va jinoyatchilarga nisbatan tegishli jazo tayinlanishi zarur. Bu yo'l bilan jamiyatda jinoyatlar sonini kamaytirish, tartib-intizomni saqlash, va odilona muomala qilish maqsad qilingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Taqsimotiy adolat (Distributive Justice) jamiyatda mavjud boyliklar, imkoniyatlar va xizmatlarni adolatli ravishda taqsimlash masalasiga qaratilgan. Bu konsepsiyaga ko'ra, adolat jamiyat a'zolari o'rtasida boyliklar va resurslarning teng va odilona taqsimlanishi bilan ta'minlanadi.

Taqsimotiy adolat haqidagi falsafiy bahslarda asosiy savollar shundan iborat: qanday hollarda, kimga, qancha va nima berish kerak, va bu taqsimotning adolatliligi qanday tamoyillarga asoslanishi kerak?

Taqsimotiy adolat tushunchasida tenglik va adolat muhim o'rin tutadi. Masalan, jamiyatdagi har bir shaxsning ehtiyojlari, mehnati yoki sahmlari hisobga olinib, resurslar taqsimlanishi mumkin. Shuningdek, taqsimot adolatli bo'lishi uchun jamiyatdagi barcha insonlar uchun teng imkoniyatlar yaratilishi lozim. Ayrim falsafiy nazariyalar, masalan, Jon Roulzning adolat nazariyasi, jamiyatdagi eng kam ta'minlangan qatlamlar uchun imkoniyatlarni yaxshilash orqali adolatni ta'minlash kerakligini ta'kidlaydi. Boshqa nazariyalar esa taqsimotda mehnat va yutuqlarning o'rnini hisobga

¹ <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/justice-retributive/>

olish kerak deb hisoblaydi. Shu tariqa, taqsimotiy adolat jamiyatda resurslar va imkoniyatlarning qanday taqsimlanishi lozimligi, bu taqsimotning qoida va tamoyillari qanday bo'lishi kerakligi haqidagi munozaralarni o'z ichiga oladi¹.

Protsedural adolat (Procedural Justice) konsepsiyasi adolatning jarayonlariga, ya'ni qaror qabul qilish va manfaatlarni himoya qilish jarayonlarida qo'llaniladigan qoidalar va amaliyotlarga e'tibor qaratadi. Bu konsepsiyaga ko'ra, adolat nafaqat natijalarda, balki ularga olib kelgan jarayonlarda ham bo'lishi kerak. Protsedural adolatning asosiy tamoyili shundaki, agar qaror qabul qilish jarayoni adolatli va aniq qoidalarga muvofiq amalga oshirilgan bo'lsa, unda chiqarilgan qaror yoki echim ham adolatli hisoblanadi.

Protsedural adolat konsepsiyasi bir nechta asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

Tenglik va neytrallik: Barcha taraflar qaror qabul qilish jarayonida teng huquqlarga ega bo'lishi va tarafsiz munosabat ko'rsatilishi kerak.

Tinglash va ishtiroki: Jarayonda ishtirok etuvchi har bir shaxsning fikri va dalillari eshitilishi kerak. Bu, qarorlarning qonunchilik va jamoatchilik nuqtai nazaridan ham qo'llab-quvvatlanishini ta'minlaydi.

Aniqlik va izchillik: Qaror qabul qilish jarayonida aniq qoidalar va tartiblar bo'lishi, ular izchillik bilan qo'llanilishi zarur. Bu qoidalar har doim tushunarli bo'lishi va ularni bajarish jarayonida istisnolar bo'lmasligi kerak.

Shaffoflik: Qaror qabul qilish jarayoni shaffof bo'lishi kerak, ya'ni uning qoidalari va tartiblari hammaga oshkor bo'lishi va tushunarli bo'lishi lozim.

Protsedural adolat falsafiy va huquqiy doirada muhim ahamiyatga ega, chunki u jamiyatda qaror qabul qilish jarayonlarining adolatli bo'lishini ta'minlashga qaratilgan. Bu, odamlarning jarayonlarga bo'lgan ishonchini oshiradi va natijada ijtimoiy tartib va adolatni saqlashga yordam beradi².

¹https://en.wikipedia.org/wiki/Distributive_justice#:~:text=Distributive%20justice%20concerns%20the%20socially,%2C%20income%2C%20and%20social%20status.

² https://en.wikipedia.org/wiki/Procedural_justice

Ijtimoiy adolat (Social Justice) insonlarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlashga qaratilgan konsepsiyadir. Bu konsepsiya, jamiyatning har bir a'zosi o'z ehtiyojlari, shaxsiy imkoniyatlari va qobiliyatlari asosida hayotda teng ishtirok etishi kerakligini ta'kidlaydi. Ijtimoiy adolatning maqsadi — adolatli jamiyat yaratish uchun teng huquqlar, imkoniyatlar va sharoitlarni ta'minlashdir¹.

Ijtimoiy adolat bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi:

Tenglik: Har bir inson jamiyatdagi mavqei, irqi, jinsi, milliyligi, dini yoki iqtisodiy holatidan qat'i nazar, teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lishi kerak. Bu har bir shaxsga teng bilim olish, ishga joylashish va sog'liqni saqlash imkoniyatlarini ta'minlashni talab qiladi.

Adolatli taqsimot: Jamiyatdagi boyliklar, resurslar va imkoniyatlar adolatli tarzda taqsimlanishi kerak, shuningdek, kam ta'minlangan yoki zaif guruhlarining ehtiyojlarini hisobga olgan holda taqsimot amalga oshirilishi lozim.

Himoya va kafolatlar: Ijtimoiy adolat zaif yoki kamsitilgan guruhlarini himoya qilishni va ularning huquqlarini kafolatlashni o'z ichiga oladi. Bu nafaqat qonunchilik, balki ijtimoiy amaliyotlarda ham o'z aksini topishi kerak.

Ishtirok va vakolat: Barcha jamiyat a'zolari ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Bu, odamlarning o'z hayotlariga ta'sir ko'rsatuvchi qarorlarda qatnashish huquqini ham o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy adolat konsepsiyasi nafaqat huquqiy va siyosiy doirada, balki iqtisodiy va madaniy jihatdan ham muhimdir. U jamiyatda kamsitish va tengsizlikka qarshi kurashishga, hamda barcha uchun teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan. Bu konsepsiyada ijtimoiy tuzilmalar va institutlar adolatli bo'lishi, barcha insonlarga birdek munosabatda bo'lishi va ularning huquqlarini himoya qilishi kerak.

Axloqiy adolat (Ethical Justice) adolatning axloqiy va ma'naviy tamoyillarga asoslangan konsepsiyasi bo'lib, unda adolat faqat qonunlarga

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Social_justice

emas, balki insonlarning axloqiy qadriyatlar va prinsiplariga ham bog‘liq¹. Axloqiy adolatda asosiy urg‘u insoniyatning odob-axloq normalari, ma‘naviy qadriyatlar va insonlarning bir-biriga va jamiyatga bo‘lgan munosabatlariga qaratilgan.

Axloqiy adolatning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Axloqiy prinsiplarga muvofiqlik: Axloqiy adolatni ta‘minlashda qarorlar va amallar faqat yuridik qonunlar bilan emas, balki axloqiy meyorlar bilan ham o‘lchanishi kerak. Bu, odamlarning amallari va qarorlari axloqiy jihatdan to‘g‘ri va maqbul bo‘lishi lozimligini anglatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ma‘naviyat va odob-axloqning ustuvorligi: Axloqiy adolatda insoniy qadriyatlar, ma‘naviyat, va odob-axloq muhim o‘rin tutadi. Bu jamiyatda adolatli munosabatlarni shakllantirish uchun insonlar o‘rtasidagi bir-biriga bo‘lgan hurmat, hurmat qilish, va qo‘llab-quvvatlash tamoyillarini hurmat qilish zarurligini ta‘kidlaydi.

Inson qadr-qimmatini himoya qilish: Axloqiy adolat insonning qadr-qimmatini va shaxsiy huquqlarini himoya qilishni o‘z ichiga oladi. Bu insonning qadr-qimmatini himoya qilish, uning huquqlarini saqlash, va uning hayotida ma‘naviy va axloqiy qadriyatlarni ta‘minlash orqali adolatni amalga oshirishni ko‘zda tutadi.

Huquq va majburiyatlar muvozanati: Axloqiy adolatda insonlarning huquqlari va majburiyatlari o‘rtasida muvozanat saqlanishi kerak. YA‘ni, insonlarning bir-biriga nisbatan huquqlari va majburiyatlari axloqiy tamoyillar asosida bir xil darajada ta‘minlanishi zarur.

Axloqiy adolat jamiyatda adolatlilik va axloqiylikni saqlashga yordam beradi. U faqat yuridik yoki institusional qoidalarga emas, balki insonlarning shaxsiy va jamoat axloqiy meyorlariga ham asoslangan. Shu sababli, axloqiy adolat jamiyatda nafaqat qonunlar orqali, balki axloqiy va ma‘naviy yo‘llar orqali ham adolatni ta‘minlashga intiladi.

Adolatning utilitaristik yondoshuvi (Utilitarian Approach to Justice)ga ko‘ra, adolatning asosiy maqsadi — jamiyatdagi eng ko‘p

¹ <https://www.hmpgloballearningnetwork.com/site/altc/article/8210#:~:text=Justice%20is%20a%20concept%20intended,and%20simple%20principle%20of%20Ethics.>

kishilarga eng katta saodat yoki farovonlikni etkazishdir. Utilitaristik falsafa, Jeremi Bentam va Jon Styuart Mil kabi faylasuflar tomonidan rivojlantirilgan, asosan quyidagi tamoyilga tayanadi: biror bir amal yoki siyosat adolatli hisoblanishi uchun u insoniyatning umumiy farovonligiga yoki saodatiga hissa qo'shishi lozim¹.

Utilitaristik yondoshuvning asosiy xususiyatlari:

Maqsadga yo'naltirilganlik: Utilitaristik yondoshuvda adolatning asosiy mezon natijalarga bog'liqdir. YA'ni, amallar, qonunlar yoki qarorlar faqatgina ularning natijalariga qarab adolatli yoki adolatsiz deb baholanadi. Eng katta saodatga erishish uchun natijalar adolatli bo'lishi kerak.

Umumiy farovonlik: Utilitarizm jamiyatdagi har bir shaxsning saodatini birdek qiymatga ega deb ko'radi. Bu yondoshuvda jamiyatdagi eng ko'p kishilar uchun eng katta farovonlikni ta'minlaydigan siyosat yoki qonunlarni qabul qilish muhimdir. Shuning uchun, utilitaristik adolat muayyan shaxs yoki guruhlardan ko'ra, jamiyatning umumiy manfaatlarini afzal ko'radi.

Foydalar va zararlar bahosi: Utilitaristik falsafa doirasida amallarning adolatlilikini aniqlashda foydalar va zararlarning muvozanatini baholash muhim hisoblanadi. Agar amal biror foydali natija keltirsa va u jamiyatning umumiy saodatiga hissa qo'shsa, u holda bu amal adolatli deb hisoblanadi.

Meyoriy falsafa: Utilitarizm amaliyotlar va qarorlar bo'yicha meyoriy falsafa bo'lib, jamiyatdagi eng katta saodatga erishishni adolatning asosiy maqsadi sifatida belgilaydi. Bu yondoshuv jamiyatdagi har bir amal yoki qonunni uning insoniyatning umumiy farovonligiga ta'siriga ko'ra baholaydi.

Utilitaristik yondoshuv ko'pincha jamoat siyosatlarida qo'llaniladi, chunki u qonunlar va siyosatlarning jamiyatga umumiy ta'sirini hisobga oladi va eng ko'p kishilar uchun eng katta manfaatni yaratishga intiladi. Biroq, bu yondoshuvning tanqidchilari unda ayrim shaxslar yoki kichik

¹ Осипова Ю.В. Утилитарные ценности в контексте современной культуры : диссертация ... кандидата философских наук. - Ростов-на-Дону, 2011. - 159 с.

guruhlarning manfaatlari nazardan chetda qolishi mumkinligini qayd etadilar¹.

Bu tasniflar adolatning turli falsafiy ta'rif va tasniflarini aks ettiradi, va ularni zamonaviy va an'anaviy falsafiy bahslarda foydalanish mumkin. Adolat tushunchasi har doim inson jamiyati va madaniyati uchun markaziy ahamiyatga ega bo'lib qolgan, va uning falsafiy tahlillari turli zamonlarda yangi mazmun kasb etib kelgan.

Ijtimoiy adolat - bu jamiyatning barcha a'zolari uchun imkoniyat va natijalar tengligi bilan bog'liq tushuncha. U tovarlar va resurslarni taqsimlashni, shuningdek huquqlar, erkinliklar va xizmatlardan teng foydalanishni o'z ichiga oladi. Adolatning umumiy kategoriyasidan farqli o'laroq, ijtimoiy adolat aniq ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy mazmunga ega bo'lib, jamiyatdagi tengsizlik va zulmni bartaraf etishga qaratilgan.

Adolat ijtimoiy falsafa kategoriyasi sifatida qadim zamonlardan to hozirgi davrgacha bo'lgan boy tarixga ega. Platon va Aristotel G'arb falsafasining asoschilari sifatida kelajakda adolat haqidagi munozaralarga asos solgan. Aflotunning adolat modeli jamiyatning har bir a'zosi o'z vazifasini o'zining tabiiy qobiliyatlari va fazilatlariga muvofiq bajarishi kerakligini anglatadi, bu esa uyg'unlik va tartibni ta'minlaydi. Aflotun: «Insonlarda «adolatli, pok, jasur bo'lishga odat qilish, shu bilan birga, yomon xulqlardan qutulish uchun ham ma'lum muddat o'tishi kerak. Bu vaqt davomida inson o'zining yomon qiliqlaridan voz kecha oladi. Agar odamda tug'ma kuchli g'urur tuyg'ulari bo'lmasa, u holda o'sha odam o'z ruhini mashq ila tarbiyalashi zarur» – deydi. Agar inson ilohiy ezguliklarga erishishni umid qilsa, uning hayoti quvonchli, hayot tarzi go'zal bo'ladi. Go'zal hayot tarzi esa, xalq nazarida ham, xudo nazarida ham yuksak bo'ladi»² deb ta'kidlaydi.

Aristotel, o'z navbatida, taqsimlovchi va tuzatuvchi adolat elementlarini qo'shib, foyda va jazolarni taqsimlashda mutanosiblik va tenglikning muhimligini ta'kidladi. «Haqiqat shundaki, - deb yozadi Aristotel, - hamma rozi bo'lgan taqsimlash qonuni ma'lum bir afzallikni

¹ Нагель Т. Аналитическая философия и человеческая жизнь. М. Канон+ 2024. - 304с.

²Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2016, -Б. 47.

hisobga olishi kerak, ammo hamma ham» qadr-qimmatni bir xil deb atamaydi, lekin demokratiya tarafdorlari - erkinlik tarafdorlari. Oligarxiya - boylik, boshqalari - olijanob, aristokratiya tarafdorlari esa fazilatdir»¹. O'zbekistondagi ijtimoiy adolatga mamlakatning madaniy, tarixiy va iqtisodiy voqeliklari prizmasi orqali qarash kerak. Mamlakat mustaqillikka erishgandan so'ng yangi iqtisodiy tizim barpo etish, davlat institutlarini isloh qilish, milliy o'zlikni mustahkamlash kabi ko'plab muammolarga duch keldi.

Ijtimoiy adolatning nazariy asoslari jamiyatning barcha a'zolari uchun adolatli va teng imkoniyatlarni ta'minlash g'oyasiga asoslanadi. Bu konsepsiya turli mafkuraviy va falsafiy nuqtai nazarlar orqali tahlil qilinishi mumkin. Liberal mafkura ijtimoiy adolatni fuqarolarning shaxsiy erkinliklari va huquqlariga tayangan holda qaraydi. Bu nuqtai nazarda, adolat jamiyatning barcha a'zolariga teng huquqlar va imkoniyatlar berish orqali ta'minlanadi. Davlatning asosiy vazifasi — shaxsiy erkinliklarni himoya qilish va bozor iqtisodiyotini rag'batlantirishdir. Sotsializm ijtimoiy adolatni barcha resurslarni teng taqsimlash orqali ta'minlashga urinishda asoslanadi. Sotsialistlar fikricha, iqtisodiy adolat va barqarorlik davlatning faol aralashuvi va barcha fuqarolarning asosiy ehtiyojlarini qondirish orqali amalga oshirilishi kerak. Bu mafkurada ijtimoiy tenglik asosiy maqsad hisoblanadi. Konservatizm ijtimoiy adolatni an'anaviy qadriyatlar va ijtimoiy tuzilmalarni saqlash orqali ta'minlashga ishonadi. Konservativlar fikricha, jamiyatdagi adolatlilik tabiiy evolyusiya jarayonining natijasidir va uning muqaddasligini himoya qilish muhimdir².

XULOSA

Adolat kategoriya sifatida tarixiy va ijtimoiy sharoitlarga qarab o'zgaradi. Bir davrda adolatli deb hisoblangan narsa boshqa davrda adolatsiz deb qabul qilinishi mumkin. Shunday qilib, adolat doimo nisbiy va kontekstlidir, bu uning hukmron ijtimoiy tuzilmalar va mafkuralarga

¹Пионткевич Л.Ю. Проблема справедливости в социальной философии. Философия и общество. -№2, -М.: 2009. 106-107 с.

² Мунтян Г.М. Социальная справедливость : философские основания и формы понимания : диссертация ... кандидата философских наук. - Волгоград, 2009. - 138 с.

bog'liqligini ta'kidlaydi. Tarixiy jihatdan, falsafalar ko'pincha adolat masalalariga murojaat qilganlar, ular qadimgi davrlarda, Aflotun va Arastu ideal davlat va ezgu hayot kontekstida muhokama qilganlarida¹. O'rta asrlarda adolat tushunchasi ilohiy qonun va axloqiy me'yorlar bilan bog'liq diniy asosga ega bo'ldi. Ma'rifat va yangi davrlarda adolat tushunchasiga ratsionallik va tabiiy inson huquqlari nuqtai nazaridan qarala boshlandi.

Zamonaviy faylasuflar turli ijtimoiy va iqtisodiy modellarga e'tibor qaratib, adolat g'oyalarini ishlab chiqishda davom etmoqdalar. Masalan, Jon Roulsning adolat nazariyasi "adolat kabi adolat" tushunchasini taklif qiladi, bu esa hamma uchun teng imkoniyatlar yaratadigan ijtimoiy tartiblarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, tanqidiy nazariya va postmodern yondashuvlar adolatning an'anaviy tushunchalarida yashirin bo'lishi mumkin bo'lgan hokimiyat va zulm mexanizmlarini ta'kidlaydi.

Globallashuv rivojlanishi bilan adolat muammosi ham nazariy, ham amaliy jihatdan yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Globallashuv iqtisodiy va madaniy jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan tengsizlik va adolatsizlikning yangi shakllarini keltirib chiqaradi, bu esa ijtimoiy adolatni tushunishga an'anaviy yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Adolat eng muhim qadriyatga, ko'pchilikning ehtiyojlarini qondiradigan yangi ijtimoiy tuzilmalarni yaratish yo'riqnomasiga aylanadi. Masalan, jahon miqyosidagi o'zgarishlar va iqtisodiy inqirozlar sharoitida ijtimoiy qarama-qarshiliklar, tengsizliklar kuchayganda adolat masalasi ayniqsa keskinlashadi.

Zamonaviy sharoitda adolat fenomenini o'rganish nafaqat ushbu toifani nazariy tushunish, balki ijtimoiy qarama-qarshiliklarni bartaraf etishning amaliy echimlarini taklif qilish imkonini beradigan ijtimoiy-falsafiy yondashuvni talab qiladi. Bunday tadqiqotlar zamonaviy muammolar va ijtimoiy o'zgarishlarga ko'proq mos keladigan adolatning yangi kontseptsiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Odil sudlovning ijtimoiy-falsafiy tahlili ushbu toifaning tarkibiy mazmunini, uning shakllanishi va o'zgarishi mexanizmlari va qonuniyatlarini o'rganish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, fuqarolik

¹ Чукин С.Г. Проблема справедливости в философском дискурсе постмодерна : диссертация ... доктора философских наук. - Санкт-Петербург, 2000. - 341 с.

jamiyatining shakllanishi sharoitida odil sudlovning huquqiy jihatlarini o'rganish alohida qiziqish uyg'otadi, chunki bu huquq ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning asosiy vositasi hisoblanadi. Shunday qilib, adolat muammosi ijtimoiy falsafada asosiy bo'lib qolmoqda, u doimiy mulohaza yuritishni va yangi ijtimoiy voqelikka moslashishni talab qiladi. Falsafiy tahlil adolat tushunchasining jamiyatdagi o'zgarishlar bilan qanday rivojlanishi, kelajakda qanday shakllarda bo'lishi mumkinligini chuqurroq anglash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Dinorshoev M.D. Hikmat nurini yoquvchi va ma'rifat urug'ini sepuvchi // Abu Ali ibn Sino. Asarlar. Birinchi jild. Dushanbe.

2. Yusuf Hamadoniy "Hayot mezoni" risolasi. O'zbek tilida. Toshkent, 2003.

3. Alloma "Rutbatul hayot" ("Hayot mezoni"), "Kashf", "Risola dar odobi tariqat", "Risola dar axloq va munojot" kabi asarlar yozgan.

4. Rawls, John. A Theory of Justice, 1971. Djon Roulz: Теория справедливости. Перевод на русский язык: В. В. Целищев при участии А. А. Шевченко и В. Н. Карповича. Научный редактор: В. В. Целищев. — Новосибирск, 1995.

5. Teshaboyev M. M. JAMIYATDA IJTIMOIIY ADOLATNI TA'MINLASHNING PRINCIPIAL MASALALARI VA FALSAFIY-HUQUQIIY MUAMMOLARI //Ориентал ренаиссанс: Инновативе, эдусатионал, натурал анд сосиал ссиенсес. – 2022. – Т. 2. – №. Спесиал Иссуе 23. – С. 504-514.

6. Teshaboyev M. Особенности становления и развития информатсионного общества //Перспективные информатсионные технологии (ПИТ 2017)[Электронный ресурс]: Междунар. науч.-техн. конф. – 2017. – С. 14-16.

7. Teshaboyev M.M PROSPECTS FOR IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION AND EDUCATION WITHOUT CORRUPTION IN THE NEW UZBEKISTAN // ReFocus. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prospects-for-improving-the-quality-of->

education-and-education-without-corruption-in-the-new-uzbekistan (data
obraçeniya: 07.04.2023).

OLIY TA'LIMDA WEB LOYIHALAR ASOSIDA O'QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Jo'rayev Qo'ldoshjon Ismatillo o'g'li

*Buxoro davlat pedagogika instituti,
p.f.f.d. (PhD)*

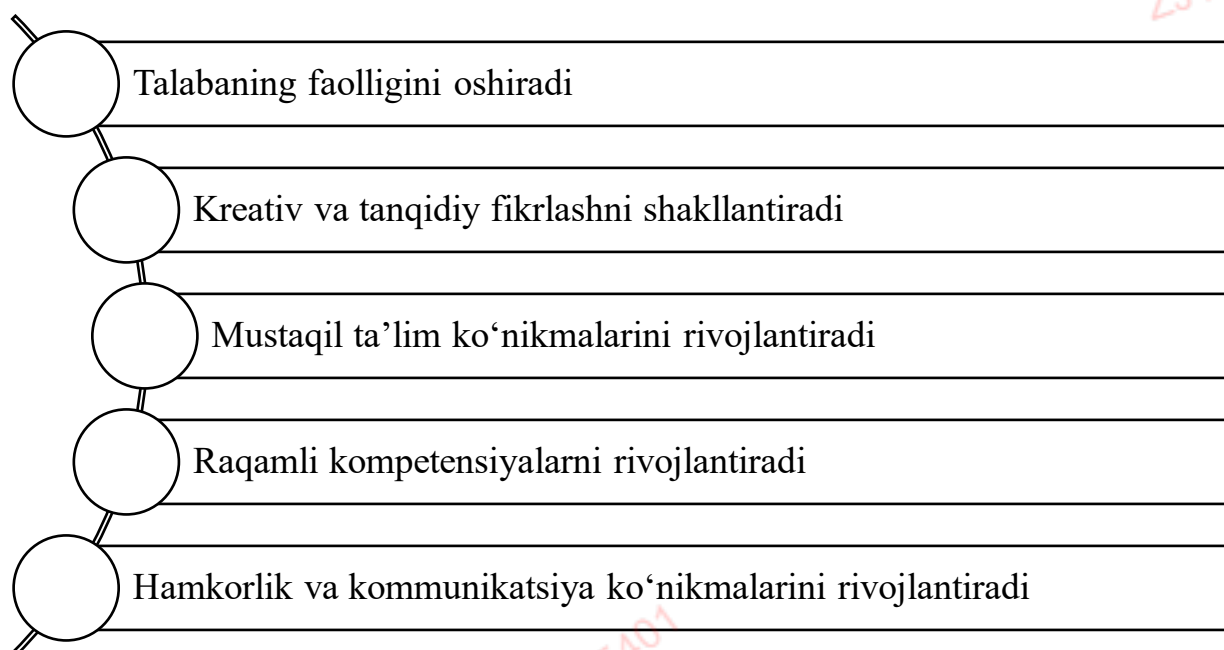
Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida web loyihalar asosida o'quv faoliyatini tashkil etishning pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda loyiha asosida o'qitish texnologiyalarining nazariy asoslari, web texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi o'rni hamda talabalarning kasbiy va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, web loyihalar yordamida interaktiv ta'lim muhitini yaratish, mustaqil ta'limni tashkil etish va kreativ fikrlashni rivojlantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Maqolada web loyihalar asosida o'quv faoliyatini samarali tashkil etishning metodik jihatlari hamda ta'lim samaradorligiga ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: webloyiha, pedagogika, raqamlashtirish, kompetensiya, interaktivlik, innovatsiya, kreativlik, kommunikatsiya, integratsiya, motivatsiya.

Bugungi kunda dunyo miqyosida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi barcha sohalar qatori ta'lim tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish, ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish hamda innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy jamiyatda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash

uchun talabalarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, axborotni tahlil qilish va amaliy faoliyatda qo'llash kabi kompetensiyalarni shakllantirish zarur hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, loyiha asosida o'qitish texnologiyasi hamda web loyihalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim pedagogik vositalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Loyiha asosida o'qitish texnologiyasi talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash, ularni mustaqil izlanishga yo'naltirish hamda ijodiy yondashuvini rivojlantirishga xizmat qiladi. Web loyihalar esa ushbu jarayonni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etish imkonini beradi. Talabalar web platformalar, internet resurslari va multimedia vositalari yordamida loyiha yaratish jarayonida nafaqat fan bo'yicha bilimlarini mustahkamlaydi, balki raqamli kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida web texnologiyalar asosida tashkil etilgan o'quv faoliyati interaktivlik, hamkorlik va innovatsion yondashuvni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, masofaviy va aralash ta'lim shakllarining keng rivojlanishi web loyihalarning pedagogik imkoniyatlarini yanada oshirmoqda. Shu sababli oliy ta'limda web loyihalar asosida o'quv faoliyatini tashkil etishning pedagogik ahamiyatini o'rganish, uning ta'lim sifati va talabalar kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Oliy ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xususan, web loyihalar asosida o'quv faoliyatini tashkil etish talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Loyiha asosida o'qitish texnologiyasi konstruktivistik pedagogik yondashuvga asoslanib, unda talaba ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur yondashuvda bilim tayyor holda berilmaydi, balki talabaning mustaqil izlanishi, tahlil qilishi va amaliy faoliyati jarayonida shakllanadi. Web texnologiyalar esa ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun keng imkoniyat yaratadi. Quyidagi (1-rasm)da Web loyihalarning pedagogik ahamiyati aks etgan.

1-rasm. Web loyihalarning pedagogik ahamiyati.

Web loyihalar asosida o'quv faoliyatini tashkil etish jarayonida talabalar internet texnologiyalari, elektron platformalar, multimedia vositalari va dasturiy resurslardan foydalanadi. Bu esa ularning axborot bilan ishlash, ma'lumotlarni izlash, qayta ishlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, web loyihalar talabalarni mustaqil fikrlashga, muammolarni innovatsion usullar orqali hal etishga hamda amaliy natijaga yo'naltirilgan faoliyat olib borishga undaydi. Natijada talabalarda nafaqat nazariy bilim, balki kasbiy kompetensiyalar ham shakllanadi. Web loyihalar asosida ta'lim tashkil etishning muhim pedagogik jihatlaridan biri — interaktiv ta'lim muhitining yaratilishidir. Interaktiv muhit talabalar va o'qituvchi o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlaydi, o'quv jarayonida faol ishtirokni kuchaytiradi hamda ta'limning subyekt-subyekt munosabatiga asoslanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, guruhli web loyihalar talabalar o'rtasida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiradi, jamoada ishlash madaniyatini shakllantiradi va mas'uliyat hissini oshiradi. Bunday faoliyat jarayonida talabalar o'z fikrini asoslash, muhokama qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini egallaydi.

Web loyihalar talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Hozirgi axborotlashgan

jamiyatda zamonaviy mutaxassis nafaqat o'z sohasi bo'yicha bilimga, balki raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi zarur. Web loyiha ustida ishlash jarayonida talabalar HTML, CSS, JavaScript kabi dasturlash elementlari, kontent boshqaruv tizimlari, onlayn platformalar va multimedia vositalari bilan ishlash tajribasini orttiradi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga moslashuvchanligini oshiradi. Shuningdek, web loyihalar asosida o'quv faoliyatini tashkil etish talabalarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Loyiha yaratish jarayonida talabalar dizayn, mazmun va texnologik echimlarni ishlab chiqishda mustaqil qaror qabul qiladi. Muammoli vaziyatlarni hal etish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish jarayonlari esa kreativ yondashuvning shakllanishiga yordam beradi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri bo'lgan innovatsion tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Oliy ta'lim tizimida web loyihalar asosida o'qitishning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik va raqamli kompetensiyalariga bog'liq. O'qituvchi loyiha faoliyatini to'g'ri rejalashtirishi, talabalarni motivatsiyalashi hamda zarur metodik ko'rsatmalar bilan ta'minlashi lozim. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida zamonaviy texnik infratuzilma, internet tarmog'i va elektron resurslarning mavjudligi ham muhim omil hisoblanadi. Mazkur shart-sharoitlar web loyihalarni samarali amalga oshirish va ta'lim sifatini oshirish imkonini beradi. Umuman olganda, web loyihalar asosida o'quv faoliyatini tashkil etish oliy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuv sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonining interaktivligini oshiradi, talabalarning mustaqil va ijodiy faoliyatini rivojlantiradi hamda zamonaviy raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada ta'lim jarayonining samaradorligi ortadi va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati kengayadi.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'lim tizimida web loyihalar asosida o'quv faoliyatini tashkil etish zamonaviy pedagogikaning muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonini innovatsion tashkil etishga, talabalarni mustaqil fikrlashga, muammolarni amaliy jihatdan hal etishga hamda kasbiy kompetensiyalarini

rivojlantirishga xizmat qiladi. Web texnologiyalar yordamida tashkil etilgan loyiha faoliyati nazariy bilimlarning amaliyot bilan integratsiyasini ta'minlab, ta'lim samaradorligini oshiradi. Shuningdek, web loyihalar talabalarning raqamli savodxonligi, kommunikativ kompetensiyasi, kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Interaktiv va hamkorlikka asoslangan ta'lim muhiti esa talabalarning o'quv jarayonidagi faolligini kuchaytiradi hamda ularni zamonaviy axborotlashgan jamiyat talablariga mos mutaxassis sifatida shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida web loyihalar asosida o'quv faoliyatini samarali tashkil etish uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, zamonaviy texnik infratuzilmani takomillashtirish va innovatsion pedagogik metodlarni keng joriy etish zarur hisoblanadi. Kelgusida web texnologiyalar va loyiha asosida o'qitish metodlarini yanada rivojlantirish ta'lim sifati va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2018.
3. Polat E.S. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – Moskva, 2020.
4. Bell S. Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. – The Clearing House Journal, 2019.
5. Thomas J.W. A Review of Research on Project-Based Learning. – California, 2018.

YOSHLARNING INTERNET MADANIYATI VA RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Allayarov Otabek Erkinovich

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Sarbo'n universiteti

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi dotsenti,

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida yoshlarning internet madaniyatini shakllantirish, raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, global axborot makonida yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilish, mediasavodxonlikni oshirish va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Muallif tomonidan internet madaniyatini yuksaltirishga oid ayrim taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Internet madaniyati, raqamli kompetensiya, mediasavodxonlik, yoshlar siyosati, axborot xavfsizligi, raqamli texnologiya va Yangi O'zbekiston.

Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, internet texnologiyalari insonning bilim olishi, muloqoti, kasbiy faoliyati va dunyoqarashi shakllanishida muhim omilga aylandi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham raqamli texnologiyalarni rivojlantirish, yoshlarni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Yoshlar internet tarmog'ining eng faol foydalanuvchilari hisoblanadi, shu sababli ularda internet madaniyati, axborotdan to'g'ri foydalanish ko'nikmalari hamda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega masala sifatida qaraladi. Internetdan oqilona foydalanish yoshlarning bilim olish jarayonini jadallashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuvini rivojlantiradi [1]. Raqamli muhitda axborotni tanlash, saralash va tahlil qilish ko'nikmalari

yoshlarning tanqidiy fikrlash darajasini oshirib, ularni axborot oqimini ongli qabul qilishga yo'naltiradi.

Internet madaniyati shakllangan yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda mas'uliyatli, madaniyatli va etik me'yorlarga asoslangan muloqotni amalga oshiradi. Shu bilan birga, axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilish shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kiberxavflarning oldini olish hamda raqamli muhitda xavfsiz faoliyat yuritish imkonini beradi. Mazkur ko'nikmalar natijasida yoshlar raqamli jamiyat sharoitida faol, ongli va mas'uliyatli ishtirokchi sifatida shakllanadi hamda zamonaviy axborot muhitida samarali faoliyat yuritish salohiyatiga ega bo'ladi.

Globallashuv va raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi natijasida internet zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biriga aylandi. Hozirgi davrda internet nafaqat axborot almashish vositasi, balki ta'lim, ilm-fan, iqtisodiyot, madaniyat va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantiruvchi strategik kommunikativ maydon sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, yoshlar qatlamining internetdan faol foydalanishi ularning dunyoqarashi, ma'naviy qiyofasi, ijtimoiy faolligi va kasbiy kompetensiyalarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois internetdan foydalanish madaniyatini rivojlantirish hamda yoshlarda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish bugungi kunning dolzarb ijtimoiy-pedagogik masalalaridan biri hisoblanadi.

Internet madaniyati tushunchasi shaxsning virtual makondagi axloqiy, huquqiy va kommunikativ faoliyatini ifodalaydi. Ilmiy nuqtayi nazardan internet madaniyati insonning raqamli muhitda axborotni ongli ravishda tanlashi, uni tahlil qilishi, axborot xavfsizligi qoidalariga amal qilishi hamda virtual muloqot jarayonida umuminsoniy va milliy qadriyatlarga asoslangan holda faoliyat yuritishini anglatadi [2]. Internet madaniyatining shakllanishi yoshlarning ma'naviy barkamolligi, axborotlarga tanqidiy yondashuvi va ijtimoiy mas'uliyat hissining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy axborot makonida yoshlar turli xil ma'lumot oqimi ta'sirida yashamoqda. Internet tarmog'ida tarqatilayotgan yolg'on xabarlar, manipulyativ axborotlar, ommaviy madaniyatning salbiy ko'rinishlari

hamda destruktiv g'oyalar yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqaluvchi tekshirilmagan ma'lumotlar ayrim hollarda yoshlarning mafkuraviy immunitetini zaiflashtirishi, ularda noto'g'ri qarashlar shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin. Yoshlarda mediasavodxonlik, tanqidiy fikrlash va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Internet madaniyati tarkibiga axborotni saralash va baholash, onlayn muloqot etikasiga rioya qilish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kiberxavfsizlik talablariga amal qilish hamda zararli axborotlardan himoyalaniş kabi muhim komponentlar kiradi. Mazkur ko'nikmalarning shakllanishi yoshlarning internet makonida xavfsiz va samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, internet madaniyati yoshlarning mustaqil ta'lim olish, ilmiy izlanish olib borish va innovatsion faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Raqamli kompetensiya tushunchasi esa axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish bilan bog'liq bilim, ko'nikma va malakalar tizimini anglatadi. Hozirgi raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli kompetensiyalar mehnat bozorining asosiy talablaridan biriga aylanmoqda. Zamonaviy mutaxassis nafaqat kasbiy bilimga, balki raqamli texnologiyalar bilan ishlash, elektron platformalardan foydalanish, axborotlarni qayta ishlash va virtual kommunikatsiyani amalga oshirish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi lozim.

Raqamli kompetensiyalar tarkibiga kompyuter savodxonligi, internet texnologiyalaridan foydalanish, elektron resurslar bilan ishlash, dasturiy vositalardan foydalanish, raqamli xavfsizlikni ta'minlash hamda elektron davlat xizmatlaridan samarali foydalanish kabi yo'nalishlar kiradi. Ushbu kompetensiyalar yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini oshirish, innovatsion fikrlashini rivojlantirish va zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etish jarayoni kuzatilmoqda. Masofaviy ta'lim platformalari, elektron kutubxonalar, virtual laboratoriyalar, onlayn kurslar va multimedia vositalari ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Ayniqsa, pandemiya davrida raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati yanada yaqqol namoyon bo'ldi.

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini individuallashtirish imkonini berib, har bir o'quvchining bilim darajasi va o'zlashtirish tezligiga mos yondashuvni ta'minlaydi. Elektron ta'lim resurslari o'quvchilarga mustaqil bilim olish hamda mavzularni chuqur o'rganish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. O'qituvchilarning raqamli platformalardan samarali foydalanish ko'nikmalari dars jarayonining interaktivligini oshiradi. Ta'lim tizimida sun'iy intellekt va zamonaviy dasturiy vositalarning joriy etilishi o'quv jarayonining sifat va samaradorligini yanada yuqori darajaga ko'taradi. Raqamli ta'lim tizimi zamonaviy bilimli va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Yangi O'zbekistonda raqamli ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, IT-ta'limni rivojlantirish, yoshlarni dasturlash va zamonaviy kasblarga o'qitish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda [3]. Jumladan, umumta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalarida IT markazlar tashkil etilishi, raqamli texnologiyalar bo'yicha maxsus o'quv kurslarining joriy qilinishi hamda yosh startap loyihalarining qo'llab-quvvatlanishi yoshlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Yoshlarda internet madaniyati va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni faqat ta'lim muassasalari faoliyati bilan cheklanib qolmay, balki oila va jamiyatning uzviy hamkorligini ham talab etadi. Chunki shaxsning axborot muhitidagi xulq-atvori, virtual makondagi muloqot madaniyati hamda axborotni tanlash va baholash ko'nikmalari dastlab oilada shakllanadi. Shu bois ota-onalarning raqamli texnologiyalar, internetdan xavfsiz foydalanish qoidalari va mediasavodxonlik bo'yicha etarli bilim hamda ko'nikmalarga ega bo'lishi yoshlarni turli zararli axborotlar, kiberxavf va mafkuraviy tahdidlardan himoya qilishda muhim omil hisoblanadi.

Pedagoglarning zamonaviy axborot – kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishi, internet resurslarini tanqidiy

tahlil qilishni o'rgatishi hamda o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishi internet madaniyatini shakllantirishning muhim pedagogik shartlaridan biridir. Ayniqsa, ta'lim jarayonida mediasavodxonlik, axborot xavfsizligi, kibergigiyena va raqamli etikaga oid mavzularni integratsiyalash yoshlarning virtual muhitdagi mas'uliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Ta'lim muassasalarida mediasavodxonlikka bag'ishlangan seminar-treninglar, davra suhbatlari, interaktiv mashg'ulotlar hamda axborot xavfsizligi bo'yicha amaliy tadbirlarni muntazam ravishda tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bunday tadbirlar yoshlarning internetdan oqilona foydalanish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, yolg'on va manipulyativ axborotlarni ajrata bilish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan internet madaniyatini shakllantirish, yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarda mas'uliyatli va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishga yo'naltirish mumkin bo'ladi.

Yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni ilmiy-innovatsion loyihalarga jalb qilish, kitobxonlik va mustaqil ta'limga yo'naltirish internetdan samarali foydalanish madaniyatini rivojlantiradi. Bu esa o'z navbatida yoshlarni turli zararli axborotlar, mafkuraviy tahdidlar va kiberjinoyatlardan himoya qilishga xizmat qiladi.

Yoshlarni raqamli savodxonlik bo'yicha doimiy o'qitish ularning internet muhitida ongli va mas'uliyatli foydalanuvchi bo'lib shakllanishiga yordam beradi. Internetdan to'g'ri foydalanish ko'nikmalari yoshlarning axborotlarni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini kuchaytiradi. Raqamli muhitda xavfsizlik qoidalariga amal qilish esa shaxsiy ma'lumotlarning himoyasini ta'minlaydi. Yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardagi faolligini to'g'ri yo'naltirish ularning ijobiy kommunikativ muhitda rivojlanishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, internet madaniyati va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish yoshlarning intellektual salohiyatini

yuksaltirish, ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda tarbiyalash hamda mamlakatning innovatsion taraqqiyotini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois mazkur masalaga tizimli va kompleks yondashuv asosida e'tibor qaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekistonda yoshlarning internet madaniyati va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Yoshlarda mediasavodxonlik, axborot xavfsizligi va raqamli ko'nikmalarni shakllantirish orqali ularni turli mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish mumkin. Bu esa raqobatbardosh, bilimli va zamonaviy fikrlaydigan avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Castells M. *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford University Press, 2001, – 45 b.
2. Xodjayev B. X. *Pedagogik innovatsiyalar va axborot texnologiyalari*. Toshkent, 2015. – 46 b.
3. Musurmonova O. *Yoshlar ma'naviy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari*. Toshkent, 2016. – 52b.

TA'LIM VA TARBIYA TIZIMIDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI TAKOMILLASHTIRISH

Gapparov Bexzod Nematillaevich

*Jizzax politexnika instituti,
"Arxitekturaviy loyihalash" kafedrası dotsent v.b.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida ta'lim va tarbiya tizimida kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim texnologiyalari, innovatsion

yondashuvlar va kompetensiyaviy yondashuv asosida mutaxassislar tayyorlashning nazariy va amaliy jihatlarini yoritib berilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish, talabalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish omillari ko'rib chiqilgan. Maqolada ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, ta'lim tizimi, ma'naviy tarbiya, innovatsion yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim samaradorligi, kadrlar tayyorlash.

So'nggi yillarda Yangi O'zbekistonda ta'lim va tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamonaviy talablar asosida qayta tashkil etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari, raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va mehnat bozoridagi raqobatning kuchayishi sharoitida kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki zamonaviy jamiyatda faqat nazariy bilimga ega bo'lgan mutaxassis emas, balki amaliy ko'nikmalarga, mustaqil fikrlash qobiliyatiga va yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyaga ega shaxslar talab etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasida inson kapitali rivoji, ta'lim sifati va tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, Harakatlar strategiyasi doirasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shuningdek, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim vazifalardan biri sifatida qayd etilgan [1].

Amalda olib borilayotgan islohotlar natijasida ta'lim tizimida bir qator muhim o'zgarishlar kuzatilmoqda. Jumladan, 2020 yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun yangi tahrirda qabul qilinib, unda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim berish, ta'limning uzluksizligi

va amaliy yo‘naltirilganligini ta‘minlash kabi tamoyillar belgilab berildi. Bu esa o‘z navbatida ta‘lim jarayonida nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qilmoqda [2].

Bugungi kunda oliy ta‘lim muassasalarida o‘quv jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan, innovatsion ta‘lim texnologiyalari, raqamli platformalar va interaktiv usullar joriy etilmoqda. Masalan, masofaviy ta‘lim, onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar kabi imkoniyatlar talabalarning mustaqil ta‘lim olishini rag‘batlantirib, ularda kreativ fikrlash, tahlil qilish va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirmoqda. Bu jarayonda “raqamli kompetensiya”, “soft skills” (yumshoq ko‘nikmalar), “hard skills” (qattiq ko‘nikmalar) kabi atamalar ta‘lim amaliyotiga keng kirib kelmoqda.

Shu bilan birga, ta‘lim va tarbiya uyg‘unligiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Chunki shaxsni har tomonlama kamol toptirishda faqat bilim berish etarli emas, balki uning ma‘naviy-axloqiy tarbiyasini ham shakllantirish muhim hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ta‘lim jarayonida ma‘naviy tarbiya, milliy qadriyatlar va umuminsoniy prinsiplarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan dasturlar amalga oshirilmoqda. Masalan, “Ma‘naviyat va ma‘rifat” ishlarini kuchaytirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni rivojlantirish, ma‘naviy muhitni yaxshilashga qaratilgan tashabbuslar bu borada muhim ahamiyat kasb etmoqda [3].

Kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirish jarayonida ish beruvchilar bilan hamkorlik ham muhim o‘rin tutadi. Ya‘ni, ta‘lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish orqali talabalarni amaliyotga yaqinlashtirish, dual ta‘lim tizimini joriy etish orqali ularning kasbiy ko‘nikmalarini mustahkamlashga erishilmoqda. Bu esa bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda [4].

Shuningdek, zamonaviy ta‘limda lifelong learning (umr davomida ta‘lim olish) konsepsiyasi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu konsepsiyaga ko‘ra, inson doimiy ravishda o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangilab borishi, yangi texnologiyalar va kasbiy talablarga moslashib borishi lozim. Bu esa ta‘lim tizimida moslashuvchanlik, individual

yondashuv va ta'lim traektoriyalarini diversifikatsiya qilishni taqozo etmoqda [5].

Yangi O'zbekistonda ta'lim va tarbiya tizimini modernizatsiya qilish jarayonida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish masalasi tizimli yondashuvni talab etmoqda. Bu borada eng avvalo ta'lim mazmunini yangilash, uni kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim oluvchining faqat bilim egallashini emas, balki uni amalda qo'llay olish qobiliyatini ham nazarda tutadi. Shu jihatdan, o'quv dasturlarini ishlab chiqishda "bilim - ko'nikma - malaka - kompetensiya" zanjiriga tayanish orqali mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga erishilmoqda [6,7].

Zamonaviy ta'lim muhitida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xususan, elektron ta'lim platformalari, masofaviy ta'lim, virtual laboratoriyalar va simulyatsion dasturlar talabalarining nazariy bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bunda "raqamli kompetensiya" tushunchasi alohida ahamiyatga ega bo'lib, u axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, ma'lumotlarni tahlil qilish va raqamli muhitda faoliyat yuritish qobiliyatini anglatadi.

Shuningdek, ta'lim jarayonida talabalarining soft skills va hard skills ko'nikmalarini uyg'un rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hard skills - bu aniq kasbga oid texnik bilim va ko'nikmalarni ifodalasa, soft skills - muloqot madaniyati, jamoada ishlash, etakchilik, muammoni hal qilish kabi universal qobiliyatlarni o'z ichiga oladi. Zamonaviy mehnat bozorida aynan shu ikki turdagi ko'nikmalarning uyg'unligi mutaxassisning raqobatbardoshligini belgilab beradi.

Kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirishda ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi ham muhim o'rin tutadi. Bu borada dual ta'lim tizimini joriy etish orqali talabalarining amaliy tajribasini oshirishga erishilmoqda. Ya'ni, ta'lim muassasalarida olingan nazariy bilimlar ishlab chiqarish jarayonida mustahkamlanib, talabalar real mehnat muhitida o'z

kasbiy ko'nikmalarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa ularning kasbiy moslashuvchanligini oshirish bilan birga, ish beruvchilar talabiga javob beradigan kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi [8].

Bundan tashqari, ta'lim jarayonida kreativ fikrlash va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kreativ fikrlash talabalarning yangi g'oyalar ishlab chiqish, muammolarga noan'anaviy echim topish qobiliyatini shakllantiradi. Bu jarayonda key-stadi, proekt asosida o'qitish (project-based learning), muammoli ta'lim kabi usullar samarali natija beradi. Natijada talabalar faqat tayyor bilimlarni o'zlashtiribgina qolmay, balki ularni mustaqil ravishda yaratish va qo'llash qobiliyatiga ega bo'ladi.

Ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash esa kasbiy kompetensiyalarning ma'naviy asosini mustahkamlaydi. Ya'ni, mutaxassis nafaqat yuqori malakali, balki yuksak ma'naviy tarbiyaga ega bo'lishi lozim. Bu borada milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy ishlar muhim ahamiyatga ega. Chunki ma'naviy barkamol shaxsgina o'z kasbiy faoliyatida halollik, mas'uliyat va sadoqat tamoyillariga amal qiladi [9].

Hozirgi kunda ta'lim tizimida lifelong learning konsepsiyasi keng joriy etilmoqda. Ushbu konsepsiya insonning butun umri davomida ta'lim olishini nazarda tutadi. Bu esa mutaxassislarning o'z bilim va ko'nikmalarini muntazam ravishda yangilab borishini, yangi kasbiy talablarga moslashishini ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari, onlayn ta'lim platformalari va mustaqil ta'lim imkoniyatlari kengayib bormoqda.

Shu bilan birga, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda baholash tizimini takomillashtirish ham muhim hisoblanadi. An'anaviy baholash usullari o'rniga kompetensiyaga asoslangan baholash tizimi joriy etilmoqda. Bu tizim talabalarning faqat bilim darajasini emas, balki ularning amaliy faoliyatdagi natijalarini ham baholash imkonini beradi. Natijada ta'lim jarayonida shaffoflik va ob'ektivlik ta'minlanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Yangi O'zbekistonda ta'lim va tarbiya tizimida kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirish jarayoni ko'p

qirrali va uzluksiz jarayon bo'lib, u zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar, ma'naviy tarbiya va mehnat bozori talablari uyg'unligi asosida amalga oshirilmoqda. Bu esa o'z navbatida raqobatbardosh, yuqori malakali va ma'naviy etuk kadrlar tayyorlashga mustahkam zamin yaratadi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekistonda ta'lim va tarbiya tizimida kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirish jarayoni izchil islohotlar, zamonaviy yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar asosida rivojlanmoqda. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion ta'lim texnologiyalari, raqamli kompetensiya, shuningdek, soft skills va hard skills ko'nikmalarini uyg'un shakllantirish ustuvor vazifaga aylanmoqda. Shu bilan birga, ta'lim va tarbiya uyg'unligi orqali shaxsning nafaqat kasbiy, balki ma'naviy kamolotiga ham e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda lifelong learning konsepsiyasining joriy etilishi mutaxassislarning doimiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Natijada mehnat bozori talablariga javob beradigan, raqobatbardosh va yuksak ma'naviyatli kadrlarni tayyorlash uchun mustahkam asos yaratilmoqda [10].

Endi bu boradla o'zimizzni takliflarni berib o'tsak, ya'ni:

1. Ta'lim dasturlarini mehnat bozori talablari asosida muntazam yangilab borish va ularga amaliy yo'nalishni kuchaytirish.
2. Oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida dual ta'lim tizimini keng joriy etish orqali talabalarning kasbiy ko'nikmalarini mustahkamlash.
3. Pedagog kadrlarning malakasini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan samarali foydalanishni ta'minlash.
4. Ta'lim jarayonida soft skills (muloqot, jamoada ishlash, tanqidiy fikrlash) ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus kurs va treninglarni joriy etish.
5. Raqamli kompetensiyalarni shakllantirish maqsadida onlayn platformalar, elektron resurslar va masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish.

6. Ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash orqali yoshlarda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan dasturlarni kuchaytirish.

7. Lifelong learning konsepsiyasi asosida qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimini takomillashtirish, aholining turli qatlamlari uchun uzluksiz ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi". Toshkent: O'zbekiston, 2022. 120 b.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2020. 45 b.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi. Harakatlar strategiyasi (2017-2021). Toshkent, 2017. 98 b.

4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris, 2017. 63 p.

5. P.Perrenoud. "Developing Competencies in Education". Geneva, 2008. 142 p.

6. J.Dewey. "Experience and Education". New York: Macmillan, 1938. 96 p.

7. Lev Vygotsky. "Mind in Society". Cambridge: Harvard University Press, 1978. 159 p.

8. A.Kh.Abduqodirov. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar". Toshkent: Fan, 2019. 210 b.

9. N.Muslimov. "Kasbiy kompetentlik asoslari". Toshkent, 2018. 180 b.

10. World Bank. World Development Report: Learning to Realize Education's Promise. Washington DC, 2018. 236 p.

INSON KAPITALI SIFATINI OSHIRISH: TA'LIM, SALOMATLIK VA KASBIY KOMPETENSIYA MASALALARI

Saidkulov Nuriddin Akrmakulovich

Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O'zbekistonda inson kapitali sifatini oshirish jarayonida ta'lim tizimi, aholining salomatligi va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarining integratsiyasi, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, innovatsion yondashuvlar hamda uzluksiz ta'lim tizimining inson kapitalini rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim, raqamli transformatsiya va mehnat bozori talablari o'rtasidagi uyg'unlik masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: inson kapitali, ta'lim sifati, salomatlik, kasbiy kompetensiya, uzluksiz ta'lim, raqobatbardosh kadrlar, innovatsion rivojlanish, mehnat bozori, Yangi O'zbekiston, inson resurslari, kompetensiyaviy yondashuv, ijtimoiy barqarorlik.

Inson kapitali nafaqat iqtisodiy, balki strategik ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy omildir. Bugungi kunda inson kapitali eksporti mamlakatning xalqaro nufuzini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Davlat boshqaruv tizimida kadrlar salohiyati masalasi inson kapitali barqarorligining muhim shartlaridan biridir. Rivojlangan davlatlarda bo'lgani kabi, mamlakatimizda ham amalga oshirilayotgan islohotlar zahirida ham kuchli kadrlar salohiyatiga ega bo'lish masalasi yotibdi. O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish uchun bu boradagi ishlarni samarali yo'lga qo'yish va kadrlar salohiyatini yanada kuchaytirish zarur. Bugun ishonch bilan aytish mumkinki, davlatimiz inson kapitalini rivojlantirishdan manfaatdordir. Boshqacha aytganda, mamlakatda tabiiy resurslar omilini inson omiliga almashtirish jarayoni jadal sur'atda davom etmoqda.

Jamiyat barqarorligining kafolati bo'lgan inson kapitali va uning resurslarini rivojlantirish Yangi O'zbekistonda davlatning strategik maqsadiga aylandi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun mamlakat bo'ylab juda muhim loyiha va dasturlar amalga oshirilmoqda. Bu loyihalar jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarini qamrab olmoqda. So'ngi yillarda inson kapitalini shakllantirishga kiritilgan sarmoyani bilish uchun O'zbekiston hukumati tomonidan ta'lim, sog'liqni saqlash va fanni rivojlantirishga sarflangan mablag'larni hisobga olish kifoya. Shu bilan birga, O'zbekistonda odamlarning moddiy farovonligini, turmush darajasini, ekologik muhitini yaxshilash siyosati izchil amalga oshirilmoqda. Bu esa inson kapitali sifatini oshishiga xizmat qiladi.[1]

Ta'lim va salomatlik har bir jamiyatning taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biridir. Inson kapitali deganda faqat moddiy resurslar emas, balki insonning bilim darajasi, kasbiy mahorati va jismoniy hamda ruhiy salomatligi ham tushuniladi. Yaxshi ta'lim insonning intellektual salohiyatini oshirib, jamiyatga foydali innovatsiyalar yaratish imkoniyatini beradi. Sog'lom inson esa o'z bilim va malakasidan samarali foydalana oladi. Shu bois, davlat va jamiyat rivojlanishida ushbu ikki omil – ta'lim va salomatlik – ustuvor ahamiyat kasb etishi lozim. Ularning rivojiga investitsiya kiritish kelajakda iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ta'lim va salomatlik esa ushbu kapitalni shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida e'tirof etiladi. Ushbu ikki omil jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi, innovatsion taraqqiyoti va ijtimoiy farovonligining muhim shartlaridandir.

Ta'lim – inson kapitalini shakllantirishning asosiy ustuni. Ta'lim insonning intellektual va kasbiy salohiyatini oshiradi. Zamonaviy dunyoda bilim va texnologiyalar tez rivojlanayotgan bir sharoitda sifatli ta'lim quyidagi jihatlarga ta'sir ko'rsatadi:

- shaxsiy taraqqiyot – inson o'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirib, jamiyatda o'z o'rnini topadi;

- iqtisodiy rivojlanish – malakali kadrlar bozor talablariga mos ravishda ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilaydi va samaradorlikni oshiradi;

– innovatsiya va texnologik taraqqiyot – ilmiy bilimlarga asoslangan ta'lim yangi ixtirolar, texnologiyalar va yangiliklarni yaratishda muhim rol o'ynaydi;

– ijtimoiy farovonlik – ta'lim darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda jinoyatchilik kamayadi, fuqarolik faolligi oshadi va yashash darajasi yaxshilanadi.

Salomatlik – samarali inson kapitalining garovi. Salomatlik insonning jismoniy va ruhiy holatini belgilab beradi, uning mehnat qobiliyatini oshiradi va umr ko'rish davomiyligini uzaytiradi. Yaxshi salomatlik quyidagilarga ijobiy ta'sir qiladi:

– ish unumdorligi – sog'lom inson o'z vazifalarini samarali bajara oladi, kamroq kasallikka chalinadi va mehnat bozorida barqaror bo'ladi;

– sog'lom avlod – yaxshi tibbiy xizmat va sog'lom turmush tarzi kelajak avlodning jismoniy va aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

– davlat iqtisodiyoti – sog'lom aholi tibbiyot xarajatlarini kamaytiradi, ishlab chiqarish jarayonining barqarorligini ta'minlaydi va iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi.

– ruhiy barqarorlik – psixologik jihatdan sog'lom inson ijtimoiy muammolarni oson hal qiladi, stressga chidamli bo'ladi va jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim va salomatlik bir-birini to'ldiruvchi muhim omillardir. Sifatli ta'lim olgan inson sog'lom turmush tarzini yuritish bo'yicha ongli qarorlar qabul qilishi mumkin. Shu bilan birga, sog'lom inson ta'lim jarayonida yaxshiroq natijalarga erishadi va o'z bilimlarini samarali qo'llay oladi.

Ta'limning eng muhim ahamiyatini namoyon etadigan yana bir ko'rsatkich shundan iboratki, jamiyat har qanday inqirozga yuz tutganda, eng avvalo, ta'lim sohasida o'z aksini ko'rsatadi. Inqirozdan, eng avval, ta'lim tizimi zarar ko'radi. Bugungi kunda ta'limning o'rni va ahamiyati oldingi vaqtlardan tubdan farq qiladi. XXI asrda biz zamonaviy hayot panoramasida ikkita dominant dinamikani kuzatib turimbiz: ulardan biri raqamli texnologiyalarining keng ommalashib borishi hamda sun'iy intellektni barcha sohalarga shu jumladan ta'limga ham kirib kelishi, ikkinchisi kapitalning dunyo bo'ylab yoyilishi bilan birga yuz beradigan

iqtisodiy globallashtiruvdir. Biz yashayotgan raqamli texnologiyalar asrida daqiqa sayin yangi ma'lumotlar hayotimizga juda tez fursatlarda kirib kelmoqda. Bir necha yil oldin olgan bilimlarimiz o'z ahamiyatini yo'qotmoqda, biz yaqin-yaqingacha amin bo'lgan eski bilimlarimiz noto'g'riligi isbotlangan va dunyoqarashimizni tubdan o'zgartira oladigan yangi bilimlar paydo bo'lmoqda. Yangi ma'lumotlarga ega bo'lgan odamlar soni ham keskin o'sib bormoqda. [2]

Ilmiy bilimlarning shakllanish sur'atining jadal rivojlanishi natijasida bilimlarning tarqalish tezligi an'anaviy "bilish" va "o'rganish" tushunchalarining mazmun-mohiyatini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Shu kungacha ta'lim tizimi yosh avlod hamda yangi mehnat resurslarini samarali faoliyat yuritishga tayyorlashga yo'naltirilgan bo'lib, hosildorlikni oshirish, ekologik muhofazani ta'minlash, jamiyatning turli sohalarida faol ishtirok etish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish hamda iqtisodiy farovonlikka erishish kabi fundamental bilimlarni o'rgatib kelmoqda.

Bugungi kunda pedagogika sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar oldida yangi va murakkab muammolar yuzaga chiqmoqda. Xususan, insoniyatning raqamli texnologiyalar asriga moslashuvi uchun qanday kompetensiyalar rivojlantirilishi lozim va ta'lim jarayoni qanday formatda tashkil etilishi maqsadga muvofiq ekani muhim masalalar sirasiga kiradi. Ilm-fan taraqqiyoti sharoitida masofaviy ta'lim hamda an'anaviy ta'lim o'rtasidagi asosiy tafovutlar, ularning ustunlik va cheklovlarini har tomonlama o'rganish talab etiladi. Shuningdek, kelajakda o'quvchilarning individual hamda jamoaviy faoliyatlari bugungi tushunchalarimizdan qanday farq qilishi masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu savollar taraqqiyot sari intiluvchi har bir ziyoli insonning e'tibor markazida bo'lishi lozim.

Ta'lim jarayoni insonning farovon turmush tarziga, porloq kelajagiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Bilim darajasi inson hayotining turli jabhalariga, jumladan, salomatlik, ijtimoiy munosabatlar, madaniy hordiq, siyosiy faollik, tartibli hayot tarziga va boshqa ko'plab sohalarga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan

ota-onalarga farzandining salomat bo'lishida va sifatli ta'lim olishida zamonaviy bilimlarga ega bo'lish imkoniyatini yaratadi. Bir oltin qoidani esdan chiqarmasligimiz zarur. Onaning ta'lim darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, chaqaloqlar va bolalar o'limining darajasi shunchalik past bo'ladi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda 2022-yilda chaqaloqlar o'limi darajasi har 1000 tirik tug'ilgan chaqaloqqa 19,196 nafarni tashkil etadi, bu 2021-yilga nisbatan 2,09 foizga kamaygan. 2021-yilda chaqaloqlar o'limi ko'rsatkichi har 1000 tirik tug'ilgan chaqaloqqa 19,606 nafarni tashkil etdi, bu 2020-yilga nisbatan 2,04 foizga kam. 2020-yilda chaqaloqlar o'limi darajasi har 1000 tirik tug'ilgan chaqaloqqa 20,015 o'limni tashkil etdi, bu 2019-yilga nisbatan 2,01 foizga kam. 2019-yilda chaqaloqlar o'limi koeffitsienti har 1000 tirik tug'ilgan chaqaloqqa 20,425 nafarni tashkil etdi, bu 2018-yilga nisbatan 1,96 foizga kam bo'lganini ko'rsatadi". [3] Ushbu yillar kesimidagi statistik ma'lumotlardan bilish mumkinki, chaqaloqlar o'limi so'ngi yillarda kamayib borayapti. Demak, ota-onalarning, xususan onalarning savodxonlik darajasi oshib bormoqda. Buning yana bir isboti ta'lim dargohlarida xotin-qizlar sonining ortib borayotganidan bilish mumkin. Shuning uchun oilaning moliyaviy ahvoli qanday bo'lishidan qat'i nazar, bolalarni tarbiyalash, salomatligi va sifatli ta'lim olishiga eng avval e'tibor berish zarurdir. Shu tariqa, ta'lim va tarbiya orqali nafaqat falsafiy tushunchalar, balki ijtimoiy-siyosiy va huquqiy me'yorlar ham yosh avlodga etkaziladi. Natijada, butun bir davlat va jamiyatning tafakkur darajasi yuqorilashadi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim va salomatlik bir-birini to'ldiruvchi ikki ustun sifatida inson kapitalini mustahkamlab, har bir shaxs va umuman jamiyatning farovonligini ta'minlaydi. Bu ikkovi o'zaro bog'liq: sog'lom odam yaxshiroq ta'lim oladi, yaxshi ta'lim olgan odam esa o'z salomatligini muhofaza qilish uchun bilimli qarorlar qabul qila oladi. Shu sababli, davlatlar va tashkilotlar ushbu sohalarga sarmoya kiritish orqali kelajak uchun eng muhim resurs – inson salohiyatini – rivojlantirishi zarur. Ta'lim va salomatlik inson kapitalining asosiy poydevori hisoblanadi. Ta'lim insonni bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlasa, salomatlik uning bu imkoniyatlardan to'liq foydalanishi uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Bu

ikki omil birgalikda shaxsning ham, jamiyatning ham rivojlanishini ta'minlaydi. Shuning uchun ta'lim va sog'liqqa investitsiya qilish kelajakdagi muvaffaqiyatning kalitidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nuriddin, S. (2024). IMPACT OF MIGRATION PROCESSES ON HUMAN CAPITAL. *Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal*, 2(1), 12-14.

2. Saidkulov, N. A. (2024). THE ROLE OF THE EDUCATIONAL SYSTEM IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITA. *Academic research in educational sciences*, 5(TSUE Conference 1), 66-70.

3. <https://demografiya.uz/uz/ilmiy-tahliliy-axborotnoma/mamlakatlar-bo-yicha-chaqaloqlar-o-limi-darajasi/>

MA'NAVIYAT VA PROFESSIONAL KO'NIKMALARNING UYG'UNLIGI

Shabbazova Nodira Xamzayevna

*Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'limda
matematika va ona tili kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning dolzarb jihatlari tahlil qilinadi. Ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarning ahamiyati hamda yoshlarni barkamol shaxs sifatida shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy tarbiya, kasbiy kompetensiya, innovatsiya, ta'lim, yoshlar siyosati.

Bugungi kunda Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonida inson kapitalini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy

jamiyatda faqat bilimli emas, balki ma'naviy etuk, mustaqil fikrlaydigan va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida dunyo davlatlari o'rtasida raqobat tobora kuchayib bormoqda. Bunday sharoitda har bir mamlakatning barqaror rivojlanishi, avvalo, inson kapitalining sifati bilan belgilanadi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot bosqichida ham aynan inson omiliga ustuvor ahamiyat qaratilib, yosh avlodni har tomonlama etuk, bilimli va ma'naviy barkamol etib tarbiyalash davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda [1, 15-bet].

Yangi O'zbekistonda yoshlar siyosati davlat rivojlanishining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Yoshlar jamiyatning strategik resursi sifatida qaralib, ularning ma'naviy etukligi va kasbiy kompetensiyalari uyg'un rivoji muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlar nafaqat bilimli, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, ijtimoiy mas'uliyatli va raqobatbardosh kadr sifatida shakllanishi zarur.

Ma'naviy tarbiya — bu shaxsning axloqiy, madaniy, ijtimoiy va milliy qadriyatlar asosida shakllanish jarayonidir. U jamiyat barqarorligi va milliy o'zlikni saqlashning muhim omili hisoblanadi. Yoshlarning dunyoqarashi, vatanparvarligi va fuqarolik pozitsiyasini belgilaydi. Globallashuv sharoitida milliy identitetni himoya qiladi. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, ma'naviy tarbiya oila, ta'lim tizimi va jamiyat hamkorligida shakllanadi.

Zamonaviy jamiyat faqat nazariy bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislarni emas, balki mustaqil fikrlay oladigan, innovatsion yondashuvlarga tayyor, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan hamda yuksak ma'naviy qadriyatlarga ega shaxslarni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni uyg'un holda rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi. Ma'naviy tarbiya shaxsning ichki dunyosini shakllantiruvchi asosiy omil bo'lib, uning axloqiy qarashlari, hayotiy pozitsiyasi va jamiyatdagi o'rnini belgilaydi. Kasbiy kompetensiyalar esa shaxsning o'z faoliyat sohasida muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlaydi. Ushbu ikki omilning o'zaro uyg'unligi esa barkamol

avlodni tarbiyalashning muhim sharti hisoblanadi. Shuningdek, ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, innovatsion pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi, raqamli ta'lim muhitining kengayishi kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, yoshlarni turli mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish, ularda mustahkam hayotiy pozitsiyani shakllantirishda ma'naviy tarbiyaning roli yanada ortib bormoqda [2, 45-bet].

Mazkur maqolaning maqsadi — Yangi O'zbekiston sharoitida ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish hamda ularni takomillashtirish yo'llarini aniqlashdan iborat. Ma'naviy tarbiya shaxsning axloqiy, estetik va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonidir. U insonning ichki dunyosini boyitib, jamiyatdagi o'rnini belgilaydi [2, 45-bet].

Ma'naviy tarbiyaning asosiy yo'nalishlariga milliy qadriyatlarga hurmat, vatanparvarlikni rivojlantirish, ijtimoiy faollikni oshirish, madaniy merosni asrab-avaylash kiradi.

Kasbiy kompetensiya — bu shaxsning o'z kasbiga oid bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llay olish qobiliyatidir. U zamonaviy ta'limning asosiy natijasi sifatida qaraladi [3, 112-bet].

Kasbiy kompetensiya tarkibiga nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, kommunikativ qobiliyat, tanqidiy fikrlash, raqamli savodxonlik kiradi. Xalqaro tajribada XXI asr ko'nikmalari alohida e'tirof etilib, ular mehnat bozorida muhim omil sifatida baholanadi [4, 67-bet].

Bugungi kunda faqat bilimli mutaxassis etarli emas — u yuksak ma'naviyatli ham bo'lishi kerak. Ularning uyg'unligi quyidagi natijalarni beradi: Halol va mas'uliyatli mutaxassis shakllanadi. Kasbiy faoliyatda etik me'yorlarga amal qilinadi. Jamiyatda ijtimoiy ishonch ortadi. Raqobatbardosh va barkamol shaxs etishadi. Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar so'nggi yillarda quyidagi yo'nalishlarda keng islohotlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv joriy etildi. Raqamli va innovatsion ta'lim rivojlantirilmoqda. Kasb-hunar ta'limi modernizatsiya qilinmoqda. Tarbiya tizimida “uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi” joriy etildi, yoshlarning ijtimoiy faolligi

oshirilmoqda, milliy qadriyatlar va vatanparvarlik targ'ib qilinmoqda. Bu islohotlar yoshlarning dunyoqarashi, kasbiy tayyorgarligi, ijtimoiy mas'uliyati rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, ta'lim tizimi tayanch kompetensiyalarni ma'naviy qadriyatlar bilan integratsiya qilish asosida rivojlantirilmoqda.

Ta'lim jarayoniga innovatsion metodlarni joriy etish kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Jumladan: loyiha asosida o'qitish; interfaol metodlar; masofaviy ta'lim; STEAM yondashuvi. Ushbu metodlar talabalarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi [5, 89-bet].

Ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiya o'zaro chambarchas bog'liqdir. Ma'naviy etukliksiz yuqori kasbiy malaka samarali natija bermaydi. Shu bois, ta'lim tizimida tarbiya va o'qitish jarayonlarini integratsiyalash zarur [6, 134-bet].

Bunday yondashuv orqali ijtimoiy mas'uliyatli va professional mutaxassislarni tayyorlash mumkin.

Xulosa sifatida shuni aytish o'rinliki, yangi O'zbekiston sharoitida ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish uzviy jarayon hisoblanadi. Ularni uyg'un rivojlantirish orqali barkamol, raqobatbardosh va ijtimoiy faol shaxslarni shakllantirish mumkin.

Ta'lim tizimini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish va tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish dolzarb vazifadir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekiston sharoitida ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan kompleks jarayon hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti uchun nafaqat yuqori malakali, balki ma'naviy etuk, vatanparvar va ijtimoiy mas'uliyatli kadrlarni tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Ma'naviy tarbiya yoshlarning axloqiy qadriyatlarini shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish orqali ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish mumkin [3, 112-bet].

Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti sharoitida ma’naviy barkamol va kasbiy kompetent shaxslarni tarbiyalash strategik vazifa hisoblanadi. Shu bois, ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligini kuchaytirish zarur. Kelgusida ushbu yo‘nalishda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar ma’naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. *Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. – Toshkent, 2022.
2. Zimnyaya I.A. *Pedagogicheskaya psixologiya*. – Moskva: Logos, 2004.
3. OECD. *Skills for the 21st Century*. – Paris, 2019.
4. Muslimov N.A. *Kasbiy kompetensiya asoslari*. – Toshkent, 2017.
5. Xabibullayeva S.M. *Kasbiy ma’naviy madaniyatni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari* // Ilmiy xabarlar. – Toshkent, 2025. – №3. – B. 120–125.
6. Ismoilov Yo. *Kasbiy ma’naviyat va axloqiy kompetensiya masalalari* // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – Toshkent, 2025. – №5. – B. 45–50.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY-MA’NAVIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI

Allamuradov Anvar Abdirasulovich

TerDPI Texnologiya va geografiya kafedrasi dotsenti, p.f.b.f.d (PhD)

Sonya Ramazonova Askarali qizi

TerDPI magistr

Abdurasulova Nargizaxon Abdurahim qizi,

Tog‘aymurodova Dinora Rustam qizi

TerDPI talabalari

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-ma’naviy ko‘nikmalarini shakllantirish hamda o‘zini-o‘zi tarbiyalash kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim pedagogik omillari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar, refleksiv faoliyat va shaxsiy rivojlanish mexanizmlarining o‘rni keng o‘rganildi. Shuningdek, ta’lim jarayonida talabalar faolligini oshirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va ichki motivatsiyani kuchaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘zini-o‘zi tarbiyalash kompetensiyasi bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy etukligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, mazkur kompetensiyalarni rivojlantirish ta’lim sifati va pedagogik samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy kompetensiya, ma’naviy rivojlanish, o‘zini-o‘zi tarbiyalash, refleksiya, pedagogik omillar, innovatsion ta’lim.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi globallashtirish va innovatsion rivojlanish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq holda takomillashib bormoqda. Bunday sharoitda pedagog kadrlarning nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalari, balki ularning ma’naviy-axloqiy fazilatlari, mustaqil fikrlash qobiliyati va o‘zini-o‘zi rivojlantirish kompetensiyalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak o'qituvchi - bu kelajak avlodni tarbiyalovchi, jamiyatning intellektual salohiyatini belgilovchi muhim subyektdir. Shu sababli ularning kasbiy-ma'naviy shakllanishi uzluksiz va tizimli jarayon bo'lishi lozim.

Bugungi kunda quyidagi muammolar dolzarb hisoblanadi: nazariy bilimlarning amaliyot bilan etarli integratsiyalashmaganligi; o'zini-o'zi boshqarish va rivojlantirish ko'nikmalarining sustligi; refleksiv fikrlashning etarli darajada shakllanmaganligi; ma'naviy qadriyatlarning ta'lim jarayonida etarli darajada integratsiya qilinmaganligi.

Tadqiqotning maqsadi - bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-ma'naviy ko'nikmalarni shakllantirish va o'zini-o'zi tarbiyalash kompetensiyalarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik omillarni aniqlash va asoslash.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ilmiy manbalarda kasbiy kompetensiya tushunchasi ko'p qirrali fenomen sifatida talqin qilinadi. U bilim, ko'nikma, tajriba va shaxsiy sifatlarning uyg'unlashgan tizimini o'z ichiga oladi.

Jumladan, A.V. Khutorskoy kasbiy kompetensiyani shaxsning bilim, ko'nikma va faoliyat tajribasini amaliyotda samarali qo'llay olish qobiliyati sifatida izohlaydi. Uning fikricha, kompetensiya nafaqat bilimlar majmui, balki ularni real vaziyatlarda qo'llashga tayyorlikni ham ifodalaydi.

Shuningdek, I.A. Zimnyaya kompetensiyani shaxsning ichki resurslari — bilim, motivatsiya va qadriyatlar integratsiyasi sifatida talqin etadi. Bu yondashuv kasbiy rivojlanishda shaxsning ma'naviy omillari muhim ekanligini ko'rsatadi.

O'zini-o'zi tarbiyalash masalasi A. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasida ham asoslab beriladi. Unga ko'ra, shaxs o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish, baholash va boshqarish orqali o'zini rivojlantiradi.

L.S. Vygotsky esa ta'lim va rivojlanishning o'zaro bog'liqligini asoslab, ijtimoiy muhitning shaxs kamolotidagi rolini alohida ta'kidlaydi.

Pedagogik refleksiya masalasi Donald Schön tomonidan chuqur o'rganilgan bo'lib, u refleksiyani pedagogik faoliyatni takomillashtirishning muhim vositasi sifatida izohlaydi.

N.K. Tolipov pedagogik mahorat va kasbiy kompetensiyaning shakllanishida amaliy faoliyat va mustaqil ishlash muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi. B.X. Xodjayev esa pedagogik kompetensiyaning o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi, ma’naviy etukligi va innovatsion faoliyati bilan uzviy bog‘liq holda izohlaydi.

R.H. Djuraev ta’lim jarayonida o‘zini-o‘zi rivojlantirish va mustaqil ta’lim kompetensiyalarini shakllantirish zarurligini asoslab bergan. Uning fikricha, zamonaviy o‘qituvchi doimiy ravishda o‘z ustida ishlaydigan, refleksiv va ijodkor shaxs bo‘lishi lozim.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar asosida xulosa qilish mumkinki, kasbiy kompetensiya va o‘zini-o‘zi tarbiyalash o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ular bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-ma’naviy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

O‘zini-o‘zi tarbiyalash kompetensiyasi esa shaxsning ongli ravishda o‘z ustida ishlashi, o‘z faoliyatini tahlil qilishi va takomillashtirishi bilan bog‘liq jarayondir. Pedagogik tadqiqotlarda refleksiya, motivatsiya va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlari ushbu jarayonning asosiy tarkibiy qismlari sifatida e’tirof etiladi.

Zamonaviy tadqiqotlar quyidagilarni ko‘rsatadi: refleksiv yondashuv o‘qituvchining kasbiy o‘sishini tezlashtiradi; ichki motivatsiya yuqori bo‘lgan pedagoglar samaraliroq faoliyat yuritadi; ma’naviy qadriyatlar pedagogik ta’sir samaradorligini oshiradi.

METODOLOGIYA

1-jadval

Tadqiqot kompleks yondashuv asosida amalga oshirildi:

No	Metod nomi	Mazmuni
1	Nazariy tahlil metodi	Pedagogika, psixologiya va metodika sohasidagi ilmiy adabiyotlar o‘rganildi
2	Empirik metodlar	So‘rovnoma, suhbat va pedagogik kuzatuv orqali ma’lumotlar yig‘ildi
3	Tajriba-sinov ishlari	Maxsus tashkil etilgan mashg‘ulotlar orqali amaliy natijalar tekshirildi

Maxsus trening mashg'ulotlari tashkil etilib, ularning samaradorligi baholandi.

Statistik tahlil: Olingan natijalar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilindi.

NATIJALAR

2-jadval

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

No	Ko'rsatkich	Natijalar tavsifi
1	Kasbiy ko'nikmalar holati	Talabalarda nazariy bilimlar etarli, ammo amaliy qo'llash darajasi past
2	O'zini-o'zi tarbiyalash darajasi	60–70% talabalar muntazam o'z ustida ishlamaydi, faqat kichik qismi rivojlanadi
3	Refleksiya ko'nikmalari	Talabalarning aksariyatida o'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikmalari sust
4	Tajriba natijalari.	O'zini baholash ko'nikmalari shakllandi; motivatsiya darajasi oshdi; mustaqil ishlash qobiliyati rivojlandi.

MUHOKAMA: Olingan natijalar asosida quyidagi pedagogik omillar muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi:

1. Motivatsion omil. Ichki ehtiyoj va kasbga qiziqish o'zini-o'zi rivojlantirishning asosiy drayveridir.

2. Refleksiv faoliyat. O'z faoliyatini tahlil qilish orqali pedagog o'z ustida ishlash yo'nalishlarini aniqlaydi.

3. Ta'lim muhiti. Ijobiy pedagogik muhit: ijodkorlikni rag'batlantiradi; mustaqillikni rivojlantiradi.

4. Innovatsion metodlar. Quyidagi metodlar samarali hisoblanadi: muammoli ta'lim; interaktiv usullar; trening texnologiyalari; loyihaviy faoliyat.

5. Ma'naviy-axloqiy omillar. Shaxsiy qadriyatlar va axloqiy prinsiplar pedagog faoliyatining asosini tashkil etadi.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

Quyidagilarni joriy etish maqsadga muvofiq: Amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish, Refleksiya kundaliklarini yuritish, Trening va seminarlar

tashkil etish, Mentorlik tizimini rivojlantirish, Ma'naviy tarbiya dasturlarini kuchaytirish.

XULOSA

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-ma'naviy ko'nikmalarini shakllantirish va o'zini-o'zi tarbiyalash kompetensiyalarini rivojlantirish uzluksiz pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon shaxsning bilim, ko'nikma va qadriyatlarini uyg'un rivojlantirishni talab etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zini-o'zi tarbiyalash kompetensiyasi pedagogning kasbiy etukligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ayniqsa, refleksiya, mustaqil fikrlash va ichki motivatsiya bu jarayonning asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Ta'lim jarayonida innovatsion metodlar va interaktiv yondashuvlardan foydalanish talabalarning faolligini oshirib, ularning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish pedagog shaxsini kamol toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois mazkur kompetensiyalarni rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki: o'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi kasbiy muvaffaqiyatning asosiy omilidir; refleksiya va motivatsiya muhim determinantlardir; innovatsion pedagogik texnologiyalar samaradorlikni oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son qarori. www.lex.uz.

2. Allamuradov A.A The role of didactic conditions in the use of digital technologies by teachers of technological education //Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. 10.5958/2249-7137.2021.00612.1. 3/2019. – P. 28-29

3. Allamuradov A.A. Opportunities for the use of digital technologies in the training of future teachers of technological education // Qoraqalpog'istonda fan va ta'lim. Nukus, – 2022. -4/1-son. – B.226-229.

4. Allamurodov A.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida texnologiya fanini o'qitishning muammolari va echimlari//. Texnologik va professional ta'limini modernizatsiyalash, muammolar va echimlar. Respublika ilmiy va ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. -Buxoro. 20.11.2020. – B.206-209.

5. Allamurodov A.A. Sinf dan tashqari mashg'ulotlarda "TECHNOLOGY CRAFTS" web-sayti texnologiyasi va undan foydalanish metodikasi. Xalqaro ilmiy va amaliy konferensiya materiallari to'plami. -Termiz. 30.04.2022. – B.666-669.

6. Allamurodov A.A. The role of didactic conditions in the use of digital technologies by teachers of technological education. Respublika ilmiy va ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. -Namangan. 2021. – B.235-238.

7. Qodirov B.E. O'quvchilarning hunarmandchilikka oid tayanch kompetensiyalarini elektron axborot ta'lim muhitida rivojlantirishning didaktik modeli // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (Maxsus son). – Buxoro 2021-y. – B.128-132

8. Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Sayfurov D., To'rayev. A. Innovatsion ta'lim texnologiyalari // Toshkent: Nizomiy TDPU huzuridagi PKQT MO tarmoq markazi. – 2015. – 208 b.

9. Mukumova F.X. O'quvchilarning milliy hunarmandchilikka oid kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalari: PhD dok.dis. –Termiz, 2021. – 129 b.

10. Magzumov P.T. Pedagogicheskie osnovy trudovogo stanovleniya lishnosti shkolnikov.: Avtoref. dokt. ped. nauk. ... dis. – Toshkent, 1991. – 41 s

11. Mahmudov M.H. Ta'limni didaktik loyihalashning nazariy asoslari: Ped. fanl. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – Toshkent, 2004. – 42 b

KASBIY-AXLOQIY QADRIYATLARNING PROFESSIONAL PEDAGOGIK FAOLIYATIDA AMALIY AHAMIYATI

Jurayev Nuriddin

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti Urgut filiali

Pedagogika va jismoniy madaniyat kafedrasi

o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasbiy-axloqiy qadriyatlar nazariyasining mazmun-mohiyati hamda uning boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining professional faoliyatidagi amaliy ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Unda pedagogik aksiologiya nuqtai nazaridan o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutuvchi insonparvarlik, adolat, mas'uliyat, halollik va kasbiy burch kabi qadriyatlar yoritiladi. Muallif ushbu qadriyatlarning nafaqat o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda, balki o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida ham muhim omil ekanligini asoslaydi. Maqolada boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining shaxsiy namunasi, kasbiy madaniyati va axloqiy pozitsiyasi ta'lim sifati hamda tarbiya samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: aksiologik yondashuv, pedagogik qadriyatlar tizimi, kasbiy etik me'yorlar, o'qituvchi shaxsi, pedagogik mahorat, ta'lim samaradorligi, axloqiy kompetensiya, ijtimoiy mas'uliyat, shaxs rivoji, tarbiyaviy jarayon, pedagogik faoliyat, kasbiy rivojlanish, innovatsion yondashuv

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – har tomonlama barkamol, ma'naviy etuk va ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Ushbu jarayonda boshlang'ich ta'lim bosqichi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda o'quvchilarning shaxsiy, axloqiy va ijtimoiy sifatlari shakllanishining poydevori yaratiladi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich

sinf o'qituvchisining nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalari, balki uning kasbiy-axloqiy qadriyatlari ham hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. [1. 176 -bet.]

Kasbiy-axloqiy qadriyatlar nazariyasi pedagog shaxsining ichki ma'naviy mezonlari, kasbiy faoliyatga bo'lgan munosabati, o'quvchilarga nisbatan insonparvarlik yondashuvi hamda jamiyat oldidagi mas'uliyatini ifodalovchi muhim kategoriyalardan biri hisoblanadi. Bu qadriyatlar o'qituvchining kasbiy faoliyatida qaror qabul qilish, pedagogik muloqotni tashkil etish, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali boshqarish va o'quvchilar bilan individual ishlash jarayonida o'z ifodasini topadi. Ayniqsa, inklyuziv ta'lim sharoitida turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashda pedagogning axloqiy pozitsiyasi, bag'rikengligi va kasbiy mas'uliyati yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. [1. 45 -bet.]

Mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundan iboratki, globallashuv, axborot oqimining keskin ortishi va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida o'qituvchidan nafaqat yuqori kasbiy kompetensiya, balki mustahkam axloqiy pozitsiya, pedagogik etikaga qat'iy amal qilish ham talab etilmoqda. Shu bois, kasbiy-axloqiy qadriyatlarning nazariy asoslarini chuqur o'rganish va ularni boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining amaliy faoliyatiga tatbiq etish masalasi pedagogika fanining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Kasbiy-axloqiy qadriyatlar nazariyasi pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u o'qituvchi shaxsining kasbiy faoliyatidagi ma'naviy-me'yoriy asoslarni belgilab beradi. Pedagogik faoliyat nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda ijtimoiy va axloqiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan murakkab jarayon sifatida talqin etiladi. Shu bois boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy-axloqiy qadriyatlari uning professional faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. [3. 210-bet]

Kasbiy-axloqiy qadriyatlarning asosiy komponentlari sifatida insonparvarlik, pedagogik mas'uliyat, adolat, halollik va kasbiy burch alohida ajratiladi. Insonparvarlik tamoyili o'qituvchining har bir o'quvchiga individual yondashuvini ta'minlaydi. Adolat va halollik esa

baholash jarayonida xolislikni ta'minlab, o'quvchilarda ishonch muhitini shakllantiradi. Bu qadriyatlar o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim me'yor sifatida xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida kasbiy-axloqiy qadriyatlar o'qituvchining kundalik pedagogik faoliyatida namoyon bo'ladi. Dars jarayonida o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, ularni rag'batlantirish va baholash jarayonida pedagogik etika muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, o'quvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish, uni kamsitmaslik va qo'llab-quvvatlash o'qituvchining kasbiy madaniyatini ko'rsatadi. Turli imkoniyatlarga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashda pedagogdan bag'rikenglik, sabr-toqat va individual yondashuv talab etiladi. Bu jarayonda o'qituvchi har bir o'quvchining ehtiyojlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini moslashtirishi zarur. Shu bilan birga, imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish ham muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Kasbiy-axloqiy qadriyatlarning shakllanishi pedagogning kasbiy tayyorgarligi, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajribasi bilan bog'liq. O'qituvchini tayyorlash jarayonida uning nafaqat kasbiy bilimlari, balki axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishi zarur. Bu esa pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. [4. 256-bet]

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar kasbiy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Refleksiya, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va trening mashg'ulotlari o'qituvchilarning axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Natijada, pedagoglar real hayotiy vaziyatlarda to'g'ri va asosli qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, kasbiy-axloqiy qadriyatlar pedagogik mahorat bilan uzviy bog'liqdir. O'qituvchining samimiyligi, halolligi va mehribonligi o'quvchilar uchun ijobiy namuna bo'lib xizmat qiladi. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. [5. 102-bet]

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kasbiy-axloqiy qadriyatlar boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining professional faoliyatida muhim metodologik va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu qadriyatlar

o'qituvchining pedagogik faoliyatini insonparvarlik, adolat, mas'uliyat va kasbiy burch tamoyillari asosida tashkil etishga imkon yaratadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qituvchining axloqiy pozitsiyasi o'quvchilarning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuningdek, kasbiy-axloqiy qadriyatlar pedagogik muloqot samaradorligini oshiradi, o'quvchilar bilan ijobiy psixologik muhitni shakllantiradi hamda ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini ta'minlaydi. Inklyuziv ta'lim sharoitida esa bu qadriyatlar yanada dolzarb ahamiyat kasb etib, barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyat yaratish, ularning individual ehtiyojlarini inobatga olish va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Natijada, kasbiy-axloqiy qadriyatlar o'qituvchining nafaqat kasbiy kompetensiyasini, balki uning shaxsiy va ijtimoiy etukligini ham belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Takliflar

1. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida kasbiy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus fan va modullarni joriy etish.
2. Amaliy mashg'ulotlarda muammoli vaziyatlar, keys-stadiya va refleksiya metodlaridan keng foydalanish orqali pedagoglarning axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.
3. Inklyuziv ta'lim sharoitida o'qituvchilar uchun kasbiy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan malaka oshirish kurslarini tashkil etish.
4. Ta'lim muassasalarida sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish orqali pedagoglarning kasbiy-axloqiy qadriyatlarini qo'llab-quvvatlash.
5. O'qituvchilarning kasbiy faoliyatini baholashda nafaqat metodik bilimlari, balki ularning axloqiy fazilatlarini ham mezon sifatida kiritish.
6. Ilmiy-tadqiqot ishlarida kasbiy-axloqiy qadriyatlarning zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan integratsiyasini chuqur o'rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 -bet
2. To'xtaxodjayeva M.X. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 32-bet
3. Musurmonova O. Pedagogik qadriyatlar va ularning shakllanishi. – Toshkent: Fan, 2016. – 210 -bet
4. Raximov B.X. Pedagogik kompetensiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. – 256 -bet
5. Ochilov M. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2012. –102-bet

MA'NAVIY TARBIYADA O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI

Shamsiyeva Gulshoda Asliddin qizi

Perfect-university Gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

Sharafova Sug'diyona Bekzod qizi

*Perfect-university Filologiya va tillarni
o'qitish(o'zbek tili)1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o'zbek xalq og'zaki ijodining tutgan o'rni va ahamiyati tadqiq etiladi. Folklor namunalari, xususan, dostonlar, maqollar va bolalar folklorining yoshlar dunyoqarashini kengaytirish hamda milliy o'zlikni anglashdagi funksional vazifalari tahlil qilingan. Maqolada xalq ijodiyoti nafaqat o'tmish merosi, balki zamonaviy yoshlar tarbiyasida hayotbaxsh manba ekanligi darsliklardagi ilmiy nazariyalar asosida yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: Yangi Oʻzbekiston, yoshlar, xalq ogʻzaki ijodi, folklor, maʼnaviy tarbiya, milliy oʻzlik, doston, “Alpomish dostoni”, maqol, qadriyat.

Xalqimizning eng qadimiy hayotbaxsh milliy qadriyatlaridan biri folklor sanʼatidir. Bu sanʼat badiiy anʼanalari tizimi sifatida xalqimizning ilgʻor umuminsoniy gʻoyalarini takomillashtirib, kelajakka umid, ezgulik, mehr-sahovat, insoniylik, vatanparvarlik bilan bogʻliq milliy va maʼnaviy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Oʻzbek folklorining soʻz sanʼatiga asoslangan janrlar tizimi doston, ertak, qissa, rivoyat, naql, afsona, mif, lof, latifa, marosim folklori, bolalar folklori, ogʻzaki drama, maqol va hikmatli soʻzlar, afsun, avrash, olqish va qargʻishlardan iboratdir. Bu ulugʻvor badiiy meros ajdodlarimiz poetik tafakkurining mahsuli oʻlaroq shakllangan. Har bir janrga oid folklor materiallari oʻziga xos poetik tizimi, ijro usuli, hayotiy-maishiy vazifasi, musiqaga munosabati, voqelikni badiiy aks ettirish tarzi va boshqa jihatlariga koʻra bir-biridan farqlanib turadi. Xalqimiz orasida folklorshunoslikning yuqori malaka va salohiyatiga ega boʻlgan ijodiy maktablari shakllangan boʻlib, ularning merosini oʻrganishda “Folklorshunoslikka kirish” faniningning oʻz oʻrni bor. [2,3]

Xalq ijodiyotida mujassamlashgan yuksak maʼnaviy barkamollik anʼanalari bugungi kunda yosh avlodni tarbiyalab, voyaga etkazishning milliy negizi hisoblanadi. Shu bois, oʻzbek xalq ijodining boy va serqirra anʼanalarini qayta tiklab, keng rivojlantirish, yoshlarning bugungi kundagi ijodiy salohiyatini roʻyobga chiqarishda etarli darajada imkoniyatlar yaratish uchun folklor va etnografiya boʻyicha mutaxassislarini tayyorlash amaliy ahamiyatga egadir. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” va “Taʼlim toʻgʻrisidagi” Qonun ham mamlakatimiz maʼnaviy hayoti uchun gʻoyat zarur boʻlgan shunday malakali, intellektual salohiyati yuqori, maʼnaviy olami teran mutaxassislarni tayyorlash lozimligini taqozo etadi. Folklor va etnografiya yoʻnalishi boʻyicha mutaxassislar tayyorlashning milliy negizi – xalqimizning maʼnaviy qadriyatlarini yanada takomillashtirish, ommaning ijodiy iqtidorini oʻstirish, yosh avlod ongiga mustaqillik

mafkurasi g'oyalarini, milliy qadriyatlarni singdirishdan iborat. Chunki bunday mutaxassislar ajdodlarimiz ijodiy salohiyatining eng yaxshi an'analarini kelgusida ham davom ettirishni ta'minlashga o'z hissalarini qo'shmog'i kerak.[2,4]

Xalqimizning dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-estetik va falsafiy qarashlarini o'ziga xos tarzda badiiy talqin qiluvchi xalq og'zaki ijodi folklorshunoslikning nodir manbalaridan hisoblanadi. Folklor asarlari ona diyorimizda yuksak madaniyatni bunyod etgan ulug' ajdodlarimizning turmush tarzi, orzu-intilishlari, urf-odat va marosimlari, an'analari-yu o'zbekona samimiyatini mukammal aks ettirganligi uchun ham qadrlidir.

Xalq og'zaki ijodining eng ko'hna va hamisha navqiron janri bo'lmish alla, shunchaki beshik ustida aytiladigan qo'shiq emas. Bu — millatning o'zligini anglatuvchi ilk darslik, onaning murg'ak qalbga yo'llagan ma'naviy maktubidir. Alla — insoniyat tarixidagi eng samimiy lirik janrlardan biri. U go'dakning dunyo bilan ilk tanishuvi, ona mehri bilan yo'g'rilgan tarbiya vositasidir. O'zbek xalq og'zaki ijodida allaning o'rne beqiyos bo'lib, u quyidagi muhim qirralarni o'zida mujassam etadi. Har bir xalqning allasi uning tarixini, turmush tarzini va orzu-armonlarini aks ettiradi. Allalarda o'tmishdagi ajdodlarimizning jasorati, xalqimizning olijanob urf-odatlari va hatto tarixiy voqealar aks etgan. Shu sababli, alla — xalqning genetik xotirasini avloddan-avlodga o'tkazuvchi oltin ko'prikdir. O'zbek allalarida tabiat obrazlari — oy, quyosh, yulduzlar, bulbul va atirgullar tez-tez tilga olinadi. Bu esa bolada go'zallikni his qilish tuyg'usini uyg'otadi. Ona o'z bolasini dunyoning eng go'zal ne'matlariga qiyoslar ekan, unda atrof-muhitga nisbatan muhabbat va hayrat uyg'otadi. [1,44]

Mamlakatimiz mustaqillikka erishish ostonasida birinchi Prezidentimiz tomonidan ko'plab hayotbaxsh farmonlar bilan bir qatorda, o'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi va Navro'z bayramini qayta tiklanishi xalqimizning ma'naviy hayotida katta iz qoldirdi. Shubhasiz, aytish mumkinki, bugun mamlakatimiz iqtisodiy, madaniy sohada nimaiki yutuqlarga, yuksalishlarga erishgan bo'lsa, ana shu sa'y-harakatlarning alohida o'rne bor. Zero, til millat tafakkurini shakllantiruvchi bir mezondir.

Til va tafakkur bir-biriga bog‘liq jarayon. Millatning til ravnaqi, shubhasiz, uning badiiy asarlarida namoyon bo‘ladi. Xalq og‘zaki ijodi ana shunday tafakkurni shakllantiruvchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi.

Folklor – turli davrlarda turlicha o‘rganilgan, turlicha yondoshuvlar bo‘lgan, biroq mustaqillikdan keyin u tom ma’noda yangicha mazmun va mohiyat kashf etdi.

“Alpomish” dostonining ming yilligi xalqaro miqyosda keng nishonlandi, “O‘zbekiston xalq baxshisi” degan unvon joriy etildi. Bu esa milliy ma’naviyatimizning asoslaridan biri bo‘lgan xalq ijodining yuksalishiga xizmat qildi.

Xalq dostonlari, ayniqsa, qahramonlik dostonlari yoshlarda yurtga sadoqat va jasorat fazilatlarini uyg‘otadi. G. Oripova o‘z qo‘llanmasida ta’kidlaganidek, dostonlar yosh avlodni ajdodlarimizning ezgu qarashlari ruhida tarbiyalashda muhim o‘rin egallaydi. [3,44] “Alpomish” kabi dostonlar yosh yigit-qizlarimizda nomus, or va vatan himoyasi kabi tushunchalarni shakllantirishda asosiy poydevordir. Biz xalq og‘zaki ijodini o‘rganish jarayonida xalq dostonlarini ham maroq bilan o‘qib chiqamiz, o‘qish jarayonida bosh qahramonning mardligiga, vataniga bo‘lgan sadoqatiga, yoriga bo‘lgan muhabbatiga lol qolamiz. Bu har bir asar o‘qiyotgan yoshning qalbida o‘z vataniga bo‘lgan mehr ortishiga, uni asrab-avaylashi kerakligini tushunib etishiga xizmat qiladi.

Folklorning eng mashhur janrlaridan biri maqollardir. Xalq maqollari va matallari asrlar davomida xalqning hayotiy tajribalari, donishmandligi va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida jamlagan bebaho xazinadir. Hozirgi shiddatli globallashuv va axborot asrida yoshlar uchun ushbu janrning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Hozirgi zamon yoshlari orasida nutqning buzilishi va chetdan kirib kelayotgan yot so‘zlarning ko‘payishi kuzatilmoqda. Maqollar nutqni boyitadi, uni ta’sirchan va jozibador qiladi. Maqol bilan gapiradigan yoshlarning nutqi mantiqan kuchli va asosli bo‘ladi. “So‘z ko‘p — ma’nosi oz” tamoyili yoshlarni ortiqcha so‘zlamaslikka, fikrini qisqa va lo‘nda ifodalashga o‘rgatadi. Global tarmoqlar orqali kirib kelayotgan turli mafkuraviy xurujlarga qarshi maqollar mustahkam qalqon bo‘la oladi. Maqollar xalqning hayotiy

xulosalaridir. Yoshlar “Yaxshidan bog‘ qoladi, yomondan dog‘” kabi hikmatlar orqali oq va qorani ajratishni, hayotda to‘g‘ri yo‘l tanlashni o‘rganadilar. Ular yoshlarga milliy o‘zlikni unutmaslikni va ajdodlar o‘gitiga amal qilishni eslatib turadi.[1,281]

Xalq og‘zaki ijodi globallashuv davrida shunchaki o‘tmish yodgorligi emas, balki millatning ma‘naviy xavfsizligini ta‘minlovchi va uning o‘zligini asrab qoluvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda dunyo madaniyatlari bir-biriga shiddat bilan singib borayotgan, “ommaviy madaniyat” tushunchasi barcha milliy chegaralarni buzib kirayotgan bir sharoitda, aynan folklor namunalari millatning o‘ziga xos qiyofasini va ma‘naviy qadriyatlarini saqlab qolishda qalqon vazifasini o‘taydi. Xalq og‘zaki ijodi — bu millatning tili, tarixi, turmush tarzi va falsafasi jamlangan ulkan xazina bo‘lib, u yosh avlod ongiga milliy ruhni, vatanparvarlik tuyg‘usini va ajdodlar merosiga hurmatni singdirishning eng samarali vositasidir. Globallashuv jarayoni xalq og‘zaki ijodini siqib chiqarishi emas, aksincha, zamonaviy texnologiyalar imkoniyatidan foydalangan holda uni yangi bosqichga olib chiqishi, jahon miqyosida targ‘ib qilishi uchun imkoniyat yaratadi. Chunki dunyo bir xillashgani sari, insoniyat o‘zidagi o‘ziga xoslikni, samimiylilikni va tabiiylilikni ko‘proq qadrlay boshlaydi, bu xislatlarning barchasi esa aynan xalq og‘zaki ijodi namunalari mujassamdir. Folklor orqali biz nafaqat o‘z tariximizni saqlab qolamiz, balki jahon tamaddunida o‘z o‘rnimizga ega bo‘lgan mustaqil va boy madaniyatli xalq sifatida namoyon bo‘lamiz. Shu sababli, globallashuv davrida folklorning ahamiyati har qachongidan ham ortib, u milliy taraqqiyotning ma‘naviy poydevori bo‘lib xizmat qiladi. [4,5]

Xulosa qilib aytganda, bugungi yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashda, ma‘naviyatini yuksaltirishda ko‘plab usullar, vositalar, metodlar mavjud. Biroq bu usul va metodlar birinchi navbatda so‘z san‘atining ibtidosi sanalgan folklor namunalari suyanilgan holda amalga oshirilsa, yanada samarali va ta‘sirchan bo‘ladi. Bugungi global jamiyatda davlat chegaralari qo‘riqlangani, muhofaza etilgani kabi, millat tili va tafakkuri, estetik didi ham xuddi shunday asrab-avaylanishga, qattiq himoyaga muhtojdir. Xalqimizning milliy taraqqiyotida, ijtimoiy, iqtisodiy

va ma'naviy yuksalishida folklor, umuman, badiiy so'z san'ati hamisha tayanch nuqta bo'lib kelgan. Zero, folklor — bu millatning quvvati, tirikligi va buyukligidir.

ADABIYOTLAR

1. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Darslik. – Toshkent: Musiqa, 2010. – 368 b.
2. Jo'rayev M., Eshonqulov J. Folklorshunoslikka kirish. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Barkamol fayz media, 2017. – 180 b.
3. Oripova G. O'zbek folklori. O'quv-uslubiy qo'llanma. – Farg'ona: Classic, 2021. – 168 b.
4. Sarimsoqov B. O'zbek folklori ocherklari. 3 tomlik. 2-tom: Og'zaki proza va xalq teatri. – Toshkent: Fan, 1989. – 306 b.

O'QUVCHILARDA IJTIMOIIY FAOLLIK VA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Teshaboyeva Shahodat

*Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi
ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasi katta o'qituvchisi.*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida umummilliy taraqqiyot g'oyalarini targ'ib qilish orqali o'quvchilarda ijtimoiy faollik va kreativ fikrlashni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari hamda amaliy metodik mexanizmlari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida milliy taraqqiyot g'oyalarining pedagogik mazmuni tizimli tahlil qilinib, ularning o'quvchilar shaxsiy kamolotiga ta'sir yo'nalishlari aniqlangan. Maqolada "Tarbiya" fani, "Jasorat sinfi" kabi innovatsion loyihalar hamda interaktiv ta'lim texnologiyalarining ijtimoiy faollik va kreativlikni rivojlantirishdagi o'rni ochib berilgan. Tadqiqot natijalari umummilliy g'oyalar asosida

tashkil etilgan yaxlit pedagogik tizim o'quvchilarda fuqarolik mas'uliyati, tashabbuskorlik va ijodiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: umummilliy taraqqiyot g'oyalari, ijtimoiy faollik, kreativ fikrlash, "Tarbiya" fani, interaktiv texnologiyalar, ma'naviy tarbiya, pedagogik metodika.

Kirish. Globallashuv va axborotlashuv jarayonlari shiddat bilan kechayotgan bugungi davrda yosh avlodni har tomonlama etuk, ijtimoiy faol va kreativ fikrlaydigan shaxslar etib tarbiyalash har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "bugungi murakkab globallashuv davrida jamiyatimizda milliy g'oya va mafkuraviy immunitetni kuchaytirish, yoshlarimizni turli zararli g'oya va tahdidlardan asrash, ularni o'z mustaqil fikriga ega, irodali, fidoyi va vatanparvar insonlar etib tarbiyalash har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda" [14, 19-22-b.]. Ushbu strategik vazifani amalga oshirishda ta'lim muassasalari hal qiluvchi o'rin tutadi.

Zamonaviy pedagogika fani oldida turgan asosiy vazifalardan biri – o'quvchilarda ijtimoiy faollik va kreativ fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali metodik tizimini yaratishdir. Jahon ta'lim tizimida XXI asr kompetensiyalari sifatida e'tirof etilayotgan tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va kollaboratsiya ko'nikmalari bugungi o'quvchining ajralmas fazilatlariga aylanmoqda [11, 6-b.]. Shu bilan birga, mazkur kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni milliy qadriyatlar va umummilliy taraqqiyot g'oyalari bilan uzviy bog'liq holda tashkil etilishi lozim.

Umummilliy taraqqiyot g'oyalarini ta'lim muassasalarida targ'ib qilish masalasi O'zbekiston Respublikasining qator me'yoriy-huquqiy hujjatlarida o'z aksini topgan. Jumladan, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktabrdagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasi"da maktab ta'limini umummilliy harakatga aylantirish, o'quvchilarning ma'naviy

kuch va milliy iste'dodlarni saqlash, harbiy vatanparvarlik hamda buyuk ajdodlar jasoratini targ'ib etish kabi vazifalar belgilangan [6, 16-23-b.]. Shuningdek, "Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasi"da ta'lim-tarbiya jarayonida milliy g'oya va mafkura g'oyalarini hayotga tatbiq etish asosiy omil sifatida e'tirof etilgan [15, 18-22-b.].

Biroq, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, umummilliy taraqqiyot g'oyalarini targ'ib qilish, ijtimoiy faollikni shakllantirish va kreativ fikrlashni rivojlantirish masalalari ko'pincha alohida-alohida tadqiq etilgan. Ushbu uch yo'nalishni yaxlit pedagogik tizim sifatida o'zaro bog'liqlikda o'rganish va ularning integrativ metodikasini ishlab chiqish masalasi etarlicha tadqiq etilmagan. Tadqiqotimizning maqsadi aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda ilk bor umummilliy taraqqiyot g'oyalarini targ'ib qilish, ijtimoiy faollikni shakllantirish va kreativ fikrlashni rivojlantirish jarayonlarini o'zaro integratsiyalashgan yaxlit metodik tizim sifatida tadqiq etilmoqda va "Tarbiya" fani hamda innovatsion ta'lim texnologiyalariga asoslangan amaliy model taklif qilinmoqda.

Metodlar. Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvga asoslanadi. Nazariy darajada – tizimli, qiyosiy-tahliliy va aksiologik metodlar, empirik darajada esa – pedagogik kuzatuv, so'rovnoma va eksperimental sinov metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlari, jumladan, "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasi" [6], "Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasi" [15], "Tarbiya" fani konsepsiyasi va o'quv dasturlari [18], shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi [4, 25-28-b.] tashkil etadi.

Manbalar bazasi sifatida ilmiy maqolalar yozish uchun tavsiya etilgan Scopus, Web of Science, ScienceDirect, Google Scholar, ResearchGate, inLibrary.uz, Zenodo kabi nufuzli ilmiy bazalarda

indekslangan tadqiqotlardan foydalanildi. Adabiyotlar tahlili jarayonida PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) protokoli qo'llanilib, 2019–2025-yillar oralig'ida chop etilgan, tadqiqot mavzusiga bevosita aloqador 25 dan ortiq ilmiy manba tanlab olindi va tizimlashtirildi.

Empirik tadqiqot Toshkent shahridagi 3 ta umumiy o'rta ta'lim maktabida 2024–2025 o'quv yilida o'tkazildi. Tadqiqotda 7–9-sinf o'quvchilaridan iborat 240 nafar respondent ishtirok etdi. Ular nazorat (n=120) va eksperimental (n=120) guruhlariga ajratildi. Eksperimental guruhda ishlab chiqilgan metodik tizim sinovdan o'tkazildi. O'quvchilarning ijtimoiy faollik darajasi maxsus ishlab chiqilgan so'rovnomma va kuzatuv mezonlari asosida, kreativ fikrlash darajasi esa J.Guilford va E.P.Torrens testlarining moslashtirilgan variantlari yordamida baholandi.

Natijalar. 1. Umummilliy taraqqiyot g'oyalarining pedagogik mazmuni va targ'ibotining ilmiy-nazariy asoslari.

Tadqiqotning birinchi bosqichida umummilliy taraqqiyot g'oyalarining pedagogik mazmuni tahlil qilinib, ularning quyidagi asosiy tarkibiy qismlari aniqlandi:

Milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik. Umummilliy taraqqiyot g'oyalari o'quvchilarda milliy g'urur, Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini shakllantirishga xizmat qiladi. "Jasorat sinfi" loyihasi tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning Vatan va xalq oldida sadoqatli bo'lish, mustaqillik va taraqqiyot yo'lida xizmat qilish haqidagi qasamyodlari ularda fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega [17, 9-11-b.].

Bilim olishga intilish va innovatsion tafakkur. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [4, 25-28-b.]. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu g'oyaning ta'lim jarayonida targ'ib qilinishi o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi.

Ijtimoiy adolat va hamkorlik. O'quvchilarda adolat, halollik, mas'uliyat kabi axloqiy qadriyatlar asosida ijtimoiy faollikni shakllantirish

umummilliy taraqqiyot g'oyalarining ajralmas qismidir. Ta'kidlanishicha, jamiyat taraqqiyotida etakchi shaxslarning axloqiy qarashlari, mas'uliyati va tashabbuskorligi muhim ahamiyat kasb etadi [8, 6-9-b.].

2. “Tarbiya” fanining o‘quvchilarda ijtimoiy faollikni shakllantirishdagi roli.

Tadqiqot natijalari 2020-yildan boshlab 1–9-sinflarda joriy etilgan “Tarbiya” fanining o‘quvchilarda ijtimoiy faollikni shakllantirishdagi yuqori salohiyatini ko‘rsatdi [18, 14-20-b.]. Mazkur fan “Milliy g‘oya”, “Odobnoma”, “Dinlar tarixi” va “Vatan tuyg‘usi” kabi fanlarni birlashtirgan holda, haftasiga 1 soatdan, o‘quv yili davomida 34 soat o‘qitiladi [18, 19-20-b.].

Kuzatuv natijalariga ko‘ra, “Tarbiya” fani darslarida interaktiv metodlar – munozara, rolli o‘yinlar, loyiha ishlari va keys-stadi texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshirgan. Eksperimental guruhda darslarda faol ishtirok etish darajasi 67% dan 89% gacha, ijtimoiy loyihalarda mustaqil ishtirok etish ko‘rsatkichi esa 34% dan 72% gacha ko‘tarilgan.

“Tarbiya” fani o‘qituvchilari uchun yaratilgan www.tarbiyam.uz platformasi darslarni tashkil etishda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish imkonini bergan [18, 24-27-b.].

3. Interaktiv ta’lim texnologiyalarining kreativ fikrlashni rivojlantirishdagi samaradorligi.

Tadqiqot davomida interaktiv ta’lim texnologiyalarining o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishdagi samaradorligi maxsus o‘lchovlar asosida baholandi. Eksperimental guruhda qo‘llanilgan asosiy interaktiv metodlar qatoriga adjitatsion o‘yinlar (brainstorming), klaster texnologiyasi, “Keys-stadi”, “6 ta shlyapa” metodi va loyiha ishlari kiritildi.

Aniqlanishicha, interaktiv metodlar yordamida o‘qitilgan eksperimental guruh o‘quvchilarining kreativ fikrlash ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan o‘rtacha 28% ga yuqori bo‘lgan. Xususan, g‘oyalar soni (fluency) 38% ga, g‘oyalarning xilma-xilligi (flexibility) 31% ga va original g‘oyalar ulushi (originality) 24% ga oshgan.

Interaktiv ta'lim texnologiyalarining kreativ fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati boshqa tadqiqotchilar tomonidan ham tasdiqlangan. Jumladan, ta'limni raqamlashtirish va talabalar kreativligini rivojlantirish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rgangan tadqiqotchilar raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi talabalarga o'z mustaqil o'quv faoliyatlarini boshqarish va kreativ fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini yaratishini ta'kidlaydilar [10, 6-12-b.].

4. Integrativ metodik tizim modeli.

Tadqiqot natijalari asosida umummilliy taraqqiyot g'oyalarini targ'ib qilish orqali o'quvchilarda ijtimoiy faollik va kreativ fikrlashni rivojlantirishning quyidagi integrativ metodik tizim modeli ishlab chiqildi:

Birinchi daraja – motivatsion-aksiologik bosqich. Ushbu bosqichda o'quvchilarda umummilliy taraqqiyot g'oyalariga nisbatan ijobiy munosabat shakllantiriladi, milliy qadriyatlarga hurmat va vatanparvarlik tuyg'ulari rivojlantiriladi. Asosiy vositalar sifatida "Tarbiya" fani darslari, "Jasorat sinfi" loyihasi, maktab muzeylari faoliyati va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlardan foydalaniladi.

Ikkinchi daraja – kognitiv-faoliyatli bosqich. Bu bosqichda o'quvchilar ijtimoiy faollik ko'nikmalarini amaliy faoliyat jarayonida egallaydilar. Loyiha ishlari, jamoaviy tadbirlar, volontyorlik dasturlari va o'quvchi-yoshlar etakchilik dasturlari orqali o'quvchilarda tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik va hamkorlik ko'nikmalari shakllantiriladi.

Uchinchi daraja – kreativ-refleksiv bosqich. Mazkur bosqichda o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatlari interaktiv texnologiyalar, jumladan, "Keys-stadi", "6 ta shlyapa", adjitatsion o'yinlar va muammoli ta'lim metodlari yordamida rivojlantiriladi. O'quvchilar o'z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish ko'nikmalarini egallaydilar.

Eksperimental sinov natijalari ushbu uch bosqichli modelning yuqori samaradorligini ko'rsatdi. Eksperimental guruhda ijtimoiy faollikning integral ko'rsatkichi 42% dan 78% gacha, kreativ fikrlashning integral ko'rsatkichi esa 56% dan 81% gacha oshgan.

Muhokama. Olingan natijalar umummilliy taraqqiyot g'oyalarini ta'lim muassasalarida targ'ib qilish o'quvchilarda ijtimoiy faollik va kreativ

fikrlashni rivojlantirishning samarali vositasi ekanligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari mavjud ilmiy adabiyotlar bilan hamohang bo'lib, ularni yangi empirik dalillar bilan boyitadi.

“Tarbiya” fanining o'quvchilar tarbiyasidagi roli haqidagi xulosalarimiz mazkur fan doirasida olib borilgan boshqa tadqiqotlar natijalari bilan mos keladi. Jumladan, aynan mamlakatdagi ta'lim-tarbiya tizimi milliy g'oya va mafkura g'oyalarini hayotga tatbiq etishda muhim omil hisoblanadi, zero yosh avlod ta'lim muassasalarida to'plangan ijtimoiy-ma'naviy, ma'rifiy tajribaga boy milliy tamoyillarni ilmiy va tarbiyaviy asosda o'zlashtirib oladi [15, 20-22-b.].

Ijtimoiy faollikni rivojlantirish borasidagi natijalarimiz ham ilmiy adabiyotlar bilan uyg'unlik kasb etadi. O'quvchilarda etakchilik va tashabbuskorlik fazilatlarini shakllantirishda axloqiy qadriyatlarning o'zni haqidagi tadqiqot natijalari [8] bizning kuzatuvlarimiz bilan to'liq mos keladi. Jumladan, ijtimoiy faollik, mas'uliyat, adolat, halollik, vatanparvarlik kabi axloqiy fazilatlar asosida liderlik salohiyatini rivojlantirishning samarali pedagogik yondashuvlari va metodlari bizning tadqiqotimizda ham yuqori natijalar berdi.

Tadqiqotning muhim jihatlaridan biri shundaki, umummilliy taraqqiyot g'oyalarini targ'ib qilish va kreativ fikrlashni rivojlantirish bir-biriga zid emas, balki o'zaro to'ldiruvchi jarayonlardir. O'quvchilar milliy g'oyalarni tushunish va ularni amaliyotga tatbiq etish jarayonida kreativ yondashuvlarni namoyon etadilar. Kreativlikka asoslangan ta'lim orqali o'quvchilar yangi g'oyalar yaratish va o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar [12, 15-18-b.].

Raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlarning ahamiyati haqidagi xulosalarimiz zamonaviy tadqiqotlar bilan tasdiqlanadi. Interaktiv ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega [2, 20-23-b.]. Raqamli ta'lim resurslari, onlayn platformalar va interaktiv vositalar yordamida talabalarning o'z bilimlarini yanada samarali o'rganish va ijodiy yondashuvlarni amalga oshirish imkoniyatlari kengayadi [10, 10-15-b.].

Shu bilan birga, tadqiqotning ayrim cheklovlarini ham qayd etish lozim. Birinchidan, tadqiqot faqat Toshkent shahridagi uchta maktabda o'tkazilgan bo'lib, natijalarni butun respublika miqyosida umumlashtirish ehtiyotkorlikni talab qiladi. Ikkinchidan, o'quvchilarning ijtimoiy faollik darajasini o'lchashda qo'llanilgan so'rovnoma metodining subyektivlik elementi mavjud. Uchinchidan, tadqiqot bir o'quv yili davomida olib borilgan bo'lib, uzoq muddatli samaradorlikni baholash imkonini bermaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari umummilliy taraqqiyot g'oyalarini ta'lim muassasalarida targ'ib qilish o'quvchilarda ijtimoiy faollik va kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi ekanligini isbotladi. Quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi:

1. Umummilliy taraqqiyot g'oyalari milliy o'zlikni anglash, bilim olishga intilish va ijtimoiy hamkorlik kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan ko'p qirrali pedagogik hodisa bo'lib, ularning tizimli targ'iboti o'quvchilarning shaxsiy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

2. "Tarbiya" fani umummilliy taraqqiyot g'oyalarini targ'ib qilishning asosiy pedagogik platformasi sifatida o'quvchilarda ijtimoiy faollikni shakllantirishda yuqori salohiyatga ega.

3. Interaktiv ta'lim texnologiyalari – adjitatsion o'yinlar, "Keys-stadi", "6 ta shlyapa" metodi va loyiha ishlari – o'quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishning eng samarali vositalaridir.

4. Taklif etilgan uch bosqichli integrativ metodik tizim (motivatsion-aksiologik, kognitiv-faoliyatli va kreativ-refleksiv bosqichlar) eksperimental sinovda yuqori samaradorlikni namoyon etdi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda mazkur metodik tizimning uzoq muddatli samaradorligini baholash, shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali o'quvchilarning ijtimoiy faolligi va kreativ fikrlashini rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Maktab o'quvchilarini ma'naviy tarbiyalash konsepsiyasi tasdiqlandi
// Norma.uz. – 2022. – 5-oktabr.

URL: https://www.norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/maktab_uquvchilari_ni_manaviy_tarbiyalash_koncepciyasi_tasdiqlandi

2. INTERAKTIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ORQALI TALABALAR KREATIV VA TANQIDIY FIKRLASH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI // Yangi O'zbekiston ilmiy jurnali. – 2025. – №8(10). – B. 45-50.

3. Usmanov N. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini milliy g'oya targ'ibotiga tayyorlashning pedagogik va texnologik asoslari: Monografiya. – Toshkent: Kitobxon, 2023. – 161 b.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi qarori. – 2023. URL: <https://daryo.uz>

5. Raxmatova D. Axloqiy qadriyatlar asosida o'quvchilarda etakchilik va tashabbuskorlikni rivojlantirish // inLibrary.uz. – 2025.

6. Xabibullayeva Sh. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining ijtimoiy faolligini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari // Paresearchjournal.uz. – 2025. – №1(2).

7. TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH VA TALABALAR KREATIVLIGI: MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATIDAGI YANGI IMKONIYATLAR // Zenodo. – 2025. DOI: 10.5281/zenodo.14715646

8. Hatamova M. O'quvchilar va talabalar kreativligini rivojlantirish masalalari // Zenodo. – 2024. DOI: 10.5281/zenodo.11216572

9. Ortiqova N. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida kreativ fikrlashni rivojlantirishning pedagogik asoslari // New Uzbekistan Journal of Academic Research. – 2024. – №1(12). – B. 181-184.

10. Maktabgacha ta'limda pedagogika: Darslik. – Chirchiq: CSPU, n.d. URL: <https://cspu.uz/maktabgacha-talimda-pedagogika-1>

11. Saydullayev A. Barkamol avlod kamoloti – taraqqiyot kafolati // Modern Science and Research. – 2024. – №3(1). – B. 1-5.

12. Dunyoning pedagogik tajribasi va yutuqlari mujassam topgan konsepsiya // Yuz.uz. – 2022. URL: <https://yuz.uz/uz/news/dunyoning-pedagogik-tajribasi-va-yutuqlari-mujassam-topgan-kontsepsiya->

13. “Jasorat sinfi” — yoshlar tarbiyasida yangi bosqich // Dangara.uz. – 2025.

14. Maktablarda “Tarbiya” fanini o‘qitish qanday tashkil etilgan? // XS.uz. – 2020. URL: <https://www.xs.uz/uz/post/maktablarda-tarbiya-fanini-oqitish-qandaj-tashkil-etilgan-deputatlarning-savollariga-khalq-talimi-vaziri-zhavob-berdi>

15. Abduaxadova D., Nizomova D., Axmedova D., Muxamadaliyeva L. Maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash // Zenodo. – 2026. DOI: 10.5281/zenodo.18436042

16. Yoshlar fikri eshitildi // UZA.uz. – 2026.

17. Umumiy o‘rta ta’limda o‘qituvchi va ota-onalar ijtimoiy hamkorligini rivojlantirish // Research.nordicuniversity.org. – 2025.

18. Kafedra ma’naviy-ma’rifiy ishlari // SAMMU.uz. – 2022. URL: <https://www.sammu.uz>

RAHBAR XODIMLAR KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MA'NAVIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Musulmonqulov Sultonbek Baxromqul o'g'li

*Jizzax politexnika instituti
“Qurilish muhandisligi” magistratura
mutaxassisligi I-bosqich magistranti*

Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich

*iqtisod fanlari nomzodi, professor,
Jizzax politexnika instituti “Arxitekturaviy loyihalash”
kafedrası professori*

Annotatsiya. Mazkur maqolada rahbar xodimlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning ma'naviy-pedagogik asoslari, zamonaviy boshqaruvga qo'yilayotgan talablar hamda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, tajriba-sinov natijalari asosida rahbarlarning boshqaruvchilik, kommunikativlik, innovatsion va refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usullari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Rahbar, kompetentlik, boshqaruv, innovatsiya, kommunikativlik, refleksiya, ma'naviyat, liderlik, pedagogika, samaradorlik.

Bugungi global taraqqiyot, axborotlashgan jamiyat va innovatsion islohotlar sharoitida rahbar xodimlarning kasbiy kompetentligi masalasi davlat va jamiyat taraqqiyotining strategik omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda [1:3]. Ayniqsa, Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonida ta'lim tizimi, ma'naviy-ma'rifiy muhit va boshqaruv madaniyatini tubdan takomillashtirishga qaratilgan islohotlar rahbar kadrlari oldiga mutlaqo yangi talablarni qo'ymoqda. Chunki zamonaviy rahbar nafaqat boshqaruv funksiyalarini amalga oshiruvchi subyekt, balki

jamoani ma'naviy yuksalish, intellektual taraqqiyot va innovatsion faoliyat sari etaklovchi strategik shaxs sifatida ham e'tirof etilmoqda.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar rahbar xodimlardan yuksak ma'naviy salohiyat, mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, tashkiliy mahorat va zamonaviy boshqaruv kompetensiyalarini talab etmoqda [2:2]. Binobarin, rahbarning kasbiy kompetentligi faqat muayyan bilim va ko'nikmalar yig'indisi emas, balki uning ma'naviy dunyoqarashi, psixologik-pedagogik salohiyati, kommunikativ madaniyati hamda innovatsion yondashuvlarga tayyorligi bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, rahbar kadrlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya va boshqaruv nazariyasining dolzarb ilmiy muammolaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, rahbar xodimlar faoliyati samaradorligi, avvalo, ularning boshqaruvchilik, tadqiqotchilik, ijodkorlik va shaxsiy-axloqiy sifatlari bilan uzviy bog'liqdir. Ayniqsa, kichik tadbirkorlik subyektlarida faoliyat yurituvchi rahbar kadrlardan innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, jamoada sog'lom ma'naviy muhitni shakllantirish, xodimlar va talabalar faoliyatini muvofiqlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kabi ko'p qirrali kompetensiyalar talab etiladi [3:21]. Zero, rahbar shaxsida ma'naviy barkamollik va kasbiy salohiyat ta'lim muassasasi faoliyatining sifati hamda samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot doirasida rahbar xodimlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish holatini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida turli sohalarda faoliyat yuritayotgan rahbar xodimlarning boshqaruvchilik, kommunikativlik, innovatsion fikrlash, refleksiv yondashuv hamda ma'naviy-axloqiy sifatlari maxsus ishlab chiqilgan mezonlar asosida baholandi. Tajriba-sinov ishlarida davlat va nodavlat tashkilotlarida faoliyat yurituvchi jami 124 nafar rahbar xodim ishtirok etdi. Shundan 62 nafari tajriba guruhi, 62 nafari nazorat guruhi sifatida shakllantirildi.

Tajriba guruhi bilan 2 oy davomida ma'naviy-ma'rifiy seminarlar, liderlik treninglari, innovatsion boshqaruv bo'yicha amaliy mashg'ulotlar, refleksiv tahlil asosidagi interaktiv mashg'ulotlar hamda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan trening dasturlari olib borildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy faoliyat davom ettirildi. Tajriba yakunida har ikki guruhning ko'rsatkichlari qayta diagnostika qilinib, quyidagi natijalar qayd etildi (1-jadval).

1-jadval. Rahbar xodimlar kasbiy kompetentligining tajriba-sinov jarayonidagi o'zgarish ko'rsatkichlari (% hisobida)

No	Kompetentlik ko'rsatkichlari	Tajriba guruhi (dastlabki)	Tajriba guruhi (yakuniy)	Nazorat guruhi (dastlabki)	Nazorat guruhi (yakuniy)
1	Boshqaruvchilik kompetensiyasi	58	86	57	63
2	Kommunikativ kompetentlik	61	89	60	66
3	Innovatsion yondashuv ko'nikmasi	49	84	50	58
4	Refleksiv tahlil qobiliyati	52	81	51	57
5	Muammoli vaziyatlarni hal qilish	55	87	54	61
6	Ma'naviy-axloqiy etuklik	64	91	65	71
7	Jamoani motivatsiyalash qobiliyati	57	88	58	64
8	Axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish	53	85	52	60

Manba: Mualliflar ishlanmasi

1-jadvalda keltirilgan natijalar shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhi ko'rsatkichlarida nazorat guruhiga nisbatan sezilarli ijobiy o'sish kuzatildi. Xususan, boshqaruvchilik kompetensiyasi 58 foizdan 86 foizga ko'tarilgan bo'lib, bu rahbar xodimlarda strategik fikrlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish salohiyati sezilarli ravishda rivojlanganligini anglatadi. Binobarin, kommunikativ kompetentlik ko'rsatkichining 61 foizdan 89 foizga oshgani rahbarlarning jamoa bilan samarali muloqot olib borish, hamkorlik muhitini shakllantirish va insoniy munosabatlarni boshqarish qobiliyati kuchayganligini tasdiqlaydi. Shuningdek, innovatsion yondashuv ko'nikmalarining 49 foizdan 84 foizga oshishi rahbar xodimlarning zamonaviy texnologiyalar va ilg'or boshqaruv usullarini amaliyotga joriy etish salohiyati rivojlanganligini ko'rsatdi. Refleksiv tahlil qobiliyatidagi 29 foizlik o'sish esa ularning faoliyatini tanqidiy baholash va muammolarga oqilona yondashish ko'nikmalari shakllanganligini tasdiqladi.

Muammoli vaziyatlarni hal qilish hamda tezkor qaror qabul qilish ko'rsatkichlari tajriba guruhi foydasiga yuqori natijalarni qayd etdi. Ma'naviy-axloqiy etuklikning 91 foizgacha oshishi rahbar faoliyatida insonparvarlik, adolat va mas'uliyat kabi sifatlarning ustuvorligini ko'rsatdi.

Umuman, tajriba-sinov natijalari ma'naviy-pedagogik va innovatsion yondashuvlar rahbar xodimlar kasbiy kompetentligini samarali rivojlantirishini tasdiqladi. Qo'llanilgan interaktiv treninglar va kompetensiyaviy yondashuv asosidagi uslublar rahbarlarning strategik fikrlashi, kommunikativligi, jamoa bilan ishlash hamda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish salohiyatini sezilarli darajada oshirdi.

Shu asosda quyidagi ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

1. Rahbar xodimlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz malaka oshirish tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish.

2. Boshqaruv faoliyatiga kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan maxsus o'quv dasturlari va trening texnologiyalarini joriy etish.

3. Rahbar xodimlarda refleksiv fikrlash, tanqidiy tahlil va strategik rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan amaliy seminarlar tashkil etish.

4. Tashkilotlarda sog'lom ma'naviy-psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiluvchi ma'naviy-ma'rifiy loyihalarni kengaytirish.

5. Yosh va istiqbolli rahbar kadrlarni aniqlash hamda ularni tizimli ravishda tayyorlashga qaratilgan "rahbarlik maktablari" faoliyatini yo'lga qo'yish.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, jamiyat taraqqiyoti va davlat rivoji, avvalo, inson omili hamda boshqaruv tizimining sifatiga chambarchas bog'liqdir. Shu bois rahbar xodimlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi nafaqat pedagogik yoki tashkiliy muammo, balki mamlakatning strategik taraqqiyotini belgilovchi muhim ijtimoiy omil sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Aynaqulov, M. A., & Xudayberdiyev, B. B. (2020). Motivatsiya samaradorlik garovi sifatida. *Ilmiy axborotnoma jurnali. Samarqand davlat universiteti*, 2 (120), 91.

2. Aynakulov, M. A. (2020). Environmental awareness and environmental management as a factor of development. In «*Arktika: sovremennye podxody k proizvodstvennoy i ekologicheskoy bezopasnosti v neftegazovom sektore*» (pp. 19–21).

3. Sharifxo'jayev, M., & Abdullayev, Yo. (2001). *Menejment* [Darslik]. Toshkent: O'qituvchi.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Karimov Avazbek

*“Axborot tizimlari va texnologiyalari” kafedrası assistenti,
Farg‘ona davlat texnika universiteti*

Annotatsiya: maqolada zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali ta'lim oluvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Raqamli ta'lim vositalari, interaktiv metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'quv jarayonidagi o'rni yoritilib, ularning nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan integratsiyalashdagi ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar asosida mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini oshirish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim tizimi, innovatsion texnologiyalar, kasbiy kompetensiya, raqamli ta'lim, interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta'lim sifati, professional tayyorgarlik.

Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va uning sifat samaradorligini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Globallashuv, raqamli transformatsiya va mehnat bozoridagi raqobatning kuchayishi ta'lim oluvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalar va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda.

Innovatsion texnologiyalar, jumladan, raqamli ta'lim platformalari, interaktiv metodlar, sun'iy intellekt va axborot-kommunikatsiya vositalari o'quv jarayonini samarali tashkil etish, ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi hamda muammolarni hal etish qobiliyatlarini

rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, ularning kasbiy kompetensiyalari shakllanib, amaliy faoliyatga tayyorgarlik darajasi ortadi.

Ma'lumki, XXI asrda axborot oqimlari keskin ortgani, texnologiyalar tez sur'atda rivojlanayotgani sababli an'anaviy ta'lim yondashuvlari talablarni to'liq qondira olmayapti. Shu bois innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o'qitish sifatini oshiradi, balki o'quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, kreativ va zamonaviy bozor talablariga javob beradigan shaxs sifatida tarbiyalashda muhim omilga aylanmoqda. "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida tashkil etilgan ta'lim jarayoni ta'lim sifatini oshirish bilan birga, ta'lim oluvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda samaradorlikni ta'minlaydi"[1, 107]. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiyalash zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli platformalar, interaktiv metodlar, virtual laboratoriyalar va masofaviy ta'lim vositalari o'quv jarayonini yanada samarali, ochiq va moslashuvchan shaklga keltiradi.

Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalar ta'limni individuallashtirish imkonini beradi. Har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishi va ehtiyojidan kelib chiqib o'quv materiali taqdim etilishi ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Elektron monitoring va baholash tizimlari esa o'zlashtirish jarayonini muntazam nazorat qilish, tahlil etish va zarur tuzatishlar kiritish imkonini yaratadi.

"Raqamli ta'lim innovatsion texnologiyalar orqali ta'limni demokratiklashtirish, qulaylik va samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini beradi... Biroq ularni joriy etishda ma'lumotlar xavfsizligi va pedagoglarning raqamli kompetensiyasi kabi to'siqlar mavjud"[2, 59].

Innovatsion texnologiyalar ta'lim mazmunini boyitish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli vositalar asosida ta'limni individuallashtirish, monitoring va baholash tizimini takomillashtirish orqali natijadorlikni oshirish mumkin. Shunngdek, "Innovatsion ta'lim texnologiyalari o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, interfaol va mustaqil bilim olishga asoslangan qiladi, bu esa

o'quvchilarning kompetentsiyalarini mustahkamlash orqali ta'lim samaradorligini oshirad"[3, 89]. Bizning fikrimizcha, shaxsga yo'naltirilgan va interfaol ta'lim jarayoni o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga rag'batlantiradi va natijada ta'lim samaradorligi yanada yuqori darajaga ko'tariladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayoni pedagogik faoliyatning mazmun va mohiyatini tubdan o'zgartirmoqda. Innovatsion texnologiyalar o'qitish jarayonini faollashtirish, o'quvchilarni mustaqil bilim olishga yo'naltirish hamda ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim samaradorligi tushunchasi o'quv jarayonida belgilangan maqsadlarga erishish darajasi bilan belgilanadi. Innovatsion texnologiyalar aynan kompetensiyaviy yondashuvni qo'llab-quvvatlab, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va axborot bilan ishlash malakalarini shakllantiradi.

Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini individuallashtirish mumkin. Adaptiv o'quv dasturlari har bir o'quvchining bilim darajasi va qobiliyatidan kelib chiqib o'quv materiallarini taqdim etadi. Elektron test tizimlari va onlayn monitoring vositalari o'zlashtirish darajasini tezkor aniqlash va zarur pedagogik tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayonda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar ta'lim jarayonida qatnashayotgan har bir o'quvchining faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi. Bu usullardan foydalanganda bilim olish o'quvchi uchun qiziqarli mashg'ulotga aylanadi. Interfaol usullar qo'llanilganda o'quvchilar o'qituvchilar yordami va hamkorligida mustaqil ishlash ko'nikma va malakalariga ega bo'ladilar.

Ayniqsa, "Ta'lim texnologiyalari – bu ta'lim jarayonini tizimli tashkil etish, o'quvchi faoliyatini boshqarish va o'qitish maqsadlariga erishish kafolatini oshirishga xizmat qiluvchi vositalar, metodlar va yondashuvlar majmuidir... Innovatsion ta'lim texnologiyalari o'quv jarayonini interfaol

tarzda tashkil etadi va o'quvchilarning bilim, ko'nikma hamda kompetentsiyalarini chuqur anglashga yordam beradi"[4, 7-13].

Yuqoridagi fikrlar asosida tayanib fikr yuritadigan bo'lsak, ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar va natijadorlikka erishish o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan bir nechta omillarning uyg'unligi asosida amalga oshadi. Avvalo, jarayonning markazida pedagog shaxsi turadi. O'qituvchining raqamli va metodik kompetensiyasi innovatsion texnologiyalarning real samaradorligini belgilovchi asosiy omildir. Chunki har qanday texnologiya didaktik maqsadga muvofiq qo'llanilgandagina natija beradi. Fikrimizcha, pedagogning salohiyati mustahkam texnik infratuzilma bilan qo'llab-quvvatlanmasa, kutilgan natijaga erishish qiyinlashadi. Zamonaviy qurilmalar, barqaror internet tarmog'i va ishonchli dasturiy platformalar innovatsion metodlarning amaliyotga to'liq joriy etilishini ta'minlaydi.

XULOSA.

Yuqoridagi fikrlar asosida quyidagi xulosalar berishni maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz:

1. **Innovatsion texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshiradi.** Zamonaviy pedagogik usullar va raqamli vositalar o'quv jarayonini interfaol, shaxsga yo'naltirilgan va individual ehtiyojlarni hisobga olgan shaklda tashkil etishga yordam beradi.

2. **Pedagogik kompetensiya va texnik baza uyg'unligi muhim.** O'qituvchining raqamli va metodik salohiyati hamda zamonaviy infratuzilma birgalikda ishlaganda, innovatsion texnologiyalarning samara berish darajasi oshadi.

3. **Monitoring va baholash tizimi samaradorlikni kuchaytiradi.** Raqamli kuzatuv va baholash vositalari ta'lim jarayonini shaffof va tizimli qiladi hamda individual rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashga imkon beradi.

Demak, ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash, pedagogik kompetensiya, texnik infratuzilma, monitoring va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bilan birlashtirilganda, ta'lim samaradorligi sezilarli darajada oshadi va o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy va kompetentsiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. A. Q. Abduqodirov. Pedagogika asoslari. Toshkent, 2019.
2. B. Abdumo'minov, U. Eshboyev. Ta'lim sohasida raqamli texnologiyalar. Toshkent, 2024.
3. E. M. Sobirjonov. Ta'lim nazariyasi va texnologiyalari. Toshkent, 2021.
4. Z. F. Sharopova. Ta'lim texnologiyalari. Darslik. Toshkent, 2019.
5. Mochalova N. M. Maktabning metodik ishini tashkil etishning innovatsion yondashuvlari. O'quv qo'llanma. - Ufa, 2002.

YANGI O'ZBEKISTONDA SHAXS MA'NAVIY TARBIYASI MASALALARI

Kuanishova Dilmira

*I. Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti,
"Falsafa va milliy g'oya" kafedrasida katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda shaxs ma'naviy tarbiyasi masalalarining dolzarbligi, hamda davlatimiz tomonidan ularni turli mafkuraviy hurujlardan himoyalash borasida o'tkazilayotgan samarali islohotlari haqida aytib o'tilgan. Shuningdek jadidchilik harakati ma'naviy merosining Yangi O'zbekiston jamiyat hayotini yuksaltirishdagi ahamiyati ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, ma'rifat, axloq, ma'naviy tahdid, ma'naviy qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi, Yangi O'zbekiston, taraqqiyot strategiyasi, fuqarolik jamiyati, jadidchilik harakati, millat taqdiri, ayol masalasi.

Bugungi kunda dunyo shiddat bilan o'zgarib borayotgan globallashuv davrida davlat, jamiyat va xalqlarning barqaror rivojlanishiga tahdid soladigan turli mafkuraviy hurujlar va xavf-xatarlar darajasi kundan kunga

ortib bormoqda. Ayniqsa ushbu tahdid va xatarlar orasida eng xavfli – bu ma'naviyat va ma'rifat sohasiga nisbatan qilinayotgan salbiy ta'sir va tajovuzlar masalalaridir. Buning natijasida butun dunyoda globalistik dunyoqarash shakllanmoqda va ushbu jarayon boshqa demografik guruhlariga qaraganda, ayniqsa yoshlar dunyoqarashiga faolroq ta'sir ko'rsatmoqda. Chunki globallashtirish va turli salbiy axborot xurujlari natijasida mamlakatimizda milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarimizga qarshi tahdid va xatarlar tobora kuchayib bormoqda. Masalan egoizm, ya'ni xudbinlik, hayotga va oila qadriyatlariga engil qarash, iste'molchilik kayfiyati, loqaydlik va beparvolik singari salbiy illatlar mamlakatimiz aholisi, ayniqsa, yoshlar ongiga turli yo'llar bilan singdirilmoqda. Shuningdek o'z navbatida ma'naviy tahdidlarning ta'siri natijasida dunyo mamlakatlarida terrorizm, ekstremizm, transmilliy va kiberjinoyatchilik, odam savdosi, giyohvand moddalar savdosi va boshqa shu kabi jinoyatlar sonining ortib borishiga olib kelmoqda.

Mamlakatimizda ushbu ma'naviy tahdid va xavf-xatarlarning oldini olish maqsadida davlatimiz mutasaddi tashkilotlari, ayniqsa yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan juda ham ko'p islohotlar va samarali ishlar olib borilmoqda. Ayniqsa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyoti strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmonining "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish" beshinchi ustuvor yo'nalishi 73-bandida belgilangan vazifalar buning yorqin dalilidir. Shuningdek davlatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Azaliy milliy qadriyatlarimiz, ota-bobolarimizdan meros bo'lib kelayotgan odob-ahloq qoidalarining butunlay yo'qolish xavfi yuzaga kelayotgan hozirgi globallashtirish sharoitida, ma'naviyat va ma'rifatga, ahloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga etishga intilishiga e'tibor qaratish g'oyat birlamchi vazifamizdir" [1].

Ushbu birlamchi vazifani amalga oshirish maqsadida esa bugungi kunda Yangi O'zbekistonda inson qadri ulug'lanadigan erkin va adolatli fuqarolik jamiyatimizda buyuk mutafakkirlarimiz, ayniqsa jadid

bobolarimiz tomonidan yaratilgan ezgu g'oya va fikr-mulohazalarni o'rganish hamda ularni yoshlarimizga targ'ib qilish maqsadga muvofiqdir.

Masalan Markaziy Osiyoda millat, xalq, ayniqsa yoshlar ahloqiy tarbiyasi buyuk ajdodlarimiz Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Amir Temur, Zaxiriddin Muxammad Bobur, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy va boshqa mutafakkirlarning asarlarida yoritilgan bo'lib, bu asarlarda millat taqdiri jamiyatda ayollarga bo'lgan munosabatga juda chambarchas bog'liq ekanligi masalasiga ham asosiy e'tibor qaratilgan. Jumladan Alisher Navoiyning jamiyatda ayollar timsolini ulug'lashga, mavqeini mustahkamlashga bag'ishlangan asarlarida: "Yer yuzida o'zining aql-zakovati, mard va donoligi, go'zal husni, andisha va sabr-toqati, mehr va sadoqati bilan dunyoga dong taratgan ayollar juda ko'pligi" [2] ta'kidlanadi.

Islom dini ijtimoiy hayotda ayollarning ba'zi imkoniyatlarini bir qadar cheklagan bo'lsada, lekin Movorounahrda asrlar davomida shakllanib, ko'nikmaga aylanib qolgan ayollarning ijtimoiy hayotdagi erkinliklari, ularning erkaklar bilan tengligi hamda ularning yosh avlod ma'naviy va ahloqiy tarbiyasidagi muhim o'rni ma'lum darajada Temuriylar hukmronligi davrining oxirigacha saqlanib qolgan. Keyinchalik shariat talablari takomillashgan sari ayollarning davlat va jamiyat masalalarida erkaklar bilan tengligi, ularning ijtimoiy hayotdagi erkinliklari, xatto oiladagi yoshlar ahloqiy tarbiyasi masalalarida ham farq paydo bo'la boshlagan.

XVII-XIX asrlarda Turkistonda yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy hayotdagi tanazzul davrida xurofot, bid'at ko'rinishlari avj olgan. Ayniqsa jamiyatda ayollarni erlariga qaram, ularga nisbatan ojiza deb baho berish ustunlik qila boshladi. XIX asr oxiridan esa jadidchilik harakatining yuzaga kelishi natijasida esa yurtimiz jamiyat hayotida ma'naviy tomondan yangilanish zarurligi targ'ib qilina boshlandi.

Jadidchilik (arabcha yangi) – XIX asr oxiri XX asrning birinchi choragida Markaziy Osiyo, Qrim, Kavkaz, Volgabo'yi hududlarida shakllangan, yangi zamonaviy maktab, matbaa va taraqqiyotning ilg'or usul va yo'llarini yoqlab chiqqan ijtimoiy-ma'rifiy harakatdir [3].

Jadidchilik harakatini shakllantirishda ko'plab millat ziyolilari faol qatnashgan. Jamiyatni o'rtaasrchilik illatlari, madaniy qoloqlik va mustamlaka zulmidan, xurofotdan ozod qilish, xalqni zamonaviy taraqqiyot yo'liga olib chiqish, milliy davlatchilik asoslarini bunyod etish jadidchilik harakatining asosiy maqsadi edi. Turkistondagi jadidchilik harakatiga Behbudiy, Munavvarqori, Fitrat, Cho'lpon, Pahlavon Niyoz Hoji, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, «Yosh buxoroliklar», «Yosh xivaliklar» tashkiloti rahbarlari boshchilik qilishgan. Bu harakat o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra, XIX asr boshlarida mavjud bo'lgan diniy islohotchilikdan farq qiladi. Ogahiy, Nodira, Ahmad Donish, Turdi, Maxmur, Furqat, Muqimiy kabi ijodkorlar mansub bo'lgan avlodning qarashlari asosan ma'rifatparvarlik tamoyiliga tayanar edi. Jadidlar esa nafaqat ma'rifat, balki jamiyat hayotining barcha sohalarini isloh qilish, mavjud tartiblarni o'zgartirish yo'lidan bordilar.

Shuningdek jadidlar harakati namoyondalari jamiyat hayoti ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jarayonlarida ayollarning o'rni va ahamiyatini oshirishni targ'ib qildilar. Masalan qrim-tatar ma'rifatchisi, jadidchilik harakatining asoschilaridan biri Ismoil Gaspirinskiyning "Doru-r-Rohat musulmonlari", "Xotinlar o'lkasi" va boshqa asarlari bunga misol bo'lishi mumkin. Ayniqsa u nashr qilgan "Tarjimon" gazetasining asosiy yo'nalishlaridan biri aynan musulmon ayoli masalasiga qaratilgan edi [4].

Ismoil Gaspirinskiy "Doru-r-Rohat musulmonlari" asarida erkak bilan bir qatorda oilaviy masalalarni hal qilish ovozigaga ega bo'lgan ayol qozi obrazini yaratdi. Ayol qozi roziligisiz biror bir oilaviy nizo huquqiy jihatdan hal qilinmaydi va qabul qilingan qarorlar huquqiy kuchga ega emas. "Xotinlar o'lkasi" hikoyasida esa I.Gaspirinskiy jamiyatda erkak bilan ayol o'rnini almashtiradi va birinchisini ikkinchisiga tobe qilib tasvirlaydi. Asarda yaratilgan xotinlar mamlakatida erkak kishi yuzini yopib yurishga majbur, bola tarbiyasi bilan shug'ullanadi, ovqat tayyorlaydi, uy ishlari bilan mashg'ul. Qisqasi, u mamlakatda erkak kishi bizning jamiyatdan farqli ravishda "ayol maqomida" edi. Bu bilan I.Gaspirinskiy musulmon ayolining jamiyatdagi haqiqiy tutgan o'rni masalasini ko'tarib chiqqan va bu masalani umumxalq muhokamasiga

qo‘ygan edi. Chunki uning fikriga ko‘ra oila va jamiyat hayotida xo‘rlangan va ta‘qib qilingan ayol qanday qilib ma‘naviy-ahloqiy etuk farzandni, vaholanki jamiyat va millat kelajagini tarbiya qila olishi mumkin.

XX asr birinchi yarmida yurtimizda yashab ijod etgan mamlakatimizning buyuk adib va ijodkori hamda jadidchilik harakatining namoyondasi Abdulla Qodiriy o‘z xalqining hayotini birovlar orqali va kitoblardan bilgan emas, u bevosita odamlar bilan suhbat qurib, ularning alohida jihatlarini o‘rgangan. U eski uslubdagi maktabni yakunlab, rus-tuzem maktabida va madrasada tahsil oladi. Navoiy, Lutfiy, Muqimiy, Furqat, Cho‘lpon, Fitrat va boshqa o‘zbek adabiyoti mumtoz ijodkorlarining asarlari mutolaasi bilan qiziqadi.

Qodiriyning ijodiy javohiri - “O‘tgan kunlar” (1926) va “Mehrobdan chayon” (1929) tarixiy romanlari - o‘zbek adabiyoti tarixiy mavzuidagi ilk asarlar hisoblanadi [5]. Abdulla Qodiriydagi tarixiy mavzuga bo‘lgan qiziqishi o‘z xalqining o‘tmishini tushunishga bo‘lgan intilishi, uning sabri, mehnatkashligi, xalqning ozodlik va mustaqillik sari qahramonona kurashi bilan izohlanadi. Buyuk adib va ijodkor Abdulla Qodiriy asarlarida asosan jamiyatimizning hozirgi kunda ham dolzarb bo‘lgan xalq, millat va ayniqsa ayol taqdiri aks ettirilgan. Abdulla Qodiriy xalq uchun ilm-ma‘rifat havodek zarur bo‘lgan, yurt tepasida johil shaxslar egalik qilayotgan bir zamonda yashab ijod etdi. Yaratgan qahramonlari orqali xalqni o‘tgan kunlardan saboq olishga, o‘z oramizdagi mehrobdan chiqayotgan chayonlardan ehtiyot bo‘lishga chaqirdi.

Umuman olganda yoshlar va ularning tarbiyasi masalasi har bir davlat, millat yoki jamiyatning kelajagini belgilab beradi. Chunki xatto taniqli ma‘rifatparvar Abdulla Avloniy “Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir” deb bejiz aytmagan. Shunday ekan hozirgi globallashuv davrida Yangi O‘zbekistonda “Yoshlarga oid davlat siyosati”ni amalga oshirish uchun “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida quyidagi yo‘nalishdagi eng muhim maqsadlar qilib belgilab qo‘yilgan:

- har bir viloyatda 1 tadan “Kreativ park”lar faoliyatini tashkil etish, ularga yiliga kamida 40 ming nafar yoshlarni jalb qilish;

- maktab bitiruvchilarining kamida 2 ta xorijiy til va 1 ta kasb egallashini ta'minlash;
- har yili 500 nafar iste'dodli yoshlarni xorijning nufuzli oliygohlariga o'qishga yuborish;
- 400 ming nafar yoshlarning bandligini ta'minlash va muammolarini hal etishga erishish;
- Yoshlarning ishsizlik darajasini 14 foizdan 11 foizga kamaytirish;
- IT sohasida 300 ming nafar yoshlarni ish bilan ta'minlash [6].

Xulosa o'rnida biz shuni ta'kidlashimiz mumkinki, nafaqat bugungi kun, balki kelajakda ham barkamol yosh avlodini tarbiyalashimiz uchun jadidchilik harakati namoyondalari hisoblangan buyuk mutafakkirlarimiz va adiblarimizning hayoti, amalga oshirgan ishlari va ijodi haqidagi suhbatlar o'tkazishimiz va shu orqali Yangi O'zbekiston ravnaqi uchun o'z hissamizni qo'shishimiz lozim. Buning uchun biz bugungi kunda ma'naviy tarbiya tizimining yangi strategiyasini yaratib, xalqimiz, ayniqsa, yoshlar o'rtasida ma'naviy-ahloqiy va ma'rifiy ishlarni yanada yuqori bosqichlarga ko'tarishimiz zarurdir. Ushbu yangi strategiyani ishlab chiqishda va uni amalga oshirishga esa nafaqat ta'lim muassasalari, balki o'zini o'zi boshqarish organi hisoblangan mahalla tashkiloti, nodavlat notijorat tashkilotlar, turli ijtimoiy harakatlar, mustaqil ommaviy axborot vositalari kabi fuqarolik jamiyati institutlarini ham yanada kengroq jalb qilish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. -B. 276.
2. Hayitmetov A. Navoiyxonlik suhbatlari. – T.: O'qituvchi, 1993. -B. 152t.
3. <https://oyina.uz/kiril/teahause/1171> - internet sayti.
4. Gosmanov M. Ismail Gaspirinskiy. Istoriko-dokumentalniy sbornik. – Kazan: Jizn. 2006. -S. 377-378.
5. Jo'raqulov U. Birinchi o'zbek romani – “O'tkan kunlar”. “Kundosh obrazi”. // Nazariy poetika masalalari. – T., 2015. -B. 90.

6. Tulyakov E. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. “Taraqqiyot strategiyasi” markazi./ -T.: Credo Print. 2023. -B. 14.

BIRINCHI RENESSANS ALLOMALARI MEROSINI ZAMONAVIY PEDAGOGIK TIZIMGA INTEGRATSIYA QILISH MEXANIZMLARI

Normuxamedov Zarif Normo‘minovich

*Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi,
ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Birinchi Renessans (IX–XII asrlar) davri allomalari – Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqalarning boy pedagogik merosini zamonaviy ta’lim tizimiga integratsiya qilishning ilmiy-nazariy asoslari va texnologik mexanizmlari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida mazkur mutafakkirlarning ma’naviy-axloqiy tarbiya, aqliy kamolot va ilmiy bilishga oid qarashlari tizimli tahlil qilinib, ularning bugungi kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim va raqamli pedagogik texnologiyalar bilan uyg’unligi asoslab berilgan. Maqolada merosni integratsiyalashning uch bosqichli konseptual modeli, raqamli platformalar va interaktiv o‘qitish vositalaridan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Natijalar Birinchi Renessans pedagogik g‘oyalari zamonaviy ta’limning ma’naviy negizini mustahkamlashga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Birinchi Renessans, Sharq allomalari, pedagogik meros, integratsiya, ma’naviy taraqqiyot, raqamli texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv.

Jahon ta'lim tizimida kechayotgan globallashuv va axborotlashuv jarayonlari, bir tomondan, misli ko'rilmagan imkoniyatlarni yaratsa, ikkinchi tomondan, milliy-ma'naviy qadriyatlarning emirilishi xavfini ham keltirib chiqarmoqda. Aynan shu sharoitda xalqimizning boy tarixiy-madaniy merosiga, xususan, Birinchi Renessans davri allomalarining pedagogik qarashlariga murojaat qilish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Birinchi Renessans – bu IX–XII asrlarda Markaziy Osiyo va arab Sharqida yuz bergan, ilm-fan, madaniyat va ma'rifatning yuksalishi bilan tavsiflangan ulkan ma'naviy-intellektual uyg'onish davridir. Ushbu davrning Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi allomalari nafaqat o'z davrining ilg'or fani rivojiga ulkan hissa qo'shdilar, balki inson kamoloti, ta'lim-tarbiya va ma'naviy yuksalish borasida bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bebaho pedagogik meros qoldirdilar.

Birinchi Renessans allomalarining pedagogik qarashlari haqida bugungi kunda etarlicha ilmiy ishlar mavjud. Xususan, Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya, odob-axloq masalalaridagi qarashlari, ularning ijodiy faoliyatidagi ta'lim-tarbiyaga oid yondashuvlar, g'oyalar, qarashlarni yosh avlod ongiga singdirishda tarbiya usullari va vositalarini bilish, hayotda ulardan to'g'ri foydalanish pedagogik ta'lim jarayonida o'qituvchining pedagogik mahoratidagi muhim xususiyatlardan biri ekanligi ochib berilgan [11]. Shuningdek, Sharq Renessansi davri olimlarining ma'naviy, ta'limiy va axloqiy masalalarga oid qarashlari pedagogika va tarbiyaga alohida yondashuv asosida tahlil qilingan [10]. Biroq mazkur merosni zamonaviy pedagogik tizimga integratsiya qilishning aniq ilmiy-nazariy va texnologik mexanizmlari masalasi hali to'liq tadqiq etilmagan.

Tadqiqotimizning maqsadi Birinchi Renessans allomalarining pedagogik merosini zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilishning ilmiy-nazariy asoslarini va texnologik mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari qatoriga: (1) Birinchi Renessans allomalarining pedagogik qarashlarini tizimlashtirish; (2) ularning zamonaviy pedagogik konsepsiyalar bilan uyg'unligini asoslash; (3) integratsiyaning amaliy

mexanizmlarini taklif qilish kiradi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda ilk bor Birinchi Renessans pedagogik merosini zamonaviy raqamli ta'lim muhitiga moslashtirishning uch bosqichli konseptual modeli taklif etilmoqda.

Metodlar. Tadqiqot metodologiyasi uch darajali yondashuvga asoslanadi: falsafiy darajada – sivilizatsion yondashuv, umumilmiy darajada – tizimli va sharqshunoslik (oriental) yondashuvlari, xususiy-ilmiy darajada esa – aksiologik (qadriyatlarga asoslangan) yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotda tarixiy-pedagogik tahlilning biografik, tarixiy-tipologik va konstruktiv-genetik metodlaridan foydalanildi.

Manbalar bazasi sifatida Birinchi Renessans allomalarining asarlari (Forobiyning "Baxt-saodatga erishish haqida", Ibn Sinoning "Tadbir al-manzil", Beruniyning "Hindiston" va boshqalar), shuningdek, ularning pedagogik qarashlariga bag'ishlangan zamonaviy ilmiy tadqiqotlardan foydalanildi [1; 2; 3; 6; 7]. Tadqiqot materiallari ilmiy maqolalar yozish uchun tavsiya etilgan Scopus, Web of Science, ScienceDirect kabi nufuzli bazalar orqali to'plandi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida allomalarning pedagogik qarashlari bugungi ta'lim paradigmalari bilan solishtirildi. Integratsiya mexanizmlarini ishlab chiqishda modellashtirish metodi qo'llanildi.

Natijalar. 1. Birinchi Renessans allomalari pedagogik qarashlarining tizimli tahlili. Tadqiqot natijasida Birinchi Renessans allomalarining pedagogik qarashlarida quyidagi umumiy tamoyillar aniqlandi:

Bilim va amaliyot uyg'unligi. Al-Forobiy ta'limotiga ko'ra, ta'lim nafaqat bilimlarni etkazish, balki ularni amaliyotda qo'llash, inson xulq-atvori va qadriyatlariga integratsiya qilish ko'nikmasini shakllantirishdir [3]. Har qanday nazariy bilim amaliyotda qo'llanilishi kerak, degan qoida barcha buyuk allomalar ijodida muhim o'rin tutgan.

Ma'naviy-axloqiy kamolotga yo'naltirilganlik. Ibn Sino ta'lim-tarbiya jarayonini yaxlit bir butunlik sifatida ko'rib, unga aqliy, jismoniy, estetik, axloqiy tarbiya hamda hunar o'rgatishni kiritgan [9, 369-b.]. Uning fikricha, tarbiyadan maqsad – aniq bilimlar, motivatsiyalar, talablar,

hayotiy rejalar va qadriyatlar asosida shaxsni shakllantirishdir [1]. Beruniy esa insonlarni o'zida yuksak axloqiy fazilatlarni tarbiyalashga chaqirib, xalqni jaholat va qashshoqlikdan faqat ilm, bilim tarqatish va mehnat orqali qutqarish mumkin, deb hisoblagan [15]. Allomalar ma'naviy-axloqiy tarbiyani aqliy kamolot bilan uzviy bog'liq holda talqin etishgan [7].

Ilmiy bilish metodologiyasi. Al-Xorazmiy pedagogik nazariyasi mustaqil, ijodiy, dindor, ezgu fazilatli, bilish ufqlarini doimiy kengaytirishga intiluvchi shaxsni shakllantirishga qaratilgan edi [2]. U va uning safdoshlari ilmiy bilimlarni, o'z ustida doimiy ishlashni va ma'naviy madaniyatni uyg'unlashtirish har tomonlama rivojlangan shaxsning kamol topishiga yordam beradi, deb hisoblaganlar. Beruniy esa bilishning empirik, kuzatuv va eksperimental metodini asoslab berdi, induksiya va deduksiya jihatida birlik, xususiylik va umumiylik tamoyilini konkretlashtirdi [8].

Ustoz-shogird munosabatlari. Birinchi Renessans allomalari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarga alohida e'tibor qaratganlar. Ibn Sino: "O'qituvchi o'z namunasi bilan o'quvchilar tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kerak", deb ta'kidlagan [9, 370-b.].

2. Pedagogik merosning zamonaviy ta'lim konsepsiyalari bilan uyg'unligi. Tadqiqot natijalari Birinchi Renessans allomalarining pedagogik qarashlari bugungi ta'limning etakchi konsepsiyalari bilan chuqur uyg'unlikka ega ekanligini ko'rsatdi:

Kompetensiyaviy yondashuv. Al-Forobiyning bilimlarni amaliyotda qo'llash g'oyasi zamonaviy kompetensiyaviy ta'limning asosiy tamoyillaridan biridir [3]. Yangi O'zbekiston sharoitida oliy ta'lim talabalari orasida kasbiy va ma'naviy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni aynan ana shu tamoyilga asoslanadi [12].

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Ibn Sinoning har bir o'quvchining moyilligi va qobiliyatini hisobga olish, osonlikdan murakkablikka qarab borish tamoyili bugungi differensial ta'lim va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bilan bevosita bog'liq [9, 369-b.].

"Ezgu shahar" konsepsiyasi. Al-Forobiyning "ezgu shahar" haqidagi ta'limoti – bu oliy maqsad sari yo'naltirilgan, axloqiy qadriyatlarga

asoslangan jamiyat modeli bo'lib, u bugungi ta'limning tarbiyaviy funksiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi [3; 4].

3. Integratsiyaning konseptual modeli va texnologik mexanizmlari. Tadqiqot davomida Birinchi Renessans pedagogik merosini zamonaviy ta'limga integratsiya qilishning uch bosqichli konseptual modeli ishlab chiqildi:

Birinchi bosqich – aksiologik-kognitiv bosqich. Bu bosqichda Birinchi Renessans allomalari asarlaridagi pedagogik g'oyalar va qadriyatlar zamonaviy o'quv dasturlari mazmuniga singdiriladi.

Ikkinchi bosqich – texnologik-innovatsion bosqich. Bu bosqichda raqamli texnologiyalar yordamida allomalar merosini interaktiv shaklda o'quvchilarga etkazish ko'zda tutiladi. Xususan, virtual muzeylar, multimedia taqdimotlari, interaktiv xaritalar va onlayn platformalar yaratish orqali o'quvchilarning tarixiy merosga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin. Masalan, maktablarda "Renessans" muzeylarini tashkil etish tajribasi shuni ko'rsatadiki, bunday yondashuv o'quvchilarning tarixiy ongini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi [14].

Uchinchi bosqich – reflektiv-amaliy bosqich. Bu bosqich o'quvchilarning olgan bilimlarini amaliyotda qo'llashi, loyiha ishlari, ilmiy tadqiqotlar va ijodiy ishlar orqali allomalar g'oyalarini hayotga tatbiq etishini nazarda tutadi. Al-Xorazmiyning ilmiy bilimlar, o'z ustida ishlash va ma'naviy madaniyat uyg'unligi haqidagi qarashlari aynan shu bosqichda amalga oshiriladi [2].

Muhokama. Olingan natijalar Birinchi Renessans allomalarining pedagogik merosi bugungi ta'lim tizimining ma'naviy negizini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Markaziy Osiyo Uyg'onish davrining o'ziga xos fenomeni gumanistik yo'naltirilganligi va ilm-fan, falsafa, tibbiyot, ma'rifatning misli ko'rilmagan darajada gullab-yashnashi bilan tavsiflangan [8]. Bu davr allomalari – al-Farg'oniy, al-Xorazmiy, al-Forobiy, Ibn Sino va boshqalar – tom ma'noda qomusiy olimlar bo'lib, ularning qiziqishlari bilimning deyarli barcha sohalarini qamrab olgan [13].

Birinchi Renessans pedagogik merosini zamonaviy ta'limga integratsiya qilishning ilmiy-nazariy ahamiyati shundaki, u ta'limning nafaqat bilim berish, balki tarbiyalash funksiyasini ham kuchaytirishga xizmat qiladi. Al-Forobiy ta'lim va tarbiyani o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqqan, bu an'ana qadimgi yunonlardagi "paydeyya" tarbiya modelidan boshlanib, o'rta asr musulmon Sharqidagi "adab" konseptida o'z ifodasini topgan [5]. Uning fikricha, har qanday ta'limning maqsadi – insonning o'z-o'zini anglashi, komillikka erishishi va demakki, baxt-saodatga etishishidir [3]. Komillikka erishgan inson nafaqat o'zi baxtli bo'ladi, balki boshqalarni ham baxtli qiladi.

Texnologik mexanizmlar jihatidan olganda, tadqiqotimiz natijalari raqamli ta'lim resurslari va interaktiv texnologiyalar tarixiy-pedagogik merosni samarali o'zlashtirish imkonini berishini ko'rsatadi. Markaziy Osiyoda ta'lim modellarini Uyg'onish davridan zamonaviy pedagogikaga transformatsiya qilish masalasi bugungi kunda ayniqsa dolzarbdir [13]. Ajdodlarimiz tomonidan yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash jarayonida qo'llanilgan, mohiyatan zamonaviy ta'lim dasturiga transformatsiya qilinishi foydali bo'lgan ta'lim modellarini qayta ko'rib chiqish zarurati mavjud.

Shu bilan birga, Birinchi Renessans allomalari qarashlarining universalligi va zamondan tashqariligi ularning g'oyalarini qadimgi yunonlar, fransuz ma'rifatparvarlari, nemis klassik falsafasi vakillari va XX asrning turli postklassik oqimlari g'oyalari bilan qiyoslash va tahlil qilish orqali yaqqol namoyon bo'ladi [5]. Al-Forobiy g'oyalari zamonaviylik ruhiga hamohang bo'lib, amaliy ahamiyatga ega va ularga innovatsion tatbiq topa oladiganlar uchun katta imkoniyatlar ochadi [4].

Xulosa. Tadqiqot natijalari Birinchi Renessans allomalarining pedagogik merosi zamonaviy ta'lim tizimining ma'naviy poydevorini mustahkamlashda ulkan salohiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Allomalarning bilim va amaliyot uyg'unligi, ma'naviy-axloqiy kamolot, ilmiy bilish metodologiyasi va ustoz-shogird munosabatlari haqidagi qarashlari bugungi kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va raqamli pedagogika bilan chuqur uyg'unlikka ega.

Taklif etilayotgan uch bosqichli konseptual model – aksiologik-kognitiv, texnologik-innovatsion va reflektiv-amaliy bosqichlar – Birinchi Renessans pedagogik merosini zamonaviy ta’limga bosqichma-bosqich integratsiya qilish imkonini beradi. Ushbu model ta’lim jarayonida milliy qadriyatlar va umuminsoniy ideallarning uyg‘unligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu modelning amaliy samaradorligini eksperimental tekshirishga, shuningdek, sun’iy intellekt va virtual reallik texnologiyalarining integratsiya jarayonidagi imkoniyatlarini o‘rganishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdukarimova G.B. Filosofskie vzglyady Abu Ali ibn Sino na obrazovanie // CyberLeninka. – Tashkent, 2023.
2. Aminov T.M., Nurixanova N.K., Axmadullin V.A. Al-Khwarizmi is an outstanding representative of oriental pedagogy // Perspektivy nauki i obrazovaniya. – Scopus.
3. Imanbayeva Zh., Edelbay S., Kenzhegulov N. Filosofsko-pedagogicheskoe uchenie al-Farabi // Vestnik KazNU. – 2023. – №2 (84).
4. Suleymenov P.M. Znachimost obrazovaniya i obucheniya po vzglyadam al-Farabi // Vestnik KazNU. – 2020.
5. Didikin A.B., Shumilova E.E. Obrazovanie kak sposob formirovaniya eticheskix dobrodeteley: filosofiya al-Farabi i klassicheskaya traditsiya // CyberLeninka.
6. Fayzullaeva Z.B. Znachenie vzglyadov Aristotelya i Ibn Siny o chelovecheskom razume dlya sovremennoy pedagogicheskoy nauki // Uchyonye zapiski. – 2022. – №4 (73).
7. Madaminov A.A. Moralno-nravstvennoe formirovanie cheloveka v traktatax uchyonykh Farabi i Beruni // CyberLeninka.
8. Mikirtichan G.L., Soloveva G.V., Stanislavova I.L., Raevskaya N.Yu. Universalnyy geniyy tsentralno-aziatskogo Vozrojdeniya (k 1050-letnemu yubileyu Abu Rayxana al-Beruni) // CyberLeninka.

9. Avazova A.K. Didakticheskie prinципы Abu Ali Ibn Sino // Molodoy uchyonyy. – 2017. – №19 (153). – S. 369-371.

10. The Views of the Scholars of the Renaissance Period Based on a Special Approach to Pedagogy and Education // Open Science Publisher.

11. Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya masalalaridagi qarashlari // InLibrary.uz.

12. Xalilov R. Yangi O'zbekiston sharoitida oliy ta'lim talabalari orasida kasbiy va ma'naviy kompetensiyalarni shakllantirishning psixologik-pedagogik mexanizmlari // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025.

13. K voprosu transformatsii modeley obrazovaniya Tsentralnoy Azii: ot epoxi Vozrojdeniya v sovremennuyu pedagogiku // CyberLeninka.

14. Maktablarda "Renessans" muzeylarini tashkil etish // IDEA.uzedu.uz.

15. Pedagogicheskie idei Abu Rayxona Beruni // TopRef.ru.

TIBBIYOT XODIMLARIDA KASBIY ETIKA VA MA'NAVIY MAS'ULIYATNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Primova Hanifa Nuriddinovna

Respublika o'rta tibbiyot va farmatsevtika

xodimlari malakasini oshirish va ularni

ixtisoslashtirish markazi Navoiy

filiali bo'lim boshlig'i

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiyot xodimlarida kasbiy etika, deontologiya va ma'naviy mas'uliyatni shakllantirish masalalari keng yoritilgan. Sifatli tibbiy xizmat ko'rsatishda insonparvarlik, kasbiy madaniyat, muomala etikasi va mas'uliyatning ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, o'rta tibbiyot va farmatsevtika xodimlarining faoliyatida ma'naviy tarbiya, tibbiy deontologiya, bemor bilan muloqot

madaniyati hamda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillari asoslangan.

Kalit soʻzlar. Tibbiyot, kasbiy etika, deontologiya, maʼnaviy masʼuliyat, hamshira, shifokor, tibbiy xizmat, insonparvarlik, tibbiy madaniyat, kasbiy kompetensiya

Tibbiyot sohasida inson hayoti va salomatligi eng oliy qadriyat hisoblanadi. Shu sababli tibbiyot xodimlariga qoʻyiladigan talablar faqat kasbiy bilim va amaliy koʻnikmalar bilan cheklanmaydi, balki yuksak maʼnaviyat, insonparvarlik va kasbiy etika bilan ham belgilanadi. Chunki tibbiyot xodimi oʻz faoliyati davomida inson taqdiri, uning salomatligi va baʼzan hayoti uchun bevosita masʼul boʻladi.

Tibbiyot xodimi nafaqat kasallikni aniqlaydi yoki davolaydi, balki bemorning ruhiy holatini tushunadigan, unga ishonch va umid bagʻishlaydigan shaxs ham hisoblanadi. Bemor shifoxonaga murojaat qilganda avvalo tibbiy yordamdan tashqari insoniy munosabat, eʼtibor va ruhiy qoʻllab-quvvatlashga ehtiyoj sezadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tibbiy xizmat sifati koʻp jihatdan xodimning maʼnaviy dunyosi, axloqiy qarashlari va kasbiy masʼuliyatiga bogʻliq boʻladi.

Bemor bilan muloqot qilish madaniyati, ishonchli munosabat oʻrnatish, tibbiy sirni saqlash va masʼuliyatli qaror qabul qilish tibbiyot xodimining maʼnaviy qiyofasini namoyon etadi. Deontologiya qoidalariga rioya qilish bemorning ishonchini oshiradi va davolash samaradorligiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

Ayniqsa, oʻrta tibbiyot xodimlari — hamshiralar, akusherlar, feldsherlar va laboratoriya mutaxassislari aholi bilan bevosita muloqotda boʻlgani uchun ularning kasbiy etikasi juda muhim hisoblanadi. Chunki bemor koʻp holatlarda birinchi navbatda aynan oʻrta tibbiyot xodimi bilan uchrashadi va tibbiyot muassasasi haqidagi birinchi taassurot aynan shu munosabat orqali shakllanadi.

Bugungi kunda sogʻliqni saqlash tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar tibbiyot xodimlarining kasbiy kompetensiyalarini oshirish bilan birga, ularning maʼnaviy salohiyatini ham yuksaltirishni talab etmoqda. Shu

bois kasbiy etika va ma'naviy mas'uliyat masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy etika har qanday sohada muhim o'rin tutadi, ammo tibbiyotda uning ahamiyati yanada yuqori hisoblanadi. Chunki bu sohada qabul qilingan har bir qaror inson salomatligi va hayoti bilan bevosita bog'liqdir. Kasbiy etika — bu muayyan kasb egalarining axloqiy me'yorlari, xulq-atvor qoidalari va kasbiy munosabatlarda amal qilinishi lozim bo'lgan tamoyillar majmuasidir.

Tibbiyot xodimining kasbiy etikasi insonparvarlik, halollik, vijdonlilik, mas'uliyat, adolat, sabr-toqat va hurmat kabi tushunchalarga asoslanadi. Bu fazilatlar tibbiyot xodimining har kunlik faoliyatida namoyon bo'lishi lozim. Masalan, bemorga nisbatan befarqlik, qo'pollik yoki sovuq munosabat uning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Aksincha, samimiy munosabat, mehr-oqibat va sabr-toqat bemorning davolanishga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Tibbiyot sohasida deontologiya tushunchasi ham alohida ahamiyatga ega. Deontologiya — bu kasbiy burch va mas'uliyat haqidagi ta'limot bo'lib, tibbiyot sohasida u shifokor va bemor, hamshira va bemor, shuningdek tibbiyot xodimlari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Tibbiy deontologiyaaning asosiy maqsadi bemor manfaatini birinchi o'ringa qo'yishdan iborat.

Bemorga to'g'ri va ehtiyotkor munosabatda bo'lish, uning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, tibbiy sirni saqlash va kasbiy mas'uliyatni chuqur his qilish deontologiyaaning muhim jihatlaridir. Agar tibbiyot xodimi bemor bilan muloqotda ehtiyotsizlikka yo'l qo'ysa, bu nafaqat ishonchning yo'qolishiga, balki davolash jarayonining samarasiz bo'lishiga ham sabab bo'lishi mumkin.

Tibbiy deontologiya faqat bemor bilan munosabatda emas, balki jamoadagi hamkasblar bilan munosabatlarda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tibbiyot muassasasida o'zaro hurmat, hamkorlik va ishonch muhiti shakllansa, bu umumiy xizmat sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Jamoadagi nosog'lom muhit esa stress, tushunmovchilik va xizmat samaradorligining pasayishiga olib keladi.

Bemor bilan muloqot madaniyati tibbiyot xodimining kasbiy etikasida eng muhim o‘rinlardan birini egallaydi. Bemor faqat jismoniy og‘riq emas, balki ruhiy qo‘rquv, xavotir va tushkunlik holatida ham bo‘lishi mumkin. Shuning uchun tibbiyot xodimi bemorni diqqat bilan tinglashi, uning shikoyatlariga jiddiy munosabat bildirishi va vaziyatni tushunarli tarzda izohlab berishi lozim.

Ayniqsa, og‘ir bemorlar, keksa insonlar, bolalar va homilador ayollar bilan ishlashda sabr-toqat va muloyimlik juda muhim hisoblanadi. Ba‘zan bir og‘iz yaxshi so‘z yoki mehr bilan aytilgan oddiy tushuntirish ham bemorning ruhiy holatini yaxshilashi mumkin. Shu bois tibbiyot xodimi nafaqat davolovchi, balki ma‘naviy tayanch ham bo‘lishi kerak.

Ma‘naviy mas‘uliyat tibbiyot sohasida eng muhim tushunchalardan biri hisoblanadi. Chunki bu sohada har bir qaror inson taqdiri bilan bog‘liq. Tibbiyot xodimi o‘z faoliyati orqali inson hayotiga ta‘sir ko‘rsatishini chuqur anglashi lozim. Bu esa katta mas‘uliyat, vijdon va insoniy burchni talab qiladi.

Shoshilinch tibbiy yordam ko‘rsatish, og‘ir bemorlar bilan ishlash, tibbiy xatolarning oldini olish va bemor huquqlarini himoya qilish kabi holatlarda ma‘naviy mas‘uliyat yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Tibbiyot xodimi har qanday vaziyatda ham inson manfaatini birinchi o‘ringa qo‘yishi lozim.

Insonparvarlik tibbiyot kasbining asosiy ustuni hisoblanadi. Bemorga faqat kasallik nuqtai nazaridan emas, balki inson sifatida munosabatda bo‘lish, uning og‘rig‘ini tushunish va mehr bilan yordam berish tibbiyotning haqiqiy mohiyatidir. Shu ma‘noda, tibbiyot faqat kasb emas, balki yuksak insoniy burch hisoblanadi.

Yaponiya tajribasi tibbiyot xodimlarida kasbiy etika va muloqot madaniyatini shakllantirishda o‘rnak bo‘ladigan muhim namuna hisoblanadi. Men Yaponiya davlatida malaka oshirish jarayonida bo‘lganimda, ayniqsa reabilitatsiya markazlarida faoliyat yuritayotgan hamshiralarning bemorlarga bo‘lgan munosabati, muomala madaniyati va kasbiy mas‘uliyatiga alohida e‘tibor qaratdim.

U erda har bir bemorga nafaqat tibbiy xizmat ko'rsatish, balki uni ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, hurmat bilan munosabatda bo'lish va uning shaxsiy qadr-qimmatini saqlash ustuvor vazifa sifatida qaralishi menda katta taassurot qoldirdi. Yaponiya tibbiyot tizimida o'rta tibbiyot xodimlari, xususan hamshiralar bemor bilan muloqotda juda yuqori darajadagi sabr-toqat, xushmuomalalik va mas'uliyatni namoyon etadilar. Ular bemorning har bir murojaatiga e'tibor bilan yondashadi, hatto kichik ehtiyojlariga ham befarq qaramaydi. Bemor bilan muloqotda ovoz ohangi, yuz ifodasi, tanani tutish madaniyati va hurmatli murojaat shakllariga qat'iy amal qilinishi tibbiy deontologiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. Ayniqsa, reabilitatsiya markazlarida bemorlarning aksariyati uzoq muddatli parvarishga muhtoj bo'lgani sababli, hamshiraning ma'naviy qo'llab-quvvatlashi davolash jarayonining muhim qismiga aylangan.

Bemorga "siz tezroq sog'ayib ketasiz", "biz siz bilan birgamiz" kabi oddiy, ammo samimiy so'zlar orqali ishonch berish amaliyoti keng qo'llaniladi. Bu esa bemorning psixologik holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, tiklanish jarayonini tezlashtiradi. Yaponiya tajribasidan kelib chiqib aytish mumkinki, tibbiyotda muvaffaqiyat faqat zamonaviy texnologiya yoki yuqori malakali mutaxassis bilan emas, balki insonga bo'lgan munosabat, muloqot madaniyati va mehr-oqibat bilan ham belgilanadi. Shuning uchun reabilitatsiya markazlaridagi hamshiralarning bemorlarga bo'lgan munosabati va muloqot uslubini milliy tibbiyot amaliyotiga keng tadbiq qilish maqsadga muvofiq deb hisoblayman. Bu nafaqat tibbiy xizmat sifatini oshiradi, balki bemorlar va ularning yaqinlarida tibbiyot tizimiga nisbatan ishonchni ham mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, tibbiyot xodimlarida kasbiy etika va ma'naviy mas'uliyatni shakllantirish sog'liqni saqlash tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki tibbiy xizmat sifati faqat zamonaviy uskunalar yoki kasbiy bilim bilan emas, balki insonparvarlik, halollik, sabr-toqat va mas'uliyat bilan ham belgilanadi.

Tibbiy deontologiya, bemor bilan muloqot madaniyati, kasbiy burchga sadoqat va ma'naviy barqarorlik har bir tibbiyot xodimining asosiy fazilati bo'lishi lozim. Ayniqsa, o'rta tibbiyot va farmatsevtika xodimlarining aholi

bilan bevosita muloqotda bo‘lishi ularning kasbiy etikasini yanada muhim qiladi.

Yuksak ma’naviyatga ega, kasbiy etikaga sodiq va mas’uliyatli tibbiyot xodimi — sifatli tibbiy xizmat, aholi salomatligi va sog‘lom jamiyatning mustahkam kafolatidir.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida”gi Qonuni.– Toshkent, 1996.
2. Mirziyoyev SH.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
3. Irgashev Sh.B. Valeologiya.-Toshkent, 2023
4. Zokirova L.O‘, To‘xtamatova D.O‘, Mirzaboyeva S.A. Hamshiralik ishi asoslari-Toshkent-2012.
5. Zakirova N.I, Ubaydullayeva S.A. Birlamchi tizimda onalar va bolalar bilan ishlash bo‘yicha potranaj hamshiralar ishini tashkil etish. Toshkent-2020.
6. Tibbiy deontologiya va kasbiy etika bo‘yicha respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2023.

MA'NAVIY TARBIYA MODELINI ISHLAB CHIQISHDA ABU ISO TERMIZIY MEROSINING ROLI

Ochilova Komila Jamolovna

*Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi,
Bahouddin Naqshband ilmiy-tadqiqot markazi
yetakchi ilmiy xodimi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston yoshlari uchun ma'naviy tarbiya modelini shakllantirishda Abu Iso Termiziy ilmiy-ma'naviy merosining o'рни va ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda allomaning "Al-Jomi' as-sahih" va "Ash-Shamoil" asarlarida ilgari surilgan axloqiy, ijtimoiy va tarbiyaviy g'oyalar tahlil qilinib, ularning zamonaviy yoshlar tarbiyasidagi amaliy ahamiyati ochib berilgan. Maqolada ota-onaga hurmat, go'zal odob, insoniylik, saxovat, mehnatsevarlik, vaqtni qadrlash va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlarning ma'naviy tarbiya modelidagi o'рни asoslab beriladi. Shuningdek, Termiziy merosining yoshlar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va ma'naviy barkamol shaxsni shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ma'naviy tarbiya, Yangi O'zbekiston, yoshlar, Abu Iso Termiziy, "Al-Jomi' as-sahih", "Ash-Shamoil", axloqiy qadriyatlar, kasbiy kompetensiya, hadisshunoslik, ma'naviy meros.

Yangi O'zbekiston poydevorini barpo etishda yoshlarning ma'naviy kamoloti ustuvor vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda milliy qadriyatlar va muqaddas dinimizga oid an'analarning qayta tiklanishi xalqimizning ma'naviy-ma'rifiy yuksalishida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Buyuk muhaddis Abu Iso Muhammad at-Termiziyning boy ilmiy merosi yosh avlodni vatanparvarlik, ilm-fanga muhabbat va yuksak odob-axloq ruhida tarbiyalashda tayanch manba bo'lib xizmat qiladi.

Ilmga intilish va fidoyilik namunasi Imom Termiziy hayoti va faoliyati bugungi yoshlar uchun ilm yo'lidagi matonat timsolidir. U yoshligidanoq o'ta ziyrakligi, yodlash qobiliyatining kuchliligi va noyob

iste'dodi bilan tengdoshlaridan ajralib turgan. Alloma 26 yoshidan boshlab Iroq, Isfahon, Xuroson, Makka va Madina kabi ilm markazlariga uzoq yillik safarlar qilib, yuzdan ortiq ustozlardan ta'lim oldi. Uning "ilm yo'lida har qanday qiyinchilikka bardosh berishi" va hatto umrining oxirida ko'zi ojiz bo'lib qolganiga qaramay ijodni to'xtatmagani yoshlar uchun vaqtning qadriga etish va maqsad sari intilishda buyuk ibratdir[3].

Abu Iso Termiziyning "Al-Jomi' as-sahih" va "Ash-Shamoil" asarlari nafaqat diniy manba, balki chuqur ijtimoiy-axloqiy tarbiya maktabi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ushbu asarlarda jamiyat hayotini tartibga soluvchi, insoniy munosabatlarni yuksaltiruvchi hamda yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalovchi ko'plab hadislar jamlangan. Shu jihatdan, Termiziy merosi bugungi Yangi O'zbekiston sharoitida ma'naviy tarbiya modelining muhim nazariy asoslaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Avvalo, mazkur asarlarda ota-onaga hurmat masalasi alohida o'rin tutadi. Hadislarda ota-onaga yaxshilik qilish, ularning roziligini olish va ayniqsa onaning jamiyat hamda oiladagi yuksak maqomi ta'kidlanadi. Onaning duosi mustajoblighi, uning farzand tarbiyasidagi beqiyos o'rni yoshlar ongida chuqur hurmat va ehtirom tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa zamonaviy ma'naviy tarbiya modelida oilaviy qadriyatlarning markaziy o'rin egallashini asoslaydi. Shuningdek, Termiziy hadislarida go'zal odob inson kamolotining asosiy mezon sifatida talqin etiladi. "Hech bir ota farzandiga go'zal odobdan afzal narsani bera olmaydi" mazmunidagi hadis ma'naviy tarbiyaning asosiy tamoyilini belgilaydi[1]. Ya'ni, bilim va kasbiy ko'nikmalar bilan bir qatorda, axloqiy poklik va odob-axloq madaniyati ham shaxs shakllanishining ajralmas qismidir. Bu yondashuv zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv bilan uyg'unlashadi.

Insoniylik va saxovat tushunchalari ham Termiziy merosining muhim yo'nalishlaridan biridir. Hadislarda mehmonni hurmat qilish, muhtojlarga yordam berish, salom berishni keng yoyish, boshqalarga yaxshilik tilash kabi fazilatlar targ'ib etiladi. Bu qadriyatlar jamiyatda ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlashga, yoshlar orasida esa empatiya va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, asarlarda

foydasiz ishlardan tiyilish, vaqtni samarali tashkil etish g'oyasi ham ilgari suriladi. Zamonaviy davrda, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar va turli befoyda mashg'ulotlar ko'paygan bir sharoitda, "befoyda narsalarni tark qilish kishi islomining chiroyligidandir" mazmunidagi hadis nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etadi[2]. Bu g'oya yoshlarni o'z vaqtini to'g'ri boshqarishga, maqsadli faoliyat yuritishga va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga undaydi.

Ma'naviy tarbiya modelining amaliy ahamiyati Imom Termiziy merosi yoshlarni halol, adolatli, diyonatli, pokiza va mehnatsevar bo'lib etishishiga xizmat qiladi. Uning asarlari faqat diniy bilimlar bilan cheklanib qolmay, tarix, mantiq, huquqshunoslik va tabobat kabi dunyoviy ilmlarga ham boydir. Bu esa yoshlarda ham diniy, ham dunyoviy bilimlarni uyg'unlashtirgan holda shakllantirishga yordam beradi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan tashkil etilgan Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ushbu merosni xalqqa, ayniqsa yoshlarga etkazishda muhim platforma bo'lmoqda[7]. Demak, Termiziyning hayot yo'li yoshlarni o'zligini anglashga, milliy g'ururni shakllantirishga va umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlashga o'rgatadi. Uning merosi yoshlarni halol, mehnatsevar va diyonatli bo'lib etishishlarida eng samarali ma'naviy vositadir.

"Ash-Shamoil" asaridagi axloqiy fazilatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati

Imom Termiziyning "Ash-Shamoil an-Nabaviyya" asari nafaqat tarixiy manba, balki yoshlar uchun yuksak axloqiy mezonlar majmuasidir. Ushbu asar 56 bob va 408 ta hadisni o'z ichiga olib, unda Payg'ambarimizning (s.a.v.) nafaqat tashqi qiyofalari, balki go'zal axloqiy fazilatlar ham batafsil bayon etilgan[8].

Asarning tarbiyaviy ahamiyati uning ikkinchi qismida keltirilgan ichki dunyo va axloqiy sifatlar bilan bevosita bog'liqdir. Unda yoshlar uchun o'rnak bo'ladigan quyidagi fazilatlar yoritilgan:

1) Kamtarinlik va tenglik: Payg'ambarimizning (s.a.v.) muomalada kattayu kichik, boyu kambag'al, erkak va ayolni ajratmasdan, barchaga bir xil muomalada bo'lganlari bayon etiladi.

2) Kechirimli bo'lish: Agar biror kishi xato qilib uzr so'rasa, u zotning gunohlarni kechirishlari yoshlarda bag'rikenglikni shakllantirishda muhim misoldir.

3) Oilaga yordam va mas'uliyat: Ro'zg'or va oila yumushlarida ayollariga astoydil ko'maklashishlari, kiyimlarini o'zlari yamab olishlari kabi odatlar yoshlarni mehnatsevarlikka o'rgatadi.

4) Samimiylik va ochiqko'ngillik: Yo'lda uchragan barcha kishilarga birinchi bo'lib salom berishlari va samimiy hol-ahvol so'rashlari ijtimoiy munosabatlarda odob-axloqning eng go'zal namunasidir[8].

Alloma Ali ibn Sulton al-Haraviy al-Qoriy ta'kidlaganidek, ushbu asarni mutolaa qilgan har bir kishi go'yo janob Payg'ambarimizni ko'rgandek va u zotning go'zal fazilatlaridan bahramand bo'lgandek bo'ladi. Binobarin, "Ash-Shamoil"da keltirilgan hadislar bugungi yoshlarni halol, adolatli, diyonatli va rahm-shafqatli bo'lib etishishlariga xizmat qiladi.

Imom Termiziyning hadislarida ilgari surilgan go'zal odob tushunchasi yoshlar tarbiyasida mukammal ma'naviy-axloqiy model bo'lib xizmat qiladi. **Bu modelning asosi quyidagi muhim jihatlar bilan belgilanadi:**

Allomaning "Sunan" asarida keltirilgan "(Hech bir) ota farzandiga go'zal odobdan afzal narsani bera olmaydi" degan hadisi tarbiya modelining bosh mezoni hisoblanadi. Bu yoshlikdan axloqiy fazilatlarni shakllantirish har qanday moddiy boylikdan ustun ekanini anglatadi.

Hadislarda "Sizlarning yaxshilaringiz – xulqlari yaxshi bo'lganlaringizdir" deb ta'kidlanadi. Bu model yoshlarni jamiyatda faqat bilimli emas, balki yuksak odobli shaxs sifatida o'z o'rnini topishga yo'naltiradi.

Termiziy merosi yoshlarga kundalik hayotda rioya qilinishi kerak bo'lgan aniq qoidalarni taqdim etadi:

1. Nutq odobi: Yaxshi gap aytish yoki jim turish;
2. Ijtimoiy mas'uliyat: Mehmonga hurmat, qo'ni-qo'shnilariga yaxshilik qilish va salomni yoyish;

3. Kattalarga ehtirom: Yosh yigit kekxa kishini yoshi ulug‘ligi uchun hurmat qilsa, kelajakda uning o‘zi ham shunday hurmatga loyiq topilishi ta’kidlanadi.

Termiziy asarlari yoshlarda ota-onaga, ayollarga nisbatan hurmat, halollik, adolat, pokiza hayot va mehnatsevarlik kabi umuminsoniy fazilatlarni shakllantiradi. Bu asarda keltirilgan Payg‘ambarimizning (s.a.v.) kamtarligi, kechirimliligi, oila yumushlaridagi ko‘magi va samimiyligi yoshlar uchun hayotiy andoza hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, Termiziyning odob haqidagi hadislar yoshlarni nafaqat diniy, balki tarix, mantiq va huquqiy jihatdan etuk, ma’naviy pok va vatanparvar shaxs qilib tarbiyalashda tugallangan model bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy. Jomi’ as-sunan: saylanma hadislar / tarj. va izohlar mualliflari: H. Aminov, M. Ismoilov, B. Abdullaev. – Toshkent: “Movarounnahr”, 2017.
2. Kenjabek, M. Termiz tazkirasi. Buyuk termiziylar. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ençiklopediyasi, 2017.
3. Uvatov, U. Ikki buyuk donishmand (Abu Iso at-Termiziy, Al-Hakim at-Termiziy). – Toshkent: “Sharq”, 2005.
4. Uvatov, U. Imom Termiziy [Matn]: ma’naviy-ma’rifiy risola / U. Uvatov, O. Jo‘raev; mas’ul muharrir U. Uvatov. – Toshkent: “Shamsuddinxon Boboxonov” NMIU, 2021. – 104 b.
5. Uvatov, U. Abu Iso at-Termiziy [Elektron resurs] // ziyouz.uz: Ziyo istagan qalblar portali. – 2013. – 26 oktyabr (murojaat sanasi: 26.04.2026).
6. Cho‘tmatov, J. Imom Abu Iso Termiziy hayoti va ijodi sahifalari. – Toshkent: O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi nashriyot-matbaa birlashmasi, 2019.
7. A‘zamov, B. Hakim Termiziyning hadis ilmida tutgan o‘rni va bu sohaga oid asarlari tahlili [Elektron resurs] // bukhari.uz. – 2024. – 17 iyul (murojaat sanasi: 26.04.2026).

8. Abu Iso Muhammad at-Termiziy: uslubiy qo'llanma / tuzuvchi K. Yo'ldoshova. – Jarqo'rg'on: Jarqo'rg'on tuman Axborot-kutubxona markazi, 2024.
9. Abu Iso Muhammad at-Termiziy [Elektron resurs] // oyina.uz. – 2021. – 13 oktyabr (murojaat sanasi: 26.04.2026).

XOTIN-QIZLAR JINOYATCHILIGI POFILAKTIKASI MUAMMOLARI

Bazarova Muslima Maxmudovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,

O'zbekiston tarixi kafedrası,

katta o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida xotin-qizlar orasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning holati, dinamikasi, hududiy va ijtimoiy xususiyatlari hamda oldini olish muammolari ilmiy tahlil qilinadi. Ayollar jinoyatchiligining erkaklar jinoyatchiligidan farqli jihatlari, asosiy sabablari (oilaviy mojarolar, iqtisodiy qiyinchiliklar, bandlik muammosi, ma'naviy-ma'rifiy etishmovchilik va boshqalar) ochib berilgan. Respublika bo'yicha 1990 – 2025-yillarda ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning statistik ko'rsatkichlari tahlil etilib, jinoyatni profilaktika qilishning ilmiy asoslangan choralari, jumladan, oila va ta'lim muhitida tarbiyaviy ishlar, ayollar bandligini ta'minlash, jazoni ijro etish muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy va kasbiy ta'lim dasturlarini kuchaytirish taklif etiladi. Tadqiqot ayollar jinoyatchiligining oldini olishda ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va ma'naviy omillarni kompleks hisobga olgan holda samarali siyosatni ishlab chiqish zarurligini asoslaydi.

Kalit soʻzlar: davlat siyosati, arxiv, xotin-qizlar jinoyatchiligi, jinoyatchilik profilaktikasi, sabab va omillar, hududiy xususiyatlar, maʼnaviy-maʼrifiy tarbiya, bandlik, JIEM, residiv.

Ayol jamiyatda mehr-oqibat mezonini boʻlib, u onalar, opa-singillar va rafiqalar qiyofasida namoyon boʻladi. Ammo, afsuski, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni ortib borayotgani, ayollar jinoyatchiligi orasida oddiy oʻgʻirlikdan tortib qotillik kabi mudhish holatlarning uchrayotgani ijtimoiy barqarorlikka rahna solmoqda, ayollarning oila va jamiyatdagi mavqeiga putur etkazmoqda. Ayollar jinoyati muhim ijtimoiy muammo boʻlib, uning oqibati jamiyat uchun salbiy oqibatlarga olib keladi. Maʼlumki, xotin-qizlar jinoyatchiligi oʻzining ijtimoiy belgilangan xususiyatlari bilan farq qiladi. Bu xususiyatlar jamiyatda sodir boʻlayotgan tarixiy, geografik-siyosiy, iqtisodiy-huquqiy, demografik va boshqa oʻzgarishlar bilan bevosita bogʻliq boʻlib, ayollar hayotiy faoliyatining mikroijtimoiy muhitida oʻzining yorqin ifodasini topadi. Mikroijtimoiy muhit ayollar hayot faoliyatining turli bosqichlarida yosh, mehnat faoliyati, moddiy ahvol, oilaviy munosabatlar holatidan kelib chiqib, turlicha taʼsir koʻrsatadi [1]. Eng avvalo, oilaviy muhitda bolalar tarbiyasiga katta salbiy taʼsir koʻrsatadi.

Tadqiqot tahlilidan kelib chiqib, erkaklar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlardan, ayollar jinoyatchiligi quyidagilardan farq qilishini koʻrish mumkin:

- ayollar tomonidan sodir etiladigan gʻarazli jinoyatlar, asosan, eriga, farzandlariga va yaqin qarindoshlariga nisbatan sodir etiladi;
- xotin-qizlarning oilaviy mojarolar va ehtiyojlarini qondirish zaruratidan kelib chiqadi;
- aksariyat ayollar jinoyati alkogolizm taʼsirida yoki psixotrop moddalarni isteʼmol qilganda sodir boʻladi;
- ayollar uyushgan jinoyatchiligi kam kuzatiladi;
- jinoyatlar ularning ijtimoiy (oilaviy sharoiti) hayotidagi oʻzgarishlar bilan bogʻliq;

- ayolga nisbatan haqorat, yolg'on va'da berish, tazyiq o'tkazish, zo'ravonlik natijasida jinoyat sodir etiladi;

- og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar oilaviy mojarolar natijasida vujudga keladi [2].

Ayollar orasida boshqa shaxslarning mulkiga qarshi jinoyatlar (o'g'irlik, firibgarlik, tovlamachilik, talonchilik va bosqinchilik), iqtisodiy asoslarga qarshi jinoyatlar, axloq-odob qoidalariga zid jinoyatlar, giyohvand moddalar bilan bog'liq jinoyatlar va qasddan og'ir tan jarohati etkazish kabi jinoyatlar sodir etiladi.

O'zbekistonda jinoyatchilikning umumiy darajasi 1990-yillarda past bo'lgan bo'lsa-da, 2000-yillardan boshlab oshgan, shu jumladan ayollar o'rtasida. Masalan, ma'lumotlarga ko'ra, 1990-yillar boshida respublikada sodir etilgan jami jinoyanlarning 10%i xotin-qizlar jinoyatlariga to'g'ri kelgan bo'lsa, 1997-yilda bu ko'rsatkich 11,5%ni [3], 2000-yillarga kelib esa, 12,5%ni [4] tashkil etgan. Ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilga kelib xotin-qizlar o'rtasida sodir etilgan jami jinoyatlar soni 7794 [5]tani tashkil etgan.

Respublikada ayollar tomonidan 2010 – 2024-yillarda sodir etilgan jami jinoyatlar hududlar kesimida o'rganilganda, jinoyat sodir etgan ayollarning eng katta ulushi Toshkent shahri, Farg'ona hamda Toshkent viloyatlariga to'g'ri kelishi aniqlandi. Statistik ma'lumotlariga ko'ra, mazkur hududlarda ayollar jinoyatchiligining o'rtacha ko'rsatkichi quyidagicha: Toshkent shahri – 15,9 %, Farg'ona viloyati – 14,4 %, Toshkent viloyati – 12,0 %. Toshkent shahrida yillar kesimida eng yuqori ko'rsatkich 2010- (22,6%) va 2011-yillarda (20,8%); Farg'ona viloyatida 2015- (16,1%) va 2020-yillarda (18,5%); Toshkent viloyatida 2013- (13,8%) va 2014-yillarda (13,8%) kuzatilgan. Ayollar jinoyatchiligi ko'rsatkichning eng past darajasi Jizzax, Navoiy va Xorazm viloyatlari hududlariga to'g'ri keladi. Bu hududlardagi o'rtacha ko'rsatkich Jizzax viloyatida – 2,9 %, Navoiy viloyatida – 3,01 % va Xorazm viloyatida – 2,9 % ni tashkil etadi. Mazkur viloyatlardagi eng past ko'rsatkich Jizzax viloyatida 2012- (2,3%) va 2017-yillar(2,4%)da, Navoiy viloyatida 2012- (2,1%) va 2013-yillar(2,1%)da, Xorazm viloyatida 2011- (2,6%) hamda 2021-yillar(2,4%)da kuzatilgan [6].

Yuqoridagi statistik ma'lumotlarni tahlil qilib, ayollar jinoyatchiligi 2000-yillarning boshlariga nisbatan sezilarli darajada oshganini ta'kidlash mumkin, bu esa ayollar jinoyatchiligiga qarshi kurashish, shuningdek, uning oldini olish sohasida muammolar mavjudligidan dalolat beradi. Shuning uchun ham xotin-qizlar jinoyatchiligining oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqishda uning hududiy xususiyatlarini ham e'tiborga olgan holda prognoz qilish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu ayollar o'rtasida jinoyatni profilaktika qilishning ob'yektivligi darajasini yanada oshiradi. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, ayollar tomonidan shahar va qishliqda sodir etilgan jinoyat turlarida farq mavjud. Shaharlarga xos jinoyatlar: o'g'rilik, firibgarlik, xaridor yoki buyurtmachilarni aldash, o'zlashtirish, badanga shikast etkazish hisoblansa, qishloq joylarda: taqialqngan ekinlarni etishtirish ko'proq uchraydi. Xotin-qizlar jinoyatchiligining yana bir o'ziga xos jihati, o'ta xavfli residivist deb topilgan ayollar sonining kamligidir[7]. Biroq, o'g'rilik, firibgarlik kabi jinoyatlarning residivi ko'p, qasddan badanga shikast etkazish, qasddan odam o'ldirish kabi jinoyatlarning residivi esa bir muncha kam [8]. O'rganishlar natijasida ayollar o'rtasida jinoyatchilikning rivojlanishida so'nggi yillarda ko'zga tashlangan tashvishli tendensiyalar jamiyat ma'naviy-psixologik muhitiga, ijtimoiy institutlarga, ayniqsa, oilaviy munosabatlarda ayollar jinoiy xulq-atvorining salbiy ta'siri ortib borayotganini ko'rish mumkin. Ichki ishlar organliri xodimlari ushbu muammoni oldini olishda, ommaviy madaniyatning salbiy ta'siri hamda yosh qizlarning salbiy ma'naviy-ruhiy omillardan himoya qilinishi borasida maktab, kollej, oliy o'quv yurtlarida yosh qizlarning ota-onalari, vasiylari, xotin-qizlar qo'mitasi va boshqa zarur tashkilotlar bilan hamkorlikdagi targ'ibot ishlarini jadallashtirish, yosh qizlarning sodir etgan salbiy xarakatlari uchun ularga ma'sul bo'lgan shaxs(ota-ona, vasiylar)larning javobgarlikka tortilishi masalasini keng tadbiiq etish maqsadga muvofiqdir.

Bu borada ta'kidlash joizki, jazo o'tayotgan ayollarning ma'naviy axloqiy holati masalasiga alohida e'tibor qaratish, ularni jazolash emas, balki tarbiyalash orqali ma'naviy-ruhiy holatini jamiyatdagi muhitga moslashtirish dolzarb muammodir. Ma'lumki, ma'naviy etuk va ma'rifatli

ZJV5401

ayollar tomonidan kamdan kam holatda jinoyat sodir etilishi kuzatiladi. Shunday ekan, xotin-qizlarning ma'naviy saviyasi va bilim darajasini o'stirishning uzluksizligini ta'minlash, ijobiy natijaga erishgan ayollarni rag'batlantirish, hattoki, jazoni ijro etish muassasalarida ham ularni qo'llab-quvvatlash lozim. Misol tariqasida Braziliyada jazoni ijro etish muassasalarida jazo o'tayotgan mahkumalar bir dona kitobni to'liq o'qib chiqqanda ularning jazo muddati to'rt sutkaga qisqartiriladi. Bu kabi tajriba O'zbekistonda ham tatbiq etilishi kutilmoqda. Xususan, 2025-yil 13-fevral kuni Oliy Majlis Senati o'ninchi yalpi majlisda "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi qonunni ma'qulladi. Unga ko'ra, mahkumlar Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi tomonidan tasdiqlangan, mahkumlarda to'g'ri ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan adabiyotlar ro'yxatidagi kitoblarni o'qisa va ushbu kitoblarni o'qiganligi fakti imtixon orqali tasdiqlangan taqdirda jazoni o'tash muddati har bir o'qilgan kitob uchun uch kunga, biroq bir yilda ko'pi bilan o'ttiz kungacha komissiyaning xulosasiga asosan sud tomonidan qisqartirilishi mumkinligi belgilanmoqda [9].

2026-yilda 2589 nafar JIEMda jazo muddatini o'tyotgan ayollarning 1239 nafari o'rta ma'lumotli bo'lib, ulardan 443 nafari oliy ta'lim muassasalarida o'qish istagini bildirgan. Bunday xotin-qizlar bilan manzilli ishlash bo'yicha "Yangi hayot" dasturi ishga tushirilib, mazkur dastur doirasida Ichki ishlar vazirligi Kasbiy ta'lim agentligi va Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi bilan birgalikda jazoni o'tayotgan ayollarni 3 – 6 oylik kasb dasturlari bo'yicha o'qitib, sertifikat beradi. Shuningdek, mahkumalarga o'sha ernaing o'zida imtihon topshirib, oliygohlarga kirish va masofaviy o'qish imkoniyatini yaratiladi, kontrakt bo'yicha o'qishga qabul qilinganlarga jazoni o'tab, ishga joylashganidan keyin qaytarish sharti bilan foizsiz ssuda ajratiladi [10].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, xotin-qizlar jinoyatchiligining asosiy sabablaridan biri xotin-qizlar bandligi muammosidir. Ushbu muammoni hal etishda har bir hududning ishlab chiqarish ixtisosligidan kelib chiqib ayollarni sifatli va qisqa muddatda kasbga tayyorlash, ularni hududiy ish

bilan ta'minlash yuzasidan samarali dasturlarni ishlab chiqish, ko'zlangan natijaga erishgan dasturlarni rag'batlantirish choralarini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, ayollar o'rtasida jinoyatchilik muammolarini ilmiy o'rganish darajasining pastligi ham xotin-qizlar jinoyatining oldini olish ishlarini tashkil etishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayollar jinoyatining sababi ijtimoiy-iqtisodiydan tortib, ayollarning o'zlarining individual va sifat xususiyatlarigacha bo'lgan ko'plab omillardir. Bu sabablarni bartaraf etish nafaqat ayollar jinoyatchiligiga, balki umuman jinoyatchilikka qarshi kurashishning samarali chorasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Jinoyat sabablarini bartaraf etish jinoyat sodir etilgan sharoitlarga ta'sir qilish orqali amalga oshiriladi. Shunday ekan, ayollar jinoyatchiligining oldini olishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Muxtorov J.S. Jinoyatlarning oldini olishda ma'muriy nazoratning ahamiyati // Huquqshunoslik istiqbollari: Ilmiy maqolalar to'plami. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. –B. 97.
2. Mirshaeva K.O. The Concept of Female crime and its features. Journal of Law Research. 2022, 7 vol., issue 2, pp. 72-80 <https://tadqiqot.uz/index.php/law/article/view/4158/3947>
3. O'zR Prokuraturasi tahlil guruhining ma'lumotlari. Toshkent, 1998.
4. Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligi va ularning oldini olish muammolari. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2009. –B. 3.
5. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_889.pdf
6. <https://gender.stat.uz/uz/asosiy-ko-rsatkichlar/jinoyatchilik>
7. Golodnyuk M.N. Kriminologicheskaya xarakteristika jenuin-requdivistok. II. Pravo Vestnik SGU, 1974. №6. S. 28.
8. Abdurasulova Q. Ayollar jinoyatchiligi haqida. // "O'zbekistonda oila, davlat va jamiyat qurilishida ayollarning roli va gender muammolari" ilmiy-amaliy konferenqiya materiallari. Toshkent, 1999. –B. 57

9. Senat 1 ta kitob o'qigan mahkumning jazo muddatini 3 kunga qisqartirish haqidagi qonunni ma'qulladi //

<https://www.gazeta.uz/uz/2025/09/04/book/> (murojaat sanasi: 29.12.2025.)

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanalli marosimidagi nutqi (2026.03.06.). <https://president.uz/oz/lists/view/9002>

HARBIYLARNING MA'NAVIY TARBIYA VA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOIIY HIMOYANING AHAMIYATI

Hashimova Gulsina Ismoyilovna

Milliy g'oya kafedrasi dotsenti,

Nurmuhammadov Elmurod Bobomurod o'g'li

Milliy g'oya yo'nalishi 2-kurs talabasi,

Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada harbiy ijtimoiy ishning mohiyati, harbiy xizmatchilarni tarbiyalashda ijtimoiy himoyaning roli haqida fikrlar bildirilgan. O'zbekiston Qurolli Kuchlari shaxsiy tarkibi milliy-ma'naviy qadriyatlar, shu jumladan, harbiy ijtimoiy ishning o'rni muhim ekanligini anglab etishi, uni ilmiy nuqtai nazariyadan o'rganish dolzarb ekanligi haqidagi ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: harbiy madaniyat, harbiy ijtimoiy ish, milliy armiya, harbiy an'ana, insonparvarlik, shaxsiy tarkib, ijtimoiy sharoit, ijtimoiy himoya.

Jahonda global miqyosda shiddatli o'zgarishlar yuz berayotgan, xalqaro maydonda kuchlarning yangi nisbati shakllanayotgan bir sharoitda

yangi tahlikalar paydo bo'lmoqda, bu holat dunyo mamlakatlarini yuzaga kelayotgan muammolarga munosib echim topish, siyosiy va iqtisodiy strategiyalarni yangilashga majbur qilmoqda. Insoniyat duch kelayotgan ko'plab muammolarni, mamlakatda tinchlik, xavfsizlikni ta'minlash, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish, iqlim o'zgarishining salbiy ta'sirini kamaytirish, pandemiya va boshqa tabiiy ofatlar bilan kurashish kabi muammolarni hal etish jarayonlariga armiyani faol jalb qilishni talab etmoqda. Shundan kelib chiqib, har bir mamlakat o'zining harbiy ijtimoiy sohasini, ham ma'naviy, ham iqtisodiy jihatdan rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib, mamlakat xarajatlarining asosiy qismini shu sohaga yo'naltirmoqda.

Dunyoda mamlakat mudofaasining asosiy ko'rsatkichi haqiqiy vatanparvar, ma'nan etuk, tajribasi va bilimini Vatanga baxshida etuvchi avlodni shakllantirish, davlat boshqaruvining yuksak samaradorligi, harbiy sanoatning to'g'ri strategiyasi, zamonaviy qurol va texnikalar ishlab chiqarish bilan izohlanadi. Hozirgi sharoitdan kelib chiqib, barcha mamlakatlar harbiy sohani rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqishga katta e'tibor qaratmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda harbiy sohaga munosabat tubdan o'zgardi. Harbiy sohani isloh qilish, harbiy qo'shnlarni har tomonlama rivojlantirishning tezkor mexanizmlarini ishlab chiqish, shaxsiy tarkibning ma'naviy-ruhiy holatini yaxshilash, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish strategik vazifalardan biriga aylandi.

Bugungi kunda O'zbekiston jamiyatida dolzarb va muhim ahamiyatga ega muammolardan biri samarali ijtimoiy himoya va aholining turli qatlamlarini, shuningdek, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy ishni rivojlantirish masalasidir. Buni muvaffaqiyatli hal etish uchun faoliyatning turli sohalaridagi mutaxassislar, jumladan, ijtimoiy masalalarning turli nazariyalari hamda hal qilish usullarini egallagan professional ijtimoiy ishchilar kuchlarini birlashtirish zarur.

Harbiy madaniyat, shuningdek, harbiy ijtimoiy ish qo'shnlarning jangovar faoliyatini ma'naviy va psixologik qo'llab-quvvatlashning eng

muhim tarkibiy qismi bo'lib, Qurolli Kuchlarning ijtimoiy-huquqiy rejimini ta'minlashga qaratilgan tashkiliy, huquqiy va tarbiyaviy chora-tadbirlar tizimidir. Harbiy ijtimoiy ish harbiy xizmatchilarning qonuniy huquqlarini himoya qilishga, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga, munosib ijtimoiy-huquqiy maqom va ijtimoiy-psixologik farovonlikni ta'minlashga qaratilgan. Bu vazifalarning hal etilishi harbiy xizmatchilarning fidokorona harbiy mehnatga psixologik tayyorgarligini ta'minlashning muhim shartidir [1].

Qurolli Kuchlarda tashkil etilgan harbiy ijtimoiy ish quyidagi masalalarni qamrab oladi:

- harbiy xizmatchilarning o'z funksional majburiyatlarini to'liq bajarishi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida nazarda tutilgan barcha huquqiy va ijtimoiy kafolatlariga rioya qilish va amalga oshirish uchun ijtimoiy-huquqiy shart-sharoitlarni yaratish;

- harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolari duch keladigan ijtimoiy-huquqiy muammolarni hal qilish uchun hokimiyat va adliya organlari bilan o'zaro hamkorlikni tashkil etish va amalga oshirish;

- barcha toifadagi harbiy xizmatchilar, fuqarolik xodimlari va ularning oila a'zolari uchun huquqiy ta'limni tashkil etish, tezkor ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatishni amalga oshirish;

- shaxsiy tarkibga tinchlik va urush davridagi qonunlar, askarlarning huquq va majburiyatlarini tushuntirish, harbiy ijtimoiy normalar va ularning majburiyatlarini bajarish uchun shaxsiy javobgarlik tuyg'usini shakllantirish, ijtimoiy adolat tamoyilini amalga oshirishda zarur yordam va huquqiy himoyani ta'minlashdan iborat.

Qo'mondonlik, tashkilotchilik, huquq-tartibot va harbiy intizom birligini mustahkamlash, ayniqsa, jangovar vazifalarni hal qilish jarayonida ijtimoiy ishchi, harbiy xizmatchilar va ularning oilalarini ijtimoiylashtirish, o'zgaruvchan xizmat sharoitlariga moslashish bilan shug'ullanadi. Ijtimoiy ishchi harbiy xizmatchilar va ularning oilalari ehtiyojlariga muvofiq ijtimoiy muhitni o'zgartirishga hissa qo'shadi, shuningdek, harbiy xizmatchi va uning faoliyati ijtimoiy muhiti o'rtasidagi munosabatlarni, madaniyatini tartibga soladi[.2].

Harbiy urf-odat va marosimlar zamirida insonni shakllantirish jarayoni, milliy mentalitetga ega, hayotini o'ziga xos tarzda tashkil etuvchi muayyan toifadagi shaxsni kamol toptirish maqsadi yotadi[3]. O'zbekiston ijtimoiy madaniyatida harbiy madaniyatning asosi bo'lgan an'analar harbiy nuqtai nazardan juda muhim o'rin egallaydi. Harbiy madaniyatning mamlakat va millat mustaqilligida ham o'rni beqiyos bo'lib, harbiy madaniyat jamiyat va mamlakatdagi har bir fuqaroning milliy hayot tarzi, davlatning qurolli himoyasini tashkillashtirishdagi o'rnini kuchaytiradi. Harbiy madaniyat barcha davlat organlarining, jamoat tashkilotlarining, ommaviy ma'lumot markazlarining ishiga katta yordam beradi. Harbiylarning va xalqni vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi[4]. O'zbekiston Yoshlar Ittifoqining asosiy vazifalari: barkamol, mustaqil fikrlaydigan, o'zining hayotiy pozitsiyasi va qat'iy e'tiqodiga ega, mamlakatni isloh qilish, yangilash jarayonlarida hal qiluvchi kuch va tayanch bo'lishga qodir yoshlarni shakllantirish, ularning siyosiy madaniyati, huquqiy savodxonligi yuksaltirish, shuningdek, yoshlarni, xususan, uyushmagan yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan va harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda tarixiy xotira, milliy g'urur va o'zlikni anglash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat tuyg'ularini shakllantirish ekanligini ko'rsatib o'tadigan bo'lsak, bugungi kunda jamiyatning harbiy madaniyatini o'rganish, yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashga, milliy g'urur va o'zlikni anglash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat tuyg'ularini yanada rivojlantirishga katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish Konsepsiyasi. – Toshkent: 2018-yil 4-avgust.
2. Harbiy ensiklopediya. 8 jild. – M.: Harbiy nashriyot, 2004. – B. 34.
3. Grebenkov V. N. Тенденции эволюции военной культуры современного российского общества. – М.: Progress, 2006. – S. 87.
4. Inoyatov I.Yu. Harbiy xizmatning ma'naviy va huquqiy asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2012. – B. 56.

TALABA-YOSHLARDA MA'NAVIY TARBIYA VA KASBIY KOMPETENSIYALARNI UYG'UN RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Ilyosov Shohrux Burxon o'g'li

Stajyor o'qituvchi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Gumanitar fanlar fakulteti

Fakultetlararo ijtimoiy fanlar kafedrası

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida talaba-yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs etib tarbiyalashda ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni uyg'un rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida talabalar ma'naviy dunyoqarashini mustahkamlash, ularda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishning zamonaviy mexanizmlari yoritilgan. Muammoning echimi sifatida innovatsion pedagogik yondashuvlar, mentorlik tizimi, amaliyot integratsiyasi va raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar

Ma'naviy tarbiya, kasbiy kompetensiya, talaba-yoshlar, oliy ta'lim, Yangi O'zbekiston, innovatsion ta'lim, tarbiya, pedagogik texnologiyalar.

XXI asr yoshlarda mustahkam ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni va asoslarni shakllantirish jamiyatning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Talabalar – kelajak jamiyatining tayanchi bo'lib, ularning ma'naviy-axloqiy kompetensiyasi nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki butun mamlakat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Ammo bu yo'nalishda turli muammolar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish uchun samarali yondashuvlar ishlab chiqish zarur. Shu bois ham bugungi kunda talabalarning ma'naviy-axloqiy salohiyatini yuksaltirish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19-yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligini mustahkamlash masalalariga bag'ishlangan videokonferensiya bo'lib o'tdi. Ushbu videokonferentsiyada Prezidentimiz shunday dedi: "...barchangiz yaxshi tushunasizki, agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Yangi O'zbekiston qurishga qaror qilar ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi, bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi, ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyatdir..."

Mafkuraviy tahdidlarning murakkablashuvi sharoitida yosh avlod tarbiyasi har bir davlat taraqqiyotining strategik masalasiga aylanmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba-yoshlar kelajakda mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishini belgilovchi asosiy kuch hisoblanadi. Shu bois ularni nafaqat kasbiy jihatdan etuk mutaxassis, balki yuksak ma'naviyatli, vatanparvar, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalash dolzarb vazifadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: *"Yangi O'zbekistonni barpo etishda bilimli, tashabbuskor va vatanparvar yoshlar tayanchimiz bo'ladi."* Mazkur fikr yoshlar siyosati va ta'lim tizimida inson kapitalini rivojlantirish ustuvor yo'nalish ekanini ko'rsatadi.

Shuningdek, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning *"Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch"* asarida: *"Ma'naviyat – insonni ruhiy poklanishga, qalban ulg'ayishga chorlaydigan beqiyos kuchdir"*, deb ta'kidlanadi. Ushbu g'oya bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, ayniqsa talaba-yoshlar tarbiyasida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Hozirgi davrda mehnat bozori zamonaviy bilim, kreativ tafakkur, raqamli savodxonlik, muloqot madaniyati va jamoada ishlash qobiliyatiga ega mutaxassislarni talab qilmoqda. Shu bilan birga, halollik, mas'uliyat, fidoyilik, milliy qadriyatlarga hurmat kabi fazilatlar ham kasbiy

muvaffaqiyatning ajralmas omiliga aylanmoqda. Demak, ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalar bir-birini to'ldiruvchi ikki muhim yo'nalishdir.

Ma'naviy tarbiya – shaxsning ichki dunyosini boyitish, unda ezgulik, adolat, halollik, vatanparvarlik, milliy g'urur va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni shakllantirish jarayonidir. Ma'naviy barkamol shaxs jamiyatda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga befarq bo'lmaydi, o'zining fuqarolik burchini chuqur anglaydi.

Talaba-yoshlar hayotida bu jarayon ayniqsa muhimdir. Chunki aynan talabalik davrida insonning dunyoqarashi, kasbiy yo'nalishi, ijtimoiy pozitsiyasi va hayotiy qadriyatlari shakllanadi. Agar yoshlarning qalbi bo'sh qolsa, uni turli zararli g'oyalar egallashi mumkin. Shu sababli ma'naviy tarbiya uzluksiz va tizimli olib borilishi lozim.

Bugungi kunda yoshlarning ong-u tafakkuri uchun kurash kuchayib borayotgan bir paytda ma'naviy tarbiyaning ahamiyati yanada ortmoqda. Internet tarmoqlari, ijtimoiy media, turli axborot platformalari orqali kirib kelayotgan g'oyalar yoshlar dunyoqarashiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois talaba-yoshlarni mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, mafkuraviy immuniteti kuchli etib tarbiyalash zarur.

Islom Karimov ta'kidlaganidek: *“Fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish kerak.”* Ushbu tamoyil bugungi ta'lim tizimida ham muhim metodologik yo'nalish bo'lib xizmat qiladi.

Kasbiy kompetensiya – bu shaxsning o'z kasbi bo'yicha samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmuidir. Bugungi kunda kompetensiya tushunchasi faqat diplom yoki nazariy bilim bilan cheklanmaydi. U quyidagi jihatlarni ham qamrab oladi:

- muammoni mustaqil hal qila olish;
- tanqidiy va kreativ fikrlash;
- jamoa bilan ishlash;
- muloqot madaniyati;
- raqamli texnologiyalarni bilish;
- kasbiy etika;

- tez moslashuvchanlik.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, ma'naviyatsiz kasbiy mahorat etarli emas. Chunki bilimli, ammo mas'uliyatsiz yoki halollik tamoyiliga amal qilmaydigan mutaxassis jamiyatga zarar etkazishi mumkin.

Bugungi kunda ayrim yoshlar orasida diplom olishga intilish kuchli bo'lsa-da, ma'naviy kamolot, o'z ustida ishlash, jamiyat oldidagi burchni his etish masalalariga e'tibor sust bo'lishi mumkin. Shu sababli oliy ta'lim tizimida ta'lim va tarbiya birligini ta'minlash zarur.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikri e'tiborga loyiq: *“Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi.”* Mazkur yondashuv zamonaviy pedagogikaning asosiy tamoyillaridan biridir.

Agar talaba:

- bilimli bo'lsa, lekin mas'uliyatsiz bo'lsa — u to'liq mutaxassis emas;
- kasbini bilsa, lekin vatanparvar bo'lmasa — jamiyatga foydasi cheklangan bo'ladi;
- texnologiyani bilsa, lekin odobi bo'lmasa — jamoada ishlashi qiyinlashadi.

Shu bois bugungi oliy ta'lim tizimi “bilimli va tarbiyali mutaxassis” modelini shakllantirishi lozim.

Bugungi talaba internet makonida yashaydi. Shuning uchun ma'naviy tarbiya ishlari ham zamonaviy formatlarda olib borilishi kerak: podkastlar, videodarslar, motivatsion kontent, elektron kutubxonalar va onlayn mentorlik tizimi orqali.

Xulosa qilib aytganda, talaba-yoshlarda ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni uyg'un rivojlantirish Yangi O'zbekiston taraqqiyotining eng muhim shartlaridan biridir. Chunki kelajak jamiyatini aynan bugungi auditoriyalarda tahsil olayotgan yoshlar barpo etadi. Ular qanchalik bilimli bo'lsa, iqtisodiyot rivojlanadi; qanchalik ma'naviyatli bo'lsa, jamiyat barqaror bo'ladi.

Shu bois oliy ta'lim muassasalari oldida quyidagi ustuvor vazifalar turadi:

1. Ta'lim va tarbiya birligini ta'minlash;

2. Talabalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish;
3. Zamonaviy kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish;
4. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish;
5. Yoshlarni mustaqil fikrlash va tashabbuskorlik ruhida tarbiyalash.

Islom Karimov ta'kidlaganidek: *“Kelajak bugundan boshlanadi.”* Darhaqiqat, bugun talaba-yoshlarga berilgan e'tibor ertangi taraqqiyotning poydevoridir. Demak, ma'naviy etuk va kasbiy salohiyatli yosh avlodni tarbiyalash davlat va jamiyatning strategik vazifasi bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19-yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishi. <https://president.uz/oz/lists/view/4089>

2. Shavkat Mirziyoyev. **Yangi O'zbekiston strategiyasi.** – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021.

3. Shavkat Mirziyoyev. **Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.** – Toshkent: O'zbekiston, 2017.

4. Islom Karimov. **Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch.** – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

5. Islom Karimov. **Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.** – Toshkent: Sharq, 1997.

6. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. **“Ta'lim to'g'risida”gi Qonun.** – Toshkent, 2020.

7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. **Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risidagi me'yoriy hujjatlar to'plami.** – Toshkent, 2021.

8. N. Jo'rayev. **Ma'naviyat nazariyasi asoslari.** – Toshkent: Ma'naviyat, 2019.

YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY TARBIYA VA KASBIY KOMPONENTLARNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Aripova Omila Tulkinbayevna

*Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti,
kichik ilmiy xodim*

Annotatsiya.

Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida ma’naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning dolzarb masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu yo‘nalishda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari va institutsional islohotlar asosida samarali mexanizmlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy tarbiya, kasbiy kompetensiya, ta’lim islohoti, innovatsion yondashuv, Yangi O‘zbekiston.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar markazida inson qadri va uning har tomonlama rivojlanishiga ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, yosh avlodni ma’naviy barkamol va kasbiy jihatdan raqobatbardosh qilib tarbiyalash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bu esa ma’naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni uyg‘un holda rivojlantirishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oil davlat siyosati to‘g‘risida”gi O‘RQ-406-sonli Qonunining 26-moddasida aynan yoshlar tadbirkorligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashga alohida to‘xtailib o‘tilgan bo‘lib, unda yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash maqsadida davlat tomonidan qonunchilikka muvofiq tegishli imtiyozlar va afzalliklarni belgilash ko‘rsatib o‘tilgan [1].

Shu bois, yoshlarni kasbiy mahoratini oshirish masalasining dolzarbligini inobatga olib, 2020-yil 23 sentabr kuni O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining yangi tahriri imzolandi. Yangi tahrirdagi mazkur Qonunning 10-moddasida professional

ta'lim egallanadigan kasb va mutaxassislik bo'yicha 3 ta darajalar belgilandi;

Boshlang'ich professional ta'lim kasb-hunar maktablarida IX sinf bitiruvchilari negizida bepul asosda kunduzgi ta'lim shakli bo'yicha umumta'lim fanlarining va mutaxassislik fanlarining ikki yillik integratsiyalashgan dasturlari asosida amalga oshiriladi.

O'rta professional ta'lim kollejlarda davlat buyurtmasi yoki to'lov-shartnoma asosida kasblar hamda mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda, davomiyligi ikki yilgacha bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim hamda boshlang'ich professional ta'lim negizida amalga oshiriladi.

O'rta maxsus professional ta'lim texnikumlarda umumiy o'rta, o'rta maxsus, boshlang'ich professional va o'rta professional ta'lim negizida davlat buyurtmasi yoki to'lov-shartnoma asosida kasblar hamda mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda, davomiyligi kamida ikki yil bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha amalga oshirilishi belgilab berilgan.[2]

Ma'naviy tarbiya va kasbiy rivojlanishning nazariy asoslari

Ma'naviy tarbiya — shaxsda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish, uning axloqiy, madaniy va ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan jarayon bo'lib, bu inson shaxsini ichki jihatdan shakllantiradi, uning fikrlashi, xulqi va hayotiy pozitsiyasini belgilaydigan asosiy omillardan biridir. U insonda muhim jihatlarni biri bo'lgan halollik, adolat, vijdon va mas'uliyat kabi fazilatlarni shakllantirib, insonni har qanday sharoitda to'g'ri qaror qabul qila olishiga yordam beradi.

Ma'naviyat faqat odob-axloq emas, balki mehnat madaniyatiga ham ta'sir qilib, ishga vijdonan yondashish, mahsulotning sifatiga e'tibor qaratish, jamoada o'zaro hurmatni yo'lga qo'yish hamda jamiyatda munosib o'rin egallashda, kasbiy muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini beradi. Shuning uchun u shaxs rivojlanishining poydevori hisoblanadi.

Kasbiy rivojlanish — bu insonning o'zi egallagan kasbi doirasida bilim, ko'nikma va malakalarini doimiy ravishda yangilab, zamon talablari asosida kengaytirib borishi, uning orqasidan yuqori natijaga erishishi va

karyerasida o'sishga intilish jarayonidir. Bu bir marta emas, balki butun hayot davomida davom etadigan jarayon hisoblanadi.

Yoshlarda kasbga bo'lgan qiziqishni oshirish — bu aniq ijtimoiy, ta'limiy va psixologik omillar uyg'unligi natijasidir. Zamonaviy yondashuvlarga ko'ra, ushbu ikki omil bir-biri bilan bevosita chambarchas bog'liq bo'lib, ularning uyg'unligi barqaror taraqqiyotning muhim sharti hisoblanadi.

Yangi O'zbekistonda ma'naviy tarbiya va kasbiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan qator hujjatlar qabul qilingan bo'lib, ularning asosiy maqsadi, eng avvalo yoshlarda zamonaviy tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish va yangi ish o'rinlarini yaratish orqali ularning bandligini ta'minlash, voyaga etmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilik profilaktikasini samarali tashkil etishga qaratilgan.[3]

Mazkur Farmon bilan tasdiqlangan chora-tadbirlar Dasturida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini kuchaytirish va ularni zamonaviy kasblarga o'qitishga alohida e'tibor qaratilib, malakali mutaxassis bo'lib etishishlari, jumladan tadbirkorlikka o'qitish uchun mamlakatimizda yuqori natijalarga erishgan soha mutaxassislarini jalb etgan holda hududlarda bepul o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish rejalashtirilgan bo'lib, yoshlarni ish bilan ta'minlash, kasbga o'qitish va qayta tayyorlash, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda inson kapitalini rivojlantirish yo'nalishlariga jiddiy e'tibor qaratilib, yangi strategik hujjatlar doirasida 2021-2025 yillar davomida har yili 600 ming nafar yoshlar ish bilan ta'minlandi.

Shuningdek, 2025-yilda kasb-hunar markazlari faoliyati kengaytirilib, dual ta'lim, ya'ni ta'lim bilan ishlab chiqarish tizimi joriy etilib, 2025-yil 19 sentabr kuni Goluboe Kupola bog'ida "O'zbekistonda Kasb-hunar ta'limi va kadrlar tayyorlash kuni" milliy tadbiri bo'lib o'tdi. Tadbirdan ko'zlangan maqsad keng jamoatchilikning xabardorligini oshirish va O'zbekistonda kasb-hunar ta'limining nufuzini mustahkamlash, ayniqsa dual ta'lim tizimiga alohida e'tibor qaratish edi. Tadbirda yoshlar, ularning ota-onalari, o'qituvchilar, xususiy sektor va davlat idoralari vakillari,

shuningdek, kasb-hunar ta'limi sohasida faoliyat yuritayotgan faollar ishtirok etdi.

Shuningdek, yoshlarni zamonaviy kasblarni egallashlarida yuqori bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lishlari hamda ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga va O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga hissa qo'shishdan iboratdir. Dual ta'limni ishchi kuchini tayyorlashning zamonaviy va istiqbolli modeli sifatida targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratildi. [4].

Ma'naviy tarbiya va kasbiy komponentlarni rivojlantirish mexanizmlari

Mazkur yo'nalishda quyidagi samarali mexanizmlarga to'xtalib o'tish mumkin:

- ta'lim tizimida integratsiyalashgan yondashuv; umumta'lim va oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy tarbiya elementlarini kasbiy fanlar bilan uyg'unlashtirish orqali kompleks ta'lim modeli joriy etilmoqda.

- dual ta'lim va amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish; ishlab chiqarish bilan integratsiyalashgan ta'lim tizimi yoshlarning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

- raqamli texnologiyalardan foydalanish; onlayn platformalar, masofaviy ta'lim va raqamli resurslar orqali bilim olish imkoniyatlari kengaymoqda, bu esa kasbiy rivojlanishga yangi imkoniyatlar yaratadi.

- ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini takomillashtirish; mahalla, ta'lim muassasalari va jamoat tashkilotlari hamkorligida ma'naviy tarbiyaga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, tadbirkorlik sohasida yuqori natijalarga ega bo'lgan tadbirkorlar bilan davra suhbatini o'tkazish samaradorligi oshirilmoqda.

- inson kapitalini rivojlantirish siyosati; sohaga doir kadrlar tayyorlash, qayta o'qitish va malaka oshirish tizimi takomillashtirilib, mehnat bozori talablariga mos mutaxassis-kadrlar etishtirishga e'tibor kuchaytirilmoqda.

Yoshlarga kasb o'rganish imkoniyatini yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kasbiy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta'lim dasturlarini

joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2024-yil 16 oktabrdagi PF-158-sonli Farmoni bilan kasbiy ta’lim tashkilotlarining amaldagi turlarini maqbullashtirish hamda kasbiy ta’limning barcha darajalari bo‘yicha kadrlar tayyorlaydigan yagona texnikumlar tarmog‘i tashkil etildi.

Mazkur Farmon bilan 2025/2026 o‘quv yilidan boshlab 14 ta texnikumlarda xalqaro ta’lim dasturlari joriy etilmoqda. Texnikumlarda endilikda nafaqat ichki, balki tashqi mehnat bozori uchun kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yilmoqda. Bu esa yoshlarni kelajakda yoshlarni tashqi mehnat bozoriga chiqish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Hozirgi kunda Respublikamizda 598 ta texnikumlarda 301 ta kasb va mutaxassislik bo‘yicha o‘rta bo‘g‘in kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yilgan[5].

Bu borada uchrayotgan muammolar va ularni hal etish yo‘llari

Mazkur sohada olib borilayotgan ishlarni kuzatish jarayonida ayrim hollarda ta’limda olinayotgan bilimlar mehnat bozori talablariga to‘liq mos kelmasligi kuzatilmoqda. Bunda ko‘pgina yoshlar nazariy bilimga ega, lekin amaliy ko‘nikma etishmaydi, ish beruvchilar esa tayyor mutaxassisni talab qilishlari, shuningdek, yoshlarning kasb tanlashda axborot etishmaligi natijasida ular tomonidan qaror qabul qilishda tasodifiy tanlov, do‘stlari bilan bitta kasbni tanlash ham yoshlar bandligidagi asosiy to‘siqlardan biridir.

Yuqoridagilarni inobatga olib, bugun yoshlarni kasbiy mahoratini oshirishda ta’lim dasturlarini doimiy yangilab borish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ma’naviy tarbiyaning innovatsion usullarini joriy etish, yoshlarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga e’tibor qaratish muhim hisoblanadi.

Shu o‘rinda, joriy yilning 24 fevral kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar bilan ochiq muloqoti bo‘lib o‘tdi. Mazkur muloqot doirasida belgilangan vazifalarni amaliyotga tadbir etish yuzasidan 2026-yil 20 aprel kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekiston yoshlari – 2030” strategiyasini 2026-2027 yillarda amalga oshirish hamda yoshlar bandligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-148-sonli Qarori qabul qilindi. Mazkur qaror ijrosini ta’milash maqsadida “Yangi O‘zbekiston yoshlari – 2030”

strategiyasida belgilangan vazifalarni 2026-2027 yillarda amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar Dasturi ishlab chiqilib ijroga qaratildi.

Unga ko'ra, 20 ming nafar yoshlarning tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantrishga, 20 ming nafar yoshlarni zamonaviy kasblarga o'qitishga ko'maklashish asosiy maqsad qilib olindi.

Mutasaddi tashkilotlar bilan hamkorlikda 2030-yilga qadar 20 ming yoshlarni tadbirkorlikka o'qitishga mo'ljallangan Yoshlar ishlari agentligining "Yangi avlod tadbirkorlari", zamonaviy kasblarga o'qitish bo'yicha "Kelajak kasblari" dasturlarini ishga tushirish rejalashtirildi.

Yoshlarni mehnat bozoriga kirib kelishlarini rag'batlantirish maqsadida 2026-yil 1 iyuldan boshlab, yoshlarni davlat xizmatiga qabul qilish jarayonlarida yagona yondashuvni ta'minlash bo'yicha bir qator tartiblar ishlab chiqildi[6].

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Yangi O'zbekiston sharoitida ma'naviy tarbiya va kasbiy komponentlarni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu ikki yo'nalishning uyg'un rivojlanishi jamiyat barqarorligi, iqtisodiy taraqqiyot va inson kapitalini yuksaltirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni izchil davom ettirish va innovatsion mexanizmlarni joriy qilish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oil davlat siyosati to'g'risida"gi O'RQ-406-sonli Qonuni, Toshkent – 2016-yil.

2.O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30 iyundagi "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish tadbirlari to'g'risida"gi PF-6017-sonli Farmoni. Toshkent, 2020-yil, <https://www.lex.uz/acts/4880189>.

4. https://www.unesco.org/en/articles/vocational-education-and-training-day-uzbekistan?utm_source=chatgpt.com

5. S.Matkarimova, F.Masharipov, “Yoshlarning kasb tanlashdagi mavjud muammolari, kasbga yo‘naltirish jarayonlarini xorijiy davlatlar tajribasi asosida takomillashtirish” maqolasi, Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil ilmiy elektron jurnal, VII-son - iyul, 2025-yil, 239-248-betlar.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekiston yoshlari – 2030” strategiyasini 2026-2027 yillarda amalga oshirish hamda yoshlar bandligini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-148-sonli Qarori, Toshkent-2026 yil.

YOSHLARNI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI QARASHLARINING AHAMIYATI

Ashurmatov Muzaffar Komilovich

psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),

Harbiy xafvsizlik va mudofaa universitetining

Quruqlikdagi qo‘shinlari instituti

Oliy ta‘lim muassasidan keyingi ta‘lim bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuksak insoniy fazilatlar bo‘lmish axloq va uning talablari, axloqli va go‘zal xulqli bo‘lish odoblari, shuningdek, Yangi O‘zbekistonda yoshlarni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashda Sharq mutafakkirlarining mazkur yo‘nalishdagi qimmatli fikrlari va ilmiy merosi to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Axloq kishilarning fe‘l-atvori, yurish-turishi, ularning ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi o‘zaro munosabatlarini tartibga solib turadi. Axloq normalari jamiyat yoki muayyan guruh tomonidan shaxs fe‘l-atvoriga qo‘yiladigan talablar xosilasidir. Bu normalar shaxsning jamiyatga – Vatan, davlat, millat, guruhga munosabatini, shuningdek, shaxsning turmushdagi, ayrim kishilarga, kasbi-koriga, mutaxassisligiga, hatto o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabatlardagi xatti-harakatni ham o‘z ichiga oladi. Darhaqiqat, bilim – aql bulog‘i, axloq esa - hayot chirog‘idir.

Kalit soʻzlar. Taʼlim, tarbiya, axloq, xulq, milliy qadriyatlar, maʼnaviy qadriyatlar, axloqiy sifatlar, halollik, soflik, poklik, rostgoʻylik, insonparvarlik.

Bugungi kunda Oʻzbekiston demokratik oʻzgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanib bormoqda. Olib borilayotgan islohotlar natijasida ulkan muvaffaqiyatlarga ega boʻlgan Yangi Oʻzbekiston dunyo sahnasiga yuz tutmoqda. Binobarin, Yangi Oʻzbekistonni barpo etish - bu shunchaki xohish-istak, subʼektiv hodisa emas, balki tub tarixiy asoslarga ega boʻlgan, mamalkatimizdagi mavjud siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, maʼnaviy-maʼrifiy vaziyatning oʻzi taqozo etayotgan, xalqimizning asriy orzu-intilishlariga mos, uning milliy manfaatlariga toʻla javob beradigan obyektiv zaruratdir.[1]

Ayni kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng koʻlamli islohotlarda yoshlarni faol ishtirokini taʼminlash, yuksak maʼnaviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta oʻzlashtirgan har tomonlama sogʻlom va barkamol avlodni voyaga etkazishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish, shu bilan birga yoshlarimizni vatanparvarlik tarbiyasi, ularda vatanparvarlik, faxr, gʻurur tuygʻularini shakllantirish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida Oʻzbekiston xalqining boy ilmiy, maʼnaviy va madaniy merosining qayta tiklanishi, ularning hozirgi zamon ruhi talablari bilan uygʻunlashib borishi – respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga oʻzining ijobiy taʼsirini koʻrsatdi. Barcha sohalarda islohotlar jadal surʼatlar bilan amalga oshirildi. Yoshlar qalbida vatanparvarlik tuygʻusini mustahkam qaror toptirishning yangicha usul va vositalaridan keng foydalanish imkoniyati yaratilib, bu oʻz samarasini bermoqda. Bu oʻrinda axloq tushunchasining oʻrni va ahamiyati beqiyos.

Axloq – bu avvalo insof va adolat tuygʻusi, imon va halollik degani. Qadimgi ajdodlarimiz komil inson haqida sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanlar. Kishi qalbida haromdan hazar, nopoklikka, adolatsizlikka nisbatan murosasiz isyon boʻlishi kerak. Shunday odamgina lafzini saqlaydi,

birovning haqqiga xiyonat qilmaydi, sadoqatli bo'ladi, Vatani, xalqi uchun jonini fido etishga ham o'zini ayamaydi.

O'zbek xalqining madaniyati, qadriyatlari va ma'naviy merosi ming yillar mobaynida insoniyat uchun qudratli ma'naviyat manbai bo'lib xizmat qilgan.[2] Uning asosini imon va e'tiqod masalasi tashkil qilgan. Ajdodlarimiz o'lmas madaniy merosi, dunyo tan olgan bebaho ma'naviyat durdonasi bo'lmish "Avesto" yovuz g'oyalarni qoralash, inson va jamiyatni ezgulikka chorlashning mumtoz namunasiidir.[3] Ushbu falsafiy yodgorlikning e'tiborga sazovor jihatlaridan biri shundaki, bu asar salkam 3000 yil avval yaratilganini inobatga olsak, unga asos bo'lib, yana kamida ikki ming yillik hayotiy tajriba, bilim va mushohada xizmat qilganini ta'kidlash lozim. Shubhasiz, bu manbaning yaratilishi ijtimoiy zarurat bilan bog'liq.

O'zbekiston xalqi qadimdan vatanparvar va erksevar bo'lgan. Buni biz tarixiy manbalarda yaqqol ko'rishimiz mumkin. "IX asrda O'rta Osiyo hududida arablar hukmronligi davom etardi. Ammo erk va hurlik singari olijanob tarixiy an'analarga sodiq bo'lgan ajdodlarimiz, arab bosqinchilariga qarshi kurashni bir daqiqa bo'lsa-da, to'xtatmadilar va mustaqil markazlashgan davlat barpo qilishga intildilar", - deb ta'kidlaydi tarixchi olimlar.[4]

Arablar bilan birga yurtimiz zaminiga Islom ta'limoti kirib keldi. Uning muqaddas kitoblarida axloq va ruhiyat masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

"Axloq" atamasi "xulq" (خلق) so'zining ko'plik shakli hisoblanadi va uning so'zma-so'z tarjimasi "xulqlar" degan ma'noga ega.

"Xulq" so'zi arab tilida quyidagi ma'nolarni ifodalaydi:

1. Xarakter; fe'l-atvor; ta'b; mijoz; tabiat;
2. Kayfiyat; hol; ruh; avzo; mayl; xafsala;
3. G'azab;
4. Axloqiy, ma'naviy va ruhiy jihatlar[5].

Bu so'zlar "axloq" atamasining keng qamrovli ekanidan darak beradi.

Axloq insonning o'ziga, oilasiga, Vataniga, jamiyat va tabiatga munosabatlarida namoyon bo'ladi va xatti-harakatlarni tartibga soluvchi

qoidalarda aks etadi. Shu bois, axloq deganda biz insonning jamiyatda o'zini qanday tutishiga, xulq-atvoriga doir talablarning yaxlit yig'indisini tushunamiz[6]. Odamlar axloq talablariga ongli ravishda, xuddi shunday qilish "to'g'ri" deb tushungan holda rioya qiladilar. Insonning axloqi ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun axloqiy tarbiyaning asosiy vazifasi yoshlarda yuksak insoniy fazilat va odatlarni shakllantirish hamda yomon va salbiy illatlardan ularni asrashdan iborat. Insonning go'zal xulqi va axloqiy fazilatlari Allohga xush kelishi Qur'on oyatlari va hadislarida qayta-qayta ta'kidlanadi. Insoniy fazilatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati to'g'risida arab olimi Muhsin Ahmad Borum shunday yozadi: "Yaxshi axloq va ezgu sifatlar o'z sohibining qadrini ko'taradi, obro'sini oshiradi, unga ulug'vorlik baxsh etadi, uni Alloh oldida ham, insonlar oldida ham azizu mukarram qiladi. Qabih sifatlar esa kishi qadrini tushiradi, mavqeini pasaytiradi, uni Alloh va odamlar oldida sharmanda qiladi".[7]

Demak, islom dini ta'limoti bo'yicha ham inson ma'naviy kamolotini yoki biz tadqiq qilayotgan axloqiy-ruhiy tayyorgarlikning asosini nafaqat aqliy salohiyat, balki axloqiy sifatlar: sabr-qanoat, chidam, bardoshlilik, o'z shaxsiga va o'zga shaxsga nisbatan hurmat hissining mavjudligi, insonparvar g'oyalarning shakllanganligi, imon-e'tiqod va vijdonning pokligi hamda go'zal xulq tashkil etadi. Shunday ekan, Sharq allomalarining ham ilmiy merosida shaxsning kamolotga etishi, sog'lom shakllanishi, unga to'g'ri ta'lim-tarbiya berish, shuningdek, shaxsning sog'lom xulq-atvor fazilatlariga ega bo'lib, ezgu va sog'lom g'oya hamda mafkura asosida o'z yo'lidan adashmay o'z hayotini qurishi lozimligi haqida juda qimmatli fikr-mulohazalarni uchratish mumkin. Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Unsurulmaoliy Kaykovus, Yusuf Hos Hojib, Alisher Navoiy va Husayin Voiz Koshifiy kabi allomalarimizning asarlarida go'zal xulqli insonning chiroyli fazilatlari, ezgulikka va bunyodkorlikka yo'g'rilgan g'oya va mafkuralar asosida yomondan, yomon ishlardan hazar qilish, yomon ishlar qilg'uvchilarni to'g'ri yo'lga solish bo'yicha bir qator fikrlar yuritilgani bejiz emas.

Ulug' alloma, Abu Nasr Forobiy ta'limotida axloqiy tarbiya aqlli, fazilatli inson tarbiyalashning eng muhim shartlaridan bo'lib, aqliy tarbiya bilan uzviy ravishda bog'langanligi ko'rsatilgan.[8] Shu bilan birga, axloq tushunchasini Imom Buxoriy, Abu Iso Muhammad ibn Iso Termiziy, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Abdulxoliq G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Muhammad Muso Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Mahmud Zamahshariy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi ko'plab buyuk ajdodlarimiz o'rganishgan va o'z davrida komil inson haqida butun bir axloqiy mezonlar majmuini, zamonaviy tilda aytganda, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanlar. Ularning nuqtai nazarlariga ko'ra, kishining axloqi ma'rifati va bilimdonligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, inson qanchalik ma'rifatli bo'lsa, uning xulqi va ruhi shunchalik yaxshi va mukammal hisoblangan. [9]

Komil shaxs, barkamol insonni tarbiyalash va voyaga etkazish haqida ajdodlarimiz tomonidan juda ko'p pandnoma hamda kitoblar yozilgan. Kaykovusning "Qobusnoma", Sa'diyning "Guliston", "Bo'ston", Amir Temurning "Tuzuklari", Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub", Husayn Voiz Koshifiyning "Axloqi Muhsiniy" kabi risolalari shular jumlasidandir. Bu asarlarda odillik, halollik, soflik, poklik, to'g'rilik, rostgo'ylik, insonparvarlik, ma'rifatli bo'lish kabi fazilatlar ulug'langan.

Barkamol avlod tarbiyasida axloq bilan bir qatorda ma'naviyat ham muhim o'rin egallaydi. Ma'naviyat bu – tarbiyaning eng ta'sirchan quroli bo'lsa, axloq – ma'naviyatning o'zagi, deb ta'kidlangan. Bu ayni haqiqatdir. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul muhabbat" asarida komil insonga xos xususiyatlar va sharqona fazilatlar birma-bir sanab o'tilgan. Bular: halol luqma bilan qanoatlanish, o'z kasbidan rizq topib hayot kechirish, qonun-qoidalarga rioya etish, shuningdek, kamtar, xushmuomala, rahmdil, saxiy, mard, sabrli, sadoqatli va vafoli bo'lish kabilar. Shu tariqa o'tmishda, komil insonning o'ziga xos axloq kodeksi ishlab chiqilgan bo'lib, bu sifatlarga ega bo'lish har bir odamning orzu-armoni deb qaralgan.

"Axloq insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdur", - deb yozgan edi Abdulla Avloniy o'z davrida. [10]

Biz bu fikrga qo'shimcha qilib: "Bu ilm oilada boshlanadi", desak yanglishmaymiz. Oilaviy tarbiya masalasida xatoga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Chunki u inson va jamiyat istiqboli bilan chambarchas bog'liq. Axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, kishilarning tarixan tarkib topgan xulq-atvori, yurish-turishi, ijtimoiy va shaxsiy hayotidagi o'zaro, shuningdek, jamiyatga bo'lgan munosabatlarini tartibga solib turuvchi barqaror, muayyan norma va qoidalar yig'indisidir.

Pedagog olimlarning ta'kidlashicha, "Eng qadimgi davrlarda ta'lim-tarbiyaga oid qimmatli ma'lumotlarni biz xalq; og'zaki ijodi namunalari - afsonalar, qaxramonlik eposlari, qo'shiqlar, maqol va iboralarda ham ko'ramiz. Chunki xalq donishmandligining ko'zgusi bo'lgan xalq og'zaki ijodida xalq pedagogikasiga xos bo'lgan tarbiya tajribalari umumlashgandir".

Afsonalar kishilarning ibtidoiy jamiyat davridagi tabiat va insoniyat haqidagi tasavvurlari, odatlari, munosabatlarini ifodalovchi xalq og'zaki ijodiga oid eng qadimiy janrdir. Afsona qaxramonlari yaxshilik, ezgulik va adolat uchun kurash olib boradilar, yaxshilik va baxt-saodat qaror topgan davlatlarni yaratadilar. Ularda Vatan va erkinlikka bo'lgan muhabbat, o'z yurti va jonajon qabilasi uchun jonini fido etish, shon-sharaf, or-nomus uchun kurash tuyg'ularini tarannum etadi. So'zimizning dalili sifatida, xalqimizning "To'maris", "Shiroq", "Uch og'a-ini botirlar", "Alpomish", "Qirq qiz", "Go'ro'g'li" kabi rivoyat va dostonlarini ko'rsatish mumkin. Ularda ham milliy, ham umumbashariy ahamiyatga ega ilg'or falsafiy-axloqiy, pedagogik g'oyalar ilgari surilgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, jamiyat taraqqiyoti, uning yutuq va muammolari ko'p jihatdan inson axloqiga bog'liqdir. Insonning axloqiy imkoniyatlari jamiyat rivojiga ta'sir etib, jamiyatning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib xizmat qiladi. Jamiyatda inson ko'proq o'zining ikki qarama-qarshi tomonlari bilan namoyon bo'lishi mumkin: Birinchisi - ijobiy, ya'ni yaratuvchi, o'zgartiruvchi va ijodkor; Ikkinchisi - salbiy, ya'ni buzuvchi, qo'poruvchi va boqimanda. Amalda ijtimoiy hayot shuni ko'rsatadiki, insonda zarur

ta'lim-tarbiya yordamida birinchi sifatlar shakllansa, o'sha zarur ta'lim-tarbiya doirasidan chetda qolganida unda ikkinchi sifatlar paydo bo'ladi.

Shunday ekan, yosh avlodni axloqan barkamol etib tarbiyalashda quyidagi bir qator tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Yangi O'zbekiston taraqqiyoti axloqan pok va barkamol avlod qo'lida ekanini yoshlarga yanada mukammalroq, etkazish va tushuntirish ishlarini olib borish;

- ta'lim-tarbiya jarayonida yosh avlodning axloqiy jihatlariga yanada ko'proq e'tibor berish;

- ta'lim-tarbiya ishlarida yosh avlodni Vatan mustaqilligi va uni mustahkamlash, do'stlik, hamjixatlik, halollik, o'zaro mehr-muhabbat kabi ezgu maqsad asosida voyaga etkazish;

- yosh avlodni axloqiy tarbiyasida imom al-Buxoriy, Abu Nasr al-Forobiy va boshqa mutafakkirlar ta'limotidan keng foydalanish, ular erishgan yutuqlarini o'rganish, ilmga chanqoqlik va donolik jihatlarini namuna tarzida ko'rsatish va yoshlarda ulardan ibrat olish hissini uyg'otish;

- OAV, ijtimoiy tarmoqlar va rasmiy manbalarda axloqiy tarbiyaga oid xalqimizning hamda ajdodlarimizning ma'naviy meroslarini keng targ'ib etish ishini kengaytirish.

ADABIYOTLAR

1. Sh. Mirziyoyev Yangi O'zbekiston Strategiyasi. –T.: “O'zbekiston” nashriyoti, 2021. - B.464.

2. Abdullayev R. va boshq. O'zbekiston tarixi. – T.: Fan, 2019.

3. Avesto” va uning insoniyat taraqqiyotidagi o'rni. /Ilmiy konferensiya materiallari to'plami. - Toshkent-Urganch, 2001. 53-b.

4. Karimov Sh., Shamsutdinov U. Vatan tarixi. – T.: O'qituvchi, 1997. 171-b.

5. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. – М.: Наука, 2005. -236 с.

6. Nasirov K.J. IX–X asrlarda O'rta Osiyo mutafakkirlarining axloqiy tarbiya haqidagi g'oyalari /Monografiya. – T.: O'R QKA. 2021. 23-b.

7. Mohsen va Ahmad, tinchlaning. Al-ansas Al-AAD Biya. Jidda. 1986. 14-p
8. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: Meros, 1993. 51-b
9. Karimov I. Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch. T.: Ma’naviyat. 2008.
10. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. –T.: O‘qituvchi, 1992.

MA’NAVIY TARBIYA VA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRATIV YONDASHUVI: PEDAGOGIK TA’LIM TAJRIBASI

Najmiddinova Gulnoza Bahriddinovna

Buxoro soliq texnikumi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida pedagog kadrlarning ma’naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarini bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda rivojlantirish muammosi tahlil etiladi. Tadqiqot 2022–2024-yillarda Buxoro davlat pedagogika instituti va Buxoro davlat universitetida o‘tkazilgan kvazi-eksperimental ish natijalariga asoslanadi (n=214). “Ma’naviy-kasbiy integratsiya” (MKI) modeli qo‘llanilgan tajriba guruhida kasbiy kompetensiya balli nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan sezilarli darajada yuqori bo‘ldi ($d=0.67$, $p<0.001$). Milliy o‘zlikni anglash ko‘rsatkichi tajriba guruhida 18,3 foizga oshdi.

Kalit so‘zlar: ma’naviy tarbiya, kasbiy kompetensiya, pedagogik ta’lim, integrativ yondashuv, MKI modeli, milliy qadriyatlar, Yangi O‘zbekiston.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonuni talablari asosida pedagogik ta’lim tizimini tubdan yangilash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Zamonaviy pedagog shaxsiga qo‘yiladigan

talablar ikki muhim o'lchovni birlashtiradi: birinchidan, yuqori kasbiy kompetentlik (subject knowledge, pedagogical content knowledge, didaktik ko'nikmalar); ikkinchidan, mustahkam ma'naviy-axloqiy asosga ega bo'lish. Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bu ikki yo'nalish ko'pincha parallel, bir-biridan uzilib holda o'qitilmoqda. Bunday "ikki qatorli" tizim natijasida bitiruvchilar kasbiy bilimlarga ega bo'lsa-da, ma'naviy tarbiya berish metodologiyasidan etarlicha qurollanmagan bo'ladi [8:2].

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, Yangi O'zbekiston mafkurasida ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va kasbiy tayyorgarlikni uzviy bog'liqlikda ko'rish zaruriyati alohida ta'kidlanmoqda [7:2]. Shu bois, ushbu integratsiyaning amaliy modelini ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI. Ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalar muammosi xalqaro pedagogika fanida keng o'rganilgan. UNESCO ning "Education for Sustainable Development" dasturida ta'kidlanishicha, XXI asr pedagogi uchta asosiy komponent — bilim, ko'nikma va qadriyatlarning yaxlit birligida shakllanishi zarur. Shulman ishlab chiqqan «pedagogical content knowledge» (PCK) nazariyasi kasbiy bilimlarning predmetli tarkibini aniqlashtirgan bo'lsa-da, axloqiy o'lchov uning modelida etarlicha aks ettirilmagan [12:3, 11:9].

O'zbek pedagogika fanida ma'naviy tarbiya masalalari M.O.O'rinov, J.G'.Yo'ldoshev, D.R.Hasanova kabi tadqiqotchilar tomonidan ko'rib chiqilgan. Biroq ularning asarlarida ma'naviy tarbiya asosan alohida o'quv fani (masalan, "Ma'naviyat asoslari") sifatida ko'rib chiqilgan, kasbiy tayyorgarlik jarayoniga gorizontol integratsiya muammosi esa etarlicha yoritilmagan [6:102, 13:57, 3:36].

Noddings "care ethics" nazariyasi, Kohlberg axloqiy rivojlanish bosqichlari va mahalliy "Kamolot" tarbiya tizimi sintezi asosida biz "Ma'naviy-kasbiy integratsiya" (MKI) modelini taklif etamiz, bu model pedagogik ta'limning barcha modullariga ma'naviy komponentni tizimli kiritishni ko'zda tutadi [5:203, 4:149].

METODOLOGIYA. Tadqiqot 2022–2024-yillar davomida Buxoro davlat universiteti va Buxoro davlat pedagogika instituti pedagogika

fakultetlarida o'tkazilgan. Tadqiqotning umumiy dizayni kvazi-eksperimental bo'lib, nazorat va tajriba guruhlarini taqqoslash metodiga asoslangan.

Dizayn — kvazi-eksperimental (nazorat va tajriba guruhlarini taqqoslash metodi). Quyida tadqiqot dizaynining umumiy xulosa jadvali keltirilgan:

1-jadval. Tadqiqot dizayni tavsifi

Parametr	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
Ishtirokchilar soni	n = 108	n = 106
O'quv muassasalari	BuxDU, BuxDPI	BuxDU, BuxDPI
Kurs	2–4-kurs	2–4-kurs
O'quv dasturi	MKI moduli + standart dastur	Faqat standart dastur
MKI modul hajmi	16 soat (har kursga kiritilgan)	—
Tadqiqot davri	2022–2024 (4 semestr)	2022–2024 (4 semestr)
Baholash vositalari	Danielson, Schwartz, intervyu, portfolio	Danielson, Schwartz, intervyu, portfolio

Tajriba guruhida MKI moduli qo'llanildi: unda har bir predmetli kurs ichiga axloqiy dilemmalar, milliy qadriyat narrativlari va fuqarolik vaziyat tadqiqotlari kiritildi (jami 16 soatlik qo'shimcha modul). Quyidagi jadvalda modul tarkibi batafsil keltirilgan:

2-jadval. MKI moduli tarkibi va amalga oshirish tartibi

No	Modul nomi	Asosiy faoliyat turlari	Soat	Baholash
1	Milliy qadriyat narrativlari	Tarixiy shaxslar tahlili, matn taqdimoti, muhokama	4 soat	Taqdimot
2	Axloqiy dilemmalar seminari	Kasbiy vaziyatli o'yinlar, guruhli qaror qabul qilish	4 soat	Kuzatuv

3	Fuqarolik loyihalari	Mahalla hamkorlikdagi mini-loyiha, ijtimoiy muammo tahlili	4 soat	Loyiha
4	Refleksiya va portfolio	Haftalik kundalik, elektron portfolio, o'z-o'zini baholash	4 soat	Portfolio
Jami	4 modul 4 faoliyat turi Har bir predmetli kursga integratsiya			16 soat

NATIJALAR. Ikki o'quv yili davomidagi tajriba-sinov ishining natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

1. Kasbiy kompetensiya ko'rsatkichlari. Tajriba guruhida pedagogik mahorat umumiy ko'rsatkichi (Danielson rubrikasi bo'yicha) nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan sezilarli darajada yuqori bo'ldi: $M^T=3.71$ vs $M^R=3.28$, $t(212)=4.87$, $p<0.001$, $d=0.67$ (o'rtacha effekt). Ayniqsa, "sinfni boshqarish" ($d=0.71$) va "o'quvchilarni rag'batlantirish" ($d=0.74$) quyi shkalalari bo'yicha farq katta bo'ldi.

2. Ma'naviy-axloqiy yo'nalganlik. Schwartz inventari natijalari bo'yicha tajriba guruhida "universalizm", "xayrixohlik" va "an'anaga hurmat" qadriyatlari ancha yuqori darajada ekanligi aniqlandi. "Milliy o'zlikni anglash" o'z-o'zini baholash shkalasida tajriba guruhidagi o'sish 18,3 foizni tashkil qildi (nazorat guruhida: 6,1%).

3. Sifatli ma'lumotlar. Chuqur intervyular shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi talabalari ta'lim jarayonini "faqat bilim olish" emas, balki "shaxs va fuqaro sifatida o'sish" sifatida ifodalashgan. Nazorat guruhida bunday metaforik iboralar sezilarli darajada kamroq uchraydi.

MUHOKAMA. Olingan natijalar shuni tasdiqlaydi: ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni integrativ rivojlantirish yondashuvi an'anaviy parallel o'qitish usulidan ancha samarali. Bu holat bir necha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, kontekstualizatsiya effekti — axloqiy dilemmalar va qadriyat narrativlari predmetli bilimlarni real hayotiy kontekstga bog'laydi, bu esa kognitiv yukni kamaytiradi va o'quv motivatsiyasini oshiradi [1:361]. Ikkinchidan, identifikatsiya mexanizmi — milliy qadriyatlar orqali kasbiy rol modeli shakllanadi, bu esa talabaning "men kim bo'lmoqchiman?" savoliga aniq javob beradi.

Tadqiqotning cheklovlari qatorida namunaning faqat ikkita universitetni qamrab olishi va kuzatish muddatining nisbatan qisqaligi (2 yil) ta'kidlanishi kerak. Kelajakdagi tadqiqotlarda longitudinal dizayn qo'llash va yangi bitiruvchilarning maktabdagi ish faoliyatini kuzatish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, o'quv jarayoni sifatiga emas, balki kuzatilgan chiqishlarga asoslanish uslubiy cheklov hisoblanadi.

Taklif etilayotgan MKI modeli xalqaro standartlar bilan ham mos keladi: OECD ning "Future of Education and Skills 2030" loyihasida pedagog "transformative competency" egasi— o'zgarishlarni boshqarishga qodir, qadriyatlar asosida qaror qabul qiluvchi mutaxassis sifatida ta'riflanadi [9:2]. MKI modeli aynan ana shu kontseptsiyani milliy kontekstda operatsionallashtiradi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar va tavsiyalar shakllantirildi:

1. Ma'naviy tarbiya va kasbiy kompetensiyalarni integrativ rivojlantirish pedagog kadrlar tayyorlashning sifatini statistik jihatdan sezilarli darajada yaxshilaydi ($d > 0.65$).

2. "Ma'naviy-kasbiy integratsiya" moduli oliy pedagogik ta'lim muassasalarining standart o'quv dasturlariga kiritilishi maqsadga muvofiq.

3. Integratsiya alohida fanlarga qo'shimcha soatlar sifatida emas, balki har bir predmetli kurs ichiga qo'yilgan tematik bloklar orqali amalga oshirilsa, ortiqcha o'quv yukisiz yuqori natijalarga erishiladi.

4. O'qituvchilarni qayta tayyorlash (malaka oshirish) kurslarida ham ushbu integrativ yondashuv tatbiq etilishi kerak.

Yangi O'zbekiston ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa — raqobatbardosh, ammo axloqan etuk pedagog kadrlar tayyorlash. Bu ikki maqsad bir-biriga zid emas: ularni to'g'ri integratsiya qilish orqali sinergiya samarasi hosil qilinadi. Ushbu tadqiqot o'sha yo'lning ilmiy asoslangan xaritasini taqdim etishga urinish sifatida ko'rilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. — New York: Freeman, 1997. — 604 p.

2. Danielson C. The Framework for Teaching Evaluation Instrument. — Princeton: The Danielson Group, 2013.

3. Hasanova D.R. O'qituvchi ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped. fan. dokt. diss. — Toshkent: TDPU, 2021. -218 b.

4. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Vol. 1: The Philosophy of Moral Development. — San Francisco: Harper & Row, 1981. — 441 p.

5. Noddings N. Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education. 2nd ed. — Berkeley: University of California Press, 2003. — 256 p.

6. O'rinov M.O. Pedagogik ta'limda milliy qadriyatlar integratsiyasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 142 b.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. — 2022. — №5.

8. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlar bazasi, 2020.

9. OECD. OECD Future of Education and Skills 2030: Conceptual learning framework. — Paris: OECD Publishing, 2019.

10. Schwartz S.H. Universals in the content and structure of values // Advances in Experimental Social Psychology. — 1992. — Vol. 25. — P. 1–65.

11. Shulman L. Those who understand: Knowledge growth in teaching // Educational Researcher. — 1986. — Vol. 15 (2). — P. 4–14.

12. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. — Paris: UNESCO, 2015.

13. Yo'ldoshev J.G'. Zamonaviy pedagogik ta'limda innovatsion yondashuvlar. — Toshkent: Akademiya, 2020. — 198 b.

“NASOYIM UL-MUHABBAT”DA SHAXS TARBIYASI

Sharipov Nazarjon Murotjonovich

IMTI tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada yangilanayotgan jamiyatimiz – Yangi O‘zbekistonda ma’nan tarbiyalangan, yuksak insoniy xislatlarni o‘zida mujassam etgan, ma’rifatli shaxs qanday bo‘lishi kerakligi haqida fikr yuritiladi. Shu nuqtai nazardan buyuk ajdodlar merosini o‘rganish, ulardan ma’naviy-ma’rifiy saboqlar olish maqsadida milliy ma’naviyatimiz va mumtoz adabiyotimiz darg‘asi Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asari misolida shaxs tarbiyasi haqida bahs yuritamiz.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, “Nasoyim ul-muhabbat”, shaxs, adabiyot, ma’naviy muhit, ma’naviy tarbiya, komil inson, odob.

Shaxsni komil inson qilib tarbiyalovchi eng muhim vositalardan biri shubhasiz bu adabiyotdir. Ayniqsa, Yangi O‘zbekistonning ma’naviy muhitini shakllantirishda, undagi har bir shaxsni ma’rifiy yuksaltirishda ajdodlarimiz qoldirgan boy ma’naviy-adabiy merosning xizmati benihoya kattadir. Shuning uchun ham bugun buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish va keng targ‘ib qilish davlatimiz oldida turgan muhim strategik ahamiyatga ega masala sifatida qaralmoqda.

Adabiy merosimizni o‘rganish haqida gap ketar ekan ushbu maqolamizda nafaqat millatimiz, balki jahon adabiyoti faxri bo‘lmish buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiyning ma’naviy merosi misolida masalani yoritishni lozim topdik.

Barchamizga ma’lumki, Alisher Navoiy xoh u she’riy bo‘lsin xoh nasriy bo‘lsin har bir asarida albatta oliyjanob sifatlar egasi bo‘lgan etuk shaxslarni ma’naviy qahramon qilib ko‘rsatishga harakat qiladi va shu orqali xalqning ko‘z oldiga ma’naviy ideallarni gavdalantirib beradi. Bu jihat Navoiy ijodining mohiyatiga aylangan o‘ziga xoslikdir. Yanayam aniqroq qilib Navoiyning butun boshli ijodi zamirida shaxsning ma’naviy-ma’rifiy kamolotga erishish g‘oyasi yotadi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

“Xamsa”, “Lisonut tayr”, “Majolisun nafois”, “Mahbubul qulub”, “Tarixi anbiyo va hukamo”, “Holoti Sayyid Hasan Ardasher”, “Holoti Pahlavon Muhammad”, “Xamsatul mutahayyirin”, “Nasoyim ul-muhabbat” kabi asarlarida Navoiy ko‘plab ana shunday komil shaxslar timsolini taqdim eta olgan. Yuqorida tilga olingan asrlardan biz “Nasoyim ul-muhabbat”ning shaxs tarbiyasidagi ahamiyatini tahlil qilamiz.

Navoiy ustози Abdurrahmon Jomiyning “Nafahotul uns min hazarotil quds” asaridan ilhomlanib, umrining so‘ngi yillarida o‘zining “Nasoyim ul-muhabbat min shamoyimil futuvvat” asarini yozadi. Ikkala asar ham avliyolar haqida ma’lumot beruvchi falsafiy-tasavvufiy mazmunda bo‘lib tarbiyaviy didaktik ahamiyatga egadir.

Navoiy asarning asosiy qismiga kirishmasdan oldin muqaddimada shunday deydi: “Bu toifakim, valoyatu karomat ahlidurlar va xaloyiqqa irshod va ihda qilurlar, muborak zotlarining barakoti bu millat ahli boshidin kam bo‘lmag‘ay”[1,30]. Navoiy bu erda tasavvuf ahli, ya’ni avliyolarni jamiyatning ma’naviy tayanchi va nurafshon yo‘l ko‘rsatuvchilari sifatida ta’riflaydi. Navoiyning fikricha, avliyolar shunchaki karomat ko‘rsatuvchi g‘ayritabiiy kuch egalari emas, balki eng avvalo qalblarga haqiqat yo‘lini ko‘rsatuvchi va xalqni ma’naviy kamolot sari yo‘llovchi murshidlardir. Shoir “muborak zotlarning barakoti millat ahli boshidan kam bo‘lmasin” deya niyat qilar ekan, xalqning istiqboli va saodati mana shunday pok niyatli, ilm va amalni birlashtirgan ma’naviyat peshvolariga bog‘liq ekaniga urg‘u beradi. Muxtasar aytganda, bu satrlar orqali Navoiy ezgulik va ruhiy poklik yo‘lidagi insonlarni e‘zozlash, ularning o‘gitlaridan bahramand bo‘lish millatning kamoli uchun xizmat qilishini umid qilmoqda.

“Nasoyimul muhabbat”ning uslubi juda sodda bo‘lib, Navoiy har bir avliyoning hayotini batafsil yoritib o‘tirmasdan uning to‘liq ismi, yashagan joyi va vafot qilgan sanasini qisqacha aytib, keyin o‘sha avliyoning tilidan ayrim ibratli holatlar va bir ikki nasihatlarinigina keltirish bilan cheklanadi. Ammo har bir nasihat va o‘git zamirida olam-olam ma’nolar yotadi. Ushbu pand-nasihatlar nafaqat yosh avlodni balki jamiyatimizdagi har bir insonni komil shaxs bo‘lib etishmog‘ida muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Asarda keltirilishicha valiy zotlardan Muhammad ibn Homid Tirmiziy shunday nasihat qiladi: “Sening sarmoyang ko‘nglungdur va vaqting. Chun ko‘nglungni mashg‘ul qilsang har zann va gumong‘aki, xotiringg‘a kirgay, zoyi’ qilg‘aysen avqotingni ul nimagakim boista va shoista bo‘lmag‘ay. Qachon sud qila olg‘ay ulki, sarmoyani ziyong‘a bergay?”[1,139]. Ushbu o‘git inson hayotining eng qimmatbaho, ammo qaytarib bo‘lmas ikki resursi – qalb va vaqt haqidagi yuksak falsafiy mushohadasidir. Bu erda “sarmoya” (kapital) tushunchasi ma’naviy mazmunda qo‘llanilib, quyidagi muhim nuqtalarni ochib bermoqda:

- **Ko‘ngil va vaqt.** Insonning bu dunyodagi bor-budi uning ichki olami (ko‘ngli) va unga berilgan imkoniyat (vaqt)dir. Agar qalbni turli keraksiz shubhalar, gumonlar va behuda xayollar bilan band qilsang, nafaqat ruhiyatingni, balki eng aziz ne‘mating vaqtingni ham behuda sarflagan bo‘lasan.

- **Behudalikning ziyoni.** “Boista va shoista” (munosib va loyiq) bo‘lmagan narsalar bilan mashg‘ul bo‘lish – bu ma’naviy inqiroz (bankrot)ga olib boradi. Inson o‘z fikrlarini nazorat qila olmasa, uning vaqti ham bebaraka ketadi.

- **Foyda va ziyon mezon.** Matn oxiridagi ritorik savol – “sarmoyasini ziyonga berayotgan kishi qanday qilib foyda ko‘rishi mumkin?” – insonni sergaklikka chaqiradi. Ya’ni kelajakda ma’naviy yutuqqa erishishni istagan odam, avvalo, fikr-xayolini boshqarishi va vaqtini arziyas narsalarga qurbon qilmasligi lozim.

Demak insonning ichki dunyosi (ko‘ngli) uning boshqaruv markazidir. Agar bu markaz keraksiz “fayllar” (mish-mish, gumon, hasad, xavotir) bilan to‘lib ketsa, qimmatli vaqt boy beriladi.

Najot va yutuq qalbni faqat ezgulik va foydali ma’rifat bilan band qilishdadir. Buning uchun esa inson bo‘sh vaqtida ko‘proq kitob mutolaa qilishi yoki foydali mashg‘ulotlar bilan o‘zini band qilishi kerak. Aksincha bugungi kunda barchamiz mubtalo bo‘lgan ijtimoiy tarmoqlardagi keraksiz, befoyda kontentlarni kuzatish, ularni tahli qilish va shu kabilar bilan o‘zimizni band qilishimiz sarmoyamizni befoyda sarf qilayotganimizning ayni o‘zidir.

Endi Abubakr Farro‘ning hikmatli pandiga e‘tibor qarataylik. U shunday deydi: “Yaxshiliklarni yashirish yomonliklarni yashirishdan afzalroqdir, albatta sen bu bilan (yaxshilikni yashirishni yomonlikni yashirishdan afzal deb bilishing bilan) najot istagan bo‘lasan”[1,167]. Bu hikmat shaxs tarbiyasidagi eng nozik nuqtalardan biri xolislik masalasini yoritib beradi. Odatda inson o‘z ayblari va yomonliklarini el ko‘zidan yashirib, yaxshiliklarini oshkor qilishga urinadi, bu tabiiy hol. Biroq ma‘naviy madaniyatning yuqoriroq bosqichi bu qilgan yaxshiliklarni yomonliklardan ham ko‘proq sir tutishdir.

Bu qoidaning zamirida bir necha muhim falsafiy ma‘no yotadi:

- **Riyodan saqlanish.** Agar inson qilgan yaxshiligini oshkor qilsa yoki ichida “odamlar ko‘rsin, maqtasin” degan ilinj paydo bo‘lsa, o‘sha amalning ma‘naviy qiymati yo‘qoladi. Yaxshilikni yashirish uni “ma‘naviy chirish”dan (xo‘jako‘rsinlikdan) himoya qiladi.
- **Nafs tarbiyasi.** Yomonlikni yashirishda nafsning manfaati (obro‘ni saqlash) bo‘lsa, yaxshilikni yashirishda nafsni sindirish bor. Inson o‘z yaxshiligi bilan maqtanmaslik orqali nafsini jilovlaydi.
- **Najot umidi.** Inson faqat odamlar uchun emas, balki o‘z vijdoni va Xoliqi oldida hisob berishi uni ma‘naviy najotga boshlaydi.

Qisqacha aytganda, bu nasihat insonni “ko‘rinish uchun yaxshi bo‘lish” emas, balki “chin dildan yaxshi bo‘lish”ga chorlaydi. Tashqi obro‘ uchun yomonlikni yashirish – ehtiyotkorlik, ammo ichki poklik uchun yaxshilikni yashirish – buyuk ma‘naviy jasoratdir.

Ibrohim ibn Shaybon Kirmonshohiyga otasi shunday vasiyat qiladi: “Ilm o‘rgan, zohir odobi uchun va vara‘pesha qil, botin odobi uchun” [1,186]. Ushbu hikmat inson kamolotining ikki ajralmas ustuni – tashqi tartib va ichki poklik muvozanatini ifodalaydi. Ilm insonning tashqi olamini go‘zallashtiradi, uni nodonlik va qo‘pollikdan asrab, “zohiriy odob” – estetik va etik madaniyat bilan bezaydi. Biroq, faqat tashqi ko‘rinish va rasmiy odob kifoya emas. Shu bois, ota: “vara‘pesha qil, botin odobi uchun”, deya ta‘kidlamoqda. Vara‘ – tasavvufiy atama bo‘lib, shubhali narsalardan tiyilish va qalbni ma‘naviy illatlardan (riyo, kibr, hasad) poklashni anglatadi. Bu fazilat insonning ichki dunyosini – “botin odobi”ni

shakllantiradi. Falsafiy jihatdan bu fikr shakl va mazmun uyg'unligiga asoslangan, ya'ni ilm insonga qanday yashash kerakligini ko'rsatsa (shakl), vara' (taqvo va poklik) bu hayotning mohiyatini (mazmun) belgilaydi. Yaxlit holda bu o'git komil inson timsolini yaratadi. Shunday qilib inson tashqi tomondan bilimli va odobli, ichki tomondan esa sof va vijdonli bo'lishi lozim. Zero, ilmsiz odob – soxtalik, vara'siz ilm esa – ruhsiz jasad kabidir. Albatta, ta'limni tarbiyadan ajratib bo'lmaydi. Boshqacha aytganda ta'lim va tarbiya qachonki birgalikda olib borilsa shundagina shaxs tarbiyasi mukammal bo'ladi.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, Navoiy komil insonni o'zida zohiriy va botiniy ilmlarni, insoniy fazilatlarni mujassam eta olgan hamda hayotini ezgu ishlar bilan o'tkazgan shaxs sifatida tanishtiradi. Komillikka erishish yo'lida ayniqsa, ruhiy poklik va nafs tarbiyasini eng muhim omillardan deb biladi. Alisher Navoiy talqinida shaxs – bu faqat biologik mavjudot emas, balki ma'naviy-axloqiy vazifalarni bajaruvchi oliy xilqatdir. Uning asarlaridagi shaxs obrazi har doim ikki yo'nalishda rivojlanadi: botiniy kamolot (o'z nafsini engish) va zohiriy faoliyat (elga manfaat etkazish). Navoiyning shaxs haqidagi qarashlari bugungi kunda ham komil inson tarbiyasida asosiy ma'naviy dastur bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. “Nasoyimul muhabbat min shamoyimil futuvvat”. – T.: “Movarounnahr”. 2017. – 576 b.
2. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. 4 tomlik. 1 tom. – T.: “Fan”. 1983. – 655 b.
3. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. 4 tomlik. 3 tom. – T.: “Fan”. 1984. – 624 b.

RAQAMLI REALLIKDA INSON ONTOLOGIYASI VA TARBIYANING FALSAFIY MUAMMOLARI

Baxtiyor Xusanov

*“Ma’rifat” targ‘ibotchilar jamiyati raisi
Pedagogika fanlari doktori(PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli jamiyat sharoitida inson ontologiyasining transformatsiyalashuvi va uning yoshlar tarbiyasiga ta’siri ma’naviy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi virtual borliq va raqamli reallik sharoitida inson mohiyatining o‘zgarishi bilan bog‘liq antropologik inqirozlarni bartaraf etish hamda tarbiyaning falsafiy-metodologik asoslarini yangilash zaruriyatini ochib berishdan iborat. Ishda falsafiy antropologiya, dialektika va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijasida raqamli makonda yuzaga kelayotgan “Ikkinchi Men” (avatar) hamda simulyativ qadriyatlar an’anaviy tarbiya tizimidagi vertikal (iyerarxik) munosabatlarni gorizonttal (tarmoqli) ko‘rinishga keltirgani asoslab berildi. Xulosa qismida raqamli gumanizm konsepsiyasini joriy etish, yoshlarda kiber-ma’naviy immunitetni shakllantirish va algoritmlar ta’siriga qarshi qadriyatga yo‘naltirilgan mentorlik institutini rivojlantirish bo‘yicha konseptual tavsiyalar ilgari surilgan.

Tayanch so‘zlar: raqamli ontologiya, ma’naviy dunyoqarash raqamli reallik, tarbiya transformatsiyasi, kiberborliq, antropologik inqiroz, simulyakr, raqamli gumanizm, mediaimmunitet.

XI asrning birinchi choragida insoniyat sivilizatsiyasi tub burilish nuqtasini bosib o‘tmoqda. Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va virtual makon shunchaki kundalik hayot quroli bo‘lishdan to‘xtab, insonning asosiy mavjudlik muhitiga aylandi. Falsafiy tilda aytganda, yangi ontologik reallik - raqamli borliq shakllandi [1; 12]. Bu jarayon an’anaviy inson tabiati, uning ongi va ma’naviy olamini transformatsiyaga uchratmoqda.

Muammoning dolzarbligi shundaki, an'anaviy tarbiya tizimi barqaror, real va jismoniy dunyoga moslashgan edi. Raqamli reallikda esa inson makon va vaqt chegaralarini yo'qotib, "virtual inson" (*homo digitalis*) sifatidagi yangi ontologik maqomini olmoqda [2; 54]. Bu esa tarbiyaning ma'naviy-falsafiy asoslarini tubdan qayta ko'rib chiqishni, inson mavjudligining parchalanishi (fragmentatsiya) va antropologik inqirozning oldini olishni taqozo etadi.

Inson ontologiyasi va texnologiya munosabatlari falsafa tarixida har doim markaziy o'rinlardan birini egallagan. M. Xaydegger o'zining texnika falsafasiga oid ishlarida texnologiya insonni borliqning haqiqiy mohiyatidan uzoqlashtirishi va uni shunchaki "ishlab chiqarish resursi"ga aylantirishi haqida ogohlantirgan edi [3; 89].

Postmodernizm namoyandalari, xususan J. Bodriyyar, virtual reallikni "simulyakr" (asli yo'q nusxa) tushunchasi orqali tushuntirib, u real hayotni siqib chiqarishini va o'rnini sun'iy giperreallik bilan almashtirishini asoslagan [4; 112]. Zamonaviy tadqiqotchilardan L. Floridi "axborot ontologiyasi" (*infosphere*) konsepsiyasini ilgari surib, raqamli dunyoda inson axborotli organizm (*inforq*) sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi [5; 201].

Sharq falsafiy tafakkurida esa, xususan Abu Nasr Forobiy merosida inson ontologiyasi uning ma'naviy kamoloti, qalb butunligi va jamoaga keltiradigan nafi bilan belgilanadi [6; 40]. Raqamli davrda ushbu "komil inson" g'oyasini va ma'naviy immunitetni saqlab qolish yangicha falsafiy-metodologik yondashuvlarni talab qilmoqda.

Ushbu maqolada obyekt bo'lgan inson ontologiyasining transformatsiyalashuv jarayonini tadqiq etishda dialektik yondashuv (real va virtual borliq qarama-qarshiligi hamda sintezi), falsafiy antropologiya (inson mohiyatining o'zgarishi) va tizimli tahlil (tarbiya tizimining raqamli jamiyat qonuniyatlari bilan bog'liqligi) metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

1. Virtual borliqda insonning "Ikkinchi Men"i va antropologik inqiroz
Raqamli reallik inson ontologiyasiga "**dualism**"(ikki dunyolik) xususiyatini olib kirdi. Jismoniy inson real dunyoda yashasa-da, uning

ijtimoiy-ma'naviy faoliyati, muloqoti va o'zini namoyon qilishi ko'p jihatdan virtual makonga ko'chdi. Bu makonda inson o'ziga sun'iy profil, avatar - "Ikkinchi Men"ni yaratadi.

Parchalangan ong: Virtual dunyodagi anonimlik va cheksiz erkinlik yoshlar ongida subyektiv reallikni shakllantiradi. Natijada insonning real dunyodagi mas'uliyati bilan virtual dunyodagi subyektiv "erkinligi" o'rtasida ontologik ziddiyat yuzaga keladi.

Simulyativ qadriyatlar: Raqamli reallikda ma'naviy qadriyatlar (do'stlik, sevgi, hurmat) ko'p hollarda "layk"lar, "ko'rishlar soni" (views) va raqamli reytinglar ko'rinishidagi simulyakrlarga aylanmoqda [4; 115].

2. Tarbiyaning subyekt-obyekt munosabatlari o'zgarishi

An'anaviy tarbiya falsafasida iyerarxik tizim mavjud edi: Tarbiyachi (Ustoz/Ota-ona) - Subyekt, Tarbiyalanuvchi (Bola/Yoshlar) - Obyekt. Raqamli reallik esa ushbu vertikal tizimni butunlay buzdi va **gorizontal kommunikatsiyani** keltirib chiqardi.

Mezon	An'anaviy tarbiya tizimi	Raqamli davr tarbiya tizimi
Asosiy subyekt	Oila, maktab, mahalla	Algoritmlar, ijtimoiy tarmoqlar, kiber-muhit
Axborot oqimi	Bir tomonlama (Iyerarxik)	Ko'p tomonlama (Tarmoqli)
Makon va vaqt	Chegaralangan (Sinxona, xonadon)	Chegarasiz (24/7 onlayn rejim)
Qadriyat shakli	Shaxsiy namuna va jonli muloqot	Raqamli kontent va vizual simulyatsiya

Raqamli makonda algoritmlar va sun'iy intellekt tizimlari yoshlarning qiziqishlarini tahlil qilib, ularga mos kontent taqdim etish orqali yashirin tarbiyachi (inkognito subyekt) rolini bajarmoqda. Bu esa milliy pedagogika va milliy ma'naviyat poydevoriga begona qadriyatlarning filtrlarsiz kirib kelishiga yo'l ochadi [2; 59].

Ushbu tadqiqot raqamli reallik sharoitida inson ontologiyasining transformatsiyalashuvi va uning tarbiya tizimiga ta'siri chuqur antropologik

inqirozlarni keltirib chiqarayotganini ko'rsatadi. Inson mavjudligining virtual makonga ko'chishi an'anaviy ma'naviy qadriyatlar tizimini simulyativ shakllarga almashtirmoqda. Amalga oshirilgan falsafiy tahlillar asosida quyidagi konseptual xulosalar ilgari suriladi:

Ontologik yaxlitlikni tiklash: Raqamli davrda tarbiya falsafasi yoshlarning jismoniy-real va virtual-kiber dunyodagi mavjudligini sun'iy ravishda ajratishga emas, balki ularning yaxlitligini ta'minlashga qaratilishi lozim. Texnologik determinizm sharoitida inson kapitalini faqat pragmatik ko'nikmalar majmuasi sifatida emas, balki uning ekzistensial va ma'naviy-axloqiy mohiyatini saqlab qolish orqali shakllantirish zarur [2; 61].

Kiber-makonda ma'naviy immunitet va germeneytik fikr: Tarbiya transformatsiyasining falsafiy echimi sifatida - yoshlarda raqamli simulyakrlar va axborot manipulyatsiyalarini tanqidiy tahlil qila olish qobiliyatini, ya'ni raqamli madaniyat kontekstida aksiologik filtrlash tizimini rivojlantirish lozim. Bu jarayon yoshlarning virtual makonda shunchaki passiv iste'molchi emas, balki milliy va umumbashariy qadriyatlarga tayangan ongli subyekt sifatida mavjud bo'lishini ta'minlaydi.

Subyekt-Obyekt Paradigmalarining Sintezi: An'anaviy iyerarxik (vertikal) tarbiya modellari raqamli dunyoning tarmoqli va gorizontal tabiati oldida o'z funksionalligini yo'qotmoqda. Zamonaviy sharoitda tarbiya jarayoni "ustoz-shogird" munosabatlarining raqamli platformalardagi moslashuvchan ekotizimini yaratishni, ya'ni algoritmlar nazoratiga muqobil o'laroq, qadriyatga yo'naltirilgan intellektual mentorlik institutini joriy etishni talab etadi [6; 45].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Madayeva Sh. *Falsafa o'quv qo'llanmasi*. - Toshkent: Universitet, 2019. – 240 b.
2. Axmedova M.A. *Hozirgi zamon falsafasining nazariy masalalari*. – Toshkent: Falsafa va huquq instituti nashriyoti, 2021. – 180 b.
3. Xaydegger M. *Время и бытие: Статьи и выступления*. – Moskva: Respublika, 1993. – 447 c.

4. Бодрийяр Ж. *Симулякры и симуляция*. – Москва: Постматериалист, 2015. – 240 с.
5. Floridi L. *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*. – Oxford University Press, 2014. – 272 p.
6. Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 224 b.

RADIKALIZM RIVOJLANISHINING OLDINI OLISHDA G‘OYALAR TA’SIRIDAN HIMOYA QILISH VA BARQARORLIKNI TA’MINLASH MEKANIZMLARI

Maftuna Namozova

*“Ma’rifat” targ‘ibotchilar
jamiyati bo‘lim boshlig‘i, f.f.d (PhD)*

Zamonaviy dunyoda radikal g‘oyalar ta’siridan jamiyatni, ayniqsa yoshlarni himoya qilish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Bu muammo nafaqat milliy xavfsizlik, balki ma’naviy-axloqiy tahdid sifatida ham talqin etiladi. Radikal g‘oyalar ta’siridan himoya qilish konsepsiyasini turli ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida o‘rganish mumkin bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos yondashuvni taklif etadi.

Sotsiologik nuqtai nazardan, radikal g‘oyalar ta’siriga tushib qolish jamiyatda mavjud ijtimoiy-iqtisodiy ziddiyatlar, ijtimoiy adolatsizlik, tengsizlik va ijtimoiy eksklyuziyaning oqibati sifatida talqin etiladi. P.Burdening ta’kidlashicha, “simvolik zo‘ravonlik” orqali dominant guruhlar o‘z mafkurasini jamiyatga singdiradi, bu esa ijtimoiy norozilikning radikal shakllarini keltirib chiqarishi mumkin. R.Mertonning anomiya nazariyasi asosida radikalizm jamiyatda e’lon qilingan maqsadlar va ularga erishish vositalari o‘rtasidagi nomutanosiblik natijasi deb talqin

etiladi.

Psixologik yondashuv doirasida radikal g'oyalar ta'siriga tushish individual psixologik xususiyatlar, shaxsiyatning o'ziga xosligi, psixologik qoniqmaslik va o'z-o'zini identifikatsiya qilish muammolari bilan bog'lanadi. E.Fromm o'zining "Erkinlikdan qochish" asarida shaxs erkinlik va xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni yo'qotganda avtoritar mafkuralarga berilishi haqida yozadi. Shu nuqtai nazardan, radikal g'oyalarni qabul qilish qisman shaxsning o'z identikligini izlash jarayonining bir qismi sifatida talqin etilishi mumkin.

Siyosiy fanlar nuqtai nazaridan, radikalizm siyosiy tizimning legitimligining pasayishi, siyosiy institutlarga ishonchning yo'qolishi va ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarning keskinlashuvi sharoitida rivojlanadi. S.Xantingtonning "sivilizatsiyalar to'qnashuvi" konsepsiyasi doirasida radikalizm sivilizatsion (madaniy, diniy) qarama-qarshiliklarning keskinlashuvi sifatida ko'riladi. O'zbekistonlik olim A.Ochildiev ta'kidlaganidek, "diniy radikalizm - bu ba'zi diniy ta'limotlarning nihoyatda keskin, ashaddiy talqini bo'lib, u tarafdorlarining dunyoqarashi, e'tiqodi va amaliyotida diniy-siyosiy ekstremizm, fundamentalizm ko'rinishida namoyon bo'ladi" Bu ta'rif radikalizmning diniy asoslarini ta'kidlaydi, biroq zamonaviy sharoitda radikalizm nafaqat diniy, balki millatchilik, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa mafkuralar asosida ham shakllanishi mumkin[1].

Radikal g'oyalar ta'siridan himoyalaniish mexanizmlari nazariy jihatdan turli modellar orqali tushuntiriladi. Garvard universiteti professori J.Nay tomonidan taklif etilgan "yumshoq kuch" konsepsiyasi radikalizmga qarshi kurashning muhim nazariy asoslaridan biri hisoblanadi. Uning ta'kidlashicha, "qattiq kuch" (harbiy va iqtisodiy bosim) bilan bir qatorda, "yumshoq kuch" (madaniy qadriyatlar va g'oyaviy ta'sir) vositalaridan foydalanish jamiyatda barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi[2].

Ekstremistik oqimlar ko'pincha "jihod", "takfir", "dar al-kufr" kabi tushunchalarni noto'g'ri talqin qilib, yoshlarni radikal g'oyalarga og'dirishga urinadilar. Bunday oqimlarga qarshi kurashda ilmiy asoslangan

raddiyalar ham berib borilgan. Masalan sharqshunos olim H.Sagdiyev ekstremizmga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytirish zarurligi[3] ta'kidlab, "jihod" tushunchasi haqida Ahli Sunna val Jamoa e'tiqodidagi mo'tadil talqinni tushuntirib, ekstremistik talqinlarga raddiya sifatida asosli dalillar[4] keltirgan. S.Oqilov esa aqidaviy masalalar qadimdan mavjudligini ta'kidlab, bu bo'yicha o'rtadagi bu murosasizliklar fiqhiy masalalarda emas, balki asosan aqidaviy masalalarda tus olgan edi deydi. Uning fikricha moturidiylik asosida barpo etilgan aqidaviy yondashuv mo'tadil pozitsiyani egallagan va ifrat qarashlarni rad etgan[5].

Siyosatshunos olim Sh.Paxrutdinov radikalizmga qarshi kurashning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida "milliy g'oya"ni ko'rib chiqadi. Uning fikricha, "milliy g'oya jamiyatni birlashtiruvchi, umummilliy maqsadlar sari safarbar etuvchi, turli mafkuraviy tahdidlardan himoya qiluvchi g'oyaviy qalqon vazifasini bajaradi"[6]. Quyida biz g'oyaviy-mafkuraviy mexanizmlarning muhim komponentlarni taqdim etamiz.

G'oyaviy-mafkuraviy himoya mexanizmlari va ularning samaradorligi. Radikal g'oyalar ta'siridan himoya qilishning g'oyaviy-mafkuraviy mexanizmlari bir qator muhim komponentlarni o'z ichiga oladi. Quyida ularning asosiylari tahlil qilinadi.

1. Milliy g'oya va mafkurani rivojlantirish:

Milliy g'oya va mafkura jamiyatni birlashtiruvchi, umummilliy qadriyatlar va manfaatlar asosida shakllanadigan g'oyaviy tizim sifatida radikal g'oyalarga qarshi immunitetni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Biz Yangi O'zbekistonni barpo etishda milliy g'oyamizni rivojlantirishimiz, yoshlarimizga zamonaviy bilim va tajriba, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiya berishimiz kerak... Yoshlarimizda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish, ularni o'z fikriga ega, irodali, fidoyi va vatanparvar insonlar etib tarbiyalash – biz uchun hal qiluvchi masaladir[7]."

Ushbu yo'nalishdagi muhim qadamlardan biri "Ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlash va uni yanada rivojlantirish konsepsiyasi"ning qabul qilinishi bo'ldi. Ushbu hujjat milliy va

umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish, jamiyatda ma'naviy-axloqiy muhitni sog'lomlashtirish va radikal g'oyalarga qarshi immunitetni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimini nazarda tutadi[8].

Milliy g'oya va mafkurani shakllantirishda umumta'lim maktablari, oliy ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari faol ishtirok etishi lozim. X.Karomatov ta'kidlaganidek, "ma'naviy tarbiya va mafkuraviy ta'sir tizimli, muntazam va uzluksiz bo'lishi, barcha ijtimoiy institutlarning uyg'unlashgan faoliyatiga asoslanishi kerak[9]."

2. Ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish:

Ta'lim tizimi radikal g'oyalar ta'siridan himoya qilishning eng samarali mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim nafaqat bilim berish, balki ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, tolerantlik va bag'rikenglikni tarbiyalash funksiyalarini ham bajaradi.

S.Otamuratov ta'kidlaganidek, "yoshlarni radikalizmdan himoya qilishning eng samarali yo'li – to'g'ri tashkil etilgan ta'lim-tarbiya tizimidir. Bilimli, dunyoqarashi keng, tanqidiy fikrlay oladigan yoshlar radikal g'oyalarga kamroq beriladi"[10].

Radikalizmga qarshi kurashda ta'lim tizimining samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarda ishlash muhim ahamiyat kasb etadi:

- Ta'lim dasturlariga media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, axborot xavfsizligi kabi fanlarni kiritish;
- Pedagoglarning mafkuraviy kompetentligini oshirish;
- Ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish;
- Ta'lim jarayonida yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish.

Yevropa ta'lim tizimida radikalizmga qarshi kurashish bo'yicha "PREVENT" dasturi o'zining samaradorligini ko'rsatgan. Ushbu dastur doirasida ta'lim muassasalari xodimlarining radikalizmni erta aniqlash va unga qarshi chora ko'rish borasidagi malakasi oshiriladi, o'quvchilar va talabalar bilan ishlash metodikasi takomillashtiriladi[11].

O'zbekistonda ham ta'lim sohasida radikalizmga qarshi kurashish borasida qator muhim qadamlar tashlangan. Jumladan, "Ma'naviyat

asoslari”, “Milliy g‘oya”, “Vatan tuyg‘usi”, Din tarixi kabi o‘quv kurslari birlashtirilib “Tarbiya” fani sifatida ta’lim dasturlariga kiritilgan, oliy ta’lim muassasalarida ma’naviyat va ma’rifat bo‘limlari faoliyati kuchaytirilgan.

3. Axborot makonini sog‘lomlashtirish:

Zamonaviy dunyoda axborot makoni radikal g‘oyalarni tarqatishning asosiy platformalaridan biriga aylangan. Shu bois, milliy axborot makonini sog‘lomlashtirish, unda konstruktiv mazmundagi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi kontentni ko‘paytirish radikalizmga qarshi kurashning muhim mexanizmi hisoblanadi.

Quronov M. ta’kidlaganidek, “axborot asrida mafkuraviy kurashlar asosan axborot makoni orqali amalga oshiriladi. Shu bois, axborot xavfsizligini ta’minlash, milliy axborot makonini turli zararli g‘oyalardan himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanishi kerak[12].

Axborot makonini sog‘lomlashtirishning quyidagi yo‘nalishlari ajratib ko‘rsatiladi:

- Internet tarmog‘ida radikal, ekstremistik mazmundagi materiallarni aniqlash va ularga qarshi chora ko‘rish tizimini takomillashtirish;
- Milliy axborot resurslarini rivojlantirish, ularda ma’naviy-axloqiy, vatanparvarlik va bag‘rikenglik g‘oyalarini targ‘ib qiluvchi materiallarni ko‘paytirish;
- Ijtimoiy tarmoqlarda ma’rifiy ishlarni kuchaytirish, yoshlar auditoriyasiga yo‘naltirilgan kontentni yaratish;
- Aholining, ayniqsa yoshlarning media savodxonligini oshirish, yoshlarni ta’lim va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari orqali kuchaytirish - ularning onlayn ekstremistik yollashlarga nisbatan zaifligini kamaytirish uchun muhimdir.

Germaniya tajribasida “Jugendschutz.net” loyihasi (yoshlarni himoya qilish tarmog‘i) alohida e’tiborga loyiq. Ushbu loyiha doirasida internetda radikal, ekstremistik mazmundagi materiallar monitoring qilinadi, ularni aniqlash va tezkor bartaraf etish choralari ko‘riladi. Shuningdek, yoshlar uchun media savodxonlik bo‘yicha ta’lim dasturlari ishlab chiqilgan.

O‘zbekistonda ham axborot makonini sog‘lomlashtirish borasida faol

ish olib borilmoqda. “Yoshlar – kelajagimiz” davlat dasturi doirasida ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarga yo‘naltirilgan ma’rifiy kontent yaratish bo‘yicha loyihalar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan axborot xavfsizligini ta’minlash, yoshlarni internetdagi zararli axborotdan himoya qilish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda[1].

Ijtimoiy-psixologik himoya mexanizmlari va ularning transformatsiyasi:

Radikal g‘oyalar ta’siridan himoya qilishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari individual va guruh psixologiyasi qonuniyatlariga asoslangan uslub va vositalar tizimini o‘z ichiga oladi. Bu mexanizmlar radikalizmga moyillikni kamaytirish, ijtimoiy adaptatsiyani osonlashtirish va psixologik barqarorlikni ta’minlashga yo‘naltirilgan.

1. Psixologik barqarorlikni ta’minlash:

Psixologik barqarorlik – bu shaxsning stress, xavotir va tashqi salbiy ta’sirlarga nisbatan chidamlilik darajasi. Psixologik barqarorligi yuqori bo‘lgan shaxs tashqi muhit ta’siriga kamroq beriladi, qiyin vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qiladi va o‘z emotsiyalarini boshqara oladi. Bu xususiyatlar radikal g‘oyalar ta’siriga tushishning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Amerikalik psixolog A.Maslou insonning psixologik barqarorligi uning asosiy ehtiyojlari qondirilganligi bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, psixologik barqarorlikni ta’minlash uchun nafaqat individual psixologik yordam, balki ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Rossiyalik psixolog D.V.Olshanskiy radikalizmning psixologik ildizlarini o‘rganib, shaxsning psixologik barqarorligini ta’minlashda quyidagi strategiyalarni taklif qiladi:

- “Shaxsiy o‘z-o‘zini anglash va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- Adekvat o‘zini baholash va o‘z-o‘zini qabul qilishni shakllantirish;
- Emotsional intellektni rivojlantirish;
- Ijtimoiy ko‘nikmalarni takomillashtirish, kommunikativ

kompetensiyalarni oshirish”[1].

O‘zbekistonda yoshlarning psixologik barqarorligini ta’minlash maqsadida ta’lim muassasalarida psixologik xizmat tizimi faoliyat ko‘rsatmoqda. Shuningdek, oilaviy mas’ul ota-onalar maktabi, yoshlar bilan ishlashga ixtisoslashgan psixologik markazlar tarmog‘i rivojlantirilmoqda.

2. Ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish:

Radikalizmga moyillikning muhim sabablaridan biri – ijtimoiy eksklyuziya, ya’ni shaxsning jamiyatdan chetlashishi, o‘zini jamiyatning to‘laqonli a‘zosi sifatida his qilmasligidir. Shuning uchun ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish radikal g‘oyalar ta’siridan himoya qilishning muhim mexanizmi hisoblanadi.

Fransuz sotsiologi E.Dyurkgeym jamiyatda ijtimoiy birdamlik (solidarnost) qanchalik kuchli bo‘lsa, radikal g‘oyalarning tarqalish imkoniyati shunchalik kam bo‘lishini ta’kidlaydi. Ijtimoiy integratsiyaning kuchayishi jamiyatda barqarorlikni ta’minlashga va radikalizm xavfini kamaytirishga yordam beradi.

Ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish bo‘yicha quyidagi yo‘nalishlarda ish olib borish maqsadga muvofiq:

- Ijtimoiy adolat prinsiplarini ta’minlash, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish;
- Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularni jamiyat hayotiga jalb qilish;
- Inklyuziv siyosatni amalga oshirish, jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab oluvchi ijtimoiy dasturlarni rivojlantirish;
- Mahalliy hamjamiyatlarni mustahkamlash, mahalla institutini rivojlantirish.

Buyuk Britaniyada amalga oshirilayotgan “Community Cohesion” (Jamiyat birdamligi) dasturi ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish orqali radikalizmga qarshi kurashishga qaratilgan. Ushbu dastur doirasida mahalliy hamjamiyatlar mustahkamlanadi, turli ijtimoiy, etnik va diniy guruhlar o‘rtasida muloqot rivojlantiriladi[1].

O‘zbekistonda mahalla instituti ijtimoiy integratsiyani ta’minlashning

muhim vositasi sifatida qaraladi. Mahalla fuqarolar yig'inlari doirasida "Yoshlar bilan ishlash" sektorlari tuzilgan bo'lib, ular yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularning muammolarini aniqlash va hal qilish bo'yicha ish olib boradi.

3. Huquqiy va siyosiy madaniyatni rivojlantirish:

Radikalizmning oldini olishda jamiyatda huquqiy va siyosiy madaniyatni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Huquqiy va siyosiy madaniyat darajasi yuqori bo'lgan jamiyatda radikal g'oyalarning tarqalish imkoniyati kamroq bo'ladi, chunki fuqarolar o'z huquq va manfaatlarini himoya qilishning qonuniy yo'llarini tanlaydilar.

Kanadalik olim U.Kimlika ta'kidlaganidek, "fuqarolik madaniyati rivojlangan jamiyatda radikalizm uchun ijtimoiy zamin cheklanadi, chunki fuqarolar o'z manfaatlarini ifoda etish va himoya qilish uchun demokratik mexanizmlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar"[13].

Huquqiy va siyosiy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish maqsadga muvofiq:

- Aholining, ayniqsa yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish;
- Fuqarolarning siyosiy jarayonlarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish;
- Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish;
- Qonun ustuvorligini ta'minlash, huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirish.

Germaniya tajribasida "Demokratisch Handeln" (Demokratik amaliyot) dasturi alohida e'tiborga loyiq. Ushbu dastur doirasida maktab o'quvchilari va talabalar orasida demokratik qadriyatlarni targ'ib qilish, ularning fuqarolik faolligini oshirish bo'yicha qator loyihalar amalga oshiriladi[1]

O'zbekistonda ham huquqiy va siyosiy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "O'zbekiston Respublikasi aholisining huquqiy madaniyatini yuksaltirish milliy dasturi" doirasida aholining barcha qatlamlari, ayniqsa yoshlar orasida huquqiy targ'ibot ishlari olib borilmoqda. Shuningdek, "Yoshlar parlamentlari", "Yoshlar kengashlari" kabi tuzilmalar orqali yoshlarning

siyosiy jarayonlarda ishtiroki ta'minlanmoqda.

Radikalizmning oldini olishda tashkiliy-institutsional mexanizmlar:

Radikalizmning oldini olish va unga qarshi kurashishning samaradorligi ko'p jihatdan tashkiliy-institutsional mexanizmlarning rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Bu mexanizmlar davlat organlari, nodavlat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlarining radikalizmga qarshi kurashdagi faoliyatini muvofiqlashtirish va samarali amalga oshirishga imkon beradi.

1. Normativ-huquqiy baza va strategik hujjatlar:

Radikalizmga qarshi kurashning samarali normativ-huquqiy bazasi va strategik hujjatlar tizimi bu yo'nalishdagi barcha faoliyatning huquqiy asosi hisoblanadi. Bu siyosatning izchilligi va uzoq muddatli strategik yondashuvni ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida radikalizmga qarshi kurashishning huquqiy asoslari sifatida "Diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlikka qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun, "Terrorchilikka qarshi kurash to'g'risida"gi Qonun, "Ekstremizmga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar xizmat qiladi [14]. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi Farmoni ham bu yo'nalishdagi muhim hujjatlardan biri hisoblanadi.

2. Institutsional tuzilmalar va koordinatsiya mexanizmlari:

Radikalizmga qarshi kurashda davlat organlari, nodavlat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlikni muvofiqlashtirish uchun institutsional tuzilmalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday tuzilmalar faoliyatning barcha yo'nalishlarini koordinatsiya qilish, resurslarni samarali taqsimlash va kompleks yondashuvni ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda Xavfsizlik kengashi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy gvardiya, Davlat xavfsizlik xizmati kabi tuzilmalar radikalizmga qarshi kurashning turli jihatlari bilan shug'ullanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Diniy ishlar bo'yicha qo'mita

diniy ekstremizmning oldini olish bo'yicha faoliyat olib boradi.

3. Xalqaro hamkorlik mexanizmlari

Radikalizm global muammo bo'lgani uchun unga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro hamkorlik orqali tajriba almashinuvi, resurslarni birlashtirish va transmilliy tahdidlarga qarshi birgalikda kurashish imkoniyati yaratiladi.

O'zbekiston Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT), Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH), Kollektiv xavfsizlik shartnomasi tashkiloti (KXShT) doirasida radikalizm va ekstremizmga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro hamkorlikni rivojlantirmoqda. Shuningdek, BMTning "Terrorizmga qarshi global strategiyasi" doirasida ham faol ishtirok etmoqda[15].

Radikalizm rivojlanishining oldini olishda g'oyalar ta'siridan himoya qilish va barqarorlikni ta'minlash mexanizmlarini tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

1. Radikal g'oyalar ta'siridan himoya qilish kompleks yondashuvni talab qiladigan murakkab jarayon bo'lib, g'oyaviy-mafkuraviy, ijtimoiy-psixologik va tashkiliy-institutsional mexanizmlarni uyg'unlikda qo'llashni nazarda tutadi.

2. Milliy g'oya va mafkurani rivojlantirish, ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, axborot makonini sog'lomlashtirish radikalizmga qarshi kurashning muhim g'oyaviy-mafkuraviy mexanizmlari hisoblanadi.

3. Shaxsning psixologik barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish, huquqiy va siyosiy madaniyatni rivojlantirish ijtimoiy-psixologik himoya mexanizmlarining asosiy yo'nalishlaridir.

4. Normativ-huquqiy baza va strategik hujjatlarni takomillashtirish, institutsional tuzilmalarni rivojlantirish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish radikalizmga qarshi kurash samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir.

Bugungi kunda O'zbekistonda radikalizm va radikallashtirishga qarshi kurashayotgan aql marlazlaridan Imom Buxoriy xalqaro tadqiqot markazida ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish va radikallashtirishning oldini olish bo'yicha "Raddiya va tahlil" guruhi mavjud bo'lib 2017-2024-yillarda

islom dini va hadislar mohiyatini buzib talqin qilayotgan radikal guruhlariga qarshi 183 ta raddiya, 955 ta tahliliy ma'lumot, 333 ta videodars tayyorlandi. Mahallalarga kirib borgan holda aholi, xususan yoshlar bilan "Jaholatga qarshi – ma'rifat" mavzusida 1005 ta, buyuk allomalar ilmiy merosining yoshlar tarbiyasiga ahamiyati haqida 101 ta ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etilgan. Shuningdek, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi kabi aql markazlari ijtimoiy muhitni aniqlash, radikallashuv, radikal g'oyalarni oldini olish, radikalizm va ekstremizmning noto'g'ri talqinlariga qarshi ilmiy asoslangan dalillarni ishlab chiqish va de-radikalizatsiya jarayonida faol ishtirok etadi. Jumladan, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi va Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi "Jaholatga qarshi ma'rifat" g'oyasi asosida islom diniga nisbatdan sodir etilayotgan asossiz xurujlarni oldini olish, shuningdek mutaasiblik, eksteremizmning maqsadlari, g'oyaviy negizlari, zamonaviy ko'rinishlari va faoliyat yo'nalishlarini o'rganish va ularga qarshi ma'naviy-ma'rifiy asoslarini ishlab chiqadi va amaliyotga tadbiq etadi. Masalan, Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tomonidan zamonaviy tadqiqotlar asosida "Islom niqobidagi mutaassib guruhlar", "Xalqaro islom tashkilotlari" nomli ma'lumotlar ba'zasi, "Mutaassiblikka qarshi mo'tadillik:metodlar va tahlillar" qo'llanmasi shuningdek, "Dolzarb raddiyalar kabi ko'plab nazariy manbalar nashr etilgan. 2025-yilning yanvar-avgust oylarida Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tomonidan "Jaholatga qarshi ma'rifat" rukni ostida 271 ta ma'naviy-ma'rifiy tadbir, yot g'oyalarga moyilligi bo'lganlarning ijtimoiylashuvi bo'yicha 148 ta individualniy suhbat, "Ixtiloflarga echimlar" rukni ostida 1 ta kitob chiqarildi, radikal shaxslarning ijtimoiy tarmoqlardagi 69 ta vidiyoma'ruzalari tahlil qilindi, jami 6970 ta kitoblar tarqatildi. Ijtimoiylashuv tadbirlar doirasida 60 soatlik o'quv-semenari tashkil etilib, 3259 nafar erkak, 1781 nafar xotin-qizlar jalb etildi. Targ'ibot va tushuntirish ishlari samaradorligini oshirish maqsadida 8 ta tarqatma material, 5 ta savolnoma va 5 ta uslubiy qo'llanma tayyorlangan bo'lib.

Tadbirlar va targ'ibot jarayonida Surxandaryo viloyati aholisi o'rtasidagi diniy-ijtimoiy vaziyat tahlil qilib borilmoqda.

Radikalizm rivojlanishining oldini olish va barqarorlikni ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Ta'lim tizimida media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, axborot xavfsizligi bo'yicha o'quv kurslarini kengaytirish, yoshlarning radikal g'oyalarga psixologik qarshilik ko'rsatish qobiliyatini rivojlantirish.

2. Yoshlar bilan ishlashning yangi innovatsion usullarini joriy etish, ijtimoiy tarmoqlarda ma'rifiy kontentni ko'paytirish, yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish.

3. Mahalliy hamjamiyatlarning, ayniqsa mahalla institutining radikalizmning oldini olishdagi rolini kuchaytirish, mahalla faollari va mutaxassislarining bu sohadagi kompetensiyalarini oshirish.

4. Davlat organlari, nodavlat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish mexanizmlarini takomillashtirish.

5. Xalqaro maydonda radikalizmga qarshi kurashish borasidagi ilg'or tajribani o'rganish va uni milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda qo'llash.

Radikalizm rivojlanishining oldini olish – bu uzoq muddatli, tizimli va kompleks faoliyat bo'lib, u davlat va jamiyatning barcha institutlarining hamkorligini, shuningdek, global miqyosda xalqaro hamjamiyat bilan muntazam hamkorlik va muvofiqlashtirishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. M.Sh.Namozova. Yangi O'zbekistonda radikal g'oyalarning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) dissertatsiyasi. - Toshkent, 2025.
2. Nye J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs, 2004. – P. 192.
3. Sagdiyev H. Islomda sunniylik e'tiqodi va ekstremizm // O'zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligi Milliy g'oya va mafkura ilmiy-

- amaliy markazi Qurolli Kuchlar tizimidagi tarbiyaviy ishlar organlari hamda targ'ibotchilar uchun uslubiy qo'llanma. – T: Sano-standart nashriyoti, 2013. – B. 252-255.
4. Sagdiyev H. Ahli sunna val jamoa e'tiqodida "jihad" tushunchasining talqini (ekstremistik oqimlarga raddiya) // Imom Buxoriy saboqlari ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-adabiy jurnali. – Toshkent, 2013. – № 1. – B. 54-57.
 5. Oqilov S. Abul-l-Mu'in an-Nasafiy ilmiy merosi va moturidiya ta'litmoti. Monografiya.–T.: Muharrir, 2008.– B.37.
 6. Paxrutdinov Sh. Global taraqqiyot jarayonlarida ma'naviy-mafkuraviy tahdidlar va ularning oldini olish omillari. – Toshkent: Akademiya, 2018. – B. 180
 7. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo'lini qat'iy davom ettiramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
 8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlash va uni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. 2019-yil 31-dekabr. – <https://lex.uz/docs/4673181>
 9. Karomatov X.S. Ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimini takomillashtirish masalalari. – Toshkent: Fan, 2017. – B. 125.
 10. Otamuratov S. Globallashuv va millat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – B. 198.
 11. Preventing Extremism in Schools and Colleges: Case Studies // UK Department for Education, 2018. – <https://www.gov.uk/government/publications/preventing-extremism-in-schools-and-colleges>
 12. Qur'onov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007. – B. 240.
 13. Kymlicka W. Contemporary Political Philosophy: An Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – B. 497.
 14. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi to'g'risida"gi Qarori. 2019-yil 9-yanvar. – <https://lex.uz/docs/41497700>

15. O‘zbekiston Respublikasi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti. Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash: muammolar va echimlar. – Toshkent, 2022. – 84 b.

RAQAMLI JAMIYATDA INSON TAFAKKURI VA SUN’IY INTELLEKT INTEGRATSIYASINING MA’NAVIY-FALSAFIY MUAMMOLARI

Alisher Yadgorov

*Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti
mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida inson tafakkuri va sun’iy intellekt (AI) tizimlarining kognitiv integratsiyalashuvi natijasida yuzaga kelayotgan antropologik hamda ma’naviy-falsafiy muammolar tadqiq etiladi. Tadqiqotning maqsadi - gibrid intellekt muhitida shaxsning ekzistensial va kognitiv suverenitetini saqlash, raqamli kognitiv qaramlikning oldini olish hamda zamonaviy tarbiya tizimining falsafiy-metodologik asoslarini transhumanistik tahdidlardan himoya qilish choralarini tizimli asoslashdan iborat. Ishda epistemologik tahlil, fenomenologik yondashuv va texnologik determinizm konsepsiyalaridan foydalanildi. Tadqiqot natijasida, sun’iy intellektning inson intellektual va ijodiy faoliyatiga chuqur integratsiyalashuvi “kognitiv outsorsing” (fikrlash funksiyasini mashinaga topshirish) fenomenini keltirib chiqarishi hamda ma’naviy qaror qabul qilish mexanizmlarining algoritmik utilitarizmga uchrashiga olib kelishi ilmiy jihatdan isbotlandi. Xulosada raqamli etika filtrlarini shakllantirishga hamda an’anaviy iyerarxik modellardan qadriyatga yo’naltirilgan intellektual mentorlik institutiga o’tishga qaratilgan yangi tarbiya modeli taklif etilgan.

Kalit soʻzlar: raqamli jamiyat, inson tafakkuri, sunʼiy intellekt, kognitiv integratsiya, antropologik inqiroz, kognitiv suverenitet, kognitiv outsorsing, raqamli etika, algoritmik utilitarizm, maʼnaviy tarbiya.

Raqamli jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichi shunchaki axborot almashish texnologiyalaridan tashqariga chiqib, inson tafakkuri va sunʼiy ong (AI) tizimlarining kognitiv integratsiyalashuv davrini boshlab berdi. Neyrotarmoqlar va generativ modellar (ChatGPT, kognitiv interfeyslar) endilikda insonning tashqi yordamchi vositasi emas, balki uning fikrlash, qaror qabul qilish va ijodiy faoliyatining bevosita “hammualifi”ga aylanmoqda [1; 34].

Ushbu ekzistensial integratsiya falsafa fani oldiga yangi antropologik savollarni qoʻyadi: inson ongi va sunʼiy ong tizimlari simbiozida insonning subyektivligi, irodasi va eng muhimi - maʼnaviy tanlovi saqlanib qoladimi? Mazkur muammoning dolzarbligi yosh avlod tafakkurining shakllanish mexanizmlari bilan bogʻliq boʻlib, u tarbiya tizimining falsafiy-metodologik asoslarini tubdan qayta koʻrib chiqishni taqozo etmoqda.

Inson ongining texnik vositalar bilan kengayishi masalasi E. Kappning “organproeksiya” (texnika inson aʼzolarining davomi) konsepsiyasiga borib taqaladi. Kiber-makon va ong munosabatlarini N. Viner kibernetik yondashuv orqali axborot oqimlarining teng huquqliligi kontekstida oʻrgangan [2; 92].

Zamonaviy gʻarb falsafasida transhumanizm namoyandalari (N. Bostrom, R. Kursveyl) inson tafakkuri va sunʼiy ong integratsiyasini muqarrar evolyutsion bosqich va “texnologik singulyarlik” sari tashlangan qadam deb hisoblaydilar [3; 145]. Biroq, X. Dreyfus oʻzining sunʼiy intellekt tanqidiga bagʻishlangan ishlarida kompyuter hech qachon insoniy kontekst, tana tajribasi (embodiment) va intuitiv maʼnaviyatni modellashtira olmasligini taʼkidlagan [4; 88].

Sharq falsafiy anʼanasida, xususan, Imom Gʻazzoliy va Aziziddin Nasafiy qarashlarida tafakkur shunchaki mantiqiy operatsiyalar emas, balki qalb nuri va axloqiy idrok bilan bogʻliqdir [5; 56]. Ushbu nuqtayi nazardan,

sun'iy ong inson fikrining shakliy-mantiqiy tomonini bajarsa-da, uning ma'naviy-ekzistensial mohiyatini qamrab ololmaydi.

Tadqiqotda inson va sun'iy ong munosabatlarini tizimli yoritish uchun epistemologik tahlil (bilish jarayonining o'zgarishi), fenomenologik yondashuv (inson tajribasining o'ziga xosligi) hamda aksiologik yondashuv (texnologiyalar olamidagi qadriyatlar tizimi) metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

1. Kognitiv Outsorsing va Tafakkur Atrofiyasi

Inson tafakkuri va sun'iy ong integratsiyasining birinchi ontologik xavfi - kognitiv outsorsing (fikrlash funksiyasini mashinaga topshirish) jarayonidir. Yoshlar muammolarni tahlil qilish, matn yaratish, qaror qabul qilish yukini sun'iy intellekt algoritmlariga yuklamoqda.

Kognitiv passivlik: Neyrotarmoqlar tayyor intellektual mahsulot taqdim etishi natijasida insonda mustaqil gipotezalar yaratish va tanqidiy fikrlash reflekslari susayadi [1; 40].

Ekzistensial vakuum: Sun'iy ong insonga estetik va axloqiy tanlovlar andozasini taklif qiladi. Bu esa shaxsning o'z ma'naviy tajribasi orqali xatolar ustida shakllanishi qonuniyatini buzadi.

2. Algoritmik tarbiya va ma'naviy tanlov inqirozi

An'anaviy tarbiya inson qalbida axloqiy mezonlarni shakllantirishga (vijdon, mas'uliyat) tayanadi. Sun'iy ong bilan integratsiyalashgan raqamli muhitda esa, tarbiyaning mazmuni "algoritmik utilitarizm"ga aylanmoqda.

Integratsiya Mezonlari	Insoniy Tafakkur (Sof ong)	Sun'iy Ong (Algoritm)	Integratsiyalashgan Shaxs
Qaror asosi	Intuitiv, axloqiy, vijdoniylik [5; 59]	Statistik, utilitar, matematik	Optimizatsiyalashgan, pragmatik
Ijodkorlik	Irratsional, yangilik yaratish	Kombinatorik, mavjud ma'lumot sintezi	Simulyativ, gibrid ijod
Ma'naviy javobgarlik	Mavjud emas (Nol javobgarlik)	Mas'uliyatni texnikaga yuklash	Shaxsiy, ekzistensial

Sun'iy ong va inson gibridlashuvi tarbiyalanuvchida "tayyor echimlar psixologiyasi"ni yaratadi. Bola muammoning axloqiy echimini qidirib qiynalmaydi, balki neyrotarmoq bergan eng optimal variantni qabul qiladi. Bu esa tarbiyaning eng oliy maqsadi - mustaqil ma'naviy subyektning shakllantirish g'oyasiga ziddir [2; 98].

Inson tafakkuri va sun'iy ong integratsiyasi muqarrar texnologik reallik bo'lsa-da, falsafiy tahlillar doirasida uning tarbiya tizimiga ta'siri bo'yicha quyidagi fundamental xulosalar ilgari suriladi:

Raqamli davr tarbiya falsafasi yoshlarning sun'iy intellektga to'liq tobe bo'lib qolishining oldini olishi shart. Tarbiyaning strategik vazifasi - mashina bajara olmaydigan kognitiv funksiyalarni, ya'ni maqsad qo'yish (*goal-setting*), chuqur intuitiv tahlil va hissiy aks ettirish (*empatiya*) qobiliyatlarini ustuvor darajada rivojlantirishdan iborat [1; 42].

Sun'iy ong bergan ma'lumotlar va echimlarni inson o'zining milliy va ma'naviy-axloqiy qadriyatlari elagidan o'tkazishi lozim. Yoshlarda AI taklif qilgan qarorlarni axloqiy ekspertiza qila olish ko'nikmasini shakllantirish, raqamli gumanizmning pedagogik asosini tashkil etishi kerak.

Integratsiya sharoitida qaror qabul qilish huquqi va uning oqibatlari uchun ma'naviy javobgarlik faqat insonda qolishi shart. Tarbiya metodologiyasi yoshlarga har qanday texnologik tizim faqat instrumental vosita ekanligini, ekzistensial tanlov yukini esa inson o'z zimmasiga olishi kerakligini singdirishga yo'naltirilishi lozim [3; 150]. Bunda gibrid intellekt sharoitida shaxs mas'uliyati asosiy o'rinni egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Saifnazarov I. Raqamli jamiyat falsafasi. - Toshkent: Yoshlar nashriyoti, 2023. -190 b.
2. Винер Н. Кибернетика и общество. - Москва: Тайдекс Ко, 2002. – 184 с.
3. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. - Oxford University Press, 2014. – 352 p.

4. Дрейфус Х. Чего не могут вычислительные машины: Критика искусственного разума. - Москва: Прогресс, 1978. - 334 с.

5. Imom G‘azzoliy. Ihyou ulumid-din. - Toshkent: Movarounnahr, 2018. - 210 b.

“MAFKURAVIY KURASHLAR SHAROITIDA JAMIYAT MA’NAVIY XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA MILLIY KONTENTNING TUTGAN O‘RNI”

Hayotjon Nurullayev

*Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti
mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya Bugungi kunda chegara bilmas axborot makoni har bir millatning o‘zligini sinovdan o‘tkazayotgan asosiy kurash maydoniga aylandi. Odamlar ongini egallash yo‘lida yot g‘oyalar ko‘rinmas xurujlar orqali hayotimizga singib boryapti va bu bevosita ma’naviy barqarorligimizga jiddiy tahdid solmoqda. Xalqaro ekspertlar ta’kidlaganidek “o‘zining raqamli hududini milliy kontent bilan to‘ldirmagan xalq o‘zgalar dunyoqarashiga asir bo‘ladi” va bu ayni haqiqatdir. Shunday murakkab vaziyatda bizni himoya qiladigan eng ta’sirchan kuch bu zamonaviy hamda raqobatbardosh milliy media mahsulotlarini ko‘paytirish hisoblanadi. Mazkur maqolada chetdan kelayotgan axborot oqimiga qarshi taqiqlar bilan emas, balki o‘z qadriyatlarimizga asoslangan muqobil muhitni yaratish orqali mafkuraviy immunitetni kuchaytirish masalalari falsafiy tahlil qilinadi. Zero jamiyatning ma’naviy xavfsizligini ta’minlash hamda milliy suverenitetni saqlab qolish bugun aynan sifatli kontent yaratish layoqatimizga bog‘liqligi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit soʻzlar axborot makoni, maʼnaviy xavfsizlik, milliy kontent, mafkuraviy immunitet, raqamli hudud, yot gʻoyalar, koʻrinmas xurujlar, milliy suverenitet, oʻzlikni anglash, media mahsulotlar, axborot oqimi, qadriyatlar himoyasi

Insoniyat yaralibdiki borliqda yashab qolish va oʻz naslini davom ettirish uchun turli xavf-xatarlarga qarshi tinimsiz kurashib keladi. Jismoniy xavflardan himoyalaniish inson tanasini asrab qolsa ongi va tafakkuriga qaratilgan xurujlardan saqlanish uning maʼnaviy olamini va azaliy oʻzligini himoya qiladi. Jismga yetgan jarohat vaqt oʻtishi bilan bitishi hamda butunlay davolanishi mumkin boʻlgan oddiy holatdir. Biroq qalbga ongga va tafakkurga yetkazilgan zararning oqibatlari jamiyat uchun oʻta halokatli hamda uzoq muddatli asoratlarga ega boʻladi. Xoʻsh bugungi kunda tez-tez tilga olinayotgan “maʼnaviy xavfsizlik” oʻzi nima va nega aynan maʼnaviyat barcha sohalardan oʻn qadam oldinda yurishi hayotiy zaruratga aylanib ulgurdi.

“Maʼnaviy xavfsizlik” tushunchasi shaxs millat va butun jamiyatni turli maʼnaviy xurujlar yot gʻoyaviy tahdidlar hamda ochiq axborot manipulyatsiyalaridan asrash tizimini anglatadi. Uni milliy xavfsizlikning ajralmas va eng muhim poydevori sifatida qabul qilmogʻimiz hamda shunga muvofiq harakat qilmogʻimiz lozim. Bu jarayon jamiyat aʼzolarining gʻoyaviy-ruhiy hayoti barqarorligini taʼminlashga va madaniyatdagi psixologik hamda axloqiy jihatlar uygʻunligini asrashga qaratilgan uzluksiz faoliyatdir. Millatning maʼnaviy xavfsizligi bevosita uning azaliy qadriyatlari rivojini taʼminlash va ularni har qanday tashqi tajovuzlardan qatʼiy himoya qilish masalasi bilan chambarchas bogʻliqdir. Barqaror taraqqiyotni koʻzlagan har qanday mustaqil davlat milliy manfaatlarni himoya qilishda maʼnaviy xavfsizlik masalasini doimo birinchi oʻringa olib chiqadi.

Bu borada I.Karimovning fikrlarini yodga olish oʻrinlidir. U kishi uzoq tariximizdan maʼlumki har qanday zoʻravon bosqinchilar va yurtimizda hukmronlik qilmoqchi boʻlgan kuchlar yovuz niyatlariga erishish uchun avvalo milliy madaniyat va anʼanalarimizni yoʻq qilishga

uringanini ta'kidlagan edi. Ular aynan shu yo'l bilan bizni ma'naviy jihatdan zaiflashtirishga va ichki kuch-qudratimizni yo'qotishga harakat qilgani hammamizga ma'lum. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki qaysi davlatning tili dini ruhiyati va qadriyatlari parokanda qilinsa o'sha millat o'zligini mutlaqo yo'qotadi hamda begona kuchlarning quliga aylanadi. Faqatgina tarixiy ildizi chuqur ma'nan to'q va e'tiqodi mustahkam bo'lgan xalqlargina asrlar sinovidan yorug' yuz bilan o'ta oladi.

Globallashuv jarayonlari sababli hozirgi vaqtda qurolli bosqinlar o'rnini butunlay yumshoq kuch va raqamli axborot xurujlari egallab bo'ldi. Internet va global tarmoqlar orqali odamlar ongi qalbi va ruhiyatiga ta'sir o'tkazish imkoniyatlari ilgari hech kuzatilmagan beqiyos darajada oshib ketdi. An'anaviy xavflar qurolli to'qnashuvlar orqali davlat iqtisodini bo'ysundirishni maqsad qilgan bo'lsa zamonaviy gibrid tahdidlar axborot urushlari orqali xalqning ongi va qadriyatlarini yo'q qilishni ko'zlaydi. Ommaviy axborot vositalari ijtimoiy tarmoqlar hamda turli kino mahsulotlari bu ko'rinmas kurashning eng asosiy qurollariga aylanib ulgurgan. Insoniyat tarixidagi hech bir davrda xavf-xatar xonadonimizning to'rigacha bunchalik osonlik bilan kirib kelmagan edi.

Siyosiy iqtisodiy va ijtimoiy xavfsizlik tizimi bevosita ma'naviyat bilan uzviy bog'lanmas ekan milliy xavfsizlikning yaxlit va mustahkam arxitekturasini qura olmaymiz. Dunyo manzarasida yuz berayotgan geosiyosiy ziddiyatlar va manfaatlar to'qnashuvi sharoitida axborot xurujlari tom ma'noda zamonamizning halokatli yadro quroli vazifasini o'tamoqda. Bu xurujlarning eng xatarli xususiyati ularning inson ko'ziga ochiq tashlanmasligi va kundalik hayotimizning oddiy bir qismidek tuyulishidadir. Ular bizni kuldirib o'ziga jalb qilib asta-sekinlik bilan qadriyatlarimizdan uzoqlashtiradi. Shuning uchun ham butun jamiyat miqyosida mustahkam milliy axborot immunitetini shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb vazifasi bo'lib qolmoqda.

Jumladan, 2025-yilda o'tkazilgan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashi yig'ilishida hamda joriy yil boshidagi Xavfsizlik kengashi yig'ilishida davlat rahbari Shavkat Mirziyoyev ushbu murakkab masalaga alohida e'tibor qaratdi. Zamonaviy tahdidlarga munosib javob

qaytarish uchun eng avvalo axborot makonida o'zimizning milliy kontentimizni yaratish zarurligi qat'iy uqtirildi. Dunyodagi har qanday siyosiy va ijtimoiy voqealarga o'z milliy manfaatlarimiz nuqtai nazaridan mustaqil baho berish qobiliyatini rivojlantirishimiz zarur. Agar axborot makonini o'zimizning sifatli ma'lumotlarimiz bilan to'ldirmasak bu bo'shliqni boshqa begona kuchlar o'z maqsadlari yo'lida to'ldirishi hech kimga sir emas.

Tadqiqot ishining asosiy tushunchasi bo'lgan "content" tushunchasining o'zi nima degan savolga ham aniqlik kiritib o'tish foydadan xoli bo'lmaydi. "Kontent" bu insonlarning o'z-o'zini ifoda etishi turli ma'lumotlarni tarqatishi va ommaga taqdim etishi uchun mo'ljallangan barcha turdagi raqamli vositalar yig'indisidir. Bunga biz ijtimoiy tarmoqlarda har kuni iste'mol qiladigan oddiy postlar qisqa videolar yorqin rasmlar va e'tiborimizni tortuvchi turli reklamalar to'liq kiradi. Aynan shu raqamli mahsulotlar orqali jamiyatga siyosiy huquqiy ijtimoiy yoki ko'ngilochar mavzularda begona g'oyalar juda ustalik bilan singdiriladi. Qalblarni zabt etishni ko'zlagan yot tushunchalar ko'pincha aynan sezilmas va o'ziga tortuvchi shakldagi materiallar orqali taqdim etilmoqda.

Axborot maydonida o'zligimizni saqlab qolish va yoshlarimizni bunday ta'sirlardan asrash uchun bir qator strategik ishlarni amaliyotga tatbiq etishimiz talab qilinadi. Birinchi navbatda xorijiy tarmoqlarda tarqatilayotgan yot g'oyali ko'ngilochar materiallarga aynan shu qiziqarli janrda biroq milliy qadriyatlarimizga asoslangan asarlar bilan javob qaytarishimiz shart. Vatansizlik va loqaydlik g'oyalariga qarshi jadid bobolarimiz siymosi gavdalantirilgan yuksak saviyali va yoshlarbop media mahsulotlar yaratish juda katta samara beradi. Yurtimizdagi ijtimoiy-siyosiy islohotlar va huquqiy o'zgarishlarni xalqimizga murakkab tilda emas balki juda samimiy kreativ hamda xalqchil shaklda tushuntirish texnologiyalarini o'zlashtirishimiz kerak.

Yoshlar ongida chinakam milliy qahramonlar obrazini shakllantirishda kino va tasviriy san'atning o'rni beqiyos darajada muhimdir. Tarmoqlarni begona g'oyalarni targ'ib qiluvchi xorijiy seriallardan asta-sekin tozalab ularning o'rnini milliy ruhdagi sifatli hamda

qiziqarli mahsulotlar bilan to'ldirish fursati yetdi. Bu borada faqatgina quruq taqiqlar bilan ish ko'rish kutilgan natijani bermasligini bugun dunyo tajribasi to'laqonli isbotlab turibdi. Shunday ekan yagona va eng samarali yo'l yoshlar qiziqib ko'radigan texnologik jihatdan mukammal jozibali va g'oyaviy jihatdan sog'lom bo'lgan milliy filmlar sonini keskin oshirishdan iboratdir.

Axborot makonidagi bugungi shiddatli kurashlar shunchaki madaniy ta'sir o'tkazish emas u bevosita inson tafakkurini egallashga qaratilgan uzluksiz kognitiv urushdir. Xususan, Faylasuf Zigmund Bauman o'zining oquvchan zamonaviylik nazariyasida ta'kidlaganidek "bugungi kunda hech bir qadriyat o'zining qat'iy va o'zgarmas shakliga ega emas hamda internet muhitida barcha tushunchalar osongina manipulyatsiya qilinadi." Bunga hamohang tarzda axborot jamiyati nazariyotchisi M.Kastels, "tarmoqli dunyoda o'z madaniy kodini global oqimlarga singdira olmagan millatlar muqarrar ravishda ma'naviy assimilyatsiyaga yuz tutishidan ogohlantiradi. Bunday o'ta beqaror sharoitda jamiyatning ma'naviy tomirini asrab qolish faqatgina eskirgan taqiq usullaridan voz kechib o'ziga xos milliy kognitiv qobiqni ya'ni innovatsion media-ekotizimni shakllantirish orqaligina amalga oshadi." kabi qarashni ilgari surgan.

Tarmoqli sivilizatsiya davrida davlatlarning mustaqilligi o'z chegaralarini qanchalik himoya qila olishi bilan emas balki fuqarolari uchun qanchalik ta'sirchan ma'nolar olamini yarata olishi bilan o'lchanmoqda. Mashhur mutafakkir Marshall Maklyuen vositachining o'zi xabardir deb juda to'g'ri ta'kidlaganidek global platformalar bugun shunchaki aloqa tarmog'i emas balki butun bir avlodning dunyoqarashini qoliplovchi asosiy mexanizmga aylanib ulgurdi. Demak axborot maydonida tobe iste'molchilikdan faol yaratuvchilik darajasiga ko'tarilmas ekanmiz hech qanday iqtisodiy qudrat millatni ma'naviy qaramlikdan qutqarib qola olmaydi. Faqatgina psixologiya sotsiologiya va raqamli texnologiyalar qonuniyatlarini birlashtirgan holda milliy madaniy DNKimizni jozibali formatlarda uzatish orqaligina yoshlar ongiga singdirilayotgan yot g'oyaviy kodlarni parchalashimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, chegara bilmas axborot asrida ma'naviy xavfsizlik bu tashqi dunyodan uzilib qolish emas balki ochiq maydonda o'z o'rnini himoya qila olish salohiyatidir. Taniqli faylasuf J.Bodriyar axborotning o'ta ko'pligi asl haqiqatning yo'qolishiga olib kelishini uqtirganidek biz ham turli begona ma'lumotlar girdobida o'zligimizni yo'qotib qo'ymasligimiz shart. Shu nuqtai nazardan raqobatbardosh milliy kontent yaratish faoliyati shunchaki ma'rifiy tadbir emas balki davlatning butun axborot suverenitetini saqlab qoluvchi strategik vositadir. U xalqning tarixiy xotirasini asrovchi yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantiruvchi va millat genofondini begona ta'sirlardan himoyalovchi eng qudratli ma'naviy qalqon hisoblanadi. O'zining aniq ilmiy-falsafiy asosiga ega milliy axborot muhitini yarata olgan jamiyatgina global tahdidlar qarshisida yengilmas kuchga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent, O'zbekiston nashriyoti, 2021. - B. 124-128.
2. Mirziyoyev Sh.M. Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashi hamda Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishlaridagi ma'ruzalari. - Toshkent, 2023-yil 22-dekabr va 2024-yil 12-yanvar bayonnomalari.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. - Toshkent, Ma'naviyat nashriyoti, 2013. - B. 13-14.
4. Ochildiyev A. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. - Toshkent, Muharrir nashriyoti, 2009. - B. 64.
5. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlar. - Toshkent, Ma'naviyat nashriyoti, 2006. - B. 7.
6. Allamjonov K. Milliy kontent nima. Daryo elektron nashri tahliliy maqolalari. - Toshkent, 2024-yil 15-aprel.
7. Bauman Z. Oquvchan zamonaviylik (Liquid Modernity). - London, Polity Press nashriyoti, 2000. - B. 85-88.
8. Kastels M. Axborot davri iqtisodiyot, jamiyat va madaniyat. - Oksford, Blackwell nashriyoti, 1996. - B. 112-115.

9. Maklyuen M. Ommaviy axborot vositalarini anglash insonning kengayishi. - Nyu-York, McGraw-Hill nashriyoti, 1964. - B. 54-56.

10. Bodriyar J. Simulyakrlar va simulyatsiya. - Parij, Galilee nashriyoti, 1981. - B. 76-79.

RAQAMLI REALLIKDA INSON ONTOLOGIYASI VA TARBIYANING FALSAFIY MUAMMOLARI

Baxtiyor Xusanov

*“Ma’rifat” targ‘ibotchilar jamiyati raisi
Pedagogika fanlari doktori(PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli jamiyat sharoitida inson ontologiyasining transformatsiyalashuvi va uning yoshlar tarbiyasiga ta’siri ma’naviy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi virtual borliq va raqamli reallik sharoitida inson mohiyatining o‘zgarishi bilan bog‘liq antropologik inqirozlarni bartaraf etish hamda tarbiyaning falsafiy-metodologik asoslarini yangilash zaruriyatini ochib berishdan iborat. Ishda falsafiy antropologiya, dialektika va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijasida raqamli makonda yuzaga kelayotgan “Ikkinchi Men” (avatar) hamda simulyativ qadriyatlar an’anaviy tarbiya tizimidagi vertikal (iyerarxik) munosabatlarni gorizontal (tarmoqli) ko‘rinishga keltirgani asoslab berildi. Xulosa qismida raqamli gumanizm konsepsiyasini joriy etish, yoshlarda kiber-ma’naviy immunitetni shakllantirish va algoritmlar ta’siriga qarshi qadriyatga yo‘naltirilgan mentorlik institutini rivojlantirish bo‘yicha konseptual tavsiyalar ilgari surilgan.

Tayanch so‘zlar: raqamli ontologiya, ma’naviy dunyoqarash raqamli reallik, tarbiya transformatsiyasi, kiberborliq, antropologik inqiroz, simulyakr, raqamli gumanizm, mediaimmunitet.

XI asrning birinchi choragida insoniyat sivilizatsiyasi tub burilish nuqtasini bosib o'tmoqda. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va virtual makon shunchaki kundalik hayot quroli bo'lishdan to'xtab, insonning asosiy mavjudlik muhitiga aylandi. Falsafiy tilda aytganda, yangi ontologik reallik - raqamli borliq shakllandi [1; 12]. Bu jarayon an'anaviy inson tabiati, uning ongi va ma'naviy olamini transformatsiyaga uchratmoqda.

Muammoning dolzarbligi shundaki, an'anaviy tarbiya tizimi barqaror, real va jismoniy dunyoga moslashgan edi. Raqamli reallikda esa inson makon va vaqt chegaralarini yo'qotib, "virtual inson" (*homo digitalis*) sifatidagi yangi ontologik maqomini olmoqda [2; 54]. Bu esa tarbiyaning ma'naviy-falsafiy asoslarini tubdan qayta ko'rib chiqishni, inson mavjudligining parchalanishi (fragmentatsiya) va antropologik inqirozning oldini olishni taqozo etadi.

Inson ontologiyasi va texnologiya munosabatlari falsafa tarixida har doim markaziy o'rinlardan birini egallagan. M. Xaydegger o'zining texnika falsafasiga oid ishlarida texnologiya insonni borliqning haqiqiy mohiyatidan uzoqlashtirishi va uni shunchaki "ishlab chiqarish resursi"ga aylantirishi haqida ogohlantirgan edi [3; 89].

Postmodernizm namoyandalari, xususan J. Bodriyyar, virtual reallikni "simulyakr" (asli yo'q nusxa) tushunchasi orqali tushuntirib, u real hayotni siqib chiqarishini va o'rnini sun'iy giperreallik bilan almashtirishini asoslagan [4; 112]. Zamonaviy tadqiqotchilardan L. Floridi "axborot ontologiyasi" (*infosphere*) konsepsiyasini ilgari surib, raqamli dunyoda inson axborotli organizm (*inforg*) sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi [5; 201].

Sharq falsafiy tafakkurida esa, xususan Abu Nasr Forobiy merosida inson ontologiyasi uning ma'naviy kamoloti, qalb butunligi va jamoaga keltiradigan nafi bilan belgilanadi [6; 40]. Raqamli davrda ushbu "komil inson" g'oyasini va ma'naviy immunitetni saqlab qolish yangicha falsafiy-metodologik yondashuvlarni talab qilmoqda.

Ushbu maqolada obykti bo'lgan inson ontologiyasining transformatsiyalashuv jarayonini tadqiq etishda dialektik yondashuv (real

va virtual borliq qarama-qarshiligi hamda sintezi), falsafiy antropologiya (inson mohiyatining o'zgarishi) va tizimli tahlil (tarbiya tizimining raqamli jamiyat qonuniyatlari bilan bog'liqligi) metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

1. Virtual borliqda insonning "Ikkinchi Men"i va antropologik inqiroz Raqamli reallik inson ontologiyasiga **"dualism"**(ikki dunyolik) xususiyatini olib kirdi. Jismoniy inson real dunyoda yashasa-da, uning ijtimoiy-ma'naviy faoliyati, muloqoti va o'zini namoyon qilishi ko'p jihatdan virtual makonga ko'chdi. Bu makonda inson o'ziga sun'iy profil, avatar - "Ikkinchi Men"ni yaratadi.

Parchalangan ong: Virtual dunyodagi anonimlik va cheksiz erkinlik yoshlar ongida subyektiv reallikni shakllantiradi. Natijada insonning real dunyodagi mas'uliyati bilan virtual dunyodagi subyektiv "erkinligi" o'rtasida ontologik ziddiyat yuzaga keladi.

Simulyativ qadriyatlar: Raqamli reallikda ma'naviy qadriyatlar (do'stlik, sevgi, hurmat) ko'p hollarda "layk"lar, "ko'rishlar soni" (views) va raqamli reytinglar ko'rinishidagi simulyakrlarga aylanmoqda [4; 115].

2. Tarbiyaning subyekt-obyekt munosabatlari o'zgarishi
An'anaviy tarbiya falsafasida iyerarxik tizim mavjud edi: Tarbiyachi (Ustoz/Ota-ona) - Subyekt, Tarbiyalanuvchi (Bola/Yoshlar) - Obyekt. Raqamli reallik esa ushbu vertikal tizimni butunlay buzdi va **gorizontal kommunikatsiyani** keltirib chiqardi.

Mezon	An'anaviy tarbiya tizimi	Raqamli davr tarbiya tizimi
Asosiy subyekt	Oila, maktab, mahalla	Algoritmlar, ijtimoiy tarmoqlar, kiber-muhit
Axborot oqimi	Bir tomonlama (Iyerarxik)	Ko'p tomonlama (Tarmoqli)
Makon va vaqt	Chegaralangan (Sinxona, xonadon)	Chegarasiz (24/7 onlayn rejim)
Qadriyat shakli	Shaxsiy namuna va jonli muloqot	Raqamli kontent va vizual simulyatsiya

Raqamli makonda algoritmlar va sun'iy intellekt tizimlari yoshlarning qiziqishlarini tahlil qilib, ularga mos kontent taqdim etish orqali yashirin tarbiyachi (inkognito subyekt) rolini bajarmoqda. Bu esa milliy pedagogika va milliy ma'naviyat poydevoriga begona qadriyatlarning filtrlarsiz kirib kelishiga yo'l ochadi [2; 59].

Ushbu tadqiqot raqamli reallik sharoitida inson ontologiyasining transformatsiyalashuvi va uning tarbiya tizimiga ta'siri chuqur antropologik inqirozlarni keltirib chiqarayotganini ko'rsatadi. Inson mavjudligining virtual makonga ko'chishi an'anaviy ma'naviy qadriyatlar tizimini simulyativ shakllarga almashtirmoqda. Amalga oshirilgan falsafiy tahlillar asosida quyidagi konseptual xulosalar ilgari suriladi:

Ontologik yaxlitlikni tiklash: Raqamli davrda tarbiya falsafasi yoshlarning jismoniy-real va virtual-kiber dunyodagi mavjudligini sun'iy ravishda ajratishga emas, balki ularning yaxlitligini ta'minlashga qaratilishi lozim. Texnologik determinizm sharoitida inson kapitalini faqat pragmatik ko'nikmalar majmuasi sifatida emas, balki uning ekzistensial va ma'naviy-axloqiy mohiyatini saqlab qolish orqali shakllantirish zarur [2; 61].

Kiber-makonda ma'naviy immunitet va germeneytik fikr: Tarbiya transformatsiyasining falsafiy yechimi sifatida - yoshlarda raqamli simulyakrlar va axborot manipulyatsiyalarini tanqidiy tahlil qila olish qobiliyatini, ya'ni raqamli madaniyat kontekstida aksiologik filtrlash tizimini rivojlantirish lozim. Bu jarayon yoshlarning virtual makonda shunchaki passiv iste'molchi emas, balki milliy va umumbashariy qadriyatlarga tayangan ongli subyekt sifatida mavjud bo'lishini ta'minlaydi.

Subyekt-Obyekt Paradigmalarining Sintezi: An'anaviy iyerarxik (vertikal) tarbiya modellari raqamli dunyoning tarmoqli va gorizontal tabiati oldida o'z funksionalligini yo'qotmoqda. Zamonaviy sharoitda tarbiya jarayoni "ustoz-shogird" munosabatlarining raqamli platformalardagi moslashuvchan ekotizimini yaratishni, ya'ni algoritmlar nazoratiga muqobil o'laroq, qadriyatga yo'naltirilgan intellektual mentorlik institutini joriy etishni talab etadi [6; 45].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Madayeva Sh. *Falsafa o‘quv qo‘llanmasi*. - Toshkent: Universitet, 2019. – 240 b.
2. Axmedova M.A. *Hozirgi zamon falsafasining nazariy masalalari*. – Toshkent: Falsafa va huquq instituti nashriyoti, 2021. – 180 b.
3. Хайдеггер М. *Время и бытие: Статьи и выступления*. – Москва: Республика, 1993. – 447 с.
4. Бодрийяр Ж. *Симулякры и симуляция*. – Москва: Постматериалист, 2015. – 240 с.
5. Floridi L. *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*. – Oxford University Press, 2014. – 272 p.
6. Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 224 b.

RAQAMLI DUNYODA TAHDIDLAR VA ZAMONAVIY TARG‘IBOT STRATEGIYALARI

Nigora xusanova

Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi

Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar

instituti katta ilmiy xodimi,

f.f.f.d., (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya va axborotlashgan jamiyat sharoitida yuzaga kelayotgan zamonaviy tahdidlarning mazmun-mohiyati tahlil qilingan. Siyosiy, iqtisodiy, harbiy, mafkuraviy, ma’naviy va axborot tahdidlarining jamiyat barqarorligi hamda yoshlar tafakkuriga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, propaganda, yumshoq kuch, axborot xurujlari va manipulyativ

texnologiyalarning zamonaviy ko‘rinishlari ochib berilgan. Maqolada zamonaviy targ‘ibotchining vazifalari, mafkuraviy hushyorlik, media savodxonlik va milliy manfaatlarni himoya qilish masalalari tahlil qilinib, raqamli makonda samarali targ‘ibot strategiyalarini shakllantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, axborot tahdidi, propaganda, yumshoq kuch, mafkuraviy tahdid, ma‘naviy xavfsizlik, media savodxonlik, dezinformatsiya, kiberjinoyatchilik, axborot xuruji, mafkuraviy immunitet, zamonaviy targ‘ibot, virtual makon, milliy qadriyatlar, yoshlar tafakkuri, kommunikatsiya, manipulyativ texnologiyalar, axborot xavfsizligi.

Ma‘lumki, globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida axborot makoni inson tafakkuri, jamiyat barqarorligi hamda davlat xavfsizligiga ta‘sir ko‘rsatuvchi muhim strategik maydonga aylanmoqda. Ayniqsa, internet tarmoqlari, ijtimoiy media platformalari va sun‘iy intellekt asosidagi kommunikatsiya vositalarining keskin rivojlanishi natijasida mafkuraviy ta‘sir o‘tkazish usullari yanada murakkablashib bormoqda. Raqamli dunyoda turli g‘oyaviy, axborotiy va psixologik tahdidlarning kuchayishi yoshlar ongiga ta‘sir qilish, jamoatchilik fikrini boshqarish hamda ijtimoiy beqarorlikni yuzaga keltirish xavfini oshirmoqda. Shu sababli zamonaviy tahdidlarni chuqur anglash, ularga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish hamda samarali targ‘ibot strategiyalarini ishlab chiqish bugungi davrning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Davlat rahbari ta‘biri bilan aytganda, “eng katta boyligimiz bo‘lgan tinch hayotni asrash, xalqimiz farovonligini ta‘minlash, kelajak rejalarimizni belgilashda ana shu holatlarning barchasini inobatga olishimiz zarur. Biz har qanday vaziyatda ham O‘zbekistonning davlat suvereniteti, uning sarhadlari daxlsizligi va hududiy yaxlitligini ta‘minlashimiz shart. Bu – bizning tarix va kelajak avlodlar oldidagi muqaddas burchimiz va majburiyatimizdir.[1]”

Bugungi murakkab geosiyosiy va axborotlashgan davrda “tahdid”, “xavf”, “xatar” hamda “huruji” kabi tushunchalarning mazmun-mohiyatini

alki jami
himoyas

kelis

yoki huj
dir. Huru

subormoqd

targ'ibot strategiyalarini ishlab chiqish davlat va jamiyat barqarorligini ta'minlashning muhim omiliga aylanmoqda.

Jamiyatning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi tahdidlar makon va zamonda mavjud bo'lgan real jamiyatning ijtimoiy tuzilmalarini zaiflashtirishga, yemirishga qaratilgan shaxsiy, mahalliy, hududiy, mintaqaviy omillarning qo'rqitish, do'q-po'pisa qilishdan iborat bo'lgan xatti-harakatida namoyon bo'ladi. Xususan, tahdid xususiyati va taraqqiyot sohalariga o'tkazadigan ta'sir darajasidan kelib chiqsak: "inson, shaxs, fuqaro, millat, davlat, jamiyat, mintaq va global miqyosda – iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ekologik, demografik, mafkuraviy, ma'naviy, diniy, harbiy, tabiiy-iqlim; makon va zamon nuqtai nazaridan esa uzoq va yaqin shaklga" ajratiladi. Ammo, bu tushuncha qanday shaklga ega bo'lishidan qat'iy nazar, tahdid o'zining mohiyat-mazmuniga kelib chiqqanda asosan tabiat va jamiyatga qarshi qaratilgan kuch hisoblanadi.

Siyosiy sohadagi tahdidlar deganda, har bir davlat o'zining siyosiy mustaqilligiga erishgach, ichki va tashqi siyosiy faoliyatida yuzaga keladigan turli to'siq va xavf-xatarlar tushuniladi. Ushbu tahdidlar xavflilik darajasiga ko'ra ichki va tashqi tahdidlarga bo'linadi. Siyosiy tahdidlarning asosiy xususiyati shundan iboratki, ular davlat mustaqilligiga, amaldagi siyosiy tuzumga zarar yetkazish yoki siyosiy tizim barqarorligini izdan chiqarishga qaratilgan bo'ladi. Ayniqsa, bugungi geosiyosiy raqobat kuchaygan davrda ayrim kuchlarning boshqa davlatlarning ichki siyosiy jarayonlariga axborot va mafkuraviy vositalar orqali ta'sir o'tkazishga intilishi siyosiy tahdidlarning zamonaviy ko'rinishlaridan biri hisoblanadi.

Jahon miqyosida raqobat tobora kuchayib borayotgan bugungi sharoitda iqtisodiy xavfsizlik har bir davlat taraqqiyotining ustuvor omiliga aylanmoqda. Shu ma'noda **iqtisodiy tahdidlar** mamlakat iqtisodiy tizimining barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, shuningdek, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlariga putur yetkazuvchi tizimli hodisa va jarayonlar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu tahdidlar iqtisodiyotning ichki tuzilmasidagi nomutanosibliklar, strategik resurslar ustidan tashqi qaramlik, moliyaviy inqirozlar, inflyatsiya, ishsizlik hamda iqtisodiy manipulyatsiyalar orqali yuzaga chiqadi.

“Jahon miqyosida raqobat tobora kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda faqat yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqaradigan davlatlarga dunyo bozorida o‘z o‘rniga ega bo‘lmoqda. Shuning uchun iqtisodiyotning barcha sohalarida yuqori samaradorlikka erishish – kelgusida islohotlarimizning bosh mezon bo‘lishi shart.”[2] Mazkur fikr iqtisodiy xavfsizlik va milliy taraqqiyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yaqqol namoyon etadi.

Harbiy tahdidlar davlat suvereniteti, hududiy yaxlitligi va milliy xavfsizligiga bevosita xavf tug‘diruvchi omillar bilan xarakterlanadi. Bunday tahdidlar qurol-yarog‘ qo‘llash yoki kuch ishlatish bilan tahdid qilish, harbiy bosim, geosiyosiy qarama-qarshiliklar va mintaqaviy nizolar orqali namoyon bo‘ladi. Zamonaviy harbiy tahdidlarning asosiy xususiyati shundaki, ular endilikda faqat an‘anaviy jangovar harakatlar bilan cheklanmay, kiberhujumlar, axborot urushlari va sun‘iy intellekt texnologiyalari orqali ham amalga oshirilmoqda. Bu borada “Hozirgi shiddatli geosiyosiy qarama-qarshiliklar sharoitida iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, axborot xavfsizligi va boshqa sohalarda keskin muammolar paydo bo‘lmoqda... Mintaqaviy va global vaziyatni doimiy tahlil qilib borish, milliy armiyamizning salohiyatini mustahkamlash – bugungi kun talabi.”[3]

Bugungi global davrning eng jiddiy muammolaridan biri **ekologik va iqlimiy tahdidlardir**. Tabiiy-iqlimiy kataklizm tahdidi insoniyatning tabiat qonunlariga bepisand munosabati, resurslardan haddan tashqari foydalanish va ekologik muvozanat buzilishi oqibatida yuzaga kelmoqda. Iqlim o‘zgarishi, suv tanqisligi, cho‘llanish, global isish, tabiiy ofatlar va ekologik migratsiya zamonaviy sivilizatsiya oldidagi eng xavfli tahdidlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Diniy tahdidlar ma‘lum bir din yoki e‘tiqodning noto‘g‘ri talqin qilinishi, diniy ekstremizm va radikalizm orqali jamiyat barqarorligiga zarar yetkazishga qaratilgan xavfli jarayonlarni anglatadi. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali radikal g‘oyalarni targ‘ib qilish, yoshlarni diniy manipulyatsiya vositasida ekstremistik oqimlarga jalb qilish bugungi davrning dolzarb muammolaridan biridir. Diniy tahdidlarning eng xavfli

jihati shundaki, ular insonning diniy tuyg'ularidan foydalanib, ong va tafakkurni boshqarishga urinadi.

Ijtimoiy tahdidlar jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, ishsizlik, ma'naviy bo'shliq, oilaviy inqiroz, yoshlar muammolari va ijtimoiy adolatsizlik kabi omillar natijasida yuzaga keladi. Bunday tahdidlar jamiyatdagi barqarorlikka putur yetkazib, ijtimoiy muhitni beqarorlashtiradi. Ayniqsa, raqamli makonda tarqalayotgan destruktiv g'oyalar, virtual zo'ravonlik, kiberbulling va ommaviy manipulyatsiyalar ijtimoiy tahdidlarning yangi ko'rinishlarini yuzaga keltirmoqda.

Mafkuraviy tahdid – g'arazli maqsadga qaratilgan g'oyaviy-ma'naviy ta'sirlar tizimidir. Bunday tahdidlar muayyan jamiyat yoki davlatning ma'naviy asoslarini zaiflashtirish, milliy qadriyatlarni yemirish va fuqarolarning ongini boshqarishga qaratilgan bo'ladi. Mafkuraviy tahdidlarning asosiy vositalari propaganda, manipulyatsiya, yolg'on axborot, psixologik ta'sir va ommaviy madaniyat orqali amalga oshiriladi.

G'oya – inson ongida shakllangan fikr, tushuncha yoki qarash bo'lsa, mafkura ana shu g'oyalarning ma'lum maqsad va manfaatlar asosida tizimlashgan shaklidir. Mafkura jamiyatni birlashtiruvchi, boshqaruvchi va rivojlantiruvchi kuch bo'lishi bilan birga, noto'g'ri yo'naltirilganda destruktiv vositaga ham aylanishi mumkin.

Ma'naviy tahdid insonning ruhiy olami, axloqiy qadriyatlari va ma'naviy dunyosiga qaratilgan mafkuraviy, g'oyaviy hamda axborot xurujlari orqali namoyon bo'ladi. Bunday tahdidlar til, din va millat tanlamaydi. Ularning asosiy maqsadi insonning ichki dunyosini izdan chiqarish, ma'naviy immunitetini zaiflashtirish va jamiyatda befarqlik kayfiyatini kuchaytirishdan iborat. Bu haqida, yurtboshimiz "agar, "ommaviy madaniyat" tahdidi faqat chetdan kirib keladi, desak, qattiq adashamiz. Bu balo, afsuski, o'zimizdan, o'z oramizdan ham chiqishi mumkin." Fikrlari bejiz emas.

Madaniy tahdidlar millatning tarixiy xotirasi, an'analari, urf-odatlar, tili va madaniy merosiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillar bilan bog'liqdir. Globallashuv jarayonida ayrim ommaviy madaniyat unsurlari milliy madaniyat va qadriyatlarning zaiflashishiga olib kelishi mumkin.

Natijada jamiyatda milliy identiklik inqirozi, ma'naviy begonalashuv va tarixiy xotiraning susayishi yuzaga keladi.

Zamonaviy tahdidlar raqamli texnologiyalar, virtual makon va global kommunikatsiya vositalari orqali tarqalayotgan yangi avlod xavf-xatarlarini anglatadi. Ular yoshlar ongiga ta'sir qilish, an'anaviy qadriyatlarni zaiflashtirish hamda yangi ijtimoiy va axloqiy qarashlarni shakllantirish orqali namoyon bo'ladi. Ayniqsa, virtual muhitda "ommaviy madaniyat", individualizm, "Men konsepsiyasi" va axloqiy relativizmning targ'ib qilinishi yoshlar tafakkuriga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Axborot tahdidi – shaxs, jamiyat yoki davlat xavfsizligiga axborot vositalari va texnologiyalari orqali zarar yetkazishga qaratilgan salbiy ta'sirlar majmuasidir. Bunga feyk axborotlar, manipulyativ kontentlar, kiberhujumlar, dezinformatsiya va ongni boshqarishga qaratilgan axborot xurujlari kiradi. Bugungi raqamli davrda axborot ustidan nazorat va axborot xavfsizligini ta'minlash milliy xavfsizlikning eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Axborot tahdidlarining zamonaviy ko'rinishlaridan biri sifatida **"trollar"** faoliyati alohida e'tibor talab etadi. Bugungi raqamli kommunikatsiya makonida ayrim shaxslar yoki guruhlar tomonidan ataylab janjal chiqarish, ijtimoiy fikrni chalg'itish, muhokama muvozanatini buzish hamda jamoatchilik orasida sun'iy qarama-qarshiliklarni yuzaga keltirishga qaratilgan harakatlar tobora kuchayib bormoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va anonim platformalarda tarqatilayotgan provokatsion chiqishlar jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. **Trolling faoliyati** ko'pincha siyosiy, diniy, milliy va ijtimoiy mavzularda manipulyativ kontent yaratish orqali amalga oshiriladi hamda insonlarning hissiy holati va dunyoqarashiga ta'sir qilishni maqsad qiladi.

ESLATMA !!!

"Trol" – internet tarmog'ida ataylab janjal chiqarish, odamlarni g'azablantirish, bahs-munozarani chalg'itish yoki muhokama jarayonini izdan chiqarish maqsadida provokatsion izohlar va materiallar joylashtiruvchi shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan tushunchadir.

Markaziy Osiyo va O'zbekiston kontekstida zamonaviy tahdidlar

Bugungi kunda jahon miqyosida geosiyosiy vaziyatning murakkablashuvi, global manfaatlar to'qnashuvi va mafkuraviy qarama-qarshiliklarning kuchayishi zamonaviy tahdidlar ko'lamining kengayishiga olib kelmoqda. Ushbu jarayonlar nafaqat xalqaro xavfsizlik va global barqarorlikka, balki Markaziy Osiyo mintaqasining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonning milliy xavfsizligi va barqaror rivojlanishini ta'minlash masalasi zamonaviy tahdidlarni chuqur tahlil qilish hamda ularning oldini olish bo'yicha kompleks strategiyalar ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Ayniqsa, iqtisodiy beqarorlik, diniy-ekstremistik g'oyalar, transmilliy jinoyatchilik, noqonuniy migratsiya, ekologik muammolar, axborot xurujlari va millatlararo nizolar kabi omillar mintaqaviy xavfsizlikka jiddiy tahdid sifatida namoyon bo'lmoqda. Globallashtirish sharoitida bunday tahdidlar bir davlat hududi bilan cheklanib qolmay, butun mintaqaning ijtimoiy-siyosiy muvozanatiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida o'zaro ishonch, hamkorlik va xavfsizlik masalalarida yagona yondashuvni shakllantirish strategik ahamiyat kasb etadi.

Axborot maydoni – “yumshoq kuch” vositasi sifatida

Raqamli jamiyat sharoitida internet inson hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bugungi kunda u nafaqat axborot almashish vositasi, balki ta'lim, iqtisodiyot, siyosat, madaniyat va ijtimoiy munosabatlarning muhim platformasi sifatida shakllanmoqda. Ayniqsa, yosh avlodning dunyoqarashi, fikrlash uslubi va qadriyatlari internet hamda ijtimoiy tarmoqlar orqali shakllanayotganligi axborot maydonining strategik ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Biroq global axborot makoni bilan bog'liq jarayonlar faqat ijobiy imkoniyatlar bilan cheklanmaydi. Bugungi kunda internet orqali dezinformatsiya, psixologik bosim, manipulyativ propaganda, kiberhujumlar, feyk yangiliklar va ijtimoiy ongni boshqarishga qaratilgan texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Natijada axborot maydoni zamonaviy

“yumshoq kuch” (“soft power”) vositasiga aylanib, ayrim geosiyosiy markazlar tomonidan mafkuraviy ta’sir o’tkazish mexanizmi sifatida foydalanilmoqda.

XXI asrda axborot maydonining yumshoq kuch vositasi sifatidagi roli tobora kuchayib borayotgan bir sharoitda internetdagi xavflarni aniqlash va ularning oldini olish dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu esa media savodxonlikni oshirish, mafkuraviy immunitetni shakllantirish, yoshlarni tanqidiy fikrlashga o’rgatish hamda axborot xavfsizligini ta’minlash bo’yicha ilmiy, texnologik va ma’naviy yondashuvlarni takomillashtirishni talab etadi. Ayniqsa, raqamli makonda milliy manfaatlarni himoya qilish, jamiyatning ma’naviy barqarorligini saqlash va yosh avlodni turli axborot xurujlaridan asrash bugungi davrning eng muhim strategik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy axborot makonida propaganda va “yumshoq kuch” tushunchalari global siyosat, mafkuraviy kurash hamda jamoatchilik ongiga ta’sir ko’rsatishning eng muhim vositalaridan biriga aylanib bormoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va internet kommunikatsiyalarining rivojlanishi natijasida axborot orqali ta’sir o’tkazish mexanizmlari yanada takomillashib, ularning jamiyat hayotidagi o’rni sezilarli darajada kuchaydi. Shu sababli propaganda va yumshoq kuchning mazmun-mohiyatini ilmiy jihatdan anglash, ularning ta’sir usullarini tahlil qilish hamda ularga nisbatan mafkuraviy immunitetni shakllantirish bugungi davrning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Propaganda nima?

“Propaganda” tushunchasi muayyan g’oya, mafkura, siyosiy qarash yoki manfaatni ommaga singdirish maqsadida axborotni tanlab, biryoqlama va tizimli ravishda tarqatish jarayoni, ya’ni targ’ibot faoliyatini anglatadi. Propagandaning asosiy vazifasi jamoatchilik fikrini shakllantirish, insonlarning dunyoqarashi, qarashlari va xatti-harakatlariga ongli ravishda ta’sir ko’rsatishdan iboratdir.

Tarixiy jihatdan propaganda dastlab siyosiy va harbiy maqsadlarda qo’llanilgan bo’lsa, bugungi kunda u iqtisodiyot, din, madaniyat, media va ijtimoiy kommunikatsiya sohalarida ham keng foydalanilayotgan ta’sir

mexanizmiga aylangan. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlar propagandaning ta'sir doirasini kengaytirib, uni global miqyosdagi mafkuraviy kurash vositasiga aylantirmoqda.

Propagandaning asosiy turlari

Propaganda mazmuni va yo'nalishiga ko'ra bir necha turga bo'linadi:

- ✓ siyosiy propaganda;
- ✓ ijtimoiy propaganda;
- ✓ iqtisodiy propaganda;
- ✓ diniy propagandaga bo'linadi.

Siyosiy propaganda davlat hokimiyati, siyosiy kuchlar yoki geosiyosiy manfaatlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lsa, **ijtimoiy propaganda** jamiyatdagi muayyan qarash va xulq-atvor me'yorlarini shakllantirishga xizmat qiladi. **Iqtisodiy propaganda** iste'mol madaniyati, iqtisodiy manfaat va bozordagi ustunlikni ta'minlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. **Diniy propaganda** esa ma'lum diniy qarash va g'oyalarni targ'ib qilish orqali inson ongiga ta'sir ko'rsatishga qaratiladi.

Propaganda quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- ✓ aniq maqsadga yo'naltirilgan va tizimlashtirilgan bo'ladi;
- ✓ axborotni biryoqlama talqin qiladi;
- ✓ inson hissiyotlari va psixologiyasiga faol ta'sir ko'rsatadi;
- ✓ jamoatchilik fikri hamda xatti-harakatlarini boshqarishga intiladi.

Shu jihatdan propaganda nafaqat axborot uzatish vositasi, balki inson tafakkurini boshqarish va ijtimoiy kayfiyatni shakllantirish texnologiyasi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Yumshoq kuch ("Soft power") nima?

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida "yumshoq kuch" ("soft power") tushunchasi alohida strategik ahamiyat kasb etmoqda. Yumshoq kuch – bu davlat, tashkilot yoki muayyan guruhning majburlash, zo'ravonlik yoki iqtisodiy bosimsiz tarzda boshqa jamiyatlarning qarashlari, qadriyatlari va xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatish qobiliyatidir.

U kuch ishlatishdan ko‘ra ishontirish, jozibadorlik va ma‘naviy ta‘sir orqali natijaga erishishni ko‘zlaydi.

Masalan, biror davlatning rivojlangan ta‘lim tizimi, boy madaniyati, ilm-fani yoki axborot siyosati orqali boshqa mamlakatlar jamoatchiligi orasida ijobiy imidj shakllantirishi yumshoq kuchning amaliy ko‘rinishi hisoblanadi. Shu ma‘noda yumshoq kuch insonlarning ong va qalbiga ta‘sir qilish orqali uzoq muddatli mafkuraviy ustunlikka erishish vositasidir.

Qisqacha aytganda, “yumshoq kuch” bu ong va qalblarni zabt etish orqali ta‘sir ko‘rsatish mexanizmidir.

Yumshoq kuch quyidagi asosiy omillar orqali shakllanadi:

- a) madaniyat (til, san‘at, urf-odat va an‘analar);
- b) qadriyatlar va mafkura;
- c) ta‘lim tizimi va ilm-fan;
- d) ommaviy axborot vositalari hamda internet;
- e) xalqaro imidj va diplomatik siyosat;
- f) kreativ industriya va media mahsulotlar kabilar kiradi.

Bugungi raqamli davrda ayniqsa internet, kino industriyasi, ijtimoiy tarmoqlar, bloggerlik faoliyati va media platformalar yumshoq kuchning eng samarali vositalaridan biriga aylanmoqda. Natijada zamonaviy davlatlar va transmilliy markazlar axborot maydonida ustunlikka erishish orqali geosiyosiy ta‘sir doirasini kengaytirishga intilmoqda. Shu bois yosh avlodda media savodxonlik, tanqidiy tafakkur va mafkuraviy immunitetni shakllantirish bugungi davrning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki axborot maydonida kechayotgan kurash, avvalo, inson ongi va tafakkuri uchun kurashdir.

Bugungi globallashuv sharoitida dunyo miqyosida manfaatlar to‘qnashuvi, geosiyosiy raqobat va mafkuraviy kurashlar tobora keskinlashib bormoqda. Ayniqsa, axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida inson ongiga ta‘sir o‘tkazishning yangi shakl va usullari paydo bo‘lib, bu jarayon milliy o‘zlik, ma‘naviy qadriyatlar hamda jamiyat barqarorligiga nisbatan tahdidlarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Shu jihatdan zamonaviy targ‘ibot faoliyati nafaqat axborot yetkazish vositasi,

balki mafkuraviy himoya, ijtimoiy barqarorlik va milliy manfaatlarni ta'minlashning muhim strategik omiliga aylanmoqda.

Davlat rahbari ta'kidlaganidek, "Bugun dunyoda keskin kurash va raqobat hukm surmoqda, manfaatlar to'qnashuvi kuchaymoqda. Insoniyat uchun beqiyos yangi imkoniyatlar ochgan globallashuv bilan birga kutilmagan muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarga qarshi tahdid va xatarlar tobora ortmoqda. Faqat o'zini o'ylash, mehnatga, oilaga yengil qarash, iste'molchilik kayfiyati turli yo'llar bilan odamlar, ayniqsa, yoshlar ongiga ustamonlik bilan singdirilyapti. Buyuk davlatchilik shovinizmi, terrorizm-ekstremizm, transmilliy va kiber-jinoyatchilik, odam savdosi, narkotrafik, millatchilik kabi tahdidlar xavfi oshib bormoqda." Ushbu fikrlar bugungi davrda mafkuraviy xavfsizlik masalasi har qachongidan ham dolzarb ekanini ko'rsatadi. Ayniqsa, yoshlar ongini turli buzg'unchi g'oyalar, ommaviy madaniyat, virtual manipulyatsiyalar va axborot xurujlaridan himoya qilish zamonaviy targ'ibotchidan yuqori bilim, siyosiy tafakkur, media savodxonlik va kommunikativ kompetensiyani talab etmoqda.

Shu bois, zamonaviy targ'ibotchining 7 oltin qoidasini taklif qilmoqchimiz.

Bugungi murakkab axborotlashgan davrda targ'ibot faoliyatining samaradorligi targ'ibotchining mafkuraviy tayyorgarligi, axborot bilan ishlash madaniyati hamda auditoriya bilan muloqot qilish mahoratiga bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan zamonaviy targ'ibotchining quyidagi "7 oltin qoida"si alohida ahamiyat kasb etadi:

1. Mafkuraviy hushyorlik – zamonaviy targ'ibotchi jamiyat barqarorligiga tahdid soluvchi g'oya va axborotlarning asl mohiyatini anglay olishi zarur. Boisi, bugungi axborot urushlarida tahdidlar ko'pincha yashirin, manipulyativ va psixologik ta'sir shaklida namoyon bo'lmoqda.

2. Milliy manfaatlarga sodiqlik – har qanday targ'ibot faoliyatida milliy manfaatlar, milliy g'oya, tarixiy xotira va ma'naviy qadriyatlar ustuvor bo'lishi kerak. Targ'ibotchi o'z faoliyatida davlat manfaatlari va jamiyat barqarorligini bosh mezon sifatida qabul qilishi lozim.

3. Axborotga tanqidiy yondashuv – raqamli davrda axborot oqimi nihoyatda tez va murakkab tus olmoqda. Shu sababli targ‘ibotchi har qanday ma‘lumotning ishonchliligini tekshirishi, feyk axborotlar va dezinformatsiyaga nisbatan asosli munosabat bildirish zarur.

4. Yumshoq kuchdan samarali foydalanish – bugungi targ‘ibot zo‘ravonlik yoki majburlash orqali emas, balki muloqot, ishonch, jozibadorlik va ijobiy namuna orqali amalga oshirilmoqda. Shu bois targ‘ibotchi inson qalbi va ongiga ta‘sir etuvchi yumshoq kuch mexanizmlaridan samarali foydalana olishi kerak.

5. Zamonaviy texnologiyalarni bilish – ijtimoiy tarmoqlar, sun‘iy intellekt, multimedia vositalari va raqamli platformalar bugungi targ‘ibotning asosiy maydoniga aylanmoqda. Zamonaviy targ‘ibotchi ushbu vositalardan oqilona va samarali foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim.

6. Yoshlar tafakkurini hisobga olish – yoshlar auditoriyasi bilan ishlashda ularning qiziqishi, dunyoqarashi, tili va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Sodda, qisqa, vizual va interaktiv usullar bugungi yoshlar bilan samarali kommunikatsiyaning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

7. Muloqot va mas‘uliyat – targ‘ibot faqat biryoqlama axborot uzatish emas, balki savol-javob, fikr almashuv va jamoatchilik bilan ochiq kommunikatsiya jarayonidir. Targ‘ibotchi har bir so‘z va fikrning insonlar ongiga ta‘sir qilishini chuqur his qilishi kerak.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, zamonaviy targ‘ibotchi uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni keltirib o‘tmoqchimiz: Sababi, ayni vaqtda raqamli kommunikatsiya davrida targ‘ibot faoliyatini samarali tashkil etish uchun bir qator zamonaviy yondashuvlardan foydalanish zarur.

Birinchidan, raqamli platformalardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Islohotlar, iqtisodiy va ijtimoiy dasturlar haqidagi axborotlarni internet, ijtimoiy tarmoqlar va interaktiv platformalar orqali tezkor va tushunarli shaklda yetkazish zamonaviy kommunikatsiyaning muhim talabi hisoblanadi.

Ikkinchidan, aniq faktlarga asoslangan targ'ibot tizimini shakllantirish zarur. Har qanday targ'ibot ilmiy ma'lumotlar, statistik tahlillar, infografikalar va real dalillar asosida olib borilgandagina ishonchli va ta'sirchan bo'ladi. Shu bilan birga, dezinformatsiya va yolg'on axborotlarga qarshi jamoatchilik asosidagi media tashabbuslarini rivojlantirish muhimdir.

Uchinchidan, targ'ibot materiallarini milliy qadriyatlar va madaniy kontekstga moslashtirish zarur. Chunki milliy mentalitet, til va an'analar bilan uyg'un bo'lgan axborot auditoriya tomonidan tezroq qabul qilinadi.

To'rtinchidan, jamoatchilik ishtirokiga asoslangan kommunikatsiyani rivojlantirish lozim. Forumlar, ochiq muloqotlar, onlayn muhokamalar va interaktiv so'rovlar aholining fikrini targ'ibot jarayoniga integratsiya qilish imkonini beradi.

Beshinchidan, targ'ibotchilar malakasini muntazam oshirib borish muhimdir. Zamonaviy media texnologiyalar, psixologik ta'sir usullari, notiqlik san'ati va media savodxonlik bo'yicha treninglar targ'ibot samaradorligini oshiradi.

Oltinchidan, emotsional va vizual kontentdan foydalanish zarur. Xususan, videoroliklar, animatsiyalar, infografikalar va multimedia vositalari axborotning esda qoluvchanligi va ta'sir kuchini oshiradi.

Yettinchidan, ochiq va muhokamali kommunikatsiya muhitini yaratish muhimdir. Zamonaviy targ'ibot auditoriya bilan ikki tomonlama aloqaga asoslanishi kerak. Chunki bugungi inson tayyor axborotni emas, muloqot va ishonchni qadrlaydi.

Zamonaviy targ'ibotchining formulasi

Bugungi targ'ibot faoliyatining samaradorligi quyidagi konseptual formulada o'z ifodasini topadi:

$$\text{Bilim} + \text{Nutq} + \text{Muloqot} + \text{Mas'uliyat} = \text{TA'SIR}$$

Ushbu formulada:

Bilim – islohotlar, jamiyat taraqqiyoti va mavzuning mazmun-mohiyatini chuqur anglashni;

Nutq – fikrni aniq, ravon va ta'sirchan ifoda eta olishni;

Muloqot – savol-javob va fikr almashuvga asoslangan kommunikativ yondashuvni;

Mas’uliyat – har bir so‘z va axborotning jamiyat ongiga ta’sir qilishini his etishni anglatadi.

Demak, zamonaviy targ‘ibotchi nafaqat axborot yetkazuvchi, balki jamiyat ongini shakllantiruvchi, mafkuraviy barqarorlikni mustahkamlovchi va yoshlar tafakkurini sog‘lom g‘oyalar asosida rivojlantiruvchi strategik subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

XXI asrning shiddat bilan o‘zgarib borayotgan axborotlashgan va raqamli transformatsiya davrida inson ongi va tafakkuri uchun kurash dunyo miqyosidagi eng muhim strategik jarayonlardan biriga aylanmoqda. Endilikda xavf-xatarlar faqat harbiy yoki siyosiy vositalar orqali emas, balki axborot, mafkura, madaniyat, internet va virtual kommunikatsiyalar orqali ham namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, raqamli makonda tarqalayotgan dezinformatsiya, manipulyativ propaganda, mafkuraviy xurujlar, ommaviy madaniyat, kiberjinoyatchilik va ma’naviy tahdidlar jamiyat barqarorligi hamda yoshlar tafakkuriga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu jihatdan zamonaviy targ‘ibot faoliyati oddiy axborot yetkazish jarayoni emas, balki milliy manfaatlarni himoya qilish, mafkuraviy immunitetni shakllantirish, ma’naviy xavfsizlikni ta’minlash va jamiyatni birlashtirishga xizmat qiluvchi muhim strategik mexanizm hisoblanadi. Bugungi targ‘ibotchi esa nafaqat notiq yoki axborot tarqatuvchi, balki zamonaviy texnologiyalarni puxta egallagan, media savodxon, mafkuraviy hushyor, tanqidiy fikrleydigan hamda inson qalbi va ongiga ta’sir qila oladigan yetuk kommunikator bo‘lishi zarur.

Ayniqsa, yoshlar ongini turli buzg‘unchi g‘oyalardan himoya qilish, ularda milliy qadriyatlarga sodiqlik, Vatanga daxldorlik hissi, tanqidiy tafakkur va axborot madaniyatini shakllantirish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Chunki raqamli makondagi kurash, avvalo, hudud yoki boylik uchun emas, inson ongi, tafakkuri va kelajagi uchun kurashdir. Shunday ekan, zamonaviy tahdidlarga qarshi kurashishda davlat, jamiyat, oila, ta’lim tizimi va targ‘ibot institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, axborot xavfsizligini ta’minlash, media

savodxonlikni rivojlantirish hamda milliy-ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlash strategik ahamiyat kasb etadi.

Zero, mafkuraviy barqarorlik va ma'naviy uyg'orlik mavjud bo'lgan jamiyatgina bugungi murakkab axborotlashgan davr sharoitida o'z milliy manfaatlari, mustaqilligi va kelajagini ishonchli himoya qila oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Shavkat Mirziyoyevning Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutqidan. 2026-yil 13-yanvar

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2025-yil 26-dekabr kungi Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga yo'llagan Murojaatnomasidan.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Xavfsizlik Kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutqidan. 2026-yil 13-yanvar

4. Lanier J. “На заре новой эры автобиография отца виртуальной реальности”. – Москва: Эксмо, 2019. – 494 с.; **Мегатех. Технологии и общество 2050 года в прогнозах ученых и писателей** – сборника, составленного Дэниелом Франклином, редактором журнала *The Economist*. – М.: Эксмо, 2018. – 395 с.;

5. Rassel B., From E., Freyd Z., Shopengauer A. “Insoniyatning bugungi ahvoli”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024. – 173 b.; Lebon G. “Omma psixologiyasi”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024. – 170 b.;

6. Scholtz S. Social trauma as a threat // Widener University, 2017; Chester P.A. and a faculty member. St. Luke's Hospital School of Nursing. – Bethlehem: Moravian College;

7. Strauss W. and Howe N. “Generations The History Of America's Future, 1584 To 2069”. William Morrow and Company, Inc. – New York, 1955. Broadway, 10007. Printed in the United States of America. – P. 540;

8. Gunesh A. “Bola tarbiyasida to'g'ri ko'ringan xatolar”. – Toshkent: Book media, 2022. – 270 b.;

9. Тўкер У. “Рақамлашган дунёда фарзанд қандай тарбияланади”. – Тошкент.: Мисҳаб, 2024; Грингард С. Интернет вещей. Будущее уже здесь. – Москва: Алпина Паблишер, 2020;

10. Gandi M. “Mening hayotim 1”. – Toshkent: Book media, 2021. – 539 b.; Erdog‘an R.T. “Dunyoda yanada odil bo‘lish lozim”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – 238 b.;

11. Ли Куан Ю. Из третьего мира в первый. История Сингапура (1965-2000). Мани, Иванов и Фербер, 2018. – 564 с.

YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA G‘OYAVIY- MAFKURAVIY FAOLIYATNI KUCHAYTIRISH MEKANIZMLARI

Shavkat To‘rayev Nishonovich

Falsafa fanlari doktori(DSc),

Xorazm Ma‘mun akademiyasi professori

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti sharoitida g‘oyaviy-mafkuraviy faoliyatni kuchaytirishning dolzarb masalalari ilmiy tahlil qilingan. Globallashuv, axborot urushlari, mafkuraviy tahdidlar va ma‘naviy xavfsizlik bilan bog‘liq zamonaviy muammolar yoritilib, jamiyatda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy mexanizmlari ochib berilgan. Shuningdek, yoshlar ongini yot g‘oyalardan himoya qilish, milliy qadriyatlar va ma‘naviy meros asosida barqaror mafkuraviy muhitni shakllantirish omillari tahlil etilgan. Muallif tomonidan sog‘lom tafakkur, mustahkam e‘tiqod va milliy o‘zlikni anglash mafkuraviy immunitetning asosiy tayanchi sifatida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, mafkuraviy immunitet, g‘oyaviy tahdidlar, globallashuv, ma‘naviy xavfsizlik, axborot urushi, milliy

qadriyatlar, ma'naviy tarbiya, yoshlar siyosati, mafkuraviy faoliyat, milliy o'zlik, ma'naviy muhit, insonparvarlik, axborot tahdidlari.

Bugungi kunda insoniyatning rivojlanish va taraqqiyot sivilizatsiyasining yangi davri boshlandi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ammo o'zining chorak asrlik umrini yashab qo'ygan XXI asr axborotlashgan, global va informatsion bosqichga qadam qo'yar ekan, yangi davrning tahdid va xavf-xatarlar bilan limmo-lim ekanligini ko'rib, dunyo hali ham har jihatdan o'ta mo'rt ekanligiga iqror bo'lamiz.

Darhaqiqat, XXI asrda dunyo xavfsizroq bo'lib qolmadi. Qashshoqlik, ekologik muammolar, resurslar taqchilligi, ommaviy kasalliklar, diniy aqidaparastlik va terrorizm XX asrdan XXI asrga meros bo'lib o'tdi. Ayrim kuchlarning urinishlari natijasida xavf-xatarlar ro'yxati yangilari hisobiga yanada kengaydi. Demografik inqiroz, ommaviy epidemiyalar, manfaatlar to'qnashuvi, demokratiya eksporti, ma'naviy qashshoqlashuv, axborot urushlari, g'arbona turmush tarzini tiqishtirish, mafkuraviy-informatsion tahdidlarning yangi turlari shundoq ham bezovta dunyoning tashvishlarini ko'paytirdi. Bu esa, o'z navbatida, inson va insoniyatning ma'naviy qiyofasiga ta'sir etmasdan qolmaydi.

Insonning ma'naviy qiyofasi va ma'naviy muhitini o'zgartirishga qaratilgan informatsiyalar jahon axborot makonida shakllantirilayotgan axborot orqali g'oyaviy ta'sir, oshkora mafkuraviy tazyiq oldida hattoki tajribali mamlakatlar ham qiyin ahvolga tushib qolmoqda. Buning sababi informatsion va mafkuraviy tahdidlar ta'sirining an'anaviy xavf-xatarlari – terrorchilik, yadroviy qurollarning ishlatilishi, ekologik muammolar va boshqalardan farq qilib, ko'zga ko'rinmasligi, tezkorligi, chegara bilmasligi, uzoq vaqt mobaynida noaniqlik kasb qila olish qobiliyati va boshqalardir. Hech narsadan tap tortmaydigan informatsion va mafkuraviy ta'sirlar tufayli turli davlatlar aholisi kayfiyati, ruhiyati, dunyoqarashi va hatti-harakatlarida salbiy o'zgarishlar kuzatilmoqda.

O'zbekiston ham ana shunday murakkab global xalqaro munosabatlar sharoitida o'zining ertangi kunini barpo qilish yo'lidan izchil odimlab bormoqda. Yurtimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlarning

zamirida ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishni o'zida mujassam etgan Yangi O'zbekiston konsepsiyasi tub maqsadlarni ifoda etadi. Bugun biz mamlakatimizda demokratik jarayonlarni rivojlantirish va chuqurlashtirish, fuqarolarning siyosiy-madaniy faolligini oshirish, ularning mamlakatimiz siyosiy va ijtimoiy hayotidagi amaliy ishtiroki, mamlakatimizda kechayotgan mafkuraviy jarayonlar haqida so'z yuritar ekanmiz, albatta, axborot va so'z erkinligini ta'minlamasdan, ommaviy axborot vositalarini odamlar o'z fikr va g'oyalarini, sodir bo'layotgan voqealarga o'z munosabati va pozitsiyasini erkin ifoda etadigan minbarga aylantirmas ekanmiz, maqsadimizga erishishimiz yanada murakkablashib boraveradi.

Bugungi kunda mafkuraviy jarayonlar va axborotning tarqalish tezligi, inson tafakkuriga turli yo'nalishlarda tez ta'sir o'tkazishi, insoniyat hayotini va taqdirini u yoki bu tomonga burib yuborishga qodirligi, turli vaziyatlarda salbiy va ijobiy ahamiyat kasb etuvchi qudratli vositaga aylanmoqda. Bizningcha, bu axborotlarning ko'pchiligi internet tarmoqlari orqali tarqalmoqda. Mamlakatimiz fuqarolarining mafkuraviy va informatsion tahdidlarga nisbatan immunitetini shakllantirish, ularga nisbatan o'zining mustaqil pozitsiyasini, hayot yo'lini hamda fikrini shakllantirish asosiy maqsadimizga aylanmog'i darkor.

Hozirgi globallashuv jarayonlari chuqurlashayotgan va sifat jihatdan rivojlanayotgan davrda milliy manfaatlarni himoyalash va ma'naviy, mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlashda kuchli mafkuraviy immunitetni hosil qilishga erishish jiddiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki mafkura zaiflashgan joyda turli xil ma'naviy-mafkuraviy tahdidlar aholi, ayniqsa, yoshlar ongini tez sur'atlarda egallab olishga harakat qiladi.

Bugun dunyo shiddat bilan o'zgarmoqda:

insoniyatni yo'q qilib yuborishi mumkin bo'lgan ommaviy qirg'in qurollari vahimasidan, texnologiyaning rivojlanishi natijasida singdirilayotgan har turli tahdidlar va tajovuzlarning yangicha uslublaridan xalqlar, millatlar azob chekmoqda;

insoniyat taraqqiyoti uchun yangi texnologiyalarni o'ylab topayotgan inson zakovati o'sha insoniyatni yo'q qilishga qodir ommaviy qirg'in qurollarini yaratmoqda;

yon-atrofimizda sodir etilayotgan terroristik harakatlar, harbiy va iqtisodiy jihatdan qudratli bo'lgan davlatlarning endi mustaqil rivojlanish yo'liga kirgan davlatlar ichki ishlariga aralashishi, manfaatdor kuchlarning xalqaro tashkilotlar qo'li bilan siyosiy, iqtisodiy bosim o'tkazishi, o'zining manfaati yo'lida boshqalarning milliy manfaatlarini toptashga intilishi, zo'ravonliklar odatiy tusga kirib, turli mafkuraviy tajovuzlar uyushtirilmoqda.

Bundan tashqari, o'zining tig'iz pallasiga kirgan globallashuv hozirgi sharoitda mafkuraviy ta'sir o'tkazishning nihoyatda o'tkir quroliga aylanib borayotgani va har xil siyosiy kuchlar hamda markazlarning manfaatlariga xizmat qilayotgani hech kimga sir emas. Ana shunday sharoitda odam o'z mustaqil fikriga, sog'lom negizda shakllangan dunyoqarash va mustahkam irodaga ega bo'lmasa, har turli mafkuraviy tahdidlarga, ularning goh oshkora, goh pinhona ko'rinishidagi ta'siriga bardosh berishi amrimahol. Davlatimiz rahbari Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Biz boshimizdan kechirayotgan hozirgi globallashuv davri o'ta shiddat bilan o'zgarayotgani va turli tahdidlar ko'pligi bilan oldimizga hal etishni kechiktirib bo'lmaydigan g'oyat murakkab vazifalarni qo'ymoqda"[1].

Globalashuv jarayonlari tufayli jamiyatning ma'naviy ruhiyati shiddat bilan o'zgarishi bilan birga, jamiyat a'zolari o'rtasida, o'zaro munosabatlarda ijtimoiy bosim ortishi, samimiylik va bag'rikenglik kabi fazilatlar o'rnini ishonchsizlik, jamiyatdan begonalashuv, norozilik kayfiyati egallab borayotganini, noxolis kuchlarning sezdirmasdan aralashuvi natijasida alamzadalik, boqimandalik kabi illatlar asta-sekinlik bilan insonlarning ongi va qalbini turli yo'l va usullar orqali egallash amaliyoti ishga tushganini sezish unchalik mushkul emas. Kishilardagi mavjud ijobiy fazilatlar, qadriyat va manfaatlarining transformatsiyalashuvida (o'zgarish, qayta hosil bo'lish), ta'bir joiz bo'lsa, eskilik va yangiliklar o'rtasidagi ziddiyatlar jarayonida, qadriyat va

manfaatlarning o'zgarishi, tasavvur va qarashlarning yemirilishi bilan birga, milliy o'zlikni anglash, ma'naviy meros va madaniyatlarni tiklash, o'tmishdan meros bo'lib kelayotgan ma'naviy qadriyatlarni jamiyat ongiga singdirish bilan bog'liq ishlarni amalga oshirishda dogmatik (qotib qolgan, o'zgarmas fikr, mushohadalarga, aqidalarga asoslangan) kayfiyatdagi guruhlar bilan qarama-qarshilik va tafovutlarning yuqoriligi ma'naviy ruhiyatning yetarlicha shakllantirilmaganini anglatadi. Ayni paytda ma'naviy-mafkuraviy immunitet masalasining qanchalik muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatib beradi.

Ma'naviy tizim faoliyatini izchil tashkil etish, g'oya va mafkuraviy faoliyatni to'g'ri yo'lga qo'yish hamda kishilar o'rtasida mafkuraviy immunitetni shakllantirish orqali jamiyat a'zolarining sog'lom ma'naviy ruhiyatini kamol toptirish mumkin. Bu sohada bo'shliqqa o'rin qoldirmaslik uchun bir necha yillar kerak. Uning samarasini bugun amalga oshirib, ertasi kunni kutish bu soha uchun amal qilmasligini anglash va tushunib yetish lozim. Mafkura yoki g'oya yillar davomida shakllanadi va kishilar ongiga singdiriladi. Buning uchun juda katta mablag' talab etilmasa-da, kerakli vaqtni talab etadi. Har qanday g'oyalar amaliyoti, asosan, yangi avlodga singdirishdan boshlanadi. Bir avlod yigirma besh yil deb qaraladigan bo'lsa, yangi g'oyalarni to'liq singdirish uchun kamida shuncha vaqt zarur bo'ladi. Toki, bu mafkuraviy immunitet yosh avlod tafakkuridan, qalbining eng chuqur joyidan o'rin olib, ongi va ruhiga singib ketishi darkor. Bu g'oyalar bilan birgina avlodni to'yintirish orqali ish bitmaydi. Yangi g'oyalar singdirilgan avlod o'zidan keyingilarni ham chorlashi lozim bo'ladi. Demak, bu ishda shoshma-shosharlik yaramaydi. Bu bilan "Qachon erishamiz bunaqada?" degan savol bilan emas, "Biz albatta erishamiz, xalqimiz, millatimiz va kelgusi avlodlar uchun o'z orzuimizdagi jamiyatni barpo etamiz", degan ishonch bilan harakat qilish talab etiladi.

Tahdidlarni bartaraf etish mexanizmlarining asosiy kuchi bo'lgan g'oyalarning rivojida uning tayanchi bo'la oluvchi shunday tamoyillar borki, ular nafaqat millat, balki butun insoniyatning o'zak tamoyillari bo'lib qolaveradi. Ana shunday tamoyillardan biri "insonparvarlik"dir. Bu haqda

fikr yuritgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev: "...biz barpo etayotgan Yangi O'zbekiston mafkurasi avvalo insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik mafkurasi bo'ladi",[2] - deb ta'kidlaydi.

O'zida millat ruhini aks ettirgan bunday mafkurani rivojlantirishning asosiy mexanizmlaridan biri bo'lgan mafkuraviy immunitetning o'ziga xos shakllanish xususiyatlarini quyidagilarda ko'rish mumkin bo'ladi:

Birinchidan, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, insonning umumiy immunitet tizimi ikki yo'nalishda bo'ladigan bo'lsa, mafkuraviy immunitet hosil qilinuvchi sifatida shakllantirib boriladi. Bunda bilim, idrok asosiy xususiyatga ega bo'lib, shaxsni g'oyalarning turlarini taniy olishi, oddiyroq aytganda, oq-u qoraga ajrata bilishi kerak, ya'ni shaxs voqea-hodisalarning ijobiy va salbiy jihatlarini bilishi, anglashi lozim bo'ladi. Shu ma'noda mafkuraviy immunitet shaxslarda hayoti davomida orttiriladi va shakllantiriladi.

Ikkinchidan, u har bir avlod uchun alohida xususiyatga ega bo'la oladi. Bunda avlodlar orasidagi aloqadorlik, munosabatlar, ya'ni qadriyatlar tizimidagi vorisiylikni kuchaytirish yangi avlodda har tomonlama barqaror mafkurani shakllanishiga olib keladi. Shaxsning o'zini anglash jarayoni milliy qadriyatlar tizimida kechadi. O'zini anglagan sari, avlodlari, milliy-ma'naviy tarixi, ularning jahon sivilizatsiyasi uchun qilgan buyuk ishlarini bilgan sari ularda milliy iftixor, milliy g'urur tuyg'ulari shakllanishi natijasida mafkuraviy immunitet barqarorlashadi.

Uchinchidan, immunitet tizimi shakllangandagina jamiyatda taraqqiyot barqaror rivojlanish yo'liga kiradi, fuqarolarda daxldorlik fazilati kuchayib boradi. Binobarin, shaxsda mafkuraviy immunitetning shakllanishi unda barqaror xarakter-xususiyatlarning paydo bo'lishiga xizmat qiladi. Shunday inson har qanday tahdidlarni anglaydi, yot g'oyani taniy oladi va unga qarshi o'zining ma'naviyati va ma'rifati ila javob qaytaradi. Ta'bir joiz bo'lsa, shakllangan mafkuraviy immunitet uni shunday yo'lga chorlaydi [3]

Mafkuraviy immunitetni tahdidlarning oldini olish mexanizmi sifatidagi xususiyatlarini murakkablikdan ko'ra oddiy tushuntirish effekti ko'proq bo'ladi. Masalan, yorug'dunyoga kelgan chaqaloqda o'zini issiq-

sovuqdan, tashqi ta'sirlardan, xavf-xatarlardan himoya qilish mexanizmi hali ishga tushmagan bo'ladi. Ana shu jarayonda tabiiy jihatdan uni himoyalash ota-ona zimmasiga tushadi. Tibbiy jihatdan esa kerakli muolajalar olib boriladi va vaqt o'tgan sari uning tashqi va ichki ta'sirlarga nisbatan javob qaytaruvchi mexanizmi shakllanib boradi.

Mafkuraviy immunitetni shakllantirish jarayoni ham xuddi shu tartibda amalga oshiriladi. Inson kamol topish jarayonida uning ma'naviy ongi va tafakkuriga ta'sir etuvchi tahdid va xavf-xatarlardan o'zini ongli himoya qilish ko'nikmalari, ta'lim-tarbiya, ota-onalar o'gitalari, yaxshilik va yomonliklarni ko'rishi va bilishi jarayonida shakllana boradi. Bola ilk yoshidan boshlab atrof muhitga bo'lgan tasavvurlar shakllanadi. U nima yaxshi, nima yomon, ularga qanday munosabat bildirish kerak degan savollarga asoslangan bog'cha, maktab davridagi va undan keyingi ijtimoiy tarbiya yo'lga qo'yilsagina, unda kerakli fazilatlar shakllanadi. Bunda uchta fazilat asosiy o'rinni egallaydi:

sog'lom tafakkur;
mustahkam e'tiqod;
kelajakka bo'lgan ishonch asosida mustahkam g'oyaviy immunitet shakllana boradi.

Ana shunday barqaror immunitetning mafkuraviy himoya funksiyasi quyidagi holatlarning oldini oladi:

- ✓ turli xil g'oyaviy xurujlarning yuzaga kelishi;
- ✓ kishilarni to'g'ri yo'ldan og'ishi, turli yo'llarga kirib ketib, so'ng pushaymon bo'lish;
- ✓ baxtsizlik;
- ✓ millat parokandaligi;
- ✓ milliy, hududiy parchalanishlar;
- ✓ sinfiy tabaqalanish;
- ✓ e'tiqodlar to'qnashuvi va mahalliy bo'linishlardan asrab qoluvchi va javob qaytaruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi.

Demak, mafkuraviy immunitet - jamiyat va millatning ma'naviy birligi, e'tiqod mustahkamligi hamda ma'naviy tafakkurining sog'lomligini

himoya qiluvchi g'oyaviy qalqon, ta'bir joiz bo'lsa, himoya mexanizmi vazifasini amalga oshiradi.

Bu maqsadga g'oya va mafkuraviy qarashlarning sayqallanishisiz erishib bo'lmaydi. Ularni tarbiyalashda yot g'oyalarga joy qoldirmaslik, buzg'unchi va vayronkor g'oyalarning yoshlar ongiga va qalbiga kira olmasligida asosiy qalqon vazifasini o'taydi. Bu yo'lda shunchaki kundalik hayotimizda olinadigan bilim emas, balki mustahkam manba va har qanday xurujlarga javob bera oladigan bilim va ko'nikmalar orqali erishiladi.

Buning uchun:

birinchi navbatda, odatdagidek bilimlar jamlanmasi emas, balki obyektiv voqelikni to'liq va to'g'ri o'zida ifoda etuvchi inson ma'naviy dunyosini boyishi orqali jamiyat ravnaqi uchun xizmat qiladigan bilimlar majmuiga ega bo'lishi;

ikkinchi navbatda, milliy ruh va tarixiy qadriyat bilan oziqlangan bilimlarning shakllanganligi;

uchinchi navbatda, milliy urf-odat va qadriyatlarni saqlab qolish va uni kelajak avlodga transformatsiya usulida yetkazib berish;

to'rtinchi navbatda, til millatning ruhi ekanligini jamiyat a'zolarining anglab yetishi;

beshinchi navbatda, har bir inson, millat, xalq, jamiyat istiqomat qiladigan davlatning aniq maqsadi va taraqqiyot yo'lida o'sha jamiyatda yashovchi kishilarning azaliy orzu-istaklari, maqsad va muddaolarini o'zida jamlagan g'oya va mafkuralar bilan to'yintirish orqali kishilarda pishiq va mustahkam barqaror mafkuraviy immunitetni shakllantirish mumkin bo'ladi.

Shu mexanizmlarni o'zida aks ettirgan jamiyat har qanday g'oyaviy tazyiq, xavf-xatarlar, mafkuraviy xurujlardan bimalol himoyalana oladi. Bu immunitetni shakllantirish davri esa kishilarda to tug'ilganidan 30 yoshga yetguncha turli usul va yo'llar orqali amalga oshirilaveradi. Bunda uni yuzaga keltirish, doimiy ravishda shakllantirib borish va bo'shliqning oldini olish zaruratini unutmaslik lozim.

Eng asosiysi, har qanday tahdidlarga qarshi tura olish maqsadida shakllantirilgan mafkuraviy immunitetning negizini tashkil qiluvchi

ma'naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish[4] va ular asosida faoliyatni yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Toshkent: O'zbekiston, 2017. - B.47.
2. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. -B. 280.
3. Qarang: Quronov M., Jabborov H.X. Yoshlarda barqaror mafkuraviy immunitet shakllantirishning pedagogik-psixologik treninglari. -TOSHKENT: «Muharrir», -B.6.
4. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2022. -B. 278-286.

MUNDARIJA

1.	UMUMMILLIY TARAQQIYOTGA XIZMAT QILISH HAR BIR KISHINING VAZIFASI	3
2.	BIRINCHI SHO‘BA JAMIYAT MA’NAVIY TARAQQIYOTINI TADQIQ ETISHNING ILMIY-NAZARIY VA TEXNOLOGIK MUAMMOLARI	
3.	GLOBALLASHUV SHAROITIDA FANLAR METODOLOGIYASIDA QADRIYAT MO‘LJALLARI Turaev Baxtiyor Omanovich	6
4.	TALABA QIZLAR IJTIMOIIY FAOLLIGI – XXI ASR KOMPETENSIYASI SIFATIDA (glokal pedagogik tahlil) M.Quronov	12
5.	“SO‘NGGI QO‘NG‘IROQ” KUNI - IJTIMOIIY-PEDAGOGIK PROFILAKTIKA OB‘EKTI SIFATIDA (keys tahlil) Sh.Jumanov	19
6.	MA’NAVIY TARBIYA TIZIMIDA G‘AZZOLIY NAFS TA’LIMOTINING O‘RNI Qodirov Davronbek Hoshimovich	29
7.	BUYUK MUTAFAKKIR ALLOMALARIMIZNING MA’NAVIY MEROSI VA BARKAMOL AVLOD HAQIDAGI QARASHLARI Suvanov Ilhom Abdixalilovich	33
8.	MUVOZANAT FALSAFASI Abduxoliq Tashanov	43
9.	JAMIYAT KONSOLIDATSIYASI VA IJTIMOIIY TENGSIZLIKNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY ASOSLARI To‘rayev Kamoliddin Samadovich	55
10.	AXBOROTLASHUV DAVRIDA IJTIMOIIY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASI VA MA’NAVIY XAVFSIZLIK MUAMMOLARI Qodirova Zuhra Obidxon qizi	60
11.	GLOBALLASHUV SHAROITIDA ETNIK XILMA-XILLIKNI BOSHQARISH MODELLARI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL Xayitmurodov Ilxom Xolturayevich	65

12.	JAMIYATDA FUQAROLAR IJTIMOIYLASHUVIDA MILLIY-SIYOSIY MENTALITETNING O‘RNI VA ROLI Yusupov Axrojon Qurbonovich	72
13.	O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY — MA’NAVIY JARAYONLARGA “YUMSHOQ KUCH” OMILINING TA’SIRI Matyakubov Alisher Eshchanovich	79
14.	KREDIT-MODUL TIZIMIDA TALABALAR MA’NAVIYATINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI Alimnazarov Olim Mengliboy o‘g‘li	84
15.	DAVLAT XIZMATCHISINING MA’NAVIY- INTELLEKTUAL IMIDJINI YUKSALTIRISHNING HUQUQIY VA IJTIMOIIY ASOSLARI Ismailov Dilshod Baxriddinovich	90
16.	MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASH VA MILLIY QADRIYATLAR – UCHINCHI RENESSANS POYDEVORI Nargiza Mirzaaxmedova	100
17.	IKKINCHI SHO‘BA IJTIMOIIY-MA’NAVIY MUHIT TRANSFORMATSIYASI: TAHLIL, BAHOLASH VA ZAMONAVIIY TEXNOLOGIYALAR	
18.	RAQAMLI SIVILIZATSIYA SHAROITIDA SHAXSNI TARBIYALASHNING IJTIMOIIY-MA’NAVIY ASOSLARI Nishonov Sarvar Jasur o‘g‘li	104
19.	RAQAMLI DAVRDA IJTIMOIIY-MA’NAVIY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASI Nurmatova Umida Jalolidinovna	110
20.	GLOBALLASHUV SHAROITIDA AXLOQIIY MUHIT TRANSFORMATSIYASI VA IJTIMOIIY STEREOTIPLARNING YOSHLAR MILLIY IDENTITETIGA TA’SIRI Karimova Gulnoza	114
21.	EKOLOGIK ONG TRANSFORMATSIYASI VA IJTIMOIIY- MA’NAVIY MUHIT: ZAMONAVIIY JAMIYATNING FALSAFIIY TAHLILI Alikulov Xusniddin Akbarovich	119

ZJV5401

22.	IJTIMOIIY-MA'NAVIY MUHIT TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOIIYLASHUV XUSUSIYATLARI Karimov O'lmasbek	125
23.	BUXORODA MA'NAVIY MEROSNI TIKLASH VA TARG'IB ETISHDA MAQOM ANSAMBLINING O'RNI (1991–2016-YILLAR) Xodjayeva Sanobar Nasrullayevna	130
24.	HUQUQIIY TA'LIM VA TARBIYA TRANSFORMATSIYASINING QIIYOSIIY-FALSAFIIY TAHLILI Norboyev Sardor Qavmiddinovich	
25.	AXBOROTLASHUV SHAROITIDA QADRIYATLAR TIZIMINING TRANSFORMATSIYASI Urazov Abubakir Kulturaevich	135
26.	HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RIYATIDA TURON ONASI OBRAZI IFODASI Farog'at Xudoyqulova	145
27.	UCHINCHI SHO'BA: IJTIMOIIY-MA'NAVIY JARAYONLARNI TAHLIL QILISH VA ILMIY YONDASHUV MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI	
28.	IJTIMOIIY VA MA'NAVIY JARAYONLAR TAHLILI: ILMIY YONDASHUVLARNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI Tashtemirova Nadira Nematillaevna	156
29.	VATANPARVARLIK JAMIYAT MA'NAVIY-AXLOQIIY BIRLIGINING ASOSI Aliyeva Dilbar Valiyevna	161
30.	ZAMONAVIIY O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-IQTISODIIY RIVOJLANISH VA MA'NAVIY QADRIYATLAR INTEGRATSIYASI Salimjon Evatov	167
31.	JAMOATCHILIK NAZORATINING FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI Ibragimov Mirfayz Ikrom o'g'li	174

ZJV5401

32.	MILLATLARARO MUNOSABATLARDAGI ZIDDIYATLARNI BARTARAF ETISH MECHANIZMLARI Karshiyev Sherzod Saydaliyevich	179
33.	IJTIMOIIY-MA'NAVIY JARAYONLARNI TAHLIL QILISHDA JAMOATCHILIK MUHOKAMALARINING AHAMIYATI Turgunboyev Abdusamat Farxodovich	184
34.	XALQCHIL DAVLAT KONSEPSIYASI VA INSON MANFAATLARI USTUVORLIGI Turdiyev Bexruz Sobirovich	189
35.	TO'RTINCHI SHO'BA: UMUMMILLIY TARAQQIYOTNING G'OYAVIY-MAFKURAVIY TARG'IBOTI VA METODIK MASALALARI	
36.	MILLIY TARAQQIYOT DRAYVERLARI: G'OYA, MAFKURA VA SAMARALI TARG'IBOT Tashtemirova Nadira Nematillaevna DSc	195
37.	IJTIMOIIY DAVLAT G'OYASI VA UNING O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDAGI O'RNI Sanjar Shavkatovich Saidov	200
38.	UMUMMILLIY TARAQQIYOTNING G'OYAVIY- MAFKURAVIY TARG'IBOTI VA METODIKASI Xalikov Ishkabil	207
39.	РОЛЬ ПРОПАГАНДЫ И АГИТАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ В ПОВЫШЕНИИ ДУХОВНОСТИ МОЛОДЁЖИ Мирхакимова Феруза Холдоржон кизи	215
40.	JAMIYAT IJTIMOIIY HAYOTINI BARQARORLASHTIRISHDA TOLERANTLIK G'OYASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Azimov Adxam Solijonovich	221
41.	UMUMMILLIY TARAQQIYOTDA «JAHOLATGA QARSHI MA'RIFAT» G'OYASINING TARG'IBOT MECHANIZMLARI Mamayusupova Nafisa Abdulatifovna	226
42.	GLOBALASHUV DAVRIDA YOSHLAR MA'NAVIYATIGA TAHDIDLARNI OLDINI OLISH Abdurayimova Shoxista Isomiddin qizi	232

43.	MALAYZIYADA DINIY BAG‘RIKENGLIK SIYOSATINING G‘OYAVIY-MAFKURAVIY ASOSLARI VA ULARNING JAMIYATDAGI ROLI Anvar Mustafoev	237
44.	BESHINCHI SHO‘BA: YANGI O‘ZBEKISTONDA MA‘NAVIY TARBIYA VA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	
45.	FUTUROSINERGETIK TAFAKKURDA INSON VA MADANIYATNING AKSIOLOGIK UYG‘UNLIGI Bozarov Dilmurod Mirzarasulovich	246
46.	TIL – MILLAT G‘URURI Ahrorova Shahlo O‘rinboyevna	252
47.	O‘ZBEKISTONDA UMUMMILLIY TARAQQIYOT FENOMENI: ILMIY-TARIXIY INTERPRITATSIYA Anvar Yaxshiev	257
48.	KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING MA‘NAVIY TARBIYA BILAN INTEGRATSIYALASHUV MEKANIZMLARI Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich	268
49.	YANGI O‘ZBEKISTONDA MA‘NAVIY TARBIYANI ZAMONAVIY TA‘LIM TIZIMLARIGA INTEGRATSIYALASH: STRATEGIYALAR VA ILG‘OR TAJRIBALAR Ashirmatov Hayot,	273
50.	ВОПРОСЫ ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ Болтаева Барнохон Хомиджоновна, Юсупова Карина Уразбаевна	280
51.	IJTIMOIIY ADOLATNING NAZARIY ASOSLARI: MAFKURAVIY VA FALSAFIY NUQTAI NAZARLAR Teshaboyev Muhiddinjon Marifovich	287
52.	OLIIY TA‘LIMDA WEB LOYIHALAR ASOSIDA O‘QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI Jo‘rayev Qo‘ldoshjon Ismatillo o‘g‘li	297

53.	YOSHLARNING INTERNET MADANIYATI VA RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH Allayarov Otabek Erkinovich	302
54.	TA'LIM VA TARBIYA TIZIMIDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI TAKOMILLASHTIRISH Gapparov Bexzod Nematillaevich	307
55.	INSON KAPITALI SIFATINI OSHIRISH: TA'LIM, SALOMATLIK VA KASBIY KOMPETENSIYA MASALALARI Saidkulov Nuriddin Akrmakulovich	314
56.	MA'NAVIYAT VA PROFESSIONAL KO'NIKMALARNING UYG'UNLIGI Shabbazova Nodira Xamzayevna	319
57.	BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY-MA'NAVIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI Allamuradov Anvar Abdirasulovich Sonya Ramazonova Askarali qizi Abdurasulova Nargizaxon Abdurahim qizi, Tog'aymurodova Dinora Rustam qizi	324
58.	KASBIY-AXLOQIY QADRIYATLARNING PROFESSIONAL PEDAGOGIK FAOLIYATIDA AMALIY AHAMIYATI Jurayev Nuriddin	330
59.	MA'NAVIY TARBIYADA O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI Shamsiyeva Gulshoda Asliddin qizi Sharafova Sug'diyona Bekzod qizi	334
60.	O'QUVCHILARDA IJTIMOY FAOLLIK VA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI Teshaboyeva Shahodat	339
61.	RAHBAR XODIMLAR KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MA'NAVIY-PEDAGOGIK ASOSLARI Musulmonqulov Sultonbek Baxromqul o'g'li Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich	349

62.	ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI Karimov Avazbek	354
	YANGI O'ZBEKISTONDA SHAXS MA'NAVIY TARBIYASI MASALALARI Kuanishova Dilmira	358
63.	BIRINCHI RENESSANS ALLOMALARI MEROSINI ZAMONAVIY PEDAGOGIK TIZIMGA INTEGRATSIYA QILISH MEXANIZMLARI Normuxamedov Zarif Normo'minovich	364
64.	TIBBIYOT XODIMLARIDA KASBIY ETIKA VA MA'NAVIY MAS'ULIYATNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI Primova Hanifa Nuriddinovna	371
65.	MA'NAVIY TARBIYA MODELINI ISHLAB CHIQISHDA ABU ISO TERMIZIY MEROSINING ROLI Ochilova Komila Jamolovna	377
66.	XOTIN-QIZLAR JINOYATCHILIGI POFILAKTIKASI MUAMMOLARI Bazarova Muslima Maxmudovna	382
67.	HARBIYLARNING MA'NAVIY TARBIYA VA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOYIY HIMOYANING AHAMIYATI Hashimova Gulsina Ismoyilovna Nurmuhammadov Elmurod Bobomurod o'g'li	388
68.	TALABA-YOSHLARDA MA'NAVIY TARBIYA VA KASBIY KOMPETENSIYALARNI UYG'UN RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI Ilyosov Shohrux Burxon o'g'li	392
69.	YANGI O'ZBEKISTONDA MA'NAVIY TARBIYA VA KASBIY KOMPONENTLARNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI Aripova Omila Tulkinbayevna	397

70.	YOSHLARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI QARASHLARINING AHAMIYATI Ashurmatov Muzaffar Komilovich	403
71.	MA'NAVIY TARBIYA VA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRATIV YONDASHUVI: PEDAGOGIK TA'LIM TAJRIBASI Najmiddinova Gulnoza Bahriddinovna	410
72.	“NASOYIM UL-MUHABBAT”DA SHAXS TARBIYASI Sharipov Nazarjon Murotjonovich	416
73.	RAQAMLI REALLIKDA INSON ONTOLOGIYASI VA TARBIYANING FALSAFIY MUAMMOLARI Baxtiyor Xusanov	421
74.	RADIKALIZM RIVOJLANISHINING OLDINI OLISHDA G'OYALAR TA'SIRIDAN HIMOYA QILISH VA BARQARORLIKNI TA'MINLASH MEXANIZMLARI Maftuna Namozova	425
75.	RAQAMLI JAMIYATDA INSON TAFAKKURI VA SUN'IY INTELLEKT INTEGRATSIYASINING MA'NAVIY-FALSAFIY MUAMMOLARI Alisher Yadgorov	438
76.	“MAFKURAVIY KURASHLAR SHAROITIDA JAMIYAT MA'NAVIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA MILLIY KONTENTNING TUTGAN O'RNI” Hayotjon Nurullayev	442
77.	RAQAMLI REALLIKDA INSON ONTOLOGIYASI VA TARBIYANING FALSAFIY MUAMMOLARI Baxtiyor Xusanov	442
78.	RAQAMLI DUNYODA TAHDIDLAR VA ZAMONAVIY TARG'IBOT STRATEGIYALARI Nigora xusanova	452
79.	YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA G'OYAVIY-MAFKURAVIY FAOLIYATNI KUCHAYTIRISH MEXANIZMLARI Shavkat To'rayev Nishonovich	468

**“UMUMMILLIY TARAQQIYOTNING
IJTIMOIY-MA’NAVIY MASALALARI”
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI MATERIALLARI TO‘PLAMI**

Noshir: Zayniev F.

Dizayner: Shodmonov S.

Bosishga 26.05.2026 yilda ruxsat etildi.

Bichimi 84x108. 1/16

«Times New Roman» garniturası.

Ofset bosma uslida bosildi.

Shartli bosma tabog‘i 30, Buyurtma № 30

Adadi nusxa 100 nusxada

"BIZNES POLIGRAF" bosmaxonasida chop etilgan.

Manzil: Toshkent shahri, Chilonzor tumani, Katta Qozirabod, 65

Telefon +998 91 242-12-23